

ISSN 973-97932-7-4
ISSN 1224-7901

ACTA – 1997

ACTA 1997

ACTA - 1997
(ACTA HARGITENSIA IV, ALUTA - XXI)
A Csíki Székely Múzeum és a
Székely Nemzeti Múzeum
Évkönyve

Csíksszereda - Sepsiszentgyörgy

Felelős szerkesztő KÓNYA Ádám
Szerkesztőbizottsági tagok
SZABÓ András, CSEREY Zoltán,
KOCS Irén, RÁKÓCZY Rozália,
TÜDŐS S. Kinga, DÉNES István

Szerkesztette és gondozta BOÉR Hunor
Az évkönyvsorozatot grafikailag megtervezte
ÜTŐ Gusztáv

T3 Kiadó - Sepsiszentgyörgy
Felelős kiadó TULIT Ilona

Megjelent
a MAGYAR MŰVELŐDÉSI
ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM,
a CONSID Rt. (Sepsiszentgyörgy),
a KOVÁSZNA MEGYEI MŰVELŐDÉSI
FELÜGYELŐSÉG,
valamint
a SPIRT AMIDON Rt. (Uzon),
a PECO Rt.,
a HÁROMSZÉK független napilap
(Sepsiszentgyörgy),
a ROMÁN FEJLESZTÉSI BANK
(Sepsiszentgyörgy),
a HÍDFŐ Kft. (Székelyudvarhely)
és a COMETEX Rt. (Sepsiszentgyörgy)
támogatásával

© Csíki Székely Múzeum, Székely Nemzeti Múzeum, 1998

A Nemes Székely Nemzet
borítólapon szereplő címere
KEÖPECZI SEBESTYÉN József munkája
(1943)

ISBN-973-97932-7-4
ISSN-1224-7901

ELSŐ KÖTET - VOLUMUL ÎNTÂI

TERMÉSZETTUDOMÁNY - ȘTIINȚELE NATURII

LÁSZLÓ Attila, KOZÁK Miklós, PETŐ Anna Krisztina, Korrelatív eseménytörténeti rekonstrukció a Baróti-medence és a DNy-Hargita pontusi-pleisztocén vulkáni-vulkanosediment képződésményei alapján	9
LÁSZLÓ, Attila; KOZÁK, Miklós; PETŐ, Anna Krisztina, Reconstituire geocronologică corelativă a evenimentelor geologice din Bazinul Baraolt și din sud-vestul Harghitei, pe baza formațiunilor vulcanice și vulcanogen-sedimentare pontian-pleistocene (Rezumat).....	15
LÁSZLÓ, Attila; KOZÁK, Miklós; PETŐ, Anna Krisztina, Correlative Geochronological Reconstruction of the History of Events in the Baraolt Basin and SW Harghita on the Grounds of Pontian-Pleistocene Volcanic-Volcanosediment Formations (Abstract)	15
LÁSZLÓ Attila; PÜSPÖKI Zoltán; DIȚU, Mihai, Az Oltszem-Gidófalvi pleisztocén öböl homokkomplexumának szedimentológiai vizsgálata	21
LÁSZLÓ, Attila; PÜSPÖKI, Zoltán; DIȚU, Mihai, Studiul sedimentologic al complexului nisipos din golful pleistocen Olteni-Ghidfalău (jud. Covasna) (Rezumat).....	28
LÁSZLÓ, Attila; PÜSPÖKI, Zoltán; DIȚU, Mihai, Sedimentological Examination of the Sand-Complex of the Pleistocene Gulf at Oltszem-Gidófalva (Olteni-Ghidfalău, Covasna County) (Abstract)	28
DÉNES István, A gyergyótekerőpataki Sűgő-barlang	39
DÉNES, István, Peștera Sűgő de la Valea Strâmbă (jud. Harghita) (Rezumat)	50
DÉNES, István, The Sűgő Cave of Gyergyótekerőpatak (Valea Strâmbă, Harghita County) (Abstract).....	51
SÁNTHA Tibor, Újabb nagygombák Gelence környékéről	59
SÁNTHA, Tibor, Noi macromicete din împrejurimile com. Ghelinta (jud. Covasna) (Rezumat).....	64
SÁNTHA, Tibor, Latest Big-mushrooms from the Region of Gelence (Ghelinta, Covasna County) (Abstract)	64
PODLUSSÁNY Attila, KOCS Irén, Hargita megye Curculionoidea faunájának alapvetése	65
PODLUSSÁNY, Attila; KOCS, Irén, Contribuții la cunoașterea Curculionoidelor (Coleoptera) din jud. Harghita (Rezumat).....	79
PODLUSSÁNY, Attila; KOCS, Irén, Data Concerning Curculionoidea (Coleoptera) of the County Harghita (Romania) (Abstract).....	79
ROZNER István, Hargita megye levélbogár-faunájának alapvetése (Coleoptera: Chrysomelidae)....	81
ROZNER, István, Contribuții la cunoașterea Chrysomelidelor (Coleoptera) din jud. Harghita (Rezumat)	106
ROZNER, István, Foundation of the Leaf-Beetle Fauna of the County Harghita (Transylvania) (Coleoptera: Chrysomelidae) (Abstract) ..	106
CSATA, Edith; CSATA, Zoltán, Date noi privind răspândirea amfibienilor din Depresiunea Brașov.107	
CSATA Edith, CSATA Zoltán, A Brassói-medencében élő kételtű fajok elterjedésének újabb adatai (Kivonat)	108
CSATA, Edith; CSATA, Zoltán, New Data about Amphibian Occurences in the Brașov Depression (Abstract).....	108
CSATA, Zoltán, Studiu serologic și morfologic asupra formelor aparținând complexului Rana esculenta ..111	
CSATA Zoltán, A Rana esculenta komplexumot alkotó formákon végzett szerológiai és morfológiai tanulmány (Kivonat).....	123
CSATA, Zoltán, Serological and Morphological Studies on Rana esculenta Complex Forms (Abstract)	123
SÁNTHA István, Sepsiszentgyörgy város funkcionális övezeteinek tér- és időbeni változása.....	143
SÁNTHA, István, Evoluția teritorială și funcțională a orașului Sf. Gheorghe (Rezumat)	150
SÁNTHA, István, The Changes in Time and Space of the Functional Zones of Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) (Abstract)	150
RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM - ARHEOLOGIE, ISTORIE	
BARTÓK, Botond, Descoperiri eneolitice târzii (post-ariușdiene) în sud-estul Transilvaniei.....	155
BARTÓK Botond, Késő eneolitikumi (rézkori) felfedezések Délkelet-Erdélyben (Kivonat)	161
BARTÓK, Botond, Late Eneolithic Discoveries (Post-Ariușd Period) in South-Eastern-Transylvania (Abstract).....	162
BARTÓK, Botond, Periodizarea și cronologia descoperirilor eneolitice târzii din sud-estul Transilvaniei	163
BARTÓK Botond, A délkelet-erdélyi késő eneolitikumi (rézkori) felfedezések korszakolása (Kivonat).....	170
BARTÓK, Botond, The Periodicisation and Chronology of the Eneolithic Discoveries of the Late (Post-Ariușd) Period in South-Eastern Transylvania (Abstract)	171

SZÉKELY, Zsolt, Unele probleme ale epocii bronzului târziu în sud-estul Transilvaniei	173
SZÉKELY Zsolt, Dél-kelet Erdély késő bronzkori fejlődésének egyes kérdéseiről (Kivonat).....	175
SZÉKELY, Zsolt, Some Aspects of the Late Bronze Age in South-Eastern of Transylvania (Abstract)	175
SZÉKELY Zoltán, Egy római figurális bronz tárgy Énlakáról	179
SZÉKELY, Zoltán, Piesă de bronz romană figurală din castrul de la Inlăceni (jud. Harghita) (Rezumat).....	180
SZÉKELY, Zoltán, A Roman Bronze Figurial Object from Énlaka (Inlăceni, Harghita County) (Abstract).....	180
BARTÓK, Botond, Vestigii arheologice din secolele IV., VI. și XI-XII. p. Chr., de la Chilieni (jud. Covasna).....	183
BARTÓK Botond, A Kr. u. 4., 6. és 11-12. századi kilyéni régészeti leletek (Kivonat)	185
BARTÓK, Botond, Archaeological Vestiges in the 4 th , 6 th and 11-12 th Centuries from Chilieni (Kilyén), Covasna County (Abstract).....	185
FERENCZI Géza, A Székelyudvarhely – „Budvár”-i kora középkori bronz füstölőalj	191
FERENCZI, Géza, Partea inferioară a unei cădelnițe de bronz din evul mediu timpuriu, Odorheiu Secuiesc - „Cetea Bud” (Rezumat).....	195
FERENCZI, Géza, The Bronze Smoking-Bottom at Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc), „Budvár”, 12 th Century (Abstract).....	195
FERENCZI Géza, FERENCZI István, A kora középkori kelet-erdélyi mészhabarcskötésű várak kérdéséhez (I. közlemény).....	199
FERENCZI, Géza; FERENCZI, István, Despre cetățile de piatră cu zidărie înecată în mortar din estul Transilvaniei din evul mediu timpuriu (Comunicatul nr. I.) (Rezumat)	231
FERENCZI, Géza; FERENCZI, István, The Question of the Lime-mortar Truss Stone-wall Fortresses in the Middle Age in Eastern Transylvania (Abstract)	231
DÉNES István, BORDI Zsigmond Lóránd, Az alsórákosi Tepő-vára	235
DÉNES, István; BORDI, Zsigmond Lóránd, Cetatea Tepeu de la Racoșul de Jos (jud. Brașov) (Rezumat)	238
DÉNES, István; BORDI, Zsigmond Lóránd, Fort Tepeu from Alsórákos (Racoșul de Jos, Brașov County) (Abstract)	238
ALBERT Ernő, Zabolai és szörcei jobbágyok és cselédek zendülése 1802-ben	245
ALBERT, Ernő, Revolta din 1802 a iobagilor și jelerilor din Zăbala și Surcea (jud. Covasna)(Rezumat)	253
ALBERT, Ernő, The Uprising of the Serfs and Servants from Zabola and Szörce (Zăbala, Surcea, Covasna County) in 1802 (Abstract)	253
PÁL, Judit, Urbanism, sistematizare, servicii comunale în orașele secuiești, înainte de primul război mondial	255
PÁL Judit, Városiasodás, városrendezés, közszolgáltatások a székelyföldi városokban az első világháborúig (Kivonat)	272
PÁL, Judit, Town Culture, Public Services in the Towns of the Székelyföld until the First World War (Abstract)	272
PÁL Judit, A székelyföldi vasutak kezdetei és jelentőségük	273
PÁL, Judit, Începuturile căilor ferate secuiești și importanța lor (Rezumat).....	278
PÁL, Judit, The Beginnings and the Importance of the Székely Railway System (Abstract).....	278
JÓZSEF Álmos, Háromszéki vasúttervek és a Brassó–Háromszéki helyi érdekű vonal megépítése	279
JÓZSEF, Álmos, Calea ferată Brașov-Trei Scaune, planuri și realizări (Rezumat)	285
JÓZSEF, Álmos, Railway Plans in Háromszék and the Building of the Local Interest Railway between Brassó (Brașov) and Háromszék (Abstract)	285
CSEREY Zoltán, Vasútépítési törekvések a Székelyföldön a 19. század utolsó felében, különös tekintettel a Sepsiszentgyörgy-Csíkszereda vonalrész kiépítésére	289
CSEREY, Zoltán Planuri de cale ferată în Secuime la sfârșitul sec. XIX., și în special realizarea liniei feroviare Sf. Gheorghe– M.-Ciuc (Rezumat)	297
CSEREY, Zoltán, Railway Plans in the Székelyföld at the End of the 19 th Century, Especially the Railway between Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe)–Csíkszereda (M.-Ciuc) (Abstract).....	297
PATAKY Iván, Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben	299
PATAKY, Iván, Războiul aerian din 1944 deasupra Transilvaniei de Nord (Rezumat).....	312
PATAKY, Iván, Air-war over Northern Transylvania in 1944 (Abstract)	312
RAVASZ István, Harcok Erdély közpésző részén és a Székelyföldön 1944. szept. 5.-től a hónap közepéig	313
RAVASZ, István, Lupte în centrul Transilvaniei și în Secuime în prima jumătate a lunii septembrie 1944 (Despre lucrare).....	344
RAVASZ, István, Battles in the Central Part of Transylvania and in the Székelyföld in 1944 from the 5 th of September until the Middle of the Month (From the paper)	344

MÁSODIK KÖTET - VOLUMUL AL DOILEA

DOKUMENTUM - DOCUMENTE

SZÉKELY Zoltán, Dr. MOLNÁR István (1910-1997)	9
*** SZÉKELY ZOLTÁN 85 esztendő.....	11
*** ZOLTÁN SZÉKELY a împlinit 85 de ani.....	11
*** ZOLTÁN SZÉKELY is 85 Years Old	11
*** BALASSA IVÁN 80 esztendő.....	13
*** IVÁN BALASSA a împlinit 80 de ani	13
*** IVÁN BALASSA is 80 Years Old	13
BIBÓ, István, Mizeria statelor mici est-europene I.....	15
BIBÓ István, A kelet-európai kisállamok nyomorúsága I. (A román fordításról és közléséről).....	45
BIBÓ, István, The Misery of the Eastern European Small States I. (About the Romanian translation and the edition)	46
BINDER, Paul, Trecutul nostru comun I. Aiud	47
BINDER Pál, Közös múltunk I. Nagyenyed (A fordításról).....	55
BINDER, Pál, Our Common Past I. Nagyenyed (Aiud) (About the translation)	55

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET - ISTORIA CULTURII

FERENCZI Géza, Adalékok a Lövete név eredetéhez	59
FERENCZI, Géza, Contribuții la originea toponimului Lövete (Lueta, j. Harghita) (Rezumat)	62
FERENCZI, Géza, Data Concerning the Origin of the Name Lövete (Lueta, Harghita County) (Abstract)	62
FENEȘAN, Costin (editor), O diplomă princiară din 1655 pentru secuii din scaunul Orbai	63
FENEȘAN, Costin (közlő), II. RÁKÓCZY György nemeslevele orbaiszéki székelyeknek, 1655-ből (Kivonat).....	67
FENEȘAN, Costin (publisher), A Noble-letter of György RÁKÓCZY II. to the Székelys of Orbaiszék, from 1655 (Abstract)	67
TÜDŐS S. Kinga (közlő), A feltorjai református egyház 19. századi jegyzőkönyve	69
TÜDŐS S., Kinga (editor), Protocoalele din sec. XIX. ale bisericii reformate din Turia de Sus (de Turia, jud. Covasna) (Rezumat).....	93
TÜDŐS S., Kinga (publisher), The 19 th Century Protocols of the Reformed Church of Feltorja (Today Belonging to Turia, Covasna County) (Abstract)	93
SZÉKELY Zoltán, LÉNÁRT Anna (közlők), BALLYKÓ Elek tündéres utazásai	97
SZÉKELY, Zoltán; LÉNÁRT, Anna (editori), Călătoriile lui Elek BALLYKÓ (Rezumat).....	111
SZÉKELY, Zoltán; LÉNÁRT, Anna (publishers), The Fairy-Like Journeys of Elek BALLYKÓ (Abstract)	111
RÁKÓCZY Rozália (közlő), 1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok 113	
RÁKÓCZY, Rozália (editor), Tipărituri mici din 1848-1849 din Transilvania și din Părți (Țara Ungurească) I. (Rezumat)121	
RÁKÓCZY, Rozália (publisher), Small Printings Referring to the Events of 1848-1849 in Transylvania and Partium I. (Abstract)	121
ORLAI Györgyné, Egy elfelejtett polihisztor: dr. BARDOCZ Lajos.....	125
ORLAI Györgyné, Un savant uitat: dr. Lajos BARDOCZ (Rezumat)	127
ORLAI Györgyné, A Forgotten Polihistor: Dr. Lajos BARDOCZ (Abstract)	128
SAS Péter (közlő), KÓS Károly-és a Székely Nemzeti Múzeum	131
SAS, Péter (editor), Scrisori ale lui Károly KÓS în Muzeul Național Secuiesc (Rezumat).....	137
SAS, Péter (publisher), Károly KÓS and the Székely National Museum (Abstract)	137
SAS, Péter (közlő), KEŐPECZI SEBESTYÉN József zágoni jelentése a Székely Nemzeti Múzeumnak	141
SAS, Péter (editor), Raportul lui József KEŐPECZI SEBESTYÉN către Muzeul Național Secuiesc privind o deplasare în Zăgon (Trei Scaune) (Rezumat)	145
SAS, Péter (publisher), The Report of József KEŐPECZI SEBESTYÉN to the Székely National Museum about his Field-Work to Zăgon (Zagon, Covasna County) (Abstract)	145

VINCZE Zoltán, Régi torockói sírkövek	151
VINCZE, Zoltán, Pietre funerare vechi la Rimetea (jud. Alba) (Rezumat).....	171
VINCZE, Zoltán, Old Tombstones at Torockó (Rimetea, Alba County) (Abstract)	171

MÚZEUM - MUZEUL

FERENCZI István, A nyugat-erdélyi Torockai-medence földtani-földrajzi viszonyairól és, valamint ókori településeinek kérdéséről	1791
FERENCZI, István, Despre geologia, geografia și arheologia bazinului Trăscău din vestul Transilvaniei (Rezumat).....	190
FERENCZI, István, A Few Questions Concerning the Geological, Geographic, Prehistoric and Ancient Items of the Settlements of the Torockai (Trăscău) Basin in the Western Part of Transylvania (Abstract)	191
KESZEG Vilmos, Aranyosszéki-tordai-torockói bibliográfia I.	199
KESZEG, Vilmos, Bibliografia Scaunului Arieș și a zonelor Turda și Trăscău. I. (Despre bibliografie)	202
KESZEG, Vilmos, The Bibliography of the Székely Seat Aranyos and of the Zones Torda and Torockó (Arieș, Turda, Trăscău Basin; Cluj and Alba Counties) I. (About the bibliography)	203
ZSIGMOND Győző, Szentmihály és Aranyospolyán helynevei	205
ZSIGMOND, Győző, Toponimia din Mihai Viteazu și Poiana (jud. Cluj) (Rezumat)	213
ZSIGMOND, Győző, The Toponymy of Szentmihály and of Aranyospolyán (Mihai Viteazu, Poiana, Cluj County).....	213
KOMÁROMI Tünde, Igézés az aranyosszéki Szentmihályon	217
KOMÁROMI, Tünde, Deochiere la Mihai Viteazu, jud. Cluj (Rezumat)	228
KOMÁROMI, Tünde, The Beliefs Concerning the Casting of an Evil Eye in Szentmihály (Mihai Viteazu, Cluj County) (Abstract)	228
HARANGOZÓ Imre, Egy székely szentember, az oroszhegyi BÁLINT I. László	229
HARANGOZÓ, Imre, Vedeniile lui László BÁLINT I. din Dealu, jud. Harghita (Rezumat)	234
HARANGOZÓ, Imre, The Visions of the Saint Man László I. BÁLINT from Oroszhegy (Dealu, Harghita County) (Abstract).....	234
SZŐCS János, Régi csíki regösök	235
SZŐCS, János, Obiceiul vechi al colindatului în Ciuc (Rezumat)	242
SZŐCS, János, Ancient Minstrels at Christmas Time in Csík (Abstract)	242
FARKAS Irén, Csíki festékesek a Csíki Székely Múzeumban	243
FARKAS, Irén, Scoarțe din Ciuc în Muzeul Secuiesc al Ciucului (Rezumat).....	251
FARKAS, Irén, Painted Carpets in the Székely Museum of Csík (Abstract).....	252
BENEDEK Éva, 16. századi könyv restaurálása.....	259
BENEDEK, Éva, Restaurarea unei cărți din secolul XVI. din Muzeul Secuiesc al Ciucului (Rezumat)	260
BENEDEK, Éva, The Restoration of a 16 th Century Book (Abstract).....	261
HASZMANN Pál, HASZMANN József, 18. századi festett kelengyészláda tartósítása és restaurálása	267
HASZMANN, Pál; HASZMANN, József, Conservarea și restaurarea unei lázi de zestră pictate, din sec. XVIII., în Muzeul din Cernat (Rezumat).....	269
HASZMANN, Pál; HASZMANN, József, The Preservation and Restoration of a Dowry-Chest from the 18 th Century (Abstract).....	269
NAGY István, Egy 1868-as datálású gyergyószentmiklósi kakukkos parasztóra restaurálása	271
NAGY, István, Restaurarea unui ceasornic popular din 1868 din Gheorgheni, al Muzeului Secuiesc al Ciucului (Rezumat)	274
NAGY, István, The Restoration of a Peasant Cockoo-Clock from 1868 (Abstract).....	274
SZABÓ András, A Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum, a Kolozsvári Művészeti Múzeum és az alsógödi (Magyar Köztársaság) KURUCZ Istvánné tulajdonában levő NAGY Imre-alkotások katalógusa.....	281
SZABÓ, András, Catalogul operelor de artă ale maestrului Imre NAGY din patrimoniul Muzeului de Artă din Tg. Mureș, al Muzeului de Artă din Cluj și din Colecția KURUCZ (Alsógöd, R. Ungară) (Despre catalog).....	299
SZABÓ, András, The Catalogue of the Imre NAGY Works in the Art Museum of Marosvásárhely (Tg. Mureș), the Art Museum of Kolozsvár (Cluj) and the Collection KURUCZ (Alsógöd, Hungary) (About the catalogue)	299

Csíki Székely Múzeum
Székely Nemzeti Múzeum

Muzeul Național Secuiesc
Muzeul Secuiesc al Ciucului

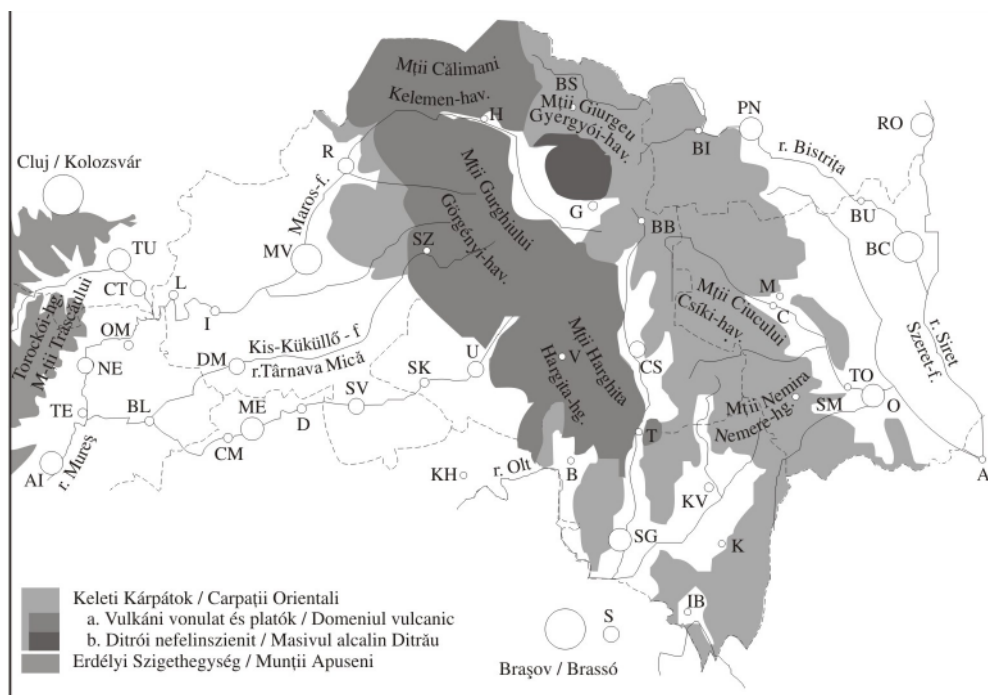
ACTA 1997

ELSŐ KÖTET – VOLUMUL ÎNTÂI

T3 KIADÓ

Sepsiszentgyörgy – Sf. Gheorghe
1998

Harta regiunii noastre, cu specificarea principalelor masive muntoase și unități structurale / Régióknak térképe, a tárgyalt főbb hegy vonulatok és szerkezeti egységek feltüntetésével

Prescurtările utilizate pentru orașe / A városok nevének rövidítése: A – Ajud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BI – Bicăz, BL – Blaj/Balázsfalva, BC – Bacău/Bakó, BS – Borsec/Borszék, BU – Buhuși, C – Comănești, CM – Copsa Mică/Kiskapus, CS – Miercurea-Ciuc/Csíkyszereda, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, O – Onești (Gheorghe Gheorghiu-Dej), H – Toplița/Maroshévíz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsur Buzăului/Bodzaforduló, K – Covasna/Kovácsna, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduș/Marosludas, KH – Rupea/Kőhalom (Reps), M – Moinești, ME – Mediaș/Medgyes (Mediasch), MV – Tg. Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocnița/Mureș/Marosújvár, PN – Piatra Neamț, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman, S – Săcele/Szecele, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Slănic-Moldova, SV – Sighișoara/Segesvá (Schässburg), T – Tușnad-Băi/Tusnádfürdő, TE – Teiuș/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda/Torda, U – Odorheiu Secuiesc/Székely udvarhely, V – Vlăhița/Szentegyháza

TERMÉSZETTUDOMÁNY – SZTIINTELE NATURII

ACTA 1997

LÁSZLÓ Attila
KOZÁK Miklós
PETŐ Anna Krisztina

Korrelatív eseménytörténeti rekonstrukció a Baróti-medence és a DNy-Hargita pontusi-pleisztocén vulkáni- vulkanoszediment képződményei alapján

(Kivonat)

A miocén végén összefüggő Csíki-Baróti- és Barcasági területek egy K-i vergenciájú flis takaró lepusztult felszínének pásztás süllyedékén alakultak ki a pliocén kezdetén, mint egységes medence. A területet ÉNy-ról DK felé átszelő diagonális törérendszer mentén szakaszosan aktiválódó D-Hargita-i vulkáni komplexum részmedencékre tagolta a süllyedéket.

A Baróti-medence a pliocén kezdetétől a pleisztocén felső szakaszáig tartó medencefejlődése során max. 500 m vastagságú üledékkel töltődött ki. Az alsó (dáciai) és felső (pleisztocén) fluviolakusztikus széntelepes rétegsorok közé olyan pliocén (dáciai-romániai) agyagmárga sorozat települt, amely a Dáciai-medence felé átmenetileg kialakult tengeri kapcsolatot jelez.

A hármasosztatú üledéksorba három rétegtani vezető szintet képezve települ a Lucs-Csomád vulkán sor DK felé egymást követően aktiválódó tagjainak radiometrikusan koradatolható piroklasztit-vulkanoszediment sorozata, amely

közberétegződése folytán lehetővé teszi a medencekitöltő üledéksornak a vulkáni paroxizmusokhoz igazított kronológiai beosztását.

Bevezetés

A Kárpát-medence részmedencéinek fejlődéstörténetében mai ismeretek alapján egyre több olyan egyedi vonás rajzolódik ki, amely az általános medencefejlődési folyamatokon belül a helyi különbségekre irányítja a figyelmet. Különösen érvényes ez a peremi helyzetű kis medencék esetében, amelyek a kárpáti takarók mozgásai során differenciáltan különültek el a nagy központi medencétől, ill. a külső előtéri süllyedékektől (pl. Dáciai-medence). A fejlődés különböző stádiumaiban egyedi jellegeik tisztázása azért fontos számunkra, hogy bennük szétválaszthatók legyenek a kárpáti térség egészét meghatározó nagyszerkezeti hatások és ezek rétegtani, vulkanológiai következményei, valamint a lokális jelenségek és ezeknek a helyi fejlődésmenetet meghatározó szerepe.

A Baróti-medence a Keleti-Kárpátok belső medencesorának DNy-i helyzetű, közel 500 km² kiterjedésű egysége. Helyzeténél és rétegtani adottságainál fogva kitűnően alkalmas az utóbbi 5 millió év fejlődéstörténetének rekonstruálására, a pásztás és mozaikos részegységek kapcsolatainak tisztázására.

Problémafelvetés

Korábbi szórványos megfigyelések, kisebb fúrások, vulkanitokban megfigyelhető zárványok alapján, valamint a medenceperem felszínre emelt aljzat-képződményeinek térképi feldolgozásával századunk első felében már viszonylag megbízható kép rajzolódott ki a medence földtani viszonyairól (BÁNYAI J., 1922, 1929; JEKELIUS, E., 1923, 1932; MRAZEC, L., 1932; SZÁDECZKY K. Gy., 1929). Az utóbbi ötven év során több mint 300 nyersanyag- és szerkezetkutató mélyfúrás mélyült, azon kívül számottevő bányászati tevékenység folyt a tér-

ségben. Ugyancsak kutatási céllal a képződményeket nagy számú geofizikai fúrásszelvény és terepi felvételezés segítségével jellemezték.

Ennek alapján ma már viszonylag pontos képet alkothatunk a medencealjzat helyzetéről, szerkezeti tagoltságáról, anyagi összetételéről, valamint a medencekitöltő üledéksor sajátosságairól (GHEORGHIU, C., 1953; AIRINEI, Șt. et al., 1961, 1972a,b; LITEANU, E., 1962; RĂDULESCU, D., 1965, 1970; GAVĂT, I., et al., 1971; PELTZ, S., 1971; KRISTÓ A., 1972; SAVU, M. Gh., et al., 1978, 1981, 1984; KUSKO, M., 1983; LÁSZLÓ A., et al., 1995, 1997a,b).

A Baróti-Barcasági-Háromszéki medencék rétegtani és fejlődéstörténeti rekonstrukcióját megnehezítette, hogy még a Paratethys üledékek faunaegyüttese sem korrelálhatók nagy pontossággal a Dáciai-medence faunájával, amelyhez vizsgálati körzetünk kapcsolódott. A biosztratigráfiai különállás a faunaösszlet endemikus voltából és helyi jellegéből következik, így csaknem önálló rétegtani egységként kell kezelnünk. Amennyiben egyéb adalékok (litológiai, fácies-tani, paleomágneses, radiometrikus korvizsgálat) alapján sikerül a maximum 550 m vastagságú üledéksort kronosztratigráfiailag azonosítani és tagolni, akkor nyílik lehetőség a középső és külső Paratethys hasonló korú képződményeivel való párhuzamosításra is. Ugyancsak ezek segítenek hozzá a Kárpát-medence belső részeivel való párhuzamosításhoz, mivel a rétegtani-vulkanológiai változások a Pannon-medencét is érintő geodinamikai eseményekhez kapcsolhatók.

Medencealjzat és szerkezete

A Baróti-medence aljzatát túlnyomórészt a belsőkárpáti flisövezet Csalhói takarójának erodált és tagolt felszínű, alsóbb rétegtani helyzetű kréta egységei képezik. Mint a korábbiakban rámutattunk (LÁSZLÓ A. et al, 1995, 1996a,b), e kréta összlet nagy valószínűséggel egészen a pontusi emelet végéig eróziós szárazulati térszint képzett. Ennek tudható be a "csonka" szelvény viszonylag szűk intervallumot átfogó volta, s kifejlődésének fácies-tani változatossága.

A terület alapvetően egy É-ÉNy-i vergenciájú, valamint egy K-i irányú, többször ismétlődő torlónyomásnak volt kitéve. A tágabb kárpáti térség nagyszerkezeti fejlődésének fontosabb kréta-miocén szerkezeti eseményei egyaránt hatottak erre a flis takaróra. Mai állapotának kialakulásában szerepe volt a flis sorozat korai plaszticitásának, majd későbbi kőzetmechanikai elmerevülésének. Az alapvetően É-D-i csapású pásztás elrendeződést és gyűrődést még az alsókréta-eocén szerkezeti mozgások hozták létre, míg a felsőkréta-oligocén és az azt követő időszakok váltakozó, kettős vergenciájú mozgásai az erodált felszínű szerkezeti pászták töréses tönkremenetelét és mikroblokkos feldarabolódását idézték elő. A Moesia-i-tábla kainozóos Ny-ÉNy-ias elmozdulásai az általa létrehozott feltolódási síkok mentén, jobbos vetőként működő kisebb horizontális elmozdulásokat idézték elő, néhány száz méteres vonszolódásokat okozva a mikroblokkosodott szerkezetekben (**1. ábra in:** LÁSZLÓ A., et al., 1997b; **2. ábra in:** LÁSZLÓ A., et al., 1997a). A frontális torlónyomások minden alkalommal létrehozhatnak egy diagonális jellegű haránttörésrendszert, amely azonban többnyire litoklázis jellegű és esetünkben leginkább a medenceperemen érzékelhető a jelenléte.

A Baróti-medence aljzatának tektonikáját tehát szerkezeti mozaikosság jellemzi, amelyben időrendileg az alábbi fő irányok szuperponálódnak egymásra:

- K-i vergenciájú gyűrődések, É-D-i tengelyű redőátnyíródások és K-i irányú, nagyméretű feltolódások, ÉNy-DK-i és ÉK-DNy-i (diagonális) törések;

- É-ÉNy-i vergenciájú torlómozgások, ÉK-DNy-i csapású, kisméretű feltolódási frontok, diagonális helyzetű É-D-i és K-Ny-i törések;

- Az ÉK-DNy-i feltolódási frontok, ill. diagonális törések mentén kis méretű (20-50 m) horizontális elmozdulások (jobbos vetők).

A vázolt mozaikszerkezet töréses vonalai és vetői többször aktiválódtak és ma is élő rendszerek. Hatásuk a fiatalabb (< 5,5 millió év) időszakok igen intenzív szerkezeti mozgásai során szakaszosan ismétlődő jelleggel érvényesültek.

Körzetünkben kiemelt jelentősége volt a K-i irányú térrövidülésnek, amely a paleozoós, ill. paleo-mezozoós alaphegység É-D-i csapású pásztáit létrehozták, majd ezek fel- és rátolódásait okozták. Egyes közrezárt sávok relatíve lefelé mozdultak el, valószínűleg a rátolódás következtében. E süllyedés elérhette a tengerszintet is, transzgressziós környezet kialakulását téve lehetővé.

A medencekitöltő üledékek és vulkanoszedimentek izovastagsági térképei (1, 2, 3. ábra) segítenek annak nyomozásában, hogy az említett szerkezeti elemek közül a fiatal pliocén-kvarter szerkezeti mozgások során melyek lehettek leginkább aktívak, ezek hogyan határozták meg a medenceszerkezet formálódását, kitöltődését és a relatíve kiemelkedett területeken a szelektív erózió mértékét.

A 1. ábra jelzi azt, hogy a vulkanizmus kezdetén a medence É-i fele, valamint az É-Hargita és előtere süllyedt környezetéhez képest, és fedődött le piroklasztikumokkal. Innen É-D-i csapású pászták nyúlnak D felé, szintén vulkáni törmelékekkel lefedve. Az egységesebb képet mutató É-i területrésszel szemben D-i irányban érzékelhető egy erőteljesebb haránttagolódás, mozaikosodás, amely a Barót-Bibarcfalva-Magyarhermány vonalon felülbélyegződik az ÉK-DNy-i csapású feltolódási-vetődési vonalak hatása által. A medence D-i peremén kiemelt helyzetben lévő kréta aljzat É-i blokkhatárai már a Kárpát-kanyar D-i részeinek szerkezetirányaihoz, valamint a Moesiai-tábla mozgása által előállt szerkezetek csapásához igazodnak. A K-i irányú torlónyomás a Baróti-hegység masszívabb, kiemeltebb blokkját megkerülő elnyíródásokat okoz.

Vulkanológiai tendenciák

A Baróti-medence peremein és belsejében szórványosan megjelenő bázisos-neutrális, ill. neutrális-savanyú magmás testek időbeli-térbeli elrendeződése korrelatív módon kíséri a medence szerkezeti kialakulásának és fejlődésének fázisait. Az erőteljesebb aktivitás a K-i és ÉK-i,

valamint a D-DK-i szegélyeken jelentkeznek. Időben D felé fiatalodik, s ugyanerre csökken a lávaközetek mennyisége és a hozzájuk kapcsolódó piroklasztitok tömege. Utóbbiról a 3. ábra nyújtja a legtöbb információt.

A vulkanizmus térbeli elrendeződése egy olyan geomechanikai folyamathoz kapcsolódik, amely a K-i vergenciájú torlódásokkal indul, és az É-ÉNy-i vergenciájú mozgásokkal zárul. Ezen belül megkülönböztethető a feltolódási frontokhoz köthető centrolabiális elrendeződésben felszínre kerülő differenciáltabb magmák és a haránttörésekhez kötött, kevésbé differenciált magmák megjelenése.

Az aljzatzárványok főként azokban a szubvulkáni és vulkáni testekben jelennek meg nagyobb számban, ahol a szerkezeti elemek átmetsződési pontjainál korán felnyomuló magmák mintegy megtisztítják a kialakuló felvezető csatorna környezetét. Így a rétegvulkáni szerkezetek késői termékeiben már csak ritkán jelennek meg. Az egyszeri felnyomulásból származó kőzettetekben viszonylag gyakran megfigyelhetők. A vulkáni aktivitás mindenkor követi a tektonikai mozgásokat. A vulkanizmus késői stádiumában ismétlődő folyamatok esetén valószínűsíthető, hogy a magmakamrák részleges kiürülése és nyomáscsökkenése tovább fokozza a szerkezeti tagolódás mértékét.

Medenceüledékek

A Baróti-medence és a Hargita DNy-i előtere szoros szerkezetgenetikai összefüggést mutat a Alcsíki- és Középsíki-medencével (AIRINEI, Št., PRICÁJAN, A., 1972a,b). Ezek létrejöttében a Persányi kristályos-mezozoós öv nagyméretű feltolódásai játszottak szerepet. Az 1. ábrán kirajzolódó üledékgyűjtő pászták ennek frontális csapását követik. E feltolódás előterében fokozatosan és szakaszosan kialakuló fiatal medencesor (Baróti-Háromszéki) a Csíki-medencékkel genetikailag összefüggő rendszert alkot, következésképpen üledéksoraikban litológiai szinkronitások jelenhetnek meg. E medenceképződési folyamatokat egy Ny-ról K-re vándor-

ló késleltetés jellemzi, melyet legalább három ízben szakítanak meg a D-Hargita komplexum vulkanizmusának anyagszolgáltató fázisai. Ez az eleinte még összefüggő Baróti- és Csiki-medencék egységét lazán összefüggő részekre szabdalja, mintegy belső barriert képezve e részek között.

A folyamatsor első intenzívebb szakaszát a Baróti-medencében a D-Hargita É-i részének DNy-i előterében rekonstruálhatjuk. A piroklasztikumok szétszóródása és lehordódása folyamatosan gyengülő távolhatással jelentkezik. A sülyedés ütemével nagyjából lépést tart a piroklasztikumok áthalmazódása, egy olyan fluviolakusztikus környezetben, ahol a D-i medencerészen egyidejűleg szénlápképződés feltételei is kialakulnak. Az É-Hargita D-DK-i előterében és a Lucs területén olyan mértékű a piroklasztikumok fel- és áthalmazódása, hogy ott egy kimagasodó térszint képez lehordási tápterületek felé. Ugyanez a hatás követhető a Középcsi-ki-medencében is.

A felszín bizonyos fokú kiegyenlítődése és regionális sülyedése volt szükséges ahhoz, hogy az édesvízi mocsárlápok az É-i medence-részre is kiterjedjenek. Míg az I-II. számú szénlepek a medence D-i és Ny-i részén fejlődnek ki, addig a III. sz. szénlelep az É-i és K-i részen is megjelenik.

A Baróti-medence egységes sülyedésére utal a III. sz. szénlelep fedőjében megjelenő, általános elterjedésű, világosszürke agyagmárgasorozat, amelyben a tufitos és tufa jellegű alkotók részaránya az egyes szinteken akár az 50 %-ot is megközelítheti (BÁNYAI J., 1957). Fauna-elemeinek megjelenése a Dáciai-tengeri üledékgyűjtővel való közvetlen kapcsolatra enged következtetni. A medence általános mélyülésével és folyamatos feltöltődésével szinkronban a D-i medenceperemeken kisebb szénlelepes mocsárlápok alakulnak ki (IV-V. szénlelepek). A kolozsvári egyetem kutatóinak palinológiai vizsgálatai, valamint az ostracoda elemzések alapján egy kiédesedő, brakkvízi, oligohalin beltengeri környezet rekonstruálható, melynek megjelené-

sével egyidejűleg egy éghajlati lehűlés nyomai jelentkeznek.

Ezt az egységesülő képet szakítja meg a vulkáni aktivitásnak egy újabb periódusa, amelynek centrumai ÉNy felől DK felé áttevődnek a Kakukk-hegy-Piliske régióba, valamint a medence belsejében a Tirko csoport területére és annak környezetére.

A K-i vergenciájú mozgások diagonális töréseinek vulkáni aktivitása nem okozza a medencealjzat jelentősebb felszabdálódását. Így nagyobb diszkordanciák sem jelennek meg az üledéksorban, viszont uralkodóvá válik átmenetileg a piroklasztikumok nagy területeket érintő szétszóródása. A vulkáni centrumok környezetében oly nagytömegű a piroklasztikumok és lávabreccsák mennyisége, hogy azok szárazulati térszíneket képeznek. Saját környezetükben erőteljesebben, tőlük távolodva csökkenő mértékben hosszú időn át meghatározzák az üledékképződés mértékét és jellegét. Lemosódásaik helyenként összefogazódnak a medence belsejében folyamatosan lerakódó világosszürke agyagmárgákkal, amelyek anyagához a fenékáramlások révén változó mennyiségben szolgáltatnak finom szemcseméretű összetevőket.

A medencefejlődés és a vulkanizmus kapcsolatának még követhető, utolsó nagy periódusát egy általános üledékfeltöltődés jellemzi. A folyamat a terület jelentős részén sekélyvízborításos mocsárlápképződéssel indul. Az ehhez kapcsolódó szénlelepes rétegsor a medence É-i, K-i és D-i szegélyén fejlődött ki, és helyenként a mai felszínközeli zónákban található. A medence környezetének térszínelmelkedése megszakítja a tengeri kapcsolatokat. Ezek a mozgások váltják ki a térség vulkanizmusának utolsó jelentős fázisát. Ennek termékei a medence fluviolakusztikus rétegsorában korrelatív vulkanoszediment-betelepüléseket alkotnak.

A vulkáni aktivitás fő centrumai a K-i vergenciájú feltolódások ÉNy-DK-i diagonális törésrendszerén fejlődött ki a Lucs-Kakukk-hegy vonulat DK-i elvágódásánál, a Piliske-Csomád régióban. A komplexumok helyzetét a Hargita vulkáni tömegének csapásirány menti kéregter-

helő hatása által kiváltott vulkanotektonikus be-roppanás határozta meg. Fő centrumai ott alakul-tak ki, ahol a medence D-i szegélyén átfutó job-bos vetőrendszer átmetszi a vulkáni pásztát. A nedves környezet hatásánál tudható be a vulkáni fázis kezdeti mikroritmusait jellemző piroklasztit képződési hajlam. A magma-víz kölcsönhatás következményeként fokozott transzaporizáció, habláva-képződés és horzsásodás következett be. A tufák és horzsaköves tufák nagy területen szó-ródtak szét a medence centrumköri zónájában, többször megszakítva a fluviolakusztikus üle-dékképződés menetét. A teljesen izolálódott részmedencék maradványtávaiban diatomit és horzsakőrtegek rakódtak le.

A centrális lávaömléseket a Lucs-Piliske összlet szegélyei mentén ÉNy-DK-i csapású pe-remi bezökkenések kísérték. Alárendeltekben a ÉK-DNy-i haránttörések is aktiválódtak, helyen-ként a vulkáni komplexumokat is átmetszve. E törésrendszerek mentén intenzív vulkáni utómű-ködés nyomai láthatók (gejzírtevékenység, hév-források, fumarolák, mofetták, agyagosodás, vasércképződés, opálkiválás stb.) Ez a működés időben átfedődik a diatomitok tavi lerakódásával. A metakovasavban gazdag hévízfeltörések a tufogén, agyagos, diatomitos, finomréteges üle-dékekben menilitek és dobostortaopálok képző-dését eredményezték. A fiatalabb és hidrogeoló-giailag aktív szerkezeti vonalak mentén kialakult termogravitatív cirkuláció huzamos ideig műkö-dött, és jelentősen hozzájárult a törések menti gázfeláramlásokhoz, valamint a szénsavas ás-ványvizek felszínre kerüléséhez.

Eseménytörténeti párhuzamok

A Baróti- és a Dáciai-medencék között egymással korrelálható tengeri kapcsolat csupán csak a III. sz. szénteleg létrejötté és a pleisztocén Piliske-Mitács második nagy vulkáni fázisa kö-zötti időben létezett. Így a részmedencék korrelá-ció alapját elvileg ez az agyagmárgás sorozat képezheti. Mivel azonban a Csíki-medence elzá-ródása, kiédesülése már a Piliske első fázisától bekövetkezik, így gyakorlatilag az egyes, foko-

zatosan lefűződő részmedencéket mindig a D-i, még el nem zárt üledékgyűjtők rétegsorával kell összehasonlítani. Tehát a Felcsíki-Barcasági me-dencesor tagjai között, a fokozatos és vulkano-tektonikai fázisokkal korolható lefűződések mi-att, É-ről D felé haladva, egymást követően szak-nak meg a tengeri kapcsolatok. A Barcasági-medencének a Dáciaival való összefüggése felte-hetően csak a pleisztocén kezdetén bekövetkező térszínmozgások során szűnik meg. A felső-pliocén-pleisztocén szerkezeti tagolódás jelentős térszíni különbségeket hoz létre a kb. 3-4 millió éve még összefüggő medencesor mind jobban izolálódó tagjai között.

Az **1. táblázat** a vulkáni képződmények radiometrikus koradatai alapján (PELTZ, S., 1987; PÉCSKAY Z., 1992; SZAKÁCS, A. et al., 1994; BALINTONI, I. et al., 1995) rendezti sorba a főbb vulkáni ritmusokat. Ezek jól azonosítha-tók a Baróti-medence rétegsorában kimutatható vulkáni-vulkanoszediment fázisokkal, amelyek az adott aktivitási szakasz paroxizmusát jelölik ki. Ezáltal a medencekitöltő rétegsor üledékes szakaszai koradatulhatóvá válnak.

Az egységes medenceszerkezet kialaku-lása ennek alapján kb. 5,5-4,0 millió év között történhetett. Az Alcsíki-medence lefűződése a Piliske (I. fázis)-Kakukk-hegy-Tirko vulkáni működés idején következhetett be, mintegy 3,6 millió évtől kezdődően. A Baróti- és Barcasági medencék tengeri kapcsolata a Málnás-Bükszád, ill a Piliske (II. fázis)-Csomád vulkáni aktivitás idején szakadt meg. Ezek az események egyben a tágabb szerkezeti keretek K-i vergenciájú felto-lódásainak fő időhorizontjait jelölik ki.

A medencefelszín a Közép- és Alcsíki-medencékben ma átlagosan 600-650 m (tszf.), a Barcasági-medencében 500-550 m (tszf.), a Baróti-medencében pedig 475-500 m (tszf.). En-nek köszönhető, hogy mai vízrajzi kapcsolataik-ban is a DNy-ias szintesés érvényesül.

1. AIRINEI, Șt.; MURGEANU, G. (1961): **Contribuții geofizice la cunoașterea fundamentului curbării Carpaților Orientali.** R.P.R., Stud. Cerc. Geol., vol. IV/1, București.
2. AIRINEI, Șt.; PRICĂJAN, A. (1972a): **Corelații între structura geologică adâncă și aureola mofetică din jud. Harghita, cu privire la zonele de apariție a apelor minerale carbogazoase.** St. Cerc. G.G.G., Seria geol. Tom. 17, Nr. 2, București.
3. AIRINEI, Șt.; PRICĂJAN, A. (1972b): **Corelații între structura geologică profundă și aureola mofetică din jud. Covasna. Cu privire la zonele de apariție a apelor minerale carbogazoase.** Aluta, p. 181-194, Sf. Gheorghie.
4. BALINTONI, I.; SEGHEDI, I.; SZAKACS, A. (1995): **Geotectonic Framework of the Neogene Volcanism in Romania. X-th R.C.M.N.S. Congress Bucharest, Sept. 1995** D.S. Sed. Inst. Geol. Geof., vol 76, Supplement Nr. 7, p. 7-10, Bucharest.
5. BALOGH K. (1991): **Szedimentológia,** vol. II, p. 228-250. Akad. Kiadó, Budapest.
6. BÁNYAI, J. (1922): **Studiul geologic asupra flancului de vest mijlociu al munților Harghita.** D. S. Inst. Geol. Rom. vol. X, București.
7. BÁNYAI J. (1929): **A Hargita vulkanikus kőzeteinek elterjedése.** In: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves Jubileumára.* Székely Nemzeti Múzeum, p. 503-507. Minerva Irod. és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár.
8. BÁNYAI J. (1957): **A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei.** Tudományos Könyvkiadó, Bukarest.
9. BRUCE, E.; HOBBS, et colab. (1988): **Principii de geologie structurală.** Ed. Șt. și Encicl., București.
10. GAVĂT, I.; AIRINEI, Șt. (1971): **Praguri, horsturi și cordiliere în structura profundă a Carpaților dintre văile Oltului și Trotușului.** Bul. Soc. St. Geol. R.S.R., vol. XIII, p. 23-72, București.
11. GHEORGHIU, C. (1953): **Relațiile dintre sedimentele terțiare și eruptivul lanțului Harghita, fenomene postvulcanice.** D. S. Comit. Geol., vol. XL, p. 131-137, București.
12. JEKELIUS, E. (1923): **Zăcăminte de lignit din bazinele pliocene de pe valea superioară a Oltului.** D. S. Inst. Geol. vol. XI, București.
13. JEKELIUS, E. (1932): **Die Molluskenfauna der Dazischen Stufe des Beckens von Brașov.** București.
14. KRISTÓ, A. (1972) **Unele probleme privind delimitarea și denumirea unităților de relief din împrejurimile depresiunilor intracarpatiche ale Oltului superior.** Aluta, p. 241-249, Sfintu Gheorghie.
15. KUSKO, M.; et colab. (1983): **Zăcămintul de lignit de la Sf. Gheorghie și poziția lui stratigrafică în suita depozitelor pliocene ale bazinului intramontan al Țării Bîrsei.** Cerc. Geol. Geogr., vol. 28, p. 125-131, București.
16. LITEANU, E.; MIHĂILĂ, N.; BRANDRABUR, I. (1962): **Contribuții la studiul cuaternarului din Bazinul mijlociu al Oltului (Bazinul Baraolt).** Stud. Cerc., vol. VII/3-4, p. 48-51, București.
17. LÁSZLÓ, A.; KOZÁK, M. (1995): **Cercetări preliminare vulcanologice și petrografice asupra magmatitelor pliocene din partea estică a Bazinului Baraolt.** Preliminary volcanological and magmatic petrological investigations in the eastern part of the Baraolt Basin. Symposium on Petrometallogeny. "BABEȘ-BOLYAI", Cluj-Napoca, 21-23 august.
18. LÁSZLÓ, A.; KOZÁK, M.; PÜSPÖKI, Z. (1997a): **Szerkezeti vulkanológiai és magmás kőzettani vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén. Cercetări structurale, vulcanologice și petrografice asupra magmatitelor pliocene din zona estică a Bazinului Baraolt.** ACTA - 1996, p. 17-32, Sf. Gheorghie.
19. LÁSZLÓ, A.; DÉNES, I. (1997b): **Elemente structural-TECTONICE pentru un model evolutiv în zona bazinului Baraolt.** ACTA - 1996, p. 1-16, Sf. Gheorghie.
20. MRAZEC, L. (1932): **Considerations sur l'origine des depressions internes des Carpathes, Roumanie.** Bul. Soc. Rev., București.
21. PELTZ, S. (1971) **Contribuții la cunoașterea formațiunii vulcanogen-sedimentare pleistocene din sudul munților Harghita și nord-estul bazinului Baraolt.** D. S. Inst. Geol. Geogr., vol. LVII/5, p. 173-189, București.
22. PELTZ, S.; VAJDEA, E.; BALOGH, K.; PÉCSKAY, Z. (1987): **Contributions to the chronological study of the volcanic processes in the Călimani and Harghita Mountains, (Carpathians, Romania).** D. S. Inst. Geol. Geof. vol., 72-73/1, p. 323-338, București.
23. PÉCSKAY, Z.; SZAKÁCS, A.; SEGHEDI, I.; KARÁTSON, D. (1992): **Új adatok a Kakukkhegy és szomszédsága (Dél-Hargita, Románia) geokronológiai értelmezéséhez.** Földtani Közöny 122/2-4, p. 265-286, Budapest
24. RĂDULESCU, D. (1965): **Contribuții la cunoașterea structurii geologice a munților Harghita** D. S. Com. Geol., vol. 50, p. 57-68, București.
25. RĂDULESCU, D.; PELTZ, S. (1970): **Observații asupra paleogeografiei teritoriului eruptiv Călimani-Gurghiu-Harghita, în cursul pliocenului.** Stud. Cerc. Geol. Geogr. Ser. Geol., vol. 15/1, București.
26. SAVU, M. Gh.; LUBENESCU, V.; CIȘMARU, Gh. (1978): **Asupra vârstei formațiunii productive din Bazinul Baraolt** D. S. Inst. Geol. Geogr., vol. LXV/4, București.
27. SAVU, M. Gh.; LUBENESCU, V.; CIȘMARU Gh. (1981): **Asupra vârstei formațiunilor productive din Bazinul Baraolt.** D. S. Inst. Geol., vol. LXV, București.
28. SAVU, M. Gh. (1984): **Studiul geologic al regiunii cuprinse între localitățile Filia-Vîrghiș-Baraolt-Aita Mare-Malnaș Băi-Bicsad-Herculian, cu privire specială asupra depozitelor de lignit.** Teza de doctorat. Fac. Geol. Geogr. Univ. București.
29. SZÁDECZKY KARDOSS Gy. (1929) **A Székelyföld képződése.** In: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves Jubileumára.* Székely Nemzeti Múzeum, p. 491-502, Minerva Irod. és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár.
30. SZAKÁCS, A.; SEGHEDI, I.; PÉCSKAY, Z.; KARÁTSON, D. (1994): **Time-Space evolution of Neogene/Quaternary Volcanism in the Călimani-Gurghiu-Harghita Volcanic Chain (East Carpathians, Romania).** International Volcanological Congress IAVCEI, Sept. Ankara.

**Reconstituire geocronologică
corelativă a evenimentelor
geologice din Bazinul Baraolt și
din sud-vestul Harghitei, pe baza
formațiunilor vulcanice și
vulcanogen-sedimentare ponțian-
pleistocene.**

(Rezumat)

Pe suprafața erodată a depozitelor flișului, individualizată ca unitate structurală în pânze, cu vergențe estice, la începutul pliocenului s-au format zone tectonic scufundate pe aliniamente paralele cu structura majoră a Carpaților Orientali, ce au definit arealul unitar al actualelor arii depresionare Ciuc-Baraolt-Bârsei. Această arie a fost tratată segmentată și separată de către vulcanismul în derulare, dinspre NV înspre SE, dealungul câmpului major de fracturi, cu poziție diagonală peste structurile est-carpătice.

În decursul pliocen-pleistocenului, în Bazinul Baraolt s-a format o stivă de depozite sedimentare de maxim 500-550 m. Între depozitele fluvio-lacustre cu intercalații carbunoase de vârstă daciană și pleistocen superioară, s-au interpus depozite marnoase, care semnează conexiunea provizorie a acestor arii depresionare (perioade de maximă subsidență) cu Bazinul Dacic.

În depozitele sedimentare ale Bazinului Baraolt s-au interpus direct și concomitent trei complexe vulcanogen-sedimentare, piroclastice, databile radiometric, produse aparținătoare vulcanismului derulat în sectorul Luci-Ciomad din cadrul Harghitei. Acestea reprezintă repere stratigrafice, în cadrul depozitelor sedimentare din bazin, în cazul corelării acestora cu intervalele paroxismale ale vulcanismului din Harghita de Sud.

**Correlative Geochronological
Reconstruction of the History of
Events in the Baraolt Basin and
SW Harghita on the Grounds of
Pontian-Pleistocene Volcanic-
Volcanosediment Formations**

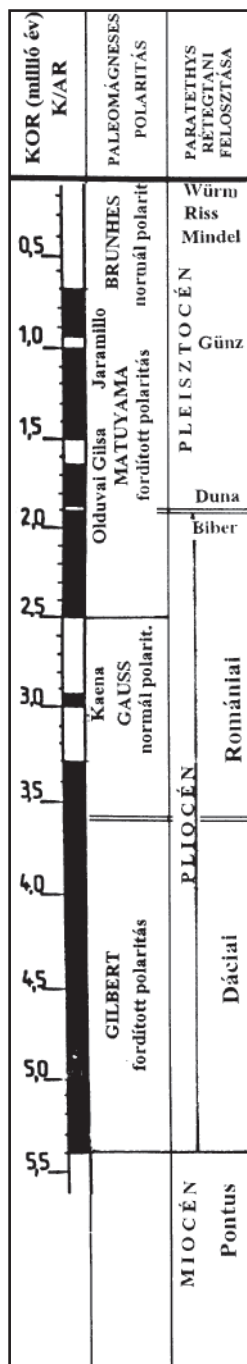
(Abstract)

The Csík - Barót - Barcaság (Ciuc - Baraolt - Bârsa) areas, contiguous at the end of the Miocene, evolved as a uniform basin in the Early Pliocene on the stripped subsidence of the denuded surface of a flysch blanket with an eastern convergence. The subsidence was divided into sub-basins by the S-Harghita volcanic complex, which was intermittently active along the diagonal fault system traversing the area in a NW-SE direction.

The Baraolt basin was filled during the period of basin evolution lasting from the early Pliocene up to the Upper Pliocene with sediments of 500 m maximum thickness. Interbedded in the lower (Dacian) and upper (Pleistocene) fluvio-lacustrine coal-bedded successive layers was such a Pliocene (Dacian-Romanian) clayey marl series that suggests transitory marine links towards the Dacian basin.

Bedded in the tripartite successive sediment layers, forming three stratigraphic index planes, is found the radiometrically datable pyroclastics – volcanosediment sequence of the Lucs - Csomád (Luci - Ciomad) row of volcanos successively activating in SW direction, which – owing to its interbedded position – facilitates the chronological classification of the basin-filling sediment series in a way that matches the volcanic paroxysms.

É-HARGITA	CSÍKSZEREDAI VULKÁNI CSOPORT	LUC VULKÁNI SZERKEZET
		α ambi+/-q α py+/-am
$\beta\alpha$ α py (3,92)		α py q (4,14) α py (4,42) α q α pyam
α ampy		
α pyam	α py (5,13)	
α py (6,28)	α ampybi (5,97) α pyam	

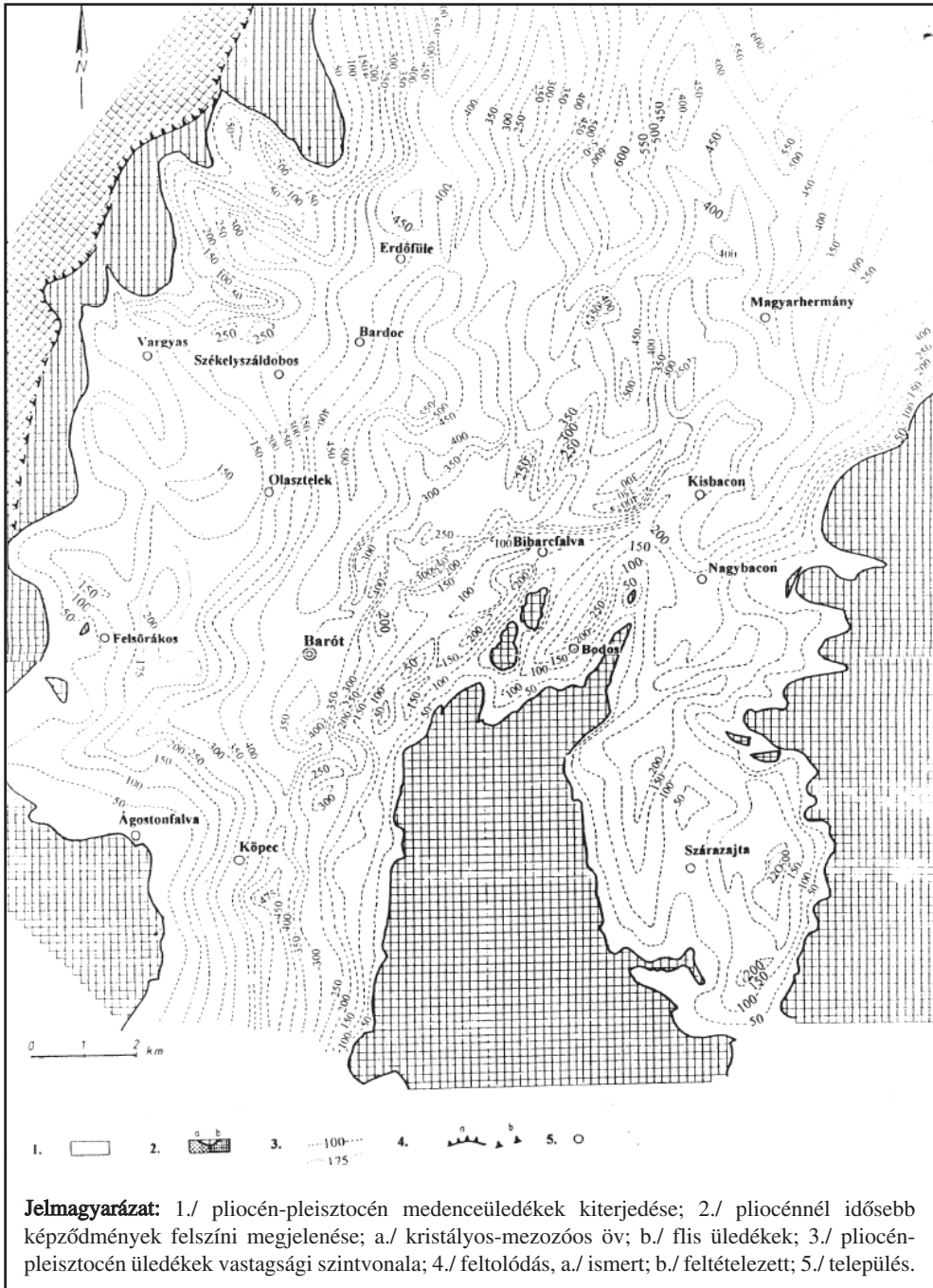

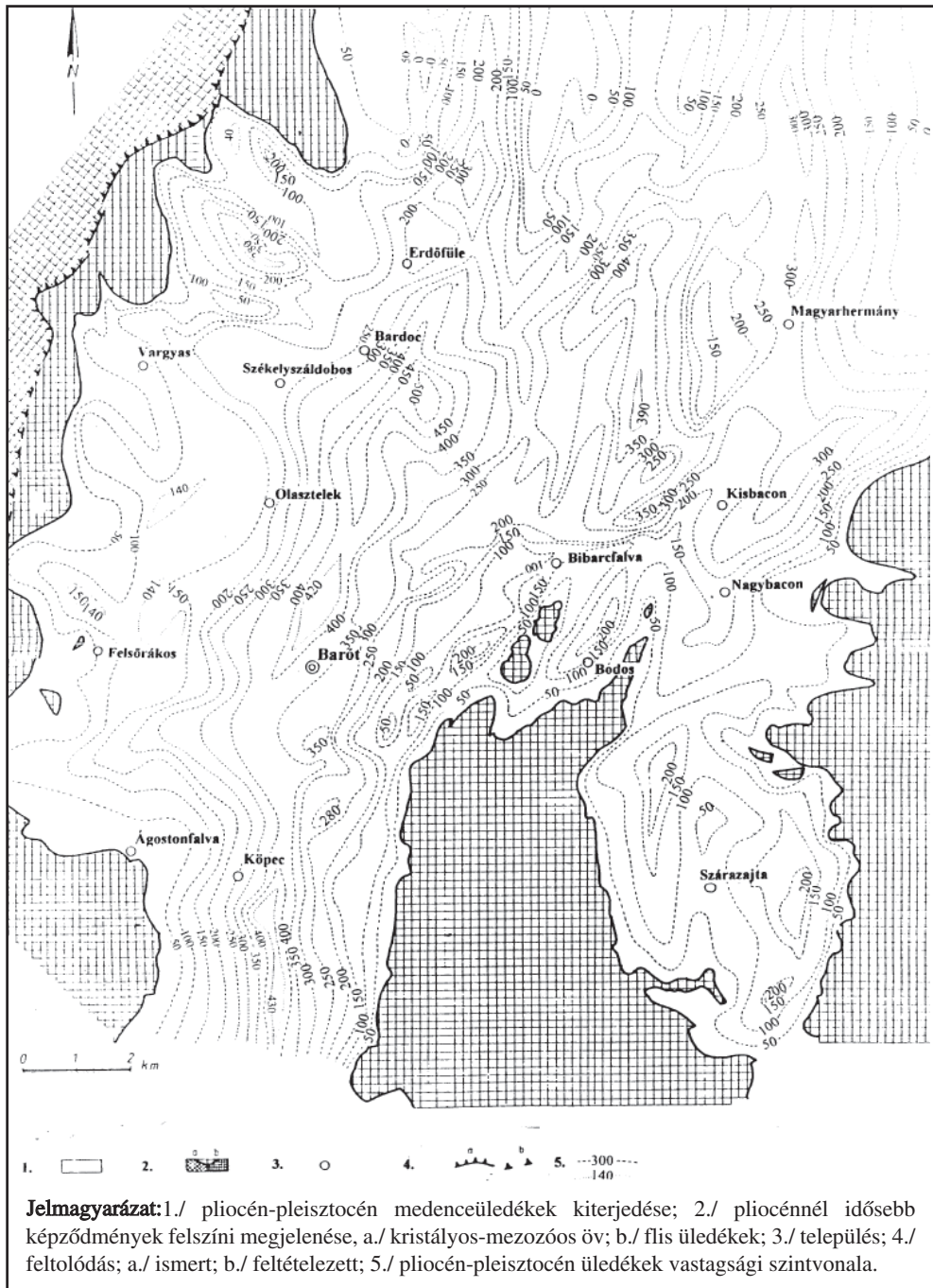
KAKUKK HEGYI VULKÁNI SZERKEZET	PILISKE VULKÁNI SZERKEZET	TIRKÓI CSOPORT	BŰKSZAD - MÁLNÁS CSOPORT	CSOMÁD VULKÁNI SZERKEZET
	α biam α ambi		α pyam+/-ov (1,45)	δ (0,035-0,04) α ambi+/-py+/-q (0,22) α ambi (0,56)
α ambi (2,2) α ampbi (2,32) α ampy+/-bi α ampy (2,77)	α pyam α py+/-am α py (2,55)	α py (3,4)	α pyam+/-bi+/-ov+/-q (2,20) α pyam+/-ov+/-bi (2,42)	

készítette; László Attila

1. táblázat A Hargita vulkáni sorozat kronológiai beosztása és paleomágneses korrelációja a központi Paratethys rétegtani felosztásának rendszerében

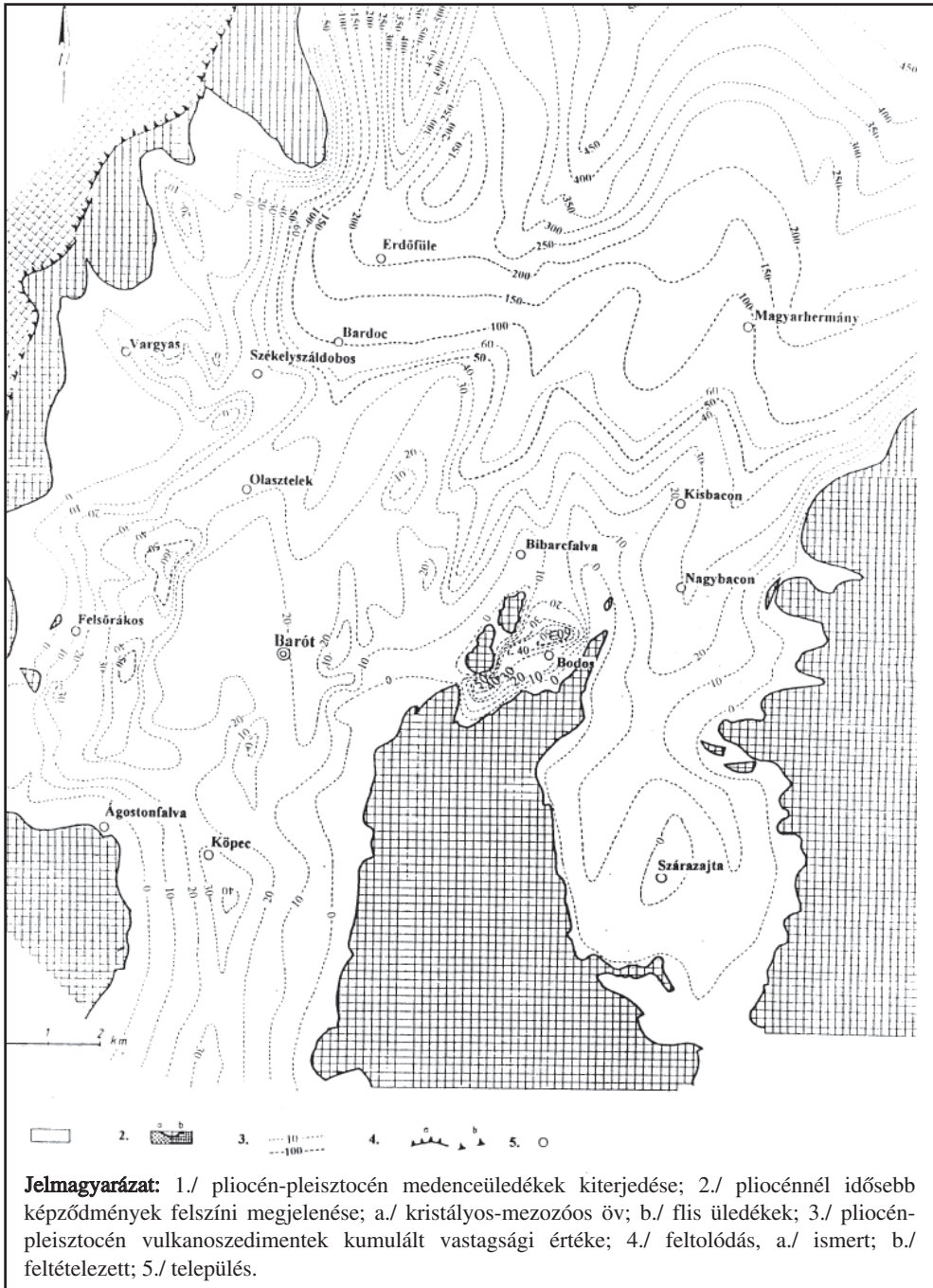

2. ábra Pliocén-pleisztocén üledékek izovastagsági térképe a Baróti-medencében és környékén a vulkanosedimentek elhagyásával

LÁSZLÓ Attila
PÜSPÖKI Zoltán
DIŰ Mihai

Az Oltszem-Gidófalvi pleisztocén öböl homokkomplexumának szedimentológiai vizsgálata

(Kivonat)

A munka a Háromszéki-medence sepsiszentgyörgyi öblében kifejlődött felsőpleisztocén korú homokkomplexum szedimentológiai vizsgálatát, ősföldrajzi rekonstrukcióját és kronológiai értékelését tűzte ki célul. A felvételezések során részletes terepi szelvényezés, szemeloszlás vizsgálatok, összehasonlító fáciesanalitikai vizsgálatok és morfológiai értékelések történtek. A teljes üledékkomplexumot öt litológiai elkülöníthető rétegre bontva vizsgáltuk.

A vizsgálatok során több metodológiai probléma is szem elé került. A koptatottság mértékének meghatározásában szerepet játszó tényezők dominanciája ugyanazon üledékösszleten belül, közzéttípusonként változott. A szemcsealak vizsgálatok során jelentkező szóródás egyértelműen a közetminőséggel és közetstruktúrával mutatott szoros korrelációt. A szemeloszlásoknál tapasztalt bimodalitás az egyes közzéttípusok eltérő leülepedési viszonyaival függ össze (pszeudobimodalitás).

Az őskörnyezeti rekonstrukció alapján egy vegyes genetikájú, változatos lerakódási térszíneken kifejlődő, legyezőszerű,

a medence felé kivékonyodó hordalékkúp képe rajzolódott ki. A hordalékkúp fejlődéstörténetét alapvetően meghatározta az aljzat D-i irányú fokozatos kibillenése, a vulkanizmus egyidejű megújulása és a tavi környezetek regressziója. A teljes üledéksor tehát véleményünk szerint nem tekinthető Ős-Olt teraszüledéknek, legfeljebb a diszkoordinánsan települő, intraformációsan reszedimentált legfiatalabb összlet.

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben a földtani kutatások e térségben többnyire a pliocén korú lignittelepek feltárására összpontosultak. A 90-es évek elejétől a központi költségvetésből kutatásra előirányzott összegek csökkenésével a kutatások üteme lassult, így a vidék számos érdekes földtani problémája feldolgozatlan maradt, vagy csak vázlatosan körvonalazódott.

Ezek közé sorolható az Oltszem-Gidófalva térségében található pleisztocén homokkomplexum kutatása. Pillanatnyilag a régió egyetlen működő homokbányája ebből a komplexumból nyeri az építészet számára a nyersanyagot. Vizsgálatra pedig több szempontból érdemes. Felszínközeli helyzete, jó feltártsága lehetővé teszi, hogy egy időben változó, térben sem homogén őskörnyezeti viszonyok között épülő hordalékkúp szerkezeti felépítését, kifejlődésbeli jellegzetességeit tanulmányozzuk, s a fejlődés alapvető törvényszerűségeire vonatkozólag közvetlen megfigyelésekre alapozott megállapításokat tehessünk. Ugyanakkor a törmelékes üledékösszlet a térség felsőpleisztocén fejlődéstörténetének medencebeli lerakódású, korrelatív üledéksora, melynek felhalmozódása a környező területek fejlődéstörténetének egyenes következménye, s amelynek ciklusos megjelenése, anyagi összetétele így közvetlen bizonyítékokkal szolgálhat a tágabb térség egykorú eseménytörténetére vonatkozóan.

Jelen munkánkban e fiatal homokformáció földtani kutatását tűztük ki célul. Ennek kere-

tében az összlet szedimentológiai vizsgálatát, a lerakódási környezet ősföldrajzi rekonstrukcióját, ill. a lehordási háttér tér- és időbeni alakulásának elemzését végeztük.

Földtani környezet, általános jellemzés

A Sepsiszentgyörgytől É-ra fekvő pliocén-pleisztocén öböl az Olt folyó két oldalán terül el. K-re a Bodoki-havasok, Ny-ra a Baróti-hegység krétakorú, sasbércként kiemelkedő flis képződményei határolják le. Üledéksorozata részét képezi a Brassó-Háromszéki medence pliocén-pleisztocén medenceüledékeinek. A Tusnád-Bükszádi szorosától az Olt mentén D felé haladva Málnás térségéig egy kiöblösödő folyosó jellemzi az Olt völgyét, kedvező feltételeket nyújtva a Piliske és a Csomád szerkezetéből származó durvatörmelékes, ill. tufás-tufitos vulkáni eredetű kőzetek elsődleges lerakódására.

A Málnás-Oltszem térségben kréta üledékekből kialakult küszöbtől D-re fokozatosan kiszélesedő Oltszem-Gidófalvi öböl területén pliocén-alsópleisztocén aljzaton alakult ki e felsőpleisztocén korú vulkáni homok komplexum. Az Oltszem térségétől Szotyor település határáig húzódó, több mint 15 km hosszú és 4-4,5 km széles, háromszög kiterjedésű összlet (1., 2. ábra) vastagsága 0-15 m között alakul. E komplexummal a korábbi irodalomban csak szórványosan és érintőlegesen találkozhatunk (ORGHIDAN, N., 1929; MRAZEC, L., 1932; LITEANU, E., 1962, 1966; BRANDRABUR, T., 1964; IANCU, M., 1965; PATRULIUS, D., MIHĂILĂ, N., 1966; SAMSON, P., et al., ALIMEN, N., et al., 1969; CASTA, I., 1971, 1980; TÖVISSI J., 1972, 1974, 1997; GHENEA, C., 1981).

A heterogén rétegsor változó szemeloszlású, általában rosszul vagy közepesen jól osztályozott homok és kavicsrétegekből áll. A durva hömpölyt tartalmazó, íves folyóvízi kavicsos szintek, rétegzetlen, tavi kifejlődésű, világos, agyagos kőzetlisztes közbetelepülésekkel tagolt homokrétegek egyaránt megjelennek. A felhalmozott törmelékes üledéksor anyaga uralkodóan a Dél-Hargita vulkáni sorozatának lepusztulási

terméke. A rövid lehordási úthossz, a szállító közeg és ülepedési környezet térben és időben ritmikusan változó közeg energiája, a felszíni mállás alacsony foka, ill. a hordalék aprózódási hajlama együttesen határozták meg a felhalmozódó üledéksor mechanikai jellemzőit.

Terepi észlelések, vizsgálati módszerek

A mesterséges és természetes felszíni feltárások révén igen jól körvonalazhatók a vizsgált komplexum fácieskifejlődései, ezek genetikai kapcsolata és térbeni változásai. Ezek alapján az összlet a feltárások tanulsága szerint három jellemző szakaszra bontható. Ezek mindegyikét egy-egy jellemző szelvény segítségével ábrázoltuk. Legdélebbi helyzetben a Gidófalvától D-re eső feltárásban 7,5-8 m vastagságban uralkodóan rétegzetlen, tavi kifejlődésű, gyengén osztályozott aprókavicsos homok figyelhető meg. Többször ismétlődő enyhén orientált megjelenésű, aránylag szimmetrikus osztályozottságot, gradált rétegzettséget mutat. A kavics-homok összlet rudított frakciójának alkotói helyenként zsindeyszerűen borulnak egymásra. A ritmikus megjelenésű, gradált rétegzésű üledéksorban több szintben jelentkeznek kavicsos betelepülések (3. ábra).

Legészakabbi helyzetben az Oltszem település határában található anyagnyerő feltárás látható. A fejtési falon ciklusos felépítésű, folyóvízi rétegsor tárul fel, homokos, kőzetlisztes, agyagos betelepülésekkel.

A zoltáni homokbánya a vizsgált formáció térbeli középpontjában helyezkedik el. Rétegoszlopán alul tavi-állóvízi, felül uralkodóan folyóvízi rétegsor látható, vagyis majdnem teljes sorozat szelvénye tanulmányozható a 11,7 m magas és közel 120 m széles fejtési fronton. Így ez utóbbi rétegsor tűnt legalkalmasabbnak a teljes kifejlődés jellemzését célzó részletes szelvényezésre, és az anyagvizsgálatokhoz szükséges mintavételekre (3. ábra).

Szemeloszlás vizsgálatok, ill. az összetétel meghatározása céljából a homokos szintekből 3-5 kg-os mintákat gyűjtöttünk be, melyeken há-

rom mérést végeztünk, s ezek átlagát ábrázoljuk. A durvatörmelékes szintből, figyelembe véve a legnagyobb szemcsefrakció (128-256 mm) részarányát, reprezentatív mintavétel céljából mintegy 130 kg-nyi anyagot vettünk (KOZÁKNÉ T. Julianna -KOZÁK M., 1980). E mintán szemeloszlás- és különböző típusú morfometriai vizsgálatokat végeztünk (ZINGG, 1935, SNEED - FOLK, 1958, SZÁDECZKY KARDOSS E., 1933).

A zoltáni rétegoszlop leírása, anyagvizsgálatok

A rétegsor tanulmányozása során öt rétegtag bizonyult jól elkülöníthetőnek.

Az alsó szakaszon feltáruló fekvő idősebb pleisztocén teresztrikumok képezik, melyeknek sárgás, barnás, kavicsos homokos agyag rétegeire diszkordánsan települ a legalsó rétegtagot képező, szürke színű, rétegzetlen, durva és középszemű tavi homok, 2-5 cm vastag agyagos, kőzetlisztes közbetelepülésekkel. A felső részen helyenként és alárendelten rétegzési jegyek is megfigyelhetők, ahol az orientációt elsősorban a közbetelepülő kavicszinórok teszik láthatóvá. Az alsó összetlet vastagsága 2,4-4,5 m között alakul. Az 1. és 3. minták szemeloszlása (6. ábra) unimodális haranggörbét eredményez, enyhén negatív ferdeséggel, ami jól megfelel az átlagosnál kisebb közegegenergiával rendelkező tavi, tóparti környezeteknek.

Erre íves rétegzésű, osztályozatlan, ill. rosszul osztályozott kavics települ rétegszerűen, melynek vastagsága az 1 m-t is elérheti, s többnyire nem csökken 0,5 m alá. A kavics (4. minta) szemcseméretében a finomszemű kavicsoktól (2-4 mm) a hömpölyig (>515 mm) minden szemcseméret megtalálható, a kavicsok jelentős része a 32-64 mm-es mérettartományba esik (6. ábra). A homok vagy ennél finomabb szemcseméretű kötőanyag mennyisége nem haladja meg a 15 %-ot. A 4. ábrán szereplő szemcseösszetéti görbe nem tekinthető példaértékűnek, mivel nem fedti a teljes szemcseeloszlást. Az üledék szöveti megjelenése szemcsevázis szerkezetet mutat, azaz a

szemcsék egymás felszínén támaszkodnak, míg a finomabb szemű kötőanyag az így visszamaradt szemcseközi üregeket tölti ki. Alapjában friss, szürkés anyag, helyenként sávosan limonitos, mangánoxidos szennyeződésre utaló, változóan barnás, sárgás, ill. ritkán fekete elszíneződése oxidatív felhalmozódási környezetre, ill. a szivárgó vizek utólagos elem szállító, -kicsapó és üledékmentáló hatására utal.

Anyagi összetételében szinte egyeduralkodó (96,22 %) volt a vulkáni eredetű kőzet, míg ennek megfelelően az üledékes kőzetek (pl. kréta korú homokkövek, pliocén márgák) aránya igen alárendelt (3,78 %). Tágabb értelemben tehát monomiktnek tekinthető, ha figyelembe vesszük azonban az egyes vulkáni kőzetek közötti petrográfiai eltéréseket, ill. a kőzetek pontos származási helyét, polimikt jelleget állapíthatunk meg. Ennek alapján a kavicsok között elkülöníthető mintegy 10 kőzettípus az alábbiakban határozható meg: 1. kréta korú flis üledék, 2. bazaltos piroxénandezit (Piliske), 3. amfibolandezit (Csomád), 4. **biotitamfibolandezit** (Csomád - Piliske fő vulkáni kúpja), 5. piroxénamfibolandezit (Kis Morgó), 6. habkő (Csomád), 7. piroxénamfibolandezit (Málnásfürdő-Lüget), 8. biotitamfibolandezit (Csomád-Kövesponk), 9. piroxénandezit (Kárpitos), 10. pliocén korú márga (1. táblázat).

Az alaktani vizsgálatok során elsősorban a lehordási távolsággal való szoros korrelációt (CPV módszer), ill. a kőzet eredeti szerkezeti jellegéből adódó morfometriai jellegeket lehetett kimutatni (ZINGG- és WADELL-féle diagram, SNEED-FOLK féle háromszög diagram). A CPV módszer elsősorban a koptatás mértékének kifejezésére alkalmas, igen érzékeny vizsgálati mód, ami rövid szállítási távolságon is lehetővé teszi a megfelelő érzékenységgű kőzetek lehordási úthossz szerinti szétválasztását. Vulkanitokról lévén szó, kellően kis kopásállósággal számolhatunk (KOZÁKNÉ T. Julianna - KOZÁK M., 1981), így a koptatottság mértéke megerősíthette a szöveti összehasonlító vizsgálatokra alapozott eredetvizsgálatok eredményeinek helytállóságát. A vizsgálat összefoglaló eredményeit az 4. ábra

szemlélteti. Látható, hogy a koptatottság fokának növekedésével egyidejűleg csökken a koptatottság mértékének szórása. Az oldalpatakokból bekerülő, rövidebb lehordási úthosszal rendelkező flis kőzetek többnyire kevésbé koptatott, ugyanakkor közeli mezőbe esnek a Piliske szerkezetből származó bazaltos piroxénandezitek, ill. a csomádi Kövesponkból származó biotitamfiboldacit. Ezek anyaga lemezes elválású lávafolyások fragmentálódásával jött létre. Alacsony koptatottsági fokuk üdeségükkel és rövid lehordási távolságukkal arányos. Közepes koptatottságúnak bizonyult a Kárpitos piroxénandezitje, a Málnásfürdő piroxénamfibolandezitje, ill. a Kis Morgó piroxénamfibolandezitje. Ezek a kőzettípusok közeli lehordású lágakőzetek. A legnagyobb koptatottságot elért kőzetváltozatok a Csomád és a Piliske szerkezetéből származó biotitamfibolandezit, ill. amfibolbiotitandezit anyagú vulkáni bombái és agglomerátumai. Ezek elsősorban szöveti adottságaik, primer vulkáni alak megjelenésük, ill. előrehaladottabb mállási fokuk miatt érték el e kiemelkedő koptatottságot.

A gömbölyítettség fokára vonatkozó vizsgálatok (5. ábra) szerint a vizsgált kőzettípusok átlagértékei egymáshoz közel eső mezőkben helyezkednek el a korong, gömbös, és lemezes mezők határán, ami esetükben azonos szállító közeget és felhalmozódási környezetet jelez. Ugyanakkor az egyes kőzettípusok eredet szerint változó szerkezeti eltérései, vulkáni lávafaciesei (lávapad, vulkáni bomba, habkő stb.) jól értelmezhető szóródás-tendenciákat eredményeznek (5/b ábra, 1. táblázat). A lágapadokból származó vulkáni kőzetek mállásnak jobban ellenálló változatai (Piliske bazaltos piroxénandezit), ill. a rétegzési jellegeket mutató üledékes kőzetek, különösen rövidebb szállítási távolságok esetén megőrizték lemezes megjelenésüket. Közel rokon kifejlődést mutat a korong, lemezes-hengeres mezőkben végighúzódnó málnásfürdői piroxénamfibolandezit, s kissé tér el csupán a korong, alárendelten gömbös formájú Kis Morgó-i piroxénamfibolandezit. A már szingenetikusan gömbölyded formát öltő vulkáni bombák - agglomerátumok a mállással szemben közel anizotróp

testként viselkednek, így alakjuk a szállítás során nem, vagy alig változik. A távolabbi lehordási területekként számba vehető Piliske és Csomád vulkáni szerkezetéből származó bombák anyaga ugyancsak gömbölyded szerkezetet ölt. A csomádi habkő egyértelműen gömbszerű megjelenést mutat, ami ez esetben szintén a szingenetikus kőzetszerkezettel, és az igen alárendelt koptatással (flotáció) magyarázható. A 9. ábrán bemutatott SNEED-FOLK féle értékelés hasonló tendenciákat igazolt a lemezes és zömök megjelenési formák átmeneteinek különböző fokára helyezve a fent említett kőzettípusokat.

A egyes lehordású, változatos összetételű, alárendelten rétegzett, osztályozatlan kavicsos öszlet legvalószínűbb szállítási közege laza kőzetliszt vizes szuszpenziója, mely sűrűségénél és sebességénél fogva a durvatörmelék nagyarányú áthalmazására is alkalmas, jelentős közegeenergiát képezhetett, nem rendelkezett viszont a vízfolyásokra általánosan és ebből adódóan a folyóvizek áramlási rendszerére jellemző medermorfológiával. Ez meggátolta a jellegzetes folyóvízi rétegzések (keresztrétegzés, ferderétegzés, lencsés zátónysorok stb.) kialakulását, noha alárendelt, az áramlás tényéből adódó rétegzési jelenségek megjelenését lehetővé tette.

Harmadik rétegtagként a kavicsos rétegre települő durva és nagyszemű, keresztrétegzett kavicsos homok különíthető el. E szint vastagsága 3-3,5 m között változik. A minták (5., 6. sz. minták) szemeloszlás görbéje (6., 7. ábra) unimodális normál haranggörbe, enyhén pozitív ferdeséggel, ami elsősorban nyugodt áramlási jellegeket mutató folyóvízi térszínnek (pl. torkolatközeli szelvények) jellegzetessége, ahol az ülepítő közege energiája gyakran mülja felül a hordalék mozgatásához szükséges minimumot. A 13. minta szemcsevizsgálatainak tanulsága szerint az egyes lencséken belül fölfelé finomodás figyelhető meg, az apró kavicsból a finomabb homokig. Ez a rétegzési forma viszont már elsősorban a kanyarulatok belső oldalán kialakuló meder-részletek övzátóny soraira jellemző. Ennek alapján egy középszakasz jellegű, vándorló kanyarulatokkal rendelkező vízfolyás képe rajzolható

meg legnagyobb valószínűséggel. A görbén a 6. és 13. minta esetében 16 mm-nél jelentkező második maximum a lebegtetve szállított, sajátos ülepedési képességgel rendelkező habkő jelenlétének tulajdonítható (pszeudobimodalitás).

A negyedik rétegtag durva és középszemű, vályúsan keresztretegzett kavicsos homok. Vastagsága 2,00 - 3,20 m. Az e szintet reprezentáló 7. és 8. mintákon végzett szemeloszlás vizsgálatok (7. ábra) a harmadik rétegtag esetében is tapasztalt unimodális haranggörbe, enyhén pozitív ferdeséggel. Ezt és a vályús keresztretegzést figyelembe véve közép-alsó szakasz jellegű folyóvízi fácies képe rajzolódik ki. A 14. sz. minta esetében jelentkező bimodalitást 6. és 13. mintához hasonlóan a habkő jelenléte okozta.

Az ötödik rétegtagot rétegzetlen, gyengén agyagosodott, sárgásbarna durva és középszemű homok képviseli. A diszkordánsan települő igen változó megjelenési vastagságú összlet átlagos vastagsága 2-2,5 m, helyenként majdnem teljes egészében átvágja az idősebb összleteket. A 9. és 10. minták szemeloszlás vizsgálata alapján kirajzolódó unimodális haranggörbe (7., 8. ábra) kis közegenergiájú felhalmozódási környezetet tükröz, uralkodóan lerakódási folyamatokkal. A rétegtag anyagában jól megfigyelhetők a pleisztocén klímaingadozásokhoz kapcsolódó fa-gyásjelenségek.

A gidófalvi rétegoszlop leírása

A zoltáni homokbánya legidősebb első rétegtagjával azonos rétegtani helyzetű, hasonló leülepedési környezettel rendelkező mintegy 7,5-8 m vastagságú üledéksor táru fel Gidófalvától D-re, Szotyor térségében szétterülő homokösszletben. A kettő között azonban mind a leülepedési környezetre utaló litofáciestani kifejlődésben, mind a törmelékes üledékek anyagi összetételében némi eltérés mutatható ki. A kavicsok szemcsemérete láthatóan lecsökken, s uralkodóvá válik a 16-32 mm-es frakció (finom és aprókavics). Kőzetösszetétele közel azonos a zoltáni és oltszemi feltárásokban tapasztaltakkal, azaz ugyancsak monomikt andezitikavicsként nevezhető meg. 0,5-1 %-os

részarányban megjelennek a metamorf kavicsok, színesítve a kőzettani összetételt. Ezek többnyire nagyobb keménységű epi-mezozónás parametamorfitok (kvarcitos lidit, csillámos-kvarcitos gneisz, metaaleurolitok, mangán bevonatú gránitgneisz, metagneisz, szericites kvarcit). Ezek a D-Baróti-hegység alsókréta felső konglomerátumos sorozatából származnak, az oldalpatakok anyagáttelepítő munkáját jelezve. Az epimetamorfitok (fillit, kloritos és szericites palák) hiánya azok szállítási útvonal mentén megfigyelhető gyors kikopásával hozható kapcsolatba, csillámtartalmuk azonban jelentősen dúsul a felhalmozódási környezet kavicsos szintjeinek finomfrakciójában. A kavicsok formája lapos. A beágyazó homokösszlet anyaga szürke, durva-nagyszemű. A komplexum különböző szintjein itt is megtalálhatók a nagyméretű, 2-2,5 m átmérőjű hömpölyök.

A legyezőszerűen szétáruló D-i zónában több fácies jelenhetett meg, melyek közül a bemutatott Gidófalvi rétegoszlop a központi pásztát jellemzi. Itt a periodikusan ismétlődő szemcsedurvulások és -finomodások között belső eróziós felszínek (intraformációs diszkordanciák) nem fordulnak elő, azaz szimmetrikus osztályozottságot mutató kavics-homok összlet képe rajzolódik ki. A durvatörmelékes szintek laposabb kavicsainak rétegtani helyzete zsindeyes elrendeződést mutat. Szemcseloszlása polimodális, alapanyaga gyengén osztályozott. E szintek szöveti képe szemcsevázaz megjelenés jellemző, a kavics szemcsék közötti kötőanyag aránya azonban megközelíti a 30 %-ot. Mindebből arra következtethetünk, hogy az északabbi területekről vízfolyások által lehorodott, vegyes szemcseszeretelű törmelékes üledékek állóvízi-tavi környezetben halmozódhattak fel. A szemcsedurvulásokat és finomodásokat a vízfolyások energiájának a pleisztocén klímaingadozások által befolyásolt periodikus ingadozása határozhatta meg.

A sorozat fedőjében egyenletes eloszlásban, 0,6-1 m közötti vastagságban, diszkordánsan települ egy talajosodott, reszedimentált, sárgásbarna kavicsos homokrétég.

A kifejlődés kora

A homokösszlet, mint korrelatív üledéksor, képződésének időbeni elhelyezése fontos adalékokkal szolgálhat a beágyazó környezet fejlődéstörténetének rekonstruálása, ill. a Dél-Hargita (Piliske II. fázis, Csomád) utolsó vulkáni aktivitásának korrelálhatósága szempontjából. Ehhez alapadatokat szolgáltatnak P. SAMSON et al., 1969 részletes emlősfaua vizsgálatai és ennek alapján készített, a területre vonatkozó kronológiai megállapításai. Ezek szerint a komplexum a Mindel-Riss I.-III. glaciális időszakra helyezhető. A szegényes emlősfaua legjellemzőbb alakjai a *Coelodonta antiquitatis* (Blumenbach), *Paraelephas trogontherii* (Pohling), fejlett alak, *Equus steinheimensis* (v. Reichenau), *Equus* sp. (nagy termetű).

Az első rétegtag legfelső szakaszán megjelenő habkő az összlet fontos rétegtani vezérszintje. Megjelenése a Csomád utolsó, rövid időtartamú, explozív vulkáni paroxizmusához kapcsolódik. Ennek K/Ar radiometrikus korának felső határa 35-40 000 év (MORIYA I., et al., 1996).

Ezek alapján a sorozat képződésének időtartama a felsőpleisztocén Riss-Würm glaciálisokkal jellemezhető szakaszára tehető (100 000 - 35 000 év).

Őskörnyezeti rekonstrukció

A fentiek alapján a Háromszéki-medence sepsiszentgyörgyi öblében egy felsőpleisztocén korú, vegyes genetikájú, változatos fáciestani környezetben lerakódott, legyező formájú hordalékkúp képe rajzolódik ki. Adataink alátámasztják ORGHIDAN, N., 1929 és SAMSON P. et al., 1969 ezirányú megállapításait. Feküje egy pliocén-alsópleisztocén tavi, ill. teresztrikus összlet, települési diszkordáns határa. Erre települ a rétegsor első rétegtötegeként megjelenő tavi-állóvízi homokos-kavicsos üledék, melynek szemcsedurvulási és -finomodási tendenciái jól tükrözik a tópart -feltehetően tektonikus eredetű- ingressziós jellegét.

A kiemelt flis, ill. a folyamatosan emelkedő vulkáni háttér és a tóparti öblözet között kialakult, rövid, közepes esésű partszakasz a hozzá kapcsolódó partközeli-tavi térszínekkel együtt képezte a kialakuló hordalékkúp felhalmozódási térszínét. A relatíve kis vízgyűjtő terület közepesen-erősen tagolt térszíne jelentős eróziós potenciált képviselt, ahol az üledékképződés folyamatában meghatározó szerepet kapott a vulkáni képződmények anyagszolgáltató szerepe.

A felhalmozódási térszín háromsztatúsága (szárazföldi térszín - fokozatosan elsekélyesedő átmeneti térszín - tavi környezet) a hordalékkúp fejlődésében és szerkezetében is jellegzetes háromsztatúságot eredményezett. A gidófalvi rétegszlop által reprezentált D-i területrészen mindvégig a tavi környezetben ment végbe a lerakódás (1. rétegtag). A zoltáni homokbánya szelvényében a középső szakasz regressziós rétegsora tanulmányozható, ahol a tavi lerakódási környezetet (1. rétegtag) fokozatosan felváltja a folyóvízi teresztrikus üledékképződés (3., 4. rétegtag) (9. ábra). Az oltszemi szelvény teljes rétegsora a felső, mindvégig teresztrikus szakasz folyóvízi sorozatát reprezentálja (3., 4. rétegtag).

A szinttartó 2. rétegtag csupán az oltszemi és zoltáni területrészen fejlődött ki, s rétegtanilag a folyóvízi összlet bázisán települ, elválasztva a zoltáni szelvényben egymás fölött települő tavi és folyóvízi rétegtöszleteket. Kialakulása feltehetően egy olyan, az egész terület fejlődéstörténetében fontos szerepet játszó tektonikus eseményhez köthető, melynek során felgyorsult az É-i háttér kiemelkedése, előidézve a hordalékkúp térszín D-i irányú kibillenését s a tavi környezet ezzel együtt járó fokozatos regresszióját. A mindvégig tavi felhalmozódású D-i területrészen e tektonikus esemény nem szakítja meg az üledéksor folyamatosságát. A gidófalvi és zoltáni kifejlődések laterális érintkezésére, a két környezet összefogazódását a többszörösen áthalmozott, durvatörmelékek tavi üledéksorban való megjelenése jelzi. Periodikus megjelenése az áthalmozódás intenzitását alapvetően befolyásoló pleisztocén klímaingadozások ciklicitását tükrözi.

Összefoglalás, konklúziók

A vizsgálatok során több metodológiai vonatkozású problémára figyeltünk fel. A CPV koptatottság vizsgálatok eredményeiből látszik, hogy a koptatottság mértékét a lefordási úthossz, a kőzet kopási ellenállósága, ill. a szállítás módja együttesen határozzák meg, s ezek dominancia-viszonya közzétípusonként változó lehet.

A ZINGG-féle kavics-szemcsealak vizsgálatoknál tisztázódott, hogy egy mintán belül a szállító közeg és a lerakódási térszín tulajdonságai a szemcsealak jellemzők kis eltéréseiben tükröződnek. A teljes minta átlagához viszonyítva fellépő kisebb szóródások a közzétípusok eltérő szöveti-szerkezeti jellegéből adódnak, ahol az átlagtól való kitérés iránya, a szóródás tendenciája szorosan összefügg a kőzet üdeségével, primer szerkezeti-elválási rendszerével (lemezes elválás, rétegzettség, vulkáni bomba, mállottság stb.).

A homokminták szemeloszlása az alsó részen normális, unimodális haranggörbe enyhén negatív ferdeséggel. A felső szakaszon az enyhén negatív ferdeség enyhén pozitívba vált, jelezve, hogy a kezdetben tavi-állóvízi környezetet fokozatosan a folyóvízi lerakódás váltja fel. A felső rétegtagokban helyenként megjelenő bimodalitás a habkő eltérő szállítódási, leülepedési viszonyával függ össze (pszeudobimodalitás).

Az őskörnyezeti rekonstrukció eredményei alapján egy vegyes genetikájú, változatos lerakódási térszíneken legyezőszerűen szétterülő, É-ről D-felé kivékonyodó hordalékkúp képe rajzolódik ki, mely alsó szakaszán összefogazódik az üledékgyűjtő medence centrumában megjelenő állóvízi-tavi környezetekkel. A hordalékkúp fejlődéstörténetét alapvetően meghatározta az aljzat D-i irányú fokozatos kibillenése, a vulkanizmus egyidejű megújulása és a tavi környezetek regressziója. A teljes üledéksor tehát nem tekinthető egy ős-Olt teraszaknak.

Az 5. rétegtag, diszkordáns települése folytán bármely idősebb rétegtag anyagának fedőjében megjelenhet. E sajátos települési helyzet, ill. az összlet anyagának intraformációsan reszedimentált jellege arra utal, hogy a rétegsor e

legfiatalabb tagja egy későbbi felszínfejlődési eseményt képvisel, s legfőképpen ez tekinthető egy igen korai Oltterasz-üledéknek.

Irodalom

1. ALIMEN, H.; RĂDULESCO, C.; SAMSON, P. (1969): **Precision paleontologique et indice climatique relatif aux couches pleistocènes de la Depression de Brasov (Roumanie)**. Bull. Soc. géol. de France (7), X, 1968, Paris.
2. BALOGH K. (1991): **Szedimentológia** II-III. kötet, Akad. Kiadó, Budapest.
3. BRANDRABUR, T. (1964): **Contribuții la cunoașterea geologiei și hidrogeologiei depozitelor cuaternare din bazinul Sf. Gheorghe**. D. S. Com. Geol. L/2, București.
4. CASTA, I. (1971): **Premières données sédimentologiques sur des témoignages de phénomènes periglaciaires quaternaires dans le Bassin Brasov, Roumanie**. C. R. Acad. Sc. p. 272, Paris.
5. CASTA, I. (1980): **Les Formations quaternaire de la Depression de Brasov, Roumanie**. These dr., 256 p., Univ. d' Aix Marseilles.
6. DUMITRU, IOANA (1955): **Contribuții la cunoașterea Pliocenului din Bazinul Baraolt**. Rev. Univ. I.C.P. și Politehn., Ser. Șt. Nat. vol. 8, București.
7. FOLK, R. L. (1968): **Petrology of Sedimentary Rocks**. Austin: Hemphills, p. 170.
8. GHENEA, C., et al. (1981): **Pliocene and Pleistocene deposits in the Brașov Depression**. SEQS-INQVA, Bucharest.
9. IANCU, M. (1965): **Terasele Oltului în Depresiunea Brașovului**, Anale Univ. Buc. Ser. Șt. Nat. Geol. Geogr. XIV/1, București.
10. JIPA, D. (1987) **Analiza granulometrică a sedimentelor. Semnificații genetice**. Ed. Acad. RSR, București.
11. KOZÁKNÉ T. Julianna; KOZÁK M. (1980): **A durvátörmelkes üledékek szemcsejellemzőinek meghatározásához szükséges minta tömege**. Földtani Közlemény 110. pp. 104-111.
12. KOZÁKNÉ T. Julianna; KOZÁK M. (1981): **Vulkanitok görgetettségi vizsgálata hordalékban**. Földtani Közlemény 111. pp. 298-306.
13. LITEANU, E.; MIHĂILĂ, N.; BRANDRABUR, I. (1962): **Contribuții la studiul cuaternarului din Bazinul mijlociu al Oltului (Bazinul Baraolt)**. Stud. Cerc., vol. VII/3-4, p. 48-51, București.
14. LITEANU, E.; GHENEA, C. (1966): **Cuaternarul din România**. Stud. tehn. econ. Seria H, I, București.
15. MORIYA, I.; OKUNO, M.; NAKAMURA, T.; ONO, K.; SZAKÁCS, AL.; SEGHEDI, I. (1996): **Radiocarbon ages of charcoal fragments from the pumice flow deposit of the last eruption of Ciomadul volcano, Romania**. Summaries of Researches using AMS at Nagoya University, VII, p. 255.
16. MRAZEC, L. (1932): **Consideration sur l'origine des depressions internes des Carpathes, Roumanie**. Bul. Soc. Rev., I, București.

17. ORGHIDAN, N. (1929): **Observații morfologice în regiunea Brașovului - Bazinul Tg. Secuiesc.** Rev. "Țara Bîrsei", p. 1-3, Brașov.
18. PATRULIUS, D.; MIHĂILĂ, N. (1966): **Stratigrafia depozitelor cuaternare din împrejurimile Brașovului și neotectonica Depresiunii Bîrsei.** An. Com. Stat. al Geol., vol. 35, p. 259-298, București.
19. SAMSON, P.; RĂDULESCU, C.; KOVÁCS, S. (1969): **Faunele de mamifere și stratigrafia cuaternarului în Depresiunea Brașov.** Aluta, p. 193-211, Sfîntu Gheorghe.
20. SNEED, E. D.; FOLK, R. L. (1958): **Pebbles in the lower Colorado River, Texas a study in particle morphogenesis.** J. Geology 66. 114-150.
21. SZÁDECZKY KARDOSS E. (1933): **Die Bestimmung des Abrollungs grades.** Zentralbl. Min. Geol. Pal., Abt. B, 389 - 401.
22. TÖVISSI, I. (1974): **Morfogeneza văii Oltului superior.** Stud. Univ."BABEȘ-BOLYAI", Ser. Geographica, 2, Cluj.
23. TÖVISSI, J. (1972): **Schimbările albiei Oltului la extremitatea de sud a Munților Baraoltului.** Aluta, p. 249-260, Sfîntu-Gheorghe.
24. TÖVISSI, J. (1997): **Az Olt kőszöbei.** Simpozion geologic "Geo 97". M. Ciuc.
25. ZINGG, Th. (1935): **Beiträge zur Schotteranalyse.** Schweiz. Min. Petr. Mitteil., 15, p. 39-140.

Studiul sedimentologic al complexului nisipos din golful pleistocen Olteni-Ghidfalău

(Rezumat)

Obiectivul urmărit în lucrarea de față este studiul sedimentologic, reconstituirea mediului paleogeografic și precizarea vârstei complexului arenitic, dezvoltat în aria golfului pleistocen superior, de la nord de localitatea Sfântu Gheorghe. În timpul investigării formațiunii s-a procedat la o cartare amănunțită, urmată de determinări granulometrice, bazate pe probări sistematice, de analize litofaciale comparative și de o evaluare morfometrică a elementelor constituente nivelului ruditic. Complexul arenitic a fost studiat pe cinci niveluri distincte, ușor separabile litologic.

În urma determinărilor executate s-au clarificat mai multe probleme metodologice. Dominanța selectivă a factorilor ce influențează nemijlocit gradul de rulare al elementelor detritice (rudite), din cadrul aceleiasi formațiuni litologice, este funcție de natura petrografică a ele-

mentelor constituente. Morfometria elementelor ruditice prezintă o strânsă corelare cu calitatea (gradul de alterare) și structura petrotipului din care sunt alcătuite. Bimodalitatea constatată pe curbele de frecvență granulometrică este consecința transportului și sedimentării diferite a petrotipurilor constituente.

Pe baza reconstrucției paleogeografice ni se creionează imaginea unui con de dejecție, în formă de evantai, cu grosimi descrescătoare și cu plonjare înspre centrul bazinului, prezentând o geneză mixtă, într-un areal de sedimentare, ce variază în timp și spațiu. Formarea în timp a conului de dejecție este influențată în mod hotărâtor de scufundarea treptată a ariei meridionale a subasementului, de reactivarea concomitentă a vulcanismului în sectorul Pilișca-Ciomad și a regresiunii treptate a mediului lacustru înspre sud. Astfel complexul nisipos nu se încadrează în categoria depozitelor de terasă a Oltului. Eventual nivelul litologic superior, resedimentat intraformațional, aflat într-o poziție discordantă față de sedimentele subacente, prezintă caractere comparabile formațiunilor de terasă.

Sedimentological Examination of the Sand-complex of the Pleistocene Gulf at Olteni - Ghidfalău (Covasna County)

(Abstract)

In the past few decades geological research in this region was mostly concentrated on the exploration of Pliocene lignite beds. Since the early 1990's, with the decrease in funds allotted for research from the central budget, the pace of research work has been slowing down, so quite a number of the important geological problems of the region have remained untreated, or have been only outlined. One of these is the research of the Pleistocene sand complex situated in the region Oltsem-Gidófalva (Olteni - Ghidfalău). At the moment, there is only one operating sand pit in the region, which exploits

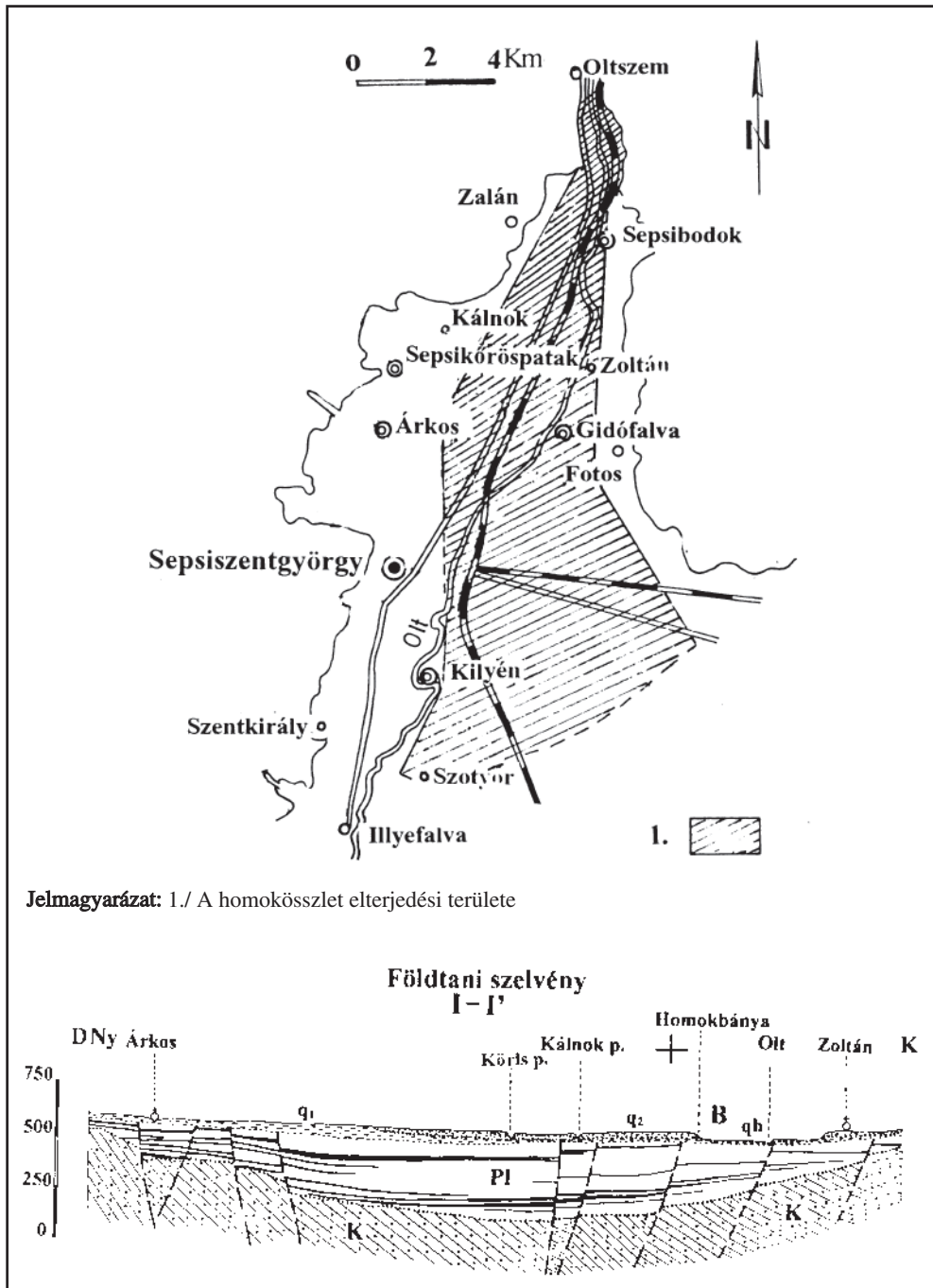
raw material for construction work. In fact, this area is worth studying from several points of view. Its near-surface position and good state of exploredness enable us to study the structural build-up, developmental characteristics of an alluvial fan growing under temporally changing, spatially non-homogenous paleo-environmental conditions, and to make, at the same time, establishments based on direct observations concerning the basic regularities of development. At the same time, the series of detrital sediments represent the intra-basin correlative successive layers of deposits sedimented during the Upper

Pleistocene evolutionary history of the region. The accumulation of the rocks is a direct consequence of the evolutionary history of the surrounding regions; thus their cyclic appearance and material composition supply direct evidence of contemporaneous events in the wider region. In the present work our aim is the geological investigation of this young sand formation, involved in which are the sedimentological examinations of the series, the paleo-geographical reconstruction of the environment of sedimentation and the analysis of the spatial and temporal conditions of the denudational background.

kőzettípus	%-os részarány	szemcsealak (ZINGG-féle beosztás)
1. Kréta korú flis	3,04	Lemezes
2. Bazaltos piroxénandezit (Piliske)	5,11	Lemezes
3. Amfibolbiotitandezit (Csomád)	6,77	Korong alakú
4. Biotitamfibolandezit (Csomád, Piliske)	54,54	Gömbszerű
5. Piroxénamfibolandezit (Kis-Morgó)	5,12	Korongalakú
6. Habkő (Csomád)	1,86	Gömbszerű
7. Piroxénamfibolandezit (Málnásfürdő, Lüget)	14,72	Korong alakú
8. Biotitamfiboldacit (Csomád, Kövesponk)	2,13	Gömbszerű
9. Piroxénandezit (Kárpitos)	5,97	Gömbszerű
10. Pliocén korú márga	0,74	—

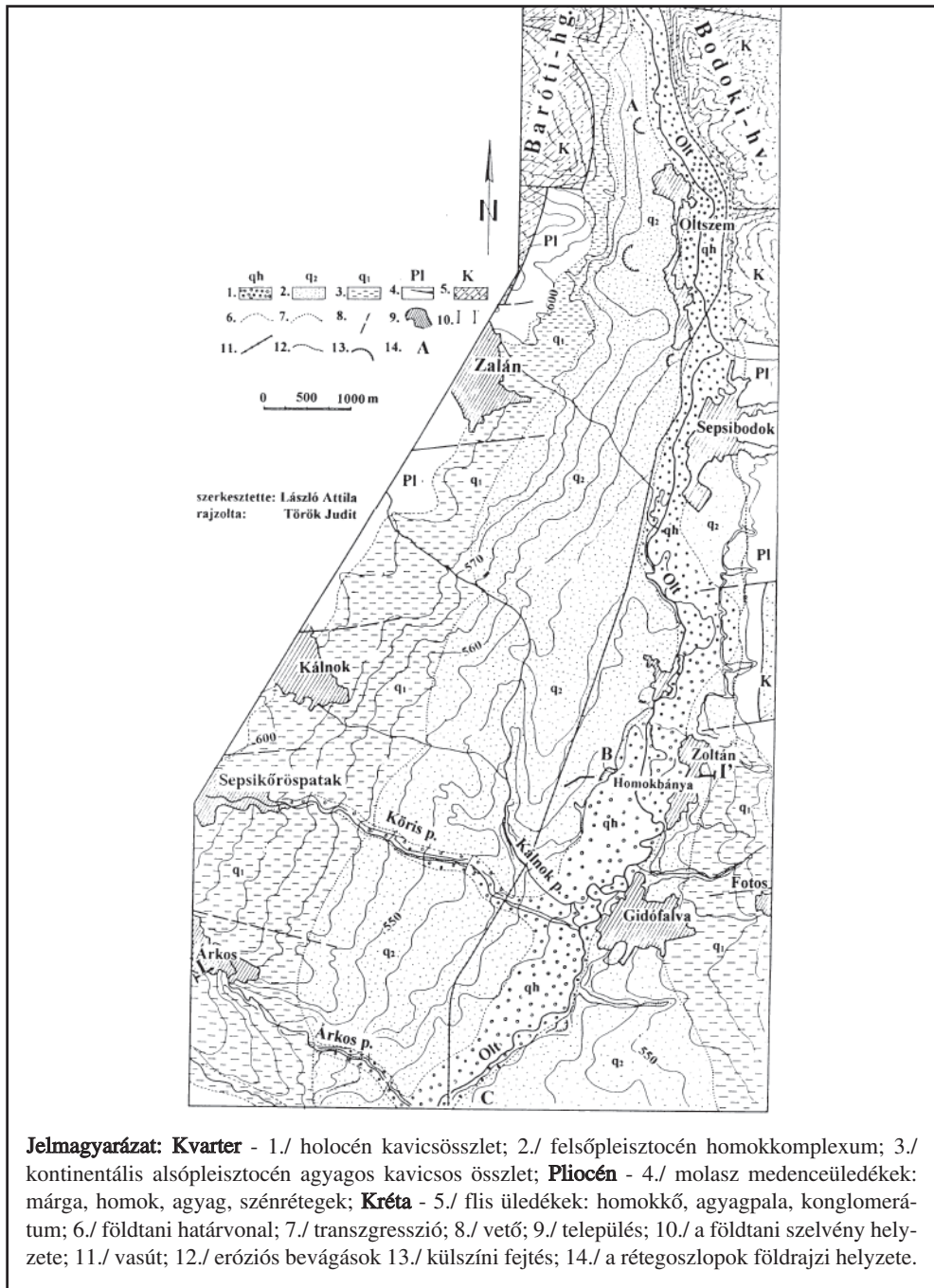
1. táblázat A 4. sz. minta (kavics) kőzetösszetételei vizsgálati eredményei

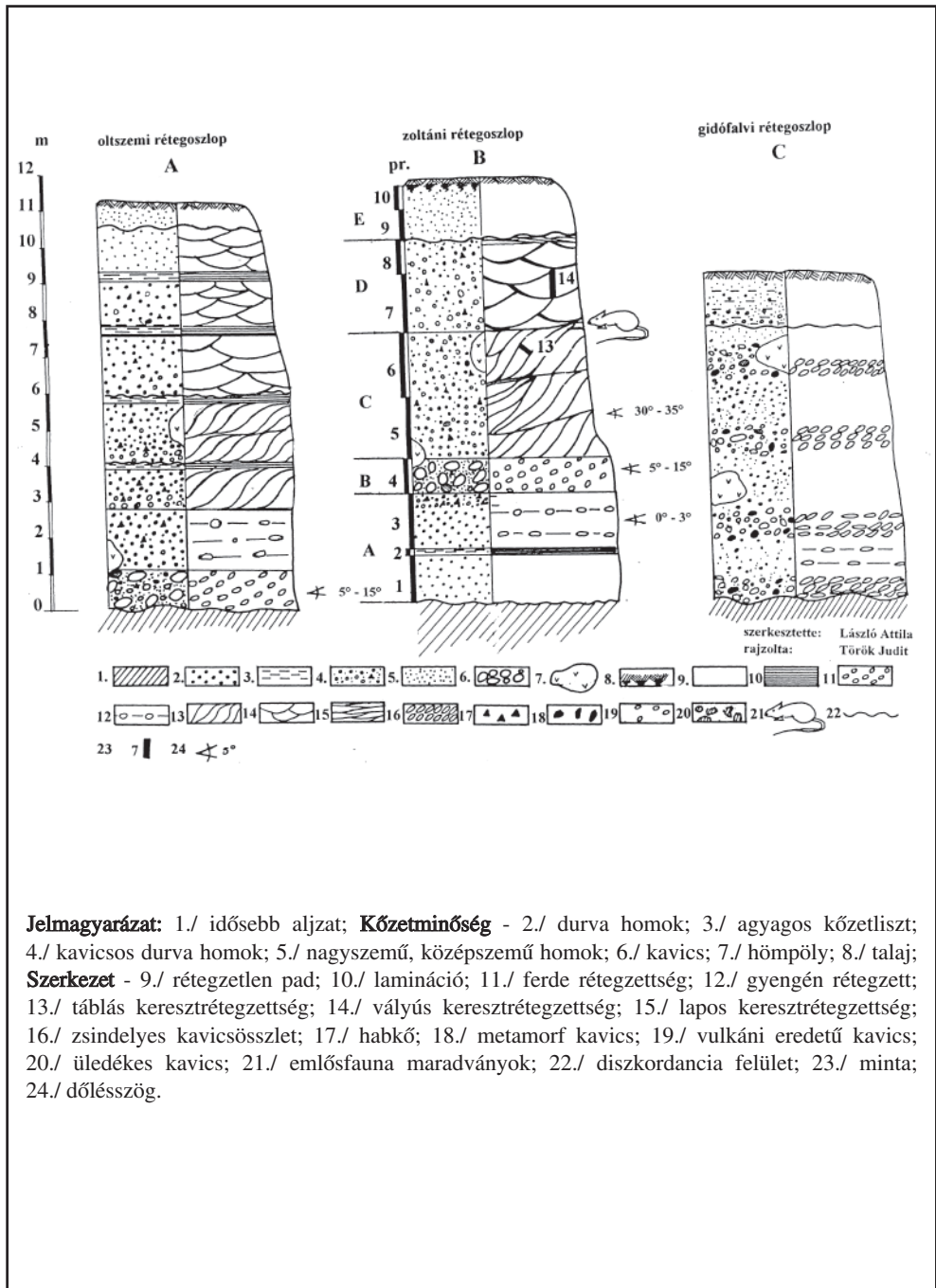
Jelmagyarázat: 1./ A homokösszlet elterjedési területe

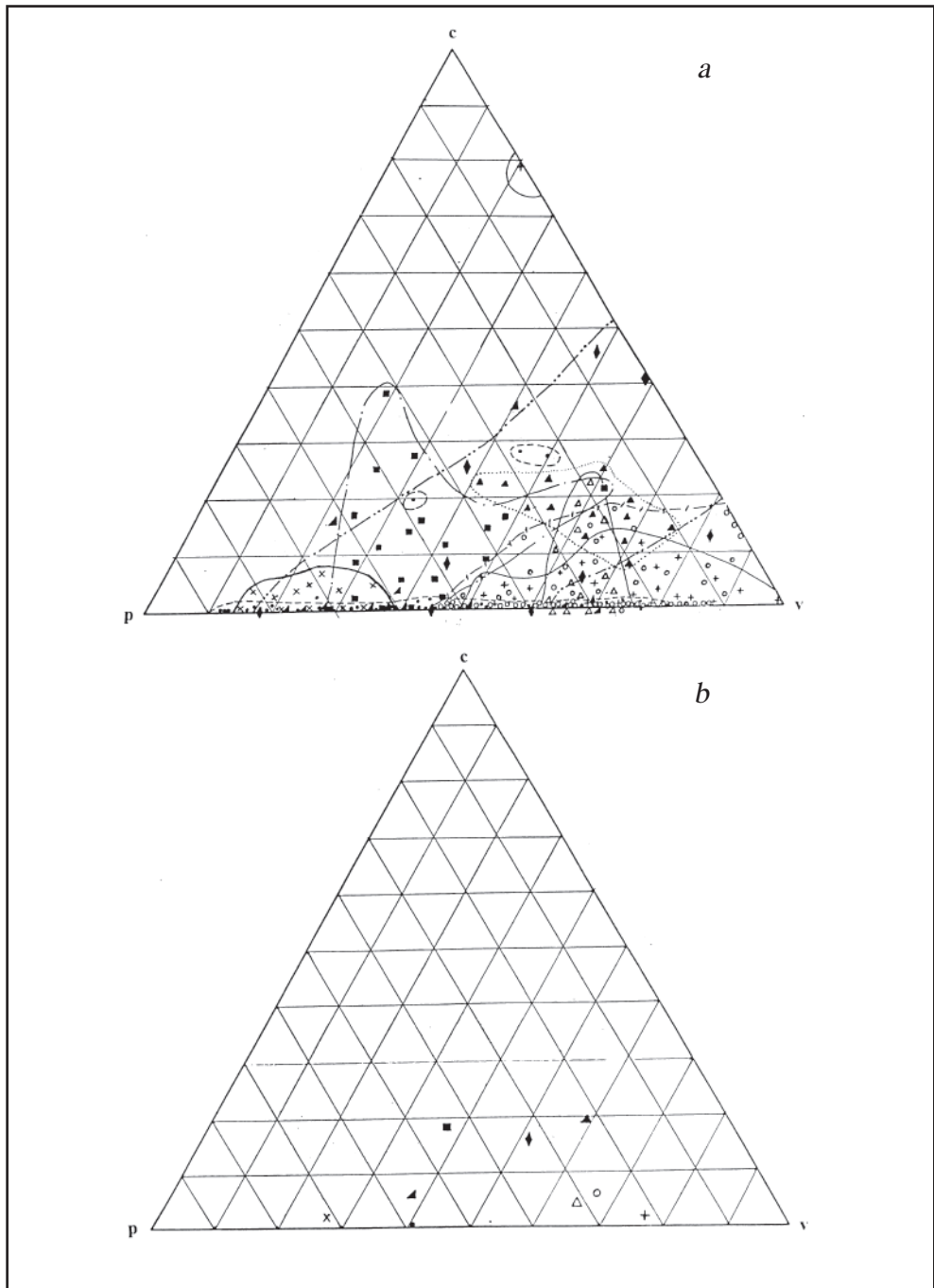

2. ábra Az Oltzsem-Gidófalva térség földtani térképe

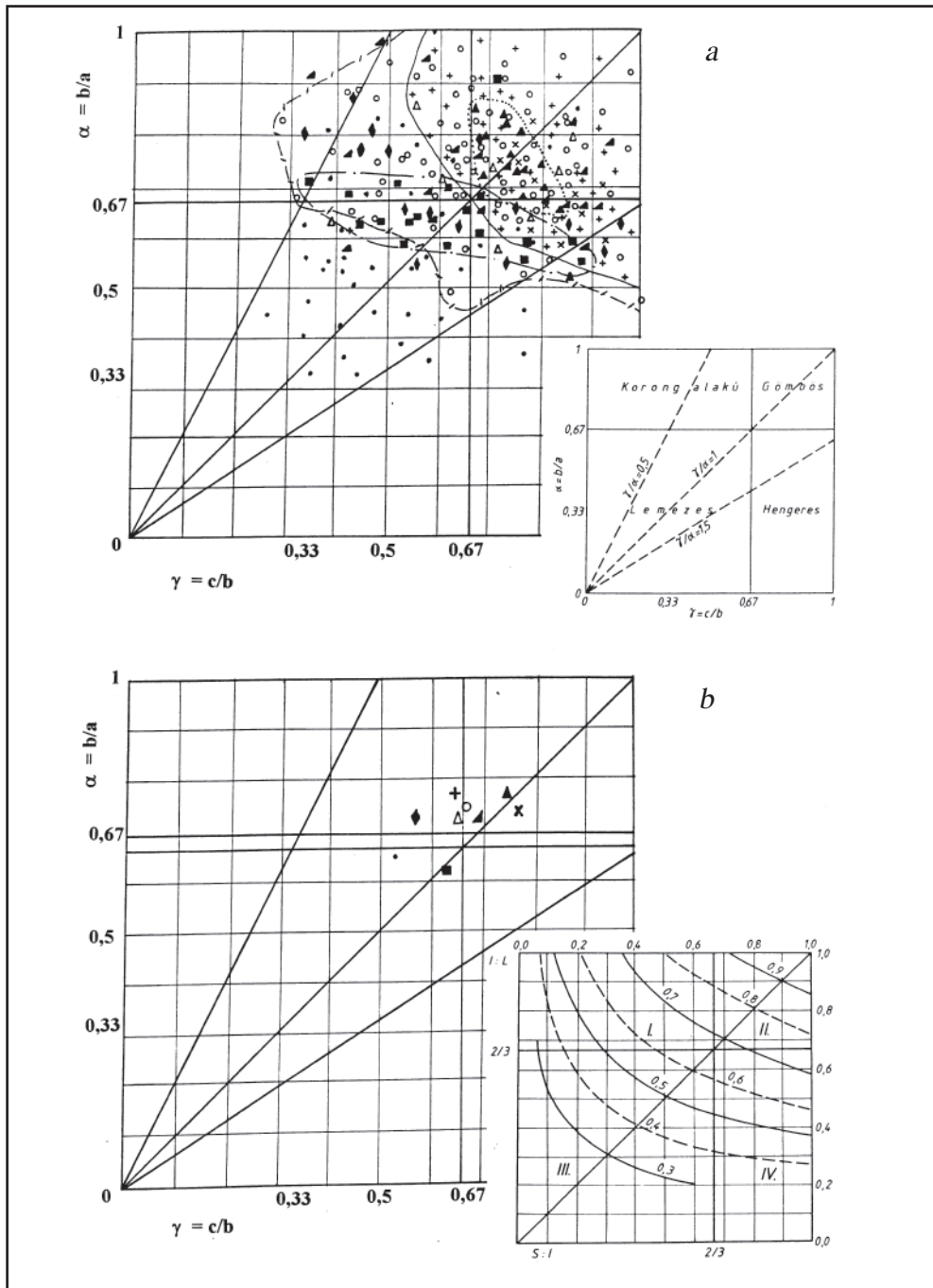

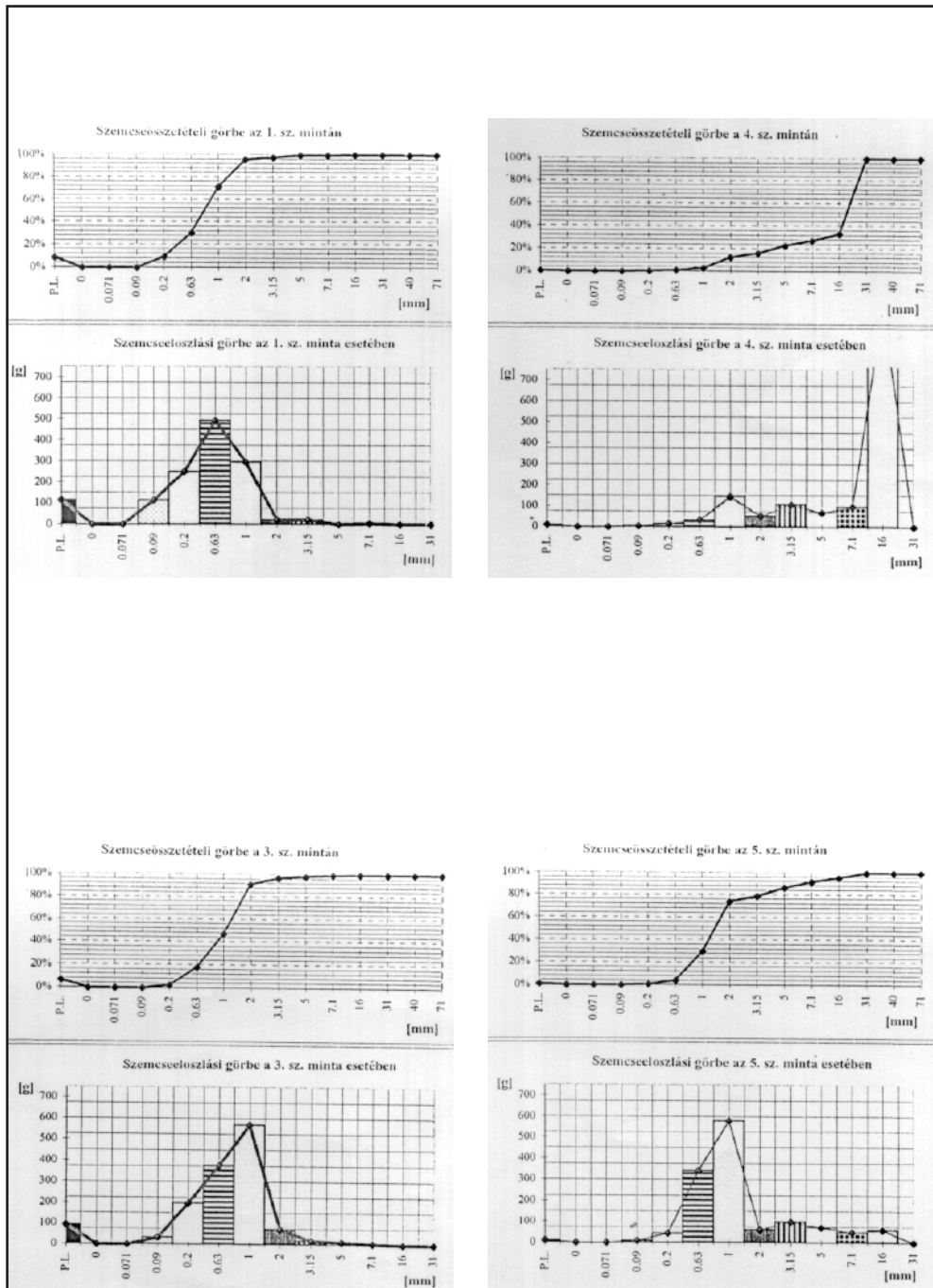
4. ábra a/ A kavicsok CPV- értékeinek megoszlása a háromszögdiagramban; b/ a kavicsok CPV-átlag értékeinek közötti típusok szerinti felbontása a háromszögdiagramban. *Jelmagyarázatot l. 9. ábra*

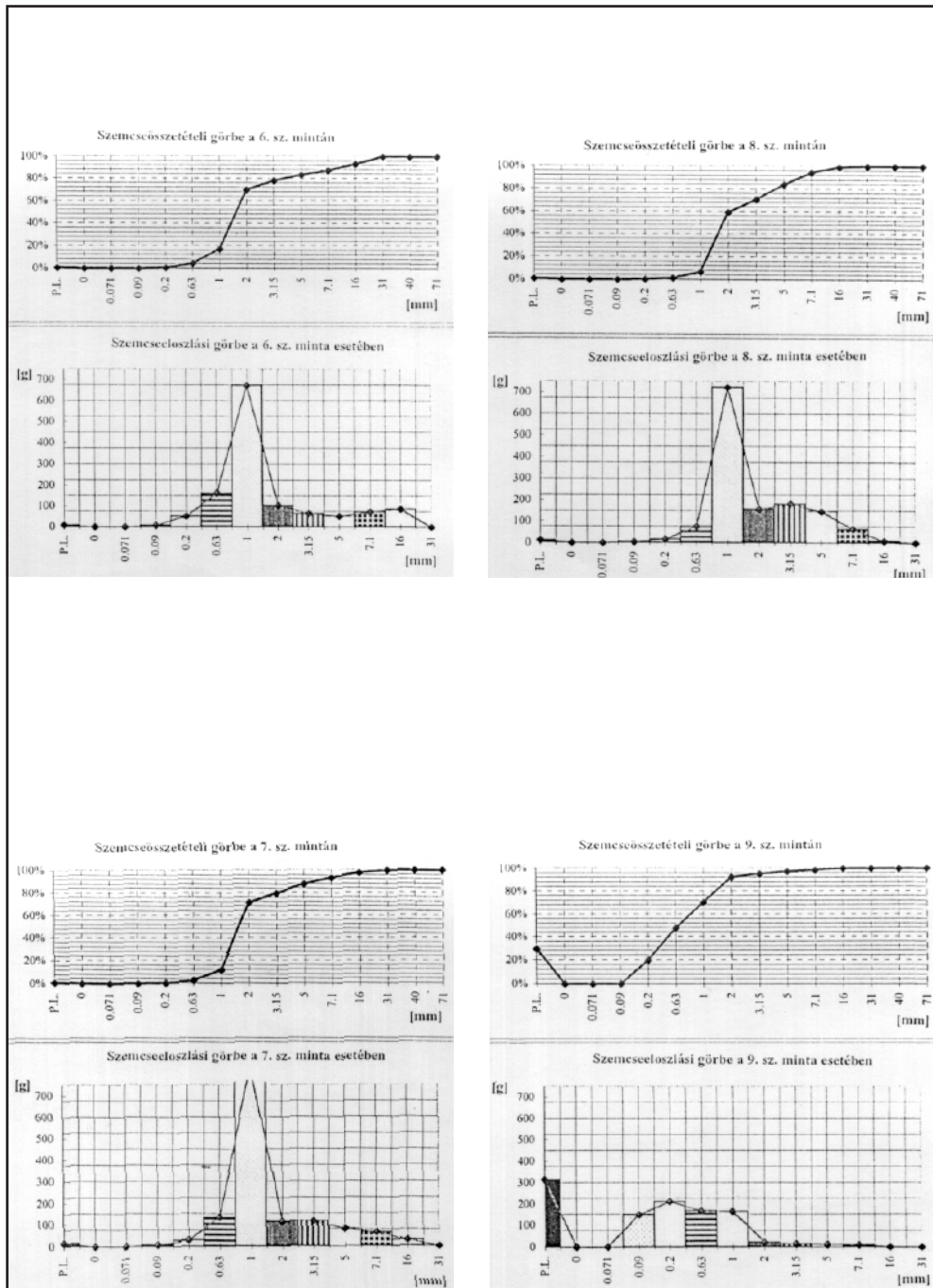
5. ábra a) A kavicsösszetletben előforduló kőzettípusok megoszlása a ZINGG-féle /a alaki és a WADELL-féle szfericitási értékekkel kiegészített diagramban; b) a kavicsösszetletben előforduló kőzettípusok szemcsealak átlagértékeinek helyzete a ZINGG-féle /a alaki és a WADELL-féle szfericitási értékekkel kiegészített diagramban. *Jelmagyarázatot l. 9. ábra*

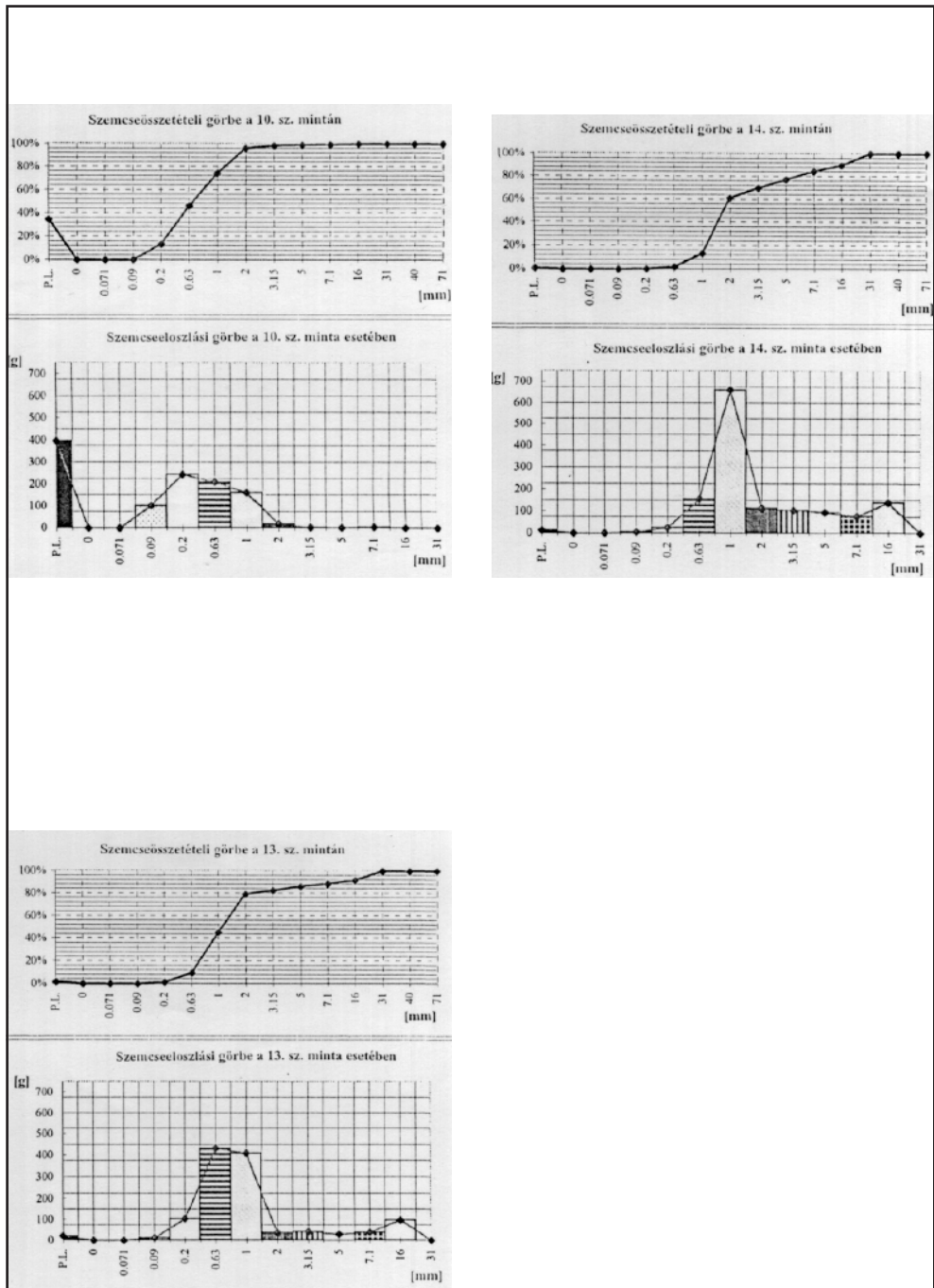
6. ábra Az 1., 3., 4., 5. sz. minták szemeloszlás-vizsgálata

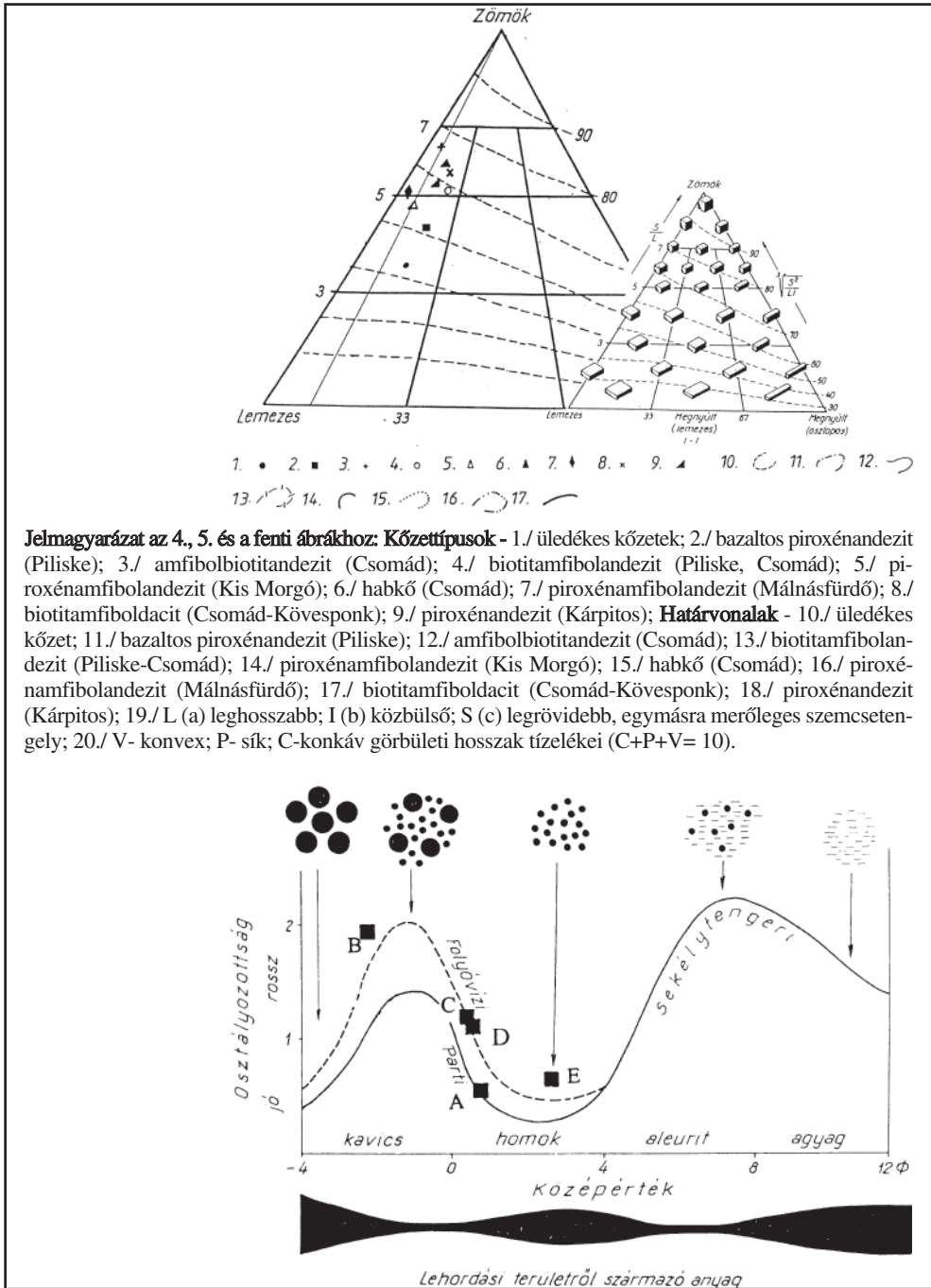
7. ábra Az 6., 7., 8., 9. sz. minták szemeloszlás-vizsgálata

8. ábra Az 10., 13., 14. sz. minták szemeloszlás-vizsgálata

9. ábra. A kavicszemcsék átlagértékeinek kőzettípusok szerinti megoszlása a SNEED - FOLK féle háromszög-diagramban, illetve az alsó és felső rétegekőtegek megjelenése a FOLK-féle osztályozottsági diagramban.

DÉNES István

A gyergyótekerőpataki Súgó-barlang (DUDNIC Mihai barlangkutató emlékére)

(Kivonat)

A gyergyótekerőpataki Súgó-barlang, az 1 km összhosszúságot meghaladó járatrendszerével a Keleti-Kárpátok egyik jelentős barlangja. Az egymás felett elhelyezkedő négy járatszint kutatása tudományos szempontból jelentős, gazdag és változatos cseppkődszei esztétikai értéket képeznek. A barlang tágas felső szintje ki van építve a turistaforgalom számára. Az alsó, patakos járatból kristálytisza, bővizű karsztforrás tör a felszínre. A Súgó-barlang barlangtani rezervátum, és csak vezetővel látogatható.

A szerző bemutatja a barlang kutatástörténetét, a barlang járatait, a cseppkőképződményeket, a barlangban előforduló ásványváltozatokat, üledékeket, őslénytani leleteket, élővilágot. Tárgyalja a barlang kialakulását, tektonikáját, klimatikus és hidrológiai viszonyait, karsztos formakincsét.

Bevezető

A Keleti-Kárpátok középső részének egyik jelentős barlangja, a Súgó-barlang, a Gyergyói-havasok Siposkő (1566 m) nevű hegytömbjének a déli lábánál található. A barlangot a Tekerőpatak és Vasláb községek között a megyei műútról leágazó erdőkitermelő autóúton lehet megközelíteni (6 km). Az út érinti Vasláb felső

végét, majd a Heveder-patak völgyén halad felfelé. A Barlangos-patak beömlésénél az út kettéágazik. Innen a jobbról beágazó Barlangos-pataki úton kell tovább menni, és 350 m után látható balról, a meredek hegyoldalról hangos csobogással lezúduló Súgó pataka, amely a barlangból ered.

A barlang és környéke (17 ha) természetvédelmi terület (1. ábra). A barlang bejáratai vasrácsos ajtóval vannak lezárva, és csak vezetővel látogatható. Kutatásához a gyergyószentmiklósi Városi Múzeum és a Természetvédő Társaság engedélye szükséges.

A Súgó-barlang kataszteri száma 1126/1, járatainak összhossza 1021 m, a szintkülönbség 67 m (-60 +7), a két legtávolabbi járatvég közötti távolság 142 m.

A barlang kutatástörténete

A Súgó forrásánál nyíló barlangot a helybeliek régóta ismerték. Kutatása 1931 őszén kezdődik, amikor három gyergyószentmiklósi turista, BOGDÁN István, ROMFELD Ákos és ZÁRUG István behatolva a patakos járatba, onnan egy barlangi medve koponyát hoztak ki. A következő év nyarán népes kutatócsoport keresi fel a barlangot OROSZ Endre vezetésével. Csak néhányan vállalkoznak a nagyon szűk, vizes járat felkutatására. A bejáratról kb. 45 m-re két falétrát találnak, amelyeken egy kürtőbe lehet felmászni. Fent egy cseppkőves terembe érnek. Amíg a turisták a barlangot kutatják, OROSZ Endre a bejárat boltíves sziklája alatt ősemberi nyomok után kutat, azonban eredménytelenül. A csuromvizes, felszínre érkező kutatók újabb barlangi medve csontokat és letördelt cseppkődarabokat hoznak ki. A szűk, vizes barlangnak, amelyből hideg levegő áramlik ki, turisztikai szempontból nem jósolnak nagy jövőt.

Dárius kincseit keresve az egész hegyoldalt össze-vissza áskálják, hogy megtalálják a barlangba rejtett kincsekamra bejáratát (OROSZ, 1932).

Később CSIBY Andor ismerteti a vizes barlangot Gyergyóról írt monográfiájában. CSIBY szerint a fenyőfa létrákat és a sziklába

vágott lépcsőket a kincskeresők készítettek. Megemlíti, hogy a barlang belsejében bent járt emberek elbeszélései szerint a járatok elágaznak, és kisebb-nagyobb termekké szélesednek, ahol hatalmas cseppkövek vannak. A szűk, vizes járatot a tulajdonos gyergyótekerőpataki közbirtokosság nyitatta meg, hogy feltárja a turisták előtt a barlang szépségeit (a Vizes-járat falain ma is jól látszanak a robbantólyukak nyomai). A szerző megemlíti a „Vizes lyuk” mellett az I és II száraz lyukakat, és megjegyzi, hogy az I-es lyuk felett egy negyedik barlang is van, melynek termében 30 ember elfér (CSIBY, 1938).

1961-ben ifj. ROMFELD Ákos és BUSLIG Lajos a Vizes-járatban vízszintsüllyesztést végez, miközben újabb csontokat találnak. A Szifonos-járatban fényképeket is készítenek. A barlang rendszeres kutatását elhatározva BUSLIG Lajos¹ vezetésével gyergyószentmiklósi turistákból barlangkutató csoport alakul (1961. ápr. 9.). A kutatók feltérképezik a Vizes-járatot és a kürtő feletti járatok ismert részeit. Megállapítják, hogy a barlangi medve csontok a Vizesben másodlagos fekvésűek, és az emeleti részből a kürtőn át hullottak le. Ez volt az első bizonyíték, hogy az aktív járat fölött emeleti járatok húzódnak, és egy nagyobb barlangrendszer rejtőzik a hegylépcsőjében.

1965. nov. 7-én a bontási munkálatok eredményeként a felszínről sikerül bejutni a barlang tágas felső járatába². 1966. januárjában felfedezik a Buzogányok-terméből kiágazó Túlfolyóágat (BUSLIG, 1975).³

A gyergyószentmiklósi Városi Múzeum mellett működő „BÁNYAI János” Barlangkutató Csoport feltáró munkája nyomán ismertté válik a négyszintes, közel 1 km hosszúságú barlangrendszer. A Vizes-járat szádától nem messze egy erdei faház épül a barlangkutatók részére. A meredek hegyoldalba szerpentinező ösvényt készítenek, fel a Főág vasrácsos ajtóval lezárt bejáratáig. A barlangot és környékét természetvédelmi területnek nyilvánítják, hogy megóvják a csodálatos és nagy tudományos értékű cseppkőképződményeket, valamint a felszínen levő ősfenyves erdőt. A Főágat részben kiépítik a turistafor-

galom számára. Terv készült a barlang villamos kivilágítására, ez azonban sohasem valósul meg. A bukaresti „Emil RACOVITȚĂ” Barlangkutató Intézet kutatói, Traian ORGHIDAN és Margareta DUMITRESCU 1966-ban a barlang élővilágát tanulmányozzák, és elkészítik a Főág vázlatos térképét. Ezt később a gyergyóiak fokozatosan kiegészítik.

A barlangban gyűjtött aragonitkristályokat a Bukaresti Egyetem Földtan-Földrajz Tanszékén Lidia MĂNZĂRĂRU tanulmányozza.

1974-ben az Örvény-terem mennyezetén nyíló kürtőből felfedezik a Miklós-termet, ahonnan le lehet ereszkedni a második szintre.

A baróti „Ursus Spelaeus” Barlangkutató Kör⁴ tagjai 1974-től a gyergyóiakkal együttműködve folytatják a Főág kiépítését. A szűk helyeken bevágásokat készítenek a járatokat kitöltő üledékbe, az ösvényeket betonlapokkal rakják ki, és kőből támfalakat építenek. Végleg felszámolják a fából készült, de időközben teljesen elkorhadt fahidákat és korlátokat.

A barlangrendszer új, részletes térképezését és fotódokumentálását a baróti barlangászok végzik el 1977 és 1985 között⁵.

1982-ben a Nagyterem fala alatt szerző egy érintetlen, aragonitkristályokkal teli fülkét fedez fel.

Jelenleg a Túlfolyóágban, a Csillár alatt folynak a bontási munkálatok egy lefelé tartó, homokkal feltöltődött járatban.

A barlang leírása

Az emeletes barlangrendszer három egymás felett elhelyezkedő száraz járatból és az aktív, patakos járatból áll (2. ábra). A járatokat fentről lefelé mutatom be, a Főág bejáratát véve 0 alapszintnek.

A Főág (1 szint)

A legfelső szintet a főbejáratától (1060 m) a Főág és az ebből kiinduló oldaljáratok, valamint a Túlfolyóág alkotja, 331 m összhosszúságban. A 4,3 m széles és 1,8 m magas bejárat Ny-ra néz, és részben kőfalazással, részben vasrácsos ajtóval van lezárva. Az Öltözőnek nevezett bejáratú termet a szinte a mennyezetig feltöltődött Tanács-terem követi. A két terem közötti törmelékudug kibontása után sikerült a barlangkutatóknak behatolni a Főágba. A Tanács-terem kitöltését

mély árok vágja át, ebben halad az ösvény. Egy átbújó után beérünk a Felfedezők-csarnokába, ahol már fel-egyenesezve lehet menni. Balfelől a színlőpárkány szélén a Medúzának nevezett cseppkőképződmény látható. A falakon színlővonalak húzódnak, a mennyezetet pedig kisméretű sztalaktitok sokasága borítja. Mindkét oldalon a falak tövében mára már beceppkövesedett ösvíznylelők mélyülnek le. Pár méter után az Oszlopsor mellé érünk. Vastag cseppkőoszlopok sorakoznak egymás mellett. Szemben velük az 1,5 m mély akna falát borsókő bevonat borítja (Borsókőves-lik). A járat alját a balfelől beereszkedő, ferde lejtő alkotja. A vastag cseppkőkéreg és a sztalagmitok az alattuk levő agyagos lejtőn lassan lecsúsznak, és egymásra torlódnak. A járda építésekor végzett bevágás még jobban fokozza a támasz nélkül maradt képződmények pusztulását. Egy nagyobb, vastag sztalagmitot Bástyának neveznek (9. ábra). Mellette hajdan 1 m magas karcsú sztalagmit, a Minaret állt. Ez a képződmény már nincs meg. Bennebb a lejtős cseppkőkéreg felületén kisebb sztalagmitok sokasága áll. Jobbfelől néhány lezuhant szikladarab mögött cseppköves oldalfülke, a Mesevilág látható. A fülke végéből át lehet világitani a Buzogányok-termébe. Bennebb menve elérjük jobbról a Tülfolyóág leágazását. A szembeni oldalon egy párkányon van a cseppkőképződményekkel gazdagon díszített Elvarázsolt világ. A párkány felett két egyforma korróziós üst bagoly szemekre emlékeztet (Oriás bagoly szemek). Az Örvény-terembe érve a mennyezetet húzódo repedés mentén képződött korróziós üstök sorát láthatjuk. A repedés egy csőszerű járatban folytatódik, amely a Miklós-terembe vezet, ahonnan leereszkehdhetünk az Itatóhoz, a 2. szintre. A Nagyterem felé egy sziklakaput kell átmenni. A bevágásban meg lehet figyelni a hófehér mészkövet szabályos hálózatban átszövő repedés-rendszer. Az Örvény-terem falán is láthatók színlővonalak. Tovább a Díszkapun kell átbújni. Az átjárás megkönnyítésére itt is bevágás készült a járatot kitöltő üledékrétegekbe. Az Elefántfülnék nevezett cseppkőszáslókat teljesen összetörték. Az Ödön-teremben helikites sztalaktitok sokaságát láthatjuk magasan a mennyezetet. A terem falát a bal oldalon a járat végéig dőlő vetősík alkotja. Egy, a mennyezetről lezuhant cseppköves sziklatömb mellett elhaladva a Zene-terembe érkezünk. Tágas oldalfülkéjét Hálónak nevezik. A terem végét vastag cseppkőkéreggel borított törmelék-dugó zárja el. A bontási munkálatok nem vezettek eredményre. Az egykori cseppköveken régen a túravezető rövid koncertet rögtönzött. Ma már csak cseppkő-csonkokat láthatunk. Az eddig ismertetett járatszakasz a Buzogányok-termének lejárójával együtt ki van építve a turistaforgalom számára, 120 m hosszúságban.

A Buzogányok-termével (10. ábra) kezdődik a Tülfolyóág. A termecske alján állandó vízmedence van. Körben a falakon és a cseppköveken a hajdani visszaduzzasztott vízszintet jelző cseppkőszegély lát-

ható. A szintvonal alatt a falakat borsókő borítja. A vízben álló oszlopokra, sztalagmitokra és sztalaktitokra a vízfelszín vonalán cseppkőgallér rakódott le. Így keletkeztek a teremnek nevet adó buzogányok. Ahhoz, hogy tovább juthassunk, a Szülőlyuk és a Lélekszorító sűrűn nőtt oszlopai és cseppkövei között kell átrépselődnünk. A Kúszoda alacsony járata után lábra állva az eredeti helyéről lecsúszott Nyerges pagodának nevezett állócseppkövet pillantjuk meg. Innen a járat éles szögben megtörik Ny felé, és nemsokára a Csillár alá érünk (5. ábra). A mennyezetet sűrűn egymás mellé nőtt sztalaktitcsoport látható. A cseppkövek tövénél hófehér montmilch rakódott le. A termecske alján bontás alatt álló, homokkal feltöltődött ösvíznylelő vezet lefelé.

Egy 2 m-es letérés után a 10 m magas Kápolna-terembe érünk. A terem mennyezetét korróziós üst látható a diaplázis mentén. Az oldalfal mellett nagyméretű, alsó részén eltört cseppkőoszlop áll (Töröttoszlop, 6. ábra). Emelkedő járat vezet tovább az Omlás-terembe, ahol a cseppkőképződmények teljesen lepusztultak, így a terem alja teli van sziklatörmelékkel és cseppkőröncsokkal. A leomlott képződmények helyén kisebb, fiatal cseppkövek nőttek. Valószínűleg a járat nyitva volt egykor a felszín felé, és a fagy hatására pusztultak el a cseppkőképződmények. Ma már nincs közvetlen kapcsolat a felszínnel, de közel lehet a külvilág, mert a fák gyökerei belógnak a barlangba. Az Omlás-teremben két magasra felnyúló kürtő is van. Szűk lyuk vezet át az utolsó, Róka-terembe. Mindkét terem falain színlővonalak látszanak. A Tülfolyóág összhossza 140 m.

A Kettes száraz (2. szint)

A Kettes száraz felszíni bejárata (1050 m) 10 m-rel alább nyílik, kissé északabba a főbejáratától. Ez a barlangszint kifelé haladva a Nagyteremből kezdődik, lemegy a Huzatos-likig és onnan tovább a medencés járaton ki a felszínre.

A főág szintjét elhagyó vizek a Nagyterem felé találtak utat az alsóbb járatokba. Az Örvényterem oldalában nyíló kapun átlépve egy teraszra érünk, ahol sok korróziós üst látható a mennyezetet. Alattunk a Nagyterem üvege sötétlik, szemben a terem mennyezetén szép sztalaktitcsoport figyelhető meg. A sziklába vágott lépcsőkön leereszkezve a 14 m hosszú, a Kristály-folyosó felé lejtő terembe, annak K-i falán aragonit kristályok sokaságát csodálhatjuk meg. Sajnos a legszebb kristálycsoportokat a gyűjtőgetők levették. A Kristály-folyosótól balra egy szűk lyukon bebújva az Aragonitos-fülkében még sok ép kristályt találunk. A lyuk felett a Csúszda emelkedő járata nyílik. Pár méter után aknazáj vezet a 7 m-rel alább levő üregbe. A járat tovább emelkedik, és a vége 2 m-rel magasabban van a főbejárat szintjénél.

A Nagyteremből szűk, csőszerű átbújó vezet a korróziós formákat mutató termecskebe, amelynek

mennyezete a Csúszdával van összekötetésben. Innen ÉNy felé indul a diaklázison kialakult, 33 m hosszú csőjárat, a Csatorna. Lapos átbújó után lefelé tartó, helyenként kiöblösödő, alacsony járat vezet le a Huzatos-likhoz, ahonnan a 3. szint kezdődik. A lejáratot elhagyva és átmászva a Miklós-teremből lefolyt törmelékkupacon, egy eléggé szűk, néhol cseppköves járatba érünk. Az alját cseppkőkéreggel fedett vizes medence tölti ki, amelyen egy kis méretű nyílás van, ahol látható a kristálytisza víztükör (Itató). Pár méter után, jobbról kúrtó nyílik, majd vizes medencék nehezítik az előrehaladást a következő cseppköves kúrtóig. Tovább haladva kb. 15 m-re annyira szűk a járat, hogy csak kivételesen vékony testalkatúak férnek át. A szűkület után alacsony kúszójárat vezet a felszínre. A bejárat 1,7 m széles és 1,5 m magas. A 2. szint összhossza 323 m.

Az Összekötő-járat (3. szint)

Az Összekötő-járat, amelynek felszíni kijárata a Huzatos-liktól a Vizes-járatig tart, 213 m hosszú és 48 m-t ereszkedik. A keskeny, huzatos repedésbe bekúszva 6 m-t kell ereszkedni az „S” kúrtóig, amíg elérjük a járat alját. Innen visszafelé DK-i irányban 30 m-t lehet kúszni a cseppkövel elzárt végpontig. Az „S” kúrtó alatt több járhatatlan szűk akna vezet lefelé egy eddig ismeretlen szintre. A 3. szint járata lefelé elég jól járható, azonban néhány szűkület próbára teszi a barlangkutatót. A helyenként cseppköves járat alja agyagos, vizes. Egy kiszélesedő járatszakaszban sziklaomlás van. A balra tartó, majd irányba visszatérő barlangjárat emelkedik, aztán -7 m-es letérés után tovább ereszkedik. Szemben +2 m-es lépcső után, majd egy -3 m mély akna felett elhaladva folytatódik a járat a vizes medencéig, ahol járhatatlanná szűkül (Lublinit medencés járat).

Visszatérve, a -3 m-es akna alatt a járat tovább ereszkedik. A rendkívül szűk Háromszögű-lik után +1 m-es lépcsővel kezdődve, vizes kúszójárat vezet egy 2 m-rel lennebb levő kis terembe. Ebből ugyancsak szűk átjáró, majd -2 m-es lépcső után tágasabb, cseppköves terem következik. A terem oldalában összecementeződött, agyagos törmelék látható, amelyben sok csonttöredék van.

Innen származhatnak a Vizesben talált csontok. KÉMENES József gyergyószentmiklósi barlangász a 70-es években, amikor a barlang hivatásos vezetője volt, elmondta, hogy ezen a helyen a háború előtt bejutottak egy nagyméretű, csodás barlangjáratba, amely messze bevezetett a hegy belsejébe. Ennek a bejáratát azután berobbantották. Évekig próbálkoztak a bontással, de csak másfél méterre sikerült beásni. Ez a kitöltés keményen össze van cementeződve és semmi esetre se lehet pár évtizedes a kristálytisza patakocská.

A Vizes-járat (4. szint)

A Sűgő-patak forrása 60 m-el van a főbejárat szintje alatt (1000 m). A barlangból kifolyó patakocská vize a kiugró sziklaeresz alatt nyíló 0,7-0,8 m széles és 2 m magas bejáraton át 1 m-es vízeséssel zúdul a felszínre. Az itt kibukkanó mészkő rétegfejek által képzett, több méterre kihajló sziklaeresz 1979 márciusában részben leomlott. Az alátámasztás nélküli kihajlás a gravitáció és valószínűleg tektonikai mozgás hatására szakadt le, megtöltve sziklatörmelékkel a vízfolyás medrét. A Vizes-száj mellett több vető, valamint a mészkő és a kristályospala érintkezési vonala figyelhető meg. A 154 m összhosszúságú aktív, patakos járat egy vető ferde vonalát követi.

A bejáratától 10 m-re vasrácsos ajtó zárja el a barlangot. A rács után a mészkőbe benyomult sötét színű lamprofir telér van. A falakon látszanak a robbantólukak nyomai és a robbantás okozta sugaras repedések. A járat szelvényét pár méteren keresztül mesterségesen tágtították járhatóvá. Addig csak a vízbe halva lehetett a barlangba bekúszni. A vasajtó után 40 m-re a Létras-kúrtó alá érünk. A törmelék által visszaduzzasztott mederben a vízszintemelkedés miatt nehéz tovább menni. A létra aljától a ferde repedés egy nagyon szűk, felső járatában lehet bennebb hatolni. A szűkület utáni kissé tágasabb részben újból le lehet ereszkedni a vízhez, és az 1-1,5 m mély vízben gázolva 15 m után a végszifonhoz érkezünk.

A felső járatból ÉNy felé is indul egy kanyargó, szűk járat. Előre tovább menve a szifon felett, azt meghaladva elérjük azt a vizes medencét, ahol egy régi pumpa van. Innen visszább kúrtó nyílik, amelyből erős huzat, vagy távoli vízzúgás hangja hallatszik. A rendkívül keskeny, vizes járatok nagyon körülményessé teszik a Vizes-járat további kutatását.

A barlang kialakulása

A Sűgő-barlang emeletes járatrendszere a Rebra-sorozat mezometamorfikus kristályos pala összetételebe foglalt dolomitos kristálymészkőben alakult ki, a vetők és repedések mentén. A diaklázison meginduló vízfolyások először nyomás alatt közlekedtek, erről árulkodnak a járatok felső felében látható korróziós formák, jelenségek.

A freatikus körülmények között fejlődő barlangjáratokban a szabad felületű vízfolyás kialakulása csak a mészkő felszínre kerülése után kezdődhetett meg. Most már nagyobb szerepet kap a korrózió mellet az erózió. A barlangi vízfolyás a magával szállított kristályospala (sok

kvarcitot tartalmazó) kavicssal és homokkal tovább mélyítette és szélesítette a járatokat. Később az erózióbázis fokozatos süllyedésével kialakultak a hátráló barlangi víznyelők, így a vízfolyások alsóbb szintek felé irányultak. A Főágból több víznyelő nyílik, majd a vízfolyás a Túlfolyóág felé terelődik el, de ebben a járatban is találunk ősvíznyelőket (Csillár alatt, Kápolna-teremben). Közben lassan kialakul a Nagyteremi víznyelő, amely a barlang vizeit levezeti a második, majd később a harmadik szint felé. A bevágódás ekkor már gyorsabb volt, így a járatok szelvénye szűkebb maradt. Az Összekötő-járat, ahonnan járhatatlan, egy alsóbb, ismeretlen szint felé ereszkedő aknák nyílnak, nagyobb letörésekkel, lépcsőkkel ereszkedik a jelenlegi aktív járat felé. Ennek iránya azonban eltér a barlangrendszer fosszilis járatainak általános irányától.

A Sűgő-barlang bejárataitól É-ra, légvonalban kb. 600 m-re a Barlangos-patak völgyének bal oldalán egy feltöltődött barlang bejárat nyílik (Barlangos-pataki barlang, 1126/2). A barlangrendszert magába foglaló mészkő-antiklinális ebbe az irányba húzódik, és lehetséges, hogy a Barlangos-patak vize alakította ki a Sűgő-barlang felsőbb szintjét. A folyamat addig tartott, amíg a hátravágódó völgyi erózió le nem fejezte a barlangba eltűnő vízfolyást. Érdemes lenne ezt az ősvíznyelő barlangot kibontani és feltárni.

Hazánk vízrajzi rendszere nagyjából a pliocén végére kialakult. A Maros azonban valamivel később vágta hátra magát a Déda-Maroshévíz átjárón. Ezzel megkezdődött az addigra már a környező hegyek lepusztulásából feltöltődött Gyergyói-medence vizeinek a lecsapolása (Újvári, 1959). A megindult és egyre erőteljesebbé váló erózió a medencealjzat gyors süllyedését idézte elő. A barlangrendszer kialakulása a pliocén végén kezdődhetett el. A Főág kialakulása idején az erózió még lassú volt, ezért a járat méretek nagyobbak. A víz lassan hagyta el ezt a szintet, úgyhogy a vízfolyás által lerakott aprókavics és homokrétegek a víz eltűnése után részben a járatban maradtak.

A barlang korára némi fényt derít, hogy a főági Díszkapu alatti üledékszelvényből gyűjtött

fosszilis denevérmaradványok alsó pleisztocén korúaknak bizonyultak (TOPÁL, 1988). A Főág tehát jóval az alsópleisztocén előtt már ki volt alakulva, és időközben fel is töltődött üledékekkel.

A barlang tektonikája

A Sűgő-barlang járatai egy ÉNy-DK és ÉK-DNy irányú repedés és vetőrendszer mentén alakultak ki. A tektonikai preformációnak meghatározó szerepe volt a vízmozgás megindulásában és a későbbi járatok irányának rögzítésében. Az elmozdulás nélküli repedések (diaklázisok) a barlang több pontján (Öltöző, Medúza, Örvény-terem, Túlfolyóág, Csatorna-járat) megfigyelhetők. Ezeket a diaklázisokon a nyomás alatt áramló víz helyenként korróziós üstök sorozatát alakította ki.

Az Ödön-, Zene- és Nagyterem keleti falát vetősík alkotja, amely 75-80g-os szögben ÉK felé dől. A Zene-teremben a két vetősík között kb. 30-40 cm vastag vetőbreccsa látható. A Vizes-járat is egy 72g-al É-ÉNy felé dőlő vető síkján alakult ki. Úgy a diaklázisok, mint a vetők általában a függőlegest megközelítő dőlésűek (50-80g).⁵

A hófehér mészkövet sűrű repedéshálózat szabdalja fel sarkos, szinte romboéderhez hasonló darabokra. Ez a repedésrendszer helyenként szépen kipreparálódott. A repedések a Nagyterembe átvezető kapubevágásban közelről tanulmányozhatók. A barlang több pontján a dolomitos mészkő apró törmelékké, majd kőzetliszté történő porlódása észlelhető.

A vetők és a diaklázisok kölcsönhatására a barlangban helyenként kisebb-nagyobb omlásokot, vagy lezuhant sziklatömböket találunk (Mesevilág, Örvény-terem, Ödön-terem, Omlás-terem). A Vizes-száj boltozatának leszakadása is a vetők és a gravitáció hatására történt.

A földtani kutatások megállapították, hogy a kristálypalába foglalt mészkő-antiklinális tengelyének iránya É-ÉNy - D-DK. A rétegek a Vizes-száj mellett 50g-al Ny-DNy felé dőlnek. Az antiklinálist ÉNy felé a Barlangos-patak völgyén túl egy vető elvágja, míg DK-i vége a bejáratától kb. 500 m-re kivékonyodik (4. ábra).

A barlangjáratokat kitöltő üledékek lassan a mélyebb szintek felé mosódnak be és le-süllyednek. Ez a folyamat a lejtős helyeken a cseppkőkéreg felszakadását és egymásra csúszását (Felfedezők-csarnoka), valamint a cseppkőoszlopok aljának elszakadását idézi elő (Oszlopsor, Törött-oszlop).

A barlang karsztmorfológiája

A vízzel teljesen elöntött (freatikus) időszakban a nyomás alatt áramló víz jellegzetes formakincset hozott létre a repedések mentén. Kisebb-nagyobb korróziós üstök, kupolák, vagy vonalban egymás után sorakozó üstök, csőszerű, kerek vagy ellipszis keresztmetszetű járatok figyelhetők meg. A cseppkőkéreggel nem borított falfelületeken a korróziós hieroglifákat, vagyis a kipreparálódott repedésvonalak hálózatát láthatjuk (Öltöző, Örvény-terem). A korróziós formák általában a járatszelvények felső felében találhatók, és mindegyik szinten találkozunk velük.

A már szabadon áramló folyóvíz eróziós munkájáról a színlők, vagy eróziós szintek árulkodnak. A színlők végigkísérik a Főágot, de az alsóbb szintekről se hiányoznak. A Felfedezők-csarnokában enyhe meanderezés is megfigyelhető. Az Omlás-teremben három színlővonal van a terem aljától 0,5 m, 1 m és 1,3 m magasságban.

A barlang cseppkőképződményei

Az emeletes barlangrendszer rendkívül gazdag cseppkőképződményekben. A Főágban és az alsóbb szinteken is változatos alakzatokkal találkozunk.

A függőcseppkövek méretei a pár centiméterestől a méteres hosszúságúakig váltakoznak. A teljesen sima felületűek mellett (Csillár, Felfedezők-csarnoka) heliktitekkel borítottak is vannak (Ödön-terem). A zászlószerű, több bordájú függőcseppkövek is jellemzőek (Oszlopsor, Buzogányok-terme, Nagyterem). Az állócseppkövek a vaskos, pálmatorzshoz hasonlótól (Bástya, Elvarázsolt világ) a kisméretű egyszerűekig minden alakzatban jelen vannak (Mesevilág, Díszkapu,

Ödön-terem). A vékony ($\varnothing$ 10 cm), sima felületű cseppkőoszlopok mellett vastag ($\varnothing$ 60-80 cm), bordázott testűeket is láthatunk (Oszlopsor, Törött oszlop). A barlang falait, ahol erős a cseppkőképződés, lefolyások borítják, ugyanúgy a járatok alját is 10-15 cm vastagságot elérő cseppkőkéreg fedi. A szépen rétegzett kéreg a mennyezetről letörött kisebb-nagyobb sztalaktitokat is magába foglalta. Sötétben, közelről erős fényforrással (villanólámpa) a cseppkőbevonatra villantva a lumineszcencia jelenségét figyelhetjük meg. Az Ödön- és a Zene-terem falain pár centiméter hosszúságú, 1-5 mm átmérőjű, rendszerint görbe heliktitek nőttek a cseppkőbevonat felületére. A Túlfolyóág kúszodája feletti kürtőben is találunk heliktiteket.

Azokon a helyeken, ahol valamikor nagyobb vízmedence létezett huzamosabb ideig, a víz színe alatt a falakra és a víz alá került képződményekre cseppkő csapódott ki. Így alakultak a Buzogányok-terme nevet adó „cseppkőbuzogányok”. Az egykori vízszintet jelző cseppkőpárkány alatt a falakat borsókök borítja. A borsókövek gömbös, vagy elnyúlt gömb alakú, gömbhéjas szerkezetű, 0,5-1 cm átmérőjű képződmények. A Borsóköves likban fehér színű, függőleges irányban pár centiméterre megnyúlt, korallhoz hasonló borsóköveket figyelhetünk meg.

A 2. szinten, a Medencés-járatban a járat fenekét kitöltő víz felületét részben 2-3 cm vastag cseppkőkéreg fedi be teljesen, csak egy kisméretű vízmerítő lék van rajta (Itató). A szabad vízfelületű részekben a vízszintet cseppkőpárkány jelzi.

A Nagyterem falán, valamint az oldalfülkékben aragonitból képződött ágas-bogas, görbe, kisebb méretű sztalaktitokat és sztalagmitokat tanulmányozhatunk. Bőséges cseppkőképződés az alsóbb szinteken is előfordul helyenként (Medencés-járat kürtőiben, Összekötő-járat). A barlangban két helyen (Felfedezők-csarnoka, Túlfolyóág) korrodált cseppköveket láthatunk, amelyeknek a fejlődése leállt és jelenleg pusztulnak, szétroncsolódnak. Érdekes, hogy a pusztuló képződmények körül ép cseppköveket találunk. A roncsolódás a helyenként beszívargó, még ismeretlen okokból agresszív vázó vizeknek tulajdonítható.

A barlang ásványai

A barlang cseppkődszeinek ásványa a kalcit és az aragonit. Mindkét ásvány változatos formákban jelenik meg. A fentiekben leírt képződmények anyaga a kalcit, amelyet jellemző hasadása alapján könnyen felismerhetünk. A Nagyterem és az Ödön-Zene-terem oldalán levő képződmények aragonitból vannak. Az aragonit megjelenési formája a túszerű, vagy vékony pálcika alakú kristályoktól a sugarasan laza kristálypamacsokig váltakozik (7. ábra). Az egymást keresztezve összenőtt pálcikák a 10 cm hosszúságot is elérik, és egy sajátos rácsot alkotnak. A kristályrácsokat egy-egy falrészt teljesen beborít, vagy rátelepszik a vastosabb sztalaktitok felületére is (11. ábra). A kristályok pálcá alakból átmennek kéve, vagy pamacs alakba, de még a sugaras pamacsok oldalán is találunk kisebb kristálypamacs kinövéseket (8. ábra). A kristálypálcák néha gömbszerűen megvastagodnak, majd a legváltozatosabb alakban fejlődnek tovább, bármilyen irányban. A gömböket alkotó apró kristályok bársonyosan csillogó felületet mutatnak. A nagyon apró, 1-2 mm-es, rendkívül vékony kristálytűk halmazokba tömörülve képeznek bevonatot. Egy másik érdekes megjelenési formája a barlang alján található üledék (iszap, agyag, közettörmelék) repedéseiben levő aragonit. Az 1-2 cm hosszú, 1-2 mm vastag, hengeres alakú, felületükön apró, túszerű kristálybevonattal borított, sugaras szerkezetű rudacskák térbeli szabálytalan hálózatot alkotnak.

Az aragonitból képződött sztalaktitok fehér színűek. A hengeres, belül lyukas cseppkőrudak mellett leginkább a vastos, bogos, minden irányban kinövésekkel, görbe heliktitekkel borított alakzatok jellemzőek (12. ábra). A tiszta felületeken bársonyos, vagy gyöngyház fényűek. Törési felületükön sugaras szerkezet figyelhető meg.

A C tengely irányába megnyúlt aragonitkristályok 1-5 cm hosszúak és 0,5-2 mm vastagok, párhuzamosan, vagy sugarasan tömörülnek színtelen, vagy fehér színű, felületükön agyagszemcsékkel, vagy limonittal szennyezett képződményekbe. Az aragonitkristályok poli-

szintetikus, vagy ciklikus ikerkristályokat képeznek. Ezek az ikerkristálytípusok együtt is előfordulnak. (MÁNZÁRARU, 1967).

A Sűgő-barlanghoz hasonlóan a Keleti-Kárpátokban Radnaborberekben van egy kristályosmészköben képződött, bányamunkálatokkal feltárt barlang. A Felemás-barlangot, amelyben a Sűgőíhoz tökéletesen hasonló aragonitkristályok találhatóak, dr. BALOGH Ernő tárta fel és tanulmányozta. A szerző szerint a barlang a pliocén elején alakult ki, és a külvilágtól elzárt üreg volt. A barlang aragonitja a beszivárgó kalciumkarbonátos oldatokból vált ki magasabb hőmérsékleten, amelyet a vulkáni utóműködések eredményeztek, és a barlang elzárt volta biztosított. Később e folyamatok megszűnésével a hőmérséklet a kalcitképződési fokra szállt le, így a továbbiakban csak kalcitkiválás történt. Megemlíti, hogy hideg vízből aragonit csak akkor képződik, ha az oldat bizonyos indikátor szerepet játszó szennyeződést tartalmaz (Mg, Sr, Ba).

Azt feltételezi, hogy a beszivárgó vizek vegyi összetétele nem változhatott meg, így ma is aragonit kellene, hogy kiváljon, de nem így van, jelenleg kalcit képződik. Azt is felfedezte, hogy az aragonit néhol régebb kivált kalciton ül. Tehát kalcit-aragonit-kalcit kiválási sorrend állapítható meg. A barlangban végzett bányászatkódás célja egy ún. „brauma” volt, amely elsődleges ércek bomlási terméke. Az aragonitképződéshez szükséges nagyobb hőmérséklet keletkezésénél figyelembe lehet venni az ércelérek oxidációjából származó hőt is. (BALOGH, 1969).

Aragonit képződik a hidrotermális folyamatok utolsó fázisában, a serpentinesedett ultrabázikus kőzetek repedéseiben, függetlenül a felszíni folyamatoktól, vagy a bazaltok gázüregeiben kristályos bevonatként. Egyes ásványvízforrások vizéből is aragonit rakódik le (Korond, Kovászna). Felszíni körülmények között magnéziumos oldatok hozzájárulásával képződik aragonit a magnéziumtartalmú vulkanikus kőzetek mállási rétegeiben, sugaras szerkezetű konkréciók formájában. A torockói szideritek limonitosodott üregeiből is leírták (MASTACAN, 1976).

Carol A. HILL és Paolo FORTI 1986-ban, összegezve a kalcit-aragonit kérdés teljes irodalmát, a következőket állapították meg:

– a Mg-ion jelenléte az oldatban a legfontosabb tényező az aragonit kiválásában. A Mg-ion nem engedi a kalcitkristály növekedését, ezért az oldat túltelítetté válik, és eléri a pontot, amikor már az aragonit könnyen kiválik.

– a Sr-ion szerepéről az aragonit kiválásban megoszlanak a vélemények, de megállapítható, hogy a Sr-ionnak sokkal kisebb a szerepe mint a Mg-ionnak

– a SO_4^2- ion nincs befolyással az aragonitképződésre

– a pH-nak sincs semmiféle szerepe, de DIACONU megjegyzi, hogy egy kénsavas közegben nagyobb az aragonitkiválás esélye

– az oldat nagymértékű túltelítettsége és a CO_2 gyors elvesztése, vagyis a gyors kicsapódás a másik fontos tényező, amelynek jelentős szerepe van az aragonitképződésben. A száraz körülmények elősegítik a CO_2 kiválását, egyúttal növekszik a párolgás, amely az oldat túltelítettségét idézi elő, erősen befolyásolva a kristályosodás megindulását és a kristály növekedését.

– a hőmérsékletnek nincs semmiféle ellenőrző szerepe. Nagy tengerszint feletti magasságban levő, alpin barlangokban is találtak aragonitot, ellenben a meleg, trópusi barlangok nem bővelkednek aragonitban, inkább nagy mennyiségű kalcittravertin képződik bennük.

– több kutató megfigyelte, hogy az aragonit korróziós felületeken, vagy törmelékes (klasszikus) rétegekben található. MURRAY szerint a kiválási felület összetétele fontos ellenőrző tényező a kalcit, vagy aragonit kiválásában.

Az aragonit több százezer, vagy millió év alatt átalakul kalcitá, megőrizve túszerű kristályformáját (HILL, FORTI, 1986).

A Sűgő-barlangban aragonitkristályokat a Nagyterem és az Ödön-Zene-terem vetősíkon kialakult oldalfalán találunk. Figyelembe véve HILL és FORTI megállapításait, nyilvánvaló, hogy mivel a barlang dolomitos mészkőben van, a Mg-ionok jelenléte a beszívargó oldatokban bizonyos. A barlangból kifolyó vízben a Mg-ionok aránya 45,8%.

Az egész barlang légmozgása a Nagyteremen keresztül történik, így ez a rész általában száraz. Az erős légmozgás elősegíti a gyors párolgást, ami a vetősíkon beszívargó oldatok túltelítettségét okozza. Az egész falfelületet sárgásbarna porlékony csillámos, limonitos bevonat borítja, amelyben talkdarabkákat találunk. Ezen a felületeken jelenik meg az aragonit különböző képződmények és kristályos bevonatok alakjában. A falak alatti kőzetaprólék réseiben és az iszapos, agyagos üledékek repedéseiben mindenhol találunk aragonitkristályokat.

A lublinit, vagy montmilch a barlang néhány pontján hófehér bársonyos bevonatokat képez, tömeges megjelenése nem észlelhető. A Tanács-, Omlás- és Róka-teremben a mészkőtörmeléklet vonja be és ragasztja össze. A Csillár függőcseppkövei között, ezek tövénél bevonatot képez. Egy másik megjelenési formája az Összekötő-ágban van, ahol a vizes medencék belsejét béleli ki. A montmilch azokon a helyeken fordul elő, ahol a hőmérséklet viszonylag alacsonyabb a barlang többi részéhez viszonyítva (Tanács-, Omlás-terem, Összekötő-ág). Ez a jelenség más barlangoknál is megfigyelhető.

DIACONU Gabriel a bukaresti „Emil RACOVITĂ” Barlangkutató Intézet mineralógusa a Vizes-járatból gyűjtött „lublinitról” megállapította, hogy az gipsz. Gipszet határozott meg a Nagyterem üledékéből is. Nem biztos, hogy az aragonit-gipsz egyszerre képződött-e, csak azt szögezi le, hogy a két ásvány egy helyen fordul elő. Szerinte a piritek vegyi bomlása során keletkező SO_4^2- és H_3O^+ ionoknak lehet szerepük az aragonit képződésben. A gipsz a CaCO_3 (mészkő) és a piritek bomlásakor keletkező kénsav (H_2SO_4) és vasszulfát (FeSO_4) reakciójából keletkezik (DIACONU, 1983).

A barlang üledékei

A Főágban végzett turisztikai kiépítés során néhány helyen feltárult a járatokat kitöltő üledéksor. A legteljesebb szelvény a Tanács-teremben látható. A sziklafenekre 1 m vastag kristályos palából származó, apró kavics és homok rétege-

ket rakott le a hajdani patak vize. A kőzetszemcsék nagy része kvarcit, és csak kis mértékben vannak lekoptatva a sarkaikon, ami a rövid szállítási távolsággal magyarázható. A rétegből érdekes alakzatú, meszes kötőanyagú konkréciók kerültek elő. A homokrétet 10 cm vastag iszap fedti. A pataküledékek a víznek alsóbb szintekre való lehúzódnása után a járatok egyes részein helyben maradtak, és a bőséges cseppkőképződés 10-15 cm vastag kéreggel fedte be. Ez a cseppkőkéreg szépen rétegzett, világosabb és sötétebb sávok váltakoznak. Erre a felületre, a felszínről ide behatólag fagy hatására, a falakról és a mennyezetről lehullt sarkos darabok halmozódtak fel 0,30-0,50 m vastagságban. A kőzettörmelék barna agyag, vagy helyenként hófehér lublinit ragasztja össze. A homokrétet a Túlfolyóágban is megtaláljuk ahol a felületét kőzettörmelék agyag borítja. A Csillár alatti ősvíznyelő teljesen homokkal van kitöltve. Az Omlás és Róka termekben az üledéket széttört cseppkődarabokkal kevert sziklatörmelék és nagyobb sziklatömbök borítják.

A Díszkapu alatti szelvény a következő rétegsorból áll: 0-20 cm vörösesbarna kőzettörmelék agyag; 20-40 cm világos, szürkésárga, homokos tapintású, csillámtartalmú kőzetliszt; 40-65 cm vörösesbarna, kevés kőzetaprólékot tartalmazó agyag; 65-75 cm világos sárgásbarna agyag mészkő törmelékkel és kisemlős csontmaradványokkal; 75-100 cm sárgásbarna agyag mészkő törmelékkel és kisemlős csontmaradványokkal (SZABLYÁR, 1988). A Zene-teremben az üledékek több méter vastagságot is elérnek, és a rétegeken a terem közepe felé történő behajlás figyelhető meg. Az alsóbb szinteken kőzettörmelék szürkésbarna agyag lerakódásokat találunk. A Vizes-járatban tiszta mészkőtörmelék van a mederben. A Létrás-kürtő alatt a felső szintről lefolyt agyagos kőzettörmelék halmozódott fel.

Még egy érdekes agyaglerakódást említhetünk, amelyet leopárdbőrnek hívnak, és a falakon, vagy a cseppköveken lehet megfigyelni. Változatos alakzatai, sötétebb színe élesen kitűnik a fehér háttérből. Mintázata a leopárd bőrének mintájára hasonlít. Kialakulására még nincs végleges magyarázat. Valószínűleg a felületeken

áramló vékony (filmszerű) vízrétegben fellépő felületi feszültség hatására a mészkő oldódása után visszamaradt agyag, vagy a levegőből lerakódó por rendeződik ilyen alakzatokba. Egy olaszországi kultikus barlangban a gyertyák mennyezetre rakódott kormából alakultak ki leopárdbőrök (BLEAHU, 1982). Magam a baróti szénbányák betonfalán láttam tökéletes leopárdbőröket.

Karszthidrológiai megfigyelések

A Vizes-járatban az ismert vízfolyás hossza 80 m. A bejárati kis vízeséstől a Létrás-kürtő aljág a víz mészkőtörmelék között folyik. A kürtőtől befelé, ahol a törmelék feldugja a vizet, a vízmélység eléri az 1-1,5 m-t. A végszifon előtt a víz mélysége 1,5 m. A szifon még nem volt kutatva. A víz tiszta, benne lebetegtetett hordalék nem figyelhető meg. A kalcium-magnéziumos, bikarbonátos víz alacsony ásványtartalmú (230,64 mg/l). A víz tisztasága csapadékos időben is megmarad, ilyenkor bizonyos késéssel csak a hozama növekedik. A víz nem víznyelőkben elnyelt felszíni vízfolyásból származik, hanem a kristályos palákból és mészkővekből összegyűlt forrásvíz. Vízhozama 1995 nyarán 5 l/s volt, pH-ja 7,0, keménysége 6,78 német keménységi fok.⁶ Hőmérséklete 5,2°C (1996. febr. 18.) és 7°C (1975. aug. 9.) között váltakozik.

A barlangban több helyen találunk vizes medencét. A Buzogányok-termének alján mindig van víz, amelynek szintje a csapadék függvényében változik. A víz hőmérséklete 6°C. A 2. szinten, a Medencés-járatban van egy kb. 20 m hosszú, vízzel telt medence. 1983. jan. 16-án alig volt víz a medence alján. Vizes medencék vannak még az Összekötő-ágban (Lublinitos medencék), a Medencés-járat feletti kürtőben és a Létrás-kürtő kiágazásában.

A barlang klimatikus viszonyai

A több bejárattal rendelkező barlangrendszer jól szellőző, állandó légáramlás van a Vizes-száj és a Főbejárat között. Nyáron a főbejáraton beáramló levegő a Felfedezők csarnokán a Nagyterem felé, a Hu-

zatos-likon, majd az Összekötő-ágon leszáll a Vizes-be, és hideg huzatként távozik a szabadba. A nyári melegben szinte fagyasztónak tűnik a kiáramló hideg levegő. Télen a levegő fordítva, felfelé áramlik. Szinte süvít a Huzatos-likon fel, majd ki a Nagyterembe, és a Főágban tovább melegekve (7,5°C, 1996. febr. 18.) a bejáraton a felszínre ér. A meleg levegőtől a bejárat felett állandóan olvad a hó, és a lecsepegő vízből az ajtónál jégstalagmitok fagynak.

A Tülfolyóágban is van gyenge légmozgás. Az Omlás-terem egyik kürtőjéből élénk, hűvös huzat ereszkedett le 1996. febr. 18-án, amely a terem hőmérsékletét 6,8°C-ra hűtötte le. Ezen a napon a felszínen -3°C volt. Az Omlás-terem melletti Róka-teremben a hőmérséklet 7°C volt.

A levegőmozgás útjából félreeső Ödön-teremben a kinti -3°C mellett 1996. febr. 18-án 7,8°C-ot mértem. A Zene-teremben 1982. jan. 10-én a felszíni -9°C mellett 7°C volt. Itt nyáron a hőmérséklet eléri a 8°C-ot (1975. aug. 9.).

Légáramlás érezhető a Miklós-termen keresztül a 2. szint felé, valamint a Csatorna-járat végében. A Vizesben az oldaljáratban és a Pompánál érezhető erős légmozgás.

Óslénytani leletek

Már a felfedezés pillanatában a barlangra az itt talált barlangi medve csontok hívták fel a figyelmet. 1931-ben találták az egyetlen, ép barlangi medve (*Ursus spelaeus*) koponyát. Később a Létras-kürtő alatti törmelék kupacból kerültek ki barlangi medve csontok. A kürtő feletti termecske végében a repedést kitöltő köves, barna agyagban is láthatók csonttöredékek.

A Díszkapu alatti bevágás szelvényéből SZABLYÁR Péter gyűjtött mintákat üledéktani vizsgálatokra (SZABLYÁR, 1988). A két alsó, sárgásbarna agyag rétegből iszapolás után kismélységű csontmaradványokat találtak, amelyeket dr. TOPÁL György, a budapesti Természettudományi Múzeum paleontológusa határozott meg.

Az üledékrétegből begyűjtött fauna alsópleisztocén korúnak bizonyult, és ezen belül annak felső, vagyis betfiaai szakaszába sorolható. A leletegyüttes 7 denevér és 1 pele faj maradványaiból áll.

A denevérek közül a kihalt *Myotis schaubi*, a *Myotis steiningeri*, a *Plecotus abeli* és a szintén kihalt nagypele, a *Glis sackdilligensis* jelzik a leletek alsópleisztocén korát (TOPÁL, 1988).

A barlang élővilága

A Traian ORGHIDAN és Margareta DUMITRESCU által gyűjtött élőlények közül csak a *Brigestus granulatus* kaszáspók említését találtam meg az általam elért szakirodalomban (AVRAM, 1969).

A Vizes-járat mennyezetén, a bejáratához közel 1996 februárjában több vörös csipkésbagoly lepkét (*Scoliopteryx libatrix*) találtam. A barlangban 32 darab közönséges denevért (*Myotis myotis*) találtam, a hűvösebb részeken hibernálva. A Tülfolyóágban, a Nyerges Pagoda és Omlás-terem közötti járatszakaszon 11, az Örvény-teremben 4, a Nagyteremben 9, az Itatónál 1 és a Létras-kürtőben 7 denevért számoltam össze.

A barlangrendszer minden bizonnyal gazdagabb élővilágának felkutatása és tanulmányozása érdekes téma lehetne egy, a bioszpeológia iránt érdeklődő biológus számára.

Karszt és barlangvédelmi szempontok

A barlangrendszer barlangtani rezervátum, és a környéke 17 ha-on védett terület. A barlang felső szintje (Főág) ki van építve a turistaforgalom részére. A főbejáratot már röviddel a felfedezés után vasrácsos ajtóval lezárták. Később a Vizes-járatra is vasrács került. A 70-es évek közepéig a barlangnak fizetett őre volt (KÉMENES József). Időközben a barlang többször gazdát cserélt, vagyis az amatőr barlangkutatók csoportjai váltották egymást. Sajnos, a 80-as évek óta voltak időszakok, amikor a barlang őrizet nélkül maradt, így többször feltörték az ajtót, és ilyenkor a cseppkőképződményeket összetörték. Egy időben a barlang Nagytermében katonai táborozás is volt. De már a felfedezés után rövid időre a legszebb aragonit kristálycsoportokat létrehozó állva levésték a Nagyterem faláról. A járatok falai tele voltak firkálva. A neveket, felirato-

kat a barlangkutatók lemosták. Mivel a barlangtúrának népes csoportokban zajlanak és a képződmények a járdáról elérhetőek, ami kézzel letörhető, azt mind letörték. A vezető nem tudja ellenőrizni az egész csoportot. A barlang állapota még így is kielégítőnek mondható.

A karszterület védelme a törvények és határozatok ellenére csak papíron maradt. Az illetékes erdészeti hivatal és a Gyergyószentmiklósi Múzeum sohase próbáltak érvényt szerezni e törvényeknek. 1995-ben újabb határozatot (13/1995) hozott a Hargita Megyei Tanács, amely megerősíti a 17 hektáros terület védelmét. A 70-es években, közvetlen a barlang környékéről hatalmas, öreg fenyőfákat vágtak ki. A közelmúltban a védett területen erdőgyérítést végeztek. Ezek a beavatkozások a terület vízháztartásának a felborulásához vezethetnek. Az évszázados ősfenyves és a dús aljnövényzet biztosíthatja csak azt a mikroklimát és hidrológiai egyensúlyt, amely a cseppkőképződéshez szükséges, széndioxidban és humuszsavakban gazdag vizet szolgáltatja folyamatosan.

A természetvédelmi terület határa a mai napig sincs kijelölve. A menedékház környékének személgondjait is meg kell oldani minél hamarabb, mert az egyre növekvő turizmus következtében mind több hulladék marad itt, amit a természet nem tud megemészteni.

Összefoglalás

A gyergyótekerőpataki Sűgő-barlang az 1 km-t meghaladó járatrendszerével, gazdag és változatos cseppkőképződményeivel, ritka aragonitkristályaiival, karsztos formakincsével olyan tudományos, természeti és turisztikai értéket képvisel, amelyhez hasonlót a Keleti-Kárpátok központi részén máshol nem találunk. E munka csak nagy vonalakban igyekezett bemutatni ezt a barlangrendszert, amelyben részlettanulmányok sokaságát kell még elvégezni a különböző tudományok szakembereinek.

További kutatást igényel az aragonitok képződési folyamata, a szinte alpesi magasságban (1000 m) levő barlang élővilága, a járatokat

kitöltő üledékek és az ezekben található őslénytani leletek. Hosszabb és állandó megfigyeléssorozat fényt deríthetne a barlangban tartózkodó denevérek életére, vagy a karszt-hidrológiai viszonyokra. De mindezekre a kutatásokra csak úgy kerülhet sor a jövőben, ha hatékony védelmet biztosítunk a barlangnak és környékének, különben nem marad mit tanulmányozni.

A Sűgő-barlang feltárása még nincs befejezve. Az eddigi megfigyelésekből, kutatásokból megállapítható, hogy a rendszernek csak egy részét ismerjük. A számtalan továbbjutási lehetőség újabb munkára kell ösztönözzön egy technikailag jobban felszerelt fiatal kutatócsapatot, akik majd tovább folytatják a megkezdett munkát.

Köszönöm KÁLLAI Mihály, ILYÉS Lajos, BERSZÁN József, GIURGIU Marius, DUDNIC Mihály, BARTHA Zsolt barlangkutató társaimnak a segítségét, velük együtt végeztük a Sűgő-barlang kutatását és térképezését.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik segítettek munkámat, valamint NAGY Andrásnak, a barlang mostani gondnokának önzetlen, baráti segítségéért.

Jegyzet

1. Köszönöm BUSLIG Lajos (Nagysziklabontó) barátomnak, barlangkutató társamnak, hogy megismertette velem ezt a rendkívül érdekes barlangot és azokat a felejthetetlen éveket (1975-1980), amikor együtt kutattunk és „melőztünk” a barlang turisztikai kiépítésén.
2. 1965. nov. 7-én a Főgát feltárók névsora: BUSLIG Lajos, GÖNCZI Ferenc, ifj. ROMFELD Ákos, TOMOR Zoltán, KÉMENES József, GARAI Ödön.
3. 1966 januárjában a Tűlfolyógát feltárásán részt vett: BUSLIG Lajos, TOMOR Zoltán, GERÓFI Ferenc
4. A baróti Ursus Spelaeus (Barlangi Medvék) Amatőr Barlangkutató Csoport 1971 és 1981 között működött DÉNES István vezetésével. Kutatási területük a Vargyas-szoros, a vargyasi Gódra karszterület, az alsórákosi Olt-szoros és a Keleti-Kárpátok középső részének mészköves területei Borszékától Csíkszentdomokosig. A csoport közel 100 új barlangot fedezett fel, kutatót át és térképezett. A bukaresti „Emil RACOVITȚĂ” Barlangkutató Intézet részére elkészítették a székelyföldi barlangok tudományos dokumentációját.
5. A Sűgő-barlang felmérését és egyéb méréseket centezimális beosztású geológus-irányítvánnyal, dőlésszögmérővel és mérőszalaggal vagy topofillel végeztük.
6. A Sűgő vízének vegyi elemzését a csíkszeredai „Geolox” Geológiai Kutató és Feltáró Vállalat laboratóriumában végezték el.

Irodalom

1. AVRAM, Ștefania; DUMITRESCU, D. (1969): **Contribuții la cunoașterea Opilionidelor din România**. Lucr. Inst. de Speol. "Emil Racoviță", Tom. VIII, București, p. 99-145
2. BALOGH Ernő (1969): **Cseppkővilág**, Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest
3. BALOGH Ernő (1963): **Hozzászólás** (a GÁNTI Tibor, **Borsókőszertű képződményekről** c. cikkhez), Karszt és Barlang 1963 évf., I füz., p. 16, Budapest
4. Bányai János (1938): **A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai – Barlangjaink**, I. köt., Odorhei – Székelyudvarhely, p. 155
5. BLEAHU, Marcian (1974): **Morfologia carstică**, Ed. Științifică, București
6. BLEAHU, Marcian (1982): **Relieful carstic**, Ed. Albastros, București
7. BLEAHU, M.; DECU, V.; NEGREA Șt.; PLEȘA, C.; POVARA I.; VIEHMANN, I. (1976): **Peșteri din România**, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, p. 389-390
8. BUSLIG Lajos (1975): **Jelentés a gyergyótekerőpataki Sűgő cseppkőbarlang helyzetéről** (kézirat)
9. HILL, Carol A.; FORTI, Paolo (1986): **Cave minerals of the world**, Huntsville, Alabama, USA, p. 18-68, 163-165
10. CSIBY Andor, Dr. (1938?): **Valea Strâmbă-i Gyergyótekerőpataki "Sűgő" cseppkőbarlang**, p. 99-104, Gheorgheni
11. DÉNES István (1995): **Székelyföldi barlangok**, Erdélyi Gyopár 1995/3, Kolozsvár, p. 21-23
12. DIACONU, Gabriel (1983): **Sur le paragenèse minéralogique gypse-aragonite rencontrée dans quelques de Roumanie**. Trav. de L'Inst. Speol. "Émile RACOVITZA", Tom. XXII, p. 81-90, București
13. FERENCZI Béla (1935): **Csikvármegye monográfiája**, p. 71
14. FODOR István (1981): **A barlangok éghajlati és bioklimatológiai sajátosságai**, Akadémiai Kiadó, Budapest
15. MASTACAN, Gheorghe; MASTACAN I. (1976): **Mineralogie**, vol. II, Ed. Tehnică, București
16. MÂNZĂRARU, Lidia (1967): **Contribuții la cunoașterea unor tipuri de cristale din peșteri**, Lucr. Inst. Speol. "Emil RACOVITĂ", Tom. VI, p. 165-179, București
17. ORGHIDAN, Traian; NEGREA, Șt.; RACOVITĂ, Gh.; LASCU, C. (1984): **Peșteri din România**, Ed. Sport-Turism, p. 425-429, București
18. OROSZ Endre (1932): **Egy új csontbarlang a Székelyföldön**, Erdély, XXIX évf., 4. szám, p. 85-87, Kolozsvár
19. POMPEI, Cocean (1995): **Peșterile României, potențial turistic**, Ed. Dacia, p. 238-239, Cluj-Napoca
20. SZABLYÁR Péter (1988): **Barlangtani megfigyelések a Sűgő-barlangban**, Karszt és Barlang, 1988 évf., II. füz., p. 81-84, Budapest
21. TAMÁS Tihamér (1943): **Arany helyett rózsaszíntű márványra bukkantak a tekerőpataki Sűgő-barlangban**, Pesti Hírlap, 1943. okt. 23., Budapest
22. TAMÁS Tihamér (1943): **Évszázados legendák, nemzeti kincseink nyomában. Feltárják a tekerőpataki "Aranylyuk"-at**

(**Sűgő-barlang**), Összetartás, 1943. okt. 15., Budapest

23. TAMÁS Tihamér (1943): **Rózsaszín márványt találtak a gyergyói Sűgő-barlangban**, Országjárás, 4. évf., 26. szám, p. 6, Budapest
24. TAMÁS Tihamér (1944): **Évszázados kincslegendák nyomában. Arany helyett márványra bukkantak a gyergyótekerőpataki a Sűgő-barlangban**, Új magyarság, 1944. jún. 4., p. 19, Budapest
25. TOMOR Zoltán (1968): **A tekerőpataki Sűgő cseppkőbarlang**, Előre, 1968. ápr. 27.
26. TOPÁL György (1988): **Alsó-pleisztocén korú denevérlenget a Sűgő-barlangból**, Karszt és Barlang, 1988 évf., II. füz., p. 85-90, Budapest
27. ÚJVÁRI, József (1959): **Hidrografia R.P.R.**, Ed. Științifică, București
28. VASBÁNYAI Antal (1944): **A tekerőpataki Sűgő-barlang titka**, Csíki Néplap, 1944. márc. 14., Csíkszereda

Peștera Sűgő de la Valea Strâmbă (jud. Harghita)

(Rezumat)

Peștera Sűgő se află la 3 km NE de localitatea Voșlobeni (jud. Harghita), pe teritoriul comunei Valea Strâmbă. Cele 3 intrări se deschid la poalele muntelui Siposkő (1566 m – Mții Giurgeului), în valea pârâului Peșterii (Barlangos) tributară văii Heveder, afluent al Mureșului. Numărul de cod al peșterii conform Catalogului sistematic al peșterilor din România este 1126/1. Peștera se compune din trei nivele fosile și un nivel activ, de unde izvorește un curs de apă, numit Sűgő, care după cca. 120 m se varsă în pârâul Peșterii. Galeria principală (Niv. 1) se deschide la altitudinea absolută de 1060 m și are o dezvoltare de 331 m. Este foarte bogată în speleotheme variate, dintre care amintim formațiuni și cristale de aragonit, helictite și stalactite sub formă de buzdogane. Din umplutura galeriei a fost determinată a faună fosilă de lilieci de vârstă pleistocen inferioară. Tavanul galeriilor și a sălilor prezintă o gamă variată de forme de coroziune (marmite de tavan). Nivelul superior pe o lungime de 120 m este amenajată pentru turism. Intrarea în nivelul 2 fosil se află cu 10 m mai jos de intrarea principală și este compus dintr-o galerie îngustă cu o dezvoltare de 328 m. Din acest nivel se deschid

câteva hornuri frumos concreționate. Galeria de legătură (niv. 3 fosil) lungă de 213 leagă nivelul superior și nivelul 2 cu Galeria activă. Galeria activă (alt. abs. 1000 m) cu un curs de apă permanent are o dezvoltare de 154 m și se termină într-un sifon. Sistemul de galerii al peșterii Súgó a luat naștere în urma activității de coroziune și eroziune a cursului subteran în calcarele dolomitice cristaline, sub formă de anticlinal, cuprinse în șisturile mezometamorfice ale seriei de Rebra, pe un sistem de falii și diaclaze cu direcția NV-SE și NE-SV. Peștera Súgó a fost descoperită și explorată de către speologi amatori din Gheorgheni în anul 1965. Peștera a fost studiată și cartată de către membrii Cercului de Speologie URSUS SPELAEUS din Baraolt între anii 1974-1986. Dezvoltarea totală a peșterii este de 1021 m, denivelarea 67 m (+7 -60), iar extensia 142 m. Peștera și împrejurimile au fost declarate teren ocrotit (rezervație speologică) pe o suprafață de 17 hectare pe baza Hotărârii Nr. 13/1995 a Consiliului Județean Harghita. Actual cabana și peștera se află în custodia speologilor amatori ai Societății de Ocrotire a Naturii din Gheorgheni.

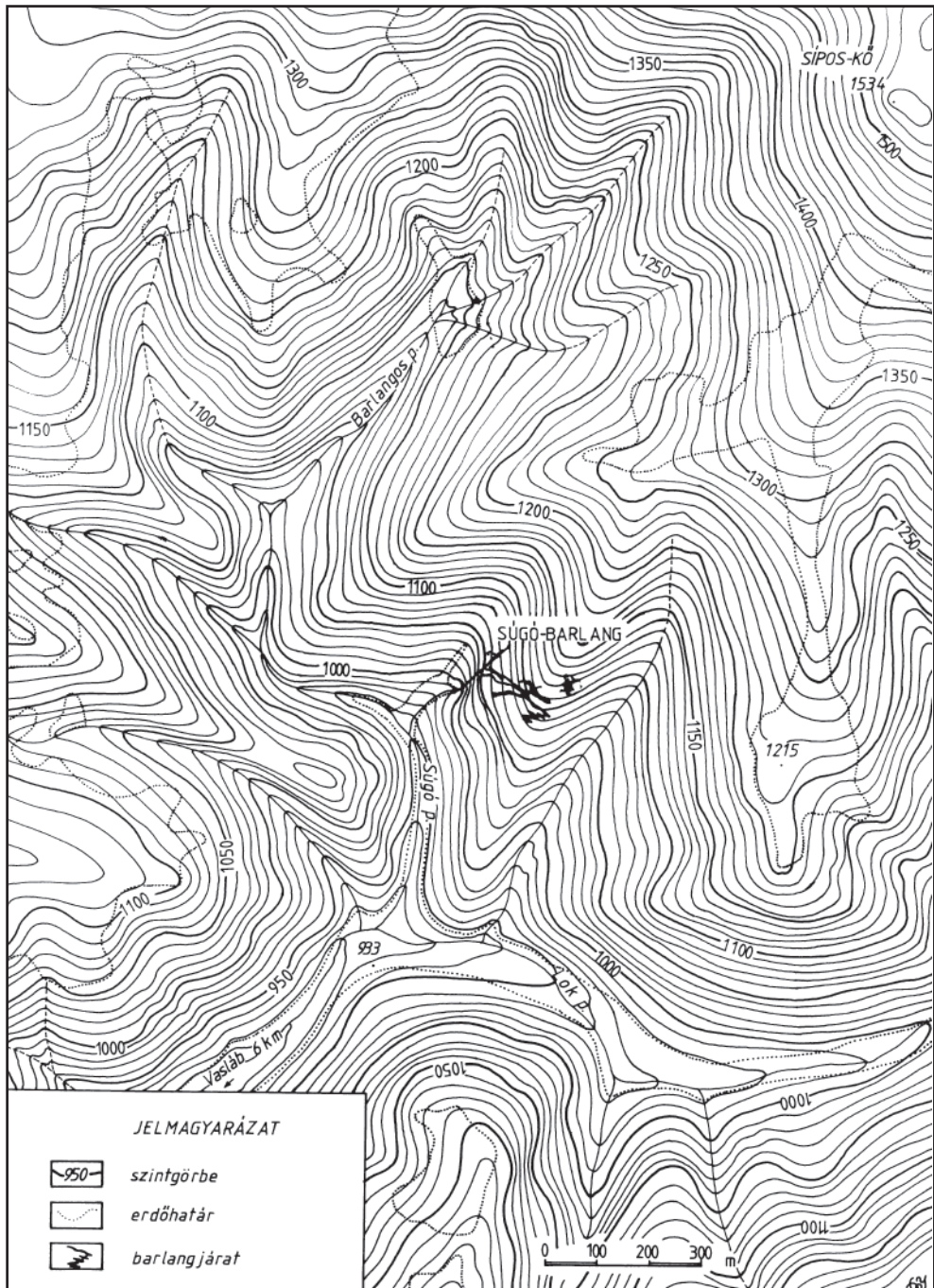
**The Súgó Cave of
Gyergyótekerőpatak (Valea
Strâmbă, Harghita County)**
(Abstract)

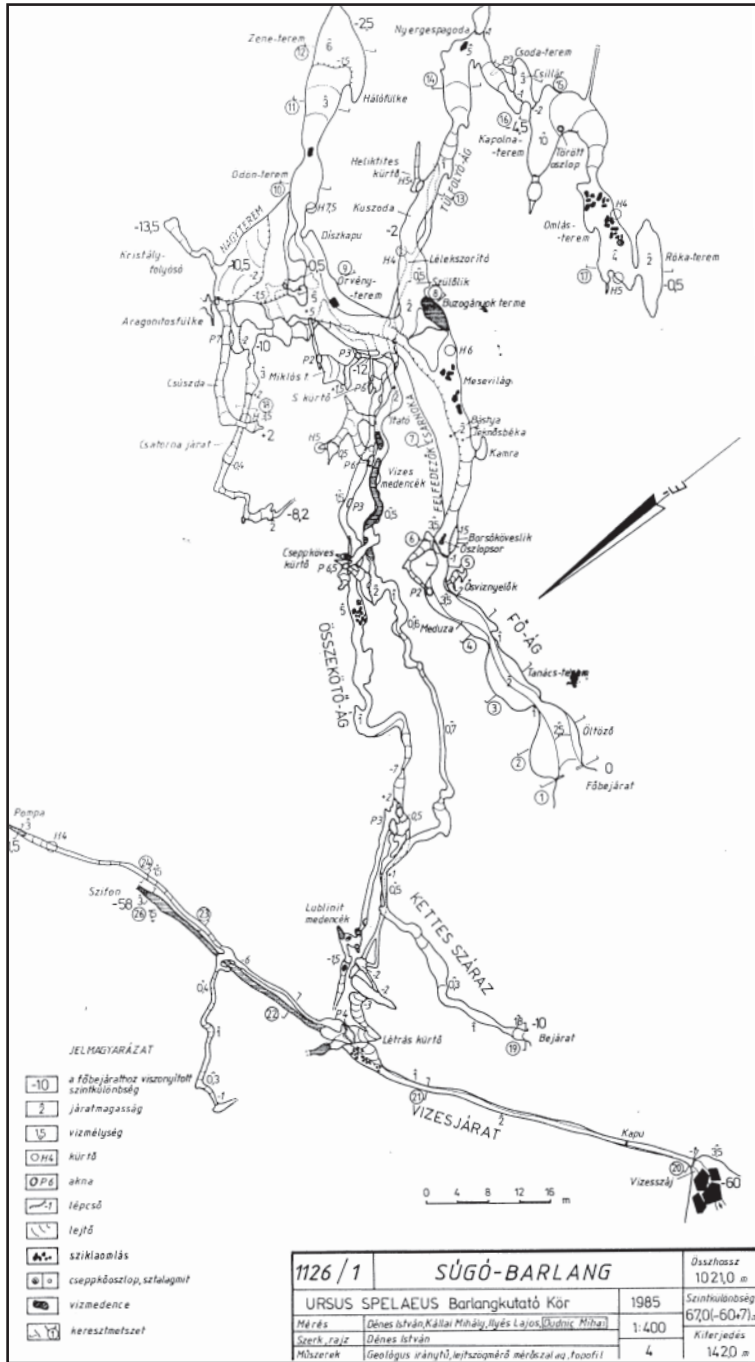
The 1021 m long Súgó Cave (1126/1) lies, at a distance of 3 km NE from Voșlobeni (Harghita county) on the administrative territory of the community Valea Strâmbă. The three entrances of the cave lie at the foot the mountain Siposkő (1566 m) (Giurgeului Mountain) in valey of the Barlangos (Peșterii) brook which flows into Heveder brook and finally into the river Maros (Mureș). The cave has three fossile levels above its active passage. From this active passage springs the Súgó brook, which, after 120 m, flows into the Barlangos brook. The main gallery (first level) opens at 1060 m above sea level and has a total lenght of 331 m. It is rich in varied speleothems like aragonite crystals and

concretions, helictites and mace-like stalactites. Through the sediments of the gallery bat fossiles from lower pleistocene were found. The ceilings of the galleries and of the rooms present a large variety of corrosional forms (phreatic morphology). The main gallery is arranged for tourists in a length of 120 m. The entrance of the second level is situated 10 m under the main entrance and it consists of a narrow passage with a total length of 338 m. From this level some chimneys full of speleothems open. The third level has a length of 213 m and links the main gallery and the second level to the active gallery. The active gallery is 154 m long and it ends in a sump. The Súgó brook springs at a height of 1000 m above sea level. The cave system was developed by the corrosional and erosional activity of the underground stream in dolomitical crystalline limestone on a system of faults and diaclases having a NW-SE or NE-SW orientation. These limestones have an anticlinal structure which is included in mezometamorphic schists of the Rebra series. The Súgó Cave was discovered and explored by amateur cavers from Gyergyószentmiklós (Gheorgheni) in 1965. It was mesured by the cavers of the URSUS SPELAEUS Caving Group of Barót between 1974-1986.

The total length of the cave system is 1021 m, the dislevelment is 67 m (+7 -60), the extension is 142 m. Through the resolution no 13/1995 the Local Authorities of Harghita county declared the cave and its surroundings a protected area, having a total surface of 17 hectares. Nowadays, the cavers from the Association for Nature Protection from Gyergyószentmiklós look after the cave and the wooden house.

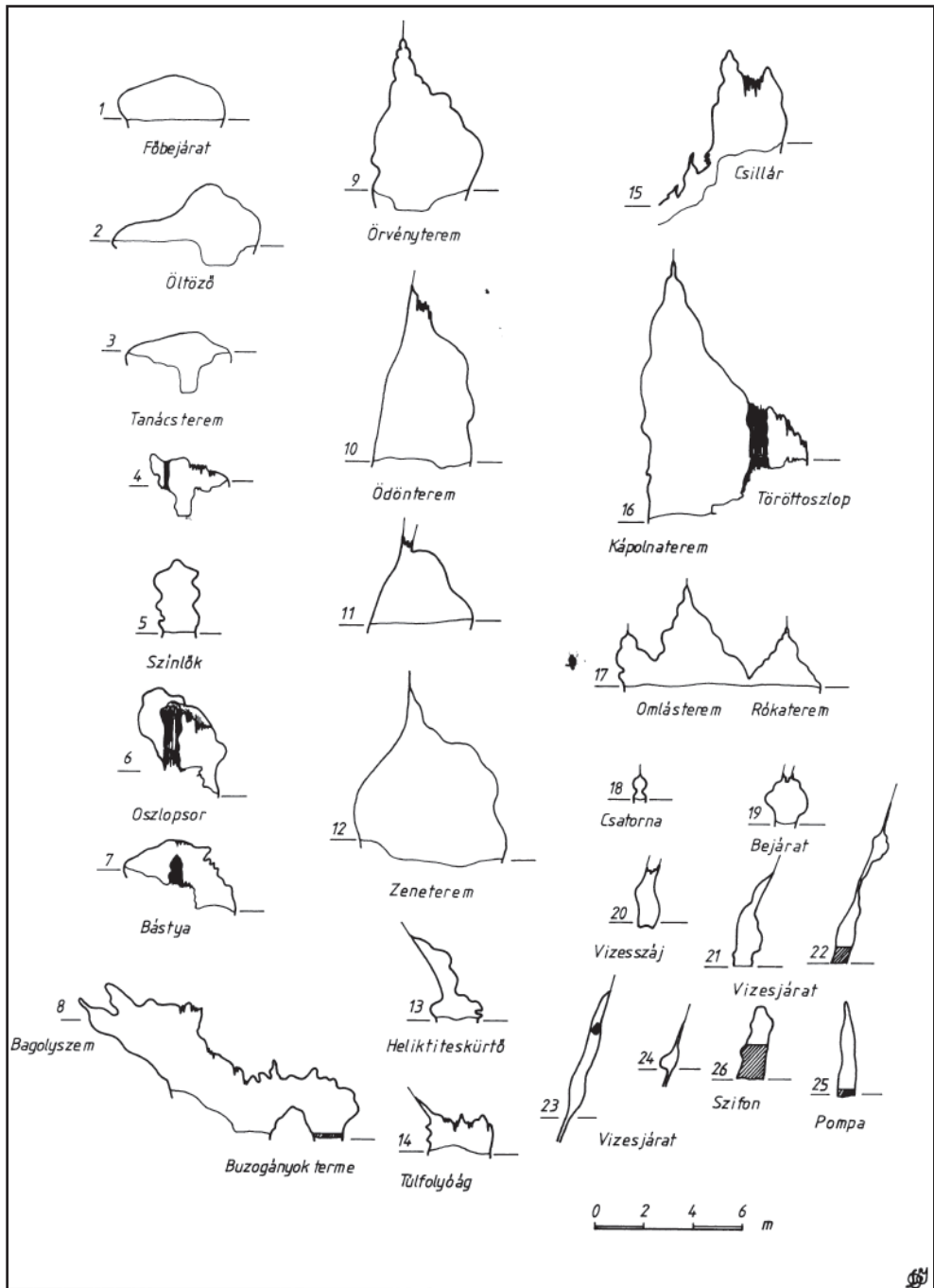

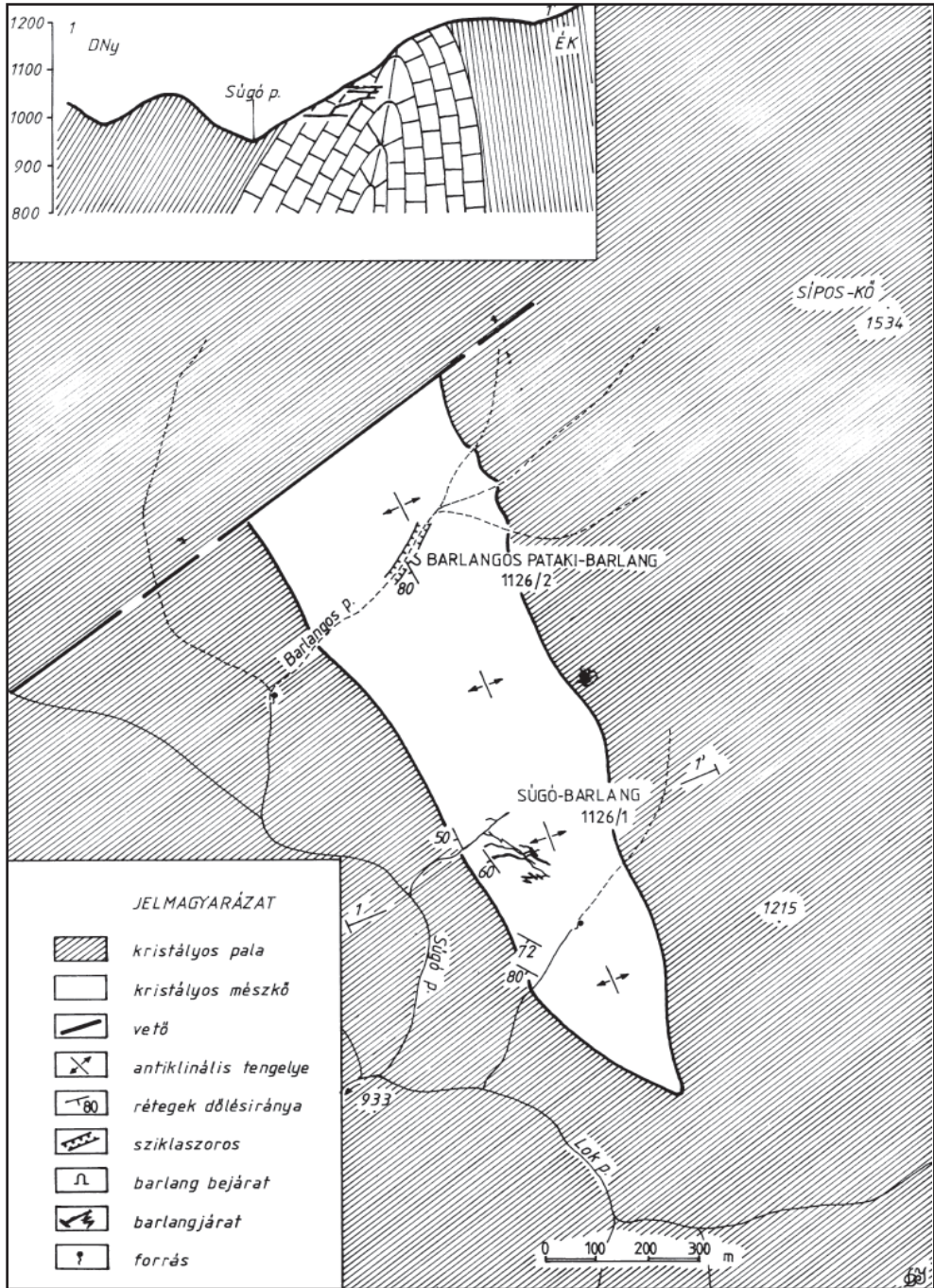

2. ábra A Sűgő-barlang alaprajza

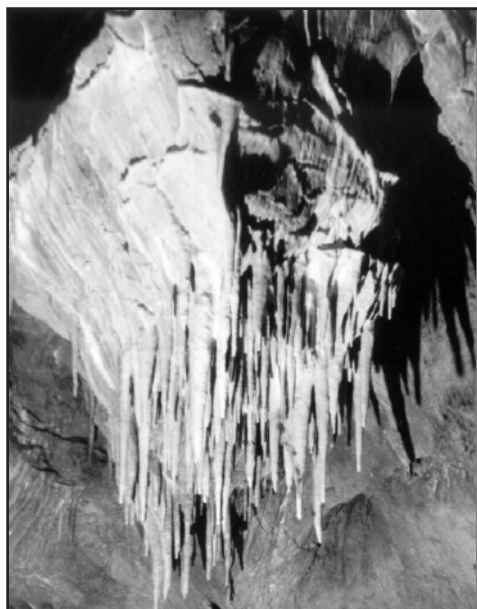

4. ábra A Sűgő-barlang környékének földtani térképe

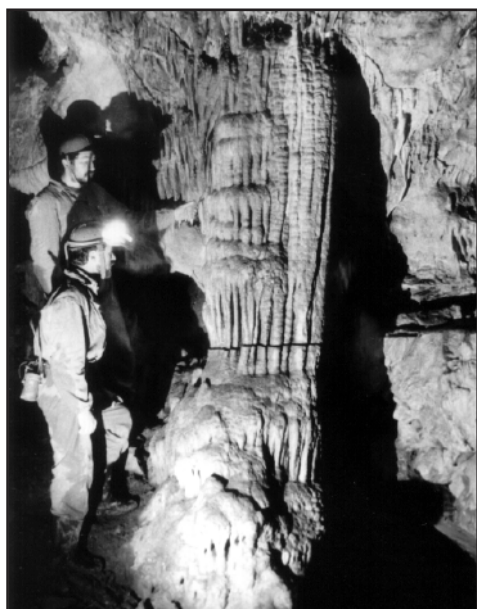

5. ábra Csillár — Túlfolyó ág

7. ábra Aragonit kristályok — Aragonitos fülke

6. ábra Törött oszlop — Túlfolyó ág

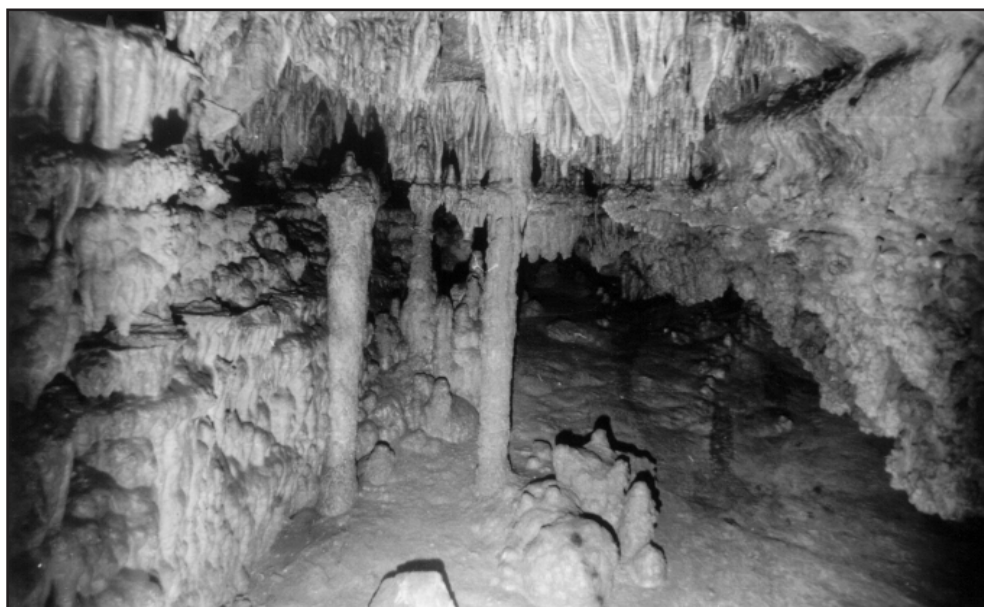

8. ábra Aragonit kristálypamacsok — Aragonitos fülke

9 ábra Felfedezők csarnoka — a Bástyá

10. ábra Buzogányok terme

11 ábra Aragonit kristályképződmények — Aragonitos fülke

12 ábra Aragonit heliktitek — Aragonitos fülke

Újabb nagygombák Gelence környékéről

(Kivonat)

A Kézdivásárhely közelében fekvő Gelence község területéről ezidáig 137 nagygombafaj került közlésre (SÁNTHA, 1996), melyek az 1993-as évi gyűjtésből származtak. Az itt ismertetett újabb 111 fajt (1 nyálkagomba, 10 tömlősgomba és 100 bazidiumos gomba) 1996-ban és 1997-ben sikerült begyűjteni.

Az alábbiakban újabb 111 fajjal egészítjük ki a korábbi, 137 fajt tartalmazó fajlistát (SÁNTHA, 1996). Ezzel a tárgyalt terület nagygombáinak száma 248 fajra emelkedik. Az 1996-ban és 1997-ben végzett gyűjtőmunka során azonosított gombák többsége 5 erdőtársulás-típusban (kijelölt, rendszeresen vizsgált területek) fordult elő:

1. *Patakmenti égerliget (Alnetum glutinosae)*
- helynév: JANCSÓK kertje
- tengerszint feletti magasság : 620 m
- a talaj kémhatása (pH): 5,0
2. *Boróka elegyes (Juniperus communis), elegyes irtás - cserjés, az egykori lucos helyén kialakított legelőn, pionír fafajokkal (Betula pendula, Populus tremula, Pinus silvestris; a továbbiakban irtás-cserjés néven szerepel*
- helynév: Arrosok eleje
- 650 m (É-K-i oldal)
- pH: 4,9
3. *Savanyú talajú (acidofil) kocsánytalan tölgyes (Quercetum petraeae)*
- helynév: Cserés
- 750 m (ÉK-i kitettség)
- pH: 4,2

4. *Lucos - jegenyefenyves (Abieti - Piceetum)*

- helynév: Hintófa

- 780 m (É)

- pH: 3,8

5. *Ültetett erdeifenyves : Pinetum silvestris cultum*

- helynév: Vas erdeje

- 745 m (Dny)

- pH: 4,1

A dolgozatban közölt nagygombákról diafelvételek készültek. A preparátumok a szerző magángyűjteményében találhatóak.

Köszönöm az erdőszentgyörgyi dr. HÖHN Mária botanikusnak, BABOS Margit és dr. RIMÓCZI Imre budapesti mikológusoknak a dolgozat összeállítására nyújtott segítségüket. Köszönettel tartozom továbbá az időközben váratlanul elhunyt kolozsvári dr. PÁZMÁNY Dénesnek önzetlen segítségéért.

MYXOMYCETES

Liceales

Reticulariaceae

1. *Lycogala epidendron* (Misch.) Fr. - *Húsvörös nyálkagomba* ; Tanórok (helynév), erdőszélen *Picea* gyökéren, 1996. máj. 4.

ASCOMYCETES

Helvellales

Helvellaceae

2. *Gyromitra infula* (Schff.) Fr. - *Püspöksüveg-gomba* ; Arrosok eleje, irtás-cserjésben, *Populus* közelében, 1996. szept. 26.

3. *Helvella crispa* (Scop.) Fr. - *Fodros papsap-gomba* ; Csereoldal, fiatal sarjerdőben tölgy-sarjak mellett, 1997. aug. 9.

4. *Helvella elastica* (Bull.) Boud. - *Karcsú papsap-gomba* ; Arrosok eleje, irtás-cserjés, *Populus* környékén, 1996. nov. 26.

5. *Helvella macropus* (Pers. ex Fr.) Denn. - *Nyeles csésze-gomba* ; Cserés, Quercetum petraeae, 1997. aug. 12.

Helotiales

Helotiaceae

6. *Chlorosplenium aeruginosum* (Nyl.) Karst.; Jancsók kertje, *Alnetum glutinosae*, korhadt fán, 1996. okt. 26.

7. *Leotia lubrica* (Scop.) Pers.: Fr. - *Zöld csuklyásgomba*; Zúgás, Abieti-Piceetum, 1997. szept. 30.

Tuberales
Terfeziaceae

8. *Choiromyces meandriformis* Vitt. - *Fehér szarvasgomba*; Hintófa, Abieti-Piceetum; találta DOMBI Lóránt kézdivásárhelyi és FEHÉR László helybéli lakos, 1996. aug. 15.

Xylariales
Xylariaceae

9. *Xylaria hypoxylon* (L.) Dumortier - *Szarvas-agancsgomba*; Haraly, Patra-hegye, Quercocarpinetum, gyertyán tönkön, 1996. aug. 27.

10. *Xylaria longipes* Nitschke - *Nyeles agancsgomba*; Jávoros, Aceretum pseudoplatani cultum (1104 m), korhadó juharfa ágakon, 1997. szept. 30.

11. *Xylaria polymorpha* (Pers.: Fr.) Grev. - *Bunkós agancsgomba*; Jávoros, Aceretum pseudoplatani, korhadó Acer tövén, 1997. szept. 30.

BASIDIOMYCETES

PHRAGMOBASIDIOMYCETIDAE

Auriculariales
Auriculariaceae

12. *Auricularia auricula-judae* (Bull.: Fr.) Wettst. - *Júdásfülegomba*; Jávoros, Aceretum pseudoplatani cult., Acer törzseken, 1996. aug. 22.

Tremellales
Tremellaceae

13. *Tremella lutescens* (Pers.) Fr. - *Sárga kocsonyásgomba*; Kollát, korhadó fenyőtörzsön, 1997. aug. 25.

14. *Exidia glandulosa* (Bull.: St.Amans 1821) Fr. - *Kormos mirigygomba*; Jancsók kertje, Alnetum glutinosae, korhadó faágon, 1996. szept. 20.

15. *Pseudohydnum gelatinosum* (Scop.: Fr.) P. Karst. - *Kocsonyás álgereben*; Hintófa, Abieti-Piceetum, Picea csonkon, 1997. aug. 8.

HOLOBASIDIOMYCETIDAE

Aphylophorales
Bankeraceae

16. *Phellodon tomentosus* (L.: Fr.) Banker - *Tölcséres gereben*; Arrosok eleje, irtás-cserjés, 1996. okt. 6.

Scutigeraceae

17. *Grifola umbellata* (Pers.ex Fr.) Pil. - *Tüskegomba*; Hintófa, Abieti-Piceetum, 1997. júl. 17.

Cantharellales
Hydnaceae

18. *Hydnum rufescens* (Pers.) Fr. - *Sárgásvörös gerebengomba*; Cserés, Quercetum petraeae, 1997. aug. 17.

Cantharellaceae

19. *Cantharellus lutescens* (Pers.) ex Fr. - *Szagos rókagomba*; Hintófa, Abieti-Piceetum, 1997. aug. 17.

20. *Craterellus cornucopioides* L.: Fr. - *Trombitagomba*; Hintófa, Abieti-Piceetum, 1997. aug. 17.

Clavulinaceae

21. *Clavulina cinerea* (Bull.: Fr.) Schroet - *Szürke korallgomba*; Kollát, Abieti-Piceetum, 1997. aug. 29.

22. *Clavulina cristata* (Honsk.:Fr.) Schroet - *Fésűs korallgomba*; Kollát, Abieti-Piceetum, 1997. aug. 29.

Fistulinaceae

23. *Fistulina hepatica* (Schaeff.) Fr. - *Májgomba*; Haraly: Patra-hegye, Quercus petraea tövén, 1996. aug. 27.

Clavariaceae

24. *Macrotrophula fistulosa* (Holmsk.: Fr.) Peters. - *Gémüstökgomba*; Jancsók kertje, Alnetum glutinosae, korhadó Alnus ágakon, 1996. okt. 10.

Auriscalpiaceae

25. *Auriscalpium vulgare* S.F.Gray - *Tobozgereben*; Vas erdeje, Pinetum silvestris cult., Pinus tobozon, 1997. aug. 29.

Clavariadelphaceae

26. *Clavariadelphus ligula* (Schaeff.:Fr.) Donk. - *Vékony mozsárütőgomba*; Hintófa, Abieti-Piceetum, 1996. aug. 26.

27. *Clavariadelphus pistillaris* (L.ex Fr.) Donk. - *Vaskos mozsárütőgomba*; Tanórok, vegyes sárjerdőben Fagus és Carpinus közelében, 1997. okt. 6.

Dacrymycetales
Dacrymycetaceae

28. Calocera viscosa (Pers.:Fr.) Fr. - *Narancsszínű enyveskorallgomba* ; Kormos, Piceetum, Picea gyök-
erén, 1997. aug. 29.

Boletales
Strobilomycetaceae

29. Porphyrellus porphyrosporus (Fr.) Gilb. - *Sötét tinóru*; Zúgás, Abieti-Piceetum, találta id. SÁNTHA Tibor helybéli lakos, 1996. júl. 23.

Boletaceae

30. Boletus reticulatus Schaeff. - *Nyári vargánya* ; Tanórok, vegyes erdőben, 1997. júl. 27.

31. Leccinum holopus (Rostk.) Watl.; Arrosok eleje, irtás-cserjés, Betula mellett, 1997. szept. 22.

32. Leccinum quercinum (Pil.) Pil. - *Tölgyfa érdes-tinóru*; Cserés, Quercetum petraeae, 1997. aug. 17.

33. Tylopilus felleus (Bull.: Fr.) P. Karst. - *Epeízű tinóru* ; Tanórok, Piceetum, 1997. aug. 17.

Paxillaceae

34. Paxillus rubicundulus P.D.Ort. - *Éger cölöpgomba* ; Jancsók kertje, Alnetum glutinosae, 1996. szept. 17.

Agaricales
Hygrophoraceae

35. Camarophyllus pratensis (Pers.: Fr.) Kumm. - *Réti nyirokgomba* ; Jancsók kertje, gyümölcsösben fű között, 1996. szept. 13.

36. Camarophyllus niveus (Wulf.: Fr.) Kumm. - *Fehér nyirokgomba*; Arrosok eleje, irtás-cserjés, 1996. okt. 22.

37. Hygrophorus pudorinus (Fr.: Fr.) Fr. - *Rózsás csigagomba*; Zúgás, Abies körül, 1997. szept. 30.

38. Hygrophorus pustulatus (Pers.:Fr.) Fr. - *Szürke csigagomba*; Jávoros, Picea közelében, 1996. okt. 28.

39. Hygrocybe chlorophana (Fr.: Fr.) Wuensche - *Zöldessárga nedűgomba* ; Jancsók kertje, kaszálón, 1997. júl. 10.

40. Hygrocybe laeta (Pers.: Fr.) Kumm. - *Nyálkás nyirokgomba* ; Arrosok eleje, irtás-cserjésben, fű között, 1996. okt. 30.

41. Hygrocybe flavipes (Britz.) Arnolds ; Jancsók kertje, kaszálón, 1997. júl. 13.

42. Hygrocybe nigricens (Quél.) Kühn. - *Színváltó*

nedűgomba ; Arrosok eleje, irtás-cserjés, 1996. szept. 26

Tricholomataceae

43. Omphalina ericetorum (Pers.:Fr.) Sing. - *Ráncos békagomba* ; Tanórok, legelő szélén, 1996. okt. 10.

44. Rickenella fibula (Bull.:Fr.) Raith. - *Moha kígyógomba*; Hintófa, Abieti-Piceetum, mohában, 1996. szept. 17.

45. Laccaria laccata (Scop.: Fr.) Berk. et Br. - *Húsbarna pénzecskegomba*; Arrosok eleje, irtás-cserjés, mohában, 1997. aug. 10.

46. Laccaria amethystea (Bull.) Murr. - *Lila pénzecskegomba*; Kollát, Abieti-Piceetum, 1997. aug. 25.

47. Laccaria tortilis (Bolt.) Cke - *Apró pénzecskegomba*; Jancsók kertje, Alnetum glutinosae, 1996. szept. 17.

48. Clitocybe clavipes (Pers. ex Fr.) Kumm. - *Duzzadtönkű tölcsergomba*; Vas erdeje, Pinetum silvestris cult., 1997. aug. 29.

49. Clitocybe rivulosa (Pers.:Fr.) Kumm. - *Repedéss tölcsergomba*; Jancsók kertje, kaszálón, 1996. szept. 17.

50. Tricholoma imbricatum (Fr.:Fr.) Kumm. - *Aprópikkelyű pereszke*; Haraly: Patra-hegye, Pinus silvestris mellett, 1997. okt. 4.

51. Tricholoma pardinum Quél. - *Párducpereszke*; Kollát, Abieti-Piceetum, 1997. aug. 25.

52. Tricholoma terreum (Schaeff.:Fr.) Kumm. - *Fenyőpereszke*; Lapos él, Pinus körül, 1996. szept. 30.

53. Lyophyllum connatum (Schum.:Fr.) Sing. - *Fehércsokros pereszke*; Lapos él, útszélén, köves -
csalános helyen, 1996. szept. 30.

54. Tephrocybe rancida (Fr.) Donk. - *Gyökerező szürkefűlőke*; Lapos él, Abies és Picea környékén, 1996. szept. 30.

55. Pseudoclitocybe expallens (Pers.: Fr.) Mos. - *Kifakuló áltölcsergomba*; Tanórok, kaszálón, 1996. szept. 24.

56. Leucopaxillus paradoxus (Cost.: Dufour) Bours. - *Krémfehér cölöppereszke*; Jancsók kertje, erdőszélén, 1996. szept. 20.

57. Melanoleuca cognata (Fr.) Konr. Maubl. - *Korai lágypereszke*; Jancsók kertje, kaszálón, 1996. szept. 20.

58. Melanoleuca strictipes (P. Karst.) Murr. - *Merevtonkú lágypereszke*; Jancsók kertje, kaszálón, 1997. aug. 13.

59. Oudemansiella mucida (Schrad.:Fr.) v. Hoehn. - *Gyűrűs fűlőke*; Hollókő, Fagus törzsén, 1996. aug. 14.

60. Marasmius epiphyllus (Pers.:Fr.) Fr. - *Apró szegfűgomba*; Hintófa, Abieti-Piceetum, 1997. jún. 10.

61. Marasmius rotula (Scop. ex Fr.) Fr. - *Nyakörves*

szegfűgomba; Jancsók kertje, Alnetum glutinosae, 1997. aug. 29.

62. *Macrocystidia cucumis* (Pers.: Fr.) Joss. - *Uborkaszagú személgomba*; Jancsók kertje, Alnetum glutinosae, 1996. szept. 20.

63. *Mycena acicula* (Schaeff.: Fr.) Kumm. - *Narancsvörös kígyógomba*; Tanórok, Piceetum, 1996. szept. 25.

64. *Mycena epypterigia* (Scop.) S.F.Gray - *Enyves kígyógomba*; Arrosok eleje, irtás-cserjésben, moha között, 1996. szept. 20.

65. *Mycena galericulata* (Scop.: Fr.) S.F.Gray - *Rózsáslemező kígyógomba*; Hintófa, Abieti - Piceetum, korhadt Abies tönkén, 1996. szept. 13.

66. *Mycena crocata* (Schrad.: Fr.) Kumm. - *Sárgatejű kígyógomba*; Jávoros, Aceretum pseudo-platani, 1996. aug. 22.

67. *Mycena rosea* (Bull.) Gramb. - *Rózsaszínű kígyógomba*; Jancsók kertje, erdőszélen, 1996. szept. 17.

Entolomataceae

68. *Entoloma hirtipes* (Schum.: Fr.) Mos. - *Törékeny döggomba*; Arrosok eleje, irtás-cserjésben, mohában, 1997. jún. 13.

69. *Entoloma sericum* (Bull. ex) Quel.; Jancsók kertje, kaszálón, 1996. szept. 17.

70. *Entoloma nidorosum* (Fr.) Kumm. - *Lúgszagú döggomba*; Jancsók kertje, Alnetum glutinosae, 1997. okt. 6.

71. *Entolom vernum* Lundell - *Kúposkalapú döggomba*; Jancsók kertje, kaszálón, 1996. szept. 17.

72. *Entoloma papillatum* (Bres.) Dennis - *Csíkoskalapú döggomba*; Arrosok eleje, irtás-cserjés szélén, fű között, 1997. szept. 22.

Pluteaceae

73. *Pluteus nigrofloccosus* (R. Schulz.) Fav. - *Feketeélű csengettyűgomba*; Arrosok eleje, irtás-cserjésben, korhad tuskón, 1997. aug. 8.

Amanitaceae

74. *Amanita alba* Gill. - *Fehér selyemgomba*; Csereoldal, sarjerdőben, tölgyсарjak körül gyűjtötte id. SÁNTHA Tibor helybéli lakos, 1997. aug. 9.

75. *Amanita citrina* (Schff.) S.F.Gray - *Citromgalóca*; Jancsók kertje, Alnetum, 1996. szept. 20.

76. *Amanita fulva* Schff.: Secr. - *Rőt selyemgomba*; Hilibi, Piceetum, 1996. szept. 30.

77. *Amanita mairei* Foley - *Ezüstfehér selyemgomba*; Arrosok eleje, irtás-cserjés, 1997. aug. 8.

78. *Amanita porphyria* Alb.et Schw.:Fr. - *Bíbor galóca*; Hintófa, Abieti-Piceetum, 1997. aug. 17.

79. *Amanita spissa* (Fr.) Kumm. - *Szürke galóca*; Kormos, vegyes erdőben, 1996. szept. 25.

Agaricaceae

80. *Cystoderma amianthinum* (Scop.: Fr.) Fay. - *Sárga őzlábgomba*; Arrosok eleje, irtás-cserjésben, 1996. nov. 4.

81. *Cystoderma carcharias* (Pers.) Konr. & Maubl. - *Erősszagú őzlábgomba*; Zúgás, Abieti-Piceetum, 1997. szept. 30.

82. *Phaeolepiota aurea* (Matt.:Fr.) R.Mre. ex Konr. & Maubl. - *Nemezes aranygomba*; Lapos él, tisztáson, 1996. szept. 30.

Coprinaceae

83. *Psathyrella piluliformis* (Bull.:Fr.) P.D.Orton - *Barna porhanyógomba*; Jancsók kertje, Alnetum, 1997. jún. 17.

84. *Psathyrella marcescibilis* (Britz.) Sing. - *Agyagszürke porhanyógomba*; Málnás, tisztáson csalános, köves helyen, 1996. szept. 25.

Strophariaceae

85. *Stropharia aeruginosa* (Curtis.:Fr.) Quél. - *Zöld harmatgomba*; Zúgás, Abies közelében, 1997. szept. 30.

86. *Hypholoma capnoides* (Fr.:Fr.) Kumm. - *Fenyő kénvirággomba*; Hintófa, Abieti-Piceetum, 1996. jún. 10.

87. *Pholiota cerifera* (P.Karst.) P.Karst. - *Rozsdássárga tőkegomba*; Zúgás, Piceetum, 1996. aug. 22.

88. *Pholiota squarrosa* (Pers. ex Fr.) Kummer - *Tüskés tőkegomba*; Málnás, nyíres-nyárasban, fatönkén, 1997. szept. 29.

Cortinariaceae

89. *Inocybe geophylla* (Sow.:Fr.) Kumm. - *Selymes susulyka*; Jancsók kertje, Alnetum, 1996. szept. 24. Az I. geophylla var. lilacina fű között, borókás helyen fordult elő, 1997. szept. 22.

90. *Inocybe fastigiata* (Schff.ex Fr.) Quél. - *Kerti susulyka*; Jancsók kertje, kaszálón, 1997. aug. 17.

91. *Cortinarius paleiferus* Svrc. - *Muskátlis pókhálógomba*; Jancsók kertje, erdőszélen, 1996. szept. 13.

92. *Cortinarius varius* Fr. - *Zsemlebarna pókhálógomba*; Tanórok, vegyes erdőben, 1997. aug. 29.

Russulales
Russulaceae

- 93. *Russula atropurpurea*** (Krbh.) Britz. - *Feketésvörös galambgomba*; Tanórok, Piceetum, 1996. szept. 4.
94. *Russula albonigra* Krbh. - *Színváltó galambgomba*; Arrosok eleje, Piceeto-Juniperetum, 1996. aug. 10.
95. *Russula aurata* With.:Fr. - *Aranyos galambgomba*; Cserés, Quercetum petraeae, 1997. júl. 18.
96. *Russula cessans* Pears. - *Barnásközepű galambgomba*; Kormos, Piceetum, 1996. júl. 24.
97. *Russula amethystina* Quél.; Hintófa, Abieti-Piceetum, 1997. aug. 16.
98. *Russula fellea* Fr. - *Fakó galambgomba*; Cserés, Quercetum petraeae, 1996. aug. 22.
99. *Russula fragilis* (Pers.:Fr.) Fr. - *Törékeny galambgomba*; Jávoros pusztá, erdőszélén, 1996. aug. 28.
100. *Russula integra* L.:Fr. - *Barnászörös galambgomba*; Zúgás, Piceetum, 1996. aug. 28.
101. *Russula queletii* Fr. in Quél. - *Lucfenyő galambgomba*; Arrosok eleje, Piceeto-Juniperetum, 1996. aug. 26.

Lactariaceae

- 102. *Lactarius rufus*** (Scop.:Fr.) Fr. - *Rőt tejelőgomba*; Kormos, Piceetum, 1997. aug. 10.
103. *Lactarius pubescens* Fr. - *Fehér szőrgomba*; Kollát, Abieti-Piceetum, 1999. aug. 25.
104. *Lactarius subdulcis* (Bull.:Fr.) S.F.Gray - *Édes tejelőgomba*; Jancsók kertje, kaszálón, erdőszélén, 1996. szept. 13.
105. *Lactarius scrobiculatus* (Scop. ex Fr.) Fr. - *Szalmasárga tejelőgomba*; Kollát, Abieti-Piceetum, 1997. aug. 25.
106. *Lactarius uvidus* Fr. - *Lilásodó tejelőgomba*; Vas erdeje, vegyes sarjerdőben, 1997. aug. 29.

GASTEROMYCETIDAE

Sclerodermatales
Sclerodermataceae

- 107. *Scleroderma citrinum*** Pers. - *Rőt áltrifla*; Haraly; Patra-hegye, legelőn, 1996. aug. 27.

Nidulariales
Nidulariaceae

- 108. *Cyathus stercoreus*** (Schw.) de Toni - *Csíkos pohárgomba*; Haraly; Patra-hegye, Quercu-Carpinetum, Carpinus tönkön, 1996. aug. 27.
109. *Crucibulum laeve* (Huds.) Kambly - *Tégelygomba*; Haraly; Patra-hegye, legelőn, marhatrágyán, 1996. aug. 27.

Lycoperdales
Lycoperdaceae

- 110. *Calvatia excipuliformis*** (Scop.: Pers.) Perdeck. - *Változékony pöfeteg*; Hintófa, Picea körül, 1997. szept. 22.

Geastrales
Geastraceae

- 111. *Geastrum fimbriatum*** Fr. - *Közönséges csillag-gomba*; Mélypaták, Picea környékén talál-ta KOZMA Imre helybéli lakos, 1997. aug. 8.

Irodalom

1. BREITENBACH, J.; KRANZLIN, F. (1991): **Pilze der Schweiz**. 3. Bd. **Röhrlinge und Blatterpilze** I T. Verlag Mykologia Luzern.
2. CANDUSSO, M. (1997): **Hygrophorus. Fungi Europaei**. Libreria Basso I-17021, Alassio.
3. KOZMA I. (1997): **Gelence község tájféldrajzi tanulmánya**. BABEŞ-BOLYAI T. E. Kolozsvár, Földrajz Kar, szakdolgozat.
4. LÁSZLÓ, K. (1970): **Contribuții la cunoașterea macromicetelor din bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi**. Aluta II, vol. 2., Sepsiszentgyörgy.
5. LÁSZLÓ K.; PÁZMÁNY D.; KOVÁCS S. (1981) **Adatok a Nemere-hegységhez tartozó Veresvíz-völgy nagyombáinak ismeretéhez**. Aluta XII-XIII, Sepsiszentgyörgy.
6. LÁSZLÓ K. (1984) **A nagyombák kutatása és újabb adataik Hargita és Kovászna megyékben**. Mikológiai közlemények, Budapest.
7. MICHAEL, E.; HENNIG, B.; KREISEL, H. (1977-1988) **Handbuch für Pilzfreunde**, Band I-VI. Jena.
8. NOORDELOOS, M. E. (1994) **Bestimmungsschlüssel zu den Arten der Gattung Entoloma (Rötlinge) in Europa**. IHW-Verlag.
9. MOSER, M. (1978) **Die Röhrlinge und Blatterpilze (Agaricales)**. In: GAMS, H., **Kleine Kryptogamenflora**. Band II.b/2, Jena.
10. PRISZTER Sz.(1988) **A nagyombák magyar és latin névjegyzéke**. Mikológiai Közlemények, Budapest.
11. RIMÓCZI I.; VETTER, J. et al. (1990) **Gombahatározó I-II**. Kiadja az Országos Erdészeti Egyesület Mikológiai Társasága, Budapest.
12. RIMÓCZI I. (1995) **Gombaválogató** 3. Tudomány Kiadó, Budapest.
13. SÁNTHA T. (1992) **Gelence helynevei**. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények, Akadémiai Könyvkiadó, Kolozsvár, 1992/2. sz.
14. SÁNTHA T. (1996) **Nagyombák Gelence környékéről**. Múzeumi Füzetek 1996, EME, Kolozsvár.

**Noi macromicete din
împrejurimile com. Ghelintă
(jud. Covasna)**
(Rezumat)

Într-o publicație anterioară (SÁNTHA, 1996) au fost prezentate 137 de macromicete din jurul com. Ghelintă, care au fost colectate în anul 1993. În lucrarea de față prezentăm alte 111 de macromicete (1 Myxomycetes, 10 Ascomycetes, 100 Basidiomycetes) noi pentru această regiune, care au fost colectate în anul 1996 și 1997. Majoritatea speciilor provin din 5 tipuri de fitocenoză: Alnetum glutinosae, tufăriș cu Juniperus communis dezvoltat în locul unui molidiș defrișat (specii lemnoase: Picea abies, Betula pendula, Populus tremula, Pinus silvestris) Quercetum petraeae, Abieti-Piceetum și Pineetum silvestris cultum. În prezent 248 de macromicete sunt cunoscute din această regiune. Ciupercile preparate după metoda HERPELL sunt depozitate în herbariul autorului.

**Latest Big-mushrooms from the
Region of Gelence (Ghelintă,
Covasna County)**
(Abstract)

In Gelence (Ghelintă) close to Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc) 137 species of big-mushrooms have been collected and published from this region (SÁNTHA, 1996), which belonged to the collection of the year 1993. The 111 newest species described here were collected in 1996 and 1997.

Hargita megye Curculionoidea faunájának alapvetése

(Kivonat)

A szerzők 12 év alatt 516 Curculionoidea fajt mutattak ki Hargita megye (Románia) területéről, 74 lelőhelyről. Ebből 197 faj irodalmi munkákban már szerepelt, 319 faj Hargita megye faunájára új.

Az utolsó összefoglaló irodalmi munka Erdély bogárfaunájáról 1912-ben jelent meg, Dr. PETRI KÁROLY jóvoltából. Petri bedolgozta többek között BIELZ Albert, FUSS Károly, Friderich DEUBEL, ORMAY Sándor, MÉHELY Lajos és saját gyűjtéseinek adatait és publikációit a Siebenbürgens Käferfauna című munkájába, melyben 933 ormányosalkatú bogárfaj lelőhely adatait közli Erdély területéről. PETRI említést tesz a jelenlegi Hargita megye területéről származó gyűjtési adatokról is (139 faj), melyeket kijegyzeteltünk. KUTHY DEZSŐ 1896-ban megjelent Fauna Regni Hungariae című munkájában csupán 41 Hargita megyei adatot találtunk, mivel a gyakori fajoknál nem sorolt fel lelőhelyeket, csak azt jelezte, hogy közönséges, vagy gyakori fajról van szó. CSIKI Ernő 1942-ben közölt két publikációja is érinti Hargita megyét. Az egyikben a Görgényi-hegységben (48 faj), a másikban a Balánbányai-hegységben (94 faj) gyűjtött ormányosalkatú bogarak lelőhelyadatait összegzi.

Kutatómunkánk célja Hargita megye Curculionoidea faunájának feltárása, megismerése, az eddig publikált szórványadatok összegyűjtése és kiegészítése saját gyűjtéseink eredménye-

ivel. Célunk továbbá a Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy) bogárgyűjteményének gyarapítása.

Első gyűjtéseink Hargita megyében 1985-ben kezdődtek, de a tervszerű és rendszeres gyűjtés az 1995–1997. években történt, mivel előtte több évig Kovászna megye faunáját kutattuk. Tizenkét év alatt Hargita megyében 475 ormányosalkatú bogárfajt gyűjtöttünk. Az általunk gyűjtött fajok latin nevei a fajlistában kiemelten félkövér betűkkel láthatók, a számokkal jelölt gyűjtési adatokkal. Elődeink – irodalmi munkáik adatai alapján – 197 fajt mutattak ki Hargita megyéből. Ezek közül 41 fajt nekünk nem sikerült begyűjtenünk. Ezeket a fajokat a fajlistában dőlt betűkkel jelöltük, az irodalmi forrás feltüntetésével. Ha összeadjuk a saját gyűjtési adatainkat és az irodalmi adatokat, akkor jelenleg 516 Curculionoidea faj ismert Hargita megyéből. Ha pedig az 516 fajból levonjuk az összes irodalomból származó fajszámot (197), akkor megállapíthatjuk, hogy az elmúlt 12 évben 319 új fajt mutattunk ki Hargita megyéből.

Néhány irodalmi adatot a fajlistában kérdőjellel (?) jelöltünk. Ezek a fajok vagy a téves lelőhely, vagy a téves determinálás következtében kerülhettek a Hargita megyei irodalmi adatok közé.

Hargita megyében gyűjtött ritkaságok közül néhány fajt külön is megemlítettünk:

Otiorhynchus (Dorymerus) mocsaryi Csiki, 1899 – Hargita megyei endemizmus, ritkaság. Eddig csak a Görgényi-hegységből említette az irodalom. A típus példányok és az általunk gyűjtött példányok a Hargita-hegységből származnak. Megfigyeléseink alapján a tápnövénye a *Picea abies* (L.).

Auleutes epilobii (Paykull, 1800) – Ritkán gyűjthető faj. Tápnövénye a *Chamaenerion angustifolium* (L.). Elterjedése: Észak- és Közép-Európa, Szibéria. Hargita megyében a Balánbányai-hegységben és a Görgényi-hegységben gyűjtöttük, az irodalom még Borszékéről említi.

Mogulones angulicollis (Schultze, 1896) – Kirujfűdő: Tolvajos-patak völgyében és

Zeteváralja: Szencsed-patak völgyében gyűjtöttük, az irodalom Balánbánya: Egyeskörről említi. Ritkaság. Tápnövénye a *Symphytum cordatum* W. & K. és (vagy) a *Myosotis silvatica* (Ehrh.) Elterjedése: Közép- és Nyugat-Európa.

Mogulones curvistriatus (Schultze, 1897)

– Hargita megyében csak Egerszeg közelében az Úz-völgyében gyűjtöttük. Nagyon ritka faj. Elterjedése a Kárpát-medence és a Balkán területére korlátozódik. Tápnövénye a *Symphytum tuberosum* L.

További ritkán gyűjthető fajok az *Otiorhynchus carpathicus* Daniel, 1898; *O. dacicus* Daniel, 1898; *O. depilis* Smreczyński, 1935; *O. hypsibatus* Ganglbauer 1896; *O. edentatus* Seidlitz, 1891; *O. moldaviensis* Apfelbeck, 1895; *O. mehelyi* Stierlin, 1895; *O. polycoccus* Gyllenhal, 1843; *Dichotrachelus kimakowiczi* Flach, 1890 a Kárpátok endemizmusai. Nagyobb elterjedésű fajok, de ritkaságnak számítanak a *Rhinomias maxillosus* Petri, 1904; *Mogulones larvatus* (Schultze, 1896); *Hadroplontus litura* (Fabricius, 1775); *Ceutorhynchus pandellei* Ch. Brisout, 1869; *Orobatis nigrinus* Reitter, 1885; *Tychius crassirostris* Kirsch, 1871; *Rhynchaenus pseudostigma* Tempère, 1982; *Miarus ursinus* Abeille de Perrin, 1906; *Phthorophloeus spinulosus* Rey, 1883; *Ips amitinus* (Eichhoff, 1827).

Rövidítések:

A gyűjtők névsora:

(DR) – DANKOVICS Róbert
(FM) – FÖLDESSY Mariann
(KI) – KOCS Irén
(KJ) – KOCS János
(LGy) – LADÁR György
(LM) – LADÁR Mónika
(NB) – NAGY Barnabás
(OI) – OSZONICS István
(PA) – PODLUSSÁNY Attila
(Pné) – PODLUSSÁNY Attiláné
(PL) – PODLUSSÁNY Lajos
(RI) – ROZNER István
(RGy) – ROZNER György
(RJ) – RUDNER József
(SzD) – SZALÓKIDezső

(SzGy) – SZÉL Győző
(ZL) – ZOMBORI Lajos
(iBA) – irodalmi adat BIELZ Alberttól
(iCsE) – irodalmi adat CSIKI Ernőtől
(iKD) – irodalmi adat KUTHY Dezsőtől
(iPK) – irodalmi adat PETRI Károlytól

Gyűjtési módszerek:

f – fűhálózás
h – hálózás
e – egyelés
k – kopogtatás
ar – avarrostálás
tr – talajrostálás
mr – moharostálás
tcs – talajcsapdázás
kf – kőforgatás
ké – kérgezés

Gyűjtőhelyeink Hargita megyében:

1. Árvátfalva (*Arvăteni*) – 1994. VII. 25. (KI, KJ); 1997. V. 26. (KI, PA, RI, ZL) – f, e
2. Békás-szoros (*Cheile Bicazului*) – 1994. VI. 26. (KI, PA, RI); 1995. VI. 15. (NB); 1995. VII. 4. (KI, OI, PA, RGy, RI) – e, f, k
3. Bikafalva (*Tureni*) – 1994. VII. 25. (KI, KJ) – f
4. Bogárfalva (*Bulgăreni*) – 1994. VIII. 29. (KI, KJ) – f
5. Borszék (*Borsec*), Borszéki-hegy, 1100 m – 1985. VII. 14. (KI, KJ, PA, Pné); 1991. VIII. 7. (PA, SzGy); 1995. VII. 8. (OI, PA) – tr, f, k, mr, e
6. Bucsin (*Bucin*), Bucsin-tető, 1287 m (Görgényi-havasok) – 1994. VI. 28. (PA, RI); 1995. V. 11. (PA, RI); 1996. IX. 14. (FM, KI, PA) – mr, e
7. Csíkszentkirály (*Sâncrăieni*), Borsáros – 1992. V. 26., (PA, ZL) f; 1994. VII. 28. (KI); 1995. V. 26. (KI, KJ) – f, k
8. Csíkszereda (*Miercurea-Ciuc*) – 1993. VI. 3. (KI, PA, RI); 1994. VII. 28. (KI) – k, f
9. Farkaslaka (*Lupeni*) – 1994. VIII. 29. (KI, KJ) – f
10. Felsőboldogfalva (*Felicești*) – 1994. VII. 25. (KI, KJ) – f
11. Fenyéd (*Brădești*) – 1994. VII. 28. (KI, KJ) – f
12. Gyergyószentmiklós (*Gheorgheni*), Hegyes-havas, 1000 m – 1991. VIII. 7. (LGy, LM, SzGy, PA) – mr, k, f

13. Gyilkos-tó (*Lacu Roșu*) – 1972. VI. 15. (PL); 1985. VII. 13–14. (KI, KJ, PA, Pné); 1995. VII. 4. (KI, OI, PA, RGy, RI) – mr, k, f, e
14. Hargitafürdő (*Harghita-Băi*) – 1991. VIII. 7. (LGy, LM, PA, SzGy); 1992. VI. 13. (KI); 1992. VIII. 15. (KI); 1992. VIII. 27–28. (KI, KJ, PA, Pné); 1994. VI. 25. (KI, KJ, PA, RI); 1996. V. 25. (RJ) – h, e, tr, k, f, mr, kf, tcs, ar
15. Hargitagyöngye (*Perla Harghitei*) – 1994. VI. 25. (KI, KJ, PA, RI) – f
16. Hargita-hegység (*Munții Harghita*) – 1992. VI. 13.; 1993. VIII. 27. (KI, KJ) – tcs, f
17. Homoródfürdő (*Băile Homorod*), Homoród-patak-völgye – 1994. VI. 25. (KI, PA); 1995. V. 1. (PA, RI); 1995. V. 8. (KI, PA, RI); 1995. VII. 7. (KI, OI, PA, RGy, RI); 1995. V. 24. (RJ); 1996. V. 31. (ZL); 1996. VI. 24. (KI); 1997. V. 20. (KI) – e, ar, kf, k, f
18. Homoródszentmárton (*Mărtiniș*) – 1994. VII. 25. (KI, KJ) – f
19. Ivó (*Izvoare*), 1000 m – 1983. VII. 25. (SzD); 1997. V. 24. (KI, PA, RI, ZL) – e, f, k, mr
20. Kápolnásfalu (*Căpâlnița*) – 1994. VII. 28. (KI, KJ) – f
21. Kányád (*Ulie*) – 1994. VII. 25. (KI, KJ) – f
22. Kénos (*Chinușu*) – 1994. VII. 25. (KI, KJ) – f
23. Kirujfürdő (*Băile Chirui*), Tolvajos-patak völgye – 1992. V. 26. (PA, ZL); 1992. VIII. 28. (KI, KJ, PA, Pné); 1994. VI. 25. (KI, KJ, PA, RI); 1995. V. 7. (KI, PA, RI) – mr, f, k, kf, e
24. Libánfalva (*Libănești*), Libán-tető – 1994. VI. 26. (KI, KJ, PA, RI); 1995. V. 10. (PA, RI) – ké, k, tr, f, mr
25. Madarasi Hargita, 1800 m – 1986. IX. 10. (KI, KJ, PA, Pné); 1995. VI. 6. (RJ); 1995. VII. 2. (KI, OI, PA, RGy, RI) – mr, ar, k, f, kf
26. Méréfalva (*Satu Mare*) – 1994. VII. 28. (KI, KJ); 1995. IV. 30. (PA, RI); 1996. V. 22. (KI, PA, RI) – k, f
27. Maroshévíz (*Toplița*), Zsák-hegy – 1991. VIII. 6. (LGy, LM, PA, SzGy) – f, k
28. Miklósfalva (*Nicolești*) – 1994. VII. 25. (KI, KJ) – f
29. Ócfalva (*Oțeni*) – 1994. VII. 25. (KI, KJ); 1995. V. 27. (KI, KJ) – k, f
30. Parajd (*Praid*), Kis-Küküllő völgye – 1994. VI. 28. (PA, RI); 1995. V. 11. (KI, KJ, PA, RI); 1995. VII. 1. (OI, PA, RGy, RI); 1996. IX. 13. (FM, KI, PA, PL) – mr, tr, k, f, kf, e
31. Székelyderzs (*Dârjiu*) – 1994. VII. 25. (KI, KJ) – f
32. Szejkefürdő (*Băile Szejké*) – 1994. VIII. 29. (KI, KJ); 1996. IX. 12. (FM, KI, KJ, PA, PL) – e, f
33. Székelymuzsna (*Mujna*) – 1986. IX. 12. (KI, KJ, PA, Pné); 1992. V. 9. (KI); 1994. V. 1. (KI); 1994. VII. 10. (KI, KJ); 1995. V. 26. (KI); 1995. VII. 26. (KI, KJ); 1996. V. 12. (KI) – tcs, e, f, k
34. Székelyudvarhely (*Odorheiu Secuiesc*) – 1989. V. 19. (DR); 1989. VI. 3. (DR); 1994. VII. 26. (KI, KJ) – f, e
35. Szentegyházsfalu (*Vlăhița*) – 1994. VII. 28. (KI, KJ); 1997. V. 22. (KI, PA, RI, ZL) – f
36. Szentlélek (*Bisericani*) – 1994. VIII. 29. (KI, KJ) – f, k
37. Tusnádfürdő (*Tușnad-Băi*) – 1992. VIII. 19. (KI, KJ); 1993. VI. 3. (KI, PA, RI); 1993. VIII. 27. (KI, KJ); 1995. IV. 30. (KI); 1996. V. 25. (RJ) – tcs, f, k
38. Tusnádfürdő (*Tușnad-Băi*), Szent Anna-tó – 1985. VII. 8. (KI, KJ, PA, Pné); 1994. VI. 27. (KI, PA, RI) – mr, f, k
39. Csíkszentmárton (*Sânmartin*) – 1994. VII. 28. (KI, KJ); 1996. V. 21. (KI, KJ) – f, k
40. Homoródkeményfalva (*Comănești*) – 1995. V. 8. (KI, PA, RI); 1995. VII. 7. (KI, OI, PA, RGy, RI); 1996. V. 24. (KI, PA, RI) – ar, f, k, e, h
41. Gyergyói-havasok (*Munții Giurgeului*), Pongrác-tető, Lóduj – 1995. VII. 4–5. (OI, PA, RGy, RI); 1996. IX. 15. (FM, KI, PA, PL) – k, f, mr, ar, kf
42. Hargita-hegység (*Munții Harghita*), Erdőalja (*Sub Pădure*) – 1995. V. 7. (KI, KJ, PA, RI); 1995. VII. 4. (KI, OI, PA, RGy, RI) – ké, k, f, e
43. Balánbánya (*Bălan*), Jáhoros-patak-völgye – 1995. VII. 5–6. (OI, PA, RGy, RI) – mr, f, k, ar, kf, e
44. Székelyvarság (*Vârșag*) – 1995. V. 9. (PA, RI) – k, kf, e, ké, h
45. Csíksomlás (*Cozmeni*) – 1995. VI. 17. (KI, KJ) – f
46. Kászontalíz (*Plăieșii de Jos*) – 1995. VI. 17. (KI, KJ) – f, k
47. Tusnádfalu (*Tușnad*) – 1995. V. 26. (KI, KJ) – f, k
48. Agyagfalva (*Luița*) – 1994. VII. 12. (KI, KJ) – f, k
49. Csíkszereda (*Miercurea-Ciuc*), Csíksomlyó – 1995. VII. 6. (KI, OI, PA, RGy, RI); 1996. V. 25. (RJ) – f, e
50. Kászonjakabfalva (*Iacobeni*) – 1995. VI. 17. (KI, KJ) – f, k

51. Kászontűfalu (*Caşinu Nou*) – 1995. VI. 17. (KI, KJ) – f, k
52. Zeteváralja (*Sub Cetate*), Szencsed-patak völgye – 1995. V. 9–10. (PA, RI); 1995. VII. 3. (KI, OI, PA, RI, RGy); 1996. V. 22. (KI, PA, RI); 1997. V. 24. (KI, PA, RI, ZL) – e, ké, k, f, mr, tr, h
53. Zeteváralja (*Sub Cetate*), Nagy-Küküllő-partja – 1995. V. 10. (PA, RI) – e, f, k
54. Csíki-havasok (*Munții Ciucului*), Nyerges-tető – 1995. VI. 17. (KI, KJ) – f, k
55. Ditró (*Ditrău*), Ditrói-hágó – 1995. V. 11. (PA, RI) – ar, f, k
56. Balánbánya (*Bălan*), Olt-part – 1995. VII. 5. (OI, PA, RGy, RI) – f
57. Szárhegy (*Lăzarea*) – 1995. VII. 8. (OI, PA) – f
58. Sikaszó (*Șicasău*) – 1995. V. 10. (PA, RI) – e, ké
59. Egerszeg (*Eghersec*), Úz-völgye – 1996. V. 21. (KI, PA, RI) – e, k, f
60. Zetelaka (*Zetea*) – 1995. VII. 3. (KI, OI, RGy, RI, PA); 1997. V. 24. (KI, PA, RI, ZL) – f, e
61. Balánbánya (*Bălan*), Nagy-Hagymás – 1995. VII. 6. (OI, PA, RGy, RI) – kf, k, f
62. Küküllőkeményfalva (*Târnovița*) – 1995. VII. 3. (KI, OI, PA, RI) – f
63. Csíkdélne (*Delnița*) – 1996. V. 23. (KI, PA, RI) – e, f, k
64. Abásfalva (*Aldea*) – 1996. V. 24. (KI, PA, RI) – f, k, ar, e
65. Gyimesfelsőlók (*Lunca de Sus*) – 1996. V. 23. (KI, PA, RI) – ar, e
66. Szencsed (*Sâncel*) – 1996. V. 22. (KI, PA, RI) – mr, f, k, e, kf
67. Gyimesközéplek (*Lunca de Jos*) – 1990. VI. 5.; 1990. VIII. 17. (DR) – e
68. Lövéte (*Lueta*) – 1997. V. 22. (KI, PA, RI, ZL) – f, k, e
69. Homoródalmás (*Merești*) – 1997. V. 22. (KI, PA, RI, ZL) – f, k, e
70. Homoródszentpál (*Sânpaul*) – 1997. V. 26. (KI, PA, RI, ZL) – f, e
71. Oklánd (*Ocland*) – 1997. V. 26. (KI, PA, RI, ZL) – f, k, e
72. Zeteváralja (*Sub Cetate*) – 1997. V. 24. (KI, PA, RI, ZL) – h, f, k, e
73. Kalonda, Kalonda-tető (*Calonda*) – 1997. V. 23. (KI, PA, RI, ZL) – f
74. Kecsetkisfalud (*Satu Mic*) – 1997. V. 23. (KI, PA, RI, ZL) – f

**A Hargita megyében gyűjtött
ormányosalkatú bogarak fajlistája:**

COLEOPTERA – rend (bogarak)

RHYNCHOPHORA – alrend (ormányosalkatú bogarak)

CURCULIONOIDEA – főcsalád

ANTHRIBIDAE – család (orrosbogarak)

ANTHRIBINAE – alcsalád

Brachytarsus nebulosus (Forster, 1771) – 2, 8, 13, 14, 17, 23, 24, 25, 30, 33, 38, 43, 45, 52, 55, 59

Brachytarsus fasciatus (Forster, 1771) – 17

Dissolucas niveirostris (Fabricius, 1798) – (iCsE), 30, 52, 61

Rhaphitropis marchicus (Herbst, 1797) – 17, 30, 40

Tropideres albirostris (Herbst, 1784) – 17

Ulorhinus bilineatus (Germar, 1818) – 52

Anthrribus albinus (Linné, 1758) – (iCsE), 17

Platyrhinus resinosus (Scopoli, 1763) – (iBA)

CIMBERIDAE – család (álesztelenyek)

Cimberis attelaboides (Fabricius, 1787) – (iPK), 30

ATTELABIDAE – család (esztelenyek)

ATTELABINAE – alcsalád

Attelabus nitens (Scopoli, 1763) – (iPK)

RHYNCHITINAE – alcsalád

Caenorhinus aeneovirens (Marshall, 1802) – 17, 33

Caenorhinus aequatus (Linné, 1767) – 1

Caenorhinus germanicus (Herbst, 1797) – 1, 17, 33, 44, 64, 71

Caenorhinus interpunctatus (Stephens, 1831) – 17, 26, 30

Caenorhinus pauxillus (Germar, 1824) – 7, 17, 74

Involvlus caeruleus (De Geer, 1775) – 1, 17, 33, 40

Involvlus pubescens (Fabricius, 1775) – 7

Lasiorrhynchites olivaceus (Gyllenhal, 1833) – 64

Pselaphorrhynchites nanus (Paykull, 1792) – 1, 59

Pselaphorrhynchites tomentosus (Gyllenhal, 1839) – (iPK), (iCsE), 2, 23, 38, 54, 40, 64, 71

Rhynchites bacchus (Linné, 1758) – 30, 40

Rhynchites cupreus (Linné, 1758) – 40

Byctiscus betulae (Linné, 1758) – (iCsE), 17, 26, 30, 59

Byctiscus populii (Linné, 1758) – 1, 17, 21, 31, 68, 71

- Deporaus betulae** (Linné, 1758) – 15, 17, 19, 20, 26, 37, 52, 70, 71
- APODERINAE – alcsalád
- Apoderus coryli** (Linné, 1758) – (iCsE), 17, 40, 52, 71
- Apoderus erythropterus* (Gmelin, 1790) – (iKD), (iPK)
- APIONIDAE** – család (cickányormányosok)
- APIONINAE – alcsalád
- Acanephodus onopordi** (Kirby, 1808) – (iPK), 1, 7, 10, 17, 19, 20, 26, 30, 33, 34, 37, 40, 44, 48, 54, 55, 59, 68, 69, 71, 74
- Apion cruentatum** Walton, 1844 – 44, 52, 53
- Apion frumentarium** (Linné, 1758) – 7, 9, 26, 43, 51, 68, 70
- Aspidapion (Aspidapion) radiolus** (Marsham, 1802) – 1
- Catapion jaffense** (Desbrochers des Loges, 1895) – 6
- Catapion pubescens** (Kirby, 1811) – (iKD), (iPK), 17, 30, 34, 36, 39, 40, 49
- Catapion seniculus** (Kirby, 1808) – (iPK), 1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 17, 19, 20, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 40, 46, 49, 52, 60, 64, 68, 69, 71
- Ceratapion (Ceratapion) carduorum** (Kirby, 1808) – 34
- Ceratapion (Ceratapion) gibbirostre** (Gyllenhal, 1813) – 1, 7, 17, 40
- Ceratapion (Echinostroma) penetrans** (Germar, 1817) – (iPK), 40, 68
- Cyanapion (Cyanapion) columbinum** (Germar, 1817) – (iPK), 1, 17, 22, 33, 35, 39, 40, 74
- Cyanapion (Cyanapion) spencii** (Kirby, 1808) – (iKD), (iPK), (iCsE), 2, 15, 17, 45, 46, 49, 68
- Cyanapion (Bothyorrhynchapion) afer** (Gyllenhal, 1833) – 17, 34, 40, 46, 53, 69, 71
- Cyanapion (Bothyorrhynchapion) gyllenhalii** (Kirby, 1808) – 17, 29, 40, 46, 69
- Cyanapion (Bothyorrhynchapion) platalea** (Germar, 1817) – 1, 68
- Diplapion confluens** (Kirby, 1808) – 40, 69
- Diplapion stolidum** (Germar, 1817) – (iKD), (iPK), 17, 23, 40, 60, 64, 68, 71
- Eutrichapion (Eutrichapion) ervi** (Kirby, 1808) – 1, 2, 17, 34, 40, 46, 59, 61, 67, 68, 69, 71
- Eutrichapion (Eutrichapion) viciae** (Paykull, 1800) – (iPK), 1, 8, 17, 24, 30, 33, 40, 41, 49, 52, 53, 59, 68, 69
- Eutrichapion (Phalacrolobus) melancholicum** (Wencker, 1864) – 33, 39
- Eutrichapion (Psilocalymma) punctigerum** (Paykull, 1792) – 1, 17, 30, 33, 34, 40, 45, 64, 70, 71
- Eutrichapion (Cnemapion) vorax* (Herbst, 1797) – (iBA), (iKD)
- Exapion difficile** (Herbst, 1797) – 6, 33, 70
- Exapion formaneki** (Wagner, 1929) – (iPK), 33, 40, 49, 52, 60, 70
- Exapion hilfi** (Wagner, 1912) – 17, 19, 23, 49, 64, 70
- Exapion corniculatum* (Germar, 1817) – (iPK)
- Hemitrichapion (Dimesomyops) pavidum** (Germar, 1817) – 2, 8, 10, 17, 18, 21, 22, 30, 33, 34, 40, 49, 52, 59, 64, 68, 69
- Hemitrichapion (Tinocyba) reflexum** (Gyllenhal, 1833) – 33, 65
- Holotrichapion (Holotrichapion) ononis** (Kirby, 1808) – 30, 40
- Holotrichapion (Legaricapion) aethiops** (Herbst, 1797) – 46, 63
- Holotrichapion (Apions) aestimatum** (Faust, 1891) – 1, 8, 31, 32, 40, 49, 54, 63, 70, 71
- Holotrichapion (Apions) pisi** (Fabricius, 1801) – 1, 2, 33, 41
- Ischnopterapion (Ischnopterapion) loti** (Kirby, 1808) – (iCsE), 1, 7, 8, 9, 10, 17, 19, 20, 21, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 40, 45, 46, 49, 52, 55, 56, 60, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 74
- Ischnopterapion (Ischnopterapion) modestum** (Germar, 1817) – 17, 40, 52, 64
- Ischnopterapion (Chlorapion) virens** (Herbst, 1797) – (iPK), (iCsE), 3, 4, 6, 7, 8, 10, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 40, 41, 42, 46, 48, 49, 52, 54, 61, 62, 64, 68, 69, 70, 71
- Melanapion minimum** (Herbst, 1797) – (iPK), 7, 17, 30, 33, 44, 45, 52, 69
- Omphalapion hookeri** (Kirby, 1808) – 3, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 17, 21, 22, 25, 29, 30, 32, 33, 36, 38, 40, 41, 43, 55, 60, 61, 63, 64, 68, 70, 74
- Oxystoma cerdo** (Gerstäcker, 1854) – 1, 8, 15, 17, 30, 24, 33, 40, 46, 49, 63, 64, 68, 69, 71
- Oxystoma craccae** (Linné, 1767) – (iPK), (iCsE), 23, 26, 40
- Oxystoma dimidiatum** (Desbrochers des Loges, 1897) – 29
- Oxystoma ochropus** (Germar, 1818) – (iKD), 17, 37, 51, 69
- Oxystoma opeticum** (Bach, 1854) – (iPK), 17
- Oxystoma pomonae** (Fabricius, 1798) – 30, 33
- Oxystoma subulatum** (Kirby, 1808) – 19, 22, 40, 46, 51, 52, 53, 63, 69, 70

Perapion affine (Kirby, 1808) – 53
Perapion curtirostre (Germar, 1817) – 17, 23, 30, 59, 74
Perapion marchicum (Herbst, 1797) – 17, 38
Perapion oblongum (Gyllenhal, 1839) – 17, 59
Perapion violaceum (Kirby, 1808) – 17, 19, 30, 40, 43, 52, 53, 64, 68, 71, 74
Trichopterapion holosericeum (Gyllenhal, 1833) – 30
Protapion apricans (Herbst, 1797) – (iPK), (iCsE), 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 40, 41, 45, 46, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 74
Protapion assimile (Kirby, 1808) – (iPK), (iCsE), 1, 3, 7, 17, 19, 21, 24, 26, 29, 30, 32, 33, 40, 45, 46, 49, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 74
Protapion filirostre (Kirby, 1808) – (iBA), (iKD), 15, 31, 40, 50, 71
Protapion fulvipes (Fourcroy, 1785) – (iPK), (iCsE), 1, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 15, 17, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 59, 60, 61, 64, 68, 69, 71, 73
Protapion gracilipes (Dietrich, 1857) – 17, 24, 33, 40, 55
Protapion interjectum (Desbrochers des Loges, 1895) – 1, 11, 17, 26, 30, 32, 33, 40, 41, 43, 49, 52, 59, 63, 68, 69, 71
Protapion nigritarse (Kirby, 1808) – (iPK), 17, 26, 31, 33, 34, 40, 63, 71
Protapion ononidis (Gyllenhal, 1827) – 1, 3, 6, 8, 17, 21, 29, 30, 32, 33, 40, 52, 59, 62, 63, 68, 69, 71
Protapion ruficrus (Germar, 1817) – 11, 17, 25, 33, 40, 49, 52, 64, 69, 71
Protapion trifolii (Linné, 1768) – 1, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 42, 44, 45, 47, 49, 52, 54, 60, 64, 68, 69, 71, 74
Protapion varipes (Germar, 1817) – (iPK), 2, 29, 30, 33, 40, 48, 49, 52, 55, 64, 69, 71
Pseudoperapion brevirostre (Herbst, 1797) – 17, 30, 29, 33
Pseudoprotapion astragali (Paykull, 1800) – (iPK), 17, 30, 52
Pseudoprotapion elegantulum (Germar, 1818) – (iKD), (iPK), 1, 7, 25, 33, 34, 68, 69
Pseudapion rufirostre (Fabricius, 1775) – 30
Squamapion atomarium (Kirby, 1808) – (iKD), (iPK), 8, 17, 28, 34, 36, 49, 55, 63

Squamapion cineraceum (Wencker, 1864) – 17, 26, 32, 36, 63
Squamapion elongatum (Germar, 1817) – 1, 36, 71
Squamapion flavimanum (Gyllenhal, 1833) – (iKD), (iPK), 17, 30, 41
Stenopterapion meliloti (Kirby, 1808) – (iPK), 1, 18, 40, 69
Stenopterapion tenue (Kirby, 1808) – 8, 17, 21, 26, 29, 30, 31, 40, 45, 52, 64, 68, 69
Synapion ebeninum (Kirby, 1808) – 2, 17, 52
Taeniapion urticarium (Herbst, 1784) – 1, 3, 9, 17, 19, 25, 30, 32, 33, 37, 38, 40, 41, 43, 45, 54, 61, 63, 68, 69, 71, 74
Pseudostenapion simum (Germar, 1817) – (iPK)

NANOPHYINAE

Nanophyes brevis Boheman, 1845 – 40
Nanophyes marmoratus (Goeze, 1777) – (iBA), (iCsE), 7, 17, 30, 40, 53
Dieckmanniellus helveticus (Tournier, 1867) – 40

CURCULIONIDAE – család (ormányosbogarak)

OTIORHYNCHINAE – alcsalád

Otiorhynchus (Otiorhynchus) carpathicus Daniel, 1898 – (iCsE), 24
Otiorhynchus (Otiorhynchus) chrysomus Boheman, 1843 – 52
Otiorhynchus (Otiorhynchus) dacicus Daniel, 1898 – (iPK), 5, 6, 14, 23, 25, 42
Otiorhynchus (Otiorhynchus) depilis Smreczynski, 1935 – 5, 12, 13, 41
Otiorhynchus (Otiorhynchus) dubius (Strřm, 1765) – 14, 25, 41, 61
Otiorhynchus (Otiorhynchus) fuscipes (Olivier, 1807) – (iPK), (iCsE), 2, 6, 12, 13, 14, 19, 25, 38, 41, 42, 52, 61
Otiorhynchus (Otiorhynchus) hungaricus Germar, 1824 – 33
Otiorhynchus (Otiorhynchus) hypsibatus Ganglbauer, 1896 – 6, 14
Otiorhynchus (Otiorhynchus) laevigatus (Fabricius, 1775) – 46, 50
Otiorhynchus (Otiorhynchus) morio (Fabricius, 1781) – (iPK), (iCsE), 6, 14, 25, 43, 61
Otiorhynchus (Otiorhynchus) multipunctatus (Fabricius, 1792) – (iBA), (iCsE), 2, 55
Otiorhynchus (Otiorhynchus) niger (Fabricius, 1775) – (iPK), (iKD), (iCsE), 2, 19, 25

- Otiorhynchus (Otiorhynchus) proximus** Stierlin, 1861 – (iPK), (iCsE), 5, 6, 12, 13, 14, 19, 25, 41, 52, 61, 65
- Otiorhynchus (Otiorhynchus) raucus** (Fabricius, 1776) – 6, 14, 24
- Otiorhynchus (Otiorhynchus) scaber** (Linné, 1758) – (iCsE), 2, 5, 6, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 23, 24, 25, 27, 38, 41, 42, 43, 44, 52, 65, 66
- Otiorhynchus (Arammichnus) edentatus** Seidlitz, 1891 – (iPK), (iCsE), 17
- Otiorhynchus (Arammichnus) ligustici** (Linné, 1758) – 8, 17, 20, 24, 30, 31, 33, 55, 59
- Otiorhynchus (Arammichnus) orbicularis** (Herbst, 1795) – 1
- Otiorhynchus (Arammichnus) cribricollis* Gyllenhal, 1834 – (iCsE), (iKD)
- Otiorhynchus (Dodecastichus) geniculatus** (Germar, 1817) – 13, 19, 25, 61
- Otiorhynchus (Dodecastichus) moldaviensis** Apfelbeck, 1895 – (iPK), (iCsE), 13
- Otiorhynchus (Dodecastichus) pulverulentus** Germar, 1824 – 43
- Otiorhynchus (Dorymerus) asplenii** Miller, 1868 – (iPK), (iKD), (iCsE), 6, 19, 25, 30, 41, 61
- Otiorhynchus (Dorymerus) austriacus** (Fabricius, 1801) – 17, 30
- Otiorhynchus (Dorymerus) deubeli** Ganglbauer, 1896 – 6, 14
- Otiorhynchus (Dorymerus) equestris** (Richter, 1821) – (iPK), (iCsE), 23, 43
- Otiorhynchus (Dorymerus) gemmatus** (Scopoli, 1763) – (iBA), 30, 50, 52, 66
- Otiorhynchus (Dorymerus) kollari** Gyllenhal, 1834 – (iPK), (iCsE), 6, 14, 19, 25, 30, 43, 52
- Otiorhynchus (Dorymerus) krattereri** Boheman, 1843 – (iKD), (iPK), (iCsE), 13, 25, 41, 61
- Otiorhynchus (Dorymerus) lepidopterus** (Fabricius, 1794) – (iKD), (iPK), (iCsE), 12, 14, 19, 25, 30, 41, 43, 52, 61
- Otiorhynchus (Dorymerus) mehelyi** Stierlin, 1895 – 5, 19, 23, 37
- Otiorhynchus (Dorymerus) millerianus** Reitter, 1913 – 2, 5, 13, 41, 43, 61
- Otiorhynchus (Dorymerus) mocsaryi** Csiki, 1899 – (iKD), (iPK), 23, 25, 42
- Otiorhynchus (Dorymerus) obsidianus** Boheman, 1843 – (iPK), (iCsE), 27
- Otiorhynchus (Dorymerus) peneckianus** Smreczynski, 1963 – 2, 6, 13, 14, 23, 25, 30, 43, 61
- Otiorhynchus (Dorymerus) polycoccus** Gyllenhal, 1843 – (iKD), (iPK), (iCsE), 2, 13, 43, 61
- Otiorhynchus (Dorymerus) corvus* Boheman, 1843 – (iKD) (?)
- Otiorhynchus (Dorymerus) fussi* Küster, 1849 – (iKD), (iPK), (iCsE) (?)
- Otiorhynchus (Dorymerus) rugifrons* (Gyllenhal, 1813) – (iBA), (iKD)
- Otiorhynchus (Dorymerus) cymophanus* (Germar, 1821) – (iPK) (?)
- Otiorhynchus (Dorymerus) schaumii* Stierlin, 1861 – (iPK), (iCsE), (iKD)
- Otiorhynchus (Dorymerus) obtusus* Stierlin, 1843 – (iPK), (iKD)
- Otiorhynchus (Dorymerus) opulentus* Germar, 1834 – (iPK), (iCsE)
- Otiorhynchus (Dorymerus) riessi* Fuss, 1868 – (iKD), (iPK) (?)
- Otiorhynchus (Dorymerus) alpigradus* Miller, 1859 – (iPK), (iKD)
- Otiorhynchus (Tournieria) ovatus** (Linné, 1758) – (iBA), (iCsE), 8, 17, 19, 20, 21, 31, 47, 52, 54, 60
- Otiorhynchus (Tournieria) pauxillus** Rosenhauer, 1847 – (iCsE), 2, 5, 6, 13, 16, 17, 19, 23, 24, 25, 27, 30, 37, 38, 41, 42, 52, 53, 58, 59, 61, 65, 66, 72
- Henschia periteloides** Fuss, 1861 – 21, 23, 33
- Omiomima hanaki montanus** (Petri, 1912) – (iPK), (iKD), (iCsE), 5, 12, 14, 24, 25, 52
- Omius seminulum** (Fabricius, 1792) – 45, 47
- Rhinomias maxillosus** Petri, 1904 – 27, 30
- Stomodes gyrosicollis** Boheman, 1843 – 24, 36
- Trachyphloeus alternans** Gyllenhal, 1834 – 1, 8, 33, 55
- Trachyphloeus aristatus** (Gyllenhal, 1827) – 24
- Trachyphloeus bifoveolatus** (Beck, 1817) – 7, 14, 37, 38, 41, 45, 47, 55, 63, 65
- Phyllobius (Pseudomylocerus) cinerascens** (Fabricius, 1792) – 8
- Phyllobius (Pterygorrhynchus) maculicornis** Germar, 1824 – (iCsE), 1, 6, 14, 15, 17, 24, 26, 40, 52, 59, 66, 68, 69, 70, 73, 74
- Phyllobius (Phyllobius) alpinus** Stierlin, 1859 – (iCsE), 25, 43, 52
- Phyllobius (Phyllobius) betulinus** (Bechstein & Scharfenberg, 1805) – 1, 17, 19, 40, 64, 68, 73, 74
- Phyllobius (Phyllobius) incanus** Gyllenhal, 1834 – 68
- Phyllobius (Phyllobius) longipilis** Boheman, 1843 – 15, 17, 40, 52, 59, 74
- Phyllobius (Phyllobius) pyri** (Linné, 1758) – 1, 15, 17, 19, 26, 30, 33, 35, 40, 46, 51, 52, 59, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 74

Phyllobius (Phyllobius) seladonius Brullé, 1832 – 17, 40, 70, 71

Phyllobius (Phyllobius) transsylvanicus Stierlin, 1894 – (iPK), (iCsE), 2, 5, 6, 13, 14, 16, 17, 19, 23, 24, 25, 27, 30, 38, 41, 43, 52, 54

Phyllobius (Phyllobius) vespertinus (Fabricius, 1792) – 1, 7, 29, 33, 44, 47, 68

Phyllobius (Udanellus) brevis Gyllenhal, 1834 – 7, 45, 47

Phyllobius (Subphyllobius) virideaeris (Laicharting, 1781) – 47

Phyllobius (Subphyllobius) scutellaris (L. Redtenbacher, 1849) – 30

Phyllobius (Dieletus) argentatus (Linné, 1758) – 14, 17, 23, 24, 26, 30, 38, 42, 52, 59, 70

Phyllobius (Hoplophyllobius) pilicornis Desbrochers des Loges, 1873 – 2, 17, 23

Phyllobius (Metaphyllobius) glaucus Scopoli, 1763) – (iBA), (iCsE), 1, 2, 6, 7, 8, 13, 14, 17, 19, 23, 24, 25, 29, 30, 33, 38, 40, 41, 46, 51, 52, 59, 66, 68, 71, 73

Phyllobius (Metaphyllobius) pomaceus Gyllenhal, 1834 – 6, 7, 17, 19, 23, 29, 33, 41, 42, 46, 52, 68, 71

Phyllobius (Nemoicus) oblongus (Linné, 1758) – 1, 2, 17, 30, 33, 40, 41, 46, 51, 52, 54, 68, 69, 70, 71, 74

Phyllobius (Parnemoicus) viridicollis (Fabricius, 1792) – (iPK), (iCsE), 6, 8, 14, 23, 24, 25, 30, 38, 41, 43, 47, 52, 54, 61

BRACHYDERINAE – alcslád

Polydrusus (Polydrusus) fulvicornis (Fabricius, 1792) – 13, 23, 51, 52

Polydrusus (Polydrusus) picus (Fabricius, 1792) – 8, 17, 24, 30, 33, 34, 38, 40, 70

Polydrusus (Polydrusus) tereticollis (De Geer, 1775) – 19, 25, 26, 38, 52, 59, 70

Polydrusus (Chlorodrosus) amoenus Germar, 1824 – (iKD), (iPK), 6, 13, 14, 15, 25, 30, 41, 43, 56, 61

Polydrusus (Eudipnus) mollis (Strřm, 1768) – (iCsE), 2, 15, 17, 23, 26, 33, 38, 40, 52

Polydrusus (Eustolus) cervinus (Linné, 1758) – 15, 70

Polydrusus (Eustolus) confluens Stephens, 1831 – 15, 19, 40, 49, 52, 60, 70

Polydrusus (Eustolus) pilosus Gredler, 1866 – (iCsE), 8, 14, 15, 19, 23, 25, 26, 37, 43, 45, 52, 61, 65, 66, 70

Polydrusus (Metallites) pallidus Gyllenhal, 1834 – 7, 8, 16, 23, 38, 42, 45, 49, 51, 54

Polydrusus (Neodrosus) thalassinus Gyllenhal, 1834 – 1, 17, 30, 38, 40

Polydrusus (Tylodrusus) corruscus Germar, 1824 – 1, 10, 17, 29, 30, 51, 52, 62, 64, 69

Polydrusus (Tylodrusus) flavipes (De Geer, 1775) – 17, 29, 51, 70, 71

Polydrusus (Tylodrusus) impressifrons Gyllenhal, 1834 – 1

Polydrusus (Tylodrusus) pterygomalis Boheman, 1840 – 2, 17, 71

Polydrusus (Tylodrusus) viridicinctus Gyllenhal, 1834 – 30, 33

Polydrusus (Leucodrusus) tibialis Gyllenhal, 1834 – (iCsE)

Parafoucartia squamulata (Herbst, 1795) – 1, 71

Sciaphilus asperatus (Bonsdorff, 1785) – (iCsE), 1, 2, 13, 17, 19, 22, 23, 24, 25, 27, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 40, 42, 43, 46, 52, 54, 59, 60, 68, 69, 71

Sciaphobus caesius (Hampe, 1870) – 33

Strophosoma capitatum (De Geer, 1775) – 25, 61

Strophosoma melanogrammum (Forster, 1771) – 1, 8, 14, 33, 34, 38, 42

Barynotus obscurus (Fabricius, 1775) – (iPK), 6, 17, 23, 24, 43, 44, 52

Barynotus alternans Boheman, 1834 – (iCsE)

Liophloeus (Liophloeus) tessulatus (O. F. Müller, 1776) – 1, 7, 8, 17, 33, 59, 68, 69, 71

Liophloeus (Liophloeodes) herbsti Gyllenhal, 1834 – (iKD), (iPK), (iCsE), 1, 2, 13, 17, 20, 23, 25, 30, 33, 56, 63, 65, 68, 69, 71

Liophloeus (Liophloeodes) hoverlanus Smreczynski, 1958 – 2

Liophloeus (Liophloeodes) gibbus Boheman, 1842 – (iPK), (iCsE), 25, 30

Liophloeus (Liophloeodes) liptoviensis J. Weise, 1894 – (iPK)

Brachysomus echinatus (Bonsdorff, 1785) – 17, 30, 41, 46, 52, 54, 72

Eusomus ovulum Germar, 1824 – 1, 7, 8, 10, 11, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 31, 33, 35, 39, 40, 45, 46, 49, 60, 65, 68, 69, 70, 71, 74

SITONINAE – alcslád

Sitona ambiguus Gyllenhal, 1834 – (iPK), 45, 59

Sitona cambricus Stephens, 1831 – 7, 45

Sitona cylindricollis (Fřhraeus, 1840) – 1, 8, 17, 22, 30, 40, 68, 71

Sitona hispidulus (Fabricius, 1776) – 1, 7, 8, 11, 17, 19, 20, 30, 40, 44, 45, 46, 53, 54, 59, 64, 68

Sitona humeralis Stephens, 1831 – (iBA), 1, 7, 10, 11, 17, 20, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 40, 45, 50, 52, 54, 56, 63, 64, 68, 69, 70

Sitona inops Gyllenhal, 1832 – 1, 4, 7, 8, 11, 17, 20, 30, 33, 40, 45, 49, 50, 63, 64

Sitona languidus Gyllenhal, 1834 – 1, 8, 17, 22, 30, 33, 34, 49, 52, 64, 71

Sitona lepidus Gyllenhal, 1834 – (iBA), (iCsE), 4, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 17, 19, 26, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 41, 46, 52, 62, 68, 69

Sitona lineatus (Linné, 1758) – 1, 17, 19, 20, 26, 33, 36, 38, 40, 45, 49, 52, 55, 63, 64, 68, 69

Sitona longulus Gyllenhal, 1834 – 1, 7, 11, 20, 21, 22, 30, 33, 39, 40, 48, 49

Sitona macularius (Marsham, 1802) – 31, 40, 63, 64, 68, 69

Sitona ononidis Sharp, 1866 – 1, 7, 8, 17, 20, 29, 33, 40, 45, 46, 51, 52, 59, 60, 63, 64, 68, 69, 71, 74

Sitona puncticollis Stephens, 1831 – (iCsE), 4, 8, 9, 10, 33

Sitona sulcifrons (Thunberg, 1798) – (iPK), 4, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 43, 45, 46, 49, 51, 52, 54, 55, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 71, 73, 74

Sitona suturalis Stephens, 1831 – 7, 17, 19, 29, 30, 36, 40, 44, 45, 47, 51, 52, 59, 64, 69, 70

Sitona striatellus Gyllenhal, 1834 – (iBA), 17, 33, 70

Sitona waterhousei Walton, 1846 – 15, 17, 29, 32, 40, 45, 47, 52, 63, 68, 71, 74

Mesagroicus obscurus Boheman, 1840 – 1

LEPTOPINAE – alcsalád

Tropiphorus elevatus (Herbst, 1795) – (iPK), (iCsE), 6, 19, 30, 59

Tropiphorus micans Boheman, 1842 – (iPK), 20, 23, 53, 68, 69

Tropiphorus obtusus (Bonsdorff, 1785) – 17, 25, 30, 43, 71

TANYMECINAE – alcsalád

Chlorophanus viridis (Linné, 1758) – (iPK), 2, 51

Chlorophanus graminicola Schönherr, 1832 – (iPK)

Tanymecus palliatus (Fabricius, 1787) – 1, 9, 21, 22, 29, 33, 45, 71

CLEONINAE – alcsalád

Cleonis pigra (Scopoli, 1763) – 33, 38, 63, 67

Leucosomus pedestris (Poda, 1761) – 68

Cyphocleonus trisulcatus (Herbst, 1795) – 68

Pseudocleonus cinereus (Schränk, 1781) – 17, 63

Mecaspis alternans (Herbst, 1795) – 68

Rhinocyllus conicus (Frölich, 1792) – (iPK), (iCsE), 10, 30

Larinus (Larinus) brevis (Herbst, 1795) – (iPK), (iCsE), 34

Larinus (Larinomesius) obtusus Gyllenhal, 1836 – (iPK), (iCsE), 6, 8, 10, 14, 15, 17, 19, 20, 24, 25, 30, 33, 34, 40, 51, 52, 56

Larinus (Larinorhynchus) jaceae (Fabricius, 1775) – (iBA), 2, 3, 17, 31, 40

Larinus (Larinorhynchus) planus (Fabricius, 1792) – 1, 25, 29, 30, 34, 39, 40, 41, 52, 54, 56, 60, 63, 71

Larinus (Larinorhynchus) sturnus (Schaller, 1783) – (iPK), (iCsE), 10, 21, 34, 56

Larinus (Larinorhynchus) turbinatus Gyllenhal, 1836 – (iPK), (iCsE), 10, 14, 28, 29, 30, 38, 39, 40, 63, 71

Lixus (Dilixellus) angustatus (Fabricius, 1775) – 1, 68, 71, 74

Lixus (Dilixellus) bardanae (Fabricius, 1787) – 19

Lixus (Eulixus) brevipes Ch. Brisout de Barneville, 1866 – 7

Lixus (Eulixus) iridis Olivier, 1807 – 33, 74

Lixus (Lixochelus) cardui Olivier, 1808 – 1, 17

Lixus (Lixochelus) filiformis (Fabricius, 1781) – 1, 17, 68, 71

HYPERINAE – alcsalád

Alophus triguttatus (Fabricius, 1775) – (iCsE), 1, 7, 14, 17, 25, 33, 44, 46, 51, 52, 54, 59, 61, 65, 71, 72

Alophus carpathicus Reitter, 1901 – 13, 14, 19, 25

Alophus weberi Penecke, 1901 – 46

Alophus kaufmanni Stierlin, 1884 – 43

Donus comatus (Boheman, 1834) – (iCsE), 6, 14, 17, 19, 23, 25, 27, 30, 38, 40, 42, 68

Donus elegans (Boheman, 1842) – (iCsE), 33

Donus intermedius (Boheman, 1842) – 13, 30

Donus ovalis (Boheman, 1842) – (iPK), (iCsE), 14, 25, 30, 43, 52

Donus oxalis (Herbst, 1795) – (iCsE), 2, 13, 14, 17, 25, 27, 30, 38, 41, 43, 50, 52, 54, 59

Donus rubi (Krauss, 1900) – (iPK), (iCsE), 6, 14, 25, 27, 43, 61

Donus velutinus (Boheman, 1842) – (iPK), (iCsE), 6, 14, 17, 25, 30, 43

Donus palumbarius (Germar, 1821) – (iPK), 17, 25, 30

Donus pusillus (Petri, 1912) – (iPK), (iCsE)
Hypera adpersa (Fabricius, 1792) – 17
Hypera diversipunctata (Schrank, 1796) – 17, 19, 30, 40, 52
Hypera plantaginis (De Geer, 1775) – 5, 7, 52, 64, 68
Hypera arator (Linné, 1758) – 43, 74
Hypera meles (Fabricius, 1792) – 2, 6, 9, 17, 33, 40, 49, 52, 74
Hypera nigrirostris (Fabricius, 1775) – (iPK), (iCsE), 1, 7, 11, 17, 23, 31, 34, 33, 49, 64, 69
Hypera postica (Gyllenhal, 1813) – 1, 7, 8, 17, 30, 40, 45, 50, 59, 60, 64, 68, 69, 71, 74
Hypera rumicis (Linné, 1758) – 8, 9, 68
Hypera suspiciosa (Herbst, 1795) – 1, 2, 17, 19, 34, 60, 63, 64, 69
Hypera venusta (Fabricius, 1781) – (iCsE), (iPK), 1, 19, 40, 64
Hypera viciae (Gyllenhal, 1813) – 2, 17, 42
Hypera zoilus (Scopoli, 1763) – (iCsE), 17, 30, 36, 38, 67, 68
Limobius borealis (Paykull, 1792) – 3, 20, 22, 28, 35, 39, 40, 45, 46, 47, 69
Coniatus splendidulus (Fabricius, 1781) – (iPK), (iKD)

MOLYTINAE – alcsalád

Lepyrus capucinus (Schaller, 1783) – (iCsE), 8, 14, 17, 19, 59, 61, 63, 68
Lepyrus palustris (Scopoli, 1763) – 38, 69
Liparus glabriorstris Küster, 1849 – (iCsE), 13, 17, 19, 25, 30, 40, 67
Liparus transsylvanicus Petri, 1895 – 13
Liparus germanus (Linné, 1758) – (iBA) (?)
Hylobius excavatus (Laicharting, 1781) – 30, 61
Hylobitelus abietis (Linné, 1758) – (iBA), (iCsE), 5, 6, 14, 17, 19, 23, 24, 25, 37, 54, 59
Minyops carinatus (Linné, 1767) – 67
Leiosoma bosnicum Daniel, 1906 – 13
Leiosoma oblongulum (Boheman, 1842) – (iPK), 5, 13, 25, 52
Leiosoma cribrum (Gyllenhal, 1834) – (iPK), (iCsE), 5, 13, 14, 17, 23, 25, 30, 52, 59, 71
Leiosoma robustum Seidlitz, 1867 – (iBA) (?)
Pissodes piceae (Illiger, 1807) – 25, 37
Pissodes pini (Linné, 1758) – 52
Pissodes harcyniae (Herbst, 1795) – (iCsE), 61
Plinthus tischeri Germar, 1824 – (iPK)
Plinthus sturmii (Germar, 1818) – (iCsE)

MAGDALIDINAE – alcsalád

Magdalis (Magdalis) nitida (Gyllenhal, 1827) – (iPK), 6, 14, 17, 24, 61

Magdalis (Magdalis) violacea (Linné, 1758) – (iPK), (iCsE), 43

Magdalis (Odontomagdalis) armigera (Fourcroy, 1785) – 1, 17

Magdalis (Edo) nitidipennis (Boheman, 1834) – 71

Magdalis (Edo) ruficornis (Linné, 1758) – 1, 17, 19, 40, 68, 69, 70

Magdalis (Neopanus) cerasi (Linné, 1758) – 40, 70

RHYTIRHININAE – alcsalád

Dichotrachelus kimakowiczi Flach, 1890 – (iPK), (iCsE), 12

CRYPTORHYNCHINAE – alcsalád

Acalles commutatus Dieckmann, 1982 – 30

Acalles camelus (Fabricius, 1792) – 30

Acalles echinatus (Germar, 1824) – 30, 33, 40, 52

Acalles pyrenaicus Boheman, 1844 – 30, 52

Acalles validus Hampe, 1864 – 17, 30, 52

Acalles suturatus Dieckmann, 1983 – 17, 33, 52

Acalles roboris Curtis, 1835 – (iKD), (iPK)

Echinodera hypocrita (Boheman, 1837) – 17, 25, 30, 52

Acallocrates denticollis (Germar, 1824) – 17, 30

Cryptorhynchus lapathi (Linné, 1758) – (iPK), 32, 51, 69

COSSONINAE – alcsalád

Rhyncholus ater (Linné, 1758) – (iKD), (iCsE), 14, 41, 52

Rhyncholus elongatus (Gyllenhal, 1827) – (iBA)

Phloeophagus cylindrus Boheman, 1838 – (iPK), (iKD), 52

Stereocorynes truncorum (Germar, 1824) – (iKD), (iPK)

ACICNEMIDINAE – alcsalád

Trachodes hispidus (Linné, 1758) – (iBA), (iKD), 24, 43

RHYNCHOPHORINAE – alcsalád

Sphenophorus striatopunctatus (Goeze, 1777) – 34, 40, 69

Sitophilus granarius (Linné, 1758) – 33

CEUTORHYNCHINAE – alcsalád

Rhinoncus (Rhinoncus) bruchoides (Herbst, 1784) – 17, 30, 68

Rhinoncus (Rhinoncus) pericarpus (Linné, 1758) – 7, 13, 17, 19, 20, 23, 25, 30, 33, 34, 37, 40, 42, 43, 44, 52, 59, 64, 68, 70, 74

- Rhinoncus (Rhinoncus) inconspicuos** (Herbst, 1795) – (iCsE), 34
- Rhinoncus (Amalorhinoncus) perpendicularis** (Reich, 1797) – (iPK), (iCsE), 7, 23, 30, 38
- Rutidosoma (Scleropteridius) fallax** (Otto, 1897) – (iPK), (iCsE), 1, 5, 17, 19, 23, 24, 25, 30, 44, 52, 61, 65, 66
- Rutidosoma monticola* (Otto, 1897) – (iPK)
- Pelenomus canaliculatus** (Fähræus, 1843) – 68
- Pelenomus comari** (Herbst, 1795) – 53
- Pelenomus velaris** (Gyllenhal, 1827) – 25
- Pelenomus waltoni** (Boheman, 1843) – 40
- Scleropterus serratus** (Germar, 1824) – (iPK), (iCsE), 5, 12, 14, 17, 19, 23, 24, 25, 27, 30, 37, 42, 43, 52, 55
- Nedyus quadrimaculatus** (Linné, 1758) – (iCsE), 1, 2, 6, 8, 14, 15, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 63, 68, 69, 71, 74
- Tapinotus sellatus** (Fabricius, 1794) – 17, 19, 44, 52
- Trichosirocalus horridus** (Panzer, 1801) – (iPK), (iCsE), 3, 17
- Trichosirocalus troglodytes** (Fabricius, 1787) – (iPK), (iCsE), 1, 7, 17, 19, 26, 29, 30, 33, 40, 45, 47, 49, 60, 64, 68, 69, 71
- Thamiocolus pubicollis** (Gyllenhal, 1837) – 15, 40
- Thamiocolus signatus** (Gyllenhal, 1837) – (iKD), 1
- Zacladus geranii** (Paykull, 1800) – 3, 7, 8, 10, 11, 17, 20, 28, 30, 34, 35, 39, 40, 45, 47, 51, 54, 57, 59, 62, 68, 69, 71
- Phrydiuchus topiarius** (Germar, 1824) – 49
- Amalus scortillum** (Herbst, 1795) – 38
- Auleutes epilobii** (Paykull, 1800) – (iPK), (iCsE), 43, 52, 61
- Calosirus terminatus** (Herbst, 1795) – 7, 26, 28, 33
- Coeliastes lamii** (Fabricius, 1792) – 1, 7, 17, 69, 74
- Coeliodes erythroleucos** (Gmelin, 1790) – 17
- Coeliodes dryados** (Gmelin, 1790) – 17
- Coeliodes proximus** Schultze, 1895 – 17
- Microplontus campestris** Gyllenhal, 1837) – 17, 40, 45, 52, 64, 68, 69, 74
- Microplontus edentulus** (Schultze, 1896) – 74
- Microplontus figuratus** (Gyllenhal, 1837) – 1, 29, 64, 69
- Microplontus triangulum** (Boheman, 1845) – 30
- Mogulones asperifoliarum** (Gyllenhal, 1813) – (iBA), 17, 33, 46, 52, 63
- Mogulones abbreviatulus** (Fabricius, 1792) – 7, 8, 17, 29, 38, 40, 46, 64
- Mogulones amplipennis** (Schultze, 1896) – 17
- Mogulones angulicollis** (Schultze, 1896) – (iCsE), 23, 52
- Mogulones austriacus** (Ch. Brisout de Barneville, 1869) – 1
- Mogulones curvistriatus** (Schultze, 1897) – 59
- Mogulones euphorbiae** (Ch. Brisout de Barneville, 1869) – 25
- Mogulones larvatus** (Schultze, 1896) – 17, 28
- Mogulones pallidicornis** (H. Brisout de Barneville, 1890) – 17, 23, 25, 26, 30, 52, 68
- Mogulones symphyti** (Bedel, 1885) – 15, 17, 29, 33
- Oprohinus suturalis** (Fabricius, 1777) – 60, 71
- Ceutorhynchus alliariae** H. Brisout de Barneville, 1860 – 17
- Ceutorhynchus constrictus** (Marsham, 1802) – 59, 69
- Ceutorhynchus chalybaeus** Germar, 1824 – 64
- Ceutorhynchus erysimi** (Fabricius, 1787) – 1, 6, 17, 38, 44, 45, 47, 59, 62, 70
- Ceutorhynchus gallorhenanus** F. Solari, 1949 – 1, 17, 63, 68, 71
- Ceutorhynchus henschi** Schultze, 1903 – 17, 64
- Ceutorhynchus interjectus** Schultze, 1903 – 40, 64
- Ceutorhynchus cochleariae** Gyllenhal, 1813 – (iCsE), 7, 17, 23, 53
- Ceutorhynchus contractus** (Marsham, 1802) – (iCsE), 1, 14, 17, 19, 30, 38, 62, 63
- Ceutorhynchus floralis** (Paykull, 1792) – 1, 7, 8, 10, 17, 19, 23, 25, 27, 30, 40, 44, 45, 47, 52, 63, 68, 69, 70, 71, 74
- Ceutorhynchus nanus** Gyllenhal, 1837 – 1, 17, 63
- Ceutorhynchus obstructus** (Marsham, 1802) – (iKD), (iPK), 6, 17, 36, 68
- Ceutorhynchus pandellei** Ch. Brisout de Barneville, 1869 – 23
- Ceutorhynchus pallidactylus** (Marsham, 1802) – 7, 17, 52, 69
- Ceutorhynchus parvulus** Ch. Brisout de Barneville, 1869 – 1
- Ceutorhynchus pervicax** J. Weise, 1883 – 52
- Ceutorhynchus pulvinatus** (Gyllenhal, 1837) – 1, 17, 33, 63
- Ceutorhynchus pleurostigma** (Marsham, 1802) – 7, 8, 17, 33, 69
- Ceutorhynchus rapae** Gyllenhal, 1837 – 1, 17
- Ceutorhynchus roberti** Gyllenhal, 1837 – 1, 17, 26, 33
- Ceutorhynchus sophiae** (Steven, 1829) – 1

Ceutorhynchus sulcicollis (Paykull, 1800) – 17, 40, 64
Ceutorhynchus syrites Germar, 1824 – (iPK), (iCsE), 1, 17, 71
Ceutorhynchus turbatus Schultze, 1903 – 1
Ceutorhynchus unguicularis Thomson, 1871 – 64
Sirocalodes nigrinus (Marsham, 1802) – 63, 65, 70
Hadroplontus litura (Fabricius, 1775) – 17, 43, 52, 56
Hadroplontus trimaculatus (Fabricius, 1775) – (iPK), (iCsE), 17
Glocianus distinctus (Ch. Brisout de Barneville, 1870) – 2, 17, 64
Glocianus punctiger (Gyllenhal, 1837) – (iPK), 1, 7, 8, 14, 17, 19, 20, 32, 33, 35, 39, 40, 44, 47, 51, 52, 59, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71
Glocianus moelleri (Thomson, 1868) – 2
Datonychus angulosus (Boheman, 1845) – 1, 40, 71
Datonychus arquatus (Herbst, 1795) – 17, 27, 39
Datonychus melanostictus (Marsham, 1802) – 1, 17, 23, 30, 40, 54, 63, 65, 69
Datonychus urticae (Boheman, 1845) – 17, 26, 33

ZYGOPINAE – alcsalád

Coryssomerus capucinus (Beck, 1817) – 17, 74

ITHYPORINAE – alcsalád

Orobitis nigrinus Reitter, 1885 – 15
Orobitis cyaneus (Linné, 1758) – (iPK), 49

BARINAE – alcsalád

Baris artemisiae (Herbst, 1795) – 1, 29, 40, 52, 64
Baris coerulea (Scopoli, 1763) – 1
Baris picicornis (Marsham, 1802) – 52
Limnobaris dolorosa (Goeze, 1777) – 7, 13, 24
Limnobaris t-album (Linné, 1758) – 7, 62

CURCULIONINAE – alcsalád

Curculio nucum Linné, 1758 – 15, 25
Curculio glandium Marsham, 1802 – (iBA), (iCsE), 8, 17, 33, 40, 71
Curculio venosus (Gravenhorst, 1807) – 25
Curculio villosus Fabricius, 1781 – 1, 17, 19, 64
Curculio (Balanobius) crux (Fabricius, 1776) – 2, 30, 33, 38, 69
Curculio (Balanobius) salicivorus Paykull, 1792 – 2, 17, 30, 39, 40, 46, 54
Curculio (Balanobius) pyrrhoceras (Marsham, 1802) – 17, 19, 30, 33, 52, 68, 71

ACALYPTINAE – alcsalád

Acalyptus carpini (Herbst, 1795) – 17, 19, 33, 35

ANTHONOMINAE – alcsalád

Anthonomus (Anthonomus) rubi (Herbst, 1795) – (iPK), 1, 2, 7, 8, 14, 17, 19, 20, 35, 40, 42, 44, 47, 49, 52, 55, 59, 63, 64, 68, 71, 74
Anthonomus (Anthonomus) kirschi Desbrochers des Loges, 1868 – 40
Anthonomus (Anthonomus) pedicularius (Linné, 1758) – (iPK), 26, 30, 40, 68
Anthonomus (Anthonomus) pomorum (Linné, 1758) – 17, 33, 40
Anthonomus (Anthonomus) rufus Gyllenhal, 1836 – 17, 30
Anthonomus (Paranthonomus) phyllocola (Herbst, 1795) – 38, 52
Anthonomus (Paranthonomus) pinivorax Silfverberg, 1977 – (iKD), (iPK), (iCsE), 2, 8, 23, 35, 41, 43, 55, 61
Furcicus rectirostris (Linné, 1758) – 1, 17, 19, 30
Bradybatus kellneri Bach, 1854 – 17

TYCHIINAE – alcsalád

Tychius aureolus Kiesenwetter, 1851 – 30
Tychius breviusculus Desbrochers des Loges, 1873 – 17
Tychius caldarai Dieckmann, 1986 – 33
Tychius crassirostris Kirsch, 1871 – 17
Tychius flavus Becker, 1864 – 21, 40, 63
Tychius junceus (Reich, 1797) – 17, 28, 30, 33, 64, 69
Tychius kulzeri Penecke, 1934 – 34
Tychius medicaginis Ch. Brisout de Barneville, 1862 – 7, 8, 17, 20, 21, 28, 29, 30, 40, 49, 63, 64
Tychius meliloti Stephens, 1831 – 25, 30, 40, 70
Tychius picirostris (Fabricius, 1787) – 6, 8, 11, 13, 17, 23, 25, 26, 30, 38, 40, 41, 43, 45, 46, 49, 60, 61, 62, 63, 64, 69
Tychius quinquepunctatus (Linné, 1758) – 17, 33, 40
Tychius squamulatus Gyllenhal, 1836 – 21, 33, 69
Tychius stephensi Schönherr, 1836 – 6, 7, 8, 9, 10, 15, 17, 19, 21, 24, 25, 28, 29, 30, 33, 40, 45, 46, 49, 52, 60, 63, 64, 68, 69, 70
Tychius pusillus Germar, 1842 – (iKD)
Tychius schneideri (Herbst, 1795) – (iPK)
Lignyodes enucleator (Panzer, 1798) – 73
Sibinia pellucens (Scopoli, 1772) – 6, 17, 29, 33, 52, 60, 64, 65
Sibinia subelliptica (Desbrochers des Loges, 1873) – 40

Ellescus bipunctatus (Linné, 1758) – (iPK), 14, 17, 19, 44, 59
Ellescus infirmus (Herbst, 1795) – 69
Ellescus scanicus (Paykull, 1792) – 30

NOTARINAE – alcsalád

Comasinus setiger (Beck, 1817) – 23
Dorytomus (Dorytomus) filirostris (Gyllenhal, 1836) – (iPK), 32, 46
Dorytomus (Dorytomus) longimanus (Forster, 1771) – 45, 46
Dorytomus (Dorytomus) taeniatus (Fabricius, 1781) – (iPK), 2, 17, 30, 44, 69
Dorytomus (Olamus) melanophthalmus (Paykull, 1792) – (iPK), 2, 24
Dorytomus (Olamus) rufatus Bedel, 1888 – 24, 41
Dorytomus (Olamus) villosulus (Gyllenhal, 1836) – 6, 41
Grypus equiseti (Fabricius, 1775) – (iKD), (iPK), 7, 13, 33, 46, 61, 71
Notaris (Erycus) acridulus (Linné, 1758) – 7, 17, 19, 23, 30, 64, 69
Notaris (Erycus) aterrimus (Hampe, 1850) – (iPK), (iCsE), 25, 41
Smicronyx jungermanniae (Reich, 1797) – 5, 6, 15, 22, 30, 38, 40, 45, 49, 68
Smicronyx pygmaeus Curtis, 1840 – 11, 15

BAGOINAE – alcsalád

Bagous (Abagous) lutulentus (Gyllenhal, 1813) – 7, 52

ANOPLINAE – alcsalád

Anoplus roboris Suffrian, 1840 – 6, 17, 19, 23, 30, 38, 51, 52, 59

RHYNCHAENINAE – alcsalád

Rhynchaenus (Rhynchaenus) pilosus (Fabricius, 1781) – 17, 40
Rhynchaenus (Isochnus) foliorum (O. F. Müller, 1776) – 13, 17, 25, 30, 38, 39, 43, 52, 56, 61
Rhynchaenus (Isochnus) populicola Silfverberg, 1977 – (iPK), (iCsE), 2, 3, 17, 28, 30, 33, 40, 49, 45, 52, 56, 68, 69
Rhynchaenus (Euthoron) fagi (Linné, 1758) – (iCsE), 5, 14, 17, 19, 23, 25, 26, 30, 33, 37, 38, 40, 52, 53, 55, 68, 72
Rhynchaenus (Tachyerges) decoratus (Germar, 1821) – (iPK), 1, 17, 23, 25, 27, 30, 40, 44, 52, 56

Rhynchaenus (Tachyerges) salicis (Linné, 1758) – (iPK), 14, 17, 19, 30, 39, 44, 52, 61

Rhynchaenus (Tachyerges) pseudostigma Tempère, 1982 – 52

Rhynchaenus (Tachyerges) stigma (Germar, 1821) – (iPK), (iCsE), 2, 6, 14, 15, 17, 24, 25, 30, 33, 39, 41, 43, 44, 52, 53, 56, 59, 61

Rhynchaenus (Threcticus) testaceus (O. F. Müller, 1776) – 17, 30, 68

Rhynchaenus (Pseudorchestes) pratensis (Germar, 1821) – (iKD)

Rhamphus oxyacanthae (Marsham, 1802) – 30, 42

Rhamphus pulicarius (Herbst, 1795) – 30, 40, 70, 71

MECININAE – alcsalád

Mecinus collaris Germar, 1821 – (iPK), (iCsE), 1, 17, 52, 64, 70, 71

Mecinus pyraeter (Herbst, 1795) – 7, 8, 17, 19, 33, 38, 40, 49, 63, 64, 68, 69, 71

Miarus (Miarus) ajugae (Herbst, 1795) – 16, 17, 52, 63

Miarus (Miarus) monticola Petri, 1912 – (iPK), (iCsE), 1, 6, 8, 13, 17, 19, 24, 26, 30, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 52, 59, 61, 66, 69

Miarus (Miarus) ursinus Abeille de Perrin, 1906 – 17, 61

Miarus (Miaromimus) graminis (Gyllenhal, 1813) – (iPK), 1, 30, 33, 34, 49

Miarus (Miaromimus) distinctus (Boheman, 1845) – (iPK)

Gymnetron (Gymnetron) labile (Herbst, 1795) – 1, 17, 19, 30, 40, 64, 68, 69, 70, 71

Gymnetron (Gymnetron) melanarium (Germar, 1821) – 17, 40, 70

Gymnetron (Gymnetron) veronicae (Germar, 1821) – 17, 25, 40, 43, 44, 51, 52, 68, 69, 71

Gymnetron (Gymnetron) villosulum Gyllenhal, 1838 – 68

Gymnetron (Gymnetron) rostellum (Herbst, 1795) – 31

Gymnetron (Rhinusa) asellus (Gravenhorst, 1807) – (iKD), 17

Gymnetron (Rhinusa) bipustulatum (Rossi, 1794) – 1, 17

Gymnetron (Rhinusa) netum (Germar, 1821) – 25

Gymnetron (Rhinusa) tetrum (Fabricius, 1792) – 23, 52, 60

CIONINAE – alcsalád

Cionus alauda (Herbst, 1784) – (iKD), 17, 19, 37, 52

Cionus hortulanus (Fourcroy, 1785) – (iPK), 37, 38, 43, 52
Cionus nigritarsis Reitter, 1904 – 38
Cionus olivieri Rosenschöld, 1838 – 2
Cionus scrophulariae (Linné, 1758) – (iPK), (iCsE), 6, 14, 19, 25, 30
Cionus thapsus (Fabricius, 1792) – (iPK), 38
Cionus tuberculatus (Scopoli, 1792) – (iPK), (iCsE), 2, 17, 19, 23, 24, 25, 29, 30, 38, 41, 43, 52, 61, 69

SCOLYTIDAE – család (szűbogarak)

HYLESININAE – alcsalád
Phloeophthorus spinulosus (Rey & Eichhoff, 1883) – 8, 13, 25, 26, 52
Polygraphus grandiclava Thomson, 1886 – 37
Hylurgops glabratus (Zetterstedt, 1828) – (iPK), (iCsE), 13, 25, 30
Hylurgops palliatus (Gyllenhal, 1813) – (iPK), (iCsE), 52
Hylastes ater (Paykull, 1800) – (iPK), (iCsE), 8, 37
Hylastes cunicularius Erichson, 1836 – (iPK), (iCsE), 5, 6, 8, 13, 14, 19, 23, 24, 25, 37, 38, 52, 60, 65, 72
Xylechinus pilosus (Ratzeburg, 1837) – (iCsE)

SCOLYTINAE – alcsalád

Ips typographus (Linné, 1758) – (iBA), (iCsE), 5, 6, 13, 14, 23, 24, 25, 30, 37, 43, 52
Ips amitinus (Eichhoff, 1872) – (iCsE), 14
Cryphalus abietis (Ratzeburg, 1837) – (iCsE), 52, 55
Cryphalus piceae (Ratzeburg, 1837) – 52
Trypodendron domesticum (Linné, 1758) – (iCsE), 44
Trypodendron lineatum (Olivier, 1795) – (iPK), (iCsE), 24, 25, 30, 37, 41
Trypodendron signatum (Fabricius, 1792) – (iCsE)
Orthotomicus laricis (Fabricius, 1792) – (iPK), 14, 52
Orthotomicus suturalis (Gyllenhal, 1827) – (iPK), (iCsE)
Dryocoetes autographus (Ratzeburg, 1837) – (iCsE), 6, 12, 14, 30, 33, 37, 42, 44, 52
Dryocoetes hectographus Reitter, 1913 – 14, 25, 42, 43
Dryocoetes villosus (Fabricius, 1792) – (iPK), (iCsE)
Pityophthorus balcanicus Pfeffer, 1940 – 63
Xylocleptes bispinus (Duftschmid, 1825) – 17
Xyleborus (Anisandrus) dispar (Fabricius, 1792) – 17, 59
Xyleborus (Xyleborus) monographus (Fabricius, 1792) – (iPK)

Crypturgus cinereus (Herbst, 1793) – 52
Crypturgus pusillus (Gyllenhal, 1813) – (iPK)
Pityogenes chalcographus (Linné, 1761) – (iCsE), 7, 13, 14, 24, 25, 26, 30, 41, 42, 52, 59
Pityogenes quadridens (Hartig, 1834) – (iCsE)
Platyokteines curvidens (Germar, 1824) – (iPK)
PLATYPODIDAE – család (hosszúlábú szűbogarak)
Platypus cylindrus (Fabricius, 1792) – (iPK)

Irodalom

1. BIELZ, E. A. (1887): **Siebenbürgens Käferfauna** – Hermannstadt, pp. 59–70.
2. CSIKI E. (1942a): **Adatok a Görgényi-hegység bogárfaunájának ismeretéhez. (Beiträge zur Kenntnis des Käferfauna des Görgény-Gebirges)** – Math. Term. tud. Közl. **61**: 369–384.
3. CSIKI, E. (1942b) **A Balánbányai-hegység bogárfaunája. (Die Käferfauna des Balánbányaeer Gebirges)** – Math. Term. tud. Közl. **61**: 706–735.
4. DIECKMANN, L. (1972, 1974, 1977, 1980, 1983, 1986, 1988): **Beiträge zur Insectenfauna der DDR (Coleoptera, Curculionidae)** – Beitr. Ent. **22**: 3–128, **24**: 5–54, **27**: 7–143, **30**: 145–310, **33**: 257–381, **36**: 119–181, **38**: 365–468.
5. ENDRÓDI S. (1958): **Eszelények–Attelabidae** – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), X, 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 34 pp.
6. ENDRÓDI S. (1959): **Szűbogarak–Scolytidae** – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), X, 9. Akadémiai Kiadó, Budapest, 96 pp.
7. ENDRÓDI S. (1960): **Ormányosbogarak–Curculionidae II.** – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), X, 5. Akadémiai kiadó, Budapest, 126 pp.
8. ENDRÓDI S. (1961): Bestimmungstabelle der Otiorrhynchus-Arten des Karpaten-beckens – (Coleoptera, Curculionidae). – Krajské Nacladatelství v Ostrave, 123 pp.
9. ENDRÓDI S. (1961): **Ormányosbogarak–Curculionidae I.** – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), X, 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 77 pp.
10. ENDRÓDI S. (1963): **Ormányosbogarak–Curculionidae III.** – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), X, 6. Akadémiai Kiadó, Budapest, 104 pp.
11. ENDRÓDI S. (1968): **Ormányosbogarak–Curculionidae IV.** – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), X, 7. Akadémiai Kiadó, Budapest, 129 pp.
12. ENDRÓDI S. (1971): **Ormányosbogarak–Curculionidae V.** – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), X, 8. Akadémiai Kiadó, Budapest, 167 pp.
13. GYÖRFFY J. (1956): **Cickányormányosok–Apionidae** – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), X, 3. Akadémiai Kiadó, Budapest, 56 pp.
14. PETRI, K. (1912): **Siebenbürgens Käferfauna** – Hermannstadt, pp. 287–350.
15. PETRI, K. (1925–1926): **Ergänzungen und Berichtigungen zur Käfer-Fauna Siebenbürgens 1912** – Verh. Mitt. Siebenbürg. Ver. Naturwiss. Sibiu **76**: 165–206.

Köszönetnyilvánítás:

Köszönjük a Magyar Rovartani Társaság támogatását, melyet az 1994-ben meghirdetett pályázatra benyújtott félig kész dolgozatunkért kaptunk.

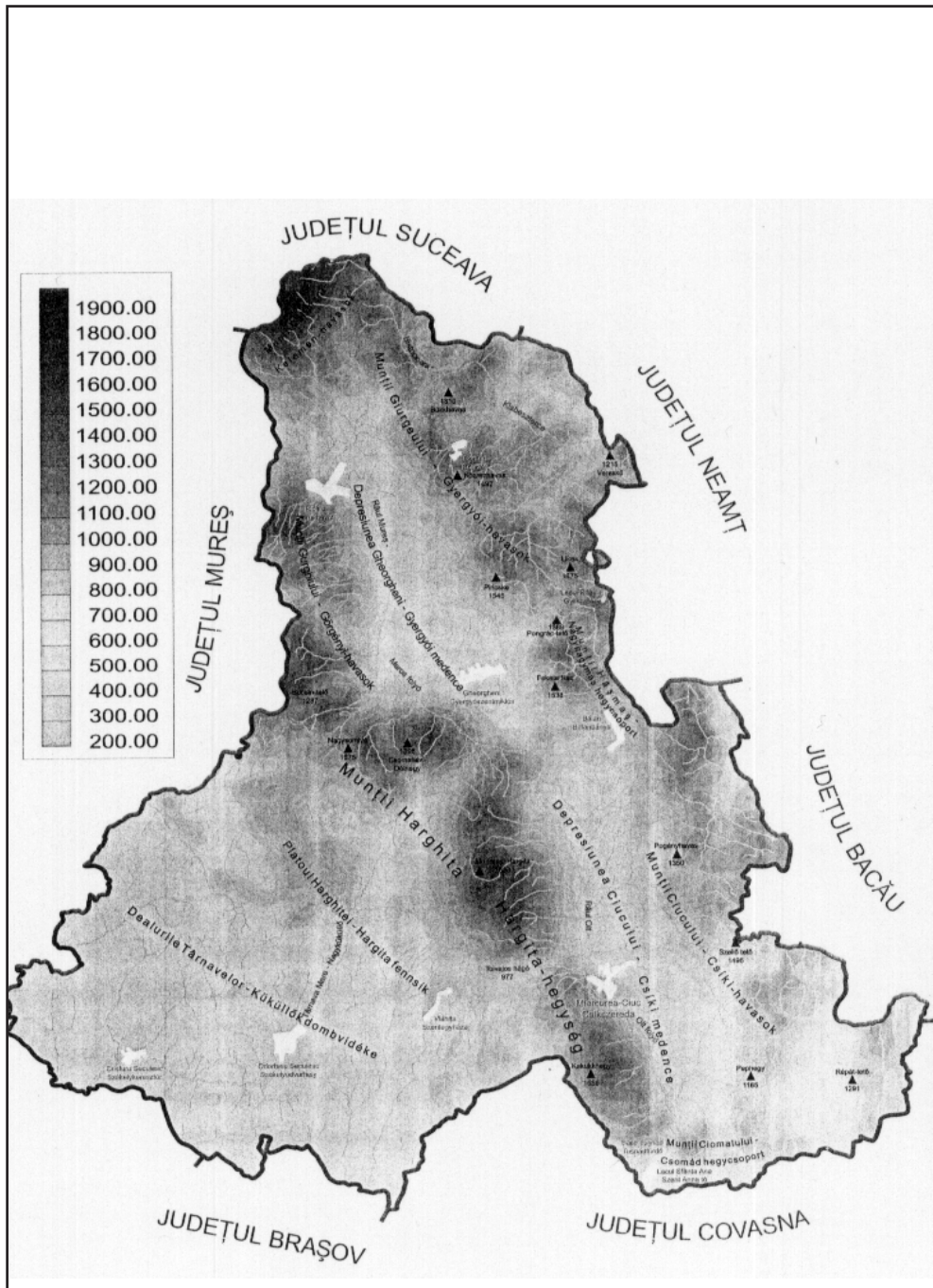
Contribuții la cunoașterea Curculionoidelor (Coleoptera) din jud. Harghita (Rezumat)

În cursul al 12 ani, din 74 de localități de pe teritoriul județului Harghita, autorii prezentei lucrări au identificat 516 specii de Curculionoidea. Dintre acestea 197 de specii au fost semnalate și în alte lucrări de specialitate, iar celelalte 319 sunt specii noi pentru fauna județului Harghita.

Data Concerning Curculionoidea (Coleoptera) of the County Harghita (Romania) (Abstract)

The authors collected 516 Curculionoidea species from 74 localities of Transylvania in Harghita County (Romania) during the past 12 years. The literature mentions only 197 species from this county. Thus, 319 species are listed here as new to the fauna of this area.

1. ábra Harghita megye domborzata és vizei (Harghita, Csíkszereda, 1997)

Hargita megye levélbogár- faunájának alapvetése (Coleoptera: Chrysomelidae)

(Kivonat)

63 nem 252 fajtát és alfaját mutatta ki a szerző Hargita megye területéről. A fajlista tartalmazza azoknak a levélbogaraknak az adatait, amelyeket a Magyar Rovartani Társaság és a Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy) kutatói gyűjtöttek Hargita megyéből 1994 és 1996 között. A fajlistában megtalálhatók a Magyar Természettudományi Múzeum levélbogár-gyűjteményének és az irodalomnak az adatai. Ezen adatok alapján a szerző kimutatott 3 új fajt és alfajt Erdély, 48 új fajt és alfajt Hargita megye levélbogár-faunájában.

Bevezetés

Kelet- és Délkelet-Erdélyben 1985 óta folynak rendszeres rovartani kutatások a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a budapesti Magyar Természettudományi Múzeum és a Magyar Rovartani Társaság kutatóinak részvételével. A kutatások felölelték a jelenlegi Hargita megye teljes területét. Jelen alapvetésben a Hargita megyei adatokat kiegészítettem a Békás-szoros környéki (Neamț megye) és a gyimesi (Bákó megye) gyűjtési adatokkal. Az Alapvetés tartalmazza a kutatott területről fellelhető irodalmi adatokat is.

Már a 18. sz. végén számos európai rovarász hivatkozik leírásában a Kárpát-medencében gyűjtött bogarakra, így pl. A. SCOPOLI, M. PILLER, L. MITTELPACHER, R. TOWSON, J. HOFFMANNSEGG, J. FABRICIUS stb. Ma már nehéz megállapítani, hogy az általuk gyűjtött, illetve beszerzett bogarak közül melyek az erdélyi, ezen belül a Hargita megyei példányok. Az 1830-as évektől kezdte meg gyűjtéseit FRIVALDSZKY Imre, majd később rokona FRIVALDSZKY János és annak kitűnő gyűjtője, PÁVEL János. Igen sokat gyűjtöttek Erdélyben, főként a Bánságban, Krassó-Szörény megyében, de megfordultak Máramarosban is. Sajnos, gyűjtéseikből nem találtam Hargita megyei példányokat a budapesti Magyar Természettudományi Múzeum gyűjteményében.

Az 1850-es évektől kezdve kezdte publikálni BIELZ E. Albert nagyszabedényi iskolafelügyelő és természettudós gyűjtéseinek eredményeit. Legfontosabb kiadványa a "Die Erforschung der Käferfauna Siebenbürgens bis zum Schlusse des Jahres 1886" c. katalógusa, amelyben 341 levélbogár fajt, több alfajt és változatot írt le Erdély területéről, köztük 38 fajt Hargita megyéből. Az adatok származását a katalógusa nem említi, de feltételezhető, hogy nagyrésztük a nagyszabedényi Természettudományi Társaság tagjaitól származik, de számos külföldi rovarász is szolgáltatott adatokat.

BIELZ kortársa volt FUSS Károly, aki a gyűjtései során haláláig több, mint 5000 európai bogárfajt tartalmazó gyűjteményt mondhatott magáénak. Számos publikációja jelent meg 1850 és 1895 között, köztük az erdélyi Chrysolina és Oreina fajok leírása 1856-ból. Közleményeiben 2983 bogárfajt és változatot mutatott ki Erdélyből. Gyűjteménye a budapesti Magyar Természettudományi Múzeumban található, benne több Hargita megyei levélbogarat is sikerült megtalálnom. BIELZ (1886) katalógusában csak részben szerepelnek FUSS adatai. FUSS dolgozta fel HERMAN Ottónak a Balánbányai-hegységben végzett 1869-es gyűjtési adatait is. Ugyancsak az

ő buzdítására néhány évvel később a szászrégeni BIRTHLER Frigyes gyűjtött a hegységben. 1889-ben BÁLINT Sándor gyűjtött Székelyföldön, majd 1891-ben a brassói DEUBEL Frigyes és MÉHELY Lajos végzett gyűjtéseket Udvarhelyen és Csíkbán. Ugyancsak DEUBEL Frigyes és a bécsi Karl HOLDHAUS 1905-ben járt a mai Hargita megyében. ORMAY Sándor nagyszebeni gimnáziumi professzor gyűjtéseinek adatait később KUTHY Dezső és Karl PETRI is átvette.

A külföldi tudósok közül Edmund REITER paskauai entomológus 1869-től végzett gyűjtéseket a Kárpátok területén, így a Keleti-Kárpátokban is. Julius WEISE berlini entomológus több gyűjtőtutatot tett a Kárpát-medencében és 1875-től számos publikációjában foglalkozik az itt talált Chrysomelidákkal, és több új fajt is leír a gyűjtött anyagból.

1896-ban jelent meg KUTHY Dezső szerkesztésében „A Magyar Birodalom Állatvilága - Fauna Regni Hungariae” bogarakkal foglalkozó kötete. Ez a katalógus tartalmazza az addig fellelhető adatokat. Hargita megyéből 19 faj lelőhelyadatai találhatóak benne, de sok fajnál csak a gyakori, vagy közönséges megjegyzés szerepel. Ez utóbbiaknál megkíséreltem a MTTM gyűjteményéből a pontos lelőhelyeket összeállítani.

1912-ben Nagyszebenben jelent meg a segesvári polgári iskola igazgatója, a jeles rovarász Karl PETRI összefoglaló bogárkatalógusa „Siebenbürgens Käferfauna auf Grund ihrer Erforschung bis zum Jahre 1911” címmel. Ebben a katalógusban feltüntette mindazon fajokat, amelyek az irodalomban, a saját és erdélyi kortársai gyűjteményeiben találhatóak voltak 1911-ig. Összesen 417 levélbogár faj, ezeknek az addig leírt változatai szerepelnek a művében. Pontos lelőhellyel 93 Hargita megyei faj található a katalógusban, ezen kívül 30 faj Siebenbürgen vagy „a hegy- és dombvidéken elterjedt” megjelöléssel szerepel. PETRI 1925-1926-ban megjelentette az 1912-es erdélyi bogárkatalógusának a kiegészítését DEUBEL Frigyes, Dr. Eugen WORELL nagyszebeni főorvos és Dr. Arnold MÜLLER, valamint saját gyűjtései alapján. Ebben a közleményben mindössze 4 Hargita megyei faj adata

található. Karl PETRI gyűjteménye a nagyszebeni BRUKENTHAL Múzeumban található.

1912-ben CSIKI Ernő, 1916-ban HORVÁTH Géza, 1917-ben Ruff Péter végzett gyűjtéseket a vizsgált területen. A két világháború között végzett kutatásokról nem találtam levélbogár adatokat. 1941 és 1943 között számos kitérő entomológus gyűjtött Hargita megyében, a teljesség igénye nélkül megemlíteném közülük CSIKI Ernőt, MÓCZÁR Miklóst, SOÓS Árpádot, LOKSA Imrét, DUDICH Endrét, KASZAB Zoltánt, SZÉKESSY Vilmost. Ezekről a gyűjtőtutakról CSIKI Ernő két közleménye jelent meg 1942-ben, az első a Görgényi-hegység, a második a Balánbányai-hegység bogárfaunájához szolgáltat adatokat. Hosszú szünet után 1956-ban PAPP Jenő gyűjtött ismét Hargita megyében, főként Balánbánya környékén. 1983 és 1985-ben ismét találkozhatunk egy-egy entomológussal, aki megfordult a megyében és szórványos gyűjtést végzett ott.

1991-ben jött létre a Székely Nemzeti Múzeum és a Magyar Természettudományi Múzeum, illetve a Magyar Rovartani Társaság kutatói között az az együttműködés, amelyet a bevezetőben is jeleztem. A kutatások súlypontja az első években Kovászna megyére esett, de 1995-től ez áttevődött Hargita megyére, ahol a kutatás jelenleg is folyik.

Jelen közleményben Hargita megye területéről 63 nem 252 fajtát sikerült kimutatnom. Ebből Erdély bogárfaunájára nézve 3 új faj és alfaj, Hargita megyét tekintve pedig 48 új faj és alfaj volt kimutatható.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton köszönöm meg KOCS Irénnek, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Természettudományi Osztálya vezetőjének és férjének, KOCS Jánosnak azt az önzetlen segítséget, mellyel lehetővé tették a gyűjtőtutak zavartalan lebonyolítását. Ugyancsak köszönet illeti Dr. MERKL Ottót, a Magyar Természettudományi Múzeum Állattára Bogárgyűjteményének vezetőjét, aki biztosította a gyűjteményben folyó kutatásomat.

A fajlista adatai és a rövidítések

A fajlistában a következő adatok szerepelnek.

Félkövér betűkkel az egyes lelőhelyek, normál betűkkel a lelőhelyeket kiegészítő adatok, pl. magasságok, majd a gyűjtések dátuma, a gyűjtő(k) neve rövidítve, zárójelben az irodalmi adatok és a gyűjtemények megjelölése, ahol a példányok találhatóak, ugyancsak rövidítve. Dőlt betűvel az irodalmakban szereplő, ma már változott neveket jelöltem. - jel után a fajra vonatkozó megjegyzések következnek.

A gyűjtők nevének rövidítései:

AI = ALLADIATORIS Irma
BJ = BALOGH János
CS = CSIKI Ernő
DE = DUDICH Endre
DF = DEUBEL Frigyes
ÉG = ÉHIK Gyula
FE = FEJÉRVÁRY Gézáné
FK = FUSS Károly
GE = GEBHARDT Antal
HG = HORVÁTH Géza
KA = KALMÁR Zoltán
KD = KUTHY Dezső
KI = KOCS Irén
KZ = KASZAB Zoltán
LI = LOKSA Imre
MI = MIHÓK Ottó
ML = MÉHELY Lajos
MM = MÓCZÁR Miklós
NB = NAGY Barna
PA = PODLUSSÁNY Attila
PJ = PAPP Jenő
RI = ROZNER István
RJ = RUDNER József
RU = RUFF Péter
SÁ = SOÓS Árpád
SI = SZENT-IVÁNY József
SV = SZÉKESSY Vilmos
SZ = SZABÓ Zoltán
WÁ = WÁGNER János

Irodalmi hivatkozások rövidítései:

(B) = BIELZ (1887)
(CS) = CSIKI (1942a,b)
(FRH) = Fauna Regni Hungariae, KUTHY (1896)
(GMV) = GRUEV-MERKL-VÍG (1993)
(P) = PETRI (1912, 1925-26)
(SRK) = SZÉL-ROZNER-KOCS (1995)

Egyéb rövidítések:

(HNHM) = Hungarian Natural History Museum, Budapest

(mgy) = magángyűjtemény

TN = tápnövény

A fajok jegyzéke és a lelőhely-adatok

DONACIINAE

Donacia (Donacia) aquatica (Linnaeus, 1758)

Székelyvarság, 1995. V. 9., RI, (RIImgy); **Zeteváralja: Nagy-Küküllő-part**, 1995.V.10., RI, (SNM) - A faj első adata Hargita megyéből. Euroázsiai elterjedésű faj, Erdélyben gyakori. TN: *Glyceria*- és *Sparganium*-fajok.p

Donacia (Donacia) crassipes Fabricius, 1775

Balánbányai-hegység, (CS); **Nagy-Hagymás**, (P). - Euroszibériai elterjedésű faj, Erdélyben csak Szászrégenből és a Balánbányai-hegységből ismerjük. TN: *Nuphar luteum* és *Nymphaea alba*.

Donacia (Donacia) semicuprea Panzer, 1796

Borszék, (B,P); **Szencsed**, 1996.V.22., RI, (SNM). - Európai faj, Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Glyceria aquatica*.

Donacia (Donacia) obscura Gyllenhal, 1813

Tusnád, KD, (HNHM). - Euroszibériai elterjedésű faj, Erdélyből csak két irodalmi adatunk van. TN: *Carex*- és *Schoenoplectus*-fajok.

Donacia (Donacia) simplex Fabricius, 1775

Csíkyszereda, Olt-part, SZ, (HNHM). - Palearktikus faj. Erdélyben nem gyakori. TN: *Glyceria*-, *Carex*- és *Sparganium*-fajok.

Plateumaris (Juliusina) consimilis (Schrank, 1781)

Abásfalva: Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Balánbánya**, (P, CS); **Csík-havasok: Csíkdélné**, 1996.V.23., KI,PA & RI, (SNM); **Csíkyszereda: Olt-part**, SZ, (HNHM); **Egerszeg**, 1996.V.21., RI, (SNM); **Görgényi-havasok: Bucsintető**, 1941. VII. 24., CS, (CS, HNHM), 1995.VII.1., RI, (SNM); **Gyergyói-havasok: Gyilkos-tó**, 1995.VII.4., RI; **Gyergyó-Tölgyes**, (P); **Hargitafürdő**, 1943. VII. 6-7., SZ, (HNHM); (SRK); **Hargita-hegység: Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (SNM); **Homoródfürdő**,

700 m, 1943. VII. 8-28., ÉG & LI, (HNHM), 1996.V.24., KI, PA & RI, (SNM) **Nagy-Homoród-völgy**, 1943. VII. 2., GE, (HNHM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (SNM); **Kászon: Bordóca**, 1200 m, 1943.VI. 18-29., KZ, (HNHM), **Lassúág-patak**, 950 m, 1943. VII. 17-21., SV, (HNHM), **Salutaris**, 800 m, 1943, VII. 10-31., SV, (HNHM); **Kérvyfürdő: Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Nagycsomád**, 1943. VI. 30., GE, (HNHM); **Nagy-Hagymás**, DF, (HNHM); **Székelykeresztúr**, 1943. VI., MM, (HNHM); **Tusnád**, KD, (HNHM); **Tusnádfürdő: Szent Anna-tó**, (SRK); **Zeteváralja: Szencsed-pataka**, 1996.V.22., RI, (SNM). - Palearktikus elterjedésű faj, Erdélyben elterjedt és a vízenyős helyeken közönséges. TN: *Caltha palustris* és *Carex*-fajok.

ORSODACNINAE

Orsodacne cerasi (Linnaeus, 1758)

Borszék, (P); **Nagy-Homoród-völgy**, 1942.VII.3., GE, (HNHM). - Euroszibériai elterjedésű faj. Erdélyben, főként a déli részeken elterjedt és közönséges. TN: *Crataegus*-, *Prunus*-, *Sorbus*-, *Spiraea*-, *Ligustrum*- stb. fajok.

Orsodacne lineola (Panzer, 1795)

Homoródfürdő, 1996.V.24., KI, PA & RI, (SNM) - A faj első adata Hargita megyéből. Holomediterrán faj, amely Erdélyben több felé előfordul, de nem gyakori. TN: *Crataegus*-, *Mespilus*-, *Pyrus*- és *Prunus*-fajok.

ZEUGOPHORINAE

Zeugophora flavicollis (Marsham, 1802)

Borszék, (P); **Parajd: Kis-Küküllő-part**, (SRK). - Európai faj, amely Erdélyben elterjedt, de nem túl gyakori. TN: *Populus tremula*.

CRIOCERINAE

Lema (Lema) cyanella (Linnaeus, 1758)

Balánbánya, (CS); **Homoródfürdő**, 700 m., 1943.VII.8-28., leg. ÉG & LI, (HNHM). - Eurázsiai elterjedésű faj. Erdélyben elterjedt és nem ritka. TN: *Cirsium*-fajok.

Oulema (Haspidolema) erichsoni (Suffrian, 1841)

Homoródkeményfalva, Homoród-patak-völgye, 1995.V.8., RI, (Rimgy); **Székelyvárság**, 1995.V.9., RI, (Rimgy). - Európai faj, amely a vízenyős helyeken található. Erdélyben elterjedt, de ritka. p

Oulema (Haspidolema) gallaeciana (Heyden, 1870)

Hargitafürdő, (SRK); **Hargita-hegység: Nagy-Homoród-völgy**, 1942.VII.3., GE, (HNHM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM), (= *Lema lichenis* Voet).- Euroszibériai faj, amely Erdélyben elterjedt, a vízenyős helyeken nem túl gyakori. TN: *Cirsium*-fajok.

Oulema (Oulema) melanopus (Linnaeus, 1758)

Balánbánya, (B, P, CS); **Borszék**, (P); **Homoródfürdő**, 1996.V.24., RI, (SNM); **Kérvyfürdő: Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Tusnád**, KD, (HNHM). Nyugat-palearktikus elterjedésű faj, amely egész Erdélyben elterjedt és közönséges. TN: különböző fűfélék.

Oulema (Oulema) rufocyanea (Suffrian, 1847)

Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye, 1995.V.8., RI, (Rimgy); **Tusnád**, KD, (HNHM). - A faj első adatai Hargita megyéből. Nyugat-mediterrán faj, amely Erdélyben igen ritka, ez elterjedésének legkeletibb része.

Lilicercis meridigera (Linnaeus, 1758)

Gyergyói-havasok: Békás-szoros, (SRK); **Hargita-hegység: Czekend-tető**, 1942.VII.4., GE, (HNHM); **Nagy-Homoród-völgy**, 1942.VII.3., GE, (HNHM); **Hargitafürdő**, 1943. VII. 6-7., SZ, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-21., ÉG & LI, (HNHM); **Zeteváralja: Szencsed-patak-völgye**, 1996.V.22., RI, (SNM). - Euroszibériai elterjedésű faj. Erdélyben általánosan elterjedt és gyakori. TN: *Convallaria majalis*, *Lilium*-, *Polygonatum*-, *Allium*- és *Muscari*-fajok.

CLYTRINAE

Labidostomis tridentata (Linnaeus, 1758)

Kászon: Gombás-bérc, 1200 m, 1943.VII.26., SV, (HNHM). - A faj első adata Hargita megyéből. Euroszibériai elterjedésű faj, amely Erdélyben szórónosan előfordul. TN: *Quercus*, *Corylus* és *Betula*-fajok.

Labidostomis humeralis (Schneider, 1792)

Borszék, (FRH, B, P). - Ponto-mediterrán elterjedésű faj. Az irodalmi adatok szerint főként Erdély déli részén található. Hargita megyéből is csak régi irodalmi adatok említik.

Labidostomis longimana (Linnaeus, 1761)

Balánbánya, (CS); **Csík-medence**, 1995.VI.13., NB, (SNM); **Csíksgyörgy**, 1943.VII.22-28., SÁ & AI,

(HNHM); **Görgényi-hegység:** **Bogdánmező**, 1941.VII.24., CS, (CS, HNHM); **Gyergyói-havasok:** **Békás-szoros** (SRK); **Gyimesfelsőlok:** **Tatáros-patak-völgye**, 850-1000 m, 1943.VII.23., SI, (HNHM); **Hargita-hegység:** **Czekend-tető**, 1942.VII.4., GE, (HNHM); **Erdőfalja**, 1995.VII.4., RI, (SNM); **Hargitagyöngye**, (SRK); **Homoród**, 1916, HG, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Kászon:** **Lassú-ág-patak**, 950 m, 1943.VII.17-21., **Salutaris**, 800 m, 1943.VII.10-31., SV, (HNHM); **Oláhfalu**, (P); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Tusnádfürdő:** **Szent Anna-tó**, (SRK). - Euroszibériai elterjedésű faj, Erdélyben közönséges, TN: különböző pázsitfű-félék.

Labidostomis cyanicornis (Germar, 1817)

Székelykeresztúr, 1943.VI., MM, (HNHM). - Ponto-mediterrán faj, amely Erdélyből csak néhány helyről ismert. Hargita megyei előfordulása igen értékes adat. TN: *Salix*-fajok.

Clytra laeviuscula Ratzeburg, 1837

Fenyéd, 800 m, 1943.VII.27., ÉG & LI, (HNHM); **Gyergyói-havasok:** **Bucsin-tető**, (SRK); **Gyergyószentmiklós**, 1941.VII.28., CS, (HNHM); **Kérulyfürdő:** **Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Parajd**, **Kis-Küküllő-part**, (SRK); **Székelykeresztúr**, 1943. VI., MM, (HNHM). - Eurázsiai faj, amely egész Erdélyben elterjedt és a tápnövényein közönséges. TN: *Salix*- és *Populus*-fajok.

Smaragdina salicina (Scopoli, 1763)

Abásfalva, 1996.V.24., RI, (SNM); **Borszék**, (B, P), (= *Gynandrophthalma cyanea* Fabr.); **Csikszentgyörgy**, 1942. VII. 22-28., SÁ. & AI, (HNHM); **Homoródfürdő**, 1996.V.24., RI, (SNM); **Homoródkeményfalva:** **Homoród-patak-völgye**, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Parajd:** **Kis-Küküllő-part**, 1995.VII.1., RI, (RImgy); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM). - Eurázsiai elterjedésű faj, amely egész Erdélyben elterjedt és közönséges. TN: *Salix*- és *Crataegus*-fajok.

Smaragdina flavicollis (Charpentier, 1825)

Hargita-hegység: **Czekend-tető**, 1942.VII.4., GE, (HNHM); **Nagy-Homoród-völgy**, 1942.VII.3., GE, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Kászon:** **Salutaris**, 800 m, 1943.VII.10-31., SV, (HNHM); **Tusnád**, 1892.VII., ML, (HNHM). - Nyugat-mediterrán faj. Erdélyben főleg a déli részektől volt ismert, Hargita-megyei adatai értékesek. TN: *Alnus*-fajok..

Smaragdina xanthaspis (Germar, 1824)

Görgényi-havasok: **Libánfalva**, **Libántető**, (SRK); **Hargita-hegység:** **Czekend-tető**, 1942.VII.4., GE, (HNHM); **Hargitagyöngye**, (SRK). - Kelet-mediterrán faj, amely Erdélyben messze elterjedt és gyakori. TN: *Quercus*-, *Salix*-, *Populus*- és *Crataegus*-fajok.

Coptocephala unifasciata (Scopoli, 1763)

Oláhfalu, (P). - Kelet-mediterrán faj. Erdélyben messze elterjedt és gyakori. Hargita megyéből csak régi irodalmi adat említi. TN: *Pastinaca sativa* és a *Daucus carota*.

Coptocephala rubicunda (Laicharting, 1781)

Oláhfalu, (P). - Adriato-mediterrán faj. Erdélyi elterjedésére négy régi irodalmi adat utal, közülük egy Hargita megyei adat is található. Erdélyben nagyon ritka fajnak tűnik.

CRYPTOCEPHALINAE

Pachybrachis hieroglyphicus (Laicharting, 1781)

Borszék, (P); **Székelykeresztúr**, (P). - Nyugat-palearktikus faj, amely Erdélyben elterjedt és közönséges. Hargita megyéből csak irodalmi adataink vannak. TN: *Salix*-fajok.

Pachybrachis sinuatus Mulsant & Rey, 1859

Fenyéd, 800 m, 1943.VII.27., ÉG & LI, (HNHM), (= *Pachybrachis haliensis Suffrian*); **Gyimesbükk**, 1943.VI.21-29., SZ, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Kászon:** **Salutaris**, 800 m, 1943.VII.10-31., SV, (HNHM); **Parajd:** **Kis-Küküllő-part**, 1995.VII.1., RI, (RImgy); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Székelyudvarhely**, 1916, HG, (HNHM). - A faj első adatai Hargita megyéből. Közép-európai faj, amely Erdélyben elterjedt és a hegyvidéki patakok mentén gyakori. TN: *Myricaria germanica* és *Salix*-fajok.

Pachybrachis tessellatus (Olivier, 1791)

Homoródkeményfalva: **Homoród-patak-völgye**, 1995.VII.7., RI, (RImgy) - A faj első adata Hargita megyéből. Ez a közép- és dél-európai faj Erdélyben széles elterjedt és gyakori. Hargita megyéből a korábbi irodalmak nem közölték. TN: *Rhamnus cathartica* és *Quercus*-fajok.

Cryptocephalus (Homalopus) coryli (Linnaeus, 1758)

Borszék, *ab. temesiensis Suffrian*, (P); **Csiksomlyó:** **Somlyó-hegy**, 800-1030 m, 1943.VII.5., SZ, (HNHM),

Egerszeg, *ab. temesiensis Suffrian*, 1996.V.21., KI & PA, (SNM). - Euroszibériai elterjedésű faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Corylus*-fajok.

Cryptocephalus (Burlinius) bilineatus (Linnaeus, 1767)

Balánbányai-hegység, (CS); **Görgényi havasok: Bogdánmező**, 1941.VII.24., CS, (CS, HNHM); **Nagy-Hagymás**, (P); **Székelyudvarhely: Szarja-kő, Nyíres-tető**, 1942.VIII.5., BJ & KA, (HNHM). - Eurázsiai áréájú faj. Erdélyben főként a szárazabb réteken elterjedt és gyakori.

Cryptocephalus (Burlinius) frontalis Marsham, 1802

Homoródfürdő, 1996.V.24., RI, (RImgy) - A faj első adata Hargita megyéből. Euroszibériai faj, amelynek erdélyi előfordulását a régebbi irodalom is jelzi, de mindenütt ritka. TN: *Populus tremula* és *Betula pubescens*.

Cryptocephalus (Burlinius) ocellatus Drapiez, 1819

Görgényi-havasok: Kis-Küküllő felső völgye, 1941.VII.25., CS, (CS); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM). - Pontomediterrán faj, amely Erdélyben a vizenyős részeken elterjedt és gyakori. TN: *Salix*-, *Betula*-, *Populus*- és *Corylus*-fajok.

Cryptocephalus (Burlinius) carpathicus J. Frivaldszky, 1883

Balánbánya, (P); **Borszék**, 1886.VII.8., (HNHM). - A Kárpátok endemikus faja. Erdélyből csak néhány helyről ismert ritka bogár.

Cryptocephalus (Burlinius) labiatus (Linnaeus, 1761)

Balánbányai-hegység, (CS); **Nagy-Hagymás**, (P); **Csicsói-Hargita**, 1450-1550 m, 1943.VII.15., SI, (HNHM); **Csikszereda: Olt-part**, SZ; **Görgényi-havasok: Bucsin-völgy**, 1941.VII.17., CS, (CS, HNHM); **Felsőmező**, 1113 m, 1941.VII.23., CS, (CS, HNHM); **Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.22., CS, (CS); **Hargitafürdő**, (SRK); **Kászon: Gombás-bérc**, 1200 m, 1943.VII.26., SV, (HNHM); **Salutaris**, 800 m, 1943.VII.10-31., SV, (HNHM). - Euroszibériai faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Salix*-, *Betula*-, *Alnus*-, és *Quercus*-fajok, valamint a *Vaccinium myrtillus*.

Cryptocephalus (Burlinius) fulvus (Goeze, 1777)

Csikszentgyörgy, 1943.VII.22-28., SÁ & AI, (HNHM). - A faj első adata Hargita megyéből. Euroszibériai faj,

amely Erdélyben, főként a szárazabb réteken elterjedt és gyakori. TN: *Populus*-, *Salix*-, *Corylus*-, *Thymus*-, *Artemisia*-, *Limonium*-fajok.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) octopunctatus (Scopoli, 1763)

Egerszeg, 1996.V.21., KI & PA, (SNM); **Görgényi-havasok: Bucsin-tető**, 1941.VII.20., CS, (CS), 1995.VII.1., RI, (RImgy); **Bucsin-völgy**, 1941.VII.24., CS, (CS); **Ferenciláza-patak völgye**, 1941.VII.24., CS, (CS); **Kérvölgy: Tolvajos-patak**, (SRK); **Maros-hévíz: Zsák-hegy**, (SRK); **Parajd: Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.22., CS, (CS); **Kis-Küküllő-part**, 1995.VII.1., RI, (RImgy); **Tusnádfürdő: Szent Anna-tó**, (SRK). - Euroszibériai faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Salix*-, *Corylus*-, *Quercus*-, *Betula*- és *Crataegus*-fajok.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) sexpunctatus (Linnaeus, 1758)

Homoródfürdő, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM), 1996.V.24., RI, (RImgy); **Parajd: Kis-Küküllő-part**, (SRK). - Ez az eurázsiai faj Erdélyben elterjedt, de valamivel ritkább, mint az előző faj. TN: *Salix*-, *Quercus*-, *Betula*-, *Corylus*-, *Crataegus*- és *Fraxinus*-fajok.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) quinquepunctatus (Scopoli, 1763)

Gyergyói-havasok: Gyilkos-tó, 1912.VII.4., (HNHM); **Gyimesbükk**, (HNHM). - A faj első adata Hargita megyéből. Észak- és közép-európai faj, amely a Kárpátokban fordul elő leggyakrabban, de mindenütt ritka. TN: *Salix*-, *Corylus*-, *Betula*- és *Quercus*-fajok.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) bipunctatus (Linnaeus, 1758)

Abásfalva, 1996.V.24., KI, PA, & RI, (SNM); **Balánbánya**, (B, P, CS); **Balánbányai-hegység: Öcsém**, (B, CS); **Borszék**, (B, P); **Csikszentgyörgy**, 1943.VII.22-28, SÁ & AI, (HNHM); **Csikszereda: Olt-part**, SZ, (HNHM); **Fenyéd**, 600 m, 1943.VII.27., ÉG & LI, (HNHM); **Görgényi-havasok, Libánfalva: Libántető**, (SRK); **Gyergyószentmiklós**, (HNHM); **Hargita-hegység: Czekend-tető**, 1942.VII.4., GE, (HNHM); **Hargitagyöngye**, (SRK); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-29., ÉG & LI, (HNHM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1996.V.24., KI & PA., (SNM); **Kászon: Gombás-bérc**, 1200 m, 1943.VII.26., SV, (HNHM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM., (HNHM). - Euroszibériai faj, amely Erdélyben mindenütt közönséges. TN: Különféle lomblevelű fák és cserjék.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) biguttatus (Scopoli, 1763)

Csikszentgyörgy, 1943.VII.27-28., SÁ & AI, (HNHM); **Homoród**, 1916, HG, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Kászon: Lassúág-patak**, 950 m, 1943.VII.17-21., SV, (HNHM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM., (HNHM). - A faj első adatai Hargita megyéből. Ez az eurosibériai faj Erdélyben elterjedt és gyakori, a vízenyős rétek virágain található.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) aureolus Suffrian, 1847 ssp. *illyricus* Franz, 1949

Görgényi-havasok: Kis-Küküllő felső völgy, 1941.VII.16., CS, (CS, HNHM); **Gyimesbükk**, 1943.VI.21-28., SZ, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Kászon: Gombásbérc**, 1200 m, 1943.VII.28., SV, (HNHM); **Oláhfalva**, (P); **Torjai-hegység: Nagycsomád**, 1943.VI.30., GE, (HNHM). - Közép- és dél-európai faj, amely Erdély egész területén, így a Kárpátokban is elterjedt és gyakori. TN: *Compositae*.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) sericeus sericeus (Linnaeus, 1758)

Balánbánya: Jáhoros-patak-völgye, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); **Borszék**, (P); **Csicsói-Hargita**, 1300-1350 m, 1955.VIII.16-17., PJ, (HNHM); **Görgényi-havasok: Bogdán-mező**, 1941.VII.24., CS, (CS, HNHM); **Hargita-gyöngye**, (SRK); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.VII.7., RI, (SNM); **Gyergyói-havasok, Békás-szoros**, 1995.VII.4., RI, (SNM); **Hargita-hegység: Erdőalja**, 1995.VII.4., RI, (SNM); **Kászon: Gombásbérc**, 1200 m, 1943.VII.28., SV, (HNHM); **Lassúág-patak**, 950 m, 1943.VII.17-21., SV, (HNHM); **Salutaris**, 800 m, 1943.VII.10-31., SV, (HNHM); **Madarasi-Hargita**, 1700 m, 1943.VII.18, ÉG & LI, (HNHM); **Marosfő**, 1943.VII.17, SÁ & AI, (HNHM); **Oláhfalva**, (P); **Tusnád**, 1893.VII., ML, (HNHM); **Zeteváralja: Szencsed-pataka**, 1995.VII.3., RI, (RImgy). - Pontomediterrán elterjedésű faj. A Kárpát-medencében egyike a legközönségesebb fajoknak. TN: *Compositae*.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) hypochaeridis hypochaeridis (Linnaeus, 1758)

Borszék, (*C. cristula* Duftschmid), (B, P); **Görgényi-havasok: Bogdán-mező**, 1941.VII.24., CS, (HNHM); **Bucsin-völgy**, 1941.VII.13., CS, (CS, HNHM); **Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.24., CS, (CS, HNHM);

Hargita-hegység: Hargitafürdő, 1400 m, 1943.VII.20., SI, (HNHM); **Erdőalja**, 1911.VII.9., (HNHM); **Homoród**, 1916., HG, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Kászon: Bordóca**, 1200 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM); **Gombásbérc**, 1200 m, 1943.VII.28., SV, (HNHM); **Lassúág-patak**, 950 m., 1943.VII.17-21., SV, (HNHM); **Salutaris**, 800 m., 1943.VI.19-29., KZ, (HNHM), 1943.VII.10-31., SV, (HNHM); **Korond**, CS, (HNHM); **Nagy-Cohárd**, 1956.VII.11., PJ, (HNHM); **Oláhfalva**, (*C. cristula* Duftschmid); **Parajd: Kis-Küküllő-part**, (SRK); 1995.VII.1., RI, (RImgy); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Zeteváralja: Szencsed-pataka**, 1995.VII.3., RI, (SNM). - Európai faj, egész Erdélyben elterjedt és közönséges. TN: *Compositae*.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) hypochaeridis transiens Franz, 1949

Csikszentgyörgy, 1943.VII.22-28., SÁ & AI, (HNHM). - A alfaj első adata Hargita megyéből. Ez az alfaj a Kárpát-medence nyugati részében honos. Erdélyi előfordulását múzeumi példányok bizonyítják. TN: *Compositae*.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) violaceus Laicharting, 1781

Abásfalva: Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., RI, (SNM); **Balánbánya**, (P, CS); **Borszék**, (P); **Csikdelne**, 1996.V.23., KI & PA, (SNM); **Gyergyói-havasok: Békás-szoros**, 1943.VII.18., SÁ & AI, (HNHM); **Bucsin-tető**, (SNM); **Hargita-hegység: Nagy-Homoród-völgy**, 1942.VII.3., GE, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); 1996.V.24., RI, (SNM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Kászon: Gombásbérc**, 1943.VII.28., SV, (HNHM); **Lassúág-patak**, 800 m, 1943.VII.17-21., SV, (HNHM); **Nagy-Cohárd: Gyilkos-tó**, 1956.VII.11., PJ, (HNHM); **Parajd: Kis-Küküllő-völgye**, 1995.VII.1., RI, (SNM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Tusnádfürdő: Szent Anna-tó**, (SNM). - Eurosibériai faj, amely Erdélyben mindenféle megtalálható és közönséges. TN: *Salix*-, *Ahnus*-, *Crataegus*-fajokon és a rétek virágain.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) virens Suffrian, 1847

Balánbánya, (P). - Kelet-palearktikus faj. Erdélyből csak néhány lelőhelyadata van. Virágos réteken, erdőszegélyeken található.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) nitidus (Linnaeus, 1758)

Hargita-hegység: Nagy-Homoród-völgy, 1942.VII.3., GE, (HNHM). - A faj első adata Hargita megyéből. Eurosibériai

faj, amely Erdélyben több felé előfordul, de nem gyakori. TN: *Corylus*-, *Salix*-, *Betula*- és *Quercus*-fajok.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) nitidulus Fabricius, 1787

Borszék, (P); **Fenyéd**, 600 m, 1943.VII.27., ÉG & LI, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM). - Euroszibériai elterjedésű, amely az előző fajnál gyakoribb Erdélyben. TN: *Betula*-, *Corylus*- és *Salix*-fajok.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) frenatus Laicharting, 1781

Tusnádfürdő: Szent Anna-tó, (SRK). - Euroszibériai faj, amely Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. TN: *Salix*- és *Alnus*-fajok.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) moraei (Linnaeus, 1758)

Balánbánya: Jáhoros-patak-völgye, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); **Fenyéd**, 600 m, 1943.VII.27., ÉG & LI, (HNHM); **Görgényi-havasok: Libánfalva, Libántető**, (SRK); **Hargita-hegység: Nagy-Homoród-völgy**, 1942.VII.3., GE, (HNHM); **Vargyas-patak völgye**, 1942.VI.26., GE, (HNHM); **Hargitagyöngye**, (SRK); **Homoród**, 1916, HG, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Kászon: Lassúág-patak**, 950 m, 3.VII.17-21., SV, (HNHM); **Kérulyfürdő: Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Székelyudvarhely**, 1916, HG, (HNHM); **Tusnádfürdő: Szent Anna-tó**, (SRK). - Euroszibériai faj, amely egész Erdélyben elterjedt és közönséges. TN: *Hypericum*-fajok, valamint a *Sarothamnus scoparius*.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) octacosmus Bedel, 1891

Cskszentgyörgy, 1943.VII.22-28., SÁ & AI, (HNHM). - A faj első adata Hargita megyéből. Euroszibériai elterjedésű faj. Erdélyben a vízenyős réteken különféle virágokon mindenféle megtalálható és közönséges.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) quadriguttatus Richter, 1820

Borszék, (P), **Gyergyói-havasok: Békás-szoros**, 1995.VII.4., RI, (RImgy). - Euroszibériai faj, amely Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. TN: *Alnus*-fajok.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) quadripustulatus Gyllenhal, 1813

Görgényi-havasok: Kis-Küküllő felső völgye, 1941.VII.21., CS, (CS, HNHM). - Észak- és közép-európai faj, amely a Kárpátokban többfelé megtalálható, de ritka. TN: *Picea*- és *Abies*-fajok.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) flavipes Fabricius, 1781

Abásfalva: Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., RI, (SNM); **Hargita-hegység: Czekend-tető**, 1942.VII.4., GE, (HNHM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Marosfő**, 1943.VII.17., SÁ & AI, (HNHM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM). - A faj első adatai Hargita megyéből. Euroszibériai elterjedésű, egész Erdélyben megtalálható közönséges faj. TN: *Salix*-, *Alnus*-, *Populus*-, *Betula*-, *Corylus*-, *Crataegus*- és *Quercus*-fajok.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) signatifrons G. Müller, 1748

Hargita-hegység: Homoródfürdő, Homoród-patak-völgye, 1994.VI.25., RI, (RImgy) - A faj első adata Erdély levélbogár-faunájában. Közép- és dél-európai faj. A Kárpát-medencében a hegy- és dombvidékeken elterjedt, de ritka. Korábbi erdélyi gyűjtési adata nincs. TN: *Corylus*-fajok.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) vittatus Fabricius, 1775

Borszék, (FRH); **Oláhfalva**, (FRH, B, P). - Pontusi faj, amely Erdélyben az irodalmi adatok alapján szélesen elterjedt, de nem gyakori. Újabb gyűjtési adatai nincsenek. TN: *Chrysanthemum leucanthemum* és a *Sarothamnus scoparius*.

EUMOLPINAE

Bromius obscurus obscurus (Linnaeus, 1758)

Balánbánya: Egyesfő, 1942.VI.9-11., CS, (CS, HNHM); **Jáhoros-patak-völgye**, 1995. VII. 5-6., RI, (SNM); **Görgényi-havasok: Bucsin-völgy**, 1941.VII.14-24., CS, (CS, HNHM); **Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.22., CS, (CS, HNHM); **Gyergyó**, (B, P); **Hargitafürdő**, (SRK); **Kis-Cohárd**, 1995.VI.14., NB, (RImgy). - Eurázsiai faj, a nevezék alfaj Erdély hegyvidékén elterjedt és gyakori. TN: *Chamaenerion angustifolium* és az *Epilobium*-fajok.

Pachnephorus pilosus (Rossi, 1790)

Oláhfalva, (P). - Európai faj, amely Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. Hargita megyéből csak egy régi irodalmi adat jelzi jelenlétét.

Eumolpus asclepiadeus (Pallas, 1773)

Homoródalmas: **Vargyas-patak völgye**, 1943.VII.9-10., BJ & KA, (HNHM). - A faj első adata Hargita megyéből. Eurázsiai faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Cynanchum vincetoxicum*.

CHRYSOMELINAE

Leptinotarsa decemlineata (Say, 1824)

Balánbánya: **Jáhoros-patak-völgye**, 1995.VII. 5-6., RI, (SNM); **Gyergyói-havasok:** **Gyilkos-tó**, 1995. VII. 4., RI, (SNM); **Hargita-hegység:** **Madarasi-Hargita**, 1995. VII. 2., RI, (Rimgy); **Hargitafüredő**, (SRK), 1300 m, 1995.VI.5., RJ; **Tusnádfüredő:** **Szent Anna-tó**, (SRK). - Amerikából behurcolt faj, egész Erdélyben elterjedt és közönséges. TN: *Solanaceae*.

Chrysolina (Threnosoma) WEISEI J. Frivaldszky, 1883

Balánbánya, (P, CS). - A Déli-Kárpátok havasi régiójából volt ismert, ahol nem ritka. Irodalmi adat a Keleti-Kárpátokból is említi.

Chrysolina (Ovostoma) olivieri olivieri (Bedel, 1892)

Balánbánya: **Egyeskő**, 1942.VI.8., CS, (CS, HNHM), (*Chrysolina caerulea caerulea* CSIKI); **Hargita-hegység**, CS, (HNHM), **Vargyas-völgy**, 1500 m, 1942.VI.26., GE, (HNHM); **Homoródfüredő:** **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (SNM), 1995.VII.2., RI, (Rimgy), **Vargyas-völgy**, 1943.VII.9-10., BJ & KA, (HNHM); **Parajd:** **Kis-Küküllő-völgye**, 500 m, 1995.V.11., RI, (SNM); **Tusnád**, 1893.VII., ML, (HNHM); **Tusnádfüredő:** **Szent Anna-tó**, 1996.V.27., RJ; **Üz-völgy**, 1917.VII.2., RU, (HNHM). - A faj első pontos lelőhelyadatai Hargita megyéből. Európai hegyvidéki faj, amely az erdélyi hegyekben elterjedt és közönséges. Az irodalom csak általában említi az előfordulását. TN: *Salvia glutinosa*.

Chrysolina (Ovostoma) olivieri subalpina Csiki, 1952

Balánbányai-hegység: **Egyeskő**, 1942.VI.8., CS, (CS, HNHM), **Nagy-Hagymás**, DF, (HNHM); **Homoródalmas**, DF, (HNHM). - Az alfaj első adatai Hargita megyéből. Az alfaj a Keleti- és a Déli-Kárpátok alhavasi régiójában él.

Chrysolina (Ovostoma) globipennis globipennis (Suffrian, 1851)

Balánbánya, (CS); **Balánbányai-hegység:** **Egyeskő**, 1942.VI.8-9., CS, (CS), **Nagyhagymás**, (P), (=

Chrysolina coerulea var. *globipennis* Suffr.). **Öcsém**, 1942.VI.9., CS. - A Központi- és a Keleti-Kárpátok endemikus ritka faja.

Chrysolina (Ovostoma) globipennis euminuta Bechyně, 1950

Balánbányai-hegység: **Nagy-Hagymás**, DF, (HNHM). - Az alfaj előfordulásának első erdélyi adata. Ezt az endemikus kárpáti alfajt a Magas-Tátrából írták le, de várható volt az előkerülése más helyeken is. A Keleti-Kárpátokból származó példány igen értékes adat a faj elterjedéséhez.

Chrysolina (Menthastriella) herbacea (Duftschmid, 1825)

Csíkdelne: 1996.V.23., RI, (SNM); **Csíkcszentgyörgy**, 1943. VII.22-28., SÁ & AI, (HNHM); **Egerszeg**, 1996.V.21., RI, (SNM); **Gyergyói-havasok:** **Békás-szoros**, (SRK), **Gyilkos-tó**, (SRK); **Görgényi-havasok:** **Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.21., CS, (CS, HNHM); **Hargitafüredő**, (SRK); **Homoródfüredő**, 1995.VII.7., RI., (Rimgy); **Homoródkeményfalva**, 1995.VII.7., RI, (SNM); **Kérulyfüredő:** **Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Parajd:** **Kis-Küküllő-völgy**, 1995.V.11., RI, (SNM); 1995.VII.1., RI, (SNM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Tusnád**, 1943.VI.9-12., WÁ & FE, (HNHM); **Tusnádfüredő:** **Szent Anna-tó**, (SRK). - Pontomediterrán elterjedésű faj, amely Erdély egész területén elterjedt és közönséges. TN: *Mentha*-fajok.

Chrysolina (Synerga) coeruleans (Scriba, 1791)

Hargitafüredő, (SRK). - Pontomediterrán faj, amely Erdélyben több felé előfordul a patakpartokon és a nedves, tocsogós réteken. Az előző fajnál ritkább. TN: *Mentha aquatica*.

Chrysolina (Heliostola) carpathica carpathica (Fuss, 1856)

Balánbányai-hegység: (CS), **Egyeskő**, 1942.VI.8., CS, (CS, HNHM); **Nagy-Hagymás**, (P), DF, (HNHM), 1942.VI.10., CS, (CS, HNHM). - A Keleti- és a Délkeleti-Kárpátok endemikus faja. Havasi gypsintben, kövek alatt gyűjthető.

Chrysolina (Erythrochrysa) polita (Linnaeus, 1758)

Balánbánya: **Jáhoros-patak-völgye**, 1995.VII.5-6., RI, (SNM); **Egerszeg**, 1996.V.21., RI, (SNM); **Görgényi-havasok:** **Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.20., CS, (CS, HNHM); **Gyergyói-havasok:** **Gyilkos-tó**, 1995.VII.4, RI, (SNM); **Hargita-hegység:** **Hargitafüredő**, (SRK), **Vargyas-völgy**, 1942.VI.26., GE, (HNHM); **Madarasi-**

Hargita, 1995.VII.2., RI., (SNM); **Homoródfürdő**, 1995.VII.7., RI., (RImgy); **Homoródfürdő**: 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM), **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI; 1996.V.24., KI & PA., (SNM); **Kéruyfürdő**: **Tolvajos-patak-völgye**, (SRK), 1995.V.7., RI., (SNM); **Parajd**, **Kis-Küküllő-völgye**, 1995.VII.1, RI., (SNM); **Tusnádfürdő**: **Szent Anna-tó**, (SRK). - Palearktikus elterjedésű faj. Egész Erdélyben megtalálható és közönséges. TN: *Mentha aquatica*, *Mentha longifolia*, *Lycopus europaeus*, *Nepeta cataria*, *Glechoma hederacea*, *Salvia pratensis*, *Melissa*- és *Origanum*-fajok.

Chrysolina (Chrysolina) staphylaea (Linnaeus, 1758)

Balánbányai-hegység: **Egyeskő**, 1942.VI.8., CS, (CS, HNHM), **Nagy-Hagymás**, 1942.VI.10., CS, (CS, HNHM); **Borszék**, (P); **Gyimesfelsőlok**, 1996.V.23., RI, (RImgy); **Oláhfalu**, (B, P); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Tusnád**, KD, (HNHM). - Nyugat-palearktikus faj. Egész Erdélyben a vizenyős réteken elterjedt és gyakori. TN: *Mentha*-, *Melissa*- és *Ocimum*-fajok.

Chrysolina (Sphaerochrysolina) rufa (Duftschmid, 1825)

Balánbányai-hegység, (Cs); **Borszék**, (B), (*var. opulenta Suffrian*). - Európai hegyvidéki faj, amely Erdély hegyeiben elterjedt és helyenként nem ritka. Hargita megyéből csak irodalmi adataink vannak.

Chrysolina (Sphaerochrysolina) crassicollis crassicollis (Suffrian, 1851)

Borszék, (P); **Hargita-hegység**: **Madarasi-Hargita**, 1700 m, 1943.VII.18., ÉG & LI, (HNHM); **Hargitafürdő**, 1995.VI.6., RJ; **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM), 1994.VI.25., RI, (RImgy); **Homoródfürdő**: **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (RImgy); **Kászon**: **Bordóca**, 1200 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM), **Gombásbérc**, 1200 m, 1943.VII.28., SV, (HNHM), **Katrosa-patak**, 800 m, 1943.VII.27., SV, (HNHM); **Tusnád**, KD, (HNHM); **Tusnádfürdő**: **Szent Anna-tó**, 1996.V.27., lucfenyves, RJ. - Európai hegyvidéki faj, amely Erdély hegyeiben többfelé előfordul és gyakori.

Chrysolina (Sphaerochrysolina) crassicollis rementina Bechné, 1950

Balánbányai-hegység: **Egyeskő**, 1942.VI.9., CS, (CS, HNHM), **Nagy-Hagymás**, DF, (HNHM), 1942.VI.10., CS, (CS, HNHM), **Öcsém**, 1942.VI.9., CS, (CS, HNHM). - A felsorolt adatok a Keleti-Kárpátok faunájára nézve új alfajt jelentenek, mert eddig csak a Déli-Kárpátokból volt ismert ez az alfaj.

Chrysolina (Cyrtochrysolina) marcasitica marcasitica (Germar, 1824)

Balánbányai-hegység: **Egyeskő**, 1942.VI.8-9., CS, (CS), **Gyümölcsénes fennsík**, (CS), **Nagy-Hagymás**, 1942.VI.10., CS, (CS); **Kéruyfürdő**: **Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Oláhfalu**, (FRH, B, P). - Európai hegyvidéki faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori.

Chrysolina (Cyrtochrysolina) marcasitica turgida (Weise, 1882)

Balánbányai-hegység: (CS), **Egyeskő**, 1942.VI.11., CS, (CS, HNHM), **Nagy-Hagymás**, DF, (HNHM); **Borszék**, (P), (= *Chrysolina marcasitica var. turgida Wse.*); 1995.VII.8., PA, (SNM); **Gyergyói-havasok**: **Békás-szoros**, 1994.VI.26., RI, (RImgy); **Hargita-hegység**: **Erdőalja**, 1995.VII.4., RI, (RImgy); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (RImgy); **Kéruyfürdő**: **Tolvajos-patak-völgye**, (SRK), 1995.V.7., RI, (RImgy); **Parajd**: **Kis-Küküllő-part**, 500 m, 1995.V.11., RI, (SNM); **Szencsed**, 1996.V.22., KI & PA, (SNM). - Az alfaj a Kárpátok egész vonulatának endemizmusa. Hargita megyében elég gyakori.

Chrysolina (Colaphoptera) hemisphaerica hemisphaerica (Germar, 1817)

Balánbányai-hegység: **Nagy-Hagymás**, (CS). - Adriatomediterrán faj, amely az irodalmi adatok szerint Erdély több pontján, de főként a Déli-Kárpátokban található. Hargita-megyei előfordulása ennek a ritka fajnak igen értékes adat.

Chrysolina (Colaphoptera) crassimargo (Germar, 1824)

Balánbányai-hegység: **Egyeskő**, 1942.VI.8-11., CS, (CS), **Nagy-Hagymás**, 1942.VI.10., CS, (CS), **Öcsém**, 1942.VI.9., CS, (CS); **Kéruyfürdő**: **Tolvajos-patak-völgye**, (SRK). - Alpesi és montán európai faj, melyet az irodalom csak a Déli-Kárpátokból említ. Hargita-megyei adatai a faj jóval szélesebb elterjedésére utal.

Chrysolina (Colaphoptera) purpurascens purpurascens (Germar, 1822)

Balánbányai-hegység, (CS); **Nagy-Hagymás**, (P). - Európai hegyvidéki faj, amely Erdélyben több helyen megtalálható, de nem gyakori. Hargita megyéből csak irodalmi adataink vannak.

Chrysolina (Colaphodes) haemoptera (Linnaeus, 1758)

Balánbányai-hegység: **Nagy-Hagymás**, 1942.VI.10., CS (CS, HNHM); **Kászon**: **Salutaris**, 800 m,

1943.VII.10-31., SV, (HNHM); **Kéruyfürdő:** **Tolvajos-patak-völgye**, 1992.VIII.28, KI et PA, (RImgy); **Oláhfalu**, (B, P); **Székelyvarság**, 1995.V.9., RI, (SNM). - Euroszibériai faj, amely Erdélyben általánosan elterjedt és nem ritka. TN: *Plantago*-fajok.

Chrysolina (Colaphosoma) sturmi (Westhoff, 1882)

Homoródfürdő: **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (RImgy); **Tusnádfürdő:** **Szent Anna-tó**, (SRK), 1996.V.27., lucfenyves, RJ. - Euroszibériai faj, amely Erdélyben a hegy- és dombvidéken elterjedt és gyakori. TN: *Glechoma hederacea*, *Mentha longifolia*, *Cirsium erisithales* és a *Galium*-fajok.

Chrysolina (Taeniosticha) Reitteri lineata Papp, 1946

Remete (Gyergyó-), (P), (= *Chrysolina lurida* L. ssp. *lineata* Papp) - Kárpát-medencei endemikus alfaj. A száraz pusztafüves helyeket kedveli. Erdélyből csak az irodalom említi.

Chrysolina (Stichoptera) sanguinolenta (Linnaeus, 1758)

Balánbánya, (CS). - Euroszibériai faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Linaria vulgaris*.

Chrysolina (Sphaeromela) varians (Schaller, 1783)

Balánbánya, (CS); **Balánbányai-hegység:** **Jáhoros-patak-völgye**, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); **Csicsói-Hargita**, 1450-1550 m, 1943.VII.15., SI, (HNHM); **Görgényi-havasok:** **Bucsin-völgy**, 1941.VII.17., CS, (CS), **Bucsin-tető**, 1941.VII.20., CS, (CS), **Ferenciláza-patak völgye**, 1941.VII.24., CS, (CS, HNHM); **Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.20-25., CS, (CS, HNHM); **Libánfalva:** **Libántető**, (SRK); **Gyergyó:** **Batrina**, **Remete**, 1912.VII.12., CS, (HNHM); **Gyergyói-havasok:** **Gyilkos-tó**, 1995.VII.4., RI, (SNM); **Gyimesfelsőlok**, 1996.V.23., RI, (SNM); **Hargita-hegység:** **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2, RI, (RImgy); **Homoródfürdő:** **Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Kászon:** **Bordóca**, 1200 m, 1943.VI.18, KZ, (HNHM), **Gombásbérc**, 1200 m, 1943.VII.26., SV, (HNHM); **Szencsed**, 1996.V.22., KI, PA & RI, (SNM); **Torjai hegység:** **Nagycsomád**, 1943.VI.30., GE, (HNHM); **Tusnád**, KD, (HNHM); **Tusnádfürdő:** **Szent Anna-tó**, (SRK); **Zeteváralja:** **Szencsed-pataka**, 1995.VII.3., RI, (SNM), 1996.V.22., RI, (SNM). - Nyugat-palearktikus faj, amely a Kárpát-medence hegyvidékein, így Erdélyben is elterjedt és közönséges. TN: *Hypericum*-fajok.

Chrysolina (Chalcoidea) carnifex (Fabricius, 1792)

Gyergyó-Tölgyes, (FRH, P). - Közép- és kelet-európai faj, amely Erdélyből csak néhány helyről ismeretes. Hargita megyei előfordulásáról csak régi irodalmi adataink vannak. Homokos helyeken található. TN: *Artemisia campestris*.

Chrysolina (Chalcoidea) marginata (Linnaeus, 1758)

Gyergyószentmiklós: **Hegyes-havas**, 1000 m, (SRK); **Gyergyó-Tölgyes**, (P); **Hargita-hegység:** **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (RImgy); **Oláhfalu**, (B, P). - Nyugat-palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és igen gyakori. TN: *Achillea millefolium*, *Artemisia*- és *Chrysanthemum*-fajok.

Chrysolina (Fastuolina) fastuosa (Scopoli, 1763)

Abásfalva, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Balánbányai-hegység:** **Egyeskő**, 1942.VI.9., CS, (CS, HNHM); **Görgényi-havasok:** **Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.20-23., CS, (CS, HNHM); **Gyergyói-havasok:** **Békás-szoros**, 1994.VI.26., RI, (SNM); **Gyilkos-tó**, 1995.VII.4., RI, (SNM); **Gyimesbükk**, 1943.VI.21-29., SZ, (HNHM); **Libánfalva:** **Libán-tető**, 1994.VI.26., RI, (SNM); **Hargita-hegység:** **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (RImgy); **Hargitafürdő**, 1994.VI.25., RI, (RImgy); **Homoródfürdő:** **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (SNM), 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Homoródkeményfalva:** **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8, 1995.VII.7., 1996.V.24., RI, (SNM); **Kászon:** **Lassúág-patak**, 950 m, 1943.VII.17-21., SV, (HNHM), **Salutaris**, 800 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM); **Kéruyfürdő:** **Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Parajd:** **Kis-Küküllő-völgye**, 1995.VII.1., RI, (SNM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Szencsed**, 1996.V.22., KI & PA, (SNM); **Torjai-hegység:** **Nagycsomád**, 1943.VI.30., GE, (HNHM); **Tusnád**, KD, (HNHM); **Zeteváralja:** **Szencsed-pataka**, 1995.VII.3., 1996.V.22., RI, (SNM). - Eurázsiai faj, amely Erdélyben közönséges. TN: *Galeopsis*-, *Lamium*-, és *Urtica*-fajok.

Oreina (Allorina) bidentata Bontems, 1981

Balánbánya, (CS), **Jáhoros-patak-völgye**, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); **Hargita-hegység:** **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (SNM); **Gyergyói-havasok:** **Békás-szoros**, 1995.VII.4., RI, (RImgy); **Zeteváralja:** **Szencsed-patak-völgye**, 1995.VII.3., RI, (RImgy). - A faj első adatai Hargita megyéből. Európai elterjedésű hegyvidéki faj, amely a Kárpátok egész vonulatában megtalálható és gyakori. TN: *Petasites*-, *Senecio*- és *Centaurea*-félék.

Oreina (Allorina) caerulea (Olivier, 1790)

Parajd, 1943.VI.20., WÁ & FE, (HNHM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Szentgyháza**, 850

m, 1995.VI.7., RJ - A faj első adatai Hargita megyéből. Európai faj, amely a Kárpátokban mindenhol megtalálható. TN: *Centaurea jacea*.

Oreina (Intricatorina) intricata intricata (Germar, 1824)

Balánbánya, (CS); **Balánbányai-hegység: Egyeszkő**, 1942.VI.8., CS, **Nagy-Hagymás**, 1942.VI.10., CS, (CS, HNHM); **Öcsém**, 1942.VI.11., CS, (CS, HNHM); **Borszék**, (B, P); **Fehérmező**, (CS); **Gyergyó-Tölgyes**, (P), (= *Chrysochloa intricata* Germ); **Gyergyói-havasok: Békás-szoros**, (SRK), **Gyilkos-tó**, 1908.VII.23., (HNHM); **Görgényi havasok: Bucsin-tető**, (SRK), **Ferenciláza-patak völgye**, 1941.VII.24., CS, (CS, HNHM); **Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.20., CS, (CS, HNHM); **Hargitafürdő**, 1400 m, 1943.VII.20., SI, (HNHM); **Pongrác-tető, Lóduj**, 1995.VII.4-5., RI, (RImgy); **Hargita-hegység**: 1934.VII., leg. Th. CSIKI., (HNHM), **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (SNM); **Uz-völgy**, 1917.VII.2., RU, (HNHM). - Európai hegyvidéki faj, amely a Kárpátokban elterjedt és gyakori. TN: *Senecio nemorensis*.

Oreina (Intricatorina) intricata anderschi (Duftschmid, 1825)

Balánbányai-hegység: Egyeszkő, (CS); **Borszék**, (P); **Gyergyó-Tölgyes**, (P), (*Chrysochloa intricata* Ger. var. *anderschi* Duft.); **Hargita-hegység**, (B); **Oláhfalu**, (B). - A törzsalakhoz hasonlóan ez az alfaj Erdélyben sokfelé előfordul. Hargita megyéből csak irodalmi adataink vannak, az utóbbi időkben nem gyűjtötték.

Oreina (Oreina) alpestris alpestris (Schummel, 1844)

Balánbányai-hegység: (CS), **Egyeszkő**, 1942.VI.8., CS, (CS, HNHM), **Tarkó**, (HNHM); **Csikszentdomokos**, FK, (HNHM); **Csikszépvíz: Jávor-hegy**, 1150 m, 1943.VII.23., SI, (HNHM); **Fenyéd**, 600 m, 1943.VII.27., ÉG & LI, (HNHM); **Hargita-hegység: Nagy-Homoród-völgy**, 1943.VII.2., GE, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Kereszthegy**, FK, (HNHM); **Kovács-patak-völgye**, (CS); **Borszék**, (FRH, B, P); **Nagyhagymás**, (P); **Gyergyói-havasok: Békás-szoros**, (SRK); **Uz-völgy**, 1917.VII.2., RU, (HNHM). - Közép-európai hegyvidéki faj, amely egész Erdélyben a legelterjedtebb havasi levelbogar és a bükkövezettől felfelé igen gyakori. TN: *Chaerophyllum aromaticum*, *Chaerophyllum cicutaria* és az *Anthriscus silvestris*.

Oreina (Protorina) plagiata plagiata (Suffrian, 1861)

Gyergyó, (P), (= *Chrysochloa plagiata* Suffr.), **Csik-havasok: Balánbánya (Öcsém, Nagyhagymás)**, (P, CS), (= *Chr. plagiata* Suffr. var. *commutata* Suffr.), **Fehérme-**

ző, (CS); **Görgényi havasok: Bucsin-tető**, 1995.VII.1., RI, (RImgy), **Ferenciláza-patak völgye**, 1941.VII.24., CS, (CS, HNHM); **Parajd: Kis-Küküllő-part**, 1995.VII.1., RI., (RImgy); **Uz-völgy**, 1917.VII.2., RU, (HNHM). - A törzsalak a Kárpátokban él, Erdélyben elterjedt, de ritka. TN: *Doronicum austriacum*.

Oreina (Protorina) melancholica (Heer, 1845)

(= *melanocephala* Duftschmid, 1825), **Csik-havasok: Öcsém**, (FRH, B); **Nagyhagymás**, (FRH). - A közölt adatok valószínűleg más fajra vonatkoznak, mert az *O. melancholica* csak az Alpokban él, az erdélyi faunában nem fordul elő.

Oreina (Virgulatorina) virgulata virgulata (Germar, 1824)

Gyergyói-havasok: Békás-szoros, (SRK). - Európai hegyvidéki faj, Erdélyben a Déli- és a Keleti-Kárpátok vonulatában több felé előfordul és gyakori. TN: *Cirsium*-fajok.

Oreina (Chrysochloa) calaliae (Schrank, 1785)
senecionis (Schummel, 1843)

Balánbányai-hegység: (CS), **Egyeszkő**, (CS), 1956.VII.13., PJ, (HNHM); **Balánbánya: Jáhorospatak-völgye**, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); **Borszék**, (FRH, B, P); **Gyergyói-havasok: Békás-szoros**, (SRK); **Gyergyószentmiklós: Hegyes-havas**, 1000 m, (SRK); **Gyergyó-Tölgyes**, (P); **Görgényi-havasok: Bucsin-tető**, 1280 m, (SRK); **Hargita**, (B, P), 1955.VIII.16-17, PJ, (HNHM); **Oláhfalu**, (B, P); **Tusnádfürdő**, 1943.VII.4, SZ, (HNHM); **Uz-völgy**, 1917.VII.2., RU, (HNHM). - Ez az alfaj a Kárpátokban és a Szudétákban fordul elő, és Erdélyben igen gyakori. TN: *Senecio*-, *Eupatorium*-, *Petasites*-, és *Tussilago*-fajok.

Oreina (Chrysochloa) speciosissima speciosissima (Scopoli, 1763)

Borszék, (FRH); **Hargita-hegység: Hargitafürdő**, (SRK). - Európai hegyvidéki faj, a törzsalak csak néhány helyen fordul elő Erdélyben. TN: *Senecio nemorensis*.

Oreina (Chrysochloa) speciosissima juncorum (Suffrian, 1851)

Balánbányai-hegység, (CS); **Hargita**, (B, P); **Gyergyó-Tölgyes**, (P); **Oláhfalu**, (B, P), (= *Chrysochloa speciosissima* Scop. var. *juncorum* Suffr.); **Hargita-hegység: Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (RImgy); **Hargitafürdő**, 1450 m, 1996.V.25., RJ. -

Kárpáti alfaj, amely egész Erdélyben elterjedt, de nem gyakori.

Gastrophysa polygoni (Linnaeus, 1758)

Balánbányai-hegység: **Egyeskő**, 1942.VI.9., CS, (CS, HNHM), **Kovácspatak-völgye**, 1942.VI.7., CS, (CS, HNHM); **Csikszentimre**, CS, (HNHM); **Hargita-hegység:** **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (SNM); **Homoródkeményfalva:** **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (RImgy); **Görgényi-havasok:** **Parajd**, **Kis-Küküllő-völgye**, 1995.V.11., RI, (SNM); **Zeteváralja:** **Szencsed-patak-völgye**, 1995.VII.3., RI, (RImgy). - Holarktikus elterjedésű faj, amely Erdélyben mindenfelé elterjedt és nagyon közönséges. TN: *Polygonum aviculare*, *Polygonum convolvulus*, *Fagopyrum vulgare* és a *Rumex*-fajok.

Gastrophysa viridula (Ge Geer, 1775)

Balánbányai-hegység: **Egyeskő**, 1942.VI.8., CS, (CS, HNHM), 1956.VII.13., PJ, (HNHM), **Öcsém**, (B), 1942.VI.9., CS, (CS, HNHM); **Csik-havasok**, (B); **Hargita-hegység:** **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (RImgy); **Hargitafüred**, 1450 m, 1995.VI.5., 1996.V.25., RJ; **Homoródfüred:** **Homoród-patak-völgye**, 1995.VII.7., 1995.V.8., (RImgy, SNM); **Gyergyói-havasok:** **Gyilkos-tó**, 1995.VII.4., RI, (SNM); **Gyimesbükk**, 1943.VI.21-29., SZ, (HNHM); **Gyimesfelsőlok**, 1996.V.23., RI, (RImgy); **Farkaslaka**, 1995.V.11., RI, (RImgy); **Szencsed**, 1996.V.22., KI & PA, (SNM); **Tusnádfüred**, 1995.VI.13., NB, (RImgy); **Zeteváralja:** **Szencsed-patak-völgye**, 1995.VII.3., 1996.V.22., RI, (SNM). - Holarktikus faj, amely a Kárpát-medencében nagyon közönséges. TN: *Rumex*- és *Polygonum*-fajok.

Phaedon (Phaedon) laevigatus (Duftschmid, 1825)

Kovácspatak, CS, (HNHM). - A faj első adata Hargita megyéből. Európai alpesi és montán faj. Erdélyben csak néhány helyről került elő és nem gyakori. TN: *Galeopsis ladanum* és a *pubescentis*.

Phaedon (Phaedon) cochleariae (Fabricius, 1792)

Balánbányai-hegység: (CS), **Egyeskő**, 1942.VI.8., CS, (CS); **Borszék**, (P); **Gyergyói-havasok:** **Gyilkos-tó**, 1995.VII.4., RI, (SNM); **Kápolnásfalu**, GE, (HNHM); **Kérlüfűrdő:** **Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Nagyhagymás**, (P); **Szencsed**, 1996.V.22., KI & PA, (SNM, RImgy); **Tusnádfüred:** **Szent Anna-tó**, (SRK); **Zeteváralja:** **Szencsed-patak-völgye**, 1996.V.22., PA & RI, (SNM). - Euro-anatóliai faj, amely Erdélyben elterjedt és a leggyakoribb faja nemének. TN: *Nasturtium officinale*, *Rorippa amphibia*, *Veronica beccabunga*, *Armoracia rusticana*.

Phaedon (Phaedon) armoraciae (Linnaeus, 1758)

Gyergyó-Tölgyes, (P); **Gyergyói-havasok:** **Gyilkos-tó**, (SRK). - Holarktikus faj, amely Erdélyben sokfelé előfordul, de ritka. TN: *Rorippa amphibia*, *Nasturtium officinale*, *Armoracia rusticana*, *Cardamine hirsuta*, *Veronica beccabunga*.

Phaedon (Neophaedon) pyritosus (Rossi, 1792)

Borszék, leg. Lichtneckert, (HNHM). - Nyugat-palearktikus faj, amely Erdélyben szórványosan előfordul, de nem gyakori. TN: *Ranunculus-félék*.

Sclerophaedon carpathicus Weise, 1875

Balánbánya, (P, CS); **Borszék**, (P); **Nagyhagymás**, (P), (= *Sclerophaedon kenderesi* ab. *carpathicus* WEISE); **Gyergyóremete:** **Batrina**, 1912.VII.13., CS, (HNHM); **Gyergyószentmiklós:** **Hegyes-havas**, 1000 m, (SRK); **Gyergyói-havasok:** **Gyilkos-tó**, 1995.VII.4., RI, (RImgy); **Hargitafüred**, (SRK), 1943.VII.6-7., SZ, (HNHM); **Hargita-hegység:** **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (SNM). - A Keleti- és Déli-Kárpátok endemikus faja. Erdélyben főként a Keleti-Kárpátokban gyakori. TN: *Caltha palustris*.

Sclerophaedon carniolicus (Germar, 1824)

Balánbánya, (P, Cs); **Balánbányai-hegység:** **Egyeskő**, 1942.VI.8-11., CS, (CS, HNHM), **Kovácspatak-völgye**, 1942.VI.7., CS, (CS, HNHM), **Jáhoros-patak-völgye**, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy), **Öcsém**, 1942.VI.11., CS, (CS, HNHM); **Borszék**, (SRK), **Gyergyószentmiklós:** **Hegyes-havas**, (SRK); **Gyergyói-havasok:** **Gyilkos-tó**, (SRK), 1995.VII.4., RI, (SNM); **Gyimesbükk**, 1943.VI.21-29., DE, (HNHM); **Hargita-hegység:** **Erdőfalja**, 1995.V.7., RI, (RImgy); **Hargitafüred**, (SRK); **Kászton:** **Bordóca**, 1200 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM); **Kérlüfűrdő:** **Tolvajos-patak**, (SRK); **Madarasi-Hargita**, 1801 m, 1942.VI.26., GE, (HNHM), 1700 m, 1943.VII.18., ÉG & LI, (HNHM), 1995.VII.2., RI, (SNM); **Oláhfalu**, (FRH, B, P); **Parajd**, (FRH, B, P); **Szencsed**, 1996.V.22., KI & PA, (RImgy); **Tusnádfüred:** **Nagy-Csomád**, **Vár-patak-völgye**, 1996.V.25., RJ; **Zeteváralja:** **Szencsed-patak-völgye**, 1995.V.9-10., 1996.V.22., RI, (SNM). - Középeurópai hegyvidéki faj. Erdélyben igen elterjedt és gyakori. TN: *Malachium aquaticum* és a *Stellaria nemorum*.

Sclerophaedon orbicularis (Suffrian, 1851)

Nagyhagymás, (P). - Alpesi faj, a Kárpátokban szórványos irodalmi adatok említik, de ezek megerősítésre szorulnak. Az utóbbi évtizedekben Erdélyből nem került elő. TN: *Stellaria nemorum* és a *Malachium aquaticum*.

Hydrothassa glabra (Herbst, 1783)

Balánbánya, 1908.VII.20., (HNHM); **Balánbányai-hegység: Kovácspatak-völgye**, 1942.VI.7., CS, (CS, HNHM), **Nagy-Hagymás**, 1942.VI.10., CS, (CS, HNHM), **Öcsém**, 1942.VI.11., CS, (CS, HNHM); **Borszék**, (P); **Csfdelne**, 1996.V.23., KI & PA, (SNM); **Hargita-hegység: Nagy-Homoród-völgy**, 1942.VII.3., GE, (HNHM), **Vargyas-völgy**, 1942.VI.26., GE, (HNHM); **Homoródfürdő**, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (RImgy); **Kászon: Bordóca**, 1200 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM); **Kéruylfűrdő: Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Zeteváralja: Szencsed-pataka**, 1996.V.22., PA, (SNM). - Euroszibériai elterjedésű faj. Erdélyben elterjedt és a vizenyős helyeken nagyon gyakori. TN: *Caltha palustris* és a *Ranunculus*-félék.

Hydrothassa marginella (Linnaeus, 1758)

Balánbánya, (P); **Balánbányai-hegység: Kovácspatak-völgye**, 1942.VI.7., CS, (CS, HNHM), **Nagy-Hagymás**, 1942.VI.10., CS, (CS), **Öcsém**, 1942.VI.11., CS, (CS), **Jáhoros-patak-völgye**, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); **Borszék**, (P); **Csfdelne**, 1996.V.23., KI & PA, (SNM); **Gyergyói-havasok: Gyilkos-tó**, 1995.VII.4., (SNM); **Egerszeg**, 1996.V.21., RI, (SNM); **Homoródfürdő: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., 1996.V.24., RI, (SNM, RImgy); **Kászon: Bordóca**, 1200 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM), **Salutaris**, 1943.VII.10-31., SV, (HNHM); **Kéruylfűrdő: Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Tusnádfürdő: Szent Anna-tó**, (SRK); **Zeteváralja: Nagy-Küküllő-völgye**, 1995.V.10., (SNM); **Szencsed-patak-völgye**, 1995.VII.3., 1996.V.22., KI, PA & RI, (SNM, RImgy). - Euroszibériai faj, amely Erdélyben a nedves, vizenyős réteken elterjedt és nagyon gyakori. TN: *Caltha palustris* és a *Ranunculus*-fajok.

Hydrothassa hannoveriana (Fabricius, 1775)

Balánbánya, (CS), **Balánbányai-hegység: Nagy-Hagymás**, 1942.VI.10., CS, (CS, HNHM), **Öcsém**, 1942.VI.11., CS, (CS, HNHM); **Egerszeg**, 1996.V.21., RI, (RImgy); **Zeteváralja: Nagy-Küküllő-völgye**, 1995.V.10., RI, (RImgy). - Észak- és közép-európai faj, amely Erdélyben szórványosan előfordul és igen ritka. TN: *Caltha palustris*.

Plagiodera versicolora (Laicharting, 1781)

Balánbánya: Olt-völgye, 1942.VI.13., C, (CS, HNHM); **Görgényi-havasok: Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.22., CS, (CS, HNHM); **Gyimesbükk**, 1943.V.21-28., SZ, (HNHM); **Székelykeresztúr**,

1943.VI., MM, (HNHM). - Holarktikus faj, amely Erdélyben a hegy- és dombvidéken általánosan elterjedt és közönséges. TN: *Salix*- és *Populus*-fajok.

Linnaidea (Linnaidea) aenea (Linnaeus, 1758)

Egerszeg, 1996.V.21., KI, PA & RI, (SNM); **Hargita**, (B); **Hargita-hegység: Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (RImgy); **Homoródfürdő: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., 1995.VII.7., RI, (SNM), 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Kászon: Salutaris**, 800 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM); **Kéruylfűrdő: Tolvajos-patak-völgye**, (SRK), 1994.VI.25., RI, (RImgy); **Oláhfalú**, (B); **Parajd: Kis-Küküllő-part**, (SRK); **Tusnád**, 1893.VII., ML, (HNHM); **Zeteváralja: Szencsed-patak-völgye**, 1995.V.9-10., 1996.V.22., KI, PA & RI, (SNM). - Eurázsiai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Alnus*-fajok.

Chrysomela (Strickerus) cuprea (Fabricius, 1775)

Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye, 1995.V.8., RI, (RImgy); **Gyergyószentmiklós**, 1941.VII.28., CS, (CS, HNHM); **Gyergyó-Tölgyes**, (P); **Kéruylfűrdő: Tolvajos-patak-völgye**, 1995.V.7., RI, (RImgy); **Parajd: Kis-Küküllő-part**, (SRK), 1995.V.11., RI, (SNM). - Euroszibériai faj. Erdélyben elterjedt és nem ritka. TN: *Salix*-fajok.

Chrysomela (Strickerus) vigintipunctata (Scopoli, 1763)

Abásfalva: Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Balánbányai-hegység: Jáhoros-patak-völgye**, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy), **Kovácspatak-völgye**, 1942.VI.7., CS, (CS, HNHM); **Borszék**, (P); **Csík-szentdomokos**, 1943.VII.15-16., SÁ & AI, (HNHM); **Csík-szereda: Olt-part**, SZ, (HNHM); **Gyergyószentmiklós**, 1941.VII.18., CS, (HNHM); **Homoródfürdő**, (SRK), 1996.V.24., KI, PA & RI, (RImgy, SNM); **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (SNM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., 1996.V.24., RI, (RImgy, SNM); **Kászon: Salutaris**, 800 m, 1943.VII.10-31., SZ, (HNHM); **Parajd: Kis-Küküllő-part**, 500 m, (SRK); 1995.V.11., 1995.VII.1., RI, (RImgy); **Székelyvarság**, 1995.V.9., RI, (RImgy); **Zeteváralja: Nagy-Küküllő-völgye**, 1995.V.10., RI, (SNM). - A törzsalak közép-európai elterjedésű. A faj Erdélyben elterjedt és tápnövényén közönséges. TN: *Salix*-fajok.

Chrysomela (Pachylina) collaris (Linnaeus, 1758)

Görgényi havasok: Bucsin-tető, 1941.VII.20., CS, (CS, HNHM), **Bucsin-völgy**, 1941.VII.17., CS, (CS, HNHM), **Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.22., CS, (CS, HNHM); **Hosszúászó**, 1909.VIII.18., CS, (HNHM),

1919.VII.18., MI, (HNHM); **Oláhfalú**, (B); **Székelyudvarhely**, 1916., HG, (HNHM). - Euroszibériai faj, amely az irodalom szerint Erdély hegy- és dombvidékén elterjedt. Az utóbbi években Hargita megyéből nem került elő. TN: *Salix*-fajok.

Chrysomela (Chrysomela) populi Linnaeus, 1758

Gyimesbükk, 1943.V.21-29, SZ, (HNHM); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Homoródkeményfalva**: **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., 1995.VII.7., RI, (RImgy, SNM); **Kászon**: **Bordóca**, 1200 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM), **Las-súg-patak**, 1943.VII.17-21., SV, (HNHM), **Salutaris**, 800 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM), 1943.VII.10-31., SV, (HNHM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Székelyudvarhely**, 1916., HG, (HNHM); **Székelyvarság**, 1995.V.9., RI, (RImgy); **Szentegyháza**, 850 m, 1995.VI.7., RJ, **Tusnád**, 1943.VI.9-12., WÁ & FE, (HNHM). - A faj első pontos lelőhely adatai Hargita megyéből. Az irodalom csak általában említi, hogy ez a palearktikus faj Erdély hegy- és dombvidékén általánosan elterjedt és tápnövényén közönséges. TN: *Salix*- és *Populus*-fajok.

Chrysomela (Chrysomela) tremulae Fabricius, 1787

Balánbányai-hegység: **Nagy-Hagymás**, 1942.VI.10., CS, (CS); **Gyergyói-havasok**: **Békás-szoros**, 1995.VII.4., RI, (RImgy). - Holarktikus faj, amely Erdélyben a hegy- és dombvidéken elterjedt és gyakori. TN: *Populus*- és *Salix*-fajok.

Chrysomela (Chrysomela) saliceti (Weise, 1884)

Balánbányai-hegység: **Nagy-Hagymás**, 1942.VI.10., CS, (CS, HNHM); **Csikszereda**, (SRK); **Gyimesbükk**, 1943.VI.21-29., SZ, (HNHM); **Szentegyháza**, 850 m, 1995.VI.7., RJ. - Euroszibériai faj, amely Erdélyben szórványosan található. TN: *Salix*-fajok.

Gonioctena (Spartoxena) fornicata (Brüggemann, 1873)

Kovácspatak, MI, (HNHM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM). - A faj első pontos adatai Hargita megyéből. Pontusi-faj, amely Erdélyben a lucernaféléken gyakori.

Gonioctena (Gonioctena) viminalis (Linnaeus, 1758)

Görgényi-havasok: **Bucsin-völgy**, 1941.VII.12., CS, (CS, HNHM), **Ferenciláza-patak-völgye**, 1941.VII.24., CS, (CS, HNHM); **Gyergyó-Tölgyes**, (P), (= *Phytodecta viminalis* L.); **Kászon**: **Bordóca**, 1200 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM); **Parajd**: **Kis-Küküllő-part**, (SRK). -

Holarktikus faj, amely Erdélyben a vizenyős helyeken, patakpartokon a *Salix*-féléken nagyon gyakori.

Gonioctena (Gonioctena) decemnotata (Marshall, 1802)

Borszék, (P), (= *Phytodecta rufipes* Ge Geer). - Eurázsiai faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Populus tremula* és *Salix caprea*.

Gonioctena (Goniomena) intermedia (Helliessen, 1913)

Görgényi-havasok: **Maroshévíz**, (SRK); **Kászon**: **Salutaris**, 800 m, 1943.VII.10-31., SV, (HNHM); **Kérulyfürdő**: **Tolvajos-patak-völgye**, (SRK). - Észak- és közép-európai faj, amelynek erdélyi elterjedése még pontosításra szorul. Hargita megyei adatai igen értékesek a faj előfordulását illetően. TN: *Corylus avellana* és a *Prunus padus*.

Gonioctena (Goniomena) pallida (Linnaeus, 1758)

Piatra Csaki, (P); **Hargitafürdő**, (SRK), **Kászon**: **Bordóca**, 1200 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM), **Gombásbérc**, 1200 m, 1943.VII.26., SV, (HNHM), **Salutaris**, 800 m, 1943.VII.10-31., SV, (HNHM). - Euroszibériai faj, amely a Kárpátok hegyeiben elterjedt és gyakori. TN: *Sorbus acuparia*.

Gonioctena (Goniomena) interposita (Franz & Palmén, 1950)

Homoródfürdő: **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (RImgy); **Kászon**: **Salutaris**, 800 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM), 1943.VII.10-31., SV, (HNHM); **Kérulyfürdő**: **Tolvajos-patak-völgye**, (SRK), 1995.V.7., RI, (SNM); **Parajd**: **Kis-Küküllő-völgye**, 500 m, 1995.V.11., RI, (RImgy); **Zeteváralja**: **Szencsed-patak-völgye**, 1995.V.9-10., RI, (RImgy). - Közép-európai hegyvidéki faj, amelynek erdélyi elterjedése még tisztázatlan. Hargita megyében gyakori. TN: *Alnus viridis*, *Alnus incana*, *Sorbus acuparia* és a *Salix*-fajok.

Phratora (Chaeroceta) vulgatissima (Linnaeus, 1758)

Gyergyó-Tölgyes, (FRH, P), (= *Phyllodecta vulgatissima* L.); **Hargitafürdő**, (SRK). - Holarktikus faj, amely Erdélyben szórványosan előfordul, de nem gyakori. TN: *Salix viminalis*, *S. cinerea*, *S. aurita* és a *S. caprea*.

Phratora (Phratora) tibialis (Suffrian, 1851)

Gyimesbükk, 1943.VI.21-29., SZ, (HNHM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM). - A faj első adatai

Hargita megyéből. Erdélyből csak néhány helyről került elő ez a közép-európai faj. TN: *Salix purpurea*.

Phratora (Phratora) laticollis (Suffrian, 1851)

Hargitafürdő, (SRK); **Hargita-hegység: Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (RImgy); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (SNM); **Görgényi-havasok: Bucsin-tető**, 1995.VII.1., RI, (SNM); **Gyimesfelsőlok**, 1996.V.23., RI, (SNM); **Maroshévíz: Zsák-hegy**, (SRK); **Parajd: Kis-Küküllő-völgye**, 500-1000 m, RI, (RImgy). - Euroszibériai faj, amely főként Erdély déli és keleti hegyeiből került elő, ahol elég gyakori. TN: *Populus alba* és a *P. tremula*.

Phratora (Phratora) vitellinae (Linnaeus, 1758)

Balánbánya: Olt-völgye, 1942.VI.13., CS; **Csikdelne**, 1996.V.23., RI, (SNM); **Csikszereza: Olt-part**, SZ, (HNHM); **Fenyéd**, 600 m, 1943.VII.27., ÉG & LI; **Gyergyói-havasok: Gyilkos-tó**, 1938.VII.27., ÉG, (HNHM); **Gyergyóremete**, (HNHM); **Gyergyószentmiklós**, 1941.VII.28., CS, (HNHM); **Gyimesbükk**, 1943.VI.21-29., DE & SZ, (HNHM); **Hargitafürdő**, (SRK); **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-29., ÉG & LI, (HNHM); **Homoródfürdő: Homoród-patak-völgye**, 1994.VI.25., RI, (SNM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (RImgy); **Kászon: Bordóca**, 1200 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM); **Lassúág-patak**, 950 m, 1943.VII.17-21., SV, (HNHM); **Salutaris**, 800 m, 1943.VII.10-31, SV, (HNHM); **Kérulyfürdő: Tolvajospatak-völgye**, (SRK); **Parajd: Kis-Küküllő-part**, (SRK); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Székelyvarság**, 1995.V.9., RI, (RImgy). - Holarktikus faj, Erdélyben elterjedt és nagyon közönséges. TN: *Salix*- és *Populus*-fajok.

Phratora (Phratora) atrovirens (Cornelius, 1857)

Kászon: Bordóca, 1200 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM). - A faj első pontos adata Hargita megyéből. Észak- és közép-európai faj, amely főként a Déli-Kárpátok hegyeiből került elő. TN: *Populus tremula* és a *Salix purpurea*.

Timarcha (Timarcha) rugulosa Herrich-Schaffer, 1838

Borszék, leg. Lichtneckert, (HNHM); **Görgényi-havasok: Bucsin-völgy**, 1941.VII.17., CS, (CS,HNHM); **Kászon: Salutaris**, 800 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM),1943.VII.10-31., SV, (HNHM); **Tusnád**, 1943.VI.9-12., WÁ & FE, (HNHM). - A Kárpát-medence endemikus faja. Erdélyben elterjedt, de nem gyakori.

Timarcha (Timarchostoma) goettingensis (Linnaeus, 1758)

Görgényi-havasok: Bucsin-völgy, 1941.VII.17., CS, (CS). - Nyugat- és közép-európai elterjedésű faj, amely Erdélyben elterjedt, és nem ritka.

Timarcha (Metallostimarcha) metallica (Laicharting, 1781)

Balánbánya, (P, CS); **Balánbányai-hegység**: (CS), **Egyeskő**, 1942.VI.8., CS, (CS, HNHM), 1956.VII.13., PJ, (HNHM), **Öcsém**, 1942.VI.11., CS, (CS, HNHM), **Terkő**, 1942.VI.9., CS (CS, HNHM); **Borszék**, leg. Lichtneckert, (HNHM); **Gyimesbükk**, 1943.VI.21-29., SZ, (HNHM); **Hargitafürdő**, (SRK); **Hargita-hegység: Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (RImgy), 1995.VI.6., RJ; **Homoródfürdő**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Korond: Korondi-tető**, 1943.VII.17., WÁ & FE, (HNHM); **Szentegeyháza**, 850 m, 1995.VI.7., RJ; **Tusnádfürdő**, 1942.VII.13-22., leg. Kolosváry, (HNHM), 1943.VII.4., SZ; **Zeteváralja: Szencsed-pataka**, 1996.V.22., RI, (RImgy). - Közép-európai hegyvidéki faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori a bükkös- és fenyőrégiókban.

GALERUCINAE

Galerucella (Neogalerucella) lineola (Fabricius, 1781)

Homoródfürdő, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Kérulyfürdő: Tolvajospatak-völgye**, (SRK); **Székelyudvarhely**, 1916., HG, (HNHM). - Nyugat-palearktikus faj, amely Erdélyben elterjedt és közönséges. TN: *Salix viminalis*, *Alnus glutinosa*, *Corylus avellana* és a *Populus nigra*.

Galerucella (Neogalerucella) calmaniensis (Linnaeus, 1767)

Homoródfürdő, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (RImgy); **Kérulyfürdő: Tolvajospatak-völgye**, (SRK); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM). - Palearktikus faj. Erdélyben a vizegyes helyeken elterjedt és gyakori. TN: *Lythrum salicaria*.

Galerucella (Neogalerucella) pusilla (Duftschmid, 1825)

Homoródfürdő, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Zeteváralja: Nagy-Küküllő-völgye**, 1995.V.10., RI, (SNM). - A faj első adatai Hargita megyéből. - Euroszibériai elterjedésű faj. Erdélyben az alacsonyabb

részek vizenyős helyein fordul elő, de nem gyakori. TN: *Lythrum salicaria*, *Stachys palustris* és a *Veronica*-fajok.

Galerucella (Neogalerucella) tenella (Linnaeus, 1761)

Libánfalva: Libán-tető, 1995.V.10., RI, (RImgy) - A faj első adata Hargita megyéből. Euroszibériai áréájú bogár, amely Erdélyben a vizenyős réteken fordul elő, de nem gyakori. TN: *Comarum palustre* és az *Alchemilla*-, *Fragaria*-, *Potentilla*-, *Geum*-fajok.

Pyrrhalta viburni (Paykull, 1799)

Borszék, (FRH, B, P), (= *Trirhabda viburni* Payk., *Galerucella viburni* Payk.) - Európai faj. Erdélyi elterjedéséről csak néhány régi irodalmi adatunk van. Az utóbbi évtizedekben Hargita megyéből nem került elő. TN: *Viburnum opulus* és a *V. lantana*.

Lochmaea capreae (Linnaeus, 1758)

Balánbánya: Jáhoros-patak-völgye, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); **Balánbánya: Olt-part**, 1995.VII.5-6., RI, (SNM); **Borszék**, (P); **Csíksgyógygyörgy**, 1943.VII.22-28., SÁ & AI, (HNHM); **Görgényi-havasok: Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.16-22., CS, (CS, HNHM); **Gyimesbükk**, 1943.V.21-29., DE, (HNHM); **Hargita-hegység: Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (SNM); **Vargyas-völgy**, 1500 m, 1942.VI.26., GE, (HNHM); **Hargitafüred**, (SRK); **Homoródfüred**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (SNM); **Kászton: Bordóca**, 1200 m, 1943.VI.18-29., KZ, (HNHM); **Parajd: Kis-Küküllő-völgye**, 1995.VII.1., RI, (SNM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Székelyvarság**, 1995.V.9., RI, (RImgy) - Eurázsiai faj, amely a hegyvidékeken, így Erdélyben is elterjedt és közönséges. TN: *Salix*-, *Populus*- és *Betula*-fajok.

Lochmaea crategi (Forster, 1771)

Máréfalva, legelő, 1996.V.22., PA., (SNM) - A faj első adata Hargita megyéből. Nyugat-palearktikus faj, amely Erdélyben főleg az alacsonyabb részeken található a tápnövényein. TN: *Crataegus*-fajok.

Galeruca (Galeruca) tanacetii (Linnaeus, 1758)

Borszék, (B); **Hargitafüred**, (SRK); **Hargitagyöngye**, (SRK); **Görgényi-havasok: Libánfalva, Libántető**, (SRK); **Kéruyfüred: Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Homoródfüred**, 1995.VII.7., RI, (SNM); **Oláhfalva**, (B); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM) -

Holarktikus faj, amely Erdélyben a hegy- és dombvidéken elterjedt és közönséges. TN: *Achillea millefolium*, *Chrysanthemum vulgare* és más *Chrysanthemum*-fajok, továbbá a *Taraxacum*-, *Cirsium*-, *Stellaria*- és *Cardamine*-fajok.

Galeruca (Galeruca) pomonae (Scopoli, 1763)

Borszék, (B); **Homoródfüred**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Kéruyfüred: Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Oláhfalva**, (B); **Tusnádfüred: Szent Annató**, (SRK) - Holarktikus faj, amely Erdélyben mindennütt elterjedt és közönséges. TN: *Centaurea jacea*, *Knautia arvensis*, *Cirsium palustre*, továbbá az *Achillea*- és *Leontodon*-fajok.

Agelastica alni (Linnaeus, 1758)

Homoródfüred, 700 m, 1943.VII.8-28, ÉG & LI, (HNHM) - A faj első pontos adata Hargita megyéből. Palearktikus faj, amely egész Erdélyben elterjedt, és a tápnövényein közönséges. TN: *Alnus glutinosa* és más *Alnus*-fajok.

Phyllobrotica quadrimaculata (Linnaeus, 1758)

Gyergyói-havasok: Gyilkos-tó, 1995.VII.4., RI, (RImgy) - A faj első adata Hargita megyéből. Euroszibériai faj, amely Erdélyben szórványosan található a nedves helyeken. TN: *Scutellaria galericulata*.

Calomicrus circumfusus (Marsham, 1802)

Hargita-hegység: Hargitafüred, 1994.VI.25., RI, (SNM); **Hargitagyöngye**, 1994.VI.25., RI, (RImgy) - A faj első adatai Hargita megyéből. Közép- és dél-európai faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Sarothamnus scoparius* és a *Genista*-fajok.

Calomicrus pinicola (Duftschmid, 1825)

Csíkdelne, 1996.V.23., RI, (RImgy); **Hargitagyöngye**, 1994.VI.25., RI, (RImgy) - A faj első adatai Hargita megyéből. Észak- és közép-európai elterjedésű bogár. Erdélyből csak kevés lelőhelyadatunk van, ritka faj. TN: *Pinus silvestris* és a *Pinus nigra*.

Luperus xathopoda (Schränk, 1781)

Abásfalva: Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., RI, (SNM); **Görgényi-havasok: Parajd, Kis-Küküllő-part**, (SRK); **Hargita-hegység: Homoródfüred**, 1996.V.24., RI, (SNM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1996.V.24., RI, (SNM) - Turano-mediterrán faj, amely Erdélyben elterjedt és közönséges. TN: *Ulmus*-fajok és különböző cserjék.

Luperus luperus (Sulzer, 1776)

Borszék, (P), (= *Luperus niger* Goeze); **Csiksomlyó-Somlyó-hegy**, 1943.VI.30., KZ. (HNHM); **Görgényi-havasok**: **Parajd**, **Kis-Küküllő-part**, (SRK), 1995.VII.1., RI, (SNM); **Hargita-hegység**: **Csikszere-da**, (SRK); **Hargitagyöngye**, (SRK); **Homoródkeményfalva**: **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (RImgy); **Szentegyháza**, 850 m, 1995.VI.7., RI. - Euroszibériai faj, amely Erdélyben sokfelé előfordul, de nem gyakori. TN: *Ulmus campestris*.

Luperus flavipes (Linnaeus, 1767)

Borszék, (P); **Görgényi-havasok**: **Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.20., CS, (CS, HNHM); **Gyergyó-Tölgyes**, (P); **Hargitafüred**, 1300 m, 1995.VI.5., RJ; **Homoródfüred**, 1996.V.24., RI, (RImgy). - Euro-turáni faj, amely Erdélyben, főleg a déli részeken elterjedt és nem ritka. TN: *Alnus*-, *Betula*- és *Salix*-fajok.

Luperus viridipennis Germar, 1824

Borszék, (P); **Kászon**: **Gombás-bérc**, 1200 m, 1943.VII.28., SV, (HNHM). - Európai hegyvidéki faj, amely Erdélyben főként a Déli-Kárpátokból volt ismert. Egyéb előfordulása szórványos. TN: *Alnus viridis*.

ALTICINAE

Phyllotreta vitula (Redtenbacher, 1849)

Balánbánya: **Jáhoros-patak-völgye**, 1995.VII.5-6., RI, (SNM); **Csikdelne**, 1996.V.23., RI, (RImgy); **Gyergyói-havasok**: **Gyilkos-tó**, 1995.VII.4., RI, (SNM); **Gyergyó-szentmiklós**, (GMK); **Hargita-hegység**: **Hargitagyöngye**, (SRK); **Homoródfüred**, 1995.VII.7., RI, (SNM); **Zeteváralja**: **Szencsed-patak-völgye**, 1996.V.22., (SNM).

Phyllotreta nemorum (Linnaeus, 1758)

Csikszépvíz: **Pogányhavas**, (GMV); **Fenyéd**, (GMV); **Gyergyói-havasok**: **Gyilkos-tó**, 1995.VII.4., RI, (SNM); **Homoród**, (GMV); **Homoródkeményfalva**: **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., (SNM); **Kászonfüred**, (GMV); **Tusnádfüred**: **Szent Anna-tó**, (SRK);

Phyllotreta undulata (Kutschera, 1860)

Abásfalva, 1996.V.24., KI, PA & RI, (SNM); **Balánbányai-hegység**: **Egyeskő**, (GMV); **Borszék**, (P, GMV); **Csiksomlyó**: **Nagy-Somlyó-hegy**, (GMV); **Csikszere-da**, (GMV); **Gyergyóremete**, (GMV); **Hargita-hegység**: **Hargitagyöngye**, (SRK); **Madarasi Hargita**, (GMV), 1995.VII.2., RI, (RImgy); **Homoród**, (GMV); **Homoródfüred**, 1996.V.24., KI & PA, (SNM);

Homoródkeményfalva, **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (RImgy); **Görgényi-havasok**: **Libánfalva**, **Libántető**, (SRK); **Kászon**: **Lasztóág-pataka**, **Salutaris**, (GMV); **Kászonfüred**, (GMV); **Parajd**: **Kis-Küküllő-völgye**, 1995.VII.1., RI, (SNM); **Székelykeresztúr**, (GMV); **Tusnádfüred**: **Szent Anna-tó**, (SRK); **Zeteváralja**: **Nagy-Küküllő-part**, 1995.V.10., RI, (RImgy); **Szencsed-patak-völgye**, 1996.V.22., PA & RI., (SRK).

Phyllotreta christinae Heikertinger, 1941

Szencsed, 1996.V.23., KI & PA, (SNM). - A faj első adata Hargita megyéből. Közép-európai faj, amely korábban nem volt ismert Erdélyből.

Phyllotreta erysimi Weise, 1900

Kászonfüred, (GMV).

Phyllotreta tetrastigma (Comolli, 1837)

Borszék, (P, GMV); **Csiksomlyó**: **Nagysomlyó-hegy**, (GMV); **Gyimesfelsőlok**, 1996.V.23., KI & PA, (*ab. weiseana Csiki*); **Hargita**: **Tolvajos-patak**, (GMV); **Kászonfüred**, (GMV); **Szencsed**, 1996.V.22., KI & PA., (SNM), (*ab. weiseana Csiki*); **Tusnád**, (GMV); **Zeteváralja**: **Szencsed-patak-völgye**, 1995.VII.3., 1996.V.23., PA & RI, (SNM).

Phyllotreta flexuosa (Illiger, 1794)

Kérülfüred: **Tolvajos-patak-völgye**, (GMV, SRK), 1994.VI.25., RI, (RImgy).

Phyllotreta vittata (Fabricius, 1801)

Csiksomlyó: **Nagysomlyó-hegy**, (GMV); **Csikszentmihály**, (GMV); **Hargita-hegység**: **Hargitagyöngye**, (SRK); **Homoródfüred**, 1996.V.24., RI, (RImgy); **Tolvajos-patak**, (GMV); **Homoródkeményfalva**: **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., 1995.VII.7., (SNM); **Székelykeresztúr**, (GMV).

Phyllotreta exclamationis (Thunberg, 1784)

Homoródfüred, (GMV); **Székelyvasság**, 1995.V.9., RI, (RImgy).

Phyllotreta atra (Fabricius, 1775)

Abásfalva, 1996.V.24., RI, (SNM); **Balánbánya**: **Jáhoros-patak-völgye**, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); **Csikdelne**, 1996.V.23., KI, PA, RI, (SNM); **Kászon**: **Bordóca**, (GMV); **Hargita-hegység**: **Hargitagyöngye**, (SRK); **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (SNM); **Homoródkeményfalva**: **Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (RImgy), 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Tusnádfüred**: **Szent Anna-tó**, (SRK);

Zeteváralja: Nagy-Küküllő-völgye, 1995.V.10., RI, (RImgy); **Szencsed-pataka**, 1996.V.22., RI., (SNM).

Phyllotreta cruciferae (Goeze, 1777)

Balánbánya: Jáhoros-patak-völgye, 1995.VII.5-6, RI, (RImgy) - A faj első adata Hargita megyéből. Holomediterrán faj, amely Erdélyben gyakori. TN: különféle keresztesvirágúak.

Phyllotreta diademata Foudras, 1859

Sóstelek, (GMV); **Székelykeresztúr**, (GMV).

Phyllotreta nigripes (Fabricius, 1775)

Abásfalva, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Csíkdelne**, 1996.V.23., KI, PA & RI, (SNM); **Egerszeg**, 1996.V.21., RI, (RImgy); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (SNM); **Székelyvarság**, 1995.V.9., RI, (SNM); **Tusnádfürdő: Szent Anna-tó**, (SRK); **Zeteváralja: Nagy-Küküllő-völgye**, 1995.V.10., RI, (RImgy).

Aphthona cyparissiae (Koch, 1803)

Balánbányai-hegység, (GMV).

Aphthona violacea (Koch, 1803)

Hargita-hegység: Csíkszereda, (SRK). - Európai faj, amely Erdélyben a vizenyős helyeken helyenként nem ritka. TN: különböző *Euphorbia*-félék, főként az *Euphorbia palustris*.

Aphthona venustula (Kutschera, 1861)

Balánbányai-hegység: Egyeskö, (GMV); **Csíksomlyó: Nagy-Somlyó-hegy**, (GMV); **Csíkszépvíz**, (GMV); **Csíkszépvíz: Kishavas**, (GMV); **Homoródfürdő: Homoród-patak-völgye**, 1996.V.24., RI, (RImgy); **Kászon: Salutaris**, (GMV).

Aphthona euphorbiae (Schrank, 1781)

Csíkszereda: Várdotfalva, (GMV); **Hargita-hegység: Hargita-gyöngye**, (SRK); **Homoródmás: Almás-patak**, (GMV); **Görgényi-havasok: Parajd, Kis-Küküllő-völgye**, RI, (SNM); **Székelymagyaros**, (GMV); **Székelyudvarhely**, (GMV); **Székelyvarság**, 1995.V.9., RI, (SNM).

Aphthona lecortosa (Rosenhauer, 1847)

Abásfalva: Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., RI, (RImgy); **Csíksomlyó**, (GMV); **Csíkszentmárton**, 1996.V.21., RI, (RImgy); **Csíkszépvíz**, (GMV).

Aphthona ovata Foudras, 1861

Homoródmás, (GMV).

Aphthona stussineri Weise, 1888

Hargita-hegység: Homoródfürdő, Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., RI, (RImgy) - A faj első adata Hargita megyéből. Közép-európai hegyvidéki faj, amelynek előfordulása Erdélyben szórványos és ritka. TN: *Euphorbia*-félék.

Longitarsus jacobaeae (Waterhouse, 1858)

Borszék, (P). - Nyugat-palearktikus faj, melynek Hargita-megyei előfordulását csak régi irodalmi adat jelzi. TN: *Senecio jacobaeae*.

Longitarsus succineus (Foudras, 1860)

Borszék, (GMV); **Homoród**, (GMV).

Longitarsus noricus Leonardi, 1976

Csíkszépvíz, (GMV).

Longitarsus tabidus (Fabricius, 1775)

Csíkszépvíz: Pogányhavas, (GMV); **Homoród**, (GMV); **Oláhfalu**, (P).

Longitarsus lycopi (Foudras, 1860)

Borszék, (GMV); **Csíkdélné**, 1996.V.23., RI, (RImgy); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (RImgy).

Longitarsus melanocephalus (De Geer, 1775)

Csíkdélné, 1996.V.23., RI, (RImgy); **Csíkszépvíz**, (GMV); **Gagy: Zongota-völgy**, (GMV); **Gyimesbükk**, (GMV); **Homoródfürdő: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (SNM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (SNM); **Ma-défalva**, (GMV); **Székelykeresztúr**, (GMV); **Székelyvarság**, 1995.V.9., RI, (SNM); **Tusnádfürdő: Szent Anna-tó**, 1994.VI.27., RI, (SNM); **Zeteváralja: Nagy-Küküllő-völgye**, 1995.V.10., RI, (SNM).

Longitarsus kutscherae (Rye, 1872)

Hargita-hegység: Tolvajos-patak, (GMV).

Longitarsus curtus (Allard, 1860)

Balánbányai-hegység: Egyeskö, (GMV); **Hidegség: Hegyes-havas**, (GMV).

- Longitarsus exoletus** (Linnaeus, 1758)
- Csikszépvíz:** Kishavas, (GMV); **Fenyéd,** (GMV); **Hargita-hegység:** Hargitagyöngye, 1994.VI.25., RI, (RImgy); **Homoródfürdő,** (GMV).
- Longitarsus pratensis** (Panzer, 1794)
- Balánbányai-hegység:** Egyeskö, (GMV); **Borszék,** (P); **Csikszépvíz:** Kishavas, (GMV); **Zeteváralja:** Nagy-Küküllő-völgye, 1995.V.10., RI, (SNM).
- Longitarsus longiseta** Weise, 1888
- Borszék,** (GMV).
- Longitarsus suturellus** (Duftschmid, 1825)
- Balánbánya,** (P, GMV); **Balánbányai-hegység:** Egyeskö, (GMV); **Borszék,** (P, GMV); **Gyergyóremete,** (GMV); **Gyimesfelsőlök,** 1996.V.23., RI, (SNM); **Kászon:** Lassúág-patak, (GMV).
- Longitarsus nasturtii** (Fabricius, 1792)
- Abásfalva:** Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., RI, (RImgy); **Egerszeg,** 1996.V.21., RI, (RImgy); **Hargita-hegység:** Madarasi Hargita, (GMV); **Hargitagyöngye,** 1994.VI.25., RI, (SNM); **Homoródfürdő,** (GMV), **Homoród-patak-völgye,** 1995.V.8., RI, (RImgy); **Kászonfürdő,** (GMV); **Székelykeresztúr,** (GMV); **Székelyudvarhely,** (GMV); **Tusnádfürdő:** Szent Anna-tó, (SRK); **Zeteváralja:** Nagy-Küküllő-völgye, 1996.V.10., RI, (SNM), **Szencsed-patak-völgye,** 1996.V.22., RI, (SNM).
- Longitarsus apicalis** (Beck, 1817)
- Csikszépvíz:** Kishavas, Pogányhavas, (GMV); **Hargita-hegység:** Tolvajos-patak, (GMV); **Homoródmás:** Almás-patak, (GMV); **Oláhfalu,** (P, GMV); **Székelyudvarhely:** Szarjakő, Nyfrestető, (GMV).
- Longitarsus luridus** (Scopoli, 1763)
- Csikszépvíz:** Pogányhavas, (GMV); **Egerszeg,** 1996.V.21., RI, (SNM); **Homoródkeményfalva:** Homoród-patak-völgye, 1995.VII.7., RI, (SNM).
- Longitarsus brunneus** (Duftschmid, 1825)
- Hargita-hegység:** Homoródfürdő, Homoród-patak-völgye, 1995.VII.7., 1996.V.24., RI, (RImgy) - A faj első adatai Hargita megyéből. Euroszibériai faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Thalictrum flavum*.
- Longitarsus parvulus** (Paykull, 1799)
- Csikszereda:** Várdotfalva, (GMV); **Hargita-hegység:** Tolvajos-patak, (GMV); **Zeteváralja:** Nagy-Küküllő-völgye, 1996.V.10., RI, (SNM).
- Longitarsus obliteratus** (Rosenhauer, 1847)
- Abásfalva:** Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., RI, (SNM); **Csikdelne,** 1996.V.23., RI, (RImgy). - A faj első adatai Hargita megyéből. Turano-mediterrán faj, amely Erdélyben elterjedt és nem ritka. TN: *Salvia pratensis*, *Salvia nemorosa* és a *Thymus serpyllum*.
- Longitarsus (Testergus) anchusae** (Paykull, 1799)
- Hargita-hegység:** Homoródfürdő, Homoród-patak-völgye, 1995.V.8., RI, (SNM); **Homoródkeményfalva,** 1995.V.8., 1996.V.24., RI, (SNM). - A faj első adatai Hargita megyéből. Ponto-mediterrán faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Echium*-, *Symphytum*-, *Pulmonaria*-, *Anchusa*-, *Cynoglossum*-fajok.
- Longitarsus (Testergus) pinguis** Weise, 1888
- Hargita:** Vargyasvölgy, (GMV).
- Altica brevicollis coryletorum** Král, 1964
- Nagy-Hagymás,** (GMV).
- Altica tamaricis** Schrank, 1785
- Gyimesbükk,** (GMV).
- Altica oleracea** (Linnaeus, 1758)
- Balánbányai-hegység:** Egyeskö, (GMV); **Csicsói Hargita,** (GMV); **Csiksomlyó,** (GMV); **Hargita-hegység:** Csikszereda, (SRK), **Hargitafürdő,** (GMV, SRK), **Hargitagyöngye,** (SRK); **Kászon:** Bordóca, *Salutaris*, (GMV); **Kászonfürdő,** (GMV); **Madarasi-Hargita,** (GMV); **Székelykeresztúr,** (GMV); **Tusnádfürdő,** (GMV).
- Altica carduorum** (Guérin-Méneville, 1858)
- Kérulyfürdő:** Tolvajos-patak, (SRK). - Adriato-mediterrán faj. Előfordulása Erdélyben szórványos és ritka. TN: *Cirsium*- és *Carduus*-fajok.
- Hermacophaga mercurialis** (Fabricius, 1792)
- Hargita-hegység:** Nagy Homoród-völgy, (GMV); **Homoródfürdő,** 1996.V.24., KI, PA & RI, (SNM).
- Batophila rubi** (Paykull, 1799)
- Balánbánya,** (P, GMV); **Balánbányai-hegység:** Egyeskö, (GMV), **Jáhoros-patak-völgye,** 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); **Csiksomlyó:** Nagy-Somlyó-hegy, (GMV); **Csikszépvíz:** Kishavas, Pogányhavas, (GMV); **Gagy:** Zongota-völgy, (GMV); **Görgényi-**

havasok: Parajd, Kis-Küküllő-part, 1995.V.11., RI, (SNM); **Gyimesbükk**, (GMV); **Gyimesfelsőlok**, 1996.V.23., KI & PA, (SNM); **Hargita-hegység: Czekend-tető, Tolvajos-patak, Vargyas-völgy**, (GMV); **Hargitafürdő**, 1300 m, 1995.VI.7., RJ; **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., 1995.VII.7., RI, (RImgy), 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Tusnád**, (GMV); **Tusnádfürdő**, 1995.VI.13., NB, (SNM); **Zeteváralja: Nagy-Küküllő-völgye**, 1995.V.10., RI, (SNM); **Szencsed-pataka**, 1996.V.22., KI, PA & RI, (SNM, RImgy).

Lythraia salicariae (Paykull, 1800)

Homoródfürdő, (GMV), 1996.V.24., KI & PA, (SNM).

Asiorestia transversa (Marsham, 1802)

Csikszentimre, Szent Anna-tó, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, (GMV).

Asiorestia ferruginea (Scopoli, 1763)

Balánbányai-hegység, (GMV); **Csikszépvíz**, (GMV); **Hargita-hegység: Nagyhomoród-völgy**, (GMV); **Hargitafürdő, Hargita-gyöngye**, (SRK); **Homoród**, (GMV); **Homoródmás: Vargyas-patak**, (GMV); **Kérulyfürdő: Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Nagy-hagymás**, (P); **Oláhfalú**, (P); **Székelykeresztúr**, (GMV); **Székelyudvarhely: Szarjákó, Nyíres-tető**, (GMV); **Tusnádfürdő: Szent Anna-tó**, (GMV, SRK).

Asiorestia femorata (Gyllenhal, 1813)

Balánbánya: Jáhoros-patak-völgye, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); **Hargita-hegység: Hargitafürdő**, (SRK); **Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (RImgy); **Szencsed**, 1996.V.22., KI & PA, (SNM)

Asiorestia corpulenta (Kutschera, 1860)

Balánbánya, (P); **Balánbányai-hegység: Egyeskö**, (GMV); **Borszék**, (GMV); **Egerszeg**, 1996.V.21., KI & PA, (SNM); **Gyergyószentmiklós: Hegyes-havas**, (SRK); **Kászon: Gombásbérc, Hidegség, Hegyes-havas, Kászonfürdő**, (GMV); **Nagyhagymás**, (P);

Asiorestia transsylvanica (Fuss, 1864)

Hargita-hegység: Madarasi-Hargita, 1995.VII.2., RI, (RImgy) - A faj első adata Hargita megyéből. Kárpáti endemikus faj, eddig Hargita megyéből nem volt pontos lelőhelye.

Asiorestia cyanescens (Duftschmid, 1825)

Balánbányai-hegység: Egyeskö, (GMV); **Nagy-Hagymás**, (GMV).

Asiorestia cyanipennis (Kutschera, 1860)

Balánbánya, (P); **Gyergyószentmiklós: Hegyes-havas**, (SRK).

Asiorestia cyanipennis puncticollis (Reitter, 1879)

Borszék, (P, GMV), (= *Orestia puncticollis* Reitter).

Asiorestia nigrigula (Gyllenhal, 1813)

Csikszépvíz: Kishavas, (GMV); **Gagy: Zongota-völgy**, (GMV).

Asiorestia crassicornis (Falgermann, 1837)

Homoródmás: Vargyas-patak, (GMV).

Orestia alpina (Germar, 1824)

Borszék, (FRH, P, GMV); **Hargita-hegység**, (FRH, P, GMV).

Orestia aubei Allard, 1859

Balánbánya, (P), (= *Orestia arcuata* Mill.); **Balánbányai-hegység, Tarkó, Nagy-Hagymás**, (GMV);

Derocrepis rufipes (Linnaeus, 1761)

Hargita-hegység: Csíkszereda, (SRK); **Czekend-tető, Vargyas-völgy**, (GMV); **Csikszépvíz: Kishavas**, (GMV); **Homoródfürdő**, (GMV), 1996.V.24., KI, PA & RI, (SNM); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (SNM), 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Kis-Cohárd**, 1995.VI.14., NB, (SNM, RImgy); **Székelykeresztúr**, (GMV).

Hippuriphila modeeri (Linnaeus, 1761)

Balánbánya: Jáhoros-patak-völgye, 1995.VII.5-6., RI, (SNM); **Csikdelne**, 1996.V.23., KI & PA, (SNM); **Egerszeg**, 1996.V.21., KI, PA & RI, (SNM); **Görgényi-havasok: Parajd, Kis-Küküllő-part**, 1995.V.11., RI, (RImgy); **Gyimesbükk**, (GMV); **Gyimesfelsőlok**, 1996.V.23., KI, PA & RI, (SNM); **Homoródfürdő**, (GMV).

Crepidodera aurea (Geoffroy, 1785)

Hargita-hegység: Hargita-gyöngye, (SRK); **Tolvajos-patak**, (GMV); **Hargitafürdő**, (GMV); **Oláhfalú**, (P).

Crepidodera fulvicornis (Fabricius, 1792)

Borszék, (P, GMV); **Kászon: Bordóca**, (GMV); **Kászonfürdő**, (GMV).

Crepidodera aurata (Marsham, 1802)

Csíkdelne, 1996.V.23., (SNM); Csíksomlyó: Somlyóhegy, (GMV); Csíkszentimre, Csíkszépvíz, Fenyéd, Gyergyóremete, Gyimesbükk, (GMV); Egerszeg, 1996.V.21., KI & PA, (SNM); Görgényi-havasok: Bucsinvölgy, (GMV), Libánfalva: Libántető, (SRK); Hargita-hegység: Hargitafürdő, (SRK); Madarasi-Hargita, 1995.VII.2., RI, (RImgy); Homoródfürdő, (GMV), 1996.V.24., RI, (SNM); Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye, 1995.V.8., (SNM); Kászon: Bordóca, Salutaris, Kászonfürdő (GMV); Székelyvarság, 1995.V.9., RI, (RImgy); Szentegyháza, 850 m, 1995.VI.7., leg. RUDNER J.; Tusnád, (GMV); Zeteváralja: Nagy-Küküllő-völgye, 1995.V.10., RI, (RImgy);

Crepidodera nitidula (Linnaeus, 1758)

Borszék, (P, GMV); Egerszeg, 1996.V.21., RI, (RImgy); Hargita-hegység: Tolvajos-patak, (GMV).

Epitrix pubescens (Koch, 1803)

Görgényi-havasok: Parajd, Kis-Küküllő-part, 1995.VII.1., RI, (SNM). - A faj első adata Hargita megyéből. Palearktikus faj, amely Erdélyben sokfelé található, de nem gyakori. TN: *Solanum dulcamara*, *Solanum nigrum*, továbbá a *Lycium*- és *Hyosциamus*-fajok.

Minota carpathica Heikertinger, 1911

Balánbánya, (P), (= *Minota obesa* Waltl. ab. *carpathica* Heik.); Balánbányai-hegység: Egyesdő, (GMV); Borszék, 1995.VII.8., PA, (SNM); Gyergyói-havasok: Gyilkos-tó, (SRK); Gyimesbükk, (GMV); Gyimesfelsőlok, 1996.V.23., RI, (RImgy); Hargita-hegység: Hargitafürdő, (GMV, SRK), Homoródfürdő, (GMV); Kérulyfürdő: Tolvajos-patak-völgye, (SRK); Zeteváralja: Szencsed-patak-völgye, 1996.V.22., PA, (SNM).

Minota halmæ (Apfelbeck, 1906)

Kászonfürdő, (GMV).

Podagrira menetriesi (Faldermann, 1837)

Abásfalva: Nagy-Homoród-völgy, 1996.V.24, KI & PA, (SNM). - A faj első adata Hargita megyéből. Euroturáni faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Althea rosea*.

Mantura obtusata (Gyllenhal, 1813)

Abásfalva: Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., RI, (RImgy), Homoródkeményfalva, 1996.V.24., KI & PA, (SNM). - A faj első adatai Hargita megyéből. Európai faj, amely Erdélyben főként a Déli-Kárpátokban fordul elő és nem gyakori. TN: *Rumex acetosa*.

Chaetocnema (Tlanoma) concinna (Marsham, 1802)

Balánbánya: Jáhoros-patak-völgye, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); Csíkdelne, 1996.V.23., KI & PA, (SNM); Csíksomlyó: Nagy-somlyó-hegy, (GMV); Csíkszentgyörgy, (GMV); Görgényi-havasok: Parajd, Kis-Küküllő-part, (SRK), 1995.V.11., 1995.VII.1., RI, (SNM); Hargita-hegység: Tolvajos-patak, (GMV); Homoródmás: Vargyas-patak, (GMV); Homoródfürdő, (GMV); Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye, 1995.V.8., RI, (SNM), 1996.V.24., KI & PA, (SNM); Kászon: Salutaris, (GMV); Kászonfürdő, (GMV); Székelyvarság, 1995.V.9., RI, (SNM); Tusnádfürdő: Szent Anna-tó, (SRK); Zeteváralja: Szencsed-patak-völgye, 1996.V.22., RI, (SNM).

Chaetocnema (Tlanoma) conducta (Motschulsky, 1838)

Csíksomlyó: Nagy-Somlyó-hegy, (GMV).

Chaetocnema (Tlanoma) heikertingeri Ljubischev, 1963

Csíkszépvíz: Pogányhavas, (GMV).

Chaetocnema (Chaetocnema) aridula (Gyllenhal, 1827)

Homoród, (GMV); Oláhfalva, (FRH, P, GMV);

Chaetocnema (Chaetocnema) hortensis (Geoffroy, 1785)

Hargita-hegység: Madarasi-Hargita, 1995.VII.2., RI, (RImgy); Homoródfürdő, (GMV), 1996.V.24., RI, (SNM); Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye, 1996.V.8., RI, (SNM); Kászon: Salutaris, (GMV); Méréfalva, 1996.V.22., PA, (SNM); Oláhfalva, (P); Székelykeresztúr, (GMV), Tusnád, (GMV); Tusnádfürdő: Szent Anna-tó, (SRK);

Sphaeroderma rubidum (Graells, 1858)

Görgényi-havasok: Parajd, Kis-Küküllő-part, (SRK). - Holomediterrán faj. Erdélyből csak néhány lelőhelyét ismerjük. TN: *Carthamus*-, *Onopordum*-, és *Scabiosa*-fajok.

Apteropoda splendida Allard, 1860

Balánbánya: Jáhoros-patak-völgye, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); Hargita-hegység: Madarasi-Hargita, 1995.VII.2., RI, (RImgy). - A faj első erdélyi lelőhelyadatai. Közép-európai hegyvidéki faj. Az erdélyi Kárpátokból korábbi gyűjtési adatok nincsenek.

Mniophila muscorum (Koch, 1803)

Balánbánya, (P, GMV); Balánbányai-hegység: Tarkó, (GMV); Borszék, (GMV); Csíkdelne, 1996.V.23., KI & PA, (SNM); Csíkszépvíz: Kishavas, (GMV); Egerszeg, 1996.V.21., KI & PA, (SNM); Görgényi-

havások: Bucsin-tető, 1280 m, 1995.V.11., RI, (RImgy); **Libánfalva: Libántető,** (SRK); **Gyergyói-havások: Gyilkos-tó,** (SRK); **Gyimesbükk,** (GMV); **Gyimesfelsőlok,** 1996.V.23., RI, (RImgy); **Hargita-hegység: Hargitafürdő,** (SRK); **Homoródfürdő,** (GMV); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye,** 1995.V.8., RI, (RImgy); **Kászon: Bordóca, Salutaris; Kászonfürdő,** (GMV); **Kérulyfürdő: Tolvajos-patak-völgye,** (SRK); **Tusnádfürdő: Szent Anna-tó,** (SRK);

Dibolia (Eudibolia) schillingi (Letzner, 1847)

Abásfalva: Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., RI, (RImgy); **Csiksomlyó: Somlyó-hegy,** (GMV).

Dibolia (Dibolia) cryptocephala (Koch, 1803)

Borszék, (GMV); **Hargita-hegység: Hargitagyöngye,** (SRK).

Dibolia (Dibolia) carpathica Weise, 1893

Borszék, (P).

Psylliodes (Psylliodes) affinis (Paykull, 1799)

Borszék, Csíkszépvíz, Kászon: Salutaris, (GMV); **Csikdelne,** 1996.V.23., KI & PA, (SNM); **Zeteváralja: Szencsed-patak-völgye,** 1996.V.22., KI, PA & RI, (SNM, RImgy).

Psylliodes (Psylliodes) luteola (O.F.Müller, 1776)

Oláhfalú, (FRH, P, GMV);

Psylliodes (Psylliodes) picina (Marshall, 1802)

Oláhfalú, (P).

Psylliodes (Psylliodes) attenuata (Koch, 1803)

Székelykeresztúr, (GMV).

Psylliodes (Psylliodes) napi napi (Fabricius, 1792)

Borszék, (P, GMV).

Psylliodes (Psylliodes) cuprea (Koch, 1803)

Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye, 1996.V.24., RI, (RImgy). - A faj első adata Hargita megyéből. Holomediterrán faj, Erdélyből csak a Déli-Kárpátokból volt ismert. TN: *Sisymbrium officinale*, *Brassica nigra*, *Diplotaxis muralis*.

Psylliodes (Psylliodes) instabilis Foudras, 1860

Zeteváralja: Szencsed-patak-völgye, 1996.V.22., KI &

PA, (SNM, RImgy). - A faj első adata Hargita megyéből. Holomediterrán faj, amely Erdélyből csak néhány lelőhelyről ismeretes. TN: *Sinapis arvensis*, *Alyssum montanum*, továbbá az *Iberis*- és *Erysimum*-fajok.

Psylliodes (Psylliodes) subaenea Kutschera, 1864

Nagy-Hagymás, (GMV).

Psylliodes (Psylliodes) hyoscyami (Linnaeus, 1758)

Balánbányai-hegység, (GMV); **Nagyhagymás,** (P).

Psylliodes (Psylliodes) chalconera (Illiger, 1807)

Balánbánya, (P, GMV), (= *Psylliodes hyoscyami ab. Illiger*); **Csikdelne,** 1996.V.23., RI, (SRK); **Csíkszépvíz,** (GMV); **Gyimes,** (GMV);

Psylliodes (Psylliodes) dulcamarae (Koch, 1803)

Homoródfürdő: Homoród-patak-völgye, 1995.V.8., KI, PA & RI, (SNM, RImgy); **Zeteváralja: Szencsed-patak-völgye,** 1996.V.22., RI, (SNM). - A faj első adatai Hargita megyéből. Euro-turáni faj, amely Erdélyben a vízenyős helyeken elterjedt és gyakori. TN: *Solanum dulcamara*.

Psylliodes (Psylliodes) cucullata (Illiger, 1807)

Balánbányai-hegység, (GMV); **Csíkszépvíz; Csíkszépvíz: Pogány-havas, Hargita-hegység: Tolvajos-patak,** (GMV); **Nagyhagymás,** (P).

Psylliodes (Psylliodes) Frivaldszkyi Weise, 1888

Balánbányai-hegység, (GMV); **Nagy-Hagymás,** (P, GMV).

CASSIDINAE

Pilemostoma fastuosa (Schaller, 1783)

Hargita-hegység: Nagy-Homoród-völgy, 1943.VII.3., GE, (HNHM). - A faj első adata Hargita megyéből. Euroszibériai faj, amely Erdélyben a nedves réteken elterjedt, de nem gyakori. TN: *Pulicaria dysenterica*.

Hypocassida subferruginea (Schränk, 1776)

Abásfalva, 1996.V.24., KI & PA, (SNM). - A faj első adata Hargita megyéből. Palearktikus faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. TN: *Convolvulus*-fajok.

Cassida (Lordiconia) canaliculata Laicharting, 1781

Homoródfürdő, 1996.V.24., KI & PA, (RImgy). - A faj

első adata Hargita megyéből. Európai faj, amely Erdélyből több helyről ismert, de nem gyakori. TN: *Salvia pratensis*.

Cassida (Odontionycha) viridis Linnaeus, 1758

Abásfalva, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Balánbánya: Jáhoros-patak-völgye**, 1995.VII.5-6., RI, (RImgy); **Görgényi-havasok: Kis-Küküllő felső völgye**, 1941.VII.20., CS, (CS, HNHM); **Libánfalva: Libán-tető**, (SRK); **Gyergyói-havasok: Békás-szoros**, (SRK); **Gyilkos-tó**, 1995.VII.4., RI, (RImgy); **Bucsin-tető**, (SRK); **Gyimesbükk**, 1943.VI.21-29., SZ, (HNHM); **Hargita-hegység: Madarasi-Hargita**, 1995.VII.2., RI, (RImgy); **Vargyas-völgy**, 1600 m, 1942.VI.26., GE, (HNHM); **Hargitafüred**, (SRK); **Homoródfüred**, (SRK), 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM), 1995.VII.7., RI, (SNM); **Kászon: Salutaris**, 800 m, 1943.VII.10-31., SZ, (HNHM); **Kéruyfüred: Tolvajos-patak**, (SRK); **Parajd: Kis-Küküllő-völgye**, 1995.V.11., 1995.VII.1., RI, (SNM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Szencsed**, 1996.V.22., KI & PA, (SNM, RImgy); **Torjai hegység: Nagycsomád**, 1943.VI.30., GE, (HNHM); **Tusnádfüred: Szent Anna-tó**, (SRK); **Zeteváralja: Szencsed-patak-völgye**, 1995.VII.3., RI, (SNM). - Palearktikus faj. Erdélyben nagyon közönséges. TN: *Salvia*-, *Stachys*-, *Mentha*-, *Galeopsis*-, *Lycopus*- és *Cirsium*-félék.

Cassida (Cassida) nebulosa Linnaeus, 1758

Gyergyó-Tölgyes, (P); **Hargitafüred**, (SRK). - Palearktikus faj, amely Erdélyben elterjedt és közönséges. TN: *Chenopodium album* és az *Atriplex hastata*.

Cassida (Cassida) flaveola Thunberg, 1794

Csikszentdomokos, 1943.VII.15-16., SÁ & AI, (HNHM); **Homoródfüred**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Homoródfüred: Homoród-patak-völgye**, 1996.VII.7., RI, (RImgy); **Kéruyfüred: Tolvajos-patak-völgye**, (SRK); **Tusnád**, KD, (HNHM). - Európai faj. Erdélyben a mocsaras, vizes területeken található, elterjedt és gyakori. TN: *Stellaria holostea*, *Stellaria graminea* és a *Melandryum album*.

Cassida (Cassida) vibex Linnaeus, 1767

Abásfalva, 1996.V.24., KI & PA., (SNM); **Homoródfüred**, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); **Oláhfalva**, (B, P); **Parajd: Kis-Küküllő-part**, 1995.VII.1., RI, (SNM); **Székelykeresztúr**, 1943.VI., MM, (HNHM); **Zeteváralja: Szencsed-patak-völgye**, 1996.V.22., KI, PA & RI, (SNM). - Palearktikus faj, amely Erdélyben elterjedt és közönséges. TN: *Cirsium arvense*, *Cirsium palustre* és a *Chrysanthemum vulgare*.

Cassida (Cassida) rubiginosa O.F.Müller, 1776

Abásfalva, 1996.V.24, KI & PA., (SNM); **Csikszereda**,

1993.VI.3., RI, (SNM); **Gyergyó-Tölgyes**, (P); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, RI, (SNM); **Parajd: Kis-Küküllő-part**, 1995.VII.1., RI, (SNM); **Székelymuzsna**, (SRK); **Tusnádfüred: Szent Anna-tó**, (SRK). - Holarktikus faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. TN: *Carduus*- és *Cirsium*-fajok, de előfordul egyéb növényeken is, mint a *Onopordum acanthium*, *Arctium lappa*, *Sonchus oleraceus*, *Chrysanthemum vulgare* stb.

Cassida (Cassida) stigmatica Suffrian, 1844

Cassida (Cassida) denticollis Suffrian, 1844

Hargita-hegység: Hargitagyöngye, (SRK); **Homoródkeményfalva: Homoród-patak-völgye**, 1995.V.8., RI, (SNM). - Euroszibériai faj. Erdélyből csak néhány lelőhelye ismert, ritka. TN: *Achillea millefolium* és a *Chrysanthemum vulgare*.

Cassida (Cassida) prasina Illiger, 1798

Abásfalva, 1996.V.24., KI & PA, (SNM, RImgy); **Homoródfüred**, 1996.V.24., KI & PA, (SNM, RImgy); **Homoródkeményfalva**, 1996.V.24., KI & PA, (SNM); **Zeteváralja: Szencsed-patak-völgye**, 1996.V.22., RI, (SNM). - A faj első adatai Hargita megyéből. Euroszibériai faj, igen kevés erdélyi lelőhelyadattal nem tűnik gyakorinak. TN: *Achillea*-, *Chrysanthemum*-, *Matricaria*-, és *Anthemis*-félék.

Cassida (Pseudocassida) murraea Linnaeus, 1767

Homoródfüred: Homoród-patak-völgye, 700 m, 1943.VII.8-28., ÉG & LI, (HNHM); 1995.VII.7., RI, (RImgy). - A faj első adatai Hargita megyéből. Euroszibériai faj, amely Erdélyben a vizenyős réteken elterjedt és gyakori. TN: *Pulicaria dysenterica*, *Inula salicina*, *Inula britannica*, *Verbascum thapsus* és a *Mentha*-félék.

Cassida (Cassidulella) nobilis Linnaeus, 1758

Görgényi-havasok: Kis-Küküllő felső völgye, 1941.VII.25., CS. - Palearktikus faj, amely Erdélyben a hegy- és dombvidéken elterjedt és gyakori. TN: *Silene*-, *Spergula*-, *Chenopodium*-, *Atriplex*- és *Beta*-fajok.

Cassida (Cassidulella) vittata Villers, 1789

Zeteváralja: Szencsed-pataka, 1996.V.22., RI, (RImgy). - A faj első adata Hargita megyéből. Palearktikus faj, amely Erdélyből csak kevés helyről ismert és ritka. TN: *Atriplex*-, *Chenopodium*-, *Salicornia*-, *Salsola*-, és a *Lychnis*-fajok, továbbá az *Urtica dioica* és a *Spergula arvensis*.

Helységnévtár

A fajlistában a lelőhelyadatok magyar nyelven szerepelnek. Az alábbiakban közlöm a magyar nevek román nyelvű megfelelőjét.

Abásfalva - Aldea
Balánbánya - Bălan
Balánbányai-hegység - Munții Bălanului
Batrina - Bătrâna
Békás-szoros - Cheile Bicazului
Borszék - Borsec
Bucsin-tető - Bucin
Bucsin-völgy - Valea Bucinului
Csicsói-Hargita - Vf. Harghita Ciceu
Csíkdélne - Delnița
Csíki-havasok - Munții Ciucului
Csíki-medence - Depresiunea Ciuc
Csíksomlyó - Șumuleu
Csíkszentdomokos - Săndominic
Csíkszentgyörgy - Ciucsângeorgiu
Csíkszentmihály - Mihăileni
Csíkszentimre - Sântimbru
Csíkszereda - Miercurea-Ciuc
Csíkszépvíz - Frumoasa
Egerszeg - Eghersec
Erdőalja - Sub Pădure
Egyeskő - Pietra Singuratică
Erdély - Transilvania (=Ardeal)
Fenyéd - Brădești
Gagy - Goagiu
Görgényi-havasok, Görgényi-hegység - Munții Gurghiului
Gyergyó - Gheorgheni
Gyergyói-havasok - Mții Giurgeului
Gyergyóremete - Remetea
Gyergyószentmiklós - Gheorgheni
Gyergyó-Tölgyes - Tulgheș
Gyimes - Ghimeș
Gyimesfelsőlok - Lunca de Sus
Gyilkos-tó - Lacul Roșu
Gyimesbükk - Ghimeș-Făget
Hargita-hegység - Munții Harghita
Hargitafürdő - Harghita Băi
Hargita-gyöngye - Perla Harghitei
Hidegség (Kászon) - Valea Rece (Cașin)
Homoród - Homorod
Homoródmás - Mesești
Homoródfürdő - Băile Homorod
Homoródkeményfalva - Comănești
Homoród-patak-völgye - Valea pâr. Homorod
Hosszúaszó (Görgényi-havasok) - Valea Lungă (Munții Gurghiului)
Ivó - Izvoare
Kápolnásfalu - Căpâlnița
Kászonaltíz - Plăieșii de Jos
Kászonfürdő - Băile Casin

Királyfürdő - Băile Chirui
Kishavas - Muncel
Kis-Küküllő felső völgye - Valea râului Târnava Mică
Korond - Corund
Lassúág-patak (Kászon) - Casin
Libánfalva - Ibănești
Madarasi-Hargita - Harghita Mădăraș
Madéfalva - Siculeni
Máréfalva - Satu Mare
Marosfő - Izvoru Mureșului
Maroshévíz - Toplița
Nagy-Csomád - vf. Ciomadul Mare
Nagy-Hagymás, Nagyhagymás - vf. Hăghimașu Mare
Nagy Homoród - Homorodul Mare
Nagy-Küküllő-part - Malul râului Târnava Mare
Oláhfalva - Vlăhița
Olt-part - Malul râului Olt
Olt-völgye - Valea Oltului
Öcsém (Balánbányai-hg.) - Piatra Ascuțită (=Ecem, Munții Bălan)
Parajd - Praid
Pogány-havas - Muntele Păgânilor
Remete (Gyergyó) - Remetea
Szencsed - Sâncel
Szencsed-pataka - pârâul Sâncel
Szent Anna-tó - Lacul Sfânta Ana
Szentegyháza, Szentegyházfalva - Vlăhița
Székelykeresztúr - Cristuru Secuiesc
Székelymuzsna - Muija
Székelyudvarhely - Odorheiu Secuiesc
Székelyvasság - Vârșag
Tolvajos-patak-völgye - Valea Chirui
Torjai-hegység - Munții Turiei
Tusnád - Tușnad
Tusnádfürdő - Băile Tușnad
Uz-völgy - Valea Uzului
Várdotfalva - de Șumuleu
Vargyas-patak-völgye - Valea Vârghiș
Zeteváralja - Sub Cetate
Zsák-hegy (Maroshévíz) - Zencani (Toplița)

Irodalom

1. BIELZ, E. A. (1887): **Siebenbürgens Käferfauna**. - Verh. Mitt. Siebenbürg. Ver. Naturwiss. Hermannstadt. 37: 74-80.
2. CSIKI, E. (1942a): **Adatok a Görgényi hegység bogárfaunájának ismeretéhez**. - Math. Term. tud. Közl. 61: 369-384.
3. CSIKI, E. (1942b): **Adatok a Balánbányai-hegység bogárfaunájához**. - Math. Term. tud. Közl. 61: 706-735.
4. GRUEV, B., MERKL, O., VÍG, K., (1993): **Geographical distribution of Alticinae (Coleoptera, Chrysomelidae) in Romania**. - Ann. Hist.-Nat. Musei Nat. Hung., Budapest, 85: 75-132.
5. KASZAB, Z. (1962): **Levélbogarak - Chrysomelidae**. - In: Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), IX, 16. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 416.

6. KUTHY, D. (1896): **Fauna Regni Hungariae - A Magyar Birodalom Állatvilága, (Insecta, Coleoptera, Chrysomelidae)** - Budapest, p. 182-200.
7. PETRI, K. (1912): **Siebenbürgens Käferfauna. - Hermannstadt**, pp. 275.
8. PETRI, K. (1925-1926): **Ergänzungen und Berichtigungen zur Käferfauna Siebenbürgens 1912.** - Verh. Mitt. Siebenbürg. Ver. Naturwiss. Hermannstadt, 76: 165-206.
9. ROZNER, I. (1996): **An updated list of the Chrysomelidae of Hungary and the adjoining parts of the Carpathian Basin (Coleoptera).** - Folia Ent. Hung., 57: 243-260.
10. SZÉL, Gy., ROZNER, I., KOCSEI, I. (1995): **Contribuții la cunoașterea Coleoptelor din Transilvania (România) pe baza colectărilor din ultimii ani.** - ACTA-1995. (ACTA HARGHITIENSA II, ALUTA - XIX), Csíkszereda - Sepsiszentgyörgy, pp. 73-92.

Contribuții la cunoașterea Chrysomelidelor (Coleoptera) din jud. Harghita (Transilvania) (Rezumat)

Pe teritoriul județului Harghita autorul a identificat 252 de specii și subspecii aparținând la 63 de genuri. Lista speciilor conține atât datele exemplarelor colectate de specialiștii Societății Entomologice Maghiare și Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe, cât și ale celor existente în colecția de Chrysomelidae a Muzeului de Științele Naturii din Budapesta, respectiv ale celor din literatura de specialitate. Pe baza acestor date autorul a identificat 3 specii și subspecii noi pentru fauna Transilvaniei și 48 de specii și subspecii noi pentru fauna județului Harghita.

În prefață găsim scurta istorie a cercetărilor coleopterologice din Transilvania și în special din județul Harghita, după care avem prescurtările numelor colecționarilor, a referirilor la literatura de specialitate și la colecțiile existente. În lista speciilor s-au utilizat denumirile în limba maghiară a localităților, ceea ce a impus completarea lucrării (după lista speciilor) cu o listă maghiaro-română de denumiri geografice (a locurilor de colectare).

Foundation of the Leaf-Beetle Fauna of the County Harghita (Transylvania) (Coleoptera: Chrysomelidae) (Abstract)

63 genera, 252 species and subspecies are shown by the author from the county Harghita. The list of species contains the data of the leaf-beetles collected between 1994-1996 by the researchers of the Hungarian Entomological Society and the Székely National Museum (Sepsiszentgyörgy). The list also includes the leaf-beetles' data deriving from the collection of Hungarian Natural History Museum and the literature. Herewith the author shows 3 species and subspecies new for Transylvania and 48 species and subspecies new for the county Harghita. The prefatory part introduces the reader to a short history of the coleopterological research in Transylvania and Harghita county. A list of abbreviations of collectors' names, references to literature, and of collections are given. In the list of species Hungarian locality names are used, therefore a Hungarian-Romanian locality register is added at the end of the paper.

Edith CSATA
Zoltán CSATA

Date noi privind răspândirea amfibienilor din Depresiunea Braşov

(Rezumat)

În prezenta lucrare sunt prezentate, ca o completare a lucrării CSATA, E., CSATA, Z. (1997): Răspândirea amfibienilor din partea centrală și estică a Depresiunii Braşov, ACTA-1996, punctele și localitățile de colectare găsite în anii 1996-97 de către autori, precum și o vedere de ansamblu asupra situației actuale referitoare la răspândirea speciilor de amfibieni din Depresiunea Braşov, însumând atât datele din lucrarea precedentă, mai sus amintită, cât și din lucrarea de față.

Date referitoare la răspândirea amfibienilor din Depresiunea Braşov am mai publicat în ACTA-1996 (CSATA, E., CSATA, Z.: Răspândirea amfibienilor din partea centrală și estică a Depresiunii Braşov), unde au fost trecute în revistă speciile de amfibieni, localitățile și locurile de colectare cunoscute din literatură și cele noi descoperite de autori. În lucrarea de față prezentăm locurile de colectare și localitățile noi, găsite în anii 1996-97, care nu au apărut în lucrarea sus amintită (la prezentarea speciilor le-am enumerat numai pe acelea, la răspândirea cărora au apărut localități noi), precum și o însumare a cunoștințelor actuale asupra răspândirii speciilor de amfibieni din Depresiunea Braşov.

La prezentarea locurilor de colectare am folosit și aici codurile biogeografice U.T.M., folosind grila cu ochiuri de 2/2 km (după LEHRER și LEHRER, 1990).

- Triturus a. alpestris* (Laurentus) 1768
- Estelnic - MM 34.03
- Vâlcele - LL 94.74
- Triturus montandoni* (Boulenger) 1880
- Estelnic - MM 34.03
- Triturus v. vulgaris* (Linnaeus) 1758
- Baraolt - LM 90.01-91.01
- Braşov - LL 93.53
- Crizbav - LL 81.72-81.71
- Estelnic - MM 34.03
- Hăghig - LL 90.73-91.73
- Podu Oltului - LL 94.63/ML 00.63
- Valea Mare - ML 22.64
- Triturus c. cristatus* Laurentus 1768
- Baraolt - LM 90.01-91.01
- Hăghig - LL 90.73-91.73
- Podu Oltului - LL 94.63/ML 00.63
- Valea Mare - ML 22.64
- Bombina v. variegata* (Linnaeus) 1758
- Ariuşd - LL 93.63
- Baraolt - LM 90.01-91.01
- Braşov - LL 93.53
- Crizbav - LL 81.72-81.71
- Estelnic - MM 34.03
- Hăghig - LL 90.73 - 91.73
- Lunca Calnicului - ML 02.63
- Lemnia - MM 41.02
- Podu Oltului - LL 94.63/ML 00.63
- Valea Mare - ML 22.64
- Vârghiş - LM 83.03
- Bufo b. bufo* (Linnaeus) 1758
- Baraolt - LM 90.01 -91.01
- Estelnic - MM 34.03
- Podu Oltului - LL 94.63/ML 00.63
- Bufo v. viridis* Laurentus 1768
- Baraolt - LM 90.01-91.01
- Hăghig - LL 90.73-91.73
- Podu Oltului - LL 94.63/ML 00.63
- Valea Mare - ML 22.64
- Hyla a. arborea* (Linnaeus) 1758
- Baraolt - LM 90.01-91.01
- Estelnic - MM 34.03
- Podu Oltului - LL 94.63/ML 00.63
- Vârghiş - LM 83.03
- Rana a. arvalis* Nilsson 1842
- Tg. Secuiesc - ML 32.92
- Rana dalmatina* Bonaparte 1839
- Codlea - LL 74.61
- Prejmer - ML 00.61 - 01.61
- Sf. Gheorghe - ML 01.74-02.74
- Turia - MM 22.00
- Vârghiş - LM 83.03
- Rana t. temporaria* Linnaeus 1758
- Băile Şugaş - ML 00.80
- Breţcu - ML 42.94
- Codlea - LL 74.61
- Estelnic - MM 34.03
- Lemnia - MM 41.02
- Malnaş Băi - ML 03.94
- Micoşoara - LL 84.93

- Prejmer - ML 00.61-01.61
- Sf. Gheorghe - ML 01.74-02.74

Rana r. ridibunda Pallas 1771 (harta nr. 31., Foto nr. 10.)

- Araci - LL 92.71
- Baraolt - LM 90.01-91.01
- Hăghig - LL 90.73-91.73
- Ilieni - ML 02.71
- Podu Oltului - LL 94.63/ML 00.63
- Sf. Gheorghe - ML 01.74-03.74

Rana esculenta Linnaeus 1758

- Araci - LL 92.71
- Ariușd - LL 93.63
- Baraolt - LM 90.01-91.01
- Brașov - LL 93.53
- Crizbav - LL 81.72-81.71
- Hăghig - LL 90.73-91.73
- Ilieni - ML 02.71
- Podu Oltului - LL 94.63/ML 00.63

În timpul cercetărilor noastre referitoare la răspândirea amfibienilor din Depresiunea Brașov, am vizitat împrejurimile majorității localităților găsite în literatură.

În multe cazuri am găsit speciile deja semnalate, dar am constatat și multe excepții. Acest fapt se poate datora: a.) dispariției speciei din zona respectivă; b.) specia există, dar nu a fost găsită de noi. Deoarece în literatură nu este menționat exact punctul de colectare, ci numai localitatea cea mai apropiată, nu putem declara cu certitudine că specia a dispărut.

În orice caz, industria și agricultura s-au dezvoltat foarte mult în ultimele decenii, mai ales în partea sudică a depresiunii, ceea ce a dus la desecarea terenurilor mlăștinoase și la o poluare accentuată, care în mod sigur a influențat negativ și viețuirea amfibienilor. În sprijinul acestei afirmații vine lipsa speciei *Rana a. arvalis* din mlaștinile dintre Hărman și Prejmer care au fost în parte drenate, iar stufărișul existent este adesea incendiat. Specia a mai fost semnalată în anul 1962 (FUHN, 1962), dar noi nu am găsit-o nici după repetate căutări în această zonă. De asemenea, deși în literatură sunt menționate destul de multe puncte de colectare ale amfibienilor din partea sudică a depresiunii, noi am găsit specii de amfibieni în relativ puține locuri.

În tabelul alăturat am redat situația actuală a răspândirii amfibienilor din depresiune, localitățile de unde au fost semnalate diferitele specii,

care sunt localitățile unde am găsit și unde nu am găsit speciile respective, precum și localitățile noi de răspândire, depistate de noi.

Bibliografie

1. CSATA, E.; CSATA, Z. (1997): **Răspândirea amfibienilor din partea centrală și estică a Depresiunii Brașov**, în: ACTA-1996, Sf.Gheorghe, 49-60
2. CSATA, Z. (1996): **A Rétyi Nyír egyes kétéltűinek bemutatása**, în: ACTA-1995, Sf. Gheorghe, 93-105
3. FUHN, I. (1962): **Étude eidonomique et taxonomique de la grenouille oxyrhinne (*Rana arvalis* Nills.) de Roumanie**, în: Vest. Cs. Spol. Zool., Tom. 26., nr. 4., 352-364
4. LEHRER, A., LEHRER, M. (1990): **Cartografierea faunei și florei României (coordonate arealografice)**, Ed. Ceres, București, 1-290

A Brassói-medencében élő kétéltű fajok elterjedésének újabb adatai

(Kivonat)

Jelen dolgozat a CSATA, E., CSATA, Z. (1997): A Brassói-medence középső és keleti részének kétéltűi (ACTA-1996) kiegészítéseként bemutatja a Brassói-medencére vonatkozóan a különböző kétéltű fajoknak, a szerzők által 1996-1997-ben végzett kutatásai alapján ismertté vált újabb lelőhelyeit. Ezenkívül egy általános képet ad a két dolgozatban közölt adatok alapján a Brassói-medence kétéltűinek elterjedésével kapcsolatos pillanatnyi ismeretekről.

New Data about Amphibian Occurrences in Brașov Depression

(Abstract)

This paper presents new occurrences of amphibians, found in 1996-97, completing the data published in CSATA, E., CSATA, Z.(1997): The Spread of Amphibians in the Central and Eastern Part of the Brașov Depression (ACTA-1996). It also offers a general view of the present situation in amphibian species from Brașov Depression, using the data published in both papers.

LOCALITATE	Ss	Ta	Tm	Tv	Tc	Bbo	Bva	Pf	Bbu	Bvi	Ha	Ra	Rd	Rt	Re	Rl	Rr
Araci	A														- +		- +
Ariuşd	Ad						- +		- +						- +		
Băile Şugaş	BŞ								+ -	+ -				++			
Baraolt	B			- +	- +		- +		- +	- +	- +				- +		- +
Belin	Be														- +		
Bită	Bi														- +	- +	
Bixad	Bx				+ -		- +										
Bod	Bo				+ -						+ -						
Bodoc	Bc						++								+ -		
Braşov	B	+ -	+ -	+ -	++	+ -	++		+ -	+ -			+ -	+ -	++		
Bran	Br						+ -										
Brateş	Bş				- +										- +		
Breţcu	Bt			+ -			+ -						+ -	++			
Catalina	Ca											+ -					
Chilieni	Ch														- +		- +
Codlea	Co		+ -										- +	- +			
Covasna	C		++		- +		- +		- +			+ -		- +			
Cristian	Cr				+ -		+ -										
Crizbav	Cb	+ -			++		++								- +		
Estelnic	E		- +	- +	- +		- +		- +		- +			- +			
Ghidfalău	G			+ -													
Hăghig	H				- +	- +	- +			- +					- +		- +
Hărman	Hm				+ -							+ -			+ -		
Ilieni	I														- +		- +
Imeni	Im											+ -					
Lemnia	L						- +								- +		
Lunca Calnicului	LC						- +										
Malnaş Bai	MB														- +		
Micloşoara	M														- +		
Olteni	O						- +										
Pădureni	P				- +		- +				- +		- +		- +		
Păpăuţi	Pp	+ -	+ -				+ -		+ -								
Pava	Pv											+ -					
Podu Oltului	PO				- +	- +	- +		- +	- +	- +				- +		- +
Prejmer	Pr				+ -	+ -	+ -			+ -	+ -		++	++			
Râşnov	R	+ -								+ -							
Reci	Rc				++	++	- +	++	- +	+ -	++	++	++	- +	+ -	++	++
Sântionlunca	S							- +				- +			- +	- +	
Sf.Gheorghe	SG	- +	- +		++	++	+ +		- +	++	- +		++	- +	++		- +
Surcea	Su						- +								- +		- +
Telechia	T							- +									
Tg.Secuiesc	TS				- +	- +	++	- +	- +	- +		++	++	++	- +		++
Timişul de Jos	TJ	+ -															
Turia	Tu	- +											- +				
Ţufalău	T											- +					
Vâlcele	V		- +														
Valea Mare	VM				- +	- +	- +			- +							
Vârghiş	Vg						- +				- +		- +				
Zagon	Z				+ -												+ -
Zălan	Zl						- +										
Zărneşti	Zn													+ -			
Zizin	Zz	+ -															

Localitățile Depresiunii Braşov, cu speciile de amfibieni găsite. Ss = Salamandra s. salamandra, Ta = Triturus a. alpestris, Tm = Triturus montandoni, Tv = Triturus v. vulgaris, Tc = Triturus c. cristatus, Bbo = Bombina bombina, Bva = B. v. variegata, Pf = Pelobates f. fuscus, Bbu = Bufo b. bufo, Bvi = B. v. viridis, Ha = Hyla a. arborea, Ra = Rana a. arvalis, Rd = R. dalmatina, Rt = R. temporaria, Re = R. esculenta, Rl = R. lessonae, Rr = R. ridibunda; “+ +” = răspândire confirmată de cercetările noastre, “+ -” = răspândire apărută în literatură, dar negăsită de noi, “- +” = localități noi de răspândire

Tabel 1.

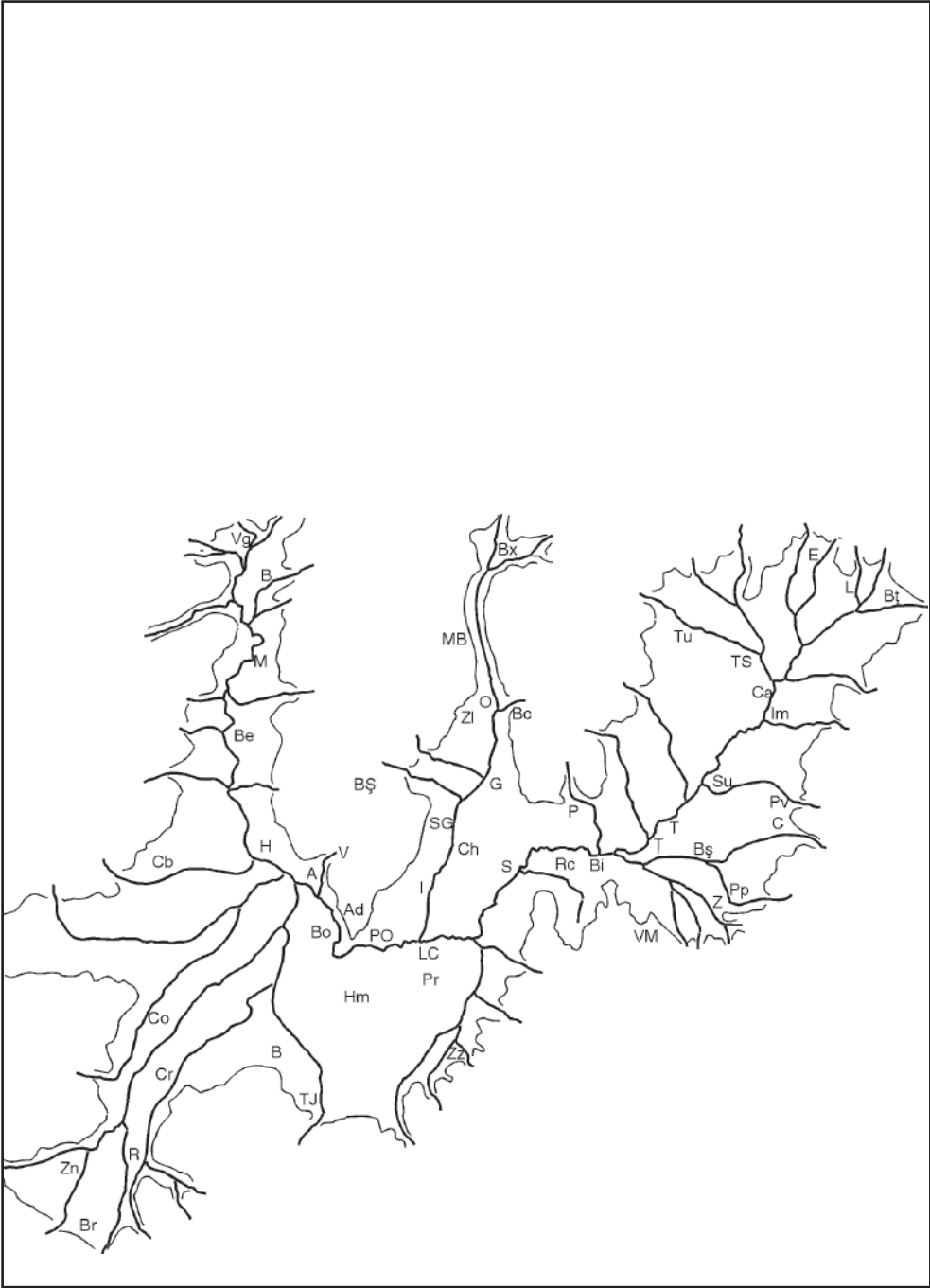

Figura 1. Harta schematică a perimetrului cercetat (Depresiunea Brașovului)

Studiu serologic și morfologic asupra formelor aparținând complexului *Rana esculenta*

(Rezumat)

Complexul *Rana esculenta* este format din speciile *Rana lessonae*, *R. ridibunda* și forma hibridă *R. esculenta*. Aceste forme pot alcătui în natură populații cu o structură variată, cum ar fi sistemele L-E (*lessonae* - *esculenta*), R-E (*ridibunda* - *esculenta*), L-E-R (*lessonae* - *esculenta* - *ridibunda*) sau E (*esculenta*). Între indivizii de *R. esculenta* apar deseori și forme triploide. Pentru determinarea celor trei forme, precum și pentru depistarea formelor triploide, există mai multe metode. Prezenta lucrare trece în revistă unele metode de determinare, ca metoda serologică bazată pe electroforeza serului sanguin, metode morfologice și biometrice bazate pe dimensiuni corporale, formă și mărimea tuberculului metatarsal intern și diferiți indici biometrici, căutând acele metode morfologice și biometrice care corespund în cea mai mare măsură determinărilor biochimice. Pentru aceste investigații au fost comparate exemplare determinate ca *Rana lessonae*, *R. esculenta* și *R. ridibunda* cu exemplarele unei populații, care din punct de vedere morfologic și biometric aparțin sistemului L-E-R.

1. Introducere

Denumirea științifică de *Rana esculenta* a fost dată de LINNÉ (1758), aceasta fiind una dintre speciile aparținând broaștelor verzi, cu răs-

pândire largă în Europa. *Rana ridibunda* este un alt membru al grupei, descris de PALLAS (1771). Această broască este mai mare decât *R. esculenta* și se întâlnește mai ales în centrul și estul Europei.

PFLÜGER și SMITH (1883) au realizat un experiment de încrucișare între *R. esculenta*, întâlnită în mod frecvent în Germania, și o populație mare de broaște verzi cunoscută ca rasa berlineză, care corespunde speciei *R. ridibunda* descrisă de PALLAS. Rezultatele au arătat că ouăle se dezvoltă normal și din ele eclozează mormoloci normali. Deși broaște metamorfozate nu au putut fi obținute datorită lipsei de îngrijire, PFLÜGER și SMITH consideră că rasa berlineză nu poate fi considerată o specie bună din moment ce din încrucișare au rezultat mormoloci normali. CAMERANO, în 1878, a descris *Rana esculenta lessonae*, care a fost considerată de către BOULENGER (1898) ca o varietate de *R. esculenta*.

BERGER (1955) a descoperit broaște identice cu *Rana ridibunda* într-un parc național de lângă Poznan, Polonia, împreună cu *R. esculenta lessonae*, foarte frecvente în această zonă. Rezultatele examinării a numeroși mormoloci și broscuțe colectate din Poznan și împrejurimile sale au arătat că aici există trei forme, *R. esculenta ridibunda*, *R. esculenta esculenta* și *R. esculenta lessonae*. În timp ce *R. ridibunda* trăiește de obicei în lacuri sau râuri, celelalte două trăiesc în bălți.

Mai târziu (1966) el a examinat broaștele colectate din numeroase lacuri și bălți situate în suburbiile Poznanului, măsurându-le diverse părți ale corpului. Rezultatele au arătat că broaștele pot fi împărțite în trei grupe de mărime: mari, mijlocii și mici, neexistând forme intermediare între cele trei grupe. Deși acestea au fost considerate ca fiind 3 specii independente, adică *R. ridibunda*, *R. esculenta* și *R. lessonae*, în 1967 el a realizat experiențe de încrucișare între ele și a urmărit dezvoltarea și viabilitatea embrionilor și mormolocilor rezultați din aceste încrucișări. S-a constatat că *R. esculenta* are o capacitate reproductivă foarte scăzută, fiind probabil un hibrid între celelalte două specii.

Pe baza numeroaselor experiențe de încrucișare BERGER a concluzionat că *Rana escu-*

lenta este un hibrid dintre *R. ridibunda* și *R. lessonae*, ambele fiind specii bune. Referitor la raportul dintre sexe la broaștele rezultate între 1963-1969, BERGER (1971) a raportat despre 9 feluri de combinații între *R. ridibunda*, *R. esculenta* și *R. lessonae*. El (1976, 1977) s-a bazat pe numeroase experiențe de încrucișare realizate cu utilizarea exemplarelor rezultate din experimentele sale, și care au confirmat datele obținute anterior. Rezultatul acestor experimente a arătat că rata sexelor descendenților este determinată de părintele mascul. Dacă acesta este *R. lessonae* sau *R. ridibunda*, rata sexelor este întotdeauna 1:1, indiferent de specia la care a aparținut femela. În schimb, dacă tatăl este *R. esculenta*, va predomină unul din sexe, în cele mai multe cazuri descendenții fiind numai femele. Dacă masculii *R. esculenta* rezultați din femele *R. lessonae* și masculii *R. ridibunda* sunt împerecheați cu femele *R. esculenta*, majoritatea descendenților sunt masculi.

GÜNTHER (1967, 1968) a confirmat că *R. ridibunda* și *R. esculenta* au areale care se suprapun pe teritorii întinse în jurul Berlinului și orașului Leipzig, chiar dacă cele două specii sunt izolate ecologic. El (1970) a găsit triploizi printre exemplarele de *R. esculenta* tipică descrisă de BOULENGER (1891), considerând că apariția unui număr atât de mare de triploizi indică capacitatea reproductivă inferioară a *R. esculenta*, aceasta datorându-se faptului că *R. esculenta* este un hibrid între *R. ridibunda* și *R. lessonae*. GÜNTHER (1973) a realizat numeroase tipuri de încrucișări între *R. ridibunda*, *R. esculenta* și *R. lessonae*, și a găsit că *R. esculenta* are întotdeauna o capacitate reproductivă inferioară, încrucișările dintre masculi și femele de *R. esculenta* având ca rezultat un număr mic de ouă fecundate. Majoritatea broaștelor obținute din acest fel de încrucișări au fost de tipul *R. esculenta*, dar și de tipul *R. ridibunda* sau de tipul intermediar între *R. esculenta* și *R. lessonae*. Hibrizii reciproci dintre *R. ridibunda* și *R. lessonae* sunt, în cea mai mare parte, de tipul *R. esculenta* și au o capacitate reproductivă extrem de scăzută. Comparând hibrizii artificiali dintre *R. ridibunda* și *R. lessonae* cu *R. esculenta* din teren, GÜNTHER a conclu-

zionat că *R. esculenta* este un hibrid între *R. ridibunda* și *R. lessonae*, așa cum BERGER presupusese deja. El a propus ca denumirea *R. esculenta* să fie notată în ghilimele (“*Rana esculenta*”), pentru a arăta că nu este o specie bună.

TUNNER (1970, 1972) și ENGELMANN (1972, 1973) au examinat cele trei tipuri de broaște verzi *R. esculenta*, *R. ridibunda* și *R. lessonae* distribuite simpatric în Europa, analizând electroforetic proteinele din serul sanguin. Rezultatele au demonstrat în mod evident că *R. esculenta* este un hibrid între *R. ridibunda* și *R. lessonae*. TUNNER (1973) a analizat de asemenea proteinele serice ale hibrizilor și indivizilor rezultați din retroîncrucișare obținuți de BERGER, și a confirmat că *R. esculenta* este în mod sigur un hibrid între *R. ridibunda* și *R. lessonae*. Acest fapt a fost confirmat în mod repetat de numeroși cercetători, ca ENGELMANN (1974), UZZEL și BERGER (1975), TUNNER și DOBROWSKY (1976), VOGEL și CHEN (1976, 1977), EBENDAL (1977), în urma analizei proteinelor serice și a numeroase enzime la broaște verzi colectate din variate regiuni ale Europei.

Odată cu progresele obținute atât în experiențele de încrucișare, cât și din observațiile din teren, a devenit tot mai evident faptul că *R. esculenta* diferă oarecum de un hibrid interspecific obișnuit. Deși toate cele trei specii *R. esculenta*, *R. ridibunda* și *R. lessonae* există împreună în multe locuri, încrucișări naturale între *R. ridibunda* și *R. lessonae* din care să rezulte *R. esculenta* par să fi fost observate doar foarte rar. În multe regiuni din centrul Europei, coexistența celor două specii *R. esculenta* și *R. lessonae* (complexul E-L) a fost semnalată de numeroși cercetători. Pe de altă parte, coexistența dintre *R. esculenta* și *R. ridibunda* a fost semnalată în estul și vestul Germaniei, în Elveția, etc. O distribuție solitară a *R. esculenta* a fost de asemenea raportată din anumite regiuni din estul și vestul Germaniei și din Polonia. Este interesant de clarificat cum a rezultat *R. esculenta* fără să fi avut loc o încrucișare între *R. ridibunda* și *R. lessonae*.

TUNNER (1973) a realizat experiențe de încrucișare între cele trei specii de broaște verzi

trimise de BERGER din Polonia. Din încrucișarea între *R. lessonae* și *R. esculenta* el a obținut numai *R. esculenta*, fără forme intermediare, și *R. ridibunda*, din încrucișări între masculi și femele de *R. esculenta*. Aceste rezultate par să indice că în meioza de la *R. esculenta* nu are loc o recombinare a cromozomilor.

TUNNER (1975) a confirmat aceste date observând broaștele verzi răspândite într-un district din Austria, unde au fost găsiți masculi și femele de *R. lessonae* și numai femele de *R. esculenta*. Datorită creșterii numărului de femele *R. esculenta* prin încrucișarea cu masculi *R. lessonae*, s-a presupus că ouăle de *R. esculenta* conțin doar genomul de *ridibunda* prin eliminarea genomului *lessonae*. De la această presupunere, el a considerat că *R. esculenta* din complexul L-E se reproduce prin hibridogeneză. În ce privește caracterul sexual de femelă la *R. esculenta*, TUNNER a presupus că se poate datora heterogametismului femelelor. Oricum, când masculii și femelele au fost găsite în raport de 1:1 *R. esculenta* în complexul L-E, în Polonia și estul Germaniei, TUNNER și DOBROWSKY (1976) au considerat că în acest caz masculii sunt heterogametic. UZZEL și BERGER (1975) au recunoscut de asemenea că reproducerea la *R. esculenta* are loc prin hibridogeneză, așa cum presupunea TUNNER. În populațiile din complexul R-E, unde *R. esculenta* există împreună cu *R. ridibunda*, *R. esculenta* par să crească numeric prin hibridogeneză. În acest caz, gameții lor pot conține numai genomul *lessonae*, prin eliminarea genomului *ridibunda*, în contrast cu *R. esculenta* în complexul L-E.

Hibridogeneza la *R. esculenta* a fost confirmată în mod repetat în populații formate dintr-un amestec *R. esculenta* și *R. lessonae* sau *R. ridibunda*, sau din *R. esculenta* singură. GÜNTHER și LÜBCKE (1979) însă, după examinarea morfologică și serologică a unui număr mare de broaște verzi din fosta Germanie Democrată, Bulgaria și fosta URSS, nu exclud nici posibilitatea recombinații genetice sau a întregresiei.

În natură populațiile de broaște verzi pot avea o structură variată, cum ar fi după TUNNER și HEPPICH-TUNNER (1992):

a.) sistemul L-E (*lessonae* - *esculenta*):

- L + 2nE masculi și femele

- L + 2nE femele (aprox. 97% din hibridi

sunt femele, 3% sunt masculi, de obicei diploizi)

- L + 2nE și 3nE masculi și femele

- L + 3nE masculi

b.) sistemul R-E (*ridibunda* - *esculenta*):

- R + 2nE masculi și femele

- R + 2nE masculi

- R + 2nE și 3nE masculi și femele

- R + 3nE masculi (aprox. 97% din hibridi

sunt masculi, 3% sunt femele, de obicei diploizi)

c.) sistemul L-E-R (*lessonae-esculenta-ridibunda*) (BORKIN, 1986; GÜNTHER, 1983; GUBÁNYI, 1992)

d.) sistemul E (*esculenta*) (GRAF și PELAZ, 1989), în care exemplarele triploide sunt frecvente

Odată cu extinderea cercetărilor asupra complexului *Rana esculenta*, tot timpul apar noi date asupra arealului lor de răspândire. Având în vedere că până nu de mult *Rana lessonae* era privită ca o subspecie sau o variație a *Rana esculenta*, și faptul că *R. lessonae* și *R. esculenta* sunt destul de dificil de separat din punct de vedere morfologic, și că unii autori nu au acceptat separarea *lessonae-esculenta* (DELY, O. Gy., STOHL, G., 1972), poate că locurile de colectare ale *R. esculenta* vor fi dovedite ulterior ca fiind ale *R. lessonae* (ex. Reci - COGĂLNICEANU, D., TESIO, C., 1993), sau *esculenta-lessonae*.

2. Modalități de determinare a formelor din complexul *Rana esculenta*

Complexul *Rana esculenta* este format din speciile *Rana lessonae*, *R. ridibunda* și forma hibridă, *R. esculenta*.

R. ridibunda este o formă mare și robustă, pe când *R. esculenta* este mult mai mică, iar *R. lessonae* are o talie și mai mică decât *R. esculenta*. *R. ridibunda* are o culoare verde-măslinie, măslinie închisă sau brună, cu pete închise pe spate, iar regiunea lombară și partea internă a coapselor, marmorate închise cu alb sau cenușiu, niciodată cu galben. La *R. esculenta* și *R. lesso-*

nae spatele este colorat în verde intens, uniform sau pătat cu negru; partea posterioară a coapselor și regiunea lombară sunt marmorate cu negru și cu galben intens (sulf). Sacii vocali ai masculului de *R. ridibunda* sunt de culoare cenușie închisă, spre deosebire de *R. esculenta* și *R. lessonae*, la care sunt albe sau fumurii foarte deschis.

Când picioarele posterioare sunt îndoite în unghi drept față de axul corpului, la *R. ridibunda* articulațiile tibio-tarsale se suprapun, la *R. esculenta* se ating, iar la *R. lessonae* lasă o distanță între ele (Figura 1., st. sus). Tuberculul metatarsal intern, situat la baza celui mai mic deget de la membrul posterior, este mic, alungit, cilindric și ușor proeminent la *R. ridibunda*, mai mare, proeminent și comprimat la *R. esculenta*, pe când la *R. lessonae* este foarte înalt, comprimat lateral și are formă de semicerc (Figura 1. st. mijl.).

Indicii biometrici considerați de mulți autori (EBENDAL și UZZEL, 1982; COGĂLNICEANU și TESIO, 1993; FUHN, 1960; BERGER, 1973; WIJNANDS și van GELDNER, 1976) ca fiind cei mai semnificativi pentru distingerea celor trei forme, sunt $I_1 = T/Ci$ (T = lungimea tibiei, Ci = lungimea tuberculului metatarsal intern - callus internus) și $I_2 = DP/Ci$ (DP = lungimea primului deget de la membrul posterior, măsurată din vârful până la capătul distal al tuberculului metatarsal - digitus primus), care însă diferă puțin de la autor la autor (Tabel 1.).

WIJNANDS și van GELDNER (1976) folosesc pentru identificarea formelor patru indici biometrici, și anume: lungimea tibiei/lungimea tuberculului metatarsal intern ($I_1 = T/Ci$ lung.), lungimea primului deget de la membrul posterior/lungimea tuberculului metatarsal intern ($I_2 = DP/Ci$ lung.), lungimea tibiei/înălțimea tuberculului metatarsal intern ($I_3 = T/Ci$ înălț.) și lungimea primului deget de la membrul posterior/înălțimea tuberculului metatarsal intern ($I_4 = DP/Ci$ înălț.), măsurate atât pe partea dreaptă, cât și pe partea stângă. Introducând acești indici în analiza discriminantă, prin metoda pas cu pas, ei găsesc că determinarea prin analiza discriminantă corespunde cu tipul de albumine serice determinate prin electroforeză, într-un procentaj de 92,9% pen-

tru partea stângă și 92,3% pentru cea dreaptă. Rezultate asemănătoare obțin și prin analiza discriminantă realizată numai cu indicii I_2 și I_4 , adică 92,9% pentru partea stângă și 91,2% pentru partea dreaptă.

GUBÁNYI și KORSÓS (1992) calculează 12 indici biometrici măsurați pe o singură parte a corpului (neprecizând care), dintre care șapte sunt introduși în analiza discriminantă. Ei găsesc că indicii cei mai semnificativi pentru separarea celor trei forme sunt lungimea corpului/lungimea primului deget de la piciorul posterior (L/DP) și lungimea tibiei/lungimea tuberculului metatarsal intern (T/Ci lung.). Făcând analiza discriminantă cu acești doi indici, ajung la un procentaj de 92,03% corectitudine a clasificării.

După examinarea albuminelor sanguine prin electroforeză, s-a dovedit că *R. lessonae* are o albumină care migrează rapid, *R. ridibunda* una care migrează mai lent, iar forma hibridă *R. esculenta* prezintă la electroforeză amândouă albuminele (TUNNER, 1970, 1972, 1973; WIJNANDS și van GELDNER, 1976; EBENDAL și UZZEL, 1982; TUNNER și HEPPICH-TUNNER, 1992) (Figura 1. st. jos).

Mai mult, GÜNTHER și LÜBCKE (1979) au găsit câte o albumină lentă și una rapidă atât la *R. lessonae*, cât și la *R. ridibunda*. Astfel, electroforeza serului sanguin la homoziții ss și ff (s = slow, f = fast) arată altfel decât la heteroziții sf de *R. lessonae* și *R. ridibunda*, iar la hibridul *R. esculenta* pot exista patru combinații diferite: $Ls Rf$, $Ls Rs$, $Lf Rf$ și $Lf Rs$, care sunt observabile și după electroforeză (Figura 1.).

În cadrul complexului *R. esculenta* apar deseori forme triploide printre hibridii de *R. esculenta*.

În afara metodelor cariologice, gradul de ploidie se poate determina și prin alte metode. De exemplu, formele triploide pot fi distinse de cele diploide după forma tuberculului metatarsal (BERGER, 1988). La triploidul LLR forma tuberculului metatarsal este o trecere între *R. lessonae* (LL) și *R. esculenta* tipică (LR), iar la RRL, între LR, și RR (*R. ridibunda*) (Figura 1.).

O altă metodă de separare a triploizilor de diploizi este examinarea eritrocitelor, care sunt de obicei mai mari la triploizi (UZZEL și

BERGER, 1975; GÜNTHER, 1977; EBENDAL și UZZEL, 1982; BERGER, 1988; GUBÁNYI și KORSÓS, 1992).

3. Materiale și metode

În timpul cercetărilor și observațiilor mele pe teren, referitoare la răspândirea celor trei forme care alcătuiesc complexul *Rana esculenta* (*R. lessonae*, *R. esculenta*, *R. ridibunda*), la determinarea exemplarelor capturate, pe lângă unele caracteristici morfologice (mărime, coloritul corpului și al părții posterioare al gabei, coloritul sacului vocal la masculi, poziția articulației tibio-tarsale), m-am bazat mai mult pe informațiile oferite de către mărimea și forma tuberculului metatarsal și pe cei doi indici biometrici (T/Ci lung., DP/Ci lung.) considerați caracteristici pentru cele trei forme.

Făcând determinările în felul mai sus amintit, am găsit că într-un lac artificial aflat la 5 km de orașul Sf. Gheorghe (numit de localnici Lacul de la km 5) trăiește o populație de L-E-R (*R. lessonae* - *R. esculenta* - *R. ridibunda*). Având în vedere că în literatură complexul L-E-R este considerat a fi destul de rar, am vrut să verific corectitudinea determinării pe baza mărimii și formeii tuberculului metatarsal intern și a celor doi indici biometrici mai sus amintiți.

Pentru studiu au fost capturate 19 exemplare din lacul de la km 5, și pentru comparare au fost folosite 8 exemplare de *R. lessonae* din Mestecănișul de la Reci, plus 6 exemplare de *R. ridibunda* și 8 exemplare de *R. esculenta* capturate într-un canal de desecare de la Hăghig.

La toate animalele au fost măsurate, cu o precizie de 0,1 mm (cu șubler) lungimea corpului (L) de la vârful nasului la anus, lungimea tibiei pe amândouă părțile corpului (T st., T dr.), de la capătul articulației genunchiului la capătul articulației tibio-tarsale, când tibia este în unghi drept față de corp; lungimea primului deget al membrului posterior, de la vârful capătului distal al tuberculului metatarsal intern; lungimea și înălțimea tuberculului metatarsal intern stâng și drept (Ci st. lung., Ci st. înălț., Ci dr. lung., Ci dr.

înălț.). Pe baza acestor date au fost calculați nouă indici biometrici, atât pentru partea stângă, cât și pentru partea dreaptă: $I_1=T/Ci$ lung., $I_2=DP/Ci$ lung., $I_3=Ci$ lung./înălț., $I_4=T/Ci$ înălț., $I_5=DP/Ci$ înălț., $I_6=L/DP$, $I_7=L/T$, $I_8=L/Ci$ lung., $I_9=L/Ci$ înălț. După calcularea indicilor, am calculat și media între indicii corespunzători de pe partea stângă și partea dreaptă.

Am desenat apoi și forma fiecărui tubercul metatarsal.

Pentru analiza albuminelor serice am folosit electroforeza la tensiune joasă, în gel agar-agar. Sângele a fost recoltat prin secționarea vaselor de sânge din zona pelviană a animalelor anesteziate cu cloroform. Sângele a fost apoi centrifugat la o turație de 4000 rot/min timp de 15 minute, pentru separarea serului de celulele sanguine. În același timp am făcut și froiuri de sânge pentru examinarea eritrocitelor, în vederea depistării eventualelor exemplare triploide.

În camera de electroforeză s-a folosit o soluție tampon cu pH 8,6, preparată din 19,6 g medinal (sarea sodică a acidului dietil barbituric), 13 g acetat de sodiu cristalin, 120 ml HCl 0,1N, completat cu apă bidistilată până la 2000 ml. S-a folosit gel agar-agar cu o concentrație de 1,5% în soluție tampon, 1,5 ml/lamă. Pe lamele cu gel s-au aplicat aproximativ 5-6 ml probă de ser, cu ajutorul unei benzi de hârtie de filtru. După difundarea serului în gel (aprox. 5 min.), benzile au fost îndepărtate. Electroforeza s-a făcut la un curent continuu de 150 V, 10 mA/lamă, timp de 2 ore. După migrare probele au fost fixate cu o soluție preparată din 4 ml acid acetic glacial și 200 ml alcool etilic 50%, timp de 40 minute. După fixare și uscare, probele au fost colorate, timp de două ore, într-o soluție formată din 0,2 g amidoschwarz, 1,36 g acetat de sodiu, 6 ml acid acetic glacial, 22 ml glicerină completat cu apă bidistilată până la 100 ml. Spălarea surplusului de colorant s-a făcut în baie de spălare, soluția fiind preparată din 415 ml apă bidistilată, 10 ml acid acetic glacial și 75 ml glicerină.

Pentru depistarea exemplarelor triploide, de pe fiecare froitu de sânge au fost alese la întâmplare 10 eritrocite. Cu ajutorul micrometru-

lui ocular au fost măsurate diametrul mare (2a) și diametrul mic (2b), iar suprafața s-a calculat cu formula *abp*.

Prelucrarea statistică a datelor obținute a fost făcută pe calculator, cu ajutorul programelor SPSS for Windows 6.0 și Microcal Origin 3.5.

4. Rezultate și discuții

4.1. Analiza albuminelor serice

În urma electroforezei serului sanguin am găsit 4 tipuri de electroforegrame în ceea ce privește albuminele serice (Figura 1. dr. jos):

- 1.) o singură bandă subțire, cu migrare lentă
- 2.) o singură bandă subțire, cu migrare rapidă
- 3.) două benzi subțiri, una cu migrare lentă și una cu migrare rapidă
- 4.) o singură bandă groasă

Electroforegramele cu o singură bandă cu migrare lentă au fost identificate ca fiind de tipul *ridibunda*. Aici nu am putut deosebi alelele cu migrare rapidă Rf (f=fast - rapid), sau lentă Rs (s=slow - lent) (GÜNTHER și LÜBCKE, 1979). În consecință nu am putut identifica nici genotipurile RsRs, RfRf sau RsRf, motiv din care le voi trata ca RR.

Situația este aceeași și în cazul electroforegramelor care prezentau o singură bandă subțire cu migrare rapidă, de tipul *lessonae*. Nici aici nu am putut deosebi alelele Ls și Lf, deci nici genotipurile LsLs, LfLf sau LsLf, motiv din care le voi trata în continuare ca LL.

Nici în cazurile în care sunt prezente două benzi subțiri, adică tipul *esculenta*, diferențele dintre genotipurile LsRs, LfRf, LfRs nu au putut fi puse în evidență (toate sunt tratate în continuare ca LR).

În cazul benzii groase, marginea inferioară corespunde marginii inferioare a albuminei de tip *ridibunda*, iar marginea superioară cu marginea superioară a albuminei de tip *lessonae*. Faptul că cele două tipuri de albumine nu s-au separat în timpul electroforezei se poate datora numai faptului că aparțin genotipului LsRf (*esculenta*).

Toate exemplarele de *R. lessonae* capturate în Mestecănișul de la Reci au prezentat albumine serice de tipul *lessonae* (LL), cele de *R.*

ridibunda colectate de la Hăghig de tipul *ridibunda* (RR), iar exemplarele de *R. esculenta* de la Hăghig și toate exemplarele de la Km 5, de tipul *esculenta*. În cazul exemplarelor de *R. esculenta* de la Km 5, 27,78% erau de tipul LR și 72,22% de tipul LsRf, iar la cele de la Hăghig procentajul era de 50-50%. În concluzie, din punctul de vedere al albuminelor serice, toate exemplarele de la Km 5 aparțin hibridului *Rana esculenta*.

4.2. Morfologie

4.2.1. Dimensiuni corporale

Primul lucru remarcat în timpul efectuării măsurătorilor a fost faptul că multe exemplare capturate de la Km 5 au prezentat malformații, care s-au manifestat prin lipsa parțială sau totală a unor degete, mai ales de la membrul posterior. Din totalul de 19 indivizi 5 aveau diferite malformații, ceea ce înseamnă 26,32%. Din acest motiv la aceste animale lipsesc unele date biometrice.

Datele biometrice sunt prezentate în tabelele 2 - 5.

Dacă comparăm mediile diferitelor date biometrice de la exemplarele capturate de la Km 5 cu celelalte trei forme (*R. lessonae* Reci, *R. ridibunda* Hăghig, *R. esculenta* Hăghig) folosind testul t (prag de semnificație = 0,05), găsim următoarele (Tabel 6.):

Din tabelul nr. 6. reiese că exemplarele de la Km 5 sunt mai apropiate și din punct de vedere morfologic de *R. esculenta* de la Hăghig, decât de celelalte două forme, fapt dovedit de altfel și de către rezultatele obținute la electroforeza serului sanguin.

Un alt fenomen de remarcat este asimetria bilaterală foarte accentuată la unele exemplare. Deoarece nu se poate observa o dominanță a uneia dintre laturile corpului, am calculat diferențele procentuale între cele două laturi, la toate datele biometrice, făcând media atât pentru fiecare exemplar, cât și pentru fiecare dată morfometrică, iar apoi pentru fiecare grupă luată în studiu (Tabelele 7-11.).

După cum reiese din tabelul nr. 11., asimetria bilaterală este cea mai accentuată, în general, la dimensiunile tuberculului metatarsal,

mai ales la *R. esculenta*. Acest fapt este unul dintre motivele pentru care cred că obținem date mult mai precise dacă luăm în considerare în cadrul măsurătorilor morfometrice atât partea stângă, cât și partea dreaptă a corpului, și nu numai o singură parte (de obicei cea stângă).

Este de remarcat și faptul că asimetria bilaterală este mult mai accentuată la forma hibridă *R. esculenta* (8,61% și 11,28% la *R. esculenta* de la Hăghig, respectiv cea de la Km 5), decât la speciile pure (*R. lessonae*, *R. ridibunda*). Dacă comparăm între ele mediile obținute la cele patru grupe de animale (cu ajutorul testului *t*, la un prag de semnificație de 0,05), găsim că între asimetria dintre *R. lessonae* și *R. ridibunda* nu este o diferență semnificativă, și nici între *R. esculenta* de la Hăghig și cele de la Km 5, dar ultimele două diferă de *R. lessonae* și *R. ridibunda*.

4.2.2. Forma tuberculului metatarsal intern

Forma tuberculului metatarsal intern este considerată a fi una dintre cele mai semnificative caractere care separă cele trei forme din complexul *Rana esculenta* (ex. BERGER 1973, 1988; FUHN 1960). În timpul cercetărilor mele am întâmpinat însă greutăți atunci când am încercat să determin animalele după forma tuberculului metatarsal. În multe cazuri morfologia externă generală nu corespundea întocmai formei tuberculului metatarsal. Această nesiguranță putea să ducă la clasificări greșite. Din această cauză, la toate exemplarele considerate în prezentul studiu, nu numai că am măsurat lungimea și înălțimea tuberculului metatarsal, dar am schițat și forma lor. În figurile 2-3, lângă forma tuberculului metatarsal apare și grupa care este indicată de acesta, ca și grupa indicată de electroforeza serului sanguin.

În urma examinării formei tuberculului metatarsal intern putem concluziona că în cazul unei clasificări bazate numai pe acest aspect morfologic pot rezulta erori, mai ales în cazul hibridului *R. esculenta*.

4.2.3. Indici biometrici

Au fost calculați nouă indici biometrici, atât pentru partea stângă, cât și pentru partea

dreaptă: $I_1=T/Ci$ lung., $I_2=DP/Ci$ lung., $I_3=Ci$ lung./înălț., $I_4=T/Ci$ înălț., $I_5=DP/Ci$ înălț., $I_6=L/DP$, $I_7=L/T$, $I_8=L/Ci$ lung., $I_9=L/Ci$ înălț. Apoi am calculat și media între indicii de pe partea stângă și partea dreaptă (notat simplu, de ex. I1, I2, etc.) (Tabelele 16-18).

Pentru a găsi acei indici care ar separa mai bine cele trei forme, i-am prezentat și sub formă de grafice (Figurile 4-5. stânga).

Așa cum reiese din tabelele nr. 16-18. și graficele nr. 33- 41., indicii $I_1, I_2, I_3, I_4, I_5, I_8$ și I_9 au suprapuneri mai mici, pe când indicii I_6 și I_7 pot să separe într-o anumită măsură *R. lessonae* de celelalte două forme, însă nu pot diferenția *R. ridibunda* de *R. esculenta*. La indicii $I_1, I_2, I_3, I_4, I_5, I_8$ și I_9 , separarea este mai clară în cazul mediilor decât la indicii referitori la partea stângă sau la partea dreaptă. Mediile calculate între indicii stângi și drepti echilibrează într-o bună măsură asimetria bilaterală tratată mai înainte.

Pentru separarea celor trei forme se folosește deseori metoda grafică, în care sunt folosiți doi indici (unul pe abscisă, celălalt pe ordonată). De exemplu la COGĂLNICEANU (1993), WIJNANDS și van GELDNER (1976) și EBENDAL și UZZEL (1982) $T/lungimea Ci$ și $DP/lungimea Ci$ (la mine II-I2); GUBÁNYI și KORSÓS (1992) L/DP și $T/lungimea Ci$ (la mine I_6-I_1).

În încercarea mea de a găsi acei indici care dau posibilitatea unei separări cât mai clare, am folosit prima dată I_1 și I_2 (Figurile 5 dreapta).

După figurile nr. 19- 21., indicii I_1 și I_2 nu fac posibilă o separare clară, indiferent dacă folosim indicele de pe partea stângă, pe cel de pe partea dreaptă, sau media indicilor de pe cele două părți.

O imagine mult mai clară ne dă folosirea indicilor I1 și I4, sau I2 și I4 (Figurile 6.).

Se poate observa că media între partea stângă și partea dreaptă a indicilor I1 și I4, sau I2 și I4 separă mai clar cele trei forme decât indicii părții stângi sau părții drepte luați separat. Totuși, dacă folosim pentru măsurători numai o singură parte, se pare că partea dreaptă este mai concludentă în cazul indicilor I1 și I4.

Folosind toți cei nouă indici (numai mediile între partea stângă și cea dreaptă), în

toate variațiile posibile, fiecare pusă o dată pe abscisă și după aceea și pe ordonată, se poate alege variația cea mai potrivită pentru separarea grupelor din complexul *R. esculenta* (Figura 7.).

În cazul exemplarelor luate în studiu se pare că cele mai elocvente combinații sunt: I_1-I_3 , I_1-I_4 , I_1-I_5 , I_1-I_9 , I_2-I_4 , I_2-I_5 , I_2-I_9 , I_4-I_8 și invers.

4.2.4. Analiza discriminantă a indicilor biometrici

Analiza discriminantă este folosită în prelucrarea datelor statistice pentru gruparea datelor observate, implicit putându-se folosi și pentru determinarea exemplarelor aparținând complexului *R. esculenta* (WIJNANDS și van GELDNER, 1976; GUBÁNYI și KORSÓS, 1992). Exemplarele luate în studiu se încadrează în anumite grupe pe baza unui caracter (în acest caz, tipul albuminei serice). Cu ajutorul celorlalte caractere investigate (indicii biometrici) se pot alcătui funcții care permit recunoașterea apartenenței indivizilor la una din grupele presupuse. Pentru analiza discriminantă (metoda pas cu pas, pragul de semnificație al lui F pentru intrare este de 0,05 și pentru eliminare 0,1) am folosit cei nouă indici calculați, atât pentru partea stângă, cât și pentru partea dreaptă, precum și media lor. Gruparea preliminară a animalelor a fost făcută pe baza celor trei tipuri de albumine serice (*lessonae*, *ridibunda*, *esculenta*).

WIJNANDS și van GELDNER folosesc patru indici (corespunzători indicilor I_1 , I_2 , I_4 și I_5 din lucrarea de față) cu care obțin o clasificare corectă de 92,9% pentru partea stângă, și 92,3% pentru cea dreaptă. Ei găsesc că dintre aceștia mai importanți sunt I_1 și I_4 , deoarece folosind doar acești doi indici au obținut rezultate asemănătoare (92,9%; 91,2%) cu cele obținute în cazul utilizării tuturor celor patru indici menționați.

Aplicând analiza discriminantă pe aceiași indici (I_1 , I_2 , I_4 și I_5), am obținut un procentaj de 94,59% pentru partea stângă și 96,2% pentru partea dreaptă (Tabel 19., 20.). În timpul analizei au fost eliminați, ca și la WIJNANDS și van GELDNER, indicii I_2 și I_5 . Introducând din nou în analiză cei doi indici rămași (I_1 și I_4), procentajul obținut era de 94,59% respectiv 95,0% (Tabel 21-22.).

Aplicând aceeași metodă, însă la mediile între partea stângă și dreaptă ale indicilor, rezultatele sunt uimitoare, procentul de clasificare corectă putând ajunge până la 100% (Tabel 23-24.).

GUBÁNYI și KORSÓS (1992) nu precizează pe ce parte a corpului au fost măsurate dimensiunile morfometrice. Ei au introdus în analiza discriminantă șapte dintre cei 12 indici calculați de ei, dintre care consideră că doi - lungimea corpului/lungimea tuberculului metatarsal intern și lungimea tibiei/lungimea tuberculului metatarsal intern (la mine I_8 și I_1) - sunt cei mai semnificativi. Cu ajutorul acestora ei obțin o precizie de clasificare de 92,03%. Introducând în analiză cei doi indici corespunzători calculați de mine, am obținut următoarele rezultate: 91,89% pentru partea stângă, 82,50% pentru partea dreaptă și 86,11% pentru medii.

La analiza discriminantă a celor nouă indici calculați de mine, aceștia au fost introduși în analiză unul câte unul, adăugând de fiecare dată indicele nou introdus la ceilalți deja aflați în analiză. Rezultatele sunt prezentate în tabelul nr. 25.

Analizând tabelul nr. 25., se pot observa următoarele:

- Dacă comparăm procentajele de clasificare găsite pentru partea stângă și cea dreaptă, constatăm că în majoritatea cazurilor clasificarea este mai corectă cu ajutorul indicilor de pe partea dreaptă (7 cazuri din 8), iar numai de o singură dată a fost posibilă o clasificare mai corectă pe baza indicilor de pe partea stângă. Procentajul de clasificare corect este egal între medii și indicii referitori la partea dreaptă în 4 cazuri, la medii este mai mare decât la indicii de pe partea dreaptă în 3 cazuri, iar într-un singur caz la indicele drept este mai mare decât la medie. O clasificare corectă de 100% am obținut la indicii drepti și medii deja de la introducerea indicilor I_1 , I_2 , I_3 și I_4 (eliminat I_2). Este de menționat că pentru partea stângă procentajul cel mai mare atins a fost de 97,3%. De asemenea, cu cât sunt introduși mai mulți indici, cu atât scade și numărul animalelor incorect clasificate.

- Indici eliminați:

- I_2 medie, de 8 ori din 8 cazuri, I_2 stâng, 8 din 8 și I_2 drept, 7 din 8

- I₄ stâng, o singură dată din 6 cazuri
- I₅ stâng, drept și medie, în toate cazurile
- I₆ stâng, drept și medie, în toate cazurile
- I₉ drept și medie au fost introduși o singură dată, dar și eliminați

- Prin indicii I₂, I₃ și I₆, au fost eliminați toți indicii la calcularea cărora a contribuit și lungimea primului deget (DP/Ci lung., DP/Ci înălț., L/DP). Este de menționat că situația este aceeași și la WIJNANDS și van GELDNER (1976), dar nu a fost menționată de ei.

- În legătură cu trecerea animalelor într-o altă grupă decât cea indicată de tipul albuminelor serice, situația este în unele cazuri foarte interesantă. De exemplu, exemplarul nr. 100, după tipul de albumine serice este *R. ridibunda*, dar în toate cazurile este clasificat, pe baza indicilor de pe partea stângă, ca fiind *R. esculenta*, iar partea dreaptă și mediile indicilor îl clasifică drept *R. ridibunda*. Așa cum se poate observa pe tabelul nr. 13, forma tuberculului metatarsal la exemplarul nr. 100 este tipică *ridibunda* pentru partea dreaptă, dar tipică *esculenta* pe partea stângă. În cazul exemplarului nr. 27 (după tipul albuminei serice *R. esculenta*), forma tuberculului metatarsal pe partea dreaptă seamănă mai mult cu forma *lessone*. Când am folosit indicii de la I₁ la I₇ de pe partea dreaptă, analiza discriminantă îl consideră a fi *R. lessonae*, ca și pe exemplarul nr. 19, care este la fel plasat în grupa *lessonae* (indici de la 1 la 5).

4.3. Dimensiunile eritrocitelor

Pentru fiecare exemplar am măsurat și calculat suprafața a 10 eritrocite. Rezultatele sunt prezentate în tabelele nr. 26-28.

EBENDAL și UZZEL (1982) au găsit că la indivizii triploizi de *R. esculenta* suprafața eritrocitelor este cuprinsă între 368±12) - 439(±11)mm², iar la diploizi între 315(±11) - 324(±11)mm². În investigațiile mele numai un singur individ de *R. lessonae* (nr.33) a avut suprafața medie a eritrocitelor de 379,74 (±9,5) mm². La celelalte exemplare de *R. lessonae* valorile sunt cuprinse între 277,86(±8,68) și 353,6(±8,72)mm². La *R. ridibunda* valorile s-au situat în intervalul de 271,17(±9,26) și 331,88(±13,89)mm² și la *R. esculenta* între 271,68(±15,88) și 358,64(±13,56)mm².

Valorile medii, calculate pentru fiecare grupă, au fost cele mai mari la *R. lessonae* (325,44 ±11,41), intermediare la *R. esculenta* (310,29 ±4,84) și cele mai mici la *R. ridibunda* (307,73 ±8,54).

BERGER (1988) menționează că animalele mai mari au de obicei și eritrocite mai mari. Pentru a afla dacă dimensiunile corpului influențează și mărimea eritrocitelor, am calculat coeficientul de corelație între suprafața eritrocitelor și dimensiunile măsurate de mine, folosind mediile între partea stângă și partea dreaptă a corpului (Tabel 29.).

Din tabelul nr. 29. reiese că mărimea suprafeței eritrocitelor este în corelație negativă cu lungimea tibiei, lungimea primului deget și cu lungimea și înălțimea tuberculului metatarsal intern la *R. lessonae*, și în corelație pozitivă cu lungimea corpului, lungimea tibiei și cu lungimea și înălțimea tuberculului metatarsal intern la *R. esculenta*. La *R. ridibunda* însă analiza corelației nu găsește nici o dependență stohastică între mărimea suprafeței eritrocitelor și dimensiunile corpului.

5. Concluzii

- Dintre metodele folosite de mine, metoda cea mai sigură pentru determinarea formelor aparținând complexului *R. esculenta* pare să fie examinarea albuminelor serice prin electroforeză.

- Folosirea pentru determinare numai a formei și mărimii tuberculului metatarsal intern poate da naștere de multe ori la erori.

- Din cauza asimetriei bilaterale accentuate întâlnită la multe exemplare, pentru luarea datelor morfometrice în vederea calculării indicilor biometrici este indicat să se măsoare atât partea stângă, cât și partea dreaptă. După datele obținute de mine, mai potriviți pentru determinare sunt indicii obținuți prin calcularea mediei între indicii referitori la partea stângă și cea dreaptă. Dintre indicii de pe partea stângă și partea dreaptă, par să fie mai concludenți cei obținuți de pe partea dreaptă.

Este de menționat și faptul că asimetria bilaterală la hibridul *R. esculenta* este mult mai accentuată decât la speciile *R. ridibunda* și *R. lessonae*.

- În afara electroforezei serului sanguin, o

metodă foarte bună de determinare pare a fi analiza discriminantă, folosind preferabil mediile indicilor (între partea stângă și dreaptă), sau dacă se măsoară numai pe o singură latură a corpului, atunci să fie pe partea dreaptă. Numărul și semnificația fiecărui indice folosit la determinare prin analiza discriminantă sunt date de metoda matematică folosită. În orice caz, cu cât luăm în considerare mai multe caracteristici, cu atât va fi mai precisă determinarea.

- Este cunoscut faptul că mărirea eritrocitelor la *R. esculenta* este influențată de gradul de ploidie, dar și de mărirea corpului (BERGER, 1988). La exemplarele studiate de mine, suprafața eritrocitelor era mai mare la exemplarele mai mari de *R. esculenta*, și mai mică la exemplarele mai mari de *R. lessonae*. În cazul exemplarelor de *R. ridibunda* se pare că dimensiunea corpului nu influențează mărirea eritrocitelor.

Bibliografie

1. BERGER, L. (1966): **Biometrical studies on the population of water frogs from the environs of Poznan**, în: Ann. Zool. 23: 303-324
2. BERGER, L. (1967): **Embryonal and larvar development of F₁ generation of water frogs of different combinations**, în: Acta Zool. Cracov. 12: 123-160
3. BERGER, L. (1970): **Some characteristics of crosses within *Rana esculenta* complex in postlarvar development**, în: Ann. Zool. Cracov. 27: 373-416
4. BERGER, L. (1971): **Viability, sex and Morphology of F₂ Generation within Forms of *Rana esculenta* Complex**, în: Zool. Pol., 21: 345-393
5. BERGER, L. (1973): **Systematics and Hybridization in European Green Frogs of *Rana esculenta* complex**, în: Journal of Herpetology, 7: 1-10
6. BERGER, L. (1977): **Systematics and Hybridization in the *Rana esculenta* complex**, în TAYLOR, D. H.; GUTTMAN, S. I. (ed.): **Reproductive Biology of Amphibians**. Plenum, New York, 367-368
7. BERGER, L. (1979): **Egg size an index of phenotype in progeny of *Rana esculenta* females**, în: Mitt. Zool. Mus. Berlin, 55: 187-202
8. BERGER, L. (1988): **Principles of studies of European water frogs**, în: Acta Zool. Cracov, 31., 21., 563-580
9. BORKIN, L. J.; CAUNE, I. A.; PIKULIK, M. M.; SOKOLOVA, T. M. (1986): **Distribution and structure of the green frog complex in the USSR**, în: ROCEK, Z. (ed.): **Studies in herpetology**, Prague, 675-678.
10. BOULENGER, G. A. (1891): **A contribution to the knowledge of the races of *Rana esculenta* and their geographical distribution**, în: Proc. Zool. Soc. London, 1891: 374-384
11. BOULENGER, G. A. (1898): **The tailles Batrachians of Europe**, II., London, 211-376
12. COGĂLNICEANU, D., TESIO, C. (1993): **On the presence of *Rana lessonae* in Rumania**, în: Amphibia-Reptilia, 14., 90-93
13. DELY, O. Gy.; SOHL, G. (1972a): **A kecskebéka (*Rana esculenta* L.) faji jogosultása**, în: Áll. Közl. 59: 174-176
14. EBENDAL, T.; UZZEL, T. (1982): **Ploidy and immunological distance in Swedish water frogs (*Rana esculenta* complex), Amphibia-Reptilia**, în: 125-133
15. ENGELMANN, W. E. (1972): **Disk-Electrophorese der Serumproteine von Wasserfröschen. Ein Beitrag zur Diskussion über den Hybridcharakter von *Rana esculenta* L.**, în: Acta. biol. med. germ., 29: 431-435
16. ENGELMANN, W. E. (1973): **Zur Frage der verwandtschaftlichen Beziehungen europäischer Grünfrösche (Gattung *Rana*). Eine vergleichende electrophoretische Untersuchung der Serumproteine**, în: Zool. Jb. Syst. 100: 183-196
17. FUHN, I. (1960): **Amphibia**, în: Fauna R.P.R., 14., 1., Ed. Acad. R.P.R., 1-288
18. GRAF, J.-D.; PELAZ, M. D. (1989): **Evolutionary genetics of the *Rana esculenta* complex**, în: DAWLEY, R. M.; BOGART, J. P. (eds.): **Evolution and ecology of unisexual vertebrates**, Bulletin 466, New York State Museum, Albany, New York, 289-301.
19. GUBÁNYI, A. (1991): **Distribution of green frogs (*Rana esculenta* complex, Anura: Ranidae) in Hungary**, în: KORSÓS, Z.; KISS, I. (eds.) (1992): Proc. Sixth Ord. Gen. Meet. S.E.H., 205-210., Budapest
20. GUBÁNYI, A.; KORSÓS, Z. (1992): **Morphological analysis of two Hungarian water frog (*Rana lessonae-esculenta*) populations**, în: Amphibia-Reptilia, 13., 3., 235-243
21. GÜNTHER, R. (1968): **Morphologische und ökologische Untersuchungen zur Unterscheidung von *Rana esculenta* L. und *Rana ridibunda* Pall.**, în: Zool. Jb. Syst., 95: 229-264
22. GÜNTHER, R. (1970): **Der Karyotyp von *Rana ridibunda* Pall. und das Vorkomen von Triploidie bei *Rana esculenta* L. (Anura, Amphibia)**, în: Biol. Zbl. 89: 327-342
23. GÜNTHER, R. (1973): **Über die verwandtschaftlichen Beziehungen zwischen den europäischen Grünfröschen und den Bastardcharakter von *Rana esculenta* L. (Anura)**, în: Zool. Anz., 190: 250-285
24. GÜNTHER, R. (1977): **Die Erythrocytengröße als Kriterium zur Unterscheidung diploider und triploider Teichfrösche, *Rana "esculenta"* L. (Anura)**, în: Biol. Zbl. 96: 457-466.
25. GÜNTHER, R. (1983): **Zur Populationsgenetik der mitteleuropäischen Wasserfrösche des *Rana esculenta* synkleptons (Anura, Ranidae)**, în: Zool. Anz. 211(1/2): 43-54.
26. GÜNTHER, R.; LBCKE, S. (1979): **Serological studies in water frogs from the GDR, Bulgaria and the Soviet Union**, în: Mitt. Zool. Mus. Berlin, 55., 1., 225-229

27. KAWAMURA, T.; NISHIOKA, M. (1986): **Hybridization experiments among *Rana lessonae*, *Rana ridibunda* and *Rana esculenta* with special reference to hybridogenesis.** in: Sci. Rep. Lab. Amphibian Biol. Hiroshima Univ., 8., 117-271
28. TUNNER, H. G. (1970): **Das Serumweißbild einheimischer Wasserfrösche und der Hybridcharacter von *Rana esculenta*** in: Verh. dtsh. zool. Ges., 64: 352-358
29. TUNNER, H. G. (1972): **Serologische und morphologische Untersuchungen zur Frage der Artabgrenzung bei Wasserfröschen aus der Umgebung von Mainz (Rhein-Main-Gebiet)**, in: Z. zool. Syst. Evolut.-forsch., 10: 127-132
30. TUNNER, H. G. (1973): **Das Albumin und andere Bluteiweiße bei *Rana ridibunda* PALLAS, *Rana lessonae* Camerano, *Rana esculenta* Linné und deren Hybriden.** in: Z. zool. Syst. Evolut.-forsch., 11: 219-233
31. TUNNER, H. G.; BOBROWSKY (1976): **Zur morphologischen, serologischen und enzymologischen Differenzierung von *Rana lessonae* aus dem Seewinkel und dem Neusiedlersee (Österreich, Burgenland)**, in: Zool. Anz., 197: 6-22
32. TUNNER, H. G.; HEPPICH-TUNNER, S. (1991): **A new population system of water frogs discovered in Hungary**, in: KORSÓS, Z., KISS, I. (eds.) (1992): Proc. Sixth Ord. Gen. Meet. S.E.H., 453-460, Budapest
33. UZZEL, T.; BERGER, L. (1975): **Electrophoretic phenotypes of *Rana ridibunda*, *Rana lessonae* and their hybrid genetic associate, *Rana esculenta*.** in: Proc. Nat. Acad. Sci. 127: 13-24
34. VOGEL, P.; CHEN, R. S. (1976): **Genetic control of LDH-isozymes in the *Rana esculenta* complex.** in: Experientia, 32: 304-307
35. WIJNANDS, H. E.; GELDNER, van, J. J. (1976): **Biometrical and serological evidence for the occurrence of three phenotypes of green frogs (*Rana esculenta* complex) in the Netherlands**, in: Neth. Jour. of Zool., 3., 26., 414-424

A *Rana esculenta* komplexumot alkotó formákon végzett szerológiai és morfológiai tanulmány

(Kivonat)

A *Rana esculenta* komplexumot két faj, a *Rana lessonae* és a *R. ridibunda*, valamint a két faj közötti hibrid, a *R. esculenta* alkotja. Ezen formák természetes populációi változatos szerkezetű rendszereket alkotnak. Ilyenek az L-E (*lessonae* - *esculenta*), R-E (*ridibunda* - *esculenta*), L-E-R (*lessonae* - *esculenta* - *ridibunda*) és az E (*esculenta*) rendszerek. A *R. esculenta* egyedek között előfordulnak triploidok is. A három forma megkülönböztetésére és a ploidia meghatározására többféle módszer ismeretes. Ezek közül jelen dolgozat

néhányat vesz számba, és pedig a szerológia módszerét, amely a szérumalbuminok elektroforézisének alapszik; morfológiai és biometriás módszereket, amelyekhez a test különböző részeinek és a belső sarokgumó méreteinek aránya és formája használatos, illetve bizonyos biometriai mutatókat. A tanulmány azokat a morfológiai és biometriás meghatározási módszereket keresi, amelyek eredményei leginkább megközelítik a biokémiai módszerek segítségével kapott eredményeket. Ehhez, összehasonlított morfológiailag *Rana lessonae*, *R. ridibunda* és *R. esculenta*-nak meghatározott egyedeket egy olyan populáció egyedével, amelyek morfológiai és biometriás szempontból az L-E-R rendszerhez tartozónak tűntek.

Serological and Morphological Studies on *Rana esculenta* Complex Forms

(Abstract)

The *Rana esculenta* complex contains the two species *Rana lessonae* and *R. ridibunda* and the hybrid form *R. esculenta*. This forms may be found in populations with a various structure, like L-E (*lessonae*-*esculenta*), R-E (*ridibunda*-*esculenta*), L-E-R (*lessonae*-*esculenta*-*ridibunda*) or E (*esculenta*) systems. The *R. esculenta* individuals may be often triploids. More methods are known to determine the three forms and the triploids. This paper presents some of these methods, like the serological method, based on the blood serum electrophoresis, and morphological and biometrical methods based on the sizes of body, the form and size of internal metatarsal tuberculum and biometrical indicators, trying to find those morphological and biometrical methods approaching most the biochemical results. On this purpose, individuals considered as *Rana lessonae*, *R. esculenta* and *R. ridibunda* were compared with individuals from a population determined as a L-E-R system, using morphological and biometrical methods.

AUTOR	R. lessonae		R. esculenta		R. ridibunda	
	I ₁ (T/Ci)	I ₂ (DP/Ci)	I ₁ (T/Ci)	I ₂ (DP/Ci)	I ₁ (T/Ci)	I ₂ (DP/Ci)
FUHN, 1960	5 - 8	1,5 - 2	7 - 10	2 - 3	9,5 - 14	2,5 - 4,5
BERGER, 1973	5 - 7		6,8 - 9,3		9,5 - 13	
WIJNANDS și van GELDNER, 1976	5,5 - 8,5	0,5 - 2,5	6 - 9,7	0,75 - 2,75	8 - 13	1,75 - 3,75

Tabel 1. Indicii biometrici I₁ și I₂ la *Rana lessonae*, *R. esculenta* și *R. ridibunda*

NR. ex.	SEX	L	T st.	T dr.	DP st.	DP dr.	Ci st. lung.	Ci st. înălț	Ci dr. lung.	Ci dr. înălț
12	f	55,7	24,2	24,6	7,6	6,8	4,4	2,1	4,1	2,3
13	f	59	24,8	25,2	6,6	6,7	3,9	1,7	4	1,6
14	m	46,2	-	21,1	5,9	5,8	4,6	1,6	3,5	1,6
15	m	49,9	23	22,9	6,6	6,2	3,6	1,7	3,9	1,9
32	f	50	21,2	21,2	6,2	6,4	3,6	1,2	3,5	1,3
33	m	42,5	19,9	20,3	5,5	5,5	3,5	1,5	3,2	1,4
34	f	46,3	20,6	20,7	5,6	5,5	3,3	1,3	3,3	1,4
35	m	48,1	21,6	21,1	6,3	6,3	3,5	1,3	3,3	1,3
MEDIA		49,71	22,19	22,14	6,29	6,15	3,8	1,55	3,6	1,6
ES±		1,89	0,7	0,66	0,24	0,18	0,16	0,1	0,12	0,12
DS±		5,36	1,85	1,87	0,67	0,5	0,47	0,29	0,35	0,35
MIN.		42,5	19,9	20,3	5,5	5,5	3,3	1,2	3,2	1,3
MAX.		59	24,8	25,2	7,6	6,8	4,6	2,1	4,1	2,3
N		8	7	8	8	8	8	8	8	8

Tabel 2. Datele biometrice ale exemplarelor de *R. lessonae* din Mestecănișul de la Reci

NR. ex.	SEX	L	T st.	T dr.	DP st.	DP dr.	Ci st. lung.	Ci st. înălț	Ci dr. lung.	Ci dr. înălț
100	m	87	42	43	11,8	11	4,6	1,6	4,5	1,5
109	m	90,5	47	48,9	12,5	12	4,5	1,5	5	1,3
28	m	85	45	45,4	12,6	12,6	4,2	1,4	4,5	1,7
37	m	88,3	46,2	46,7	12,9	12,9	4,2	1,3	4,9	1,2
38	f	96,3	49,3	49,3	13	13,2	4,9	1,3	4,8	1,4
39	f	88,6	43	43,6	11,4	11,5	4,7	1,2	4,8	1,2
MEDIA		89,28	45,2	46,15	12,37	12,2	4,53	1,38	4,75	1,38
ES±		1,59	1,09	1,08	0,26	0,35	0,11	0,06	0,08	0,08
DS±		3,89	2,68	2,64	0,63	0,85	0,28	0,15	0,21	0,19
MIN.		85	42	43	11,4	11	4,2	1,2	4,5	1,2
MAX.		96	49,3	49,3	13	13,2	4,9	1,6	5	1,7
N		6	6	6	6	6	6	6	6	6

Tabel 3. Datele biometrice ale exemplarelor de *R. ridibunda* din Hăghig

NR. ex.	SEX	L	T st.	T dr.	DP st.	DP dr.	Ci st. lung.	Ci st. înălț	Ci dr. lung.	Ci dr. înălț
25	f	91	43	44,4	12,3	12	5,6	1,9	4,8	2,5
26	m	76,3	38	38,9	10,8	9,7	5,9	0,8	4,6	1,9
27	f	96,7	43,5	43,8	12,3	10,9	5,4	2,4	5,6	2,4
29	f	85,5	39,5	39,6	12	10,2	5,8	1,9	6	2
30	f	50,8	25,8	25,8	7,4	7,3	3	1,1	3	1,5
31	f	49	23,8	24,3	6,8	6,8	2,5	11	2,1	1,3
116	f	68,5	33,1	33,3	9,7	9,9	4,4	1,8	4,5	1,7
36	f	50,3	24,6	24,5	7,3	7,3	3,2	1,3	2,8	1,1
MEDIA		71,01	33,91	34,32	9,83	9,26	4,47	1,54	4,17	1,8
ES±		6,85	2,92	3,02	0,84	0,67	0,49	0,19	0,49	0,18
DS±		19,37	8,26	8,54	2,37	1,91	1,39	0,54	1,39	0,5
MIN.		49	23,8	24,3	6,8	6,8	2,5	0,8	2,1	1,1
MAX.		96,7	43,5	44,4	12,3	12	5,9	2,4	6	2,5
N		8	8	8	8	8	8	8	8	8

Tabel 4. Datele biometrice ale exemplarelor de *R. esculenta* din Hăhig

NR. ex.	SEX	L	T st.	T dr.	DP st.	DP dr.	Ci st. lung.	Ci st. înălț	Ci dr. lung.	Ci dr. înălț
1	m	58	29,5	-	8	-	4	1,1	-	-
2	f	50	25,7	26	6,8	7	2,8	1,5	3,3	1,3
3	m	55	27,8	27,7	7,6	7,6	4,1	1,6	3,6	1,3
4	m	57,7	29	28,5	8,1	8,6	3,8	1,2	4,1	1,6
5	m	63,2	-	32,5	-	9,4	-	-	4,9	1,8
6	m	65	30,1	32,5	8,9	8,8	3,6	1,1	4,8	1,4
7	f	70,5	34,3	31,2	9,4	9,4	5,7	1,4	4,7	0,8
8	f	54,6	29,1	28,6	7,6	7,6	3,8	1,4	4,1	1,2
9	m	65,3	34,4	33,8	-	8,6	5,1	1,6	4,4	2
10	m	57,7	28,2	28,4	-	8,3	-	-	3,8	1,4
11	f	55	26,7	26,9	7,8	7,9	3,5	1,4	3,1	1,2
17	m	56,5	28,6	29,1	8,2	7,7	3,7	1,3	3,3	1,2
18	m	70	34,4	35,4	9,5	9,5	4,3	1,4	4,5	1,9
19	m	65,6	32,5	32,5	9,8	9,7	5,1	1,8	4	1,5
20	m	61,4	31,7	31,3	-	8,5	-	-	4,5	1
21	m	68,5	35	35,4	10,2	10,2	4,1	1,5	4,9	1,7
22	m	61,4	30,5	30,5	8,8	8	3,2	1,4	3,9	1,4
23	m	55,5	26,7	28,4	7,3	8	3,1	1,4	3,4	1,2
24	m	60	30,9	31,1	8,5	9	3,7	1,3	3,6	1,6
MEDIA		60,57	30,28	30,54	8,43	8,54	3,97	1,4	4,05	1,42
ES±		1,33	0,68	0,66	0,25	0,2	0,19	0,05	0,14	0,07
DS±		5,78	2,9	2,78	0,98	0,86	0,77	0,18	0,59	0,31
MIN.		50	25,7	26	6,8	7	2,8	1,1	3,1	0,8
MAX.		70,5	35	35,4	10,2	10,2	5,7	1,8	4,9	2
N		19	18	18	15	18	16	16	18	18

Tabel 5. Datele biometrice ale exemplarelor de *R. esculenta* de la Km 5

Km 5	R. lessonae	R. ridinunda	R.esculenta
L	+	+	+
T st.	+	+	-
T dr.	+	+	-
DP st.	+	+	-
DP dr.	+	+	-
Ci st. lung.	-	-	-
Ci dr. lung.	+	+	+
Ci st. înălț.	-	-	-
Ci dr. înălț.	-	-	+

Tabel 6. Compararea mediilor la diferite date biometrice de la exemplarele de la Km 5 cu cele de la Hăghig (*R. ridibunda*, *R. esculenta*) și Reci (*R. lessonae*), folosind testul t (prag de semnificație de 0,05). “+” înseamnă diferență semnificativă, “-” nu este diferență semnificativă

NR.	T	DP	Ci lung.	Ci înălț.	MEDIA	DS±	ES±
12	1,62	10,52	6,81	8,69	6,91	3,83	1,91
13	1,58	1,49	2,5	5,88	2,86	2,06	1,03
14	-	1,69	23,91	0	8,53	13,34	7,7
15	0,43	6,06	7,69	10,52	6,17	4,25	2,12
32	0	3,12	2,77	7,69	3,39	3,18	1,59
33	1,97	0	8,57	6,66	4,3	3,98	1,99
34	0,48	1,78	0	7,14	2,35	3,28	1,64
35	1,37	0,86	2,08	0	1,07	0,87	0,43
MEDIA	1,06	3,19	6,79	5,82	4,45		
DS±	0,74	3,47	7,55	3,85	2,53		
ES±	0,28	1,22	2,67	1,36	0,89		

Tabel 7. Diferențele exprimate procentual între cele două laturi ale corpului la *R. lessonae* de la Reci

NR.	T	DP	Ci lung.	Ci înălț.	MEDIA	DS±	ES±
100	2,32	6,77	2,17	6,25	4,37	2,47	1,23
109	3,88	4	8	13,33	7,3	4,45	2,22
28	0,88	0	6,66	17,64	6,29	8,11	4,05
37	1,07	0	14,28	7,69	5,76	6,62	3,31
38	0	1,51	2,04	7,14	2,67	3,1	1,55
39	1,37	0,86	2,08	0	1,07	0,87	0,43
MEDIA	1,58	2,19	5,87	8,67	4,58		
DS±	1,35	2,68	4,87	6,1	2,35		
ES±	0,55	1,09	1,98	2,49	0,96		

Tabel 8. Diferențele exprimate procentual între cele două laturi ale corpului la *R. ridibunda* de la Hăghig

NR.	T	DP	Ci lung.	Ci înălț.	MEDIA	DS±	ES±
25	3,15	2,43	14,28	24	10,96	10,24	5,12
26	2,31	10,18	22,03	57,89	23,10	24,56	12,28
27	0,68	11,38	3,57	0	3,90	5,21	2,60
29	0,25	15	3,33	5	5,89	6,38	3,19
30	0	1,35	0	26,66	7,00	13,12	6,56
31	2,05	0	16	15,38	8,35	8,51	4,25
116	0,6	2,02	2,22	5,55	2,59	2,09	1,04
36	0,4	0	12,5	15,38	7,07	8,02	4,01
MEDIA	1,18	5,29	9,24	18,73	8,61		
DS±	1,15	5,92	7,99	18,36	6,39		
ES±	0,4	2,09	2,82	6,49	2,26		

Tabel 9. Diferențele exprimate procentual între cele două laturi ale corpului la *R. esculenta* de la Hăghig

NR.	T	DP	Ci lung.	Ci. înălț.	MEDIA	DS±	ES±
1	-	-	-	-	-	-	-
2	1,15	2,85	15,15	13,34	8,12	7,14	3,57
3	0,35	0	12,19	18,75	7,82	9,22	4,61
4	1,72	5,81	7,31	25	9,96	10,30	5,15
5	-	-	-	-	-	-	-
6	7,38	1,12	25	21,4	13,73	11,33	5,66
7	9,03	0	17,54	42,85	17,35	18,44	9,22
8	1,71	0	7,31	14,28	5,82	6,44	3,22
9	1,74	-	13,7	20	11,81	9,27	5,35
10	0,7	-	-	-	0,7	0	0
11	0,74	1,26	11,42	14,28	6,92	6,94	3,47
17	1,71	6,09	10,81	7,69	6,57	3,78	1,89
18	2,82	0	4,44	26,31	8,39	12,08	6,04
19	0	1,02	21,56	16,66	9,81	10,93	5,46
20	1,26	-	-	-	1,26	0	0
21	1,12	0	16,32	11,76	7,3	8,01	4,00
22	0	9,09	17,94	0	6,75	8,59	4,29
23	5,98	8,75	8,82	14,28	9,45	3,47	1,73
24	0,64	5,55	2,7	18,75	6,91	8,14	4,07
MEDIA	2,23	2,96	12,81	17,69	11,28		
DS±	2,64	3,39	6,25	9,58	5,45		
ES±	0,64	0,9	1,61	2,47	1,32		

Tabel 10. Diferențele exprimate procentual între cele două laturi ale corpului la *R. esculenta* de la Km 5

GRUPA	T	DP	Ci.l.	Ci.î.	MEDIA pe grupă
<i>R. lessonae</i>	1,06	3,19	6,79	5,82	4,45
<i>R. ridibunda</i>	1,58	2,19	5,87	8,67	4,58
<i>R. esculenta Hăghig</i>	1,18	5,29	9,24	18,36	8,61
<i>R. esculenta Km 5</i>	2,23	2,96	12,81	17,69	11,28

Tabel 11. Tabel cumulativ cu mediile diferențelor exprimate în procente de la cele patru grupe de broaște și media totală pe grupă

INDICE	MEDIA	ES±	DS±	Minimum	Maximum	N
I ₁	6,11	0,08	0,21	5,75	6,33	7
I ₁ st.	6,03	0,13	0,35	5,50	6,39	7
I ₁ dr.	6,16	0,07	0,19	5,87	6,39	8
I ₂	1,69	0,04	0,11	1,47	1,85	8
I ₂ st.	1,67	0,06	0,17	1,28	1,83	8
I ₂ dr.	1,71	0,04	0,10	1,59	1,91	8
I ₃	2,40	0,10	0,29	1,94	2,85	8
I ₃ st.	2,49	0,12	0,34	2,10	3,00	8
I ₃ dr.	2,30	0,10	0,29	1,78	2,69	8
I ₄	14,53	0,78	2,07	11,11	16,99	7
I ₄ st.	14,72	0,81	2,13	11,52	17,67	7
I ₄ dr.	14,19	0,72	2,05	10,70	16,31	8
I ₅	4,04	0,22	0,62	3,29	5,04	8
I ₅ st.	4,13	0,21	0,59	3,62	5,17	8
I ₅ dr.	3,96	0,25	0,69	2,96	4,92	8
I ₆	8,00	0,15	0,41	7,63	8,87	8
I ₆ st.	7,92	0,18	0,51	7,33	8,94	8
I ₆ dr.	8,08	0,14	0,39	7,63	8,81	8
I ₇	2,26	0,03	0,09	2,11	2,36	7
I ₇ st.	2,26	0,03	0,09	2,14	2,38	7
I ₇ dr.	2,24	0,03	0,09	2,09	2,36	8
I ₈	13,50	0,36	1,03	11,62	14,94	8
I ₈ st.	13,19	0,55	1,56	10,04	15,13	8
I ₈ dr.	13,81	0,25	0,70	12,79	14,75	8
I ₉	32,32	1,83	5,17	25,37	40,06	8
I ₉ st.	32,76	1,86	5,27	26,52	41,67	8
I ₉ dr.	31,89	1,88	5,31	24,22	38,46	8

Tabel 16. Indici biometrici la *R. lessonae*

INDICE	MEDIA	ES±	DS±	Minimum	Maximum	N
I ₁	9,88	0,22	0,53	9,12	10,40	6
I ₁ st.	10,05	0,32	0,78	9,13	11,00	6
I ₁ dr.	9,72	0,17	0,43	9,08	10,27	6
I ₂	2,65	0,08	0,20	2,41	2,90	6
I ₂ st.	2,74	0,10	0,25	2,43	3,07	6
I ₂ dr.	2,57	0,07	0,18	2,40	2,80	6
I ₃	3,41	0,18	0,44	2,82	3,96	6
I ₃ st.	3,31	0,18	0,43	2,87	3,92	6
I ₃ dr.	3,50	0,24	0,58	2,65	4,08	6
I ₄	33,54	1,65	4,10	27,96	37,23	6
I ₄ st.	33,17	1,71	4,19	26,25	37,92	6
I ₄ dr.	33,91	2,05	5,02	26,71	38,92	6
I ₅	8,99	0,45	1,09	7,35	10,34	6
I ₅ st.	9,02	0,42	1,02	7,38	10,00	6
I ₅ dr.	8,96	0,55	1,34	7,33	10,75	6
I ₆	7,29	0,17	0,41	6,75	7,74	6
I ₆ st.	7,23	0,16	0,38	6,75	7,77	6
I ₆ dr.	7,34	0,19	0,47	6,75	7,91	6
I ₇	1,95	0,03	0,08	1,88	2,05	6
I ₇ st.	1,97	0,03	0,08	1,89	2,07	6
I ₇ dr.	1,94	0,03	0,08	1,85	2,03	6
I ₈	19,27	0,19	0,46	18,65	19,86	6
I ₈ st.	19,73	0,34	0,82	18,85	21,02	6
I ₈ dr.	18,81	0,32	0,79	18,02	20,06	6
I ₉	65,42	3,28	8,03	55,36	73,83	6
I ₉ st.	65,21	3,27	8,02	54,38	74,08	6
I ₉ dr.	65,64	3,91	9,58	50,00	73,83	6

Tabel 17. Indici biometrici la *R. ridibunda*

INDICE	MEDIA	ES±	DS±	Minimum	Maximum	N
I ₁	9,88	0,22	0,53	9,12	10,40	6
I ₁ st.	10,05	0,32	0,78	9,13	11,00	6
I ₁ dr.	9,72	0,17	0,43	9,08	10,27	6
I ₂	2,65	0,08	0,20	2,41	2,90	6
I ₂ st.	2,74	0,10	0,25	2,43	3,07	6
I ₂ dr.	2,57	0,07	0,18	2,40	2,80	6
I ₃	3,41	0,18	0,44	2,82	3,96	6
I ₃ st.	3,31	0,18	0,43	2,87	3,92	6
I ₃ dr.	3,50	0,24	0,58	2,65	4,08	6
I ₄	33,54	1,65	4,10	27,96	37,23	6
I ₄ st.	33,17	1,71	4,19	26,25	37,92	6
I ₄ dr.	33,91	2,05	5,02	26,71	38,92	6
I ₅	8,99	0,45	1,09	7,35	10,34	6
I ₅ st.	9,02	0,42	1,02	7,38	10,00	6
I ₅ dr.	8,96	0,55	1,34	7,33	10,75	6
I ₆	7,29	0,17	0,41	6,75	7,74	6
I ₆ st.	7,23	0,16	0,38	6,75	7,77	6
I ₆ dr.	7,34	0,19	0,47	6,75	7,91	6
I ₇	1,95	0,03	0,08	1,88	2,05	6
I ₇ st.	1,97	0,03	0,08	1,89	2,07	6
I ₇ dr.	1,94	0,03	0,08	1,85	2,03	6
I ₈	19,27	0,19	0,46	18,65	19,86	6
I ₈ st.	19,73	0,34	0,82	18,85	21,02	6
I ₈ dr.	18,81	0,32	0,79	18,02	20,06	6
I ₉	65,42	3,28	8,03	55,36	73,83	6
I ₉ st.	65,21	3,27	8,02	54,38	74,08	6
I ₉ dr.	65,64	3,91	9,58	50,00	73,83	6

Tabel 18. Indici biometrici la *R. esculenta*

Grupa actuală	Număr exemplare	Grupa presupusă		
		<i>R. lessonae</i>	<i>R. ridibunda</i>	<i>R. esculenta</i>
<i>R. lessonae</i>	7	7 100%	0 0%	0 0%
<i>R. ridibunda</i>	6	0 0%	5 63,3%	1 16,7%
<i>R. esculenta</i>	24	1 4,2%	0 0%	23 95,8%
Procent de clasificare corectă		94,59%		

Tabel 19. Rezultatul clasificării pe baza analizei discriminante, folosind I_1 , I_2 , I_4 și I_3 pentru partea stângă

Grupa actuală	Număr exemplare	Grupa presupusă		
		<i>R. lessonae</i>	<i>R. ridibunda</i>	<i>R. esculenta</i>
<i>R. lessonae</i>	8	8 100%	0 0%	0 0%
<i>R. ridibunda</i>	6	0 0%	6 100%	0 0%
<i>R. esculenta</i>	24	1 3,8%	0 0%	25 96,2%
Procent de clasificare corectă		97,50%		

Tabel 20. Rezultatul clasificării pe baza analizei discriminante, folosind I_1 , I_2 , I_4 și I_3 pentru partea dreaptă

Grupa actuală	Număr exemplare	Grupa presupusă		
		<i>R. lessonae</i>	<i>R. ridibunda</i>	<i>R. esculenta</i>
<i>R. lessonae</i>	7	7 100%	0 0%	0 0%
<i>R. ridibunda</i>	6	0 0%	5 63,3%	1 16,7%
<i>R. esculenta</i>	24	1 4,2%	0 0%	23 95,8%
Procent de clasificare corectă		94,59%		

Tabel 21. Rezultatul clasificării pe baza analizei discriminante, folosind I_1 și I_4 pentru partea stângă

Grupa actuală	Număr exemplare	Grupa presupusă		
		<i>R. lessonae</i>	<i>R. ridibunda</i>	<i>R. esculenta</i>
<i>R. lessonae</i>	8	8 100%	0 0%	0 0%
<i>R. ridibunda</i>	6	0 0%	6 100%	0 0%
<i>R. esculenta</i>	26	0 0%	2 7,7%	24 92,3%
Procent de clasificare corectă		95%		

Tabel 22. Rezultatul clasificării pe baza analizei discriminante, folosind I_1 și I_4 pentru partea dreaptă

Grupa actuală	Număr exemplare	Grupa presupusă		
		<i>R. lessonae</i>	<i>R. ridibunda</i>	<i>R. esculenta</i>
<i>R. lessonae</i>	7	7 100%	0 0%	0 0%
<i>R. ridibunda</i>	6	0 0%	6 100%	0 0%
<i>R. esculenta</i>	23	0 0%	0 0%	23 100%
Procent de clasificare corectă		100%		

Tabel 23. Rezultatul clasificării pe baza analizei discriminante, folosind I_1 , I_2 , I_4 și I_5 (medii între partea stângă și dreaptă)

Grupa actuală	Număr exemplare	Grupa presupusă		
		<i>R. lessonae</i>	<i>R. ridibunda</i>	<i>R. esculenta</i>
<i>R. lessonae</i>	7	7 100%	0 0%	0 0%
<i>R. ridibunda</i>	6	0 0%	6 100%	0 0%
<i>R. esculenta</i>	23	0 0%	0 0%	23 100%
Procent de clasificare corectă		100%		

Tabel 24. Rezultatul clasificării pe baza analizei discriminante, folosind I_1 , și I_4 medii

Index introdus în analiză	Index eliminat	Index rămas în analiză	Procent de clasificare corectă	Exemplare clasificate în altă grupă, decât cea indicată de albuminele serice
1	2	3	4	5
I_1, I_2	I_2	I_1	91,67%	nr.7 E(r)L nr.31 E(r)R nr.39 R(r)E
$I_1, I_2.st.$	$I_2.st.$	$I_1.st.$	81,08%	nr.7 E(r)L nr.19 E(r)L nr.22 E(r)R nr.26 E(r)L nr.31 E(r)R nr.39 R(r)E nr.100 R(r)E
$I_1, I_2.dr.$	$I_2.dr.$	$I_1.dr.$	96,2%	nr.31 E(r)R nr.39 R(r)E
$I_1(r)I_3$	I_2	I_1, I_3	97,22%	nr.31 E(r)R
$I_1(r)I_3.st.$	$I_2.st.$	$I_1, I_3.st.$	94,59%	nr.19 E(r)L nr.100 R(r)E
$I_1(r)I_3.dr.$	$I_2.dr.$	$I_1, I_3.dr.$	95%	nr.7 E(r)L nr.31 E(r)R
$I_1(r)I_4$	I_2	I_1, I_3, I_4	100%	
$I_1(r)I_4.st.$	$I_2.st.$	$I_1, I_3, I_4.st.$	94,59%	nr.19 E(r)L nr.100 R(r)E
$I_1(r)I_4.dr.$	$I_2.dr.$	$I_1, I_3, I_4.dr.$	100%	
$I_1(r)I_5$	I_2, I_3	I_1, I_3, I_4	100%	
$I_1(r)I_5.st.$	$I_2, I_3.st.$	$I_1, I_3, I_4.st.$	94,59%	nr.19 E(r)L nr.100 R(r)E
$I_1(r)I_5.dr.$	$I_2, I_3.dr.$	$I_1, I_3, I_4.dr.$	100%	
$I_1(r)I_6$	I_2, I_5	I_1, I_3, I_4, I_6	100%	
$I_1(r)I_6.st.$	$I_2, I_5.st.$	$I_1, I_3, I_4, I_6.st.$	97,22%	nr.100 R(r)E
$I_1(r)I_6.dr.$	I_5	$I_1, I_3, I_4, I_6.dr.$	95%	nr.27 E(r)L nr.29 E(r)l
$I_1(r)I_7$	I_2, I_5, I_6	I_1, I_3, I_4, I_7	100%	
$I_1(r)I_7.st.$	$I_2, I_5, I_6.st.$	$I_1, I_3, I_4, I_7.st.$	97,3%	nr.100 R(r)E
$I_1(r)I_7.dr.$	$I_2, I_5, I_6.dr.$	$I_1, I_3, I_4, I_7.dr.$	97,5%	nr.27 E(r)L
$I_1(r)I_8$	I_2, I_5, I_6	I_1, I_3, I_4, I_7, I_8	100%	
$II(r)I_8.st.$	$I_2, I_5, I_6.st.$	$I_1, I_3, I_4, I_7, I_8.st.$	97,3%	nr.100 R(r)E
$I_1(r)I_8.dr.$	$I_2, I_5, I_6.dr.$	$I_1, I_3, I_4, I_7, I_8.dr.$	100%	
$I_1(r)I_9$	I_2, I_5, I_6, I_9	I_1, I_3, I_4, I_7, I_8	100%	
$I_1(r)I_9.st.$	$I_2, I_5, I_6, I_9.st.$	$I_1, I_3, I_4, I_7, I_8, I_9.st.$	97,3%	nr.100 R(r)E
$I_1(r)I_9.dr.$	$I_2, I_5, I_6, I_9.dr.$	$I_1, I_3, I_4, I_7, I_8, I_9.dr.$	100%	

Tabel 25. Rezultatul analizei discriminante asupra indicilor de la 1 la 9. Indicii sunt introduși în analiză unul câte unul, adăugând de fiecare dată indicele nou ce alții deja aflați în analiză (L = *R. lessonae*, R = *R. ridibunda*, E = *R. esculenta*)

Nr. exemplar	Media de la 10 eritrocite (mm ²)	DS±	ES±
12	277,86	27,45	8,68
13	309,66	24,21	7,65
14	314,91	24,08	7,61
15	298,03	34,65	10,95
32	353,60	27,59	8,72
33	379,34	30,06	9,50
34	335,69	35,57	11,25
35	334,05	20,71	6,55
MEDIA		325,44	
DS±		32,28	
ES±		11,41	
Minimum		277,86	
Maximum		379,74	

Tabel 26. Suprafața eritrocitelor la *R. lessonae* (μm²)

Nr. exemplar	Media de la 10 eritrocite (mm ²)	DS±	ES±
26	298,90	19,53	6,17
37	310,68	36,64	11,58
38	331,88	43,94	13,89
39	314,49	41,44	13,10
100	271,17	29,30	9,26
109	319,28	37,74	11,93
MEDIA		307,73	
DS±		20,91	
ES±		8,54	
Minimum		271,17	
Maximum		331,88	

Tabel 27. Suprafața eritrocitelor la *R. ridibunda* (μm²)

Nr. exemplar	Media de la 10 eritrocite (mm ²)	DS±	ES±
1	304,82	41,43	13,10
2	348,66	46,90	14,83
3	332,81	44,65	14,12
4	293,09	24,38	7,70
5	301,12	32,61	10,31
6	300,81	25,87	8,18
7	292,37	28,67	9,06
8	304,51	24,73	7,82
9	310,99	21,06	6,66
10	298,03	19,10	6,04
11	308,11	35,39	11,19
17	342,49	53,65	16,96
18	358,33	42,85	13,55
19	338,98	50,11	15,84
20	335,90	36,93	11,67
21	288,56	40,45	12,79
22	273,23	26,74	8,45
23	278,37	21,69	6,86
24	287,22	14,70	4,64
25	335,69	26,49	8,37
26	339,91	29,25	9,25
27	335,90	26,87	8,49
29	325,92	20,15	6,37
30	279,35	52,32	16,54
31	289,70	27,44	8,67
36	271,68	50,24	15,88
116	302,76	14,13	4,46
MEDIA		310,29	
DS±		25,17	
ES±		4,84	
Minimum		271,68	
Maximum		358,64	

Tabel 28. Suprafața eritrocitelor la *R. esculenta* (μm²)

Eritrocite	L	T	DP	Ci lung.	Ci înălț.
<i>R. lessonae</i>	-0,6873	-0,8541*	-0,7533*	-0,8099*	-0,8140*
<i>R. ridibunda</i>	0,7308	0,7990	0,5946	0,6641	0,6375
<i>R. esculenta</i>	0,4116*	0,4509*	0,3830	0,4305*	0,4490*

Tabel 29. Coeficienții de corelație între mărimea suprafeței eritrocitelor și lungimea corpului (L), lungimea tibiei (T), lungimea primului deget (DP), lungimea tuberculului metatarsal intern (Ci lung.) și înălțimea tuberculului metatarsal intern (Ci înălț.). "*" - corelație la un prag de semnificație de 0,05.

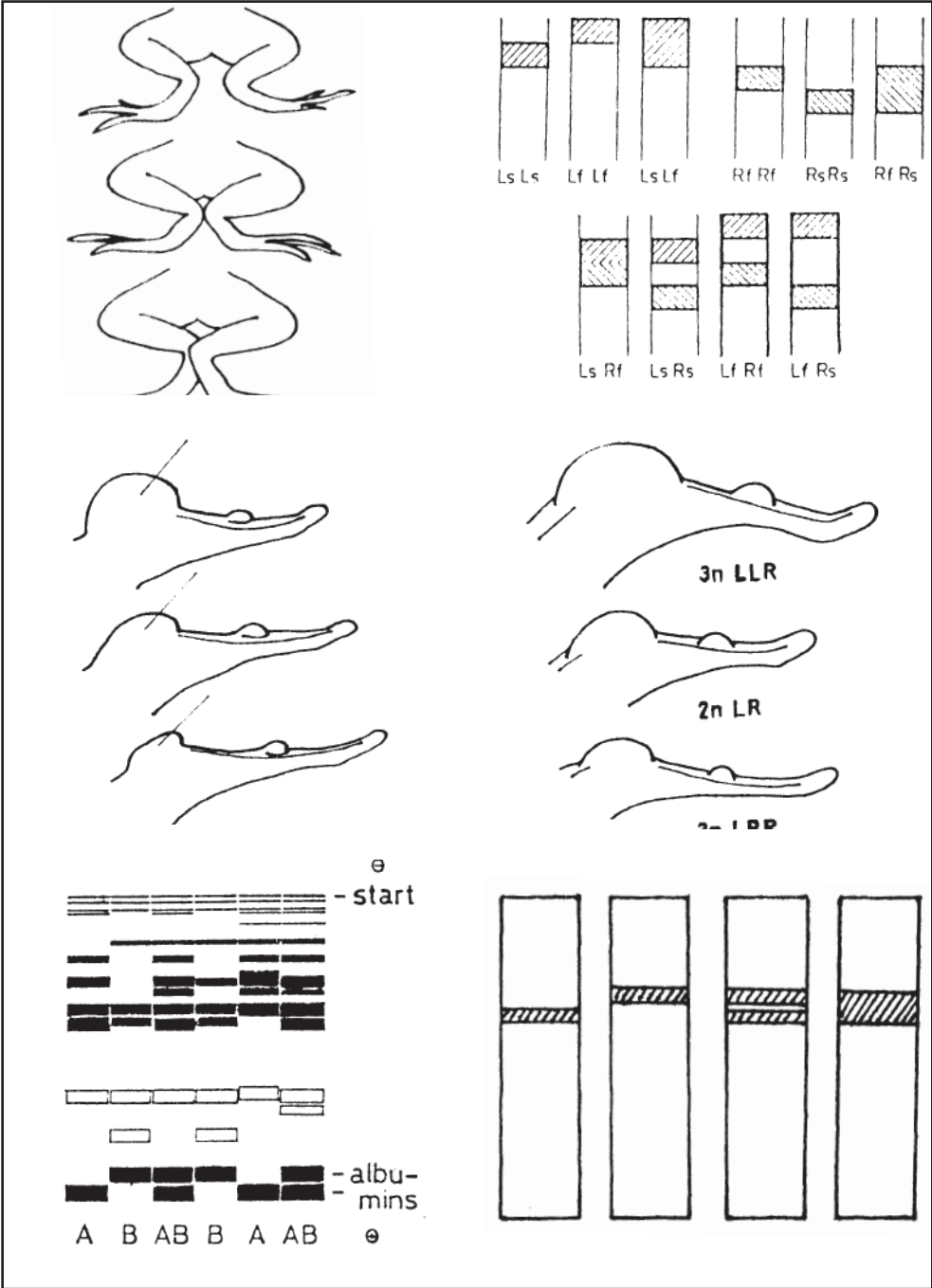

Figura 1.

NR.	Ci stâng și grupa indicată	Ci drept și grupa indicată	Tip de album.	NR.	Ci stâng și grupa indicată	Ci drept și grupa indicată	Tip de album.
100	E	R	R	25	E	E→L	E
109	R	R	R	26	?	E→L	E
28	R→E	E	R	27	E→L	E→L	E
37	R	R	R	29	E→R	E→R	E
34	R	R→E	R	30	E	E→L	E
39	R	R	R	31	E→L	L	E
12	L	L→E	L	36	E	E	E
13	L→E	L→E	L	110	E→L	E→L	E
14	L→E	L→E	L	1	E→R		E
15	L	L	L	2	L	E→L	E
32	L→E	L→E	L	3	E→L	E→L	E
33	L	L	L	4	E→R	E→L	E
34	L	L	L	5		L	E
35	L→E	L→E	L	6	E→R	E	E
				7	R	R	E
				8	E	E→R	E

Figura 2.

NR.	CI stâng și grupa indicată	CI drept și grupa indicată	Tip de album.
9	E→L	L	E
10		L	E
11	E→L	E	E
17	E	E→R	E
18	R	E→L	E
19	E→L	E→L	E
20		R	E
21	E→L	E	E
22	E→L	E	E
23	E→L	E	E
24	E	E→L	E

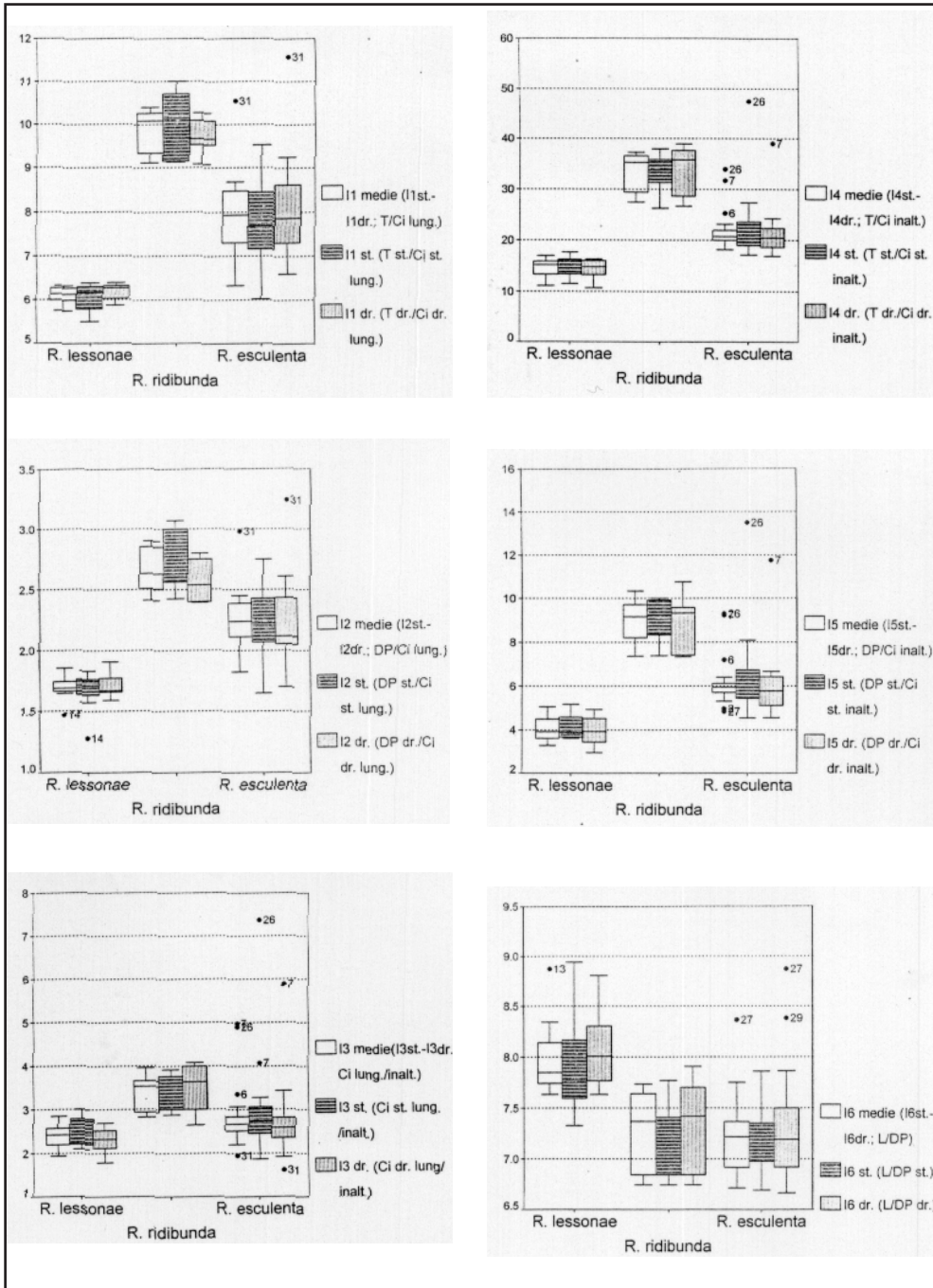
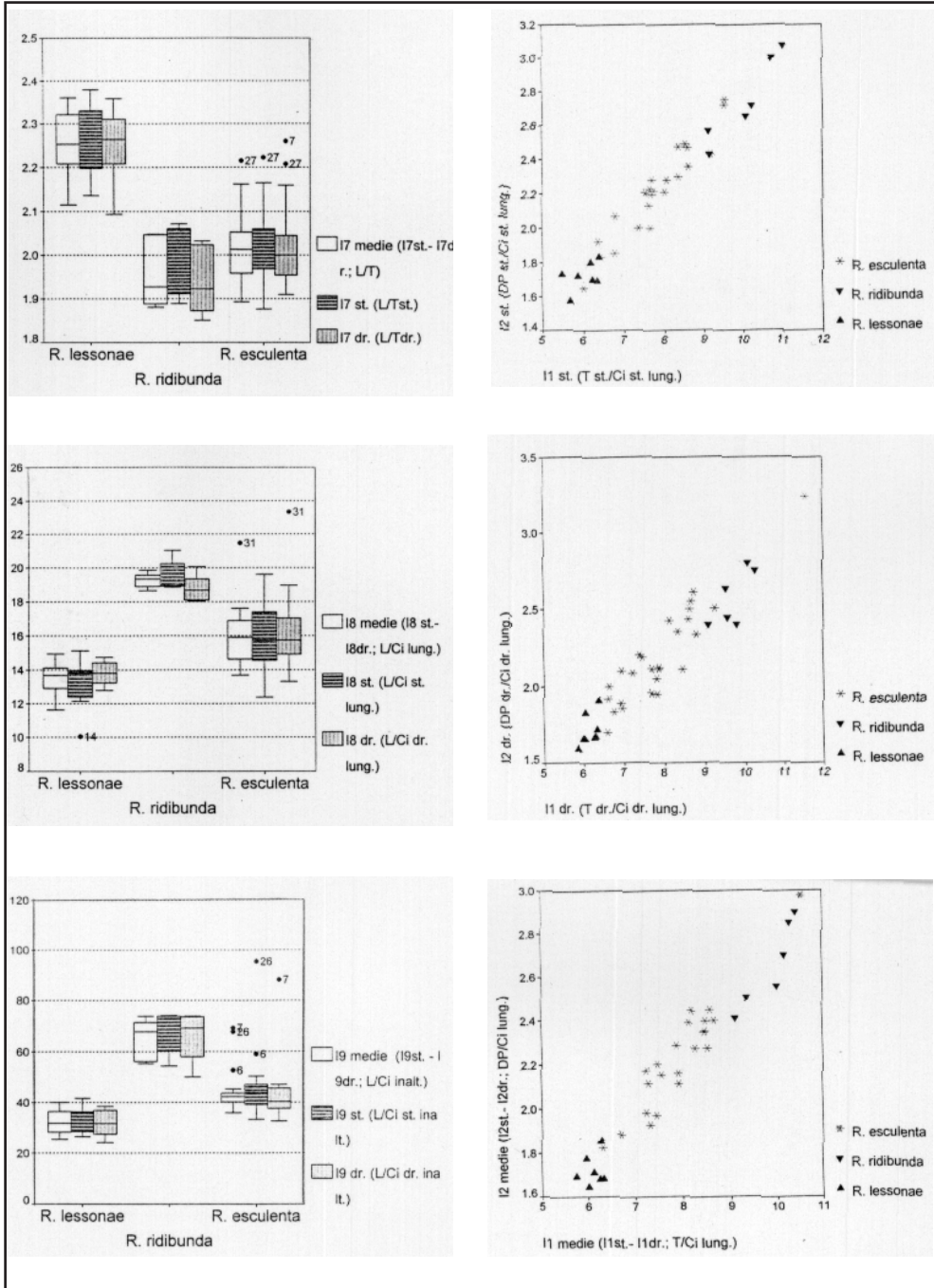

Figura 4.

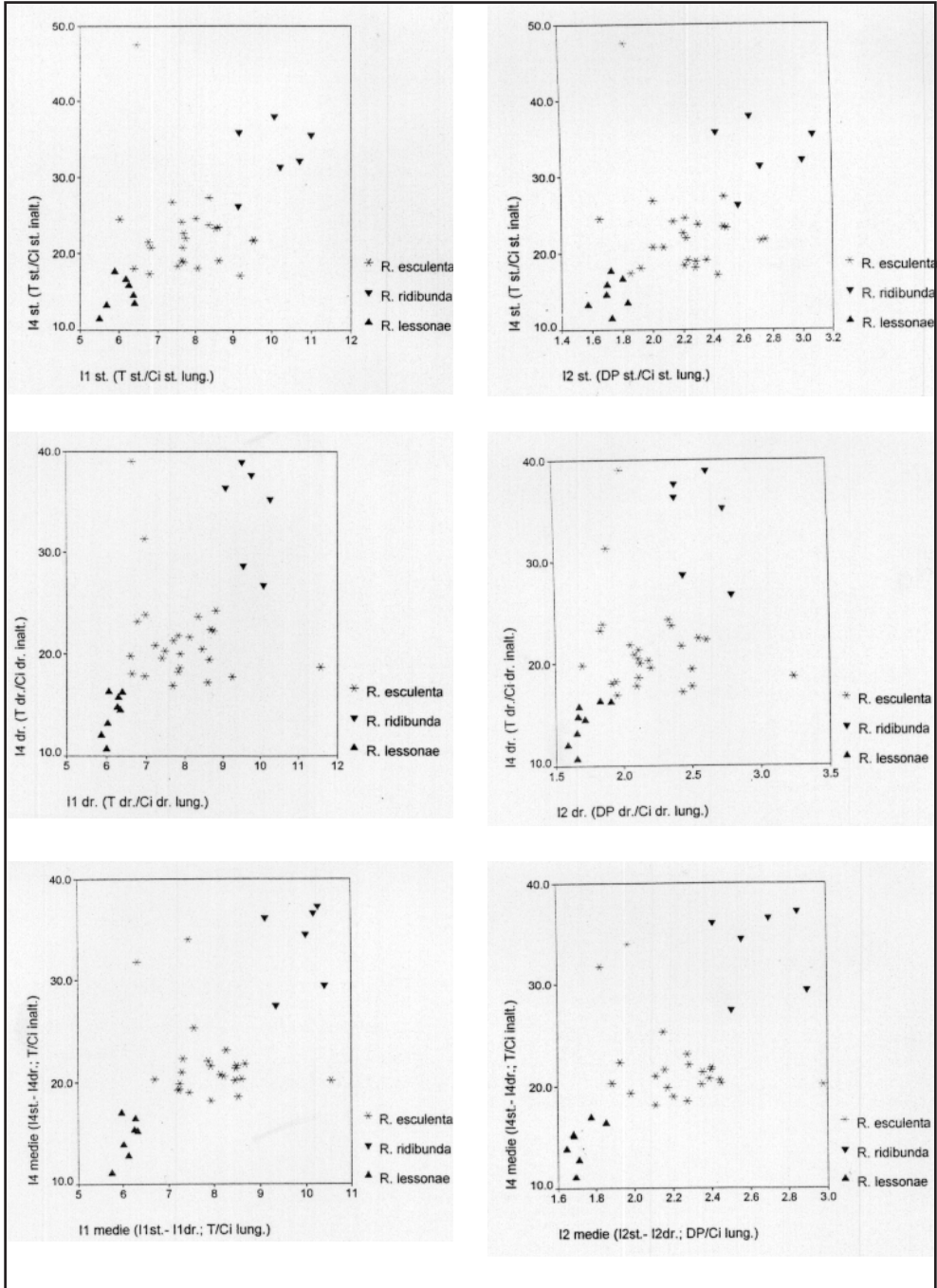
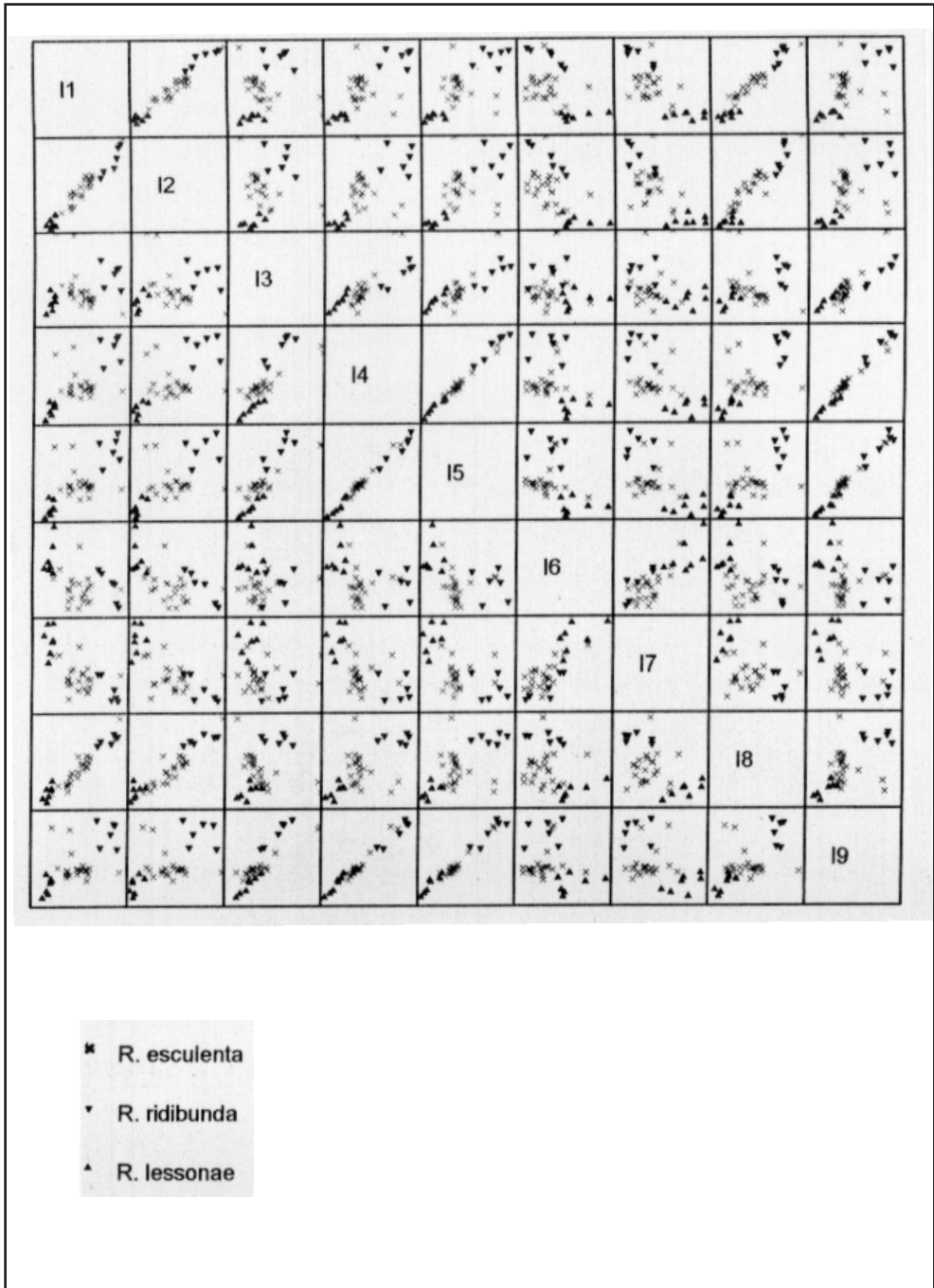

Figura 6.

Sepsiszentgyörgy város funkcionális övezeteinek tér- és időbeni változásai

(Kivonat)

A Sepsiszentgyörgy város területi és funkcionális fejlődését tárgyaló dolgozat elsősorban az emberi tényezőkre összpontosít: a városfejlődés történeti tényezői, a városiasodás szakaszai, a város funkcionális övezeteinek kérdése, a település szerkezete és textúrája, a város területi fejlődése, a város népességének alakulása funkcionális változásának következtében. A dolgozat kitér a kutatás módszertanára, felvázolja a város lehetséges 21. századi arculatát, a fejlődés irányait a természeti és emberi tényezők függvényében. Felhívja a figyelmet a városiasodás egyes negatív jelenségeire és folyamataira, mint az etnikai és társadalmi szegregáció, perem-, vagy központi negyedek lepusztulása, gettósodás. A dolgozat megkísérel javaslatokat keresni az említett negatív jelenségek és folyamatok megelőzésére, kiküszöbölésére, vagy enyhítésére.

Mint minden erdélyi településre, a régi Sepsiszentgyörgyre is a templomközpontúság volt jellemző. Az ősi központ tehát a mai vártemplom környékén volt, pontosabban az ettől délkeletre fekvő KÁLVIN-téren alakult ki, ahol 1749-ig a kirakóvásárokat tartották. A Baromvásárt ugyancsak e térről már korábban (1690 körül) kitelepítik a mai Szabadság-tér területére. A KÁLVIN-tér keleti részén volt az akkori város-

háza is. A vártemplomtól délre eső területeken, a Debren patak két oldalán és az Őrkő délkeleti lábánál terült el a lakóövezet, amelyet földszintes, fából készült szalmafödeles házak alkottak.

Mária Terézia parancsára 1763-64-ben a katonai parancsnoksági épület és az ehhez tartozó melléképületek az akkori barompiac délkeleti oldalán épültek fel. Így az adminisztratív intézmények is átköltöznek a mai Szabadság-tér környékére, székhelyekkel építve körbe a teret. A Vármegyeháza, a Ferenc József Kórház, a Városháza, a Bazár, a Székely Mikó Kollégium, a Bérpalota épületeit egy sor lakóház egészíti ki. Tehát viszonylag rövid idő alatt, a központ helyet változtat, és gyakorlatilag a városi periférián alakul ki, az ősi városmag déli szélén. A városközpont eltolódása lendületet ad a város déli, délkeleti és délnyugati terjeszkedésének, a korábbi városközpont elveszti a jelentőségét és külső lakófunkciót kap. A belső lakóövezet (a mai VÁRADI József-utca és környéke, Daczó-utca és környéke) fizikai távolsága az új központtól egyes utcák gazdasági potenciáljának felértékelődéséhez vezet. A központ felé zajló forgalmat lebonyolító utcákban alakulnak ki a város kereskedelmi és szolgáltató egységei. A két legfontosabb utca az Iskola utca (ma KOSSUTH Lajos) és a Csíki utca. Az utóbbin vezetett át a Brassó felől Csíkszereda felé tartó tranzitforgalom is, ezért itt alakult ki a legjelentősebb kereskedelmi központ.

A 19. század végén kezdődik meg a város iparosítása. Az 1857-ben megalakult első szentgyörgyi gyár a WELLENREITER János sörgyára (a mai Mihai Viteazul Líceum helyén), majd 1879-ben az első székely szövőgyár, és 1899-re a Magyar Állami Dohánygyár első épületszortája is felépül, amelyek együttesen kirajzolják a város legősibb és ma is létező ipari övezetét.

Szentgyörgy bekötése az országos vasúti hálózatba (1891-ben Brassó-Szentgyörgy-Kézdivásárhely és 1897-ben Szentgyörgy-Csíkszereda vonalak) újabb impulzust ad a város fejlődésének és területi terjeszkedésének, először lépi át a városhatár az Olt-folyót, kialakítva az Állomási külső lakóövezet csíráját.

1880-ban Szemerja falu adminisztratívén is egyesül a várossal, létrehozva egy újabb külső lakóövezetet. A második világháborúig különbözőbb változás nem áll be a város funkcionális övezeteinek elhelyezkedésében, csupán a központi része kezd „city”-jellegét nyerni különböző intézmények felépítésével: KOSSUTH-kávézó (1905), Általános Fiú és Leányiskola, Tanító- és Óvónőképző, Székely Nemzeti Múzeum (1912-13), stb.

Már 1935-ben elkezdik kiépíteni Szentgyörgy első sakktabla hálózatú kertnegyedét, a Tisztviselőtelepet, de a jelentősebb építkezések 1944 után kezdődnek. A fent említett negyed 1944 és 1956 között épül ki teljesen.

A városhoz csatolnak két falusi települést 1968-ban, Zsotyort és Kilyént, így a város újabb két külvárosi lakóövezettel gyarapodik.

A 60-as évek végén, 70-es évek elején kiépülnek a sivár betonnegyedek: Újszemerja (1969-75), Csíki-negyed (1969-76). Mindkettő a belső lakóövezetbe sorolódik be. Ezeket követi az 1969-ben kiépült Állomás-negyedi külvárosi lakóövezet. Az 1980-as évi bontáshullám, amely a város déli és délkeleti részét érintette, egy szelős kertvárosi külső lakóövezet megsemmisítését eredményezte, kiépítve egy zsúfolt, jellegtelen betonerdő belvárosi tömbháznegyedét: Lenin-negyed és Munkás-negyed.

A 70-es évekbeli iparosítás két új nagy ipari övezetet hozott létre:

- a város délkeleti periferiáján az Olt bal oldalán lévő állomási ipari övezet (Célgépeket és Gépkocsialkatrészeket Gyártó Vállalat - ISAMA, Autóvillamossági és Villanymotrokat Gyártó Vállalat - IAME, Bútorgyár, Műanyaggyár, stb.)

- a város északkeleti részén, az Oltmező utca város felőli oldalán (Tejgyár és egyéb intézmények)

- a régi ipari övezetet is tovább bővítették a város délkeleti periferiáján, a kenyérgyár és a húsfeldolgozó vállalat létrehozásával (a KÓS Károly- és JÓKAI-utcák mentén).

A város területén újabb szolgáltatási intézményeket építenek fel, ezzel is növelve CBD jellegét és ennek a térbeli kiterjedését: Bodok-

szálló (1975), a Posta épülete, Park-szálló és -vendéglő, Tervezőintézet (1973), Sugás-áruház stb. Az Iskola utca déli oldalának lebontásakor tömbházsorokat építettek a belváros területére, és ugyancsak ez a folyamat játszódik le a VÁRADI József-utca alsó felének szabályozásakor, a GÁBOR Áron-tér kiképzésével, amikor ismét jelentős tömbházlakás-komplexum épül be a városközpontba. Ezek a beépítések halványították a központ CBD jellegét.

A totalitarista rendszerben fölépült negyedek a város különböző részein újabb, a központ fele tartó utcákat hoztak létre, vagy régiakat vettek intenzívebben igénybe, amelynek során az utcák rangsorolása átértékelődött. A régebbiek vesztenek jelentőségükből (Csíki-, VÁRADI József-, KOSSUTH-utcák), mások fölértékelődnek (Iskola-, BÁNKI Donát-, KÓS Károly-). Az újonnan megjelent utcák közül a ranglista élére kerülnek: Stadion-, Vasile GOLDIŞ- (Újszemerját köti össze a városközponttal), 1 Dec. 1918- (Állomás-negyedet a központ), Grigore BĂLAN-, PĂIUŞ David-utcák. Egyes utcáknak fölértékelődéséhez a helyi tömegközlekedési vállalat is hozzájárult, a fontosabb buszjáratok bizonyos utcákon való közlekedésével (a Szemerja-Központ-Állomás vonalú 1-es számú autóbusz vonala a Vasile GOLDIŞ- és a Stadion-utcák felértékelődéséhez vezetett). A Sugás-áruház és a vasúti menetjegyiroda létesítése az Iskola- és az 1 Dec. 1918-utca találkozásánál, valamint egy sor üzletláncolat kialakítása az Iskola utcában a városközpont egy délkelet felé való elmozdulását eredményezte, amelyet az a tény is fokozott, hogy korábbi vezető-adminisztratív intézmények a Központ északkeleti részében funkciót váltottak, mint például a vármegyeház, amely könyvtárrá „degradálódott”, vagy a huszárezred parancsnoksági épülete, a Lábasház, amely levéltárrá alakult.

Az 1989-es rendszerváltást követően a város is a szabadpiaci gazdaság útjára lépett, amely igen rövid idő alatt lényegesen befolyásolta a funkcionális övezetek határvonalait, ezen belül is legnagyobb hatást a belvárosi központi funkciójú övezetre gyakorolt, amelynek keretén

belül kialakult a város CBD övezete. A gazdasági fejlődés hatására az eddig nagyjából egységes társadalmi osztályon belül jelentős anyagi különbségek kezdtek kialakulni, a jelen gazdasági fejlődés csak tovább mélyíti a társadalmi rétegek közötti szakadékat. Ennek hatásaként megfigyelhető Szentgyörgy területén egy kezdődő szegregációs folyamat, amely a közeljövőben komoly problémákat okozhat a városi vezetőségnek, és jelentős kihatással lesz a jövőbeni városképre.

Mindezeknek a hatásoknak a figyelembevételével készült el a város jelenlegi funkcionális övezeteinek a behatárolása e dolgozat keretén belül, figyelembe véve nemcsak társadalmi-gazdasági, hanem építészeti tényezőket is, mint: lakástípus és -méret, kivitelezés minősége és folszereltség, a terület beépítettségi foka, stb.

Jelenlegi funkcionális övezetek

a) Belső munkahely övezete (CBD)

A múlt századi városmag területén alakult ki, CBD-jellegét az 1990-es évek első felében nyerte el, jelenleg is fejlődésben van dél-délkelet felé terjeszkedő tendenciával. Munkaidőben zsúfolttá válik (a terciér szektorban 1200 dolgozó van foglalkoztatva ebben az övezetben). Területén 9 bank és pénzintézet, egy üzletcentrum, 2 szálloda, 2 turisztikai utazási iroda, 2 postahivatal működik. Ugyancsak itt található a megyei és a városi rendőrség épülete, a polgárőrség, városi tanács, prefektúra épülete, 5 templom, ugyanennyi iskola, 1 könyvtár, 2 mozi, képtár, kultúrház, még számos adminisztratív intézmény és kereskedelmi egység. Területén alakultak ki a város és a megye legfontosabb vezető intézményei: megyei prefektúra, városi tanács, megyei és városi rendőrség, törvényszék, statisztikai hivatal stb.

A forgalom intenzitása a délelőtti munkaidőben a legnagyobb (8-13h között), a délutáni forgalom mérsékelt, csak a kereskedelmi és kulturális igényeket kielégítő intézmények működésére korlátozódik. Este 22 órakor leáll szinte minden gazdasági aktivitás, és kiürül az övezet. Kivételt képeznek a GÁBOR Áron-téri és az Is-

kola utca déli felében lévő lakófunkcióval rendelkező tömbházak.

A lakóövezet és az ipari övezet közti kapcsolatot biztosító tömegközlekedési eszközök kivétel nélkül a központon keresztül haladnak át, ezért csúcsidőben főnkadásokat okoznak a közlekedésben és túlterheltté válik a city. Az övezet keleti részén magas a zaj- és légszennyezettség mértéke, nyugati része kedvezőbb helyzetben van, mivel magába foglalja a központi parkot, amely mérsékeli e káros hatásokat.

b) A külső és belső lakóövezetek

- Régiszemerja, külvárosi, rurális jellegű lakóövezet: 1880-ig önálló településként (községgént) működött. Szemerja rurális jellegét azóta is változatlan formában őrizte meg. Uralkodók a földszintes, kertes és gazdasági melléképületekkel rendelkező családi háztartások. Gyenge infrastrukturális felszereltség jellemzi (aszfaltozatlan utak, közterületek rossz kivilágítása, közművesítés alacsony foka). Fejlődését gátolja a központtól és a nagyobb ipari övezetektől való távolsága. A Pacé környéki turisztikai potenciál jobb kihasználásával (a sípálya és a felvonó felújításával), tömegközlekedési eszközök gyakoribb forgalmával e viszonylag elmaradott övezetet is aktívabban lehetne integrálni a városi gazdaságba. Az infrastrukturális beruházások (közművesítés, útburkolatok rendbetétele) lényegesen hozzájárulnának e terület fölértékelődéséhez. Építészetileg a védett belső területek közé tartozik, bontási tilalom alatt van.

- Ósváros (Felszeg): külvárosi, rurális jellegű lakóövezet. A Debren folyó mindkét oldalán kialakult legkorábbi lakóövezet. A múlt századi jellegzetes Szentgyörgy-képet képviseli. Uralkodik a földszintes, kertes és gazdasági melléképületekkel rendelkező családi háztartás, amelyek alkalmazkodtak a helyi meredek terepviszonyokhoz. Ez az övezet az Órkő keleti oldalánál terül el, a házak a hegyoldal közepéig is fölhatolnak, kissé kaotikusan helyezkednek el. Jellemző a terület sűrű beépítettsége és az utcahálózat nyugat-keleti irányítottasága, amelyek meredeken lejtnek kelet fele, gyakori kanyarok-

kal, (a terepviszonyok következtében). Infrastruktúrális fölszereltsége igen gyenge, az utcák kevés kivétellel aszfaltozatlanok, sőt egyeseket még zúzottkő sem fed. Az utcai közvilágítás szinte teljes mértékben hiányzik, a közművesítés igen gyenge mértékű. Egyes házakban még villamos energia sincs bevezetve. A második világháború után, az új tömbháznegyedek megjelenésével sokan kiköltöztek ebből az övezetből, és csak a társadalmi ranglétra alsóbb fokán lévő lakosság maradt itt, amely az övezet slamosodásához vezetett. Jelenleg is a város legelmaradottabb övezete, ennek hatására a társadalom perifériájára szorult roma etnikum költözött a megürült házakba, beindítva egy etnikai-társadalmi szegregációs folyamatot (klipp-effektus).

Az övezet nyugati határánál (közvetlenül az őrkői kőbánya mellett) a Kender- és az IRINYI János utcák folytatásaként a roma lakosság illegális építkezésbe kezdett (1936-tól), kialakítva egy igazi nyomornegyedet (Squatter settlement), amely építészetileg a legalapvetőbb szabályoknak sem felel meg. Hiányzik a közművesítés legalapvetőbb formája is, nincsenek ellátva villamos energiával sem. Az infrastruktúrális fölszereltsége ennek az övezetnek a szó legszorosabb értelmében a nullával egyenlő. Az etnikai összetétel 100%-ban roma etnikum. A W. L. HENDERSON és L. C. LEDEBUR gettósodási modelljének találó példája ez az övezet. Sajnos, a gettósodás mértéke az előbb említett alövezetben elérte a kiteljesedési fázist, és ez komoly társadalmi és etnikai konfliktusok táptalaja lehet a közeljövőben, a környező lakónegyedek és nem utolsósorban a város rovására. A rendszerváltás után különböző humanitárius és nonprofit szervezetek felvállalták a roma etnikum érdekképviseletét, és gyakran lépéseket is tettek a társadalomba való integrálódásuk érdekében. A Teréz anya-nővérek szeretetszolgálatot működtetnek ebben az övezetben, külön "cigánytemplomot" építettek, és ugyancsak itt a városi tanács és a megyei tanfelügyelőség támogatásával különleges programú oktatás folyik, a roma etnikum hátrányos helyzetben lévő gyerekei számára. Ebben az övezetben kb. 1400 roma etnikumú lakos él

(CSEREY Zoltán, JÓZSEF Álmos, Sepsiszentgyörgy képes krónikája, Székely Nemzeti Múzeum Füzetek, II. sorozat 1. szám (Ige Nyomda, Kovászna), Sepsiszentgyörgy, 1991, 2. o.). Az aktív lakosság 80%-a munkanélküli.

A különleges terepviszonyok és az illegális építkezések eredményeként megjelent nyomornegyed miatt az elkövetkező időszakokban sem képzelhető el ennek az övezetnek a fejlesztése. Kivételt képeznek a keleti és a délkeleti részek (a városközponthoz közelebb esők), amelyek viszonylag jobb útviszonyokkal rendelkeznek. Az épületek állaga nem annyira leromlott, aminek következtében egyre többen költöznek ide a belvárosi nyomasztó tömbháznegyedekből (főleg a felső tízezer köréből), följűjtva egész házsorokat. Szentgyörgy történelmi részét alkotja, bontási korlátozások alá esik.

- A régi városmag belvárosi lakóövezete (Bolgárszeg, Eregetíz). A vártemplom délkeleti részében fekszik, a KÁLVIN-tér és a Csiki utca közti területet foglalja magába. A tipikus zárt utcafrontos, polgári földszintes házak jellemzik, de a kúriaszzerű formák is megtalálhatóak. Infrastruktúrális fölszereltsége kielégítő. Urbanisztikai szempontból a bontási korlátozások alá esik.

- Tisztviselőtelep: 1936-ban parcellázták föl a Barompiac területét és alakították ki a város első sakkábla utcahálózatú kertvárosát. A város legjobb fekvésű lakónegyede, kiskertes, földszintes, illetve egyemeletes családi házak és villák alkotják. Az erdő és a központ közelsége, az átmenő forgalom hiánya a társadalmi elit lakónegyedévé tette. Az infrastruktúrális fölszereltsége kiváló. Városterjeszkedés a közeljövőben ezen övezet nyugati, illetve déli peremterületére van előirányozva. 1990 után újabb építkezési hullám érte különösen a Vadász utca déli oldalán, ahol kizárólagosan egy-kétemeletes villákat építettek. Megfigyelhető egyfajta társadalmi szegregációs folyamat, aminek következtében a terület nagymértékben felértékelődött.

- ÚJVÁROSI-kert belső lakóövezete: a mai történelmi központ kialakulásával egyidőben jelent meg (1760-1850). Megjelenésekor külvárosi lakójelleggel bírt, azonban az idők folyamán

egyre sűrűbben beépült, és a Tisztviseelőtelep megjelenésével e területtől nyugatra belső lakónegyedi funkciót kapott. Jellemzőek a kiskertes földszintes, vagy egyemeletes családi házak, amelyek alkalmazkodtak a keletre meredeken lejtő felszínformákhoz. Fekvésénél fogva az utcahálózata kanyargós, kelet-nyugati irányítottaságú, az utcák meredeken lejtnek kelet felé. Hiányoznak az észak-dél irányú bekötőutcaik, ez kisé nehézkessé teszi az övezeten belüli közlekedési lehetőségeket. Csendes fekvése, a központhoz való közelsége, jó infrastrukturális fölszereltsége a társadalmi elit kedvelt lakóhelyévé tette. A társadalmi szegregálódás folyamata itt is érezhető, a telekárak az utóbbi évtizedben nagymértékben megugrottak. A terület északi és keleti peremterülete bontáskorlátozás alá esik.

- Újszemerja belső lakóövezet (1969-75). A Régiszemerja és az ÚJVÁROSI-kert közötti mezőgazdasági területen épült fel. Jellemző a területekre a viszonylag magasfokú beépítettség, tíz- és négyemeletes tömbházlakások az uralkodók. Piac, templom, játszóterek, bekelődések szellősebb teszik a negyedet, ezt fokozza az utak magasfokú fásítása is. Infrastrukturális fölszereltsége kitűnő, viszonylag csendes fekvésű, és központközeli fekvése a középosztály ideális lakónegyedévé tette.

-Csíki-negyed külvárosi lakóövezet. 1972-1975 között épül fel a város északi részében, távol a városközponttól és a fontosabb ipari övezetektől. Uralkodóak az előregyártott elemekből felépült négyemeletes tömbházlakások, de a tízemeletes tömbházak is megtalálhatók az övezet nyugati részében. Magasfokú a beépítettség mértéke, az épületek esztétikuma is hagy maga után kívánnivalót. Mindez már a kezdetektől egy szegregációs folyamat megindulásához vezetett, és csak a társadalom alsóbb rétegei költöztek be az új lakónegyedbe (főleg a roma lakosság köréből). Az etnikai szegregáció oly mértékű volt, hogy mára a lakosság 43%-a a roma nemzetiséghez tartozik. Az épületek állaga is nagymértékben leromlott, slamosodást idézve elő, amely tovább fokozta a szegregációs folyamatok dinamizmusát. Infrastrukturális ellátottsága kielégítő.

- Munkás belső lakónegyed: a város keleti, délkeleti felében épült fel több ciklusban (1965-95). Az övezet központi, illetve északi része eredetileg külvárosi kertvárosi funkcióval rendelkezett. Századunk második felében hatalmas bontási hullám kezdődött, letarolva a kertesi családi házak nagy részét, és négyemeletes háztömbök építésével belvárosi övezetté alakítják át. Három alövezetre oszthatjuk:

- Strand-zóna (1 Dec. 1918-sugárúttól északra): a 80-as évek bontási hulláma után épült ki, négy- és hétemeletes tömbházak jellemzik, le nem bontott kertvárosi házakkal tarkítva, amelyek szellősebb jelleget adnak a másik két alövezetnek képest. Csendesebb fekvésű, lakosság mérsékelt magas.

- LENIN-lakónegyedi alövezet: magasfokú beépítettség jellemző, előregyártott elemekből felépített házsorok dominálnak. Kivételt képeznek a főutakat szegélyező 6-8 emeletes, esztétikailag elfogadhatóbb tetőcserepes tömbházlakások (1 Dec. 1918, Grigore BĂLAN-sugarutak mentén). A város legzsúfoltabb lakónegyede. Hiányzik a tömbházak közötti zöldövezet (fák hiánya). Megfigyelhető egy kisméretű slamosodás és szegregációs folyamat is (etnikai-társadalmi).

- Munkás-negyedi alövezet. Az övezet déli peremén fekszik, a város legújabb lakónegyedét képezi (1985-96 között épült). Uralkodóak a négyemeletes tetőcserepes tömbházsorok. A beépítettség viszonylag magas, széles sugárúttal (Nicolae IORGA) és térkiképzésekkel tették szellősebbé. Ugyancsak csökkenti a beépítettség mértékét a két újonnan épített iskola, tág iskolaudvarral és sportpályákkal. Ennek az alövezetnek a délkeleti részében egy rekreációs övezetet terveztek (futballpályát) egészen az Olt folyóig. A rendszerváltást követő gazdasági krízis következtében félbemaradtak a megkezdett munkálatok. A jövőben viszont szükségszerű e térségben szabadidőközpontok, parkok létesítése, hogy elmentüljazzák az övezet túlzott beépítettségét.

- Az Állomás külső lakóövezet 1891-ben létesült a Brassó-Kézdivásárhely vasútvonal megépítésével. 1976-ig kertesi családi házak voltak jellemzőek erre az övezetre, ekkor egy tíz-

emeletes tömbházkomplexum-csoportot létesítenek. Jellemzők tehát a tízemeletes tömbházsorok, a Barátság- és a Közép utcában négyemeletes tömbházak, míg a Román Hadsereg utcától északra kertes családi házak övezete az uralkodó. Ugyancsak ebben az övezetben található a vasúti pályaudvar és a távolsági autóbusszállomás épülete, ezenkívül egy piac, raktárak, lerakatok, hegyivadász-laktanya, amelyek kihangsúlyozzák a külvárosi lakótelep funkcióját.

- Kilyén és Szotyor alvófalvak. Kilyén első okleveles említése 1334-ből, Szotyor első okleveles említése 1448-ból való. 1968-ban csatolják a két falut a városi adminisztráció hatáskörébe. Az aktív lakosság a városba jár be dolgozni. Kertes, családi (rurális) házak jellemzőek gazdasági melléképületekkel. Infrastruktúrájuk szegényes.

c) Ipari övezetek

- Állomás negyedi külső ipari övezet: Az 1970-es és 80-as évek között épül ki. Itt található a város és egyben a megye legnagyobb mamutvállalatai: ISAMA, IAME, a műanyaggyár, stb. Megjelenésük nagymértékben befolyásolta a város fejlődését. Az iparban dolgozók több mint 75 %-a dolgozik ebben az ipari övezetben.

- Északkeleti (Oltártéri) ipari övezet: Ugyancsak a hetvenes évek közepén létesítették, kisebb gyárat tömörít (Tejgyár, stb.) és intézményeket (Hidrológiai-, Meteorológiai-intézet, stb.). Az iparban dolgozók 7%-a dolgozik ebben az övezetben.

- Déli külső ipari övezet: 1879-ben a Szövőgyár és 1898-ban az Állami Magyar Dohánygyár létesítésével kezd körvonalazódni. A második világháború után ismét egy sor vállalatot létesítenek (Kenyérgyár, Húsfeldolgozógyár stb.), amelyek tovább erősítik az övezet ipari jellegét. Az iparban dolgozók 15%-a dolgozik Szentgyörgy legrégebbi ipari övezetében.

A település funkcióinak időbeni változása

A 17. század közepéig a városnak tipikus agrár funkciója volt, a lakosság döntő többsége

mezőgazdálkodással foglalkozott, ezen belül is növénytermesztéssel. Gabonaféléket, burgonyát és ipari növényeket (dohányt) termesztettek. Csak egy töredéke volt a lakosságnak a kereskedelemben foglalkoztatva.

Az 1764-ig fölépült laktanya föllendíti a város gazdasági életét, bővül a felvevőpiac, így a kínálatnak lépést kell tartania a változással. A 19. század első felében kezdenek megjelenni a céhek, melyek differenciáltabbá teszik a lakosság munkamegosztását. 60%-ban a város még ekkor is megőrzi agrárjellegét, de már a szolgáltatási szektorban dolgozók aránya is megnövekszik (kereskedők, hivatalnokok, tanítók stb.).

1857-ben WELLENREITER sörgyárának megalapításával megkezdődik a város iparosítása, 1879-ben a textil- és 1897-ben a dohánygyár megjelenése tovább növeli az iparban dolgozók számát. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 50% alá csökken, és jelentősen megnövekszik a szolgáltatásban dolgozók aránya. Így a város a századfordulóra a vegyes funkciójú városok kategóriájába kerül, tehát az aktív lakosság egyik szektorban sem haladja meg az 50%-os arányt.

Az 1960-as években egy funkcióváltás kezd kibontakozni, mivel az iparban dolgozók aránya rendkívül megnövekszik az iparosításnak köszönhetően. A nagyvállalatok megjelenésével (ISAMA, IAME, stb.) a város az ipari funkciójú városok sorába kerül, az 1990-es évek közepéig ott is marad.

A rendszerváltást követő időszakban ismét egy funkcióváltási tendencia kezd kibontakozni. A piacgazdaságra való áttérés eredményeképpen a mamutvállalatok nem tudják versenyképességüket megőrizni sem az országos, sem a nemzetközi piacokon. Nagy leépítések történtek (és történnek a jelenben is), így sokan kénytelenek munkahelyet és egyben profilt is változtatni. 1992-re a primer szektorban csupán 3,9%-a dolgozott az aktív keresőknek, míg az iparban dolgozók aránya is 55,9%-ra csökkent, ellenben megnőtt a szolgáltatási szektorban dolgozók száma: 37,2 %-os ez az arány, és növekvő tendenciát mutat a jelenben is a szekunder szektor rovására.

ra. A primer szektorban dolgozók aránya is enyhén emelkedett, aminek a magyarázata a földek tulajdonjogának megváltozásában keresendő. Visszaadták a kollektívizáláskor elvesztett földjeiket, és sokan (főként a munkanélküliek) a primer szektorban kerestek megélhetést.

1994-re a nagyvállalatok egyre jobban leépítik a termelészemélyzetet, ennek hatására a korábbi vonzó effektus taszító erőként kezd működni. A rurális övezetből bevándoroltak közül sokan visszamennek eredeti lakhelyükre. Így a város lakossága is lecsökken, 33784-ről (1992-ben) 27017-re (1994-ben) csökken az aktív lakosság, tehát alig két év alatt 6767 aktív munkást veszít a város, és ez a folyamat korántsem állt le teljesen. A város már 1992-ben a komplex ipari és szolgáltatási funkciójú városok közé került, mivel a szolgáltatási szektorban dolgozók aránya meghaladta a 25%-ot. 1990 óta egyre többen indítanak el önálló gazdasági vállalkozást. A többség a szolgáltatási szektor területén fejti ki gazdasági tevékenységét (kereskedelem, egészségügy, stb.). Ha ez a tendencia megmarad a jövőben is, a város rövidesen ismét funkciót vált, és a vegyes funkciójú városok csoportjába kerül ismét (tehát egyik szektorban sem haladja meg az 50%-ot a foglalkoztatottak aránya).

A város térbeni növekedése

A 18. század közepéig jelentős növekedésről nem beszélhetünk, aminek okát a város zavaros történelmi múltjában kell keresni (tatár-török betörések). Kiterjedése a Debren-patak mentén alig érte el a 3 km-es hosszúságot, míg szélessége sehol nem haladta meg az 1 km-t. A kiterjedést földrajzi tényezők is gátolták, hiszen a város déli részén (mai Munkás-negyed területe) nagy kiterjedésű mocsarak, lápok gátolták meg a dél felé való terjeszkedést, míg kelet fele az Olt gyakori áradásai akadályozták a kelet felé történő növekedést.

A Mária Terézia parancsára megalapított Székely Huszárezred föllállítása (1756-ban) jelentett fordulóponthoz a városnövekedés szempontjából. A város déli periferiáján felépített laktanya körül alakul ki alig egy évszázad alatt az új város-

központ. Úgy az adminisztratív, mint a gazdasági funkciók a régi városközpontból (KÁLVIN-tér) áttevődnek az új központba (mai Szabadság tér). Az 1850-es évekig a terjeszkedés az új városközpont környékére korlátozódik. A század második felében megkezdődik a város iparosodása, és a gyárak többsége a déli peremterületeken épül fel (WELLENREITER sörgyára, textilgyár, dohánygyár), 1880-ban Szemerja falu csatlakozásával a város területe ismét jelentősen megnövekszik. Ugyancsak ennek az évszázadnak a végén Szentgyörgy bekapcsolódik az országos vasúti hálózatba, ami a város kelet felé való terjeszkedését eredményezi és a városhatár először lépi át az Olt folyót, az állomás is a folyó bal partján található.

A második világháború kezdetéig nem történnek nagyobb változások a város területét illetően. Az építkezések inkább a belterületekre korlátozódnak, és a városközpont és Szemerja közti üres belterületekre, aminek következtében a két helység teljesen összeépül. Még a második világháború előtt (1936-ban) megkezdik a Tiszviselő-negyed kialakítását, de ez az 1944 utáni időszakban kezd intenzíven kiépülni. A totalitarizmus korszakában jelentős építkezésekbe kezdenek, amelyek hatására új lakónegyedek jelennek meg: 1964-ig befejeződik a Tiszviselő-negyed kiépítése, 1969-75 között az Újszemerja-negyed, 1972-73-között a Csíki-negyed, 1969-75 között az Állomás-negyed, míg 1972-90 között a mai Munkás-negyed.

Napjainkban a város belterülete elérte a 838 ha-t, ehhez a számhoz hozzáadódik Kilyén (51ha) és Szotyor (51ha) falvak belterülete. Utóbbiakat az 1968-as évben csatolták a városhoz, és rendelték a város közigazgatása alá.

Sepsiszentgyörgy külterületének növekedése:

1870	1.389 ha
1896	3.676 ha
1913	3.688 ha
1986	7.641 ha
1989	7.768 ha
1992	12.171 ha

A város szerkezete és textúrája

A mai Sepsiszentgyörgy szerkezetét a település időbeni fejlődése határozta meg. A két településből összeolvadt város (Szemerja falu-Szentgyörgy) és az utólagos lakónegyedek fölépítése egy komplex szerkezetű várost eredményeztek. Ezért csak különálló részekként lehet kategorizálni a településszerkezetet:

- Szemerja falu: létra típusú utcaserkezet, két főutca alakult ki a Szemerja-patak mentén, ezeket mellékutcaák kötik össze

- Tiszviselő-negyed, sakktabla típusú utcahálózat

- Állomás-lakónegyed, sakktabla-utcahálózat

- Munkás-negyed, sakktabla-utcahálózat
Ez utóbbi három lakónegyed az utolsó 5 évtizedben épült fel.

- Újszemerja, domborzathoz igazodó katólikus utcahálózat

- Régi Szentgyörgy ősvárosmag, domborzathoz igazodó kelet-nyugat irányítottságot tükröző utcahálózat.

A lakosság növekedése a város funkcionális fejlődésének függvényében:

A múlt század második feléig a város lakossága soha nem haladta meg a 2500 lakost, ez ugyancsak viszontagságos történelmének volt köszönhető.

János Zsigmond idejében 63 kapuval van megemlítve (1567), ez kb. 524 lakost jelentett (8 tagú család esetén), tehát jelentéktelen településnek számított. A városi jogok végleges elnyerésével virágzó korszak következik: BÁTHORI Zsigmond, BETHLEN Gábor, I. RÁKÓCZI György uralkodók alatt tapasztalható az első gazdasági föllendülés korszaka. A török és tatár betörések előtt a lakosság létszáma eléri a 2000 főt, azonban 1662-re, a török betörés után 700-900 lakosra csökken, mivel az inváziók idején a város több mint felét leölték, vagy rabságba hurcolták. A város gazdasága összeroppan, és csupán 1750-es évek után lendül föl, a kaszánya létesítésekor. A 19. század második felében kezd a lakosság ismét növekedni, egyidőben a város iparosodásá-

nak kezdetével. A sörgyár, textilgyár, dohánygyár megépülése jelentős munkaerőt vonz a városba, így 1890-ben lakossága eléri az 5665 főt, és folyamatosan növekszik. 1900-ban 6885 lakos, míg 1930. december 29-én 11898 lakos (Szentgyörgy, Kilyén, Szotyor), 1956-ban 18896 lakos. A szocialista iparosítás hatására a város lakosság száma megduplázódik 1930-hoz képest, elérve a 22058 lakost. A mamutvállalatok létesítésével a 70-es évek végére ismét duplázódik a lakosság szám, 1977-ben elérve a 40804 lakost, és ez az erőteljes növekedés egészen a rendszerváltásig tart (1989). Így 1980-ban 55162, míg 1991-ben 72157 lakosra duzzadt a város lakossága.

A rendszerváltás utáni időszakban egy fogyási periódus áll be, mivel a rurális környékre ható szívóerő taszítóerővé alakul a nagy leépítések következtében, így munkások százai hagyják el a várost, és térnek vissza falura a jobb megélhetés reményében. Az 1992-es népszámláláskor a városi lakosság 68359-re csökken és ez a csökkenés tovább tart napjainkig is, 1994-ben a város lakossága 68073. Valószínűleg a közeljövőben stabilizálódik a lakosság szám, a piacgazdaság normalizálódásával új munkahelyek jelennek meg, és ez leállítja a további elvándorlást.

Epilógus, avagy a 21. század Sepsiszentgyörgye

A város történelméről, számos munka íródott, azonban ezek inkább az eseménytörténet rögzítésére törekedtek, vagy más célú és témakörű munkák bevezetőjeként jelentek meg, gyakran figyelmen kívül hagyva a különböző tényezők városformáló hatását.

Munkámban remélem sikerült e hiányt megszüntetnem, és olyan jelenségekre is felhívni a figyelmet, amelyek a közeljövőben nagymértékben kihathatnak majd a városi társadalomra és ezáltal közvetve a város arculatára is. E negatív hatások szükségszerűen megjelennek minden városnak egy adott fejlődési szintjén, de számos példából tanulva, amelyeket a világvárosok fejlődése nyújtott, kiküszöbölhetők, vagy mérsékelhetők a negatív városiasodási hatások. Ugyanakkor a pozitív folya-

matok serkenthetőek, és meg kell találni azokat a módszereket és eszközöket amelyekkel a kellő mérederbe terelhetjük a városiasodás folyamatát.

Konkrét adatokkal bizonyítható, hogy Sepsiszentgyörgy egyes negyedeiben etnikai, vagy társadalmi szegregációs folyamatok mennek végbe, amelyek komoly konfliktusokhoz vezetnek a közeljövőben. Ha nem teszik meg a megfelelő ellenlépéseket városi vezetés szintjén, akkor rövid idő alatt az urbanizációs folyamatok ellenőrizhetetlenné válnak, és a harmadik világ nagyvárosaira jellemző jelenségek lesznek észlelhetőek, úgymint a Bidonville-negyedek megjelenése, városrészek slamosodása, etnikai gettók létrejötte, stb.

Az 1989-es változások serkentően hatottak a város gazdasági fejlődésére, ezen belül is a magán gazdasági szektorra. A piacgazdaságra való áttérés az erőltetett iparosítás hatására létrejött mamutvállalatokat a csőd szélére sodorta, csupán az állami támogatás mentette meg őket a széthullástól. Egyre többen kerestek állást a magánszektoron belül, amely főleg a terciér szektoron belüli ágazatokra szakosodott. A gyárakban végbement nagy leépítések hatására több száz iparban dolgozó személy a szolgáltatási szektorban helyezkedett el. Így a város funkciója is változást szenvedett. A jövőben ez a folyamat tovább fog erősödni, mígnem Szentgyörgy a szolgáltatási funkciójú városok kategóriájába kerül.

A város területi fejlődésére a nyugat felé való terjeszkedés lesz jellemző, a Tisztviselő-negyed déli részén vannak területek kijelölve a város terjeszkedésére. Az állami támogatással épült tömbházak korszaka véglegesen lejárt, de ezek sem esztétikailag, sem a komfort szempontjából nem voltak megfelelőek. Kertnegyedek kiépítése javasolt ezen a területen, fokozni az övezet szellősségét. A kelet felé történő városfejlesztés ellenjavallt, mivel értékes mezőgazdasági területek mennek veszendőbe (a Szépmező vidéke). Szintén a város szellősségének hiányát kellene ellensúlyozni park- és rekreációs övezetek létesítésével a még be nem épített városi belterületeken, mint amilyen a Munkás-negyed keleti része és az Olt közötti terület.

A város tömegközlekedési hálózatának újraszervezése is szükségszerű. Egyes lakónegyedek teljesen kiesnek a tömegközlekedési útvonalakból (Tisztviselő-negyed, Munkás-negyed déli rész, Felszeg, míg másoknak igen rosszak a kapcsolatai: Régiszemerja, Kilyén, Szotyor. Ugyancsak megérett a helyzet egy másik Olt-híd megépítésére, amely tehermentesítené az előzőt. Javasolt megépítési helye a Munkás-negyed és a keleti ipari övezet között lenne optimális, így a város legnagyobb létszámú negyedével közvetetten Régiszemerját kötné össze. Szintén a városi közlekedést könnyítené egy külső forgalmi gyűrű megépítése, amely tehermentesítené a központi forgalmat. A fontosabb útszakaszok, útkereszteződések mentén (Pl.: 1 Dec. 1918-Grigore BĂLAN, 1 Dec. 1918-PĂIUȘ David stb.) aluljárók építése volna kívánatos a gyalogos forgalom számára. A megnövekedett személygépkocsik száma zavaróan hat a városi forgalomra. A legtöbb problémát parkolásuk okozza, amellyel nem számoltak a lakónegyed megtervezői. A megoldás a földalatti parkolók létesítése volna (igen költséges, de jobb térkihasználó), vagy földfelszíni parkolóházak megépítése (olcsóbb megoldás).

A jövő városvezetőségének mindezekkel a problémákkal számolnia kell.

Irodalom

1. *** (1969): **Județul Covasna**. Editată de secția de propagandă a Comitetului Județean al PCR Covasna, Sfântu Gheorghe
2. *** (1994): **Monitorul Oficial cu recensământul populației și locuințelor din 7 Ianuarie 1992 în Județul Covasna**. Editată de Direcția Județeană de Statistică Covasna
3. BEAUJEU GARNIER, Jacqueline; CHABOT, Georges (1971): **Geografia urbană**, Editura Științifică București
4. BOGÁTS Dénes (1941): **Háromszék vármegye**, Pallas Nyomda, Budapest
5. BOLD, Ion (1973): **Organizarea teritoriului**, Editura Ceres, București
6. SUCIU, Coriolan (1968): **Dicționar istoric al localităților din Transilvania**, Editura Academică RSR, București
7. CUCU, Vasile (1970): **Orașele României**, Editura Științifică București
8. CUCU, Vasile (1976): **Geografie și urbanizare**, Editura Junimea Iași

9. CUCU, Vasile; POPESCU, Cezar (1975): **Urbanism**. Universitatea București, Facultatea de Geologie-Geografie
10. CSEREY Zoltán, JÓZSEF Álmos (1991): **Sepsiszentgyörgy képes krónikája**. Ige Nyomda, Kovászna
11. CSÉFALVI Zoltán (1994): **A modern társadalomföldrajz kézikönyve**. IKVA Kiadó, Budapest
12. GÖDRI Ferencz (1896-1913): **Polgármesteri jelentések**. Jókai Nyomda RT, Sepsiszentgyörgy
13. GYÖRBFŐRÓ Pál, IMREH Barna, KISGYÖRGY Zoltán (1980): **Sepsiszentgyörgy helynevei**, Aluta X-XI, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy
14. JÁNOS, Ioan (1963): **Orașele și organizarea spațiului geografic**, Editura Academică RSR, București
15. JÁNOS, Ioan; TALANGA, Cristian (1994): **Orașul și sistemul urban românesc și condițiile economiei de piață**, Academia Română, București
16. MENDŐL Tibor (1963): **Általános településföldrajz**. Akadémiai Kiadó, Budapest
17. MIFTODE, Vasile (1978): **Migrațiile și dezvoltarea urbană**. Junimea, Iași
18. MOLNÁR, Jenő (1970): **Considerații asupra rețelei de așezări din Câmpia Transilvaniei cu privire deosebită asupra sistematizării**, Studia Univ. Babeș-Bolyai, GGG, Cluj-Napoca
19. MOLNÁR, Jenő (1967): **Importanța potențialului economic al așezărilor rurale și metoda stabilirii lui**, Studia Univ. Babeș-Bolyai, GGG, Cluj-Napoca
20. PIȘOTA, I.; MIHAI, Elena; IOVĂNESCU (1975): **Județul Covasna**, Editura Academică RSR, București
21. POTSA József (1901): **Háromszék vármegye**, Budapest
22. SURDU, Vasile (1993): **Introducere în geografia rurală**, Editura Interferențe, Cluj-Napoca

Evoluția teritorială și funcțională a orașului Sf. Gheorghe (Rezumat)

Cercetând evoluția teritorială și funcțională a orașului Sf. Gheorghe, prezenta lucrare se concentrează în primul rând asupra factorilor umani: factorii istorici asupra evoluției orașului, treptele urbanizării, delimitarea zonelor funcționale în cadrul orașului, stabilirea structurii și texturii localității, evoluția teritorială în spațiu și timp a orașului, creșterea numărului populației sub influența schimbării funcționalității orașului. Se descriu de asemenea metodele cercetării, se proiectează înfățișarea orașului în sec. XXI. și direcția evoluției sub influențele factorilor naturali și umani actuali. Se atrage atenția asupra unor fenomene și procese negative ale urbanizării,

între care: apariția fenomenului de segregare etnică și socială, degradarea unor cartiere periferice sau centrale (slam-uri) și apariția ghettourilor. Lucrarea încearcă să caute și să propună unele soluții în vederea prevenirii, combaterii, sau ameliorării acestor fenomene și procese negative.

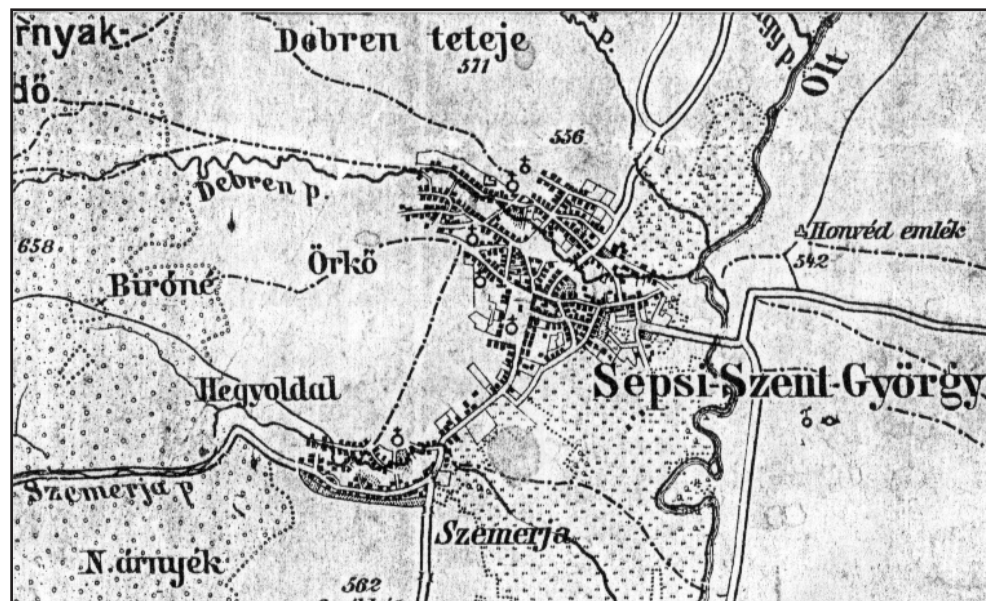
The Changes in Time and Space of the Functional Zones of Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) (Abstract)

The paper discussing the functional and territorial development of Sepsiszentgyörgy wants to stress first of all the human characteristics: the historical characteristics of the town, the stages of turning into a town, the question of the functional zones of the town, the structure and system of the town, the formation of the population, and its functionality according to the changes. The paper also reflects on methodological problems, presents the 21st century possibilities of the town, the directions of development according to the human and natural characteristics. It draws attention to some negative traits of urbanisation, having as a consequence ethnic and social segregation, the relative destruction of suburbs compared to the central districts, the ghetto-phenomenon. The paper attempts to find proposals to avoid the above-mentioned negative aspects, or at least to improve them.

1. ábra Részlet az 1870-es évek első felében készült, Erdély törvényszéki kerületi beosztását ábrázoló térképről

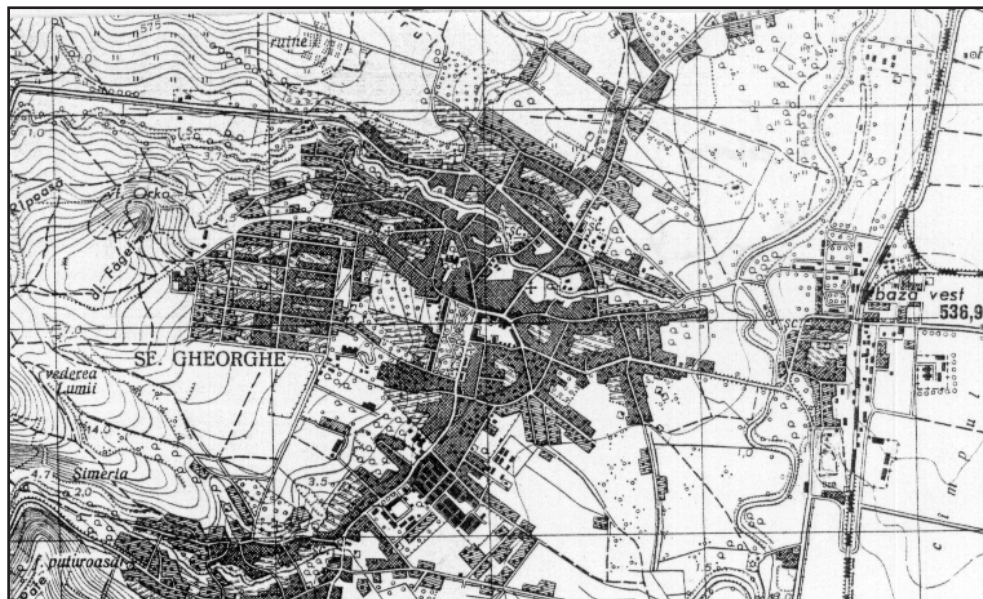
2. ábra Részlet a Sepsi-Szt.-György és környéke (mérték 1:75000) térképből (a GÖNCZY Pál tervezte, 1887-be kiadott „Háromszék megye térképe” melléklete). Kétszeres nagyítás (lépték~1:32500)

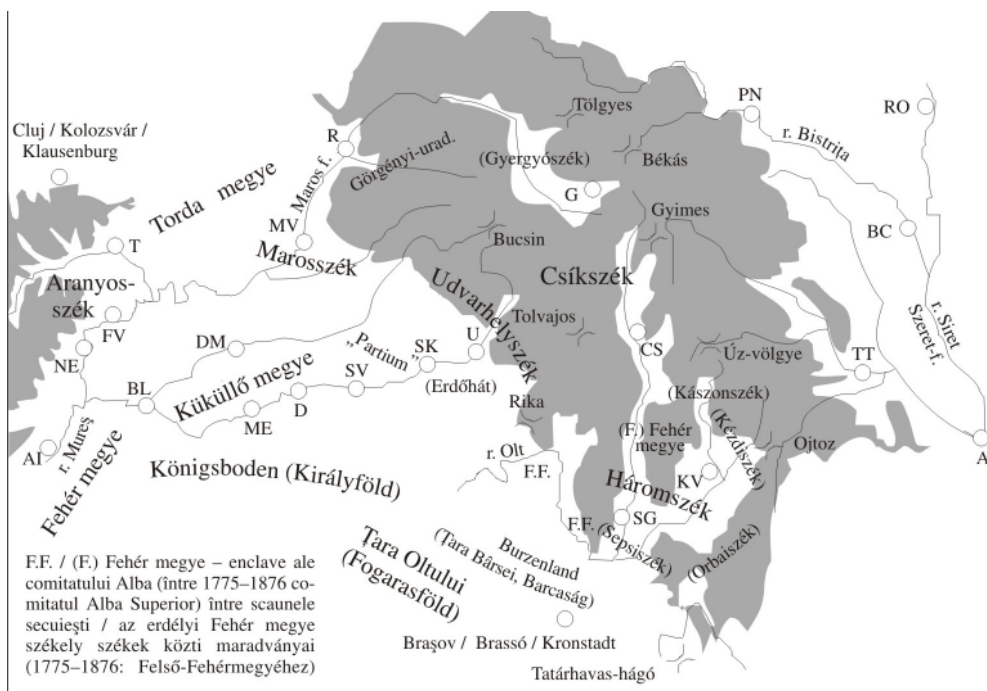

3. ábra A K.u.K. Katonai Földrajzi Intézet 1914-es térképe 22/XXXIII lapjának részlete, kétszeres nagyításban (~1:32500)

4. ábra Sepsiszentgyörgy 1961-ben, a nagy lakónegyedek megépítése előtt

Harta regiunii noastre, cu nominalizarea unor vechi unități teritorial-administrative / Régiók térképe, történelmi közigazgatás egységek bejelölésével

Prescurtările utilizate pentru principalele orașe și țârguri istorice, cu numele actual (alte denumiri vechi) / A feltüntetett történelmi városok és jelentősebb mezővárosok, vásárhelyek nevének rövidítése, a jelenlegi névhasználattal (más régi megnevezéssel): A – Adjuc (Egyedhalom), AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár (Bálgard, Karlsburg), BC – Bacău/Bákó, BL – Blaj/Balázsfalva, CS – Miercurea Ciuc/Csíkszereda, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros (Ebesfalva), DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, FV – Unirea/Felvinc, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, KV – Târgu Secuiesc/Kézdivásárhely, MV – Târgu Mureş/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyec (Strassburg), PN – Piatra Neamţ (Karácsonykő), R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman/Románvásár, SG – Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SV – Sighişoara/Segesvár/Schässburg, T – Turda/Torda, TT – Târgu Trotuş (Tatrosvásár), U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM – ARHEOLOGIE, ISTORIE

ACTA 1997

Descoperiri eneolitice târzii (post-ariușdiene) în sud-estul Transilvaniei

(Rezumat)

Epoca eneolitică sau a cuprului reprezintă o etapă istorică relativ frământată și complexă datorită atât fenomenelor economice și sociale noi generate de apariția și dezvoltarea metalurgiei aramei, cât și a influențelor etno-culturale sudice și mai ales răsăritene. Prin noțiunea de eneolitic, ne referim pentru sud-estul Transilvaniei la cultura Tisa cu fazele sale târzii Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr. Cultura Tiszapolgár, fiind considerată de unii cercetători a treia fază a marelui complex cultural Tisa, acoperă un spațiu larg, cuprinzând Câmpia Tisei, zone din Slovacia estică, din Iugoslavia, Banatul, Crișana, nord-vestul României cu excepția Maramureșului precum și o mare parte a Transilvaniei, inclusiv colțul ei sud-estic. Lucrarea parcurge problematica amintită, făcând inventarul descoperirilor eneolitice târzii din sud-estul Transilvaniei.

Epoca eneolitică sau a cuprului reprezintă o etapă istorică relativ frământată și complexă datorită atât fenomenelor economice și sociale noi generate de apariția și dezvoltarea metalurgiei aramei, cât și a influențelor etno-culturale sudice și mai ales răsăritene. În locul marilor comunități specifice neoliticului mijlociu și mai ales celui târziu, se produce apariția unui nou orizont cultural, accentuându-se și mai mult

complexitatea fenomenelor din perioada avută în discuție. Prin noțiunea de eneolitic, ne referim pentru sud-estul Transilvaniei la cultura Tisa cu fazele sale târzii Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr.

Cultura Tiszapolgár, fiind considerată de unii cercetători a treia fază a marelui complex cultural Tisa acoperă un spațiu larg, cuprinzând Câmpia Tisei, zone din Slovacia estică, din Iugoslavia, Banatul, Crișana, o mare parte a Transilvaniei în care se încadrează și colțul ei sud-estic, precum și nord-vestul României cu excepția Maramureșului. Potrivit unui consens unanim al specialiștilor cu privire la originea și dezvoltarea, răspândirea acestei culturi, Tiszapolgár este rezultatul unui proces evolutiv îndelungat, din fondul local al neoliticului târziu.

Cultura Bodrogkeresztúr a luat naștere pe un fond local Tiszapolgár, la care se adaugă influențe sud-est europene și elemente culturale din interiorul arcului carpatic și din vest, fiind considerată ca ultima fază (a IV-a) a culturii Tisa; pătrunzând până în sud-estul Transilvaniei¹.

Pe baza cercetărilor întreprinse în special în ultimele trei decenii în sud-estul Transilvaniei s-a putut cunoaște mai bine aria de răspândire a culturii Tisa, în fazele sale Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, așezările, cultura materială, ritul și ritualul de înmormântare, al purtătorilor acestor culturi, legăturile cu culturile vecine, cât și aspecte privind cronologia lor internă.

a. Stadiul actual al cercetărilor

De la semnalarea pentru prima dată a prezenței culturii Tisa cu faza Bodrogkeresztúr în Transilvania de către I. NESTOR², abia la sfârșitul deceniului al cincelea al secolului nostru, au fost executate primele sondaje care au atestat existența acestei culturi și în sud-estul Transilvaniei.

Sondajele executate de Zoltán SZÉKELY la Reci³ între 1957-1959 vin să com-

pleteze informațiile cu privire la această cultură, dacă avem în vedere și materialele aflate în colecția muzeului din Sfântu Gheorghe, descoperite anterior la Măgheruș⁴ (județul Covasna), de același cercetător în Valea Râului Negru, afluent al Oltului. Cercetările au fost continuate în primii ani ai deceniului al șaselea, descoperindu-se noi așezări ale culturii Tisa, de data aceasta în Valea Târnavei Mari, pe teritoriul comunei Mugeni⁵ (județul Harghita) de către Géza FERENCZI și Ștefan FERENCZI între 1960-1961 și la Cristuru Secuiesc⁶ (județul Harghita) de Zoltán SZÉKELY. Rezultatul cercetărilor au constituit obiectul unor studii referitoare la cultura Tisa în sud-estul Transilvaniei, permițând cunoașterea ariei și în zona avută în discuție.

La aceste descoperiri trebuie amintite și cea a ciobului ornamentat cu potcoavă în relief de la Feldioara⁷ (județul Brașov), care subliniază în același timp și existența totuși a unui contact între comunitățile Bodrogkeresztúr și Coțofeni, situație ce apare și în așezarea de la Reci, precum și de la Mugeni, ca și a vasului de culoare neagră lustruită, atribuit culturii Tisa, descoperit la Hărman⁸.

b. Aria de răspândire

Pe teritoriul României, cultura Tisa cu fazele Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr este răspândită în Crișana, Banat, nord-vestul României cu excepția Maramureșului, o mare parte a Transilvaniei în care se include și colțul ei sud-estic. Numărul relativ mare de descoperiri aparținând fazei Tiszapolgár în nord-vestul României (între Crișul Repede și Munții Oașului), în total 63 (23 în j. Bihor, 14 în j. Sălaj, 1 în j. Maramureș și 25 în j. Satu Mare) și mai ales concentrarea majorității acestora între Barcău și Crasna îl face pe Neța IERCOȘAN să presupună că această zonă constituie o regiune de genază a acesteia⁹. În privința fazei Bodrogkeresztúr se remarcă raritatea așezărilor, fenomen ce este explicat de P. PATAY prin caracterul preponderent păstoresc al vieții economice a comunității¹⁰.

Descoperirile culturii Tisa în fazele sale târzii din sud-estul Transilvaniei, puține la număr – Măgheruș, Reci (județul Covasna); Mugeni, Cristuru Secuiesc (județul Harghita); Hărman, Feldioara (județul Brașov) – pot fi interpretate fie ca apariții izolate aflate în afara spațiului propriu-zis de răspândire a acesteia, fie ca puncte ce marchează limita estică a ariei culturii, ce este mult mai verosimil.

c. Așezările

Purtătorii culturii Tisa în fazele Tiszapolgár și în special Bodrogkeresztúr pătrund în sud-estul Transilvaniei pe două direcții, după cum atestă descoperirile: a) pe Valea Oltului în părțile sudice și centrale ale zonei; b) de pe Valea Mureșului (s-au stabilit anterior în Valea Târnavei Mari)¹¹, în părțile nordice ale spațiului avut în vedere.

În partea de sud-est a Transilvaniei au fost depistate până în prezent un număr de șase puncte arheologice, din care patru așezări unde au fost descoperite vestigiile ale culturii Tisa în fazele sale târzii. Dintre acestea trei – Reci, Cristuru Secuiesc și Mugeni – au fost cercetate prin săpături sistematice, constituindu-se în așezări ale culturilor Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr. Celelalte descoperiri izolate atribuite culturii Bodrogkeresztúr de la Hărman, Măgheruș și Feldioara, au apărut cu ocazia cercetării altor culturi materiale.

O primă constatare ce se desprinde, este aceea că dispunerea așezărilor este determinată de mai mulți factori. Între aceștia un loc important îl joacă condițiile geografice (relief, climă) ce favorizează diferite ocupații.

Toate locurile sunt așezări deschise, fără șanț de fortificație, găsindu-se concentrate pe Târnavă Mare și afluenții săi (Beta, Pârâul Cetății, Pârâul Fântânei Sărâte) în cazul celor din județul Harghita, Râul Negru în cazul celor din județul Covasna, în zonele ce mărginesc aceste cursuri de apă. Datorită condițiilor geografice specifice și a altor factori, în special cei legați de ocupații, durata în timp a așezărilor

nu este prea îndelungată, fapt confirmat și de cercetările întreprinse la Reci, Mugeni și Cristuru Secuiesc.

În ceea ce privește amplasarea așezărilor, s-a putut constata că ele sunt situate în general pe locuri dominante, apărate natural: bot de deal (Cristuru Secuiesc); promontoriu (Mugeni); terasă (Reci). Acestea prin cotele lor destul de ridicate, domină zonele înconjurătoare. În același timp ele sunt situate în imediata apropiere a unor surse, cursuri de apă.

Sintetizând datele stratigrafice relevate de cercetările întreprinse la așezările cercetate din sud-estul Transilvaniei se pot trage următoarele concluzii: Deoarece toate locuirile de tip Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr aflate în zona cercetată fac parte din categoria așezărilor deschise, stratul de cultură are o grosime mai redusă, cuprinsă între 30-40 cm. În cazul unei singure așezări, cea de la Mugeni¹², s-a putut observa doar un singur strat de cultură, pe când în cazul celor de la Cristuru Secuiesc și Reci avem o suprapunere de așezări din La Tène-ul dacic, epoca prefeudală secolele VII-VIII¹³, peste cea eneolitică târzie în cazul primeia și hallstattiană în cazul celei de-a doua¹⁴.

d. Locuințe, instalații de foc

Pentru stabilirea tipurilor, precum și a tehnicii de construcție a locuințelor, instalațiilor de foc, dispunem de elemente și date limitate.

În privința așezării de la Cristuru Secuiesc, cu ocazia cercetărilor au fost descoperite trei bordeie în mare parte distruse. Dimensiunile bordeiului au fost stabilite de suprafața acoperită de fragmentele de vase și de culoarea diferită a umpluturii bordeiului. Forma bordeiului I a fost dreptunghiulară având dimensiunile de 6,5 x 5,25 m, în colțul său nord-vestic fiind dispusă o instalație de foc circulară, din care s-au păstrat doar câteva pietre. Urme de pari nu au fost surprinse. Bordeiul II a fost deranjat de o locuință prefeudală și de două gropi dacice, păstrându-se intactă numai instalația de foc de formă circulară

făcută din pietre. Nu s-au putut surprinde dimensiuni ca de altfel și în cazul bordeiului III, deranjat la rândul său de o locuință prefeudală din secolele VII-VIII¹⁵.

În așezarea eneolitică târzie de la Reci elementele privind construcția celor trei locuințe descoperite sunt mult mai semnificative. Din cele trei locuințe, una a fost păstrată mai bine – celelalte două fiind în bună parte deranjate de lucrările agricole – surprinzându-se podeaua din bârne lipite cu pământ, în felul binecunoscutelor locuințe ale culturii Cucuteni-Ariușd, de formă dreptunghiulară, având dimensiunile de 4 x 2,5 m¹⁶. În mijlocul uneia din locuințe s-a găsit o instalație de foc în formă de potcoavă cu gardină de lut.

Locuințele de la Cristuru Secuiesc și Reci se încadrează în categoria celor de suprafață, precum e cazul și a celei cvasi-patruaterate din 1960 și a celor două din 1961, descoperite în așezarea de la Mugeni¹⁷.

e. Morminte izolate, rit funerar

Numărul redus al așezărilor atrage după sine și numărul redus al descoperirilor funerare. Într-un singur caz, doar la Reci au fost posibile descoperirile funerare, care se încadrează în categoria înmormântărilor plane. Este vorba de trei morminte izolate descoperite în apropierea locuințelor cercetate.¹⁸ Analizarea lor ne permite precizarea ritului funerar în etapa eneoliticului târziu din sud-estul Transilvaniei.

Pe baza datelor și a planului de ansamblu publicat de descoperitor, se poate afirma că la Reci se practica ritul inhumației, în poziție chircită, fără a se constata o regulă precisă în privința poziției, căci unul dintre cele trei schelete s-a găsit chircit moderat, pe partea dreaptă pe când altul era chircit accentuat, pe partea stângă¹⁹. De aici deducem și concluzia că în cadrul grupului omenesc respectiv nu s-a aplicat o anumită regulă în privința orientării. Unul dintre schelete era cu craniul orientat spre vest, iar un altul spre est. Brațele lor erau

îndoite din cot și așezate cu palmele în dreptul obrazului²⁰.

În gropile mormintelor cercetate s-au găsit puține obiecte; sub un schelet au apărut câteva cioburi Coțofeni și alături de el o mandibulă de porc²¹; lângă craniul celui de-al doilea s-a găsit o râșniță fragmentară, un obiect de os și câteva cioburi²². În privința celui de-al treilea schelet din care s-au păstrat numai picioarele, în dreptul genunchilor s-au găsit două mărgelă din dinți perforați²³.

Dintre cele trei schelete pentru perioada analizată sunt de interes cele două în poziție chircită, care într-o primă fază a cercetărilor de la Reci au fost încadrate greșit ca aparținând purtătorilor culturii Coțofeni de descoperitorul lor SZÉKELY Zoltán²⁴, informație preluată și de Eugen COMȘA²⁵. Continuarea cercetărilor într-o etapă ulterioară a dus la reconsiderarea încadrării celor două morminte în poziție chircită de însuși descoperitorul lor, atribuindu-le eneoliticul târziu²⁶, existând în acest sens analogii în cimitirele din aceeași perioadă din Ungaria²⁷.

În privința celui de-al treilea schelet din care s-au păstrat numai picioarele, i se pot atribui aceleași perioade ca și celorlalte două, elementul cronologic fiind obiectul de podoabă din dreptul genunchilor.

f. Ceramica

Constituie cea mai reprezentativă categorie de material în inventarul așezărilor din sud-estul Transilvaniei. Din punct de vedere al compoziției și culorii pastei, al aspectului general, ceramica se poate împărți în două mari categorii: a) ceramica de uz comun; b) ceramica fină.

Forma vaselor

Caracterul fragmentar al ceramicii din sud-estul Transilvaniei împiedică cunoașterea repertoriului complet de forme al ceramicii. Principalele forme ceramice sunt:

I. Vase cu picior înalte, arse cărămiziu. Pe peretele exterior, la limita dintre cupă și picior se găsesc proeminențe cilindrice, iar sub acestea, în peretele piciorului, găuri ovale dispuse unele sub altele. Ia – arse cărămiziu, prevăzute cu găuri ovale, cupa prevăzută cu butoni perforați orizontal.

II. Vase cu picior scund, perforat orizontal sub baza cupei.

III. Vase cu picioare mici

IV. Vase cu corp globular cu gât cilindric, pe pântec unele au butonul perforat orizontal. IVa – pe pântec se găsesc patru urechiușe groase, orizontale.

V. Vase cu picior plin.

VI. Vase de formă dreptunghiulară (rectangulară), decorate cu un șir de alveole. VIa – cu nouă picioare, muchiile decorate cu un șir de alveole, pe margini la colțuri se găsește câte un cap de animal. La exterior, pe laturile lungi se află câte trei proeminențe lungi, iar pe laturile mici câte o toartă încadrată de două proeminențe. VIb – decorate cu elemente meandrice pictate cu negru pe fond roșu.

VII. Suport de vase, de formă bitronică, cu cupele aproape egale. În jurul mijlocului suportului se găsesc butoni perforați orizontal, ca niște urechiușe groase, așezate în zigzag.

VIII. Vase mici în formă de sac, cu două urechiușe orizontale situate chiar sub margine.

IX. Vase cu două urechiușe orizontale sub margine. IXa – partea superioară din regiunea urechiușelor este bine articulată spre o formă bitronconică. IXb – cu corp conic și fundul plat. IXc – cu buza ușor evazată în afară și pe pântec prevăzute cu butoni.

X. Strachini cu buza răsfrântă înăuntru, decorate pe umăr cu caneluri plate și oblice.

XI. Vase cu buza dreaptă, pe gât prevăzute cu butoni plați, sau cu urechiușe groase perforate orizontal. XIa – cu buza lobată.

XII. Vase cu gât înalt cilindric, cu corp bombat. Sub buză se află buton plat perforat orizontal (“oale de lapte” “milchtopfförmiges Gefäß”). XIIa – decorate cu un șir de alveole și pe pântec prevăzute cu urechiușe orizontale.

XIII. Vase cu corp îngust și lung, cu fundul plat.

XIV. Vase cu decor meandric din benzi incizate, având și o ureche unghiulară. XIVa – decorate cu împunsături care formează elemente meandrice. XIVb – colț tras în sus. XIVc – cu decor făcut cu unghia în formă de spic.

Forme aparte

Pe lângă formele cunoscute în repertoriul de forme ale culturilor Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr, în așezările din sud-estul Transilvaniei au fost descoperite și piese ceramice cu destinații aparte. Includem în această categorie următoarele piese:

1. fragment din buza unei strecurători
2. jumătatea unui tub de lut prevăzut cu un buton

g. Decorul ceramicii

Din punct de vedere al ornamentării ceramice făuritorii olăriei Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr au utilizat următoarele procedee tehnice:

I. Ornamentarea în relief constând din: Ia–butoni; Ib–urechiușe perforate orizontal; Ic–alveole; Id–proeminențe.

II. Procedeele prin adâncire cuprinde: IIa–incizii sub forma unor linii sau benzi simple; linii sau benzi în meandre.

III. Procedeele prin perforare cuprinde: IIIa–găuri ovale.

I. Ornamentarea în relief

Ia–Butonii sunt aplicați sub buza, pe pântecul, sau gâtul vasului. Aceștia pot fi simpli neperforați, perforați orizontal, sau plați perforați orizontal. Numărul lor variază de la vas la vas, uneori fiind dispuși în zigzag.

Ib–Urechiușele perforate orizontal sunt situate în genere pe pântec, dar le întâlnim și pe registrul gâtului. Uneori urechiușele pot fi unghiulare.

Ic–Alveolele sunt întâlnite îndeosebi pe registrul gâtului vaselor.

Id–Canelurile plate oblice se întâlnesc mai rar în ornamentarea ceramicii, fiind întâlnite în special la străchini.

Ie–Proeminențele pot fi cilindrice sau lungi, dispuse fie la limita dintre cupă și picior, fie pe laturile lungi ale vaselor rectangulare.

II. Procedeele prin adâncire

IIa–Decorul incizat

IIa1–Incizii sub forma unor linii simple făcute cu unghia, în formă de spic.

IIa2–Meandru, un alt motiv decorativ este cunoscut și în așezările din sud-estul Transilvaniei. Realizarea lui se face fie în benzi umplute cu pătrățele (hașuri), fie prin împunsături care formează elemente meandrice.

IIb–Decorul canelat

IIb1–Canelurile plate oblice au apărut numai în cazul străchinilor, pe umărul acestora.

III. Procedeele prin perforare

IIIa–Decorul perforat

IIIa1–Găuri ovale așezate uneori câte două una sub alta, sau singulare, perforate orizontal, situate în registrul piciorului vaselor.

h. Obiecte de piatră, lutos și metal

În așezările aparținând culturilor Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr din sud-estul Transilvaniei, ca urmare a cercetărilor întreprinse au fost descoperite, ce-i drept, într-un număr mai redus, și o serie de obiecte din piatră, lut și metal.

I. Obiecte din piatră.

Unelte.

Uneltele de lucru sunt reprezentate prin nuclee de obsidian, de andezit și lame de cremene (Reci, Cristuru Secuiesc, Mugeni). Alături de acestea se încadrează și râșnița fragmentară descoperită în mormântul nr. 2, de la Recu.

II. Obiecte din lut.

În categoria acestor obiecte se încadrează greutatea de plasă din așezările de la Recu și Mugeni.

III. Obiecte din os.

IIIa–Obiecte de podoabă

În așezările cercetate numai într-un singur caz, la Reci s-au descoperit obiecte de podoabă, care constau din mărgelile confecționate din dinți (probabil de cerb) perforați, descoperite lângă cel de-al treilea schelet, în dreptul genunchilor.

IV. Obiecte din metal

În cadrul acestei categorii vor fi tratate atât obiectele din metal (aramă) descoperite în așezările cercetate, cât și cele apărute întâmplător în unele localități din sud-estul Transilvaniei.

1. Material brut

În umplutura bordeiului eneolitic descoperit în șanțul nr. 2 din așezarea de la Cristuru Secuiesc s-a descoperit o bucată de aramă în formă brută, ceea ce ne face să presupunem că prelucrarea acestui metal a fost făcută și de către localnici.

2. Unelte

2a–Topoare

2a1–Topoare cu brațele “în cruce”

În sud-estul Transilvaniei au fost descoperite atât prin cercetări sistematice, cât și prin descoperiri întâmplătoare un număr de opt topoare cu brațele “în cruce”.

a. Sîndomic, județul Harghita, descoperit în 1959 în hotarul comunei, neavând date concrete asupra împrejurărilor descoperirii. Toporul are două brațe dispuse în cruce și ușor arcuite. Brațele sunt inegale, cel vertical fiind mai lung. Pe partea concavă gaura de înmănușare are un manșon profilat. După analizele executate în laboratoarele de la Stuttgart, s-a constatat că toporul este din aramă pură²⁸.

b. Ariușd, județul Covasna, descoperit de F. LÁSZLÓ, după toate probabilitățile aparținând stratului Cucuteni B, care reprezintă ultima fază de dezvoltare a culturii Ariușd.

c. Odorhei, județul Harghita, pe locul denumit “Cetatea Bud”, au fost găsite două,

eventual trei topoare cu brațele “în cruce”²⁹, în apropierea unei așezări aparținând fazei Cucuteni B³⁰ din care se află în colecția muzeului din Cristuru un fragment de vas pictat.

d. Leț-Varheghiu, comuna Reci, județul Covasna, un topor cu brațele “în cruce” în așezarea aparținând fazei Cucuteni B a culturii Ariușd, cercetată în 1955³¹.

e. Cernatu de Sus, județul Covasna, un topor de aramă, pe locul numit Cetate ciuntită³². În această localitate, cu ocazia săpăturilor executate în anul 1961, în așezarea de la Movila Bisericii, situată în apropierea locului de descoperire a toporului, a fost atestată și faza Cucuteni B³³.

f. Mugeni, județul Harghita, un topor cu brațele “în cruce”, găsit în unicul strat de cultură al așezării, se pare contemporană cu fazele finale ale culturii, Cucuteni B (B2 și B3)³⁴.

Prin urmare toate aceste topoare, cu excepția celui de la Sîndomic, au fost descoperite în așezări în care este atestat un nivel de cultură care aparține etapei târzii a culturii Ariușd (Cucuteni B). Din cele de mai sus rezultă, dacă avem în vedere și toporul-ciocan de la Reci³⁵ descoperit în nivelul de locuire Cucuteni A2, că toporul cu brațele “în cruce” de tip Vidra-Reci este atestat în Transilvania în cultura Ariușd în faza Cucuteni A, iar celelalte descrise anterior se pot lega mai bine de faza Cucuteni A-B sau B și nu de faza Cucuteni A, cum a presupus Al. VULPE³⁶.

2a2–Topoare plate

Din categoria acestor topoare în sud-estul Transilvaniei a fost descoperit un singur exemplar:

a. Araci, județul Covasna, în hotarul comunei, având marginile ridicate. Îi lipsește din ambele părți (capete) câte o bucată, care au fost tăiate de descoperitor și apoi reciocănite marginile asupra cărora s-a intervenit³⁷.

2a3–Topoare ciocan

Din categoria acestor topoare în sud-estul Transilvaniei a fost descoperit un singur exemplar:

a. Araci, județul Covasna, un topor ciocan în apropierea unui mormânt cu cistă, aparținând culturii Schneckenberg³⁸.

2b–Ace pentru cusut

În sud-estul Transilvaniei este cunoscut un singur ac de cusut, confecționat dintr-o bară subțire de aramă, păstrându-se în stare fragmentară, descoperit în așezarea de la Cristuru Secuiesc.

3. Accesorii pentru îmbrăcăminte

3a–Nasturi

În categoria acestor obiecte a fost descoperit la Cristuru Secuiesc un singur exemplar, de formă rotundă, perforat, prevăzut pe interior cu o urechiușă.

Note

1. SZÉKELY, Zoltán, **Descoperiri din neoliticul în așezarea de la Reci**, în: SCIV, Anul XV, Ed. Academiei, 1964, p. 125.
2. NESTOR, I., **Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien**, în: BERGK, p. 75-76, nota 295-297.
3. SZÉKELY, Zoltán, **op. cit.**, p. 121-126.
4. Idem, **Contributions a l'étude du développement du Néolithique dans la Transylvanie sud-orientale**, în: **Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche**, Roma, 1965, p. 274.
5. FERENCZI, Ștefan; FERENCZI, Géza, **Săpături arheologice la Mugeii între 1960-1961**, în: *Revista Muzeelor*, Anul II, 1965, Număr special, p. 417.
6. SZÉKELY, Zoltán, **Cultura Tisa în Valea Tîrnavei Mari**, în: *Aluta*, XIV-XV, 1983, p. 31-35.
7. COMȘA, Eugen, **Unele date referitoare la cultura Coțofeni în sud-estul Transilvaniei**, în: CUMIDAVA, IV, Brașov, 1970, p. 9.
8. ALEXANDRESCU, Ad.; POP, I.; MARCU, M., **Raport asupra săpăturilor de la Hărman (județul Brașov), 1961-1970**, în: *Materiale*, X, 1971, p. 243.
9. IERCOȘAN, Neța, **Considerații asupra eneoliticului și a perioadei de tranziție la epoca bronzului în nord-vestul României**, în: *Symposia Thracologica* Nr. 8, Satu Mare-Carei, 1990, p. 31.
10. PATAY P., **A Bodrogkeresztúri kultúra temetői**, în: *Régészeti füzetek*, 1961, p. 93-98.
11. SZÉKELY, Zoltán, **op. cit.**, p. 33.
12. FERENCZI, Ștefan; FERENCZI, Géza, **op. cit.**, p. 417.
13. SZÉKELY, Zoltán, **op. cit.**, p. 31.
14. Idem, **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, în: SCIV, Anul XV, 1964, p. 121.
15. Idem, **Cultura Tisa în Valea Tîrnavei Mari**, în: *Aluta*, XIV-XV, 1983, p. 31-32.
16. Idem, **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, în: SCIV, Anul XV, 1964, p. 121.
17. FERENCZI, Ștefan; FERENCZI, Géza, **op. cit.**, p. 417.
18. SZÉKELY, Zoltán, **Sondajele executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe**, în: *Materiale și Cercetări Arheologice*, VIII, Ed. Academiei, 1962, fig. 3 morm. nr. 2.
19. *Ibidem*, p. 328, fig. 3 morm. nr. 1.
20. *Ibidem*, p. 328, fig. 3 morm. nr. 2.
21. *Ibidem*, p. 327.

22. *Ibidem*

23. *Ibidem*

24. *Ibidem*

25. COMȘA, Eugen, **op. cit.**, p. 7.

26. SZÉKELY, Zoltán, **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, în: SCIV, Anul XV, Ed. Academiei, 1964, p. 126.

27. PATAY P., **op. cit.**

28. SZÉKELY, Zoltán, **Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania**, în: SCIV, 2, Tomul 18, Ed. Academiei, 1967, p. 328.

29. ROSKA M., **Repertorium**, I, p. 270.

30. Nepublicat

31. SZÉKELY, Zoltán, **op. cit.**, p. 330.

32. ROSKA M., **op. cit.**, p. 88, fig. 1/4.

33. SZÉKELY, Zoltán, în: **Contributions...**, Roma, 1965, p. 272.

34. FERENCZI, Ștefan; FERENCZI, Géza, **op. cit.**, p. 417.

35. SZÉKELY, Zoltán, **op. cit.**, p. 273, Pl. CXX/1.

36. VULPE, Al., **Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele "în cruce"**, în: SCIV, 15, 1964, p. 462.

37. SZÉKELY, Zoltán, **Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania**, în: SCIV, 2, Tomul 18, Ed. Academiei, 1967, p. 328.

38. *Ibidem*, **Almanah 1879-1954**, Muzeul Regional Sf. Gheorghe, Tg. Mureș, 1955, p. 49, fig. 1.

Késő eneolitikumi (rézkori) felfedezések Délkelet-Erdélyben (Kivonat)

Az eneolitikum vagy rézkor a rézkohászat megjelenése és fejlődése, valamint a déli, de főleg a keleti etno-kulturális behatások következtében mind gazdasági, mind társadalmi szempontból egy viszonylag bonyolult történelmi korszaknak tekinthető. Délkelet-Erdélyben eneolitikum alatt a Tisza műveltséget és ennek a későbbi, Tiszapolgár és Bodrogkeresztúr szakaszait értjük. A tiszapolgári műveltség, amely egyes kutatók véleménye szerint a nagy Tisza műveltség-komplexum harmadik szakaszának tekinthető, széles kiterjedésű (Nagyalföld, Kelet-Szlovákia, Jugoszlávia részei, Bánság, a Körösök vidéke, Erdély nagy része, beleértve a délkeleti sarkát is, de nem értve bele pl. Máramarost). Az utóbbi évtizedek során végzett délkelet-erdélyi kutatások alapján jobban megismerhettük a Tisza műveltség elterjedési területét, tiszapolgári és bodrogkeresztúri szakaszait, úgy települések, anyagi kultúra, szomszédos

kapcsolatok, mint belső kronológia szempontjából.

Az Tisza-bodrogkeresztúri műveltség erdélyi jelenlétének első, I. NESTOR által történt említése után csak századunk ötödik évtizedében igazolták e műveltség jelenlétét Délkelet-Erdélyben. Ezután SZÉKELY Z. végzett 1957-1959-ben idevágó kutatásokat Rétyen, Sepsimogyoróson (Kovászna megye, az Olt mellékvíze, a Feketeügy völgyében). A kutatásokat a hatvanas években folytatták a Nagy-Küküllő mentén, ahol újabb Tisza műveltségi településeket fedeztek fel FERENCZI G. és FERENCZI I. irányítása alatt 1960-1961-ben Bögözön (Hargita megye), valamint SZÉKELY Z. Székelykeresztúron (Hargita megye). E feltárások mellett meg kell említeni a Földváron (Brassó megye) talált domború patkós díszítésű cseréptöredéket is, amely igazolja a Bodrogkeresztúr és Coțofeni közösségek közötti kapcsolatot. Ugyanez vonatkozik a rétyi és bögözi településekre is, valamint a Brassó megyei Szászhermányban talált, Tisza műveltségnek tulajdonított fényesített fekete cserépedényre.

Late Eneolithic Discoveries (Post-Ariuşd Period) in South-Eastern Transylvania

(Abstract)

The Eneolithic epoch or that of copper represents a relatively troubled historical period, that was also complex one, due to the economical and new social phenomena, caused by the appearance and development of brass metalurgy, as well as by the ethno-cultural influences from the South, but above all from the East.

By the notion „eneolithic” in South-Eastern Transylvania we refer to the Tisa culture, with its late phases in Tiszapolgár and Bodrogkeresztúr. The Tiszapolgár culture was considered by some the third phase of the bog cultural Tisa complex. It covers a large space, over the Great Hungarian Plain, parts of Eastern Slovakia and Yugoslavia, the Banat, Crişana, an

important part of Transylvania including its south-eastern corner, as well as the North-Western part Romania, excepting Maramureş. On the basis of the research done especially during the last decades in South-Eastern Transylvania, one arrived at a better understanding of the spreading area of the Tisa culture, its Tiszapolgár and Bodrogkeresztúr phases, from the point of view of the settlements, the material culture, the links with the neighbouring cultures, as well as the internal chronology. From the first signalling of the Tisa culture in Transylvania by I. NESTOR, only in the fifth decade of our century could the investigations prove the existence of this culture in South-Eastern Transylvania. The researches done between 1957-1959 by Z. SZÉKELY come to complete the information regarding this culture, if we have in view the materials in the Székely National Museum discovered at Reci, Măgheruş, (Réty, Sepsimogyorós) Covasna County, in the Râul Negru Valley (Feketeügy), an affluent of the Olt. The researches were continued in the sixties, when new settlements of the Tisza type were discovered, this time in the Târnava Mare Valley (Nagy-Küküllő), at Mugeni (Bögöz), Harghita County by G. FERENCZI and I. FERENCZI between 1960-1961 and at Cristuru Secuiesc (Székelykeresztúr) Hargita County by Z. SZÉKELY.

Beside these discoveries we should also mention that of the ornes shiver with the horse-shoe in relief from Feldioara (Braşov County), which at the same time underlines a link between the Bodrogkeresztúr and Coțofeni cultures. This also refers to Reci, Mugeni, and the black polished vase discovered at Hărman (Szászhermány), Braşov County.

Periodizarea și cronologia descoperirilor eneolitice târzii din sud-estul Transilvaniei

(Rezumat)

Materialul arheologic aparținând culturii Tisa în fazele sale târzii descoperit în sud-estul Transilvaniei, are un caracter relativ unitar. Periodizarea, precum și încadrarea cronologică și culturală a acestuia se poate face în principal pe baza pieselor ceramice descoperite, care domină cantitativ. Alături de acestea, piesele litice, din os și în special cele din metal, ce-i drept în cantități mai mici, au și ele rol important în încadrarea cronologică a descoperirilor. În analiza materialului ceramic, în privința încadrării lui cronologice și culturale ne sunt de un real folos analogiile de la Bodrogkeresztúr, Pusztai Istvánháza, Hódmezővásárhely-Kotacpart, Deszk, Jászládány, Hódmezővásárhely-Kökénydomb, Tiszadomb, Tiszapolgár-Basatanya, Polgár-Bacsókert etc. Piesele litice reprezentate prin nuclee de obsidian, de andezit și lame de cremene, își găsesc analogii în mormântul descoperit în cariera de pietriș din hotarul comunei Gheja, în fața gării Luduș, atribuit culturii Bodrogkeresztúr. Obiectele și uneltele din metal descoperite în așezările din sud-estul Transilvaniei sunt în totalitatea lor din aramă și se încadrează cronologic de asemenea la cultura Bodrogkeresztúr. Dezvoltarea din eneolitic a neoliticului local se poate lega de triburile Tiszapolgár, acestea pe teritoriul României sunt

cunoscute sub numele de Românești, după descoperirile din peștera de la Românești, comuna Tomești, județul Timiș, și constituie populații autohtone inclusiv în sud-estul Transilvaniei.

Materialul arheologic aparținând culturii Tisa în fazele sale târzii descoperit în sud-estul Transilvaniei, are un caracter relativ unitar. Periodizarea, precum și încadrarea cronologică și culturală se poate face în principal pe baza pieselor ceramice descoperite, care domină cantitativ. Alături de acestea, piesele litice, din os și în special cele din metal, în speță din cupru, ce-i drept în cantități mai mici, își au și ele rolul important în încadrarea cronologică a descoperirilor.

În analiza materialului ceramic, în privința încadrării lui cronologice și culturale ne sunt de un real folos analogiile de la Bodrogkeresztúr, Pusztai Istvánháza, Hódmezővásárhely-Kotacpart, Deszk, Jászládány, Hódmezővásárhely-Kökénydomb, Tiszadomb, Tiszapolgár-Basatanya, Polgár-Bacsókert etc.¹.

Astfel pentru vasele cu picior înalt prevăzute cu găuri ovale, analogii se găsesc în cimitirul de la Tiszapolgár-Basatanya², în așezarea de la Tiszapolgár³, ca și în aria culturii Cucuteni-Ariușd⁴. Pentru vasul cu picior mai scund analogii avem în materialul ceramic de la Tiszapolgár-Basatanya și Pusztai Istvánháza⁵ (cimitirele), dar este frecvent și în așezările culturii Ariușd, unde sunt pahare cu picior⁶.

Vasele cu corp globular și cu gât cilindric, ca și cele de formă rectangulară de la Reci și Cristuru Secuiesc se întâlnesc des printre materialele din cimitirul de la Bodrogkeresztúr⁷. Din aria culturii Ariușd este cunoscut vasul mare cu gât cilindric, prevăzut cu urechișe orizontale pe pântec și decorat cu un șir de alveole⁸. Tot în aria culturii Bodrogkeresztúr trebuie căutată analogia pentru vasul cu buza răsfântă înăuntru și decorat cu caneluri oblice.

Vasul cu gât înalt tronconic și cu corp bombat, cunoscut în literatura arheologică sub denumirea de „oală de lapte” (milchtopfförmiges

Gefäß) este cunoscut din cimitirele de la Pusztaistvánháza⁹, Tiszapolgár-Basatanya¹⁰ și de la Battonya¹¹.

Pentru vasele cu margini lobate cu colțuri trase în sus analogii deocamdată din așezări și cimitire din eneoliticul târziu nu cunoaștem, această formă este însă destul de frecventă în epoca bronzului. Vasele mici de diferite forme, de sac, de cupă sunt frecvente în cimitirele de la Pusztaistvánháza¹² și Tiszapolgár-Basatanya¹³.

Supportul de vas și vasul cu patru torți prezintă analogii apropiate cu formele cunoscute din așezările de la Tiszapolgár¹⁴ și Tiszazug-Kisrépart¹⁵, fiind cunoscute și în aria culturii Cucuteni-Ariușd¹⁶.

Ceștile mici cu câte două torți sub margine sunt cunoscute la Bodrogkeresztúr, Kiskörös și Kunszentmárton-Pusztaistvánháza¹⁷. Vasul cu gura dreptunghiulară este cunoscut în ariile culturilor Tisa, Bodrogkeresztúr și Cucuteni-Ariușd, mai ales în etapele finale. Analogia cea mai apropiată pentru exemplarul de la Reci se găsește în cimitirul de la Bodrogkeresztúr¹⁸. Aceluiași tip, ca formă, i se atașează și fragmentul pictat având pe colț tot un cap de animal cornut.

La încadrarea cronologică a așezărilor din sud-estul Transilvaniei ne servește și materialul ceramic, care din punct de vedere al formelor și al decorului format din benzi cu câmpul liber sau acoperite cu hașuri este caracteristic culturii Tisa în fazele Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr. Decorul meandric din bronz incizate, umplute cu pătrățele este ornamentarea cunoscută la vasele din cimitirul de la Pusztaistvánháza, iar cel realizat prin împunsături succesive din așezarea de la Hódmezővásárhely²⁰.

În privința pieselor litice reprezentate prin nuclee de obsidian, de andezit și lame de cremene, ce-i drept în cantități reduse, acestea își găsesc analogii în mormântul descoperit în cariera de pietriș din hotarul comunei Gheja, în fața gării Luduș²¹ atribuit culturii Bodrogkeresztúr.

Obiecte similare obiectului de podoabă, singular, descoperit la Reci într-un mormânt de inhumație plană, constând din două mărgelă din dinți perforați (probabil de cerb), sunt prezente câteodată

în mormintele culturii Bodrogkeresztúr de cele mai multe ori lucrate din marmură²². Confectionarea mărgelălor din dinți de animal, este atestată și prin cele trei exemplare de dinți de urs perforați de la Călnic, atribuiți în contextul materialului descoperit comunității Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr²³.

Legat de analiza celor două mărgelă de dinți perforați, trebuie adus în discuție ritualul de inhumație practicat de purtătorii culturii Bodrogkeresztúr, pentru o justă încadrare a celor trei morminte de la Reci. Morții sunt îngropați întotdeauna în poziție chirchită, uneori accentuat chirchită, culcați fiind pe partea dreaptă sau stângă, ocru lipsește constant din inventarul mormintelor, fiecare mormânt are ca inventar cel puțin trei-patru vase, de diferite forme²⁴. Din categoria elementelor prezentate mai sus la Reci lipsește cel legat de inventarul vaselor și în plus în cadrul unui mormânt sub un schelet se aflau cioburi de tip Coțofeni. Tocmai aceste lucruri au făcut ca într-o prima fază a cercetărilor de la Reci, mormintele să fie atribuite purtătorilor culturii Coțofeni, dar ulterior au fost reconsiderate de însuși descoperitorul lor SZÉKELY Zoltán și atribuite purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr.

Prezența cioburilor de tip Coțofeni în mormântul de la Reci explică cel puțin parțial un sincronism între cultura Bodrogkeresztúr și faza de început a culturii Coțofeni, aspect pe care îl vom analiza mai pe larg la concluziile finale.

Dintre obiectele și uneltele din metal descoperite în așezările din sud-estul Transilvaniei, acestea în totalitatea lor sunt din aramă. Astfel acul din aramă găsit fragmentar, este frecvent în cimitirele de la Tiszapolgár-Basatanya²⁵, iar existența aramei în stare brută ne face să presupunem că prelucrarea acestui metal a fost făcută și de localnici.

În privința uneltelelor confectionate din aramă, topoarele în cele trei variante, topoare-ciocan, topoare plate și topoare cu brațele „în cruce” ocupă un loc aparte în cadrul descoperirilor din eneoliticul târziu din sud-estul Transilvaniei. Astfel toporul-ciocan din aramă este cunoscut în Transilvania numai din descoperiri întâmplătoare, pe când în Ungaria a fost descoperit în

inventarul mormintelor care aparțin purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr²⁶. Tipologic se poate considera că este o variantă evoluată din tipul Vidra, reprezentată în Transilvania prin toporul-ciocan de la Reci descoperit în nivelul de locuire Cucuteni A2. Poziția lui stratigrafică cronologică în Transilvania nu este încă stabilă. În privința toporului-ciocan descoperit la Sic²⁷, credem că acest tip derivă din tipul Vidra-Reci, ca și toporul cu brațele „în cruce” și persistă până în ultima etapă de dezvoltare a culturilor în cadrul cărora este cunoscut. Faptul este confirmat și prin descoperirea în asocierie cu toporul cu brațele „în cruce” în cultura Bodrogkeresztúr²⁸ și de alte descoperiri din Transilvania²⁹, evoluția lor paralelă fiind observată și de I. NESTOR³⁰.

În categoria topoarelor-ciocan se încadrează și toporul descoperit la Araci, unde a apărut și un topor plat cu marginile ridicate. Fiind provenite din descoperiri întâmplătoare, încadrarea lor trebuie făcută cu precauție din următoarele motive: Toporul-ciocan descoperit în așezarea Schneckenberg de la Sfântu Gheorghe-Örkő (Piatra de veghe), precum și toporul plat cunoscut tot de acolo³¹, reprezintă tipuri mai evolute. Astfel în această arie de cultură sunt obișnuite securile de tip Baniabic (Bányabükk)³², și securi plate mai late. Pe baza acestor elemente categoriile de topoare descoperite la Araci trebuie situate spre sfârșitul eneoliticului, legându-le de purtătorii culturii Bodrogkeresztúr, cultură atestată în Transilvania³³, inclusiv în colțul ei sud-estic, apărând concomitent în intervalul acestei culturi³⁴.

Toporul de aramă cu brațele „în cruce” descoperit la Sândominic, reprezintă tipul Jászladány, a cărui încadrare cronologică în Ungaria este sigură, el aparținând culturii Bodrogkeresztúr³⁵. În Moldova, Al. VULPE, a descoperit la Brad un topor de aramă cu brațele „în cruce” în complexul Cucuteni A-B³⁶, iar în Transilvania un astfel de topor descoperit în cimitirul de la Decea Mureșului este considerat de D. BERCIU ca aparținând fazei târzii a culturii Bodrogkeresztúr³⁷, în timp ce I. KUTZIÁN îl încadrează într-

un grup de cultură analog cu Tiszapolgár sau Gumelnița³⁸.

Cu excepția toporului de aramă cu brațele „în cruce” descoperit la Sândominic, celelalte din această categorie s-au găsit în așezări în care este atestat un nivel de cultură, care aparține etapei târzii a culturii Ariușd (Cucuteni A-B; B), ultima fază de dezvoltare a acesteia. În această fază, în sud-estul Transilvaniei pătrund purtătorii culturilor Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr, care pun capăt existenței culturii Ariușd. E adevărat că poziția stratigrafică a toporului de aramă cu brațele „în cruce” nu este sigură, dar tipologic forma lor evoluată arată o etapă de dezvoltare mai târzie.

În privința locului de geneză a acestor topoare, P. PATAY presupune că în Iugoslavia și Transilvania, în afară de cultura Bodrogkeresztúr, se pot lua în considerare și alte culturi³⁹.

Alături de considerentele prezentate până acum, în încadrarea cronologică a descoperirilor din sud-estul Transilvaniei trebuie avute în vedere și alte elemente. În prezentarea lor trebuie pornit de la o remarcă: în timp ce așezări și cimitire Bodrogkeresztúr de sine stătătoare se găsesc foarte multe, nu se cunosc descoperiri Tiszapolgár „pure”, în cadrul cărora să nu se poată sesiza în germene unele sau altele din caracteristicile culturii Bodrogkeresztúr. De pildă vasele cu picior de tip „fructieră și cele în formă de „ghiveci de flori” trec în cultura Bodrogkeresztúr ca o moștenire Tisa, iar vasele în formă de „oală de lapte” apar deja la Polgár⁴⁰. Acestea fixează totodată limita inferioară a cronologiei relative a culturii Bodrogkeresztúr.

Poziția cronologică relativă a materialului aparținând culturii Tisa în fazele sale Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr e dată de aflarea lui împreună cu materialele pictate de tip Ariușd, din faza Cucuteni A-B și B. Această situație se regăsește și în așezările din sud-estul Transilvaniei cunoscute prin cercetări sistematice.

Prezența în aceeași locuință de la Reci a materialului ceramic decorat cu împunsături succesive, ori cu decor din benzi cu câmpul liber sau acoperit cu hașuri, împreună cu vase și fragmente

ceramice care aparțin culturii Ariușd din etapa Cucuteni A-B și poate B, poate arăta și contemporaneitatea celor două faze ale culturii Tisa și Ariușd.

Cele două forme de locuință întâlnite la Reci, cu și fără platformă de chirpic în cadrul aceleiași culturi, precum și faptul că în ultima locuință se găsește mai mult material ceramic caracteristic culturii Bodrogkeresztúr, poate să indice prezența a două etape de dezvoltare: prima Tiszapolgár, la nivelul penultimei sau ultimei faze a culturii Ariușd, iar cealaltă a purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr.

Prezența ceramicii Cucuteni-Ariușd din fazele A-B și B în așezările din sud-estul Transilvaniei, dovedește că stabilirea purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr s-a făcut atunci când cultura Ariușd era în etapa ei de dezvoltare finală și nu în faza de mijloc de dezvoltare; prin urmare nu se poate vorbi în zona avută în vedere de un sincronism între Cucuteni A-Ariușd și cultura Tiszapolgár cum presupune I. BOGNÁR-KUTZIÁN. În întărirea afirmației vin și descoperirile de la Mugeni unde asistăm la pătrunderea purtătorilor culturii Tisa târzie în curs de dezvoltare spre cultura Bodrogkeresztúr, într-o așezare din faza târzie a culturii Ariușd (Cucuteni B), fără pictură⁴².

Apariția în așezarea de la Reci a resturilor culturii Coțofeni atât într-o groapă din apropierea unei locuințe eneolitice târzii aparținând culturii Bodrogkeresztúr cât și unul dintre morminte, ca și în așezarea de la Mugeni, ne îndeamnă să presupunem – cel puțin parțial – un sincronism între cultura Bodrogkeresztúr și faza de început a culturii Coțofeni. Ceașca de tip Coțofeni găsită la Valea Rea împreună cu vase ale culturii Bodrogkeresztúr, este un argument în plus în favoarea părerii de mai sus⁴³. Totodată apariția materialelor de tip Coțofeni la Reci și Mugeni în cadrul așezărilor Tisa târzii, pot să constituie limita cronologică superioară a materialelor Bodrogkeresztúr din zona de sud-est a Transilvaniei.

În acest context se impun o serie de remarci privind manifestările culturale ale ene-

oliticului târziu care sunt mai puțin cunoscute și care se manifestă și în zona avută în discuție. Astfel vecinii culturilor cu ceramică pictată din Transilvania (Petrești, Ariușd) au fost triburi cu ceramică nepictată care, sub numele de cultura Tiszapolgár, ocupau îndeosebi Câmpia Tisei, Slovacia răsăriteană și Ucraina Subcarpatică.

Pe teritoriul României, triburile Tiszapolgár sunt cunoscute sub numele de Românești, termenul folosit pentru prima dată de Petre ROMAN, după foarte caracteristicile descoperiri din peștera de la Românești, comuna Tomești, județul Timiș, și sunt populații autohtone atât în zona de câmpie joasă din Crișana și Banat, cât și pe valea Mureșului unde au fost în contact cu cele ale culturii Petrești⁴⁴. Câmpia someșeană de la nord și nord-vest de Someșul Mare și Mic intră în aria de formare, nefiind evitate nici zonele montane ale Banatului și Transilvaniei⁴⁵.

Într-un fel cultura Tiszapolgár și tipul Românești reprezintă evoluția în eneolitic a fondului local neolitic, situație constatată și în sud-estul Transilvaniei. Rezultanta pare creația unei populații pașnice, dar dinamice, prima care renunță la pictură în ornarea ceramicii, având tendința de acaparare a resurselor bogate în minereuri de cupru, în complexe ale acestei culturi descoperindu-se topoare-ciocan, dălți și podoabe de aramă.

În urma îndelungatului și nemijlocitului contact cu cei ai culturilor Petrești, Ariușd și Sălcuța, purtătorii culturii Românești preiau și transmit mai departe spre apus o serie de bunuri culturale, iar în crearea și răspândirea uneltelor grele de metal tot ei trebuie să fi avut un rol esențial⁴⁶. Pe baza analizei făcute mai sus, pentru descoperirile Tiszapolgár din sud-estul Transilvaniei, se poate folosi denumirea culturală Românești-Tiszapolgár, care corespunde mai bine realităților, termen preluat pentru descoperirile din Banat și de Adriana OPRINESCU⁴⁷.

În periodizarea și cronologia descoperirilor eneolitice târzii din sud-estul Transilvaniei, trebuie avut în vedere și mișcarea grupelor etno-culturale pe teritoriul actual al României, originare din regiunile nord-estice, începând cu

neoliticul târziu și continuându-se ulterior secole de-a rândul. Chiar dacă primele grupe indoeuropene din sud-estul Europei ar fi mai vechi, a fost decisiv numai aportul acestor ultime populații la adâncirea procesului de indoeuropenizare și ulterior de formare a neamurilor trace. Spre sfârșitul mileniului al V-lea și începutul celui de al IV-lea î.e.n., pe întinsele stepe de la Caspică și Volga inferioară, se naște și capătă amploare o activitate economică nouă, bazată pe creșterea animalelor în turmă, activitate care este asociată cu forma de organizare patriarhală.

Triburile de păstori care se îndeletniceau cu această activitate, presupuse a fi de limbă indoeuropeană, vor presa pe două direcții: spre sud, asupra centrelor de civilizație ale Orientului Mijlociu, unde erau în curs de constituire primele formațiuni statale și spre vest asupra zonei care le separa de marile centre agricole ale Europei de Est și Sud-Est. Acestor populații de păstori se datorează împingerea spre regiunile noastre a unor populații originare din ținuturile vest-azoviene, în bună măsură indoeuropene, care vor da naștere culturii Cernavodă I⁴⁸. În același timp asistăm la presiunea exercitată asupra limitelor nordice ale ariei Cucuteni-Tripolie a unor comunități aflate într-un proces evoluat de integrare în cultura Cucuteni⁴⁹, care vor contribui la apariția fenomenului Cucuteni C.

Mai spre sud, principala grupare etno-culturală nord-pontică ajunsă în ținuturile vest-pontice, Cernavodă I, dislocă triburile gumelnițene de pe o mare parte a ariei inițiale din sudul Moldovei, Dobrogei, estul Munteniei, nord-estul Bulgariei⁵⁰.

Prezența unor elemente de factură Cernavodă I sau doar de origine nord-pontică până în sudul Olteniei și al Macedoniei ca și apariția unor elemente ale culturii Sălcuța pe valea Moravei și a altora gumelnițene în Albania, dovedesc amploarea acestor mișcări care, după unele resturi răzlețe dar semnificative, a atins Câmpia Tisei și Bosnia⁵¹. În același cadru cronologic, grupe izolate au pătruns în centrul Transilvaniei, unde apar sub forma descoperirilor din necropola de la Decea Mureșului, provocând

reacții și mișcări care duc la încetarea evoluției independente a culturilor Ariușd, Petrești, Tiszapolgár-Românești; la amestecul și îmbinarea lor în sinteze etno-culturale noi de tip Deva, Reci, Gornești, Cheile Turzii⁵².

Sensul evoluției culturale din Transilvania, care în urma amestecului dintre grupe eneolitice locale și cele alogene tind spre uniformizare, rezultă din analiza descoperirilor de la Deva Ceangăi⁵³ și Reci⁵⁴. Materialele descoperite reflectă rolul important jucat de elemente de tip Românești (Tiszapolgár) până în răsăritul Transilvaniei și contribuția lor pare decisivă, la anihilarea grupurilor nord-pontice pătrunse în interiorul arcului Carpatic, asigurându-se într-o formă nouă, preponderența elementelor eneolitice locale⁵⁵.

În comparație cu cele care s-au dezvoltat pe un fond Tiszapolgár „curat” la apus de Carpați primind numele de „cultura Bodrogkeresztúr”, descoperirile din interiorul Transilvaniei pot căpăta un nume propriu, „tipul Gornești”⁵⁶, deoarece sunt și rezultanta unor componente diferite și nu doar a unui fenomen de imigrare dinspre Câmpia Tisei, cum s-a admis într-o primă fază a cercetărilor. Însuși procesul de formare a culturii Bodrogkeresztúr este la rândul său mult mai complex, întrucât pe de o parte fondul Tiszapolgár se îmbogățește cu elemente culturale din interiorul arcului carpatic, din zona de contact cu triburile Sălcuța - Bujanj-Hum Ia - Krivodol și prin mișcarea dinspre sud spre nord a unor grupe etnice cu caracter somatic mediteranean gracil; pe de altă parte, se produce difuzarea unor forme noi care vor caracteriza etapa Bodrogkeresztúr și în afara fostei arii Tiszapolgár⁵⁷.

Acest proces de difuzare a unei „mode stilistice”, cu efect unificator se desfășoară mai intens asupra unei zone în care, sub presiunea înfiltrărilor nord-pontice de tip Decea Mureșului sau Csongrád (R. Ungaria), se produsese deja un profund amestec etno-cultural⁵⁸.

Purtătorii culturii Bodrogkeresztúr, în cimitirele cărora predomină uneori tipul somatic mediteranean, gracil, trăiesc în comunități care-și

schimbă adesea locul (situație constatată și la Mugeni), instabilitatea accentuându-se în comparație cu perioada anterioară. Prelucrarea cuprului (descoperirea în stare brută a acestuia și în sud-estul Transilvaniei ne face să presupunem că prelucrarea lui a fost făcută și de localnicii din această zonă) atinge maxima dezvoltare pentru eneolitic, fiind evidentă dependența triburilor Bodrogkeresztúr de zonele cuprifere din Transilvania, Banat și nord-estul Serbiei. Tocmai și datorită acestui lucru Gheorghe LAZAROVICI⁵⁹ consideră că pe baza datelor cunoscute, se pare că zona de formare a culturii Bodrogkeresztúr ar fi mai degrabă în Banat și nu în Transilvania cum a considerat Petre ROMAN. Dat fiind zonele la care se referă cei doi cercetători ca fiind probabile pentru formarea culturii Bodrogkeresztúr, considerăm că acestea trebuie privite unitar și nu separat, pentru a avea o imagine reală, fără a exclude-o una pe cealaltă.

Descoperiri caracteristice culturii Bodrogkeresztúr sunt cunoscute din Banat (Baba Veche, Cenad, Sânpetru German, Curtici) și nord-vestul țării (Ciumești, împrejurimile Careiului)⁶⁰, în timp ce în Transilvania resturi de tip Gornești au apărut la Cheja, Tg. Mureș, Unirea⁶¹. Cultura Bodrogkeresztúr și descoperirile de tip Gornești reprezintă după părerea lui Petre ROMAN⁶² doar o etapă a unui lung și complicat proces de unificare a culturilor eneolitice de pe un vast teritoriu est-central și sud-est european, ce se manifestă prin creșterea proporției elementelor comune într-o regiune care anterior adăpostea mai multe culturi bine individualizate – Tiszapolgár-Românești, Petrești, Ariușd.

Considerată în Ungaria ca o cultură specifică autohtonă, cultura Bodrogkeresztúr se dezvoltă genetic din faza ultimă a culturii Tisa, reprezentată cel mai bine prin descoperirile de la Polgár și Tiszazug (cultura Tiszapolgár), grupul principal masându-se la est de Tisa, în special în jurul gării Crișului. Spre vest de Tisa, descoperirile se răresc, iar dincolo de Dunărea panonică vestigiile culturii Bodrogkeresztúr apar în aria culturii Baden-Pécel, doar ca piese izolate. În jurul gării Mureșului se observă un facies aparte,

în cadrul căruia se găsesc cele mai vechi variante ale „oalei de lapte”, cu micile tortițe caracteristice plasate nu sub buză, ci la linia de întâlnire a gâtului zvelt, tronconic, cu pântecele vasului⁶³.

Al doilea grup l-ar forma descoperirile din Transilvania, pe care P. PATAY le consideră un rezultat al imigrării culturii spre bazinul transilvănean, pe valea marilor râuri⁶⁴.

Totuși la acest grup trebuie avută în vedere și ipoteza variantei transilvăneană a culturii Tisa, care a generat fenomene similare culturii Tisa din Ungaria, situație ce scoate în evidență deosebirile materialului Bodrogkeresztúr din Transilvania față de cel din Ungaria, având la bază deosebirile ce l-au generat. Această ipoteză de lucru a fost vehiculată de N. VLASSA⁶⁵, care a surprins pe baza acestora influențele și interferențele dintre cultura Tisa transilvăneană și cultura Petrești, influențe sesizabile mai ales în faza începătoare a celei din urmă, în special pe specia ceramicii nepictate, ci împodobite cu motive incizate.

În încadrarea cronologică a descoperirilor eneolitice târzii din sud-estul Transilvaniei, îndeosebi a celor care aparțin din punct de vedere cultural tipului Bodrogkeresztúr, se impun câteva referiri cu privire la legăturile acestei culturi cu sud-estul Europei și în special cu lumea egeeană. Legăturile culturii Bodrogkeresztúr cu sud-estul Europei sunt deja cunoscute prin răspândirea unor tipuri ceramice caracteristice ca de pildă „oala de lapte”, ori podoabele din aur caracteristice acestei culturi eneolitice⁶⁶. În această situație nu trebuie să ne surprindă că o serie de elemente sudice de pe teritoriul egeean au ajuns prin rețeaua de schimburi comerciale până în ținuturile Tisei și ținuturile purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr⁶⁷. Ne referim în primul rând la ceramica de tip „red slipped” (cu gobin roșu), care a apărut în trei așezări ale culturii Bodrogkeresztúr din Ungaria de la Jászberény, Kiskörös și Mezótúr⁶⁸. Originea ceramicii cu slip roșu (gobin roșu) nu trebuie căutată în nici un caz printre vestigiile sud-est-europene, ci numai pe teritoriul Greciei unde avem date certe cu privire la această tehnică aparte, mai exact în regiunile

centrale și sudice, unde s-a stabilit și poziția ei stratigrafică⁶⁹.

În părțile nordice ale Greciei, în Macedonia acest tip de ceramică apare în mod accidental, în relații cronologice neclare. Față de această situație în așezarea de la Maliq din Albania, apar împreună atât tipul ceramic „oala de lapte”, caracteristic culturii Bodrogkeresztúr, cât și cel cu gobin roșu. Pe baza acestor elemente se presupune că așezarea de la Maliq (straturile aparținând perioadei aramei), a avut relații nu numai cu regiunile nordice ale Greciei, ci și cu cele ale Tisei. Având în vedere și faptul că în stratul Hissar I de la Kosovo au apărut în aceeași legătură cele două tipuri ceramice ca la Maliq, putem conchide că ceramica cu gobin roșu își are originea în regiunile sudice și centrale ale Greciei, Thessalia, de unde prin Balcani a ajuns în părțile bazinului carpatic.

Încadrarea în timp a acestui tip de „marfă” aparte se face pe baza descoperirilor de la Eutresis, Perachira care corespunde pentru EH I (Earl Helladic) și Argissa-Magula corespunzând pentru ETh I-II = EH II⁷⁰. În această situație și cele trei vase cu gobin roșu descoperite, asemănătoare cu cele din lumea egeeană sub aspectul tehnicii de ornare se încadrează în EE I și începuturile lui EH II. Această perioadă corespunde pentru Troia I, a cărei încadrare în timp a adus elemente privind cronologia absolută și pentru cultura Bodrogkeresztúr.

Astfel cercetătorul P. Z. SPANOS, bazându-se pe datele de la Tarsus și Kültepe încadrează Troia I perioadei cuprinse între 2750-2450 î.e.n., care este acceptată de o bună parte de cercetători ca limită pentru cronologia absolută și în cazul culturii Bodrogkeresztúr⁷¹. În această situație alături de elementele analizate în prezentul material, care fixează limitele superioară și inferioară ale cronologiei relative pentru descoperirile de tip Bodrogkeresztúr, se poate accepta perioada cuprinsă între 2750-2450 î.e.n., pentru cronologia absolută a descoperirilor eneolitice din sud-estul Transilvaniei, cu rezervele ce derivă din situația concretă a zonei avută în discuție.

Pe baza analizei materialelor descoperite, a considerentelor culturale legate de eneoliticul transilvănean, descoperirile din sud-estul Transilvaniei aparțin eneoliticului târziu, având probabil și influențele din lumea egeeană ca și ținuturile Tisei și bazinul carpatic, cronologic încadrându-se culturilor Românești-Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr, „tipul Gornești”. Desigur cercetările viitoare din zonă vor putea aduce noi dovezi și date care să susțină această încadrare cronologică, întrucât fenomenele culturale Tiszapolgár și în special Bodrogkeresztúr sunt și rezultatele unor componente diferite și nu doar ale unui fenomen de imigrare dinspre Câmpia Tisei.

Note

1. Pentru cele afirmate, cf. BELLA, L., în: *Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve (Anuarul Asociației arheologice maghiare)*, I, 1920- , HILLEBRAND, J., în: *ArchHung*, IV, 1929; BANNER J., în: *Dolgszeged*, IX-X, 1933-1934; FOLTINY, I., în: *FoliaArch*, III-IV, 1941; PATAY P., în: *AE*, III, V-VI, 19-1945; BANNER-FOLTINY, în: *FoliaArch*, V, 1945; PETRÓCZY, J., în: *FoliaArch*, V, 19 ; KUTZIÁN I., în: *AE*, III, VII-VIII-IX, 1946-1947-1948; ZALOTAY E., în: *Dolgszeged*, IX-X, 1933-1934; PATAY, P., în: *ActaArch*, IX, 1958, planșe și figuri cu materiale Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr, *passim*.
2. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., *The copper age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest, 1963, Pl. XXI, 6, XL
3. HILLEBRAND, J., *Das Frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztáistvánháza*, *ArchHung*, IV, 1929, fig. 16/2.
4. SCHIMDT, H., *Cucuteni*, 1932, Formentafel B/8.
5. HILLEBRAND, J., *op. cit.* Pl. VII, 8.
6. ROSKA M., *A székelyföld őskora*, în: *Emlékkönyv...*, Sepsiszentgyörgy, 1929, fig. 9.
7. PATAY P., *A Bodrogkeresztúri kultúra temetői*, *RégFüz.*, II, 10, Pl. V, 7.
8. SZÉKELY, Zoltán, *Materiale și cercetări arheologice*, III, 1957, 153, fig. 5/4.
9. HILLEBRAND, J., *op. cit.*, fig. 10/3, Pl. VII, 7.
10. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., *op. cit.*, Pl. XXIII, I, VI, 3-4.
11. GOLDMAN György, *A Bodrogkeresztúri kultúra temetője Battonyán*, în: *Communications ArchHung*, 1985, p. 29., fig. 2, 5, 10.
12. HILLEBRAND, J., *op. cit.*, Pl. VII, 1, 3-6.
13. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., *op. cit.*, XL 5.
14. HILLEBRAND, J., *op. cit.*, fig. 16/2.
15. TOMPA, F., în: *BerRGK*, 35, Pl. 15/4, 2.
16. LÁSZLÓ, F., în: *Dacia*, I, 1924, pl. VII/2; SCHMIDT, H., *op. cit.*, Formentafel
17. PATAY P., *op. cit.*, pl. II/1; XVI/2; XIX/12.
18. *Ibidem*, pl. V/1.
19. *Ibidem*, pl. II/9; III/13.
20. HILLEBRAND, J., *op. cit.*, Pl. V, 2; BANNER János, *Ujabb adatok a Bodrogkeresztúri kultúra elterjedéséhez*, în: *AE*, pl. I, p. 16.
21. ROSKA M., *Repertorium*, Kolozsvár, 1942, p. 161., nr. 91; p. 162., fig. 191.

22. VLASSA, N., **Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania**, în: SCIV, 3, Tomul 15, Ed. Academiei, 1964, p. 365.
23. ANDRIȚOIU, I., **Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului**, în: Biblioteca Thracologica, II, 1992, p. 16.
24. VLASSA, N., **op. cit.**, p. 365.
25. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., **op. cit.**, pl. CX, 6.
26. PATAY P., **A Bodrogkeresztúri kultúra emlékei a Szabolcs megyei Jósza András Múzeumban**, în: AE, vol. 77, 1950, p. 2, fig. 177a, 2b, 9a, 9b, 11a, 12a, 12b, idem, **op. cit.**, p. 22-23.
27. SZÉKELY, Zoltán, **Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania**, în: SCIV, 2, Tomul 18, Ed. Academiei, 1967, p. 328.
28. PATAY P., **op. cit.**, p. 35.
29. ROSKA M., **A rézcsákányok**, în: Közlemények, II, 1942, p. 65.
30. NESTOR, I., **Sur les débuts de la métallurgie du cuivre et du bronze Roumanie**, în: Nouvelles études d'histoire, 1955, 9, 47-63.
31. ROSKA M., **Repertorium**, I, p. 246, fig. 305/4, 3.
32. SZÉKELY, Zoltán, în: **Materiale**, III, 1957, p. 157, fig. 9/1; D. BERCIU, **Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre**, București, 1966, p. 162.
33. ROSKA M., **op. cit.**, fig. 246/3.
34. PATAY P., **A Bodrogkeresztúri kultúra temetői**, p. 23.
35. PATAY, P., **Prispevky k sprevčvanju kovov v dobe menenej na Slovensku**, în: SlovArch, VI, 2, 1958, p. 310; idem, **A Bodrogkeresztúri kultúra temetői**, p. 34.
36. VULPE, AL., **Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele „în cruce”**, în: SCIV, 15, 1964, 4, p. 457-466.
37. **Contribuții la problema neoliticului în România în lumina noilor cercetări**, 1961, p. 124.
38. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., **op. cit.**, p. 348.
39. PATAY, P., **Prispevky...**, p. 310., Idem, **Tanulmányok Debrecen vidékének rézkorából**, în: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2, p. 25, n. 49.
40. VLASSA, N., **op. cit.**, p. 360.
41. BOGNÁR-KUTZIÁN, I., **op. cit.**, p. 542.
42. FERENCZI, Ștefan; FERENCZI, Géza, **Săpături arheologice la Mugești în 1960-1961**, în: Revista Muzeelor, Anul II, 1965, Număr special, p. 417.
43. VLASSA, N., **op. cit.**, p. 358.
44. ROMAN, P., **Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului**, în: SCIV, Tomul 32, 1981, p. 21.
45. VLASSA, N., în: **Actes du VIIe Congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques**, Praga, 1966, p. 460-464.
46. ROMAN, P., în: **Thraco-Dacia**, București, 1976, p. 53.
47. OPRINESCU, A., **Răspândirea culturii Tiszapolgár-Românești în Banat**, în: Banatica, 1981, p. 43.
48. ROMAN, P., **Forme de manifestare...**, p. 23.
49. DODD-OPRINESCU, Ann., **Primele elemente stepice din eneoliticul românesc**, conferă ROMAN, P. în: **Forme de manifestare...**, p. 23.
50. MORITZ, S.; ROMAN, P., **Aspekte des Ausgangs des Aeneolithkums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit in Raum der Niederdonau**, în: Dacia, N.S., 1968 p. 120-121.
51. ROMAN, P., **op. cit.**, p. 24.
52. Ibidem
53. Idem, **Strukturänderungen des Endeneolithkums im Donau-Karpaten-Raum**, în: Dacia, N.S., 1971, p. 95-96.
54. SZÉKELY, Zoltán, **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, în: SCIV, Anul XV, 1964, p. 121-126.
55. ROMAN, P., **op. cit.**, p. 130.
56. VLASSA, N., **Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania**, în: SCIV, 3, Tomul 15, 1964, p. 353-355, și 366.
57. ROMAN, P., **Forme de manifestare...**, p. 25.
58. Ibidem
59. LAZAROVICI, Gh., **Importuri Tiszapolgár în așezarea sălcuțeană de la Cuptoare**, în: Banatica, 1981, p. 40.
60. JERCOȘAN, N., **Considerații asupra eneoliticului și a perioadei de tranziție la epoca bronzului în nord-vestul României**, în: Simpozia traco-logica, nr. 8., Satu Mare-Carei, 1990, p. 32.
61. VLASSA, N., **op. cit.**
62. ROMAN, P., **op. cit.**, p. 26.
63. VLASSA, N., **op. cit.**, p. 360.
64. Ibidem
65. Ibidem, p. 360-361.
66. MAKKAY, J., în: ActaArchHung, 28 (1976), p. 251-280.
67. RACZKY P., **Adatok a bodrogkeresztúri kultúra Déli kapcsolataihoz és kronológiájához**, în: AE, 109, 1982, p. 180-188.
68. Ibidem
69. Ibidem
70. Ibidem, p. 182-183.
71. Ibidem, p. 188.

A délkelet-erdélyi késő eneolitikumi (rézkori) felfedezések korszakolása (Kivonat)

A Tisza műveltség és annak későbbi szakaszai régészeti leletei Délkelet-Erdélyben aránylag egységesek. Az időrendi korszakolás valamint a műveltség szerinti felosztás elsősorban a feltárt cserépanyag túlnyomó többsége szerint történik. Ezek mellett, bár kisebb mértékben, a kő-, csont- és fémtárgyaknak, főleg a rézből készítetteknek is megvan a maguk fontossága. A kronológiai és műveltség szerinti felosztásban, különösen a cserépanyag elemzésében valós segítséget nyújt a Bodrogkeresztúr, Pusztastvánháza, Hódmezővásárhely-Kotacpart, Deszk, Jászladány, Hódmezővásárhely-Kökénydomb stb. településeken feltárt anyaggal való analógia. A kőtárgyaknál, mint az obszidián-, andezit- és kovalemezmagok esetében, bár kis mennyiségben, a bodrogkeresztúri műveltséggel való analógiát a ludasi állomás előtti Marosgeze községi kőbányában feltárt sírbeli leletek képezik. A délkelet-erdélyi településeken feltárt fémtárgyak és eszközök részben készültek, és kronológiailag a bodrogkeresztúri műveltséghez sorolhatók. A

tiszapolgári törzseket Románia területén Românești néven ismerik, e megnevezést Petre ROMAN kutató használta legelőször, a Temes megyei Tomești község Românești barlangban talált jellegzetes leletek alapján. A Tiszapolgár és Românești típusú műveltség képezi a helyi neolitikum további, eneolitikumi fejlődését, melyet a délkelet-erdélyi településeken is megtalálunk.

in the cave at Românești, the village Tomești (Timiș County). In a way the Tiszapolgár culture and the Românești type represent the evolution in the eneolithic era of the local neolithic fund, a fact which can be proved with finds from South-Eastern Transylvania as well.

The Periodicisation and Chronology of the Eneolithic Discoveries of the Late (Post-Ariuşd) Period in South-Eastern Transylvania

(Abstract)

The archeological material belonging to the Tisza culture in its late phases, discovered in the South-Eastern Transylvania, has a relatively unitary character. The periodicisation as well as the chronical timing and cultural characterisation can be made on basis of the ceramics pieces discovered, which dominate quantitatively. Beside them, the lythical pieces (stones), the bone and especially the metal pieces have also an important role in the chronological timing of the discoveries. In the analysis of the ceramic material especially, in the cultural and chronological timing we can very well make use of the analogies among Bodrogkeresztúr, Pusztaiavánháza, Hódmezővásárhely-Kotacpart, Deszk, Jászládány, Hódmezővásárhely-Kökénydomb, etc. The lythical pieces (stones), represented by obsidian nucleuses and flint blades can be associated with the objects discovered in the grave situated in the stone quarry at the border of the village Gheja (Marosgeze), in front of the railway-station at Luduş (Ludas), attributed to the Bodrogkeresztúr culture. The metal objects and tools discovered in the settlements in South-Eastern Transylvania are of cooper and chronologically dated to the Bodrogkeresztúr culture. On the territory of Romania, the Tiszapolgár cultures are known under the name Românești, a term used for the first time by Petre ROMAN, after the discoverien

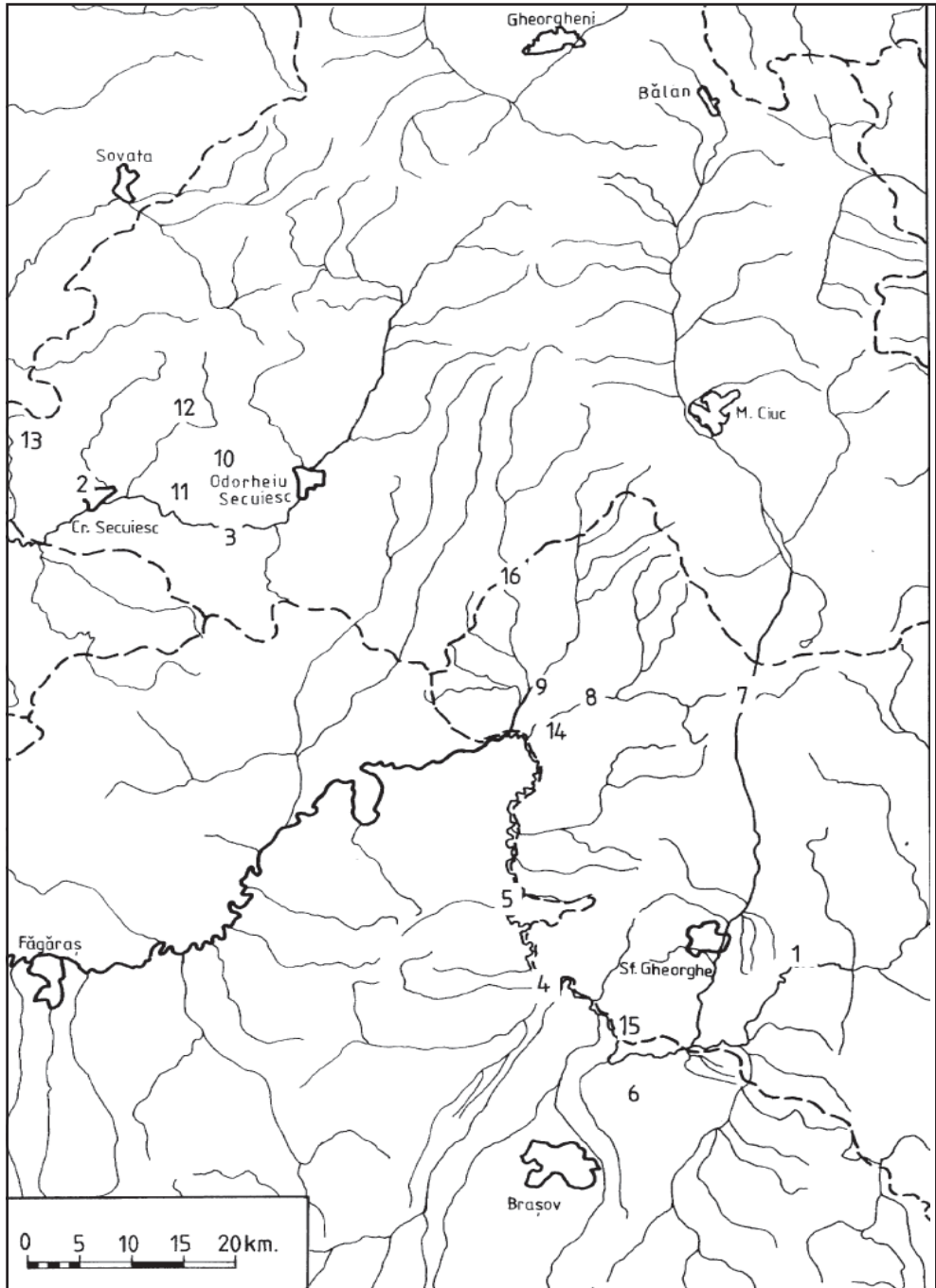

Figura 1. Descoperiri eneolitice târzii în SE Transilvaniei. 1 - Reci, 2 - Cristuru Secuiesc, 3 - Mugești, 4 - Feldioara, 5 - Măgheruș, 6 - Hărman, 7 - Bicsadul Oltului, 8 - Biborțeni, 9 - Tălișoara, 10 - Șimonești, 11 - Porumbenii Mici, 12 - Medișorul Mare, 13 - Eliseni, 14 - Baraolt, 15 - Ariușd, 16 - Merești

Unele probleme ale epocii bronzului târziu în sud-estul Transilvaniei

(Rezumat)

În urma cercetărilor arheologice întreprinse pe teritoriul județelor Covasna și Harghita, timp de mai bine de un deceniu, s-a adunat un imens volum de material din epoca bronzului târziu. În perioada mijlocie a epocii bronzului cultura Wietenberg a intrat în contact în această regiune cu unele elemente ale culturii Tei, pe care le absoarbe, și respinge pătrunderea grupului cultural Monteoru. Săpăturile executate la Eliseni, Simonești, Turia au adus argumente incontestabile că avem de-a face cu o altă cultură independentă din epoca bronzului, care se încadrează între culturile Schneckenberg și Wietenberg și care a contribuit, pe lângă alte influențe culturale, la formarea acestei ultime culturi. Pentru faza de început și cea finală a culturii Wietenberg au furnizat date importante săpăturile de la Nicoleni, Miercurea Ciuc, Eliseni, Șimonești, Turia. Tot acestei perioade târzii a epocii bronzului aparține și necropola de incinerare în urne, descoperită la Turia, precum și cetatea Turiei, o cetate cu val și șanț de pământ, care se încadrează în grupul cetăților de tip „Schlackenwall”, cunoscute în vestul Transilvaniei din perioada pătrunderii purtătorilor culturii mormintelor tumulare în sud-estul Transilvaniei. Tot în etapa finală, sau în perioada de trecere de la cul-

tura Wietenberg la cultura Noua, se încadrează și inventarul unui bordei, descoperit la Turia. Pe baza unor noi descoperiri, făcute la capătul municipiului Sf. Gheorghe, cartierul Simeria Veche și a materialului de la Ghidfalău, se poate spune că nu fazele I-II ale așezării de la Reci reprezintă cea mai timpurie perioadă a Hallstattului în sud-estul Transilvaniei, ci cultura Gava. Aceste rezultate reprezintă noutăți semnificative cu privire la epoca bronzului târziu și a primei vârste a fierului în sud-estul Transilvaniei.

În urma cercetărilor arheologice întreprinse pe teritoriul județelor Covasna și Harghita, timp de mai bine de un deceniu, s-a adunat un imens volum de material și s-au conturat o serie de aspecte noi ale istoriei străvechi ale acestor ținuturi.

Una dintre epocile cele mai mult cercetate în sud-estul Transilvaniei este considerată epoca bronzului tracic, al cărei material cultural este cunoscut din mai multe descoperiri întâmplătoare și din săpături sistematice.

În următoarele rânduri ne vom ocupa cu unele aspecte ale dezvoltării culturilor Wietenberg și Noua în sud-estul Transilvaniei. Cu privire la geneza și dezvoltarea culturii Wietenberg, părerea specialiștilor este că avem de-a face cu o cultură care s-a format pe un fond cultural Coțofeni – Schneckenberg, în podișul Transilvaniei, și domină acest teritoriu în perioada mijlocie a epocii bronzului¹.

În sud-estul Transilvaniei, această cultură a intrat în contact cu unele elemente ale culturii Tei, pe care le absoarbe și respinge pătrunderea grupului cultural Monteoru.

Unii cercetători consideră cultura Ciomortan drept o fază de dezvoltare a culturii Wietenberg². Săpăturile executate la Eliseni și Șimonești, în județul Harghita și la Turia, în județul Covasna, au adus argumente incontestabile că avem de-a face cu o altă cultură independentă din epoca bronzului, care se încadrează între culturile Schneckenberg și Wietenberg, și care a

contribuit, pe lângă alte influențe culturale, la formarea acestei ultime culturi³.

Pentru faza de început și cea finală a culturii Wietenberg au furnizat date importante săpăturile de la Nicoleni, Miercurea Ciuc, Eliseni și Șimonești⁴, din județul Harghita și de la Turia, din județul Covasna.

Pe baza unui depozit de obiecte de bronz de tip Uriu-Domănești, a unui ac de bronz cu cap romboidal, de tip cunoscut de la Medgidia și din depozitul de bronz de la Băleni, precum și a materialului ceramic descoperit, așezările culturii Wietenberg de la Miercurea Ciuc și Șimonești se încadrează la sfârșitul epocii bronzului⁵. Tot acestei perioade târzii a epocii bronzului aparține și necropola de incinerare în urne, descoperită la Turia, precum și cetatea Turiei, o cetate cu val și șanț de pământ, situată pe un promontoriu înalt, între comuna Turia și Băile Bálványos⁶ (Figura 2.). Această cetate se încadrează în grupul cetăților de tip „Schlackenwall”, cunoscute în vestul Transilvaniei. Din punct de vedere cronologic, cetatea se încadrează în perioada pătrunderii purtătorilor culturii mormintelor tumulare în sud-estul Transilvaniei, cultură reprezentată prin mormântul descoperit la Sînzieni⁷.

Tot în etapa finală, sau în perioada de trecere de la cultura Wietenberg la cultura Noua, se încadrează și inventarul unui bordei, descoperit la Turia. Materialul ceramic descoperit în această locuință conține vase și fragmente de vase, care au elemente de decor din faza finală a culturii Wietenberg, dar și din faza de început a culturii Noua.

Pe locul denumit „Județ”, pe o terasă ridicată a pârâului Turia, la capătul nord-estic al comunei a fost descoperită o altă locuință de suprafață de tip Noua, în vecinătatea necropolei de incinerare în urne, aparținând culturii Wietenberg. Dimensiunile locuinței au fost stabilite de urmele de pari, aceasta fiind de 5 x 4 m. În colțul nord-estic a fost o vatră circulară, construită din pietre mari (Figura 2.). Inventarul constă dintr-un vas-borcan, sub buză decorat cu brâu alveolat (Figura 2/1.), străchini cu toate supraînălțate cu butoni. O valvă de tipar fragmentar a servit la turnarea acului de bronz. Pe baza inventarului

descoperit, locuința aparține unei faze în plină dezvoltare a culturii Noua.

Butonul de os, descoperit într-o așezare de cultura Noua, la Tg. Secuiesc, ridică problema influențelor miceniene în Transilvania, pe care le găsim și în materialul culturii Wietenberg, care are multe legături cu cultura Noua⁸.

La Ghidfalău, județul Covasna, pe o terasă a Oltului a fost descoperită o așezare cu trei nivele de locuire. În nivelul de mijloc locuința a avut forma dreptunghiulară, lătuiala podelei fiind așezată pe bârne. Urme de pari nu au fost observate. În cel de-al treilea strat, cel de sus, au fost depistate mai multe vetre, construite din pietre, dar forma locuinței nu s-a putut stabili. Aceste vetre de la Ghidfalău sunt contemporane cu locuința de cultura Noua de la Turia, care are suprafața delimitată de pari și o vatră făcută din pietre în colțul estic. După materialul descoperit se pare că aparține într-o fază târzie, sau chiar ultima a culturii Noua.

Pe baza unor noi descoperiri, făcute la capătul municipiului Sf. Gheorghe, cartierul Simeria Veche (Figura 3/2.) și a materialului de la Ghidfalău, se poate spune că nu fazele I-II ale așezării de la Reci reprezintă cea mai timpurie perioadă a Hallstattului în sud-estul Transilvaniei (Figura 3/3-4.), ci cultura Gava.

La Sf. Gheorghe și la Ghidfalău au fost descoperite așezări care aparțin culturii Gava⁹. Vestigii ale acestei culturi au fost găsite și la Turia, pe locul denumit „Telek”, unde, într-o groapă, deranjată de o altă groapă din epoca feudală, au fost găsite fragmente de vase, care aparțin culturii Gava.

Din cele relatate mai sus, reiese că în sud-estul Transilvaniei au fost atestate fazele de început și de sfârșit ale dezvoltării culturilor Wietenberg și Noua. Necropola de incinerare în urne, descoperită la Turia, reprezintă o fază de dezvoltare târzie, poate ultima, a culturii Wietenberg¹⁰.

La Nicoleni, județul Harghita și la Turia, județul Covasna, au fost depistate vestigii care atestă faza de trecere la cultura Noua. Descoperirile de la Sf. Gheorghe și Ghidfalău au

dovedit prezența culturii Gava în sud-estul Transilvaniei, fapt care atestă că cea mai timpurie fază a primei vârste a fierului (Hallstatt), în sud-estul Transilvaniei, o reprezintă cultura Gava și nu aşezarea de la Reci, faza I. și II. Aceste rezultate, obținute în urma cercetărilor executate în ultimii ani, ridică o mulțime de probleme cu privire la epoca bronzului târziu și a primei vârste a fierului în sud-estul Transilvaniei.

Pentru rezolvarea acestor probleme mult discutate, considerăm că informațiile noastre sunt încă insuficiente și sunt necesare mai multe săpături sistematice și tratarea problemelor în contextul culturilor din regiunile învecinate.

Note

1. **Istoria României**, I. București, 1960, pag. 112.
2. GHIDIOȘAN, N., **Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României, Așezarea Wietenberg de la Derșida**, 1980, pag. 71.
3. SZÉKELY, Z., **Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei**, în: SCIV, 3. T. 22. 1971, pag. 399.
4. Idem, **Contribuții la dezvoltarea culturii Noua în sud-estul Transilvaniei**, în: Studii și Comunicări, 12, Muzeul Brukenthal, 1965, pag. 21-34.
5. Idem, **Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei**, în: SCIV, 3. T. 22. 1971, pag. 397.
6. Raport de săpătură prezentată la sesiunea de rapoarte de la Deva.
7. SZÉKELY, Z., **Cultura mormintelor tumulare în sud-estul Transilvaniei**, în: SCIVA, T. 28. nr. 1. 1977, pag. 125-127.
8. Idem, **Butonul de os de la Tg. Secuiesc, (jud. Covasna)**, în: SCIVA, T. 29, 1978, pag. 289-290.
9. SZÉKELY, Zs., **Le début de l'âge du fer dans le Sud-Est de la Transylvanie**, în: Acta Musei Napocensis 31, 1994, Cluj-Napoca, pag. 173-179.
10. SZÉKELY, Zs., **Necropola de incinerare în urne de la Turia, județul Covasna**, în: Cercetări arheologice în aria nord-tracă; Buc. 1995, pag. 127-147.

Délkelet-Erdély késő bronzkori fejlődésének egyes kérdéseiről (Kivonat)

Az elmúlt évtizedek kutatási eredményei nyomán új elemekkel gazdagodott Délkelet-Erdély késő bronzkori kronológiája. A bronzkor közepén a Wietenbergi kultúra kapcsolatba kerül ezen a vidéken a Tei kultúra bizonyos elemeivel, amelyeket magába olvaszt, ugyanakkor megakadályozza a Monteoru műveltség hordozóinak a betörését.

A Hargita megyei Székelyszenterzsébeten és Siménfalván végzett ásások, valamint a Kovászna megyei Torján feltárt leletek azt bizonyítják, hogy a Csomortáni műveltség a Schneckenbergi és a Wietenbergi kultúrák közé ékelődik be, és más kultúrhatások mellett hozzájárult a Wietenbergi kultúra kialakulásához, amelynek a kezdeti és a végső fejlődési szakaszát képviselik a székelyszentmiklósi, csíkszeredai, székelyszenterzsébeti, siménfalvi és torjai leletek. Szintén a késő bronzkorból való egy urnasíros, hamvasztásos temető Torjáról, valamint a Torja vára, amelyet földhányással és védőárokka láltak el. Ez a vár az Erdély nyugati részén ismert „Schlackenwall” típusú erődítmények legkeletibb képviselője, és időrendi sorrendben a halomsíros kultúra hordozóinak Délkelet-Erdélybe való betörésével esik egybe. Torján nemrég előkerült egy késő bronzkori lakóház, amelynek kerámiaanyaga részben a Wietenbergi, részben pedig a Noua kultúrára jellemző elemeket tartalmaz. Sepsiszentgyörgy határában, az ún. „Csemetekertben” és Gidófalván a Gáva kultúrát képviselő kerámia került elő, ami azt bizonyítja, hogy Délkelet-Erdélyben a kora vaskor legkorábbi szakaszát nem a Rétyen előkerült település I. és II. szakasza, hanem a Gáva kultúra képviseli. Ezek a kutatások megváltoztatják e vidék késő bronzkori, valamint kora vaskori kronológiai fejlődéséről korábban kialakult ismereteinket.

Some Aspects of the Late Bronze Age in South-Eastern Transylvania

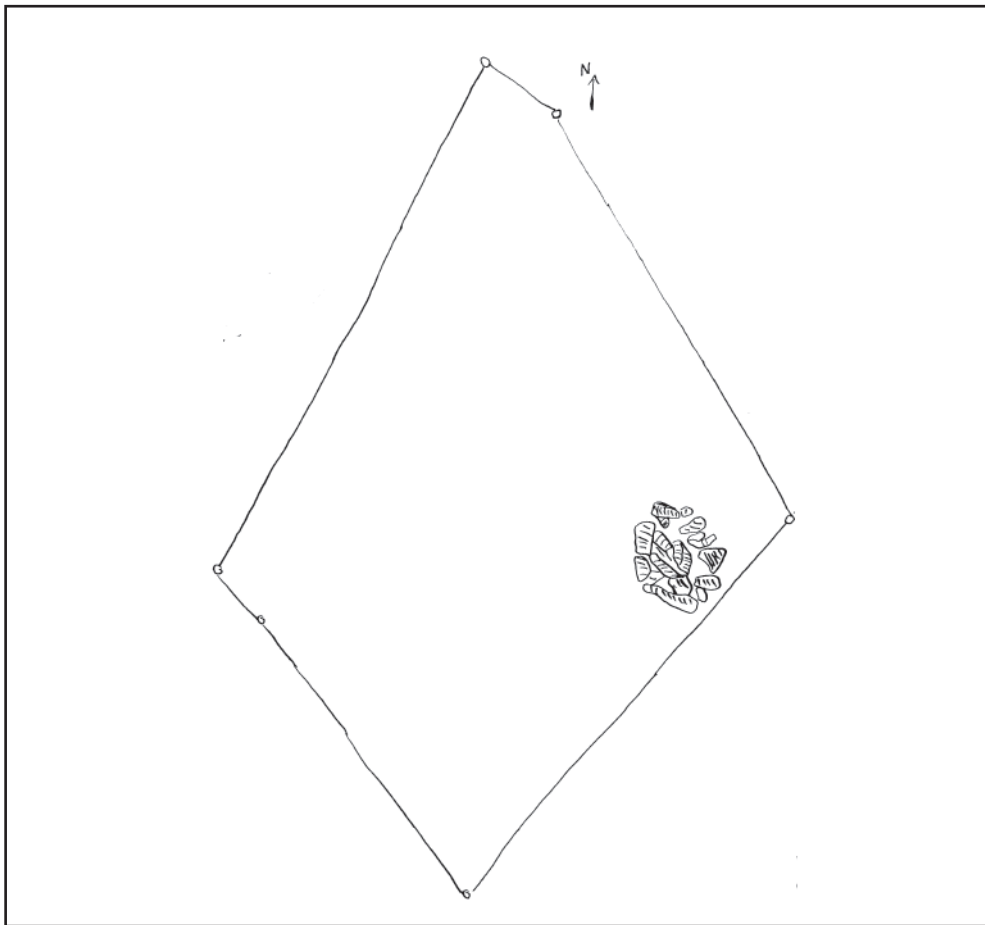
(Abstract)

According to the results of the systematic archaeological investigations effected during the last decades in South-Eastern Transylvania, the principal cultures of the early and middle Bronze Age were identified. In the middle of the Bronze Age the Wietenberg culture developed; the Noua culture belongs to the period of transition from the Bronze Age to the first Age of the Iron. About the final stage of the Wietenberg culture we can say that the settlements from Șimonești

and Nicoleni in the valley of the river Târnava Mare and from the Miercurea-Ciuc, in the Olt valley, and settlement from Turia in the valley of the river Râul Negru supply important information. The ceramics material discovered in these settlements, especially from Nicoleni, represent the final stage of the Noua culture. In the settlement situated at Turia (Covasna County), on the left bank of Turia brook, a hut with a rich ceramics material was uncovered in which, near some fragments of vessels, belonging to the Wietenberg culture, – the leader type is represented by some vessels with upward pointing band handles with a knob. The hut has a rectangular form, with a

trace of club pale, and with a round fireplace maked on stone. The settlement – after the ceramics material - represents an advanced stage of Noua culture. At Sf. Gheorghe, near the town, and at Ghidfalău were discovered the settlements of the Gáva cultures. Thus we can say that in South-Eastern Transylvania the first stage of the First Iron Age is not represented by the discoveres from Reci, 1st and 2nd stages, but by the Gáva culture. After this summary presentation we can say that the chronological development of this region at the end of the Late Bronze Age and the Beginning of the First Iron Age is an open problem for the time being.

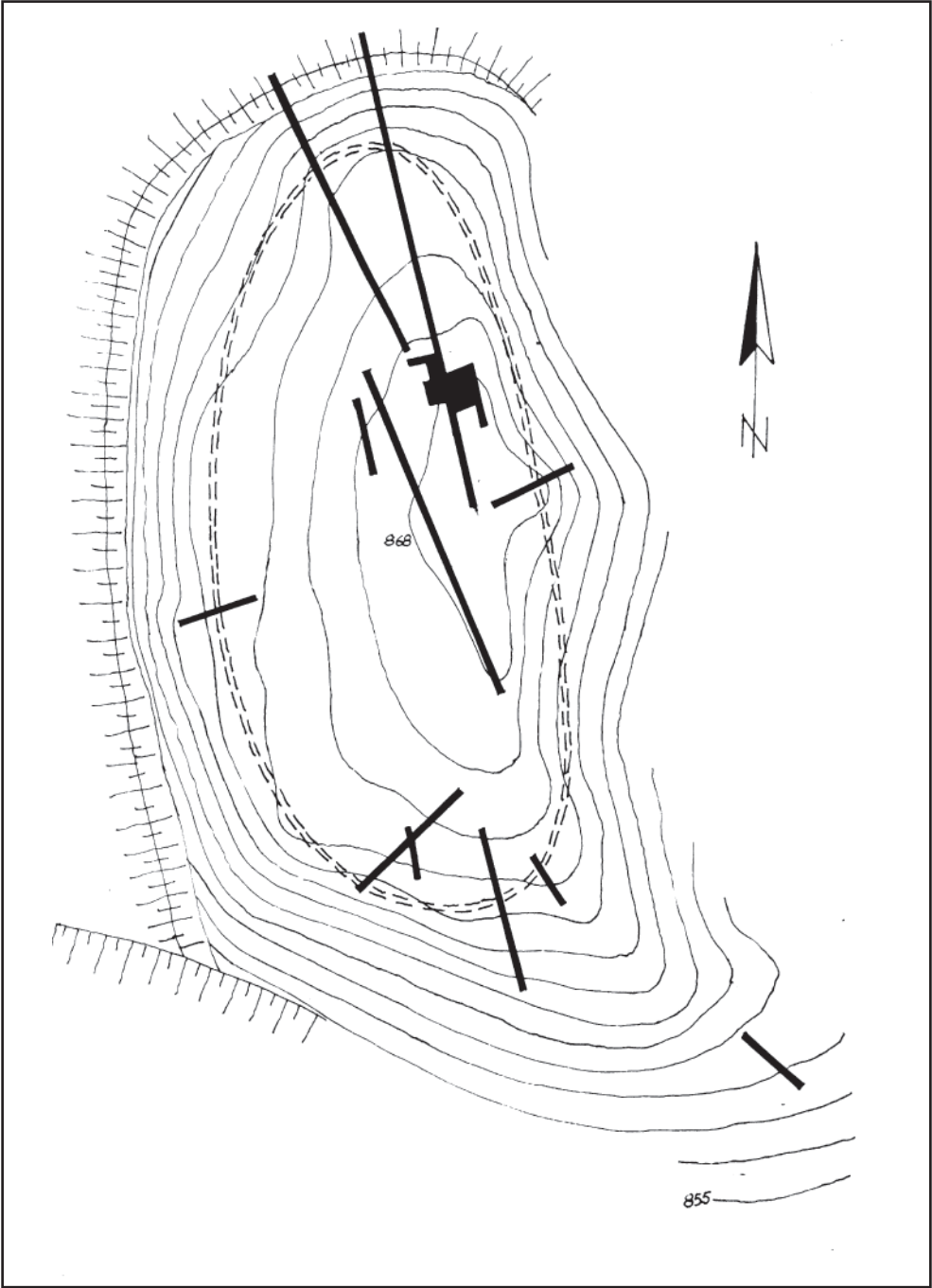

Figura 2. Planul cetății din epoca bronzului de la Turia

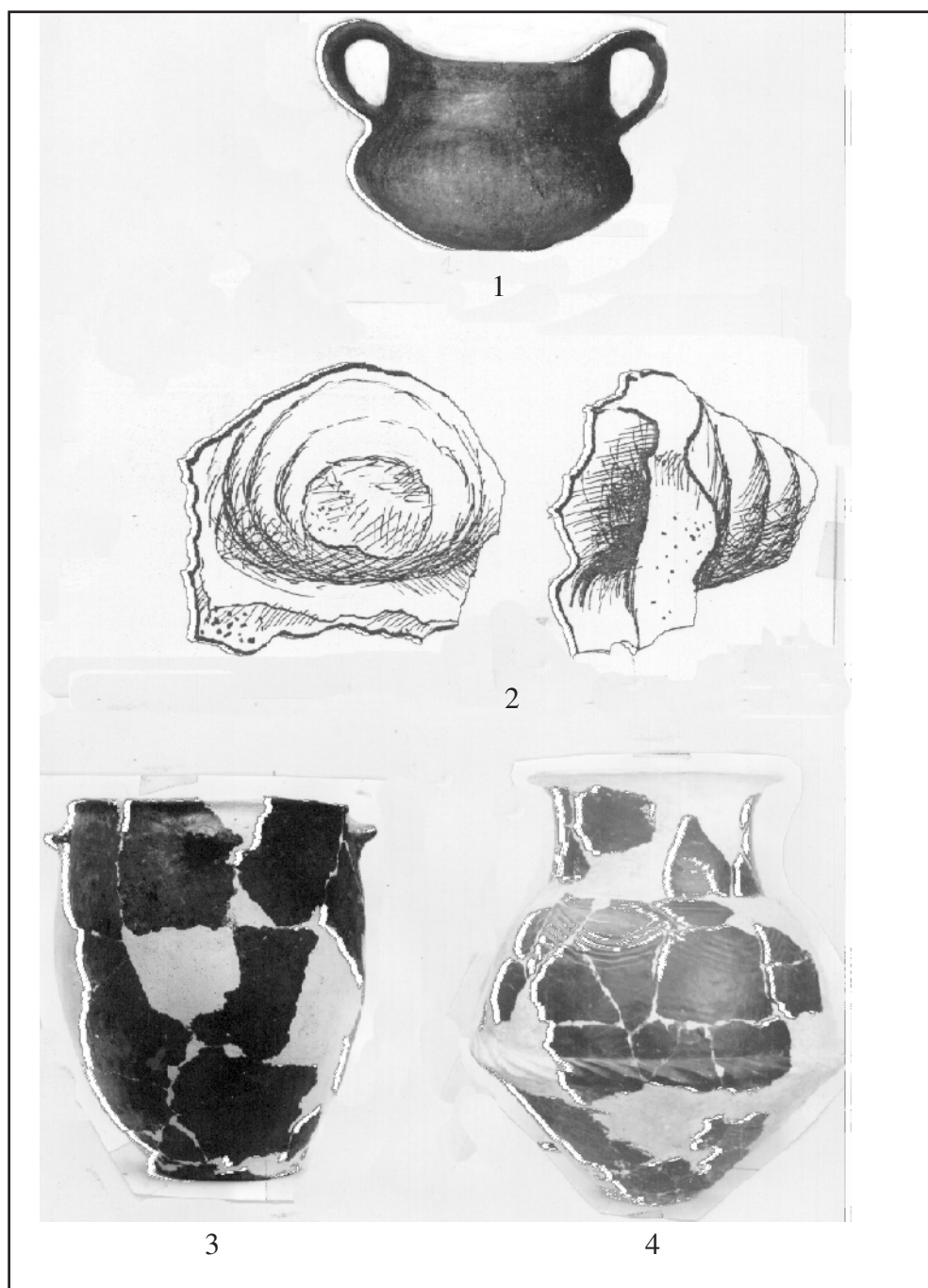

Figura 3./ 1.Vas din locuința Noua de la Turia, 2. Fragmente cu buton de tip Gava de la Sf. Gheorghe, 3-4. Vase descoperite la Reci.

Egy római figurális bronz tárgy Énlakáról

(In memoriam dr. MOLNÁR István)

(Kivonat)

Szerző az énlaki római tábor területén, az 1940-es években MOLNÁR István (a Székelykeresztúri Múzeum alapítója, majd igazgatója) által talált bronz fibula vagy egyéb rendeltetésű tárgy leírását adja. A tárgyra (9,5 x 0,7 x 0,4 cm) fibulaként analógia nem ismeretes. A táborban az előkerült feliratyanyag alapján számos, nem-latinyelvű provinciákból származó katonai és polgári személy tartózkodott, a közlésre került bronz tárgy valamelyik afrikai származású katona tulajdonát képezhette.

A nemrég elhunyt dr. MOLNÁR István, a kiváló néprajzkutató, a Székelykeresztúri Múzeum alapítója, helytörténeti kutatással is foglalkozott. Nevéhez fűződik az énlaki római tábor¹, a kiskalambfalvi Galat/Omlástetőn², valamint a Kis- és Nagy-Küküllő völgyében levő kora középkori települések felkutatása és feltárásuk szorgalmazása³.

Az énlaki római táborban végzett rendszeres ásatások előtt⁴ (1947, 1950) terepbejárás alkalmával dr. MOLNÁR István a tábor területén egy római császárkori éremmel együtt egy bronz tárgyat talált, melynek leírását az alábbiakban közöljük és megkíséreljük funkcionális alkalmazását meghatározni.

A bronz tárgy kettős szalagfonatos pánt, melyet az egyik végén egy 0,5 x 0,9 cm nagysá-

gú, bronzból készült tok kapcsol össze, utóbbi letörött végének alsó részén egy tűnek vagy rugónak a lyukas helye található. A szalagfonatos pánt másik végén a két oldalon a szalagfonatokat bezáró 0,3 cm széles pánt kiszélesedik, s lemez-ként összefogja a szalagfonatos pántokat. A lemez alsó és felső bevágása arra mutat, hogy ezen a végen egy csuklós szerkezet lehetett. A szalagfonatos pántok közepén két nagyobb, a két szélén egy-egy kisebb turbános férfifej van bronzból a szalagra erősítve. Egy nagyobb a kisebb és a nagyobb figurák között, valamint a jobb oldalon a kisebb figura hiányzik. A hiányzó figurák helyét a szalagfonathoz forrasztott kis lemezkarikák jelzik. A tárgy méretei: hossza 9,5 cm, szélessége 0,7 cm, vastagsága 4 mm (1. ábra).

Ami a bronz tárgy funkcionális alkalmazását illeti, formájának ívszerű görbülete, valamint végeinek a kiképzése arra mutat, hogy ruhadísz, kapcsolótű (fibula) lehetett. Nincs kizárva más rendeltetése sem. Mint fibula, erre a formára analógiát nem ismerünk. Csuklós szerkezetű fibulák ismeretesek római területről, de ez a típus idegen a római fibulaformáktól. A kengyel hajlított, a fejlap és a tűtartó le van törve. A fejeken levő turbán, valamint a nagyobb figura mellét borító ruha szegélye azt mutatja, hogy ennek a tárgynak az eredete a római birodalom valamelyik Európán kívüli tartományában keresendő. A fejek, a szembenéző arckok a kispasztika szép alkotásai.

Arra a kérdésre, hogy ez a bronz tárgy mely római kori népelemnek a hagyatéka, csak a táborban állomásozó csapatok elnevezése, valamint az itt talált feliratos emlékeken szereplő nevek adhatnak felvilágosítást. A táborban talált bélyeges téglák és feliratos kövek a Cohors III Hispanorum Equitata, a Cohors I Alpinorum valamint a Cohors VIII Raetorum civium Romanorum equitata torquata csapattekhez tartozók, valamint a polgári személyek neveit őrizték meg. Ezek a nevek adhatnak felvilágosítást a talált bronz tárgy eredetére vonatkozólag.

Századunk elején BUDAY Árpád Énlakáról két feliratos követ ismertet.⁵ Az egyiket egy Valentinus nevű rabszolga állítja Dianának.⁶ Ennek az istennőnek és Marsnak a Cohors III

Hispanorum parancsnoka T. Aelius Crescentianus szintén fogadalmi oltárkövet állít.⁷ Három felirat Juppiternek van szentelve,⁸ egyet pedig L. Verus császárnak az üdvéért állítottak.⁹ C. DAICOVICIU egy sírkő töredékét ismertette.¹⁰ PAULOVITS István egy Eros nevű rabszolga Juppiternek állított feliratos követ ismerteti.¹¹ Az 1950-ben végzett ásatáskor került elő a Cohors VIII Raetorum civium Romanorum equitata torquata által Hadrianusnak állított feliratos kő.¹² 1961-ben egy, 1975-ben még két feliratos kő került elő. Az első egy sírfelirat, melyet egy Venusta nevezetű libertina állított patronusának.¹³ A másik két feliratos kő közül az egyiket a Cohors III Hispanorum egyik parancsnoka, Serenus állítja Jupiter tiszteletére.¹⁴ Ugyancsak Juppiternek állítanak fogadalmi követ Aurelius Firminus és Aurelius Firmanus, akik valószínűleg katonái voltak ennek a csapattestnek.¹⁵

A feliratos emlékek¹⁶ alapján megállapítható, hogy a helyőrség katonáin kívül a polgári településen is voltak nem római származású személyek. A Cohors III Hispanorum parancsnokai közül az egyik Anianus Numídiából¹⁷ (domo Tipasa), egy másik meg P. Divius Italicus Mauretenia Caesariensis-ből származott.¹⁸

A fennebb felsorolt feliratos kövek nyilvánvalóvá teszik, hogy a táborban állomásozó csapatok katonái és tisztjei között számos nem latin eredetű, hanem idegen, így az afrikai provinciákból besorolt katona volt. A közlésre került bronz tárgy (fibula) valamelyik afrikai származású katona tulajdonát képezhette.

Jegyzet

1. SZÉKELY, Zoltán, in: **Almanah 1879-1954**, Târgu Mureş, 1955, 32; idem, in: SCIV, I, Anul II, 1951, 304-306
2. Idem, in: Aluta, XVII, 1984, 152
3. SCIVA. 2. T. 39, 1988, 169-198
4. SZÉKELY, Zoltán, **i.m.**; PAULOVITS István, **Dacia Keleti Határvonala**, 1944, 43-48
5. BUDAY Árpád, in: Erdélyi Múzeum, 1936, 138
6. Ibidem
7. CIL. III. 948, (-7718)
8. CIL. III. 946, 947 és 6257
9. CIL. III. 949
10. DAICOVICIU, Constantin, in: Dacia, VII-VIII, 1937 – 40, 318

11. PAULOVITS István, **i.m.** 47

12. SCIV, I. An. II. 1951, 305

13. SZÉKELY, Zoltán, in: SCIVA. 1, An. XIV, 1963, 163-164

14. Idem, in: SCIVA, 3. T. 29, 1978, 441-442

15. Ibidem, **i.m.** 443

16. Az énlaki tábor feliratos emlékeinek listáját közli RUSU, I. I., in: **KELEMEN Lajos Emlékkönyv**, Kolozsvár, 1957, 532-541

17. CIL. III. 945

18. CIL. III. 6257

Piesă de bronz romană figurală din castrul de la Inlăceni (j. Harghita)

(Rezumat)

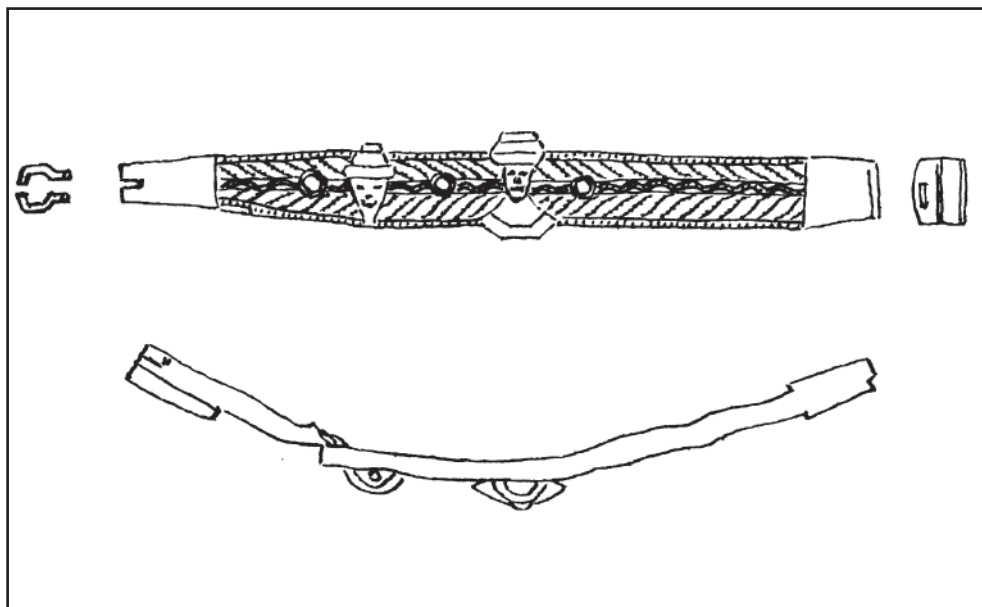
Autorul descrie piesa de bronz figurală (9,5 x 0,7 x 0,4 cm, fibulă, sau cu altă destinație) găsită de István MOLNÁR (întemeietor și mulți ani de-a rândul director al Muzeului de la Crisur Secuiesc) la mijlocul anilor '40, pe teritoriul castrului roman de la Inlăceni (j. Harghita). Fibule romane analoage în provinciile latine nu se cunosc. În rândurile garnizoanei și ale populației civile din castru se găseau multe persoane având originea în provinciile elatine. Piesa de bronz prezentată pare să fi aparținut unui militar de origine africană.

A Roman Bronze Figural Object from Énlaka (Inlăceni, Harghita County)

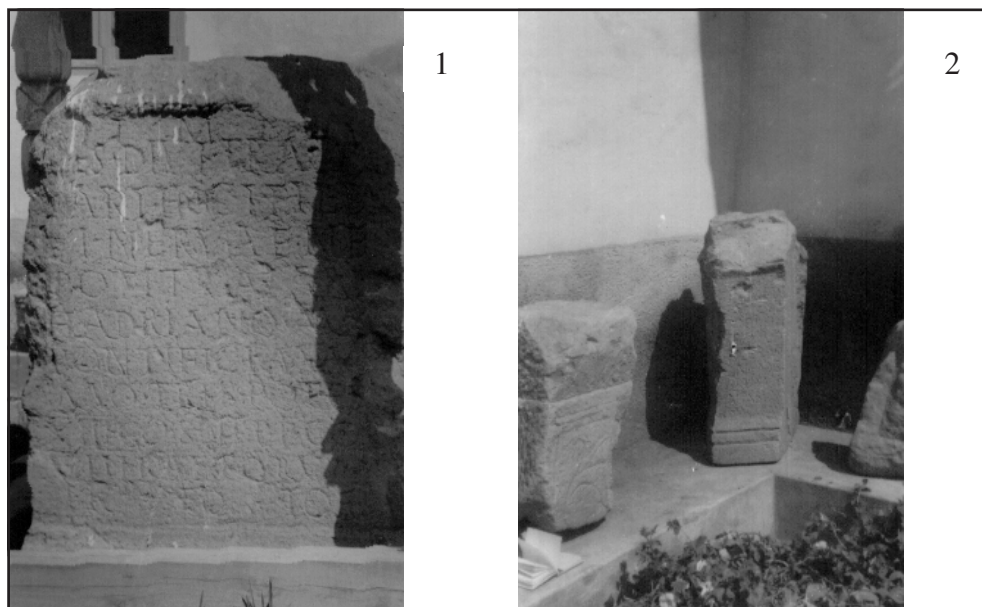
(Abstract)

The author gives the description of a bronze fibula he had found in the forties on the territory of the Roman camp. The object as such has no other analogies and its dimensions are 9.5 x 0.7 x 0.4 cm. In the camp, according to the numerous inscription-materials, many private persons and officials may have stayed for a period as soldiers, thus the object presented might have belonged to a soldier of an African origin.

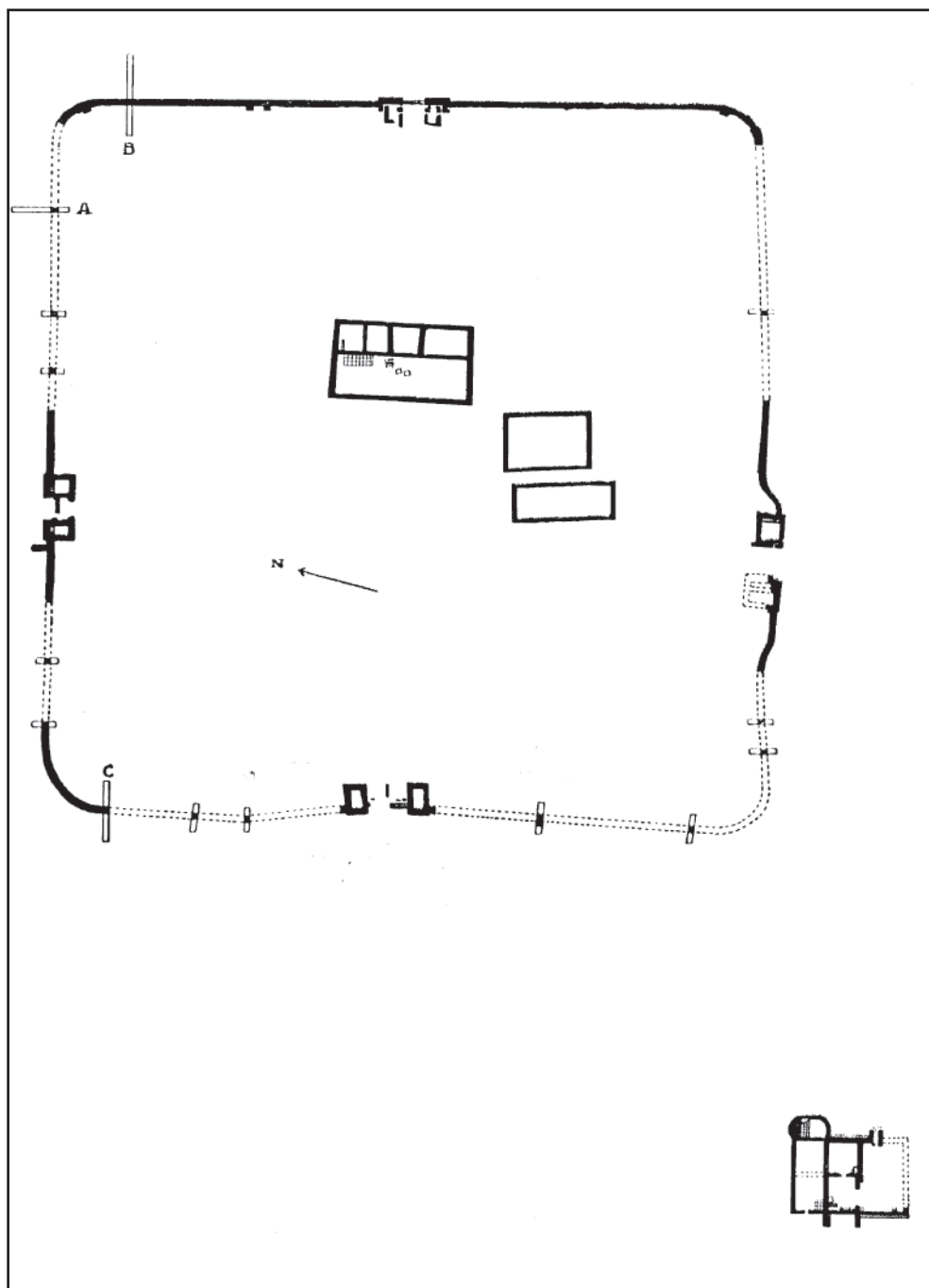

1. ábra Az Énlakán talált római figurális bronz tárgy rajza

2. ábra 1. Feliratos kő az énlaki római táborból, állította Hadrianus császárnak Kr. u. 129-ben a Cohors VIII Raetorum civium Romanorum equitata torquata, 2. Énlaki római tábor. A Cohors IV Hispanorum által állítatott kő és feliratos társa, melyeket a nyugati kapunál küszöbkőnek használtak a Kr. u. 3. században. (Székelykeresztúri Múzeum kőtára)

Vestigii arheologice din secolele IV., VI. și XI-XII. p. Chr., de la Chilieni (j. Covasna)

(Rezumat)

Cercetările începute în 1987, au continuat anual pe terasa râului Olt de la Chilieni – Sf. Gheorghe. În 1996 s-au executat lucrări în prelungirea nordică a lucrărilor din 1995. S-au descoperit vestigii arheologice aparținând secolelor IV., VI. și XI., XII. p. Chr. Materialul de sec. IV. p. Chr. constă din: o cataramă din fier prevăzută cu spin; o fibulă romboidală din bronz, fragmentară; un pieptene de os, fragmentar, două puluri din ceramică confecționate din pereții unor vase și fragmente în special de la vase mari de provizii modelate la roată și arse cenușiu (Krausengefässe). Materialul de sec. VI. p. Chr. constă din câteva fragmente ceramice și dintr-un pieptene de os, fragmentar, cu dinții bilaterali. Vestigiile aparținătoare sec. XI-XII. p. Chr. constau din numeroase fragmente ceramice, fragmente de căldări de lut, ca de altfel și obiecte din fier și ceramică: un vârf de săgeată, trei fusaiole plate din ceramică, imitând pe cele plate din plumb descoperite la Doboz – Hajduirtás (Ungaria). Căldările de lut sunt reprezentate de șase fragmente de buze teșite orizontal și trase în interior, prevăzute cu două orificii, lucrate la roată și se pot atribui pecenegilor sau maghiarilor. Tot la ultimele se încadrează și vatra unei instalații de foc, de formă circulară, descoperită pe terasa Oltului.

Cercetările începute în 1987 au continuat anual pe terasa râului Olt de la Chilieni – Sf. Gheorghe. În 1996 de la marginea casetei nordice din 1995 s-a deschis pe malul terasei, inițial, un șanț (S_1) având dimensiunile de 14,00 x 1,00 m, care apoi a fost prelungit spre sud cu încă 10,30 m. Acest lucru s-a impus întrucât în profilul malului terasei Oltului s-au surprins gropi în formă de sac și benzi de chirpic. Între 0 m - 9,00 m pe axa șanțului inițial S_1 , s-au deschis spre est două casete (C_2 ; C_3) având o lățime totală de 2,80 m, iar în apropierea intrării principale a S.C. Pilon S.R.L. în malul terasei (unde s-a surprins o bandă de chirpic) s-a deschis caseta C_1 având dimensiunile de 1,30 x 3,80 x 1,80 x 3,80 m.

Prin trasarea și cercetarea casetelor, șanțurilor avute în vedere s-au descoperit vestigii arheologice aparținând secolelor IV., VI. și XI-XII. p. Chr. Materialul de sec. IV. p. Chr., provine din S_1 , prelungirea S_1 și constă din: o cataramă din fier prevăzută cu spin; o fibulă romboidală din bronz, fragmentară; un pieptene de os, fragmentar, probabil din categoria pieptenelor cu mâner semicircular datați în sec. IV. p. Chr.¹; două puluri din ceramică confecționate din pereții unor vase și fragmente în special de la vase mari de provizii modelate la roată și arse cenușiu (Krausengefässe), decorate cu caneluri, sau benzi de linii în val (Figura 1/1, 2, 3, 5, 7a, b). Materialele descoperite sunt similare cu cele din așezările și necropolele de la sud de Carpați și din Transilvania, ca de altfel și cu cele apărute anterior la Chilieni pentru această perioadă. Fibula descoperită este caracteristică pentru sfârșitul secolului al IV-lea și începutul sec. al V-lea p. Chr.

În perimetrul S_1 inițial și al casetelor C_2 și C_3 s-au descoperit parțial două locuințe (L_1 și L_2), cu un bogat material. Dimensiunile celor două locuințe nu au putut fi stabilite întrucât acestea se continuă înspre est, pe terenul agricol, astfel impunându-se continuarea cercetărilor. Urmele concludente de arsură și cenușă, ca și arderea ulterioară, care s-a surprins pe numeroase fragmente ceramice, ne indică faptul că locuințele au fost incendiate. În privința materialului de sec. VI. p. Chr., acesta a fost descoperit în L_1 în

apropierea malului terasei Oltului și constă din câteva fragmente ceramice și a unui pieptene de os, fragmentar, cu dinții bilaterali, lucrat din plăcuțe de os cu dinți bilaterali, prinse între două bare transversale, cu două nituri din bronz, atât cât s-a păstrat (Figura 1/4.). Barele transversale sunt ornamentate cu incizii constând din linii paralele care le mărginesc pe cele în val.

În Transilvania pieptenii cu dinți bilaterali sunt datați mai ales în secolul al VI-lea p. Chr., fiind atribuiți etno-cultural fie gepizilor, fie unei populații locale. Lipsa ceramicii ștampate (ștampilate) specific gepidice în nivelul în care a fost găsit pieptenele, ne face să credem că acesta a intrat în posesia populației locale în urma schimburilor pe care le practicau cu gepizii, fie că a fost confecționat local, ca în cazul locuinței-atelier de la Biharea din sec. VI.² Lipsa unui inventar mai bogat pentru vestigiile de sec. VI. p. Chr. atestă o locuire de scurtă durată în această perioadă la Chilieni.

Deasupra nivelelor de locuire datate pentru sec. IV. și VI. p. Chr., au fost surprinse în S₁, C₁, C₂, C₃ (locuința L₁ și L₂), vestigii aparținând sec. XI-XII. p. Chr. constând din numeroase fragmente ceramice, fragmente de căldări de lut, ca dealtfel și obiecte din fier și ceramică. În privința obiectelor din fier și ceramică acestea constau din: un vârf de săgeată (fragmentar lipsindu-i o aripioară) din fier cu gaura de înmănușare (Figura 1/6.), aproape identic cu cel de la Ungra, județul Brașov, descoperit în 1974³, trei fusaiole plate (una a fost confecționată din peretele unui vas) din ceramică, imitând pe cele plate din plumb descoperite la Doboz – Hajduirtás din Ungaria⁴ (Figura 2/1 a-c).

Căldările de lut sunt reprezentate de șase fragmente de buze teșite orizontal și trase în interior, prevăzute cu două orificii, lucrate la roată⁵ (Figura 2/2 a-c.), datate în a două jumătate a sec. al XI-lea, sau pentru sec. al XII-lea⁶. În privința atribuirii etnice a căldărilor de lut din Transilvania, în rândul cărora se înscriu acum și cele descoperite, ce-i drept fragmentar, la Chilieni, se impun următoarele precizări.

Petre DIACONU consideră că ele au fost aduse de pecenegii care au pătruns în Tran-

silvania în număr relativ mare în sec. al XI-lea⁷. În cazul nostru nu departe de Chilieni se află localitatea Besenyő (Pădureni), ceea ce înseamnă în limba maghiară peceneg, dovada toponimică atestând prezența acestei populații în zonă. La Sf. Gheorghe – Bedeháza Ferenc LÁSZLÓ în anii 1912-14, cu ocazia construirii căii ferate, studiind materialul descoperit, a surprins și câteva fragmente de căldări de lut pe care le-a datat în sec. XII-XIV., concluzie întărită și de K. HOREDŦ, în urma campaniei de săpături de aici, din 1949⁸. Dr. Zoltán SZÉKELY consideră că apariția căldărilor de lut în bazinul Carpaților este legată de venirea pecenegilor (sau cumanilor).⁹

La aceste considerații mai trebuie adăugată și afirmația lui I. FODOR, conform căreia în întreaga regiune a Dunării Mijlocii căldările de lut au fost răspândite de triburile maghiare, de la care au fost preluate apoi de alte comunități etnice, care locuiau aici¹⁰. Prezența maghiarilor, nu departe de Chilieni și Sf. Gheorghe – Bedeháza, în cimitirele de sec. XII. de tip Bjelo –Brdo de la Zăbala și Peteni ar putea constitui un element de susținere a afirmației lui I. FODOR privind atribuirea etnică a căldărilor de lut pentru maghiari.

Dacă la acestea se mai are în vedere și faptul că nu se pot separa în mod convingător inventarul arheologic caracteristic pecenegilor și maghiarilor, iar căldările de lut nu sunt date pe intervale mari, de peste un secol¹¹, considerăm că aceste manifestări ale culturii materiale, indică impactul populațiilor turanice în sud-estul Transilvaniei, în speță și la Chilieni. Pe baza considerațiilor analizate căldările de lut descoperite anterior și în 1996 în zona Sf. Gheorghe – Bedeháza, Chilieni nu pot fi etnic atribuite mai precis, situație valabilă dealtfel și pentru restul descoperirilor din Transilvania¹².

Fragmentele ceramice provin de la vase, mai ales oale-borcan, cu buzele fațetate și ornamentate cu linii simple sau în val, benzi de linii ondulate, care încheie o zonă de linii orizontale, benzi de linii ondulate cuprinse între benzi de linii orizontale, fie lipsite de decor (Figura 3/1-2., 4/1-3, 5.). Pentru vestigiile de sec. XI-XII. p. Chr., se încadrează și vatra unei instalații de foc, de formă circulară, având diametrul de 0,90-1,00

m, descoperită fragmentar (s-a păstrat numai jumătate din ea) în apropierea L2. Pe vatra care a avut un singur strat de lutuală s-a descoperit un fragment de vas cu baza fațetată de culoare neagră și fără ornament, care a fost supus unei arderi ulterioare (Figura 4/4).

Noițtea pe care a adus-o campania de cercetări din 1996 de la Chilieni constă și în prezența alături de vestigiile atribuite sec. IV. p. Chr., a celor pentru sec. VI. și XI-XII. p. Chr., care vin să întregescă imaginea perioadei migrației popoarelor și a feudalismului timpuriu în sud-estul Transilvaniei, în speță în așezarea de la Chilieni.

Note

1. DIACONU, Gh., **Thrggor. Necropola din sec. III-IV. e.n.**, București, 1965, p. 104.; MITREA, B.; PREDA, C., **Necropole din Sec. al IV-lea e.n. în Muntenia**, București, 1966, p. 244., fig. 66/5.
2. DUMITRAȘCU, Sever, **O locuință-atelier de lucrat piepteni (sec. VI. e.n.) descoperită la Biharea**, în: *Crisia*, XII, Oradea, 1982, p. 121.
3. POPA, Radu; ȘTEFĂNESCU, Radu, **Șantierul arheologic Ungra, județul Brașov**, în: *Materiale și Cercetări Arheologice*, Tulcea, 1980, p. 501.
4. KOVALOVSKI Júlia, **Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori falu ásátásáról**, în: *Archaeologiai Értesítő*, Budapest, 1975, Nr. 2., pl. 9., 1.
5. LUKÁCS, Antal, **Răspîndirea cãldãrilor de lut în România**, în: *SCIVA*, IV, Tomul 35, 1984, p. 320.
6. *Ibidem*, p. 324.
7. DIACONU, Petre, conferã LUKÁCS, Antal, în: *op. cit.* p. 323.
8. SZÉKELY, Zoltán, **Stãbilirea seculor în sud-estul Transilvaniei**, în: *Crisia*, Oradea, 1974, p. 91.
9. *Ibidem*, p. 93.
10. FODOR, L., în: *Archaeologiai Értesítő*, 102, 1975, 2, p. 250.
11. LUKÁCS, Antal, *op. cit.* p. 324.
12. *Ibidem*

A Kr. u. 4., 6. és 11-12. századi kilyéni régészeti leletek (Kivonat)

A Kilyén–sepsiszentgyörgyi, 1987-ben elkezdett Olt-marti kutatások évről évre folytatódtak. Az 1996-os ásátások az 1995-ös kutatási területtől északi irányba összpontosultak, ahol népvándorlás- és koraközépkori leletek kerültek felszínre.

A Kr. u. 4. századi leleteket egy tuskés vascsat, egy romboid alakú töredezett rézfibula,

két kerámiából készült játékkorong, egy törött, ívelt nyeles csontfésű és számos, főleg „Krausengefässe” típusú nagyméretű cserépedény-maradvány képezi.

A Kr. u. 6. századi leletek cseréptöredékek, valamint egy, a gepidáknak tulajdonított kétoldalas fogazatú csontfésű-töredék.

A Kr. u. 11-12. századból az alábbiakat említjük: egy törött nyílhegy; három darab lapos, kerámiából készített orsonehezék, amely hasonló a magyarországi Doboz – Hajdúirtáson feltárt ólomból készíthető; a besenyőknél vagy a magyaroknak tulajdonított agyagüsttöredékek; számos egyszerű vagy díszített, főleg edénycseréptöredék. Az alkalmazott díszítő motívumok: vízszintes vonalak közé zárt területeket határoló egyenes, vagy hullámos vonalak és sávok. Ide sorolható még az Olt teraszában feltárt kerek tűzhely maradványa is.

Archaeological Vestiges in the 4th, 6th, and 11-12th Centuries from Chilieni (Kilyén), Covasna County (Abstract)

The research started in 1987 and went on every year since on the terrace of the river Olt, at Chilieni, Sf. Gheorghe. In 1996 the investigations concentrated north to those carried through in 1995 and were vestiges discovered from the period of the people's migrations until early feudalism.

Concerning the vestiges from the 4th century A. D. – these represent an iron buckle with a ticklish, a rhombical fibula of bronze in a fragmentary state, two ceramics game coins, a bone comb with a semicircular handle, in a fragmentary state, as well as numerous pieces of ceramic vessels, especially large „Krausengefässe”-type food-supplies vessels.

The vestiges from the 6th century are represented by a few ceramics fragments and by a fragmentary bone comb, with two-part teeth – this being considered to have belonged to the

Gepid population. As for the 11-12th century, the following was discovered: an arrow-point in a fragmentary state, with a wing missing, three ceramics spindle tops – as an imitation of those in lead, discovered at Doboz – Hajdúirtás in Hungary, fragments of clay buckets, attributed to the Pechenegs or to the Hungarian tribes, ceramics fragments from different vassels, mainly jar-like vessels, orned with simple wave-like lines, wave-like ornaments closing a part of the horizontal lines, horizontal and wave-like lines with or without ornation.

As for the vestiges from the 11-12th centuries A. D. we can count in the remainders of a fireplace of a circular form, which was discovered partly on the banks of the Olt-river terrace.

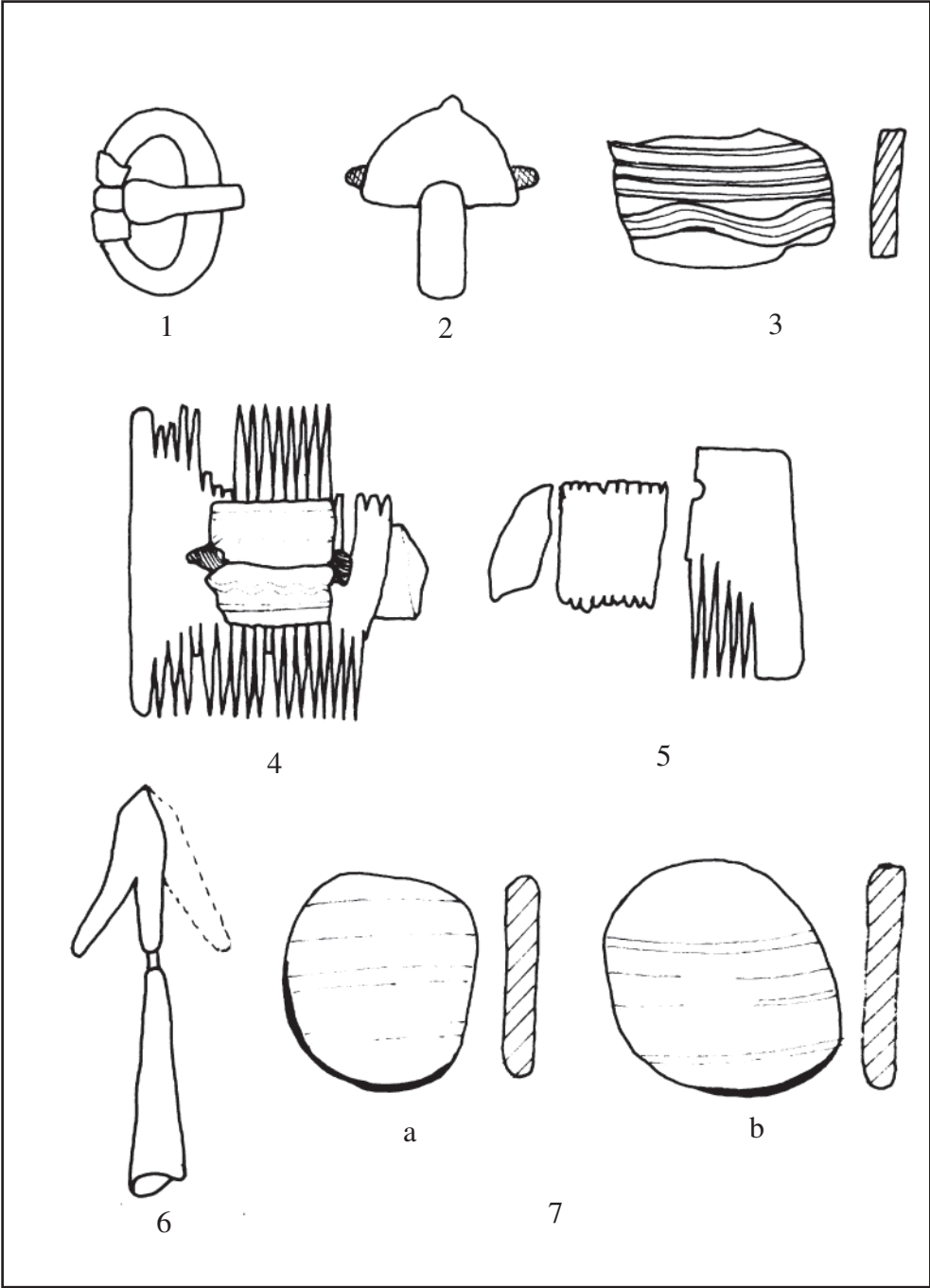
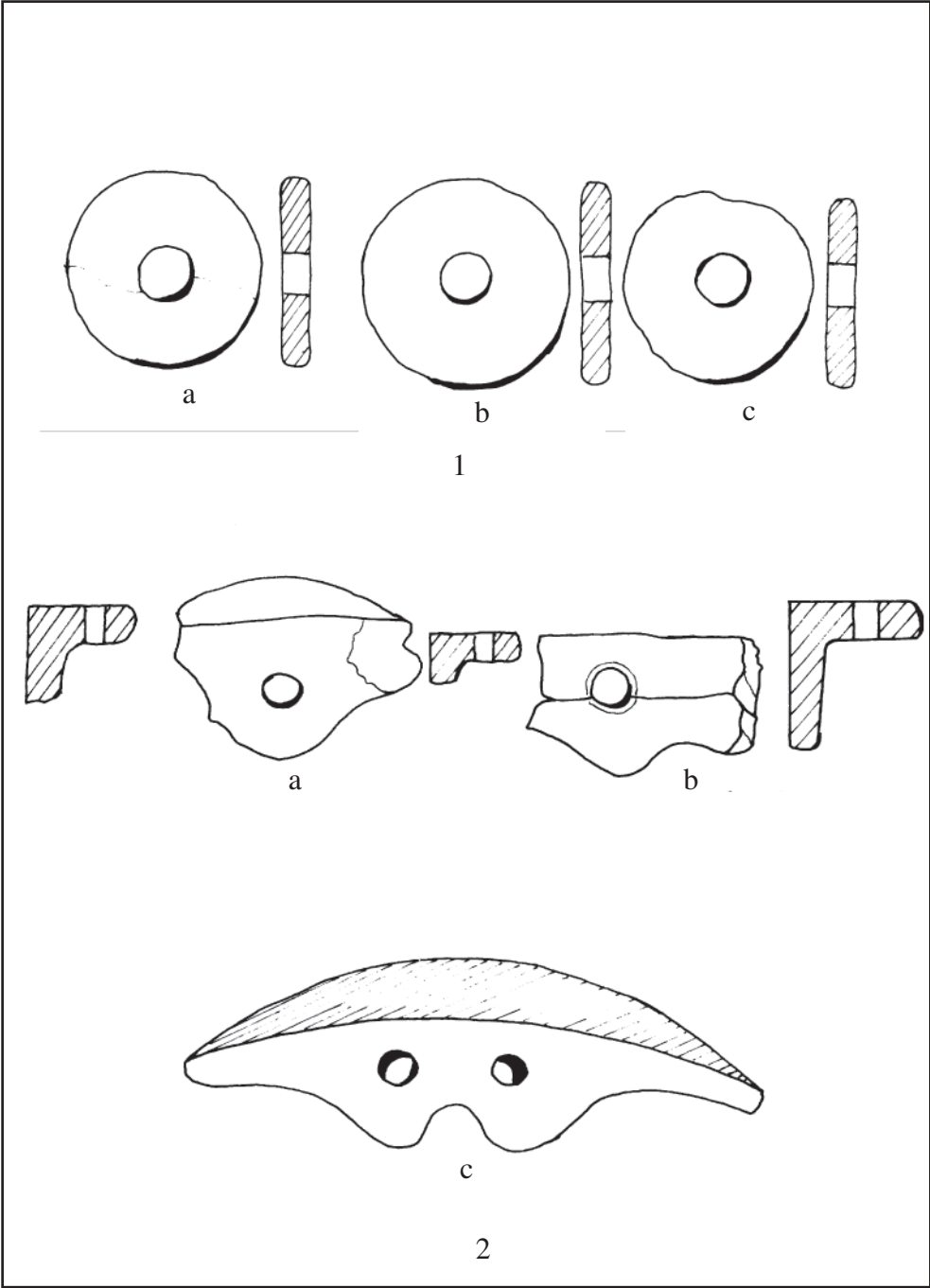

Figura 1. Chilieni 1996 (Desene: István PÁL)

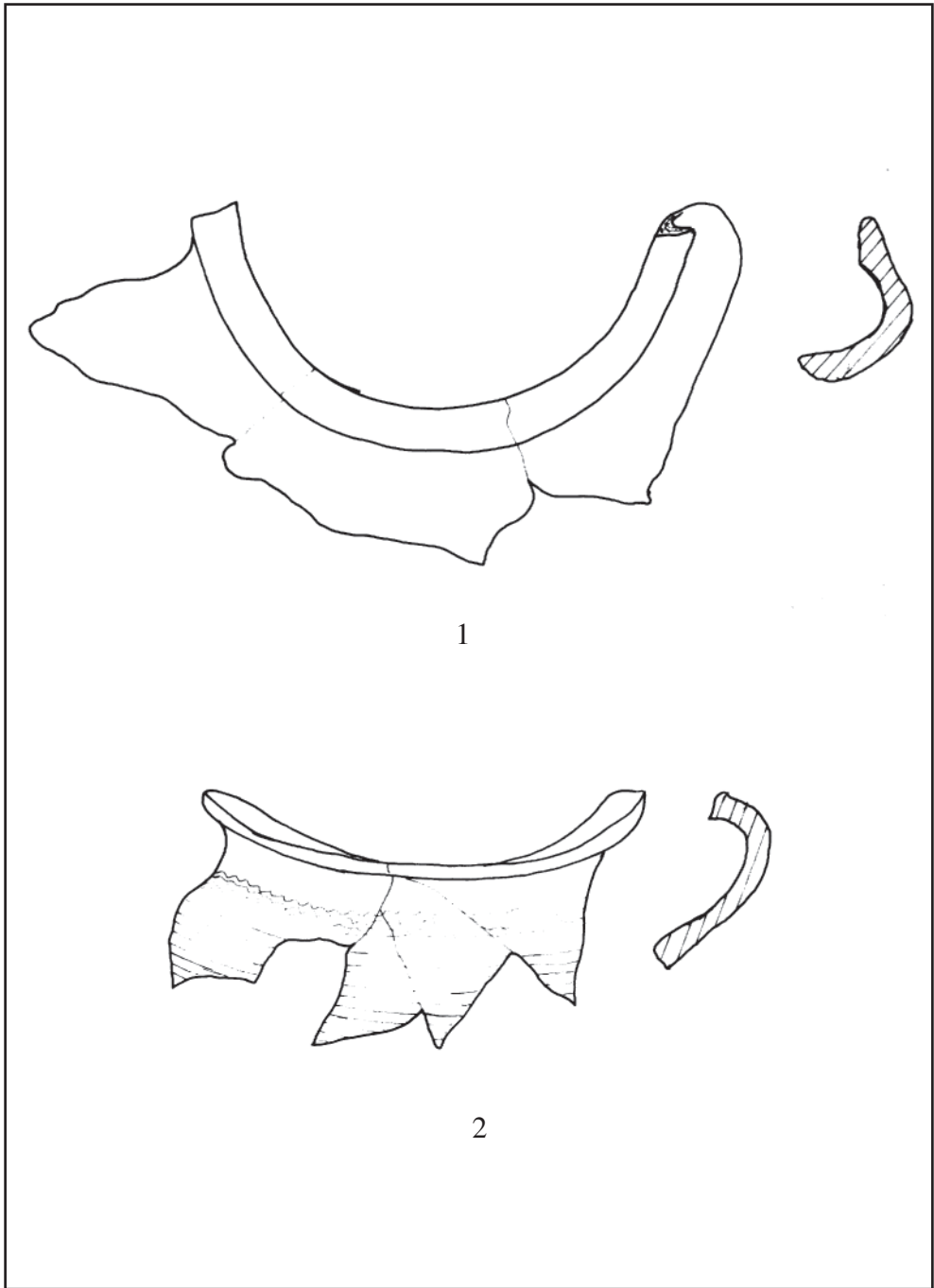
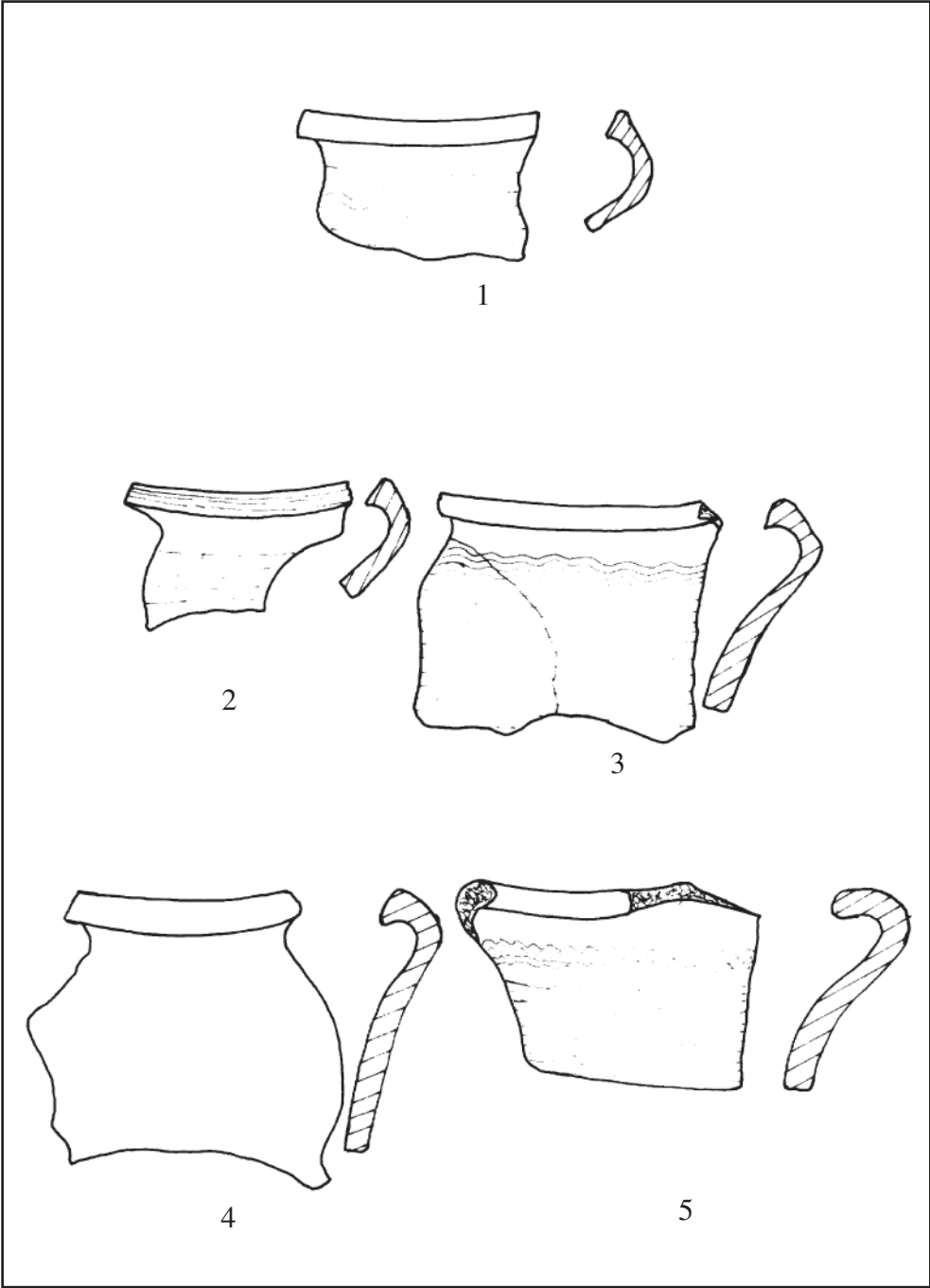

Figura 3. Chilieni 1996 (Desene: István PÁL)

A Székelyudvarhely – „Budvár”-i kora középkori bronz füstölőalj

(Kivonat)

A szerző az egykori székelyudvarhelyi Rajoni Múzeum 1960-ban a fenti helyen végzett régészeti ásatásakor napvilágra került bronz füstölőaljat mutat be. Az előkerülés körülményeit figyelembe véve s a szegényes szakirodalomra támaszkodva a 12. századból keltezi e tárgyat. Szerinte a füstölőalj bizánci eredetű, s idekerülte esetleg a bizánci seregeknek az Erdély egy részét pusztító 1166-os betöréséhez köthető. A tárgy egyedi darab. A Szucsáva megyei Coșna Floreni-ből hasonló bronz füstölőfedő ismeretes. A „budvári” bronz füstölőalj durva kivitelezésű, simítatlan, egyszerű díszítésű, mintegy harmada hiányzik, használat nyomai nem mutatkoznak rajta.

A minden bizonnyal a 18. század végén hamisított, ún. „Csfki székely krónika” alapján a Hargita megyei Székelyudvarhely legnyugatibb házcsoportja fölött magasló „Budvárát” hosszú évtizedeken át a hun uralom felbomlása után „helyben maradt” székely „rabonbánok” központjaként emlegették és tisztelték a történelmi délibábokat kergető, még az akkori tudásszínhez mérten is csekély történelmi ismeretekkel rendelkező, a zivataros idők múlt jelenségeivel foglalkozó egyes személyek. Ez az állítás azonban nem egyéb egyszerű mesénél. Már a múlt század alkonyán JAKAB Elek, TÉGLÁS Gábor és mások is, de különösképpen az 1960-as évek végén itt végzett régészeti ásatások a „krónika” állításai igaztalan voltát bizonyították.¹

Az erősség 140-160 m viszonylagos magasságban elterülő, három oldalról meredek sziklafal határolta lapos tetőre épült. Az ÉNy-i nyereg biztosította az egyetlen könnyű megközelítési lehetőséget. Minden bizonnyal őskori eredetű négy hatalmas földtöltés és két árok zárta le a hegynyakat. Az utolsó, legbelső töltés az É-i illetve ÉK-i oldalon is folytatódik, kezdetleges bejáratot (**Zwinger**) alkotván. E töltésbe alapozva emelték a (ma már kétségtelenül tudottan) mélységben tagozott kora középkori magyar gyeptűségbe illeszkedett vár kőfalát.

Kinckeresők nagyméretű gödrei mélyednek az erősség belső, mintegy 1/4 ha-nyi felületébe.

A Székelyudvarhelyi Múzeum 1969-1970-ben végzett régészeti tervásatásaihoz hűtött kutatóárok és felületi föltárások metszetei nem tették lehetővé a különböző korok települési rétegeinek az egyértelmű elkülönítését. A munkálattok föltárt régészeti anyag rendkívül kevertnek bizonyult. Az emlékek csak alaki tekintetben megjellegük alapján tanulmányozhatók, és választhatók szét. A napvilágra került anyag a következő régészeti műveltségekhez, illetve korokhoz tartozik: az újabb kőkor végi Erősd – Cucuteni, a réz-, illetve bronzkori Kolozskorpad I (Schneckenberg) meg II (Wietenberg), a korai vaskor Hallstatt A és B (?), dák La Tène III, római-, népvándorlás- és kora középkor. Az utolsóól eltekintve, mindenik esetében általában törzsi (?) székhelyként vagy „végső menedékként” kell tekintenünk a vártetőt.

A belső védőtöltés metszetének a tanulmányozása segítségével mégis két (esetleg három?) építési szakasz különíthető el. A védelmi elemek többsége, de esetleg mindenike a dák La Tène-hez tartozik. A legbelsőbe alapozott, **mészhabarccsal kötött kőfal** viszont a 11-12. század fordulóján emelt és a 12. század folyamán is használt építmény. Mindenekelőtt az ez időből származó (részben lassú korongon alakított) égetett agyagedények töredékei indokolják – rakatását tekintve – a 11. század második, a 12. század első feléből való keltezését. Kiegészíthető edényaljon négyszögbe zárt kereszt alakú, domború fe-

* A dolgozat román eredetije (Cădelnița de bronz din perioada feudalismului timpuriu de la Odorheiu Secuiesc – „Cetatea Bud”. az Apvlvm-ban (XVIII, Alba Iulia 1980, 185-193.) jelent meg. Szerző több szempontból is helyesnek ítéli magyar nyelvű (újra)közlését.

nékbélyegző jelentkezik. Mai ismereteink értelmében Erdélyben a domború fenékbélyegző „díszítés” a 9-10. század égetett agyagedényeiről hiányzik. Viszont a következő három évszázad megszokott „éktímnévét” válik.² Ugyanerre az időszakra utalnak egyrészt egy, teljes egészében föltárt, ház maradványai, másrészt a hozzátartozó (szemét?-)gödörben fölfedezett és a Székelyudvarhelyi Múzeumba került, ismertetésem tárgyát alkotó füstölőalj is.³

A félgömb alakú füstölőalj magassága 61, felső átmérője 103, talpának átmérője 48, falvastagsága pedig 2-2,5 mm. Leltári száma: 70/48 (1-4. ábra). A jelek szerint homokmintában öntötték ki. Mind külső, mind belső felülete egyenetlen, durva, „simítatlan”. Egyik füle és a félgömb hozzátartozó felületének kb. 1/5 része hiányzik. Ez a hiány talán még öntésekör, de mindenesetre földbe kerülése előtt keletkezett. Alul vele egybeöntött, lefelé szélesedő, szabálytalan kört alkotó alacsony talpra támaszkodik. Zsinórt utánzó borda (?) köríti a kettő „csatlakozását”. A talpon az öntés nyílásait mutató két betüremelés látszik. A félgömb felső, szabálytalan ívű pereméhez, szintén vele egybeöntve (eredetileg) három, arányosan eloszló, viszonylag széles félkör alakú fül illeszkedik. A félgömb külső felületén mindenik fültől a talpig egy-egy borda húzódik, három egyenlő gömbfelületre osztva ezt. A bordákra egy-egy, gömböcskében végződő (az **f** betűre emlékeztető) régi nyomtatott **f** alakú, egyenlőtlen nagyságú öntött hengerecske támaszkodik. Utóbbiak, mintegy áttört díszítést képezve, a talp külső pereméhez csatlakoznak. Nem utólagosan odaillesztettek.

A füstölőalj pereme alatt egyenlőtlen alakú s nagyságú, a peremmel egyközű alapú háromszögek sorakoznak egymástól meglehetősen szabályos távolságban, és törik át az oldalfalat. A háromszögeket jól megfigyelhető „hidegvágóval” metszették ugyan ki, de nem eléggé gondosan. Ennek következtében csúcsaik egy részénél a fal belső maradványai megőrződtek. A hat háromszögből álló sor a meglévő két fül közti gömböven teljes. A hiányzó fül felé esőn egyik sávban csak öt, meg a hatodik egyik oldala látha-

tó. A másikon pedig csupán három háromszög nyomai állapíthatók meg.

Ez idő szerint eldönthetetlen, vajon csak egyszerű díszítő s használati (a képződő füst kiáramlását biztosító) rendeltetésű elemekről beszélhetünk-e vagy egyúttal mélyebb vallási értelmük is volt. A középkorban a hármasszámról és az egyenlő oldalú háromszögről tudjuk ui., hogy mennyire jelentős, elsősorban a Szentháromságra utaló vallási jelkép volt⁴. Viszont, ha ilyenként (is) tekintjük, akkor kétségtelenül fordítottan (tehát csúcsukkal fölfelé) kellene elhelyezkedniök. De ismerünk kivételeket is.

A peremnek a háromszögek fölötti sávjában szintén „hidegvágóval” zezugos futású vonalat alkotó egyeneskéket mélyítették.

Egyéb díszítés nyoma nem fedezhető föl. Esetleges további vizsgálódások ugyan még módosíthatják ezt a megfigyelésemet, de ez nem látszik valószínűnek, hisz az öntés egészen apró kidudorodásai is kitűnnek.

Jelenleg meghatározhatatlan: volt-e ebbe az alsó részbe járó parázstartó serpenyője (csészéje). Fedele ásatáskor nem került elő. Ezenkívül hiányzik még az említett alsó részt tartó három láncfűzér, az azokat egybefogó gyűrű, valamint a belőle levezető s a fedő felhúzására szolgáló negyedik láncfűzér.

Kora középkori füstölők rendkívül gyérek Románia területén. Ezért kell különösen jelentősként tekintenünk leletünket, még akkor is, ha megfelelő hasonmások hiányában pillanatnyilag nem is vonhatók le belőle különösebben messzemenő következtetések. Fölfedezésekor a főntemlített boronaház leletanyaga s előkerülése figyelembe vételével a 11. század végéről, de inkább a 12. századból keltezhető. Bővebb szakirodalmat tanulmányozva sem vált szükségessé korbeosztásának a módosítása.

Füstölőaljunkhoz rendkívül közel áll, szinte mondhatnám: „unokatestvére”, a Szucsáva (Suceava) megyei Coșna-Floreni-ben 1960-ban fölfedezett tárgy. Bronz füstölő **fedele** lévén, mintegy „kiegészíti” a tőlem bemutatottat. Ékítése majdnem azonos a mienkével: össze-vissza állított, rendszertelenül elhelyezett, szabálytalan és

egymástól eltérő kisebb-nagyobb háromszögek törik át oldalát. Kivitelezése szintén kezdetleges. Csupán átmérője kisebb (5. ábra).⁵

Ilyenszerű füstölő(fedő)ket az i.u. 6-7. századtól kezdve használtak a Bizánci Birodalom területén⁶. Ezek rendkívül elterjedtek voltak itt. Noha az is tágasabb időközből ismeretes, D. Gh. TEODOR előbb a 12-13. századból keltezte a vele együtt talált kengyel alapján ezt a biztosan bizánci eredetű füstölőfedőt. Vélekedését később módosította. Az ugyancsak kísérletükben előkerült más tárgyak segítségével tágabb időszakra: immár a 9-11. század közére osztotta be. Bizonyos további indítékokat is figyelembe véve, később ezt az időközt a 10-11. századra szűkítette.⁷ Szerintem ez utóbbi, ti. a 11. század a legvalószínűbb.

Bronzból, ezüstből készült, az országban korai (12. század második fele, 13. századi) nyugati eredetű minták után előállított füstölők a Szeged- Csorváról⁸, meg a Győr-Moson-Sopron megyei, Soproni járási Hidegségről⁹ ismeretesek még. Díszítésüknek a mienkétől egészen elütő volta miatt azonban igyekezetemet egyáltalán nem könnyítik meg, bár a füstölő talpának az illeszkedésénél alkalmazott, zsinórt utánzó bordát és az oldal bordáit, valamint a talphoz kapcsolódó, f-re emlékeztető tagokat talán mégis „összekötő láncszemként” lehetne tekinteni.

A következő kérdéseket egyelőre nem tudom megválaszolni: ki, hol, mikor készítette füstölőaljunkat; honnan, mikor és hogyan került fölfedezése helyére. Utóbbira többféle válasz is adható. Úgy hiszem, hogy annyit csak megkockáztathatok, és ezt meg is kell kockáztatnom, minden bizonytalanság ellenére: a Coşna-Floreni-i füstölőfedő közvetlenül (hisz a talán a Borgói-hágón áttörő s Erdélyben pusztító egyik görög hadsereg valószínűleg éppen itt vonulhatott föl), a Székelyudvarhely-, „budvári” pedig közvetve az 1166-ban Erdély ellen két oldalról is indított¹⁰, és ÉK-i területeire be is hatoló sikeres bizánci hadjáratához köthető. Egyrészt a két azonos jellegű tárgy időbesorolása lehetővé teszi ezt. Másrészt ugyancsak mellette szól az ismeretes tény, hogy bármilyen, keresztény vagy nem keresztény hadsereggel papok is vonultak, imád-

kozva s (főképpen) csaták előtt imádkoztatva a harcosokat. Márpedig a füstölő a bizánci sereget szolgáló papok istentiszteleteinek is az elengedhetetlen kelléke volt.

Állapotához fűződő megfigyeléseim alapján úgy hiszem: a Székelyudvarhely-, „Budvár”-ról ismertett füstölőaljat lelőhelyére kerülte előtt csak igen csekély mértékben használhatták eredeti rendeltetésének megfelelően. A történelmi körülmények ismeretében még az is mondható: **az adott helyen biztosan nem alkalmazták eredeti (templomi) feladatkörében.** Talán mondhatni: akár (hadi)zsákmányként szerzett tárgy is lehet¹¹. E tekintetben igen jelentősnek mutatkozik az a tény, hogy **egyetlen más keresztény jellegű lelet sem került napvilágra a budvári ásatások folyamán.**

Ezért is, de sokkal inkább egyebek miatt is, fölül kell vizsgálni az eddigi, szélteben-hosszában hangoztatott vélekedéseket: keresztény jellegű, tartalmú s rendeltetésű tárgy(ak) föllelése (szerintem sem) jelzi minden esetben az illető település lakosságának az új hitre térését, annak az időbeli ottani gyakorlását. Többek elgondolásával szembehelyezkedve kétségbe kell tehát vonni az ilyen leletek és elsősorban a kereszt alakú jegyek (bizánci) **kereszténységhez** kapcsolásának a jogosságát.¹² **Erre a fölfogásra** mások, valamint a magam érvei mellett **a jelzettekkel azonos kivitelezésű s alakú (fenék) bélyegzőknek a Mongóliában jóval korábbi, 5. századi – vagy inkább még előbbi – jelentkezése is kényszerít.**¹³ Ezenkívül kegytárgyaknak nem keresztények, de akár keresztények részéről való elrablásáról folyamatosan tudunk. De nem keresztények is visel(het)tek keresztény jellegű tárgyakat.

A mindenkori lakosság csak egyéb, vitathatatlanul ilyen jellegű valló nyomai, egyidejű templommaradványai, vagy keresztény temető stb. esetében tekinthető (majdnem) bizonyosan az új, keresztény hit követőjeként.

Összegzésként: ismertett füstölőaljunk kétségtelenül nem nyugat-európai, hanem a bizánci egyházi fémművesség termékeivel rokonítható. Bemutatott leletünk rendkívüli jelentőségű,

még ha megfelelő összehasonlító anyag hiánya miatt ezúttal nem is vonhatók le szélesebb körű következtetések. Targyunk a 11. század végéről, de inkább a 12. századból keltezhető, s valószínűleg kapcsolatba hozható az egyik, talán az 1166. évi Erdély elleni bizánci hadjáratral.

Jegyzet

1. Az ásatások részletesebb, de távolról sem mindent felölő eredményei, bőséges irodalommal: FERENCZI, G.; FERENCZI, I.: *Cetatea dacică de la Odorheiu Secuiesc*, in: Crisia, 1972, 60-63; uő: *A kora középkori kelet-erdélyi mészhabarcskötésű várak kéréséséhez. A Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéhez... II.* köteté számára is leadott, de közlésre csak a jelen kötetben, az el nem tűnt szemléltetőanyaggal kerülő kézirat. – A messze kiugró hegyfokra, *hegykiágazásra* épített vár „Bud” neve tekintetében fölvetődik a kérdés: vajon nem köthető-e az értelemszerűn is idekivánczó török *but* köznévszhez? „Úgy vélekedhetünk – írja ui. PAIS Dezső –, hogy a „Fuss, Bein, Schenkel” jelentésű török *but* összefügg az ’ág’ jelentésű *but-*bud szóval, illetőleg ebből jelentéstani elfejlődéssel jött létre, úgy, hogy a *but-*bud a maga eredetibb ’ág’ jelentésében kihalt”. Ide tartozik a *but* ige származékaként a török *butaq*-*budaq*, *butiy*-*budiy*, „Tehát – folytatja PAIS D. – a törökben volt egy ’üt’ jelentésű *but* ige, és török nyelvtani vagy nyelvtörténeti alapon az is több, mint valószínű, hogy az ’ág’ értelemben szereplő *butiq*-*budiq*, *butaq*-*budaq*, *buta* elemek igei eredetű névszói formák [...] Buda város nevének Anyomusból *budumar*. Alberinus szerzetes krónikájából az 1223. évre keltezte *Bodvarium* (accusativus) alakjait ismerjük. Éppen ezeknek a számbavételre tartom legvalószínűbbnek, hogy a név török eredetű, mégpedig az ’ág, csomó, bukáló, tuskó, buta’ jelentésű török *but*-*bud*, *buta*-*buda* közszók személynévi alkalmazása. [...] Egyébként a török szócsaládban kereshetjük *bot* és *buta* közszavaink, valamint a hagyomány *Botond*-ja nevének előzményeit. Tehát abban a korban nem ritka névváltozások esetével van dolgunk: ugyanazt a személyt hol ’ág stb’ jelentésű közszóból vált *Bud(u)* néven, hol meg az ugyancsak ’ág stb’ jelentésű *Buda* néven emlegették.” (A *táltos meg az orvos*, in: *A magyar févállás nyelvi emlékeiből*, Bp. 1975, 77-78. és 1. j.). PAIS D. mondottai értelmében e *but-*bud hoz köthetők a Beszterce mellett *Budak* helység- és víznev. [Ezzel kapcsolatban GYÖRFFY György is ugyanezre az eredményre jutott: *Besenyők és magyarok*, in: *KÖRÖSI CSOMARCHIVUM*. Zeitschrift für türkische Philologie und verwandte Gebiete I, pótkötet. Bp. 1940 (kny.) 100. De FERENCZI István is hasonlóan vélekedik: *A Beszterce környéki besenyő telepekről*, Kézirat. Ezzel szemben ld. KNEZSA István: *Keletmagyarország helynevei*, in: *A Magyar Történetudományi Intézet Évkönyve*, 1943, in: *Magyarok és románok*. I, Bp. 1943. 204/41. sz.] Közéleben Őrhegy és a Kusma határába eső, 11-12. századi „Fekete-hegyi” vár, Erdővidéken a Bibarcfalva határában lévő, bizonyára szintén a jelzett időből származó erősség alatt meghúzódó *Bodos*, nem messze tőle egykori vasbányájáról nevezetes *Bodvaj* (?) neve, a fölötte emelkedő „Les-hegyei” (!), valamint az ugyancsak ehhez a vidékhez tartozó Alsórákos határából ismeretes, 11-12. századbeli „Mihály-vár” mellett, s a vele egyidős „Kakasbarázdát” hordozó *Buta-domb*. [K. G.: *Alsó-Rákos – Bibarcfalvi kirándulás*, in: *Erdély XIV* (1905) 176; hibásan idézi cs. SÁNDOR Imre: *A székelylek letelepülése*. Bp. 1930, 79, 20 jz.], távolabb *Bodfalu*, hozzá közel a 12. (?) századi feketehalmi várral, illetve az Olt-völgyből, éppen Bodfalu s Alsórákos közötti szakaszának a környékéről, az 1211-ben kiadott oklevélben jelzett gyeptámaradványokkal [vö. *Documente privind istoria României, veacul XI, XII și XIII C. Transilvania I* (1075-1250) Buc. 1951, 150-151, 77. sz.].

2. HOREDIT, Kurt: *Ceramica slavă în Transilvania*, in: SCIV, II/2 (1951) 210, V. t. 5-8, VI. t., IX. t. 7, 9, XI. t. 8, XII. t. 7-8.

3. MARTIGNY: *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*. Paris 1889, 3 274-275. *Encensoir* címszó; BESNIER, M.: *Turibulum* címszó, in: DAREMBERG, Ch. – SEGLIO, Edm.: *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments...* V, Paris (é.n.) 542; FORRER, R.: *Reallexicon der prähistorischen, klassischen und frühgeschichtlichen Altertümer*. Berlin-Stuttgart (1907) 647,

Rauchgefässer címszó; LECLERQ, H.: *Encensoir* címszó, in: CABROL, F. – LECLERQ, H.: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. V/1 Paris 1922, 21-33, nagykiterjedésű területeket felölő gazdag irodalommal; *Dicționarul limbii române moderne*. Buc. 1958, 124. *Cădelnița* címszó; *Művészettörténeti ABC* (szerk.: MOLNÁR A.; NÉMETH L.; VOIT P.) Bp. 1961, 146. *füstölő* címszó: „*tömjéncz, turibulum* (lat.): hármas láncon függő, fémből készült, torony v. váza alakú liturgikus tárgy, alsó részében a tömjénezéskor használt parázstatór csésze, fedele áttört művű”; *Magyar értelmező kéziszótár*. Bp. 1972, 449. *füstölő* címszó II. 1.; DRÁGUT V.: *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*. Buc. 1976, 83-84. *Cădelnița* címszó.

4. MARQUÉS-RIVIÈRE, J.: *Amulettes, talismans et pantaques dans les traditions orientales et occidentales*. Paris. 1938, képpen 82 és kk.; KLAUSER, Th.: *Reallexikon für Antike und Christum. Sachwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentum mit der antiken Welt*. I. Leipzig 1943, 967-968. *Auge* címszó; LÁSZLÓ, A.: *Vases néolithique à face humaine, découverts en Roumanie. Quelques considérations concernant la thème de la face humaine sur céramique néolithique du Bassin Danubien. Újkőkori arcos edények Romániából. Az emberi arc ábrázolásának kérdéséről a Dunamező neolitikus edényein*, in: Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Székesfehérvár. 1972, 211-235; VLASSA, N.: *Piese turdăzene de influență orientală*. in: *Apvlvm* 15 (1977), 610.

5. TEODOR, D. Gh.: *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologiques*, in: Dacia, N. S. 9 (1965) 329, és 25. jz.; uő.: *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI-XI*, in: SCIV, 21 (1970) 114., 124. és 161. jz., 8/15. kép; COMAN, Ghenău: *Mărturie arheologice privind creștinismul în Moldova secolelor VI-XII*, in: *Danubius*, 5 (1971) 81, 8. á.

6. Vö. ROSS, N. C.: *Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*. I. Washington 1962, 43-44. XXXIII. t. 46, 48. – Csak D. Gh. TEODOR előbb említett tanulmányának az utalásából (161. jz.) ismerem. O. WULFFnak az Észak-Afrikából és Kis-Ázsiából származó füstölőket és a 8. századig terjedő régészeti anyagot tárgyaló jelentős munkája (*Altchristliche und mittelalterliche byzantinische und italienische Bildwerke*. Bd. III, Teil: *Altchristliche Bildwerke*. Berlin 1909, in: *Königliche Museen zur Berlin. Beschreibung der Bildwerke der christlichen Epochen*. 202-207) nem tartalmaz a miénkhez hasonlíthatókat. Ez utóbbi kiadványra N. VLASSA hívtá föl figyelmemet. Szívességét ezúton is köszönöm.

7. TEODOR, D. Gh.: *i.m.* 114, 100. jz.

8. ENTZ G.: *A Szeged-csorvai bronz tömjénező*, in: *Művészettörténeti Értesítő*, 6/1 (1957) 11-16. képpel.

9. BODOR I.: *Hidegség (Győr-Sopron m., Soproni járás) r. k. templomának építéstörténete*, in: *Archaeologiai Értesítő*, 101/2 (1974), 263-274, 11/1-2. kép.

10. Különösképpen Kinnámosz bizánci krónikaíró ismertetésére támaszkodó, szélesebb délkelet-európai történelmi kerete, ld.: MORAVCSIK, Gy.: *Byzantium and the Magyars*. Bp. 1970, 77-89, a középkori Magyarország déli s keleti részeire vezetett hadjáratral kapcsolatban pedig ld. főként a 83-85-öt. A bizánci krónikás értesítése szerint (Kinnámosz, VI, 3. Bonn, 217-218; Nikétász Khoniátész is, Bonn, 167) az I. Mánuel bizánci császártól (1143-1180) az akkori Magyar királyság ellen a vlahok segítségével indított 1166. évi hadjárat eseményei –, erről az oldalról, ahonnan addig még senki se támadta meg Magyarországot” – a Kárpátok ívének a külső peremrésein, valahol a havaseltvi síkság keleti vagy Moldova déli részén és aztán Erdélyben zajlódtak le [vö. NÁSTUREL, P. S.: *Valaques et Byzantins sous le règne de Manuel Comnene*, in: *Byzantina I* (1969) 179 skk.]. Utóbbi szerző szerint a bizánciaknak a Kárpátok felé s a Fekete-tenger felől – azaz északkelet-havaseltvi s dél-moldvai területeken keresztül – indított hadjáratában részt vett, Kinnámoszról említett vlahok a Dunától délre lakók lehettek. R. THEODORESCU [Bizant, Balcan, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV), in: *Biblioteca istorică*, XLI Buc. 1974 58, 48. jz.] vélekedése értelmében viszont ez nem rekeszti ki P. S. NÁSTUREL a Dunától északra lakó – havaseltvi, moldvai – vlahok és bizánciak közti kapcsolatok lehetőségéhez fűződő feltevését sem. Egyébként I. Mánuelnek a kunok ellen 1147-1148-ban viselt hadjáratában részt vett bizánci hadak

mai napig tisztázatlan és sokat vitatott útírány, úgy tetszik, hasonlóképpen a kelet-havasalvi Baragánt és talán Moldva déli részeit keresztelte...

11. Szem előtt kell tartanunk az ugyan korábbi időkre vonatkozó megfigyelést: a magyarországi 9-10. század fordulója körüli évtizedekből keltezett „mindszenti temető arra int, hogy az Alföld bolgár megszállása mellett a magyarsághoz bulgáriai kalandozások során is kerülhettek különböző tárgyak, s arra is, hogy bizánci jellegű egyházi felszerelések idejütésának egyik útja a bolgár egyházon keresztül vezetett.” (NAGY Árpád: **Régészeti adatok az Alföld IX. századi történetéhez**, in: Diáköri Füzetek, Debrecen 1967. 88-90.

12. MORAVCSIK Gy.: **A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység**, in: **Szent István Emlékkönyv** I. Bp. 1938 211-212; uő.: **Byzantine Christianity and the Magyars in Period of Their Migration**, in: *The American Slavic and East European Review*, 5 (1946), 29-45; uő.: **Studia Byzantina** Bp. 1967 245-259; VAŇA, Zd.: **Mad'ari a Slovan've svētle archeologických nálezi X.-XII. století**, in: *Slovenská Archeologia*, II (1954) 60; COMAN, Gh.: i.m., 75-82. Hogy keresztény „jellegű” tárgy nem feltétlenül jelenti (akár utolsó) telepedésüknek a keresztény voltát, ld. LÁSZLÓ Gy.: **Adatok az avarokori műpar 6-keresztény kapcsolataihoz**. Bp. 1935; COMŞA, M.: **Cu privire la semnificatia mǎrcilor de olari din epoca feudală timpurie**, in: *SCIV*, 12/2 (1961), 291-305; BALINT Cs.: **Honfoglalás kori stírok Szeged-Othalmon**, in: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1968, 72. és 70. jz.

13. Vő. ERDÉLYI I.: **Előzetes jelentés az 1971. évi mongóliai régészeti kutatásainkról**, in: *Archaeologiai Értesítő*, 101/1 (1974), 139-146, hköppen 140-142. és 9. á. A következőkről értesülünk: Hentej aymak, Dzsargaltéhan járási székhelytől délre, Dúlga-úl hiung-nu sírhalmos temető 7. (legnagyobb halmú) sírja mellékletei között a „koporsó alsó végében [...] ép agyagedényt találtunk [...], az ÉNy-i sarokban feküdt [...]. Várlán körben kettős vonaldísz haladt végig. Az edény korongon készült. **Fenekén** a centrumban a **szögletes korongcsap lenyomata** (9. kép) jól látszik, **benne átlósan elhelyezett, kidomborodó kereszt alakú jellel**. [...] 9. sír. Kétfülű, díszítetlen bronzüst mellett [...] korongolt szürke agyagedény. **Fenekén szögletes, átlós kereszttel díszített korongcsap lenyomata**, mint a 7. kurgán esetében.” (Én emeltem ki - F.G.) De ugyanezek a jelek ismeretesek az avarok hagyatékából is, valamint a 13-14. századi Aranyhorda kánjainak a nemzetségjegyei (tamgái) között is föllehetők. Vő. LÁSZLÓ, Gy.: **Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars**, in: *Archaeologia Hungarica* S. N. XXXIV (1955), 155, 44. kép, 171, 54. kép. Szerintem megkülönböztetetten kell figyelni a kérdés tisztázása tekintetében az Ukrajna Fekete-tenger melléki területein található, elsősorban türk népcsoportok ottani tartózkodásához köthető kőszobrok (kammennyje baby) hátsó oldaláról jelzett **négyszögbe foglalt kereszt-alakú jelekre**. Jónéhány 11-12. századbeli hazai edényen megfigyelhető **azonos** fenékbélyegzőkkel összehasonlítható nemcsak alaklani megfeleléssük szembeötölő, hanem kivitelezésük tekintetében is egészen egyezők. Nevezetesen: **mind az edények, mind a szobrok jegyei (viszonylag) sima felületből emelkednek ki**. Vő. FEHÉR G.: **A bolgár-török - műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik**, in: *Archaeologia Hungarica* VII (1931), 41, 57. kép. Az viszont már magától értetődik, hogy a többi hasonló, de - edényen, vagy a bögözi 11-12. századi település ásátásakor fölszínre került tűzikutyán stb. megfigyelhető - **körbe** foglalt kidomborodó vagy bemélyített (fené)kbélyegző is ugyanennek a „díszítési módnak” az egyik megjelenési alakja.

Partea inferioară a unei cădelnițe de bronz din evul mediu timpuriu, Odorheiu Secuiesc - „Cetatea Bud”

(Rezumat)

Autorul prezintă partea inferioară emisferică a unei cădelnițe de bronz. Aceasta datează din perioada evului mediu timpuriu, și a fost descoperită

rită cu ocazia săpăturilor arheologice executate în anul 1960 de către Muzeul Raional din Odorheiu Secuiesc, la locul numit „Cetatea Bud”. Bibliografia de specialitate redusă, observațiile făcute cu ocazia săpăturilor datează acest obiect din secolul al 12-lea, este de origine bizantină și a ajuns aici pe o cale necunoscută. Se poate lega de pătrunderea devastatoare pe teritoriul Ardealului în anul 1166 a unor trupe expediționare bizantine. Obiectul constituie o raritate și e unic în felul său. La Coşna-Floreni (jud. SV) a fost descoperită o parte superioară a unei cădelnițe tot de bronz. Cădelnița de la „Cetatea Bud” este nefinisată, cu ornamente simple, îi lipsește circa o treime, și nu apar urme de folosință.

The Bronze Smoking-Bottom at Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc), „Budvár”, 12th Century (Abstract)

The author presents a bronze bottom found in 1960 at the district museum in Székelyudvarhely during the outdigings. Taking into consideration the conditions of the discovery and on the ground of the poor reference literature it can be put around the 12th century. According to it the smoking-bottom is of a Byzantine origine and the fact that it was found there may be the reason of a Byzantine army destroying a part of Transylvania in 1166. The object is unique. There is one similar top of smoker that had been found in the district Suceava, village Floreni. The bronze smoking-bottom is of rough execution, it is not neated, with simple decoration, one third part missing, and no traces of use can be depicted on it.

1. ábra A Székelyudvarhely – „Budvár”-i bronz füstölőalj felülnézeti képe
(ZEPECZÁNER Jenő felvétele. Szívességét ezúton is köszönöm F.G.)

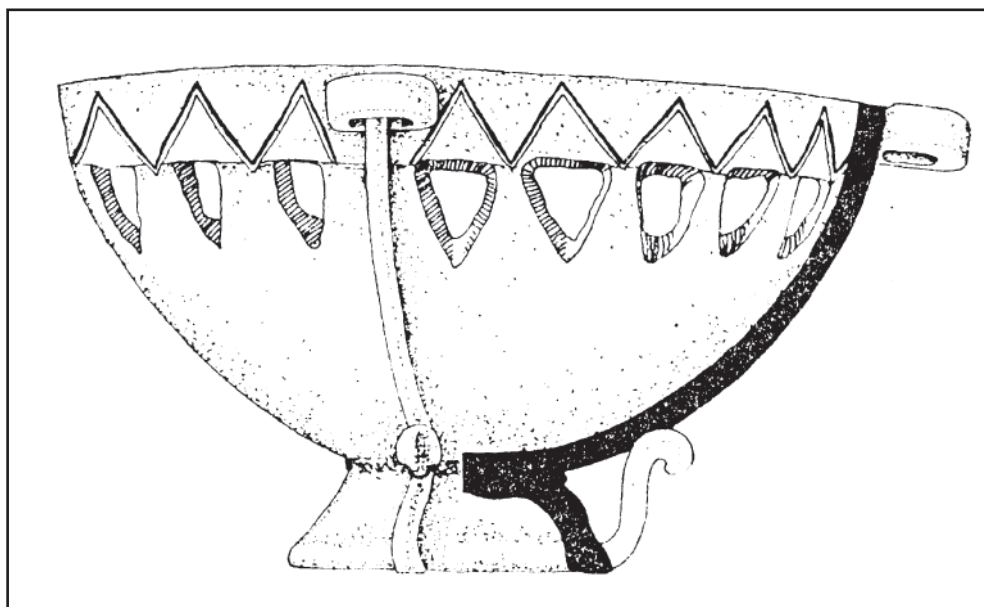

2. ábra A Székelyudvarhely – „Budvár”-i bronz füstölőalj alulnézeti képe
(ZEPECZÁNER Jenő felvétele)

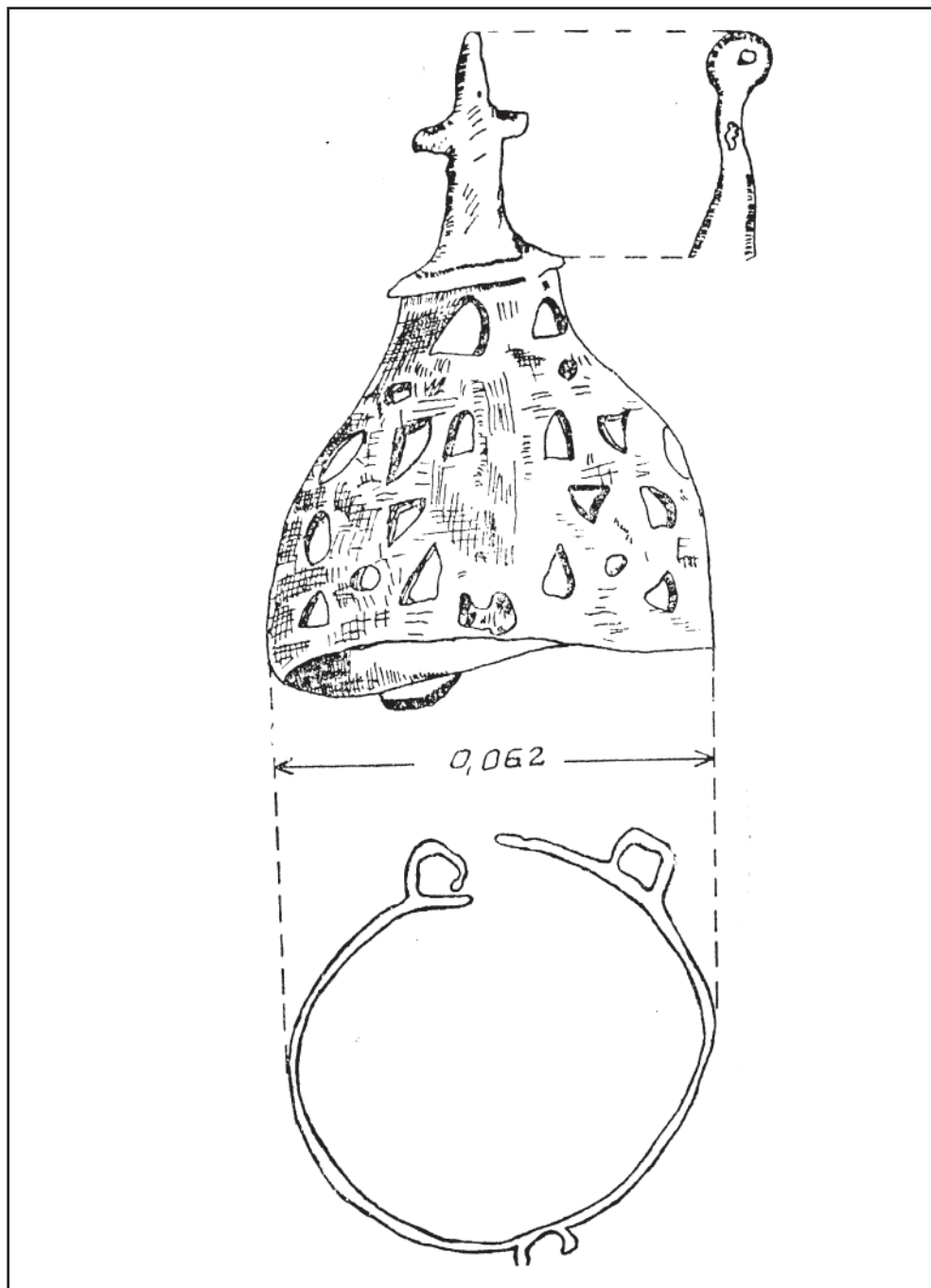

3. ábra A Székelyudvarhely – „Budvár”-i bronz füstölőalj oldalnézeti képe
(ZEPECZÁNER Jenő felvétele)

4. ábra A Székelyudvarhely – „Budvár”-i bronz füstölőalj oldalnézeti rajza
(az APVLVM-beli első közlés után)

FERENCZI Géza
FERENCZI István

A kora középkori kelet-erdélyi mészhabarcskötésű várak

kérdéséhez

(I. közlemény)

(FARKAS Erzsébet és FERENCZI
Sándor emlékének kegyelettel)

(Kivonat)

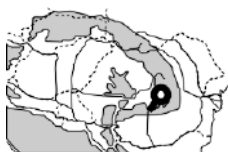
A szerzők Erdély keleti határhegységei belső „bélésének”, a vulkáni eredetű Görgényi- és Hargita-hegység nyugati végződéseinek egyikére-másikára (közepes, 800-1000 m magasságú nyúlványok), valamint a belső-kárpáti, alacsony Persányi-hegység bizonyos hágói, átjárói védelmére épített erősségeket ismertetik. Ezek: a parajdi Rabsonné-vára, a székelyvassági Tartód-vára, a Firtos-vára, a székelyudvarhelyi Budvár, a homoródoklándi Kustaly-vára, Rika-vára, stb. (Utóbbit a szerzők nem kutatták régészeti ásatással, de több ízben is fölkeresték.) Míg az első három viszonylag nagyon kevés régészeti anyagot kínált, a legsokoldalúbb, szám szerint is legbőségebb emléktanyag Kustaly-varából került elő. A fősorolt erősségek mindenike végeredményben egyetlen használati időről tanúskodik, kivéve a székelyudvarhelyi Budvár. Ennek a csekély terjedelmű fennsíkját az újabb kőkortól (neolitikumtól) kezdve több koron keresztül lakták. Itt emberi településről beszélhetünk a bronz-, a korai- és kései vas- (dák-) korban (ez utóbbiban nagyon nevezetes volt

a szerepe), valamint a népvándorlás korának több évszázada után a kora középkor első századaiban.

A szerzők a napfényre jutott régészeti anyag alapján a mészhabarcskötésű-kőfalú erősségeket az I. (Szt.) László magyar király uralkodása idején (1077-1095) megismétlődött keleti lovasnomád (úz és kun) támadások kivédésére épített védelmi rendszer elemeinek tekintik. (Az anyag több évtizedes hányattatás után jelenhet meg végre. Tekintettel arra, hogy a tanulmánynak éppen ezért tudománytörténeti szempontból is van dokumentumértéke, változatlan formában közöljük, tehát nem eszközöltünk húzásokat még pl. az olyan bőven idéző helyeken sem, amelyeknek az ilyen terjedelemben való tanulmányba kerülését akkoriban elsősorban a szélesebb közönségtől elzárt régebbi irodalom, pl. ORBÁN Balázs-szövegek ilyen úton való nyilvánossá tételének, szellőztetésének mind ritkább lehetősége indokolta. **Szerk. megj.**)

Előszó a kiadáshoz

Most közölt anyagunk több mint két évtizedes hányattatásával kapcsolatban a történeti hűség kedvéért a következőket óhajtjuk megjegyezni. A „**Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és testvéri együttműködéséről a román nemzettel**” című [A magyar nemzetiség története és együttműködése a román nemzettel. **Tanulmányok**. I. köt. Politikai Könyvkiadó, Buk. 1976. Koordináló szerk. BÁNYAI László, szerkesztőbizottság: BODOR András és DEMÉNY Lajos (felelős szerkesztő), IMREH István, CSUCSUJA István. A könyv szerkesztője BITAY Ödön] kötet felelős szerkesztőjének kérésére közvetlenül a homoródoklándi Kustalyvári ásatások második idényének a befejezte után nekifogtunk a jelen alkalommal egész terjedelmében, változatlan szöveggel közölni óhajtott értekezésünk fogalmazásának. 1973 tavaszán terjesztettük elő DEMÉNY Lajosnak a nyomtatásra

kész anyagunkat. Nevezett az év őszén hírelte az akkori felsőbb hatalmasságok tanulmányunkat illető, elutasító válaszát. Dőre reménykedéssel azt hittük: anyagunk majd a „Tanulmányok” II. kötetében láthat napvilágot. Erre ui. az I. köt. DEMÉNY Lajos írta Bevezetésében olvasható utalás. Közben anyagunk közléséhez fűződően folyt a huzavona.

DEMÉNY L. a Szegeden megjelenő *Aetas* történettudományi folyóirat (1993, 153-154 lapján, a „Székely Oklevéltár új sorozata” című) eszmefuttatásában mutatja be röviden a helyzet valós alakulását. Íme a tények: „... 1976 tavaszán másik kellemetlen meglepetésben volt része a nemzetiségi Történeti Osztálynak. Még 1974 végén elkészült [...] annak a 14 tanulmányt magába foglaló tanulmánykötetnek a kézírata, amelynek eredeti címe ez volt „Tanulmányok a romániai magyarság történetéből”. Ám a kiadás késett. [...] Két évig tartó huzavona ürügye két tanulmány [egyike FERENCZI Gézáé és FERENCZI Istváné, sz.m.] volt. Mindkettő új és ismeretlen leleteket foglalt magába. Imént nevezett két szerző három részes tanulmányának a címe: „A kelet-erdélyi kora középkori mészhabarcsos kőtésű kővárak kérdéséhez.” [...] Mindent megmozgattak annak érdekében, hogy [...] a tanulmányt kivéssék a kötetből. Vége-hossza nem volt a véleményezéseknek. Végül ezek szövege jóval meghaladta a [...] tanulmány terjedelmét, és annak ellenére, hogy a kora feudális-kori régészet legjobb román szakértője, Ion NESTOR, a Román Akadémia levelező tagja kedvező szakvéleményt készített róla, a nem szakemberek véleménye kerekedett felül. A hivatalosan nem létező cenzúra nem engedélyezte a [...] tanulmány közlését, sőt a hozzá csatolt fontos szemléltető anyagokat elvesztették...”

A bajt csak fokozza, hogy csupán a Székelyudvarhelyi Múzeum irattárába őrzésre elhelyezett, sajnos csak töredékesen megmaradt igazoló anyaggal egészíthetjük ki a tanulmányunknak most napvilágot látó, első változatához csatolt szemléltető anyagot. Az ásatásokból kikerült, annak idején cédlulázott, gondosan becsomagolt régészeti emlékmű is – több ok miatt –

menthetetlenül összekeveredett, ezért újra sem rajzoltathattuk. (A jegyzet végén, 56. jegyzetként tájékoztatásként közöljük az eredeti mellékletek teljes jegyzékét, szövegmagyarázatukkal együtt. A szövegekőzi, kiemelt ábratulások erre vonatkoznak. **Szerk. megj.)**

Bevezetés

Háromrészes tanulmányunkban több évtizedes tapasztalatainkra támaszkodva iparkodunk szerény adottságainkhoz képest lehető legtöbbet nyújtani.

Az egykori Udvarhelyszék földjét előttünk is taposó érdemes kutatók az alábbiakban helyszűke miatt csak nagy vonalakban bemutatandó, semmiféle valós magvú hagyománnyal rendelkezni nem látszó erősségeket hol őskori, hol dák eredetűeknek tartották, a 18. század végén csíkszentmihályi SÁNDOR Zsigmond hamisította „Csíki Székely Krónika” sokaktól sajnos jóhiszeműen igaznak vett állítása értelmében a székelyudvarhelyi „Budvárát” pedig éppenséggel a képzelet szülte „rabonbánok székhelyének” vélték...

A következőkben a jelenlegi Hargita megye hegy- és vízrajzi gerincét alkotó Görgényi-hegységtől, a Hargitától, meg a Persányi-hegység északi szárnyától, az ún. „Rika-erdeje” vízvázalató vonalától ugyan csaknem mind nyugatra, mégis annak közelébe eső, alább előadandó észleleteink szerint egységes rendszerbe illeszkedőnek látszó várak néhányával kapcsolatos kutatásaink, föltárásaink főbb eredményeiről számolunk be. A lennebb kifejtenőkkel hányatott múltunk eddig jórészt ködborította mezejébe kasszálunk, ez azonban nem gátolhat nézetünk értelmében ideiglenes, vagy ahol erre alkalom és mód adódik, esetleg véglegesnek látszó eredmények kimondásában se. Jobbára sok eddig ismertetett, többé vagy kevésbé tudományos alapokon nyugvó állítástól eltérő véleményünk előadására vállalkozunk, a kezdettel elkerülhetetlenül együttjáró nehézségekkel küszködünk, nem egy tekintetben talán tévedünk is, mégis, már kutatásunk jelenlegi szintjén is hasznosnak tartjuk eddigi észleleteink, tapasztalataink közlését, tudomá-

nyos közvélemény elé bocsátását. A napfényre került emlékeny igazmondásából fakadó biztonságérzet, valamint a szigorú tárgyilagosságra törekvés mentse merészségünket.

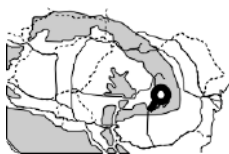
Az első közlemény anyaga tárgyalásának rendjén északról délnek haladva vesszük szemügyre a tanulmányunk alanyát alkotó erősségeket: Tartód-, Firtos-, Bud- és Kustaly-várát. Közülük Firtos-várát ismerjük legkevésbé személyes élményekre támaszkodva. Tanulmányunk második részében a „Rika-erdeje” keleti, valamint középső ormain, azután a Középső-Hargita déli, délnyugati lejtőjén, majd a hargitai vulkáni fennsík, a „Láz” feltarajosodó, hegyes nyugati végződése környékén nyomozható, illetőleg tovább, északabbra, a Görgényi-hegység nyugati oldalhatárait kapaszkodó, meg-megszakadó töltésvonulat ügyével foglalkozunk. Annak korát és rendeltetését igyekszünk megállapítani több fölmerülő lehetőség mérlegelésével. A harmadik rész a következtetéseké. Ebben szélesebb földrajzi és történeti keretbe ágyazva vesszük szemügyre a föltehetőleg Erdély-szerte terjeszkedésben lévő korahűbérkori magyar nagyfejedelemség, utóbb királyság kelet-erdélyi védelmi rendszerébe tartozó, tőlünk jelen pillanatban többé vagy kevésbé ismert erődítési elemeket, és röviden érintjük a mintegy három évszázadnyi idő leforgása alatt alaposan változó, számottevően fejlődő egész védelmi rendszer három fő erődítési időszakát: 1. *a gerendavázas földvárak* [Kozárvár, Várkudu, Sajósárvár, Beszterce földvára, Kusma, Melegföldvár (?), Dextrád-Várhegy, A Marosvásárhely közeli Malomfalva, a legősibb Küküllővár, (az Olt menti) Halmágy, **Noilgiant, castrum Sancti Nicolai** (?), Barcaföldvár (?), Brassó-Bertalan sprenghelyi vára (?)] s végül a fogarasi vár legősibb változata] *korai szakaszát*; 2. *az egyszerű alaprajzú, toronytalan, mészhabarcsos kőfalú várak* [a besztercei, a legrégebb középkori marosvécsi vár, a parajdi „Vitaly-vára” (?), a makfalvi vár, az illyésmezei „Rabsonné-vára” (?), Tartód-, Firtos-, a Nagy- és Kiskadács fölötti Kadács-, Bud-, Kustaly-, Mihályvára stb.] *közbülső építési szakaszát*, valamint 3. *az utóbbiakhoz képest nem sokban tökéletesített, hasonló jellegű csiki- meg*

háromszéki várakkal jellemezhető utolsó szakaszát, nem feledkezvén természetesen el az Erdélyi-Havasok (=a Déli-Kárpátok) északi oldalágain egymásután következő, a szakirodalomban viszonylag jobban ismert föld- meg kőfalú várakkal való szerves kapcsolataikról se.

Előjáróban szükséges megjegyeznünk még, hogy kutatásaink meglehetősen korlátozott volta miatt (mindössze egyszerű hitelesítő ásatásokra keríthetünk sort), de különösen egészen szabatos időmeghatározást lehetővé tevő régészeti anyag hiányában a tanulmányunk keretében bemutatott várak keltezése tekintetében számottevő nehézségekkel küszködünk. Vizsgálódásaink jelenlegi szakaszában csupán a jövődől, szélesebb alapokra fektetett kutatások eredményeitől megerősített vagy kétségbe vont föltevésekre szorítkozhatunk. *Éppen ezért lenne már a közeljövőben minél nagyobb szükség minél terjedelmesebb és egyúttal alaposabb ásatásokra, a hozzájuk fűződő annyira érdekes kérdéscsoport megvilágítására!*

Véleményünk szerint előjáróban szükséges röviden érintenünk a várásatások módszertanának kérdését is. Ennek, ha mégoly sietős fölvázolásával is, de megvilágítjuk, milyen módszertani elvekre támaszkodva fogtunk hozzá e mindeddig vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon kevésbé bolygatott ügy, a kora középkor homályából „vonakodva” előbukkanó kérdések egyikének földértéséhez. Azután pedig, legalábbis remélni szeretnők, megkönnyíthetjük az olvasó helyzetét is, mivel itt több, tárgyalásunkkor esetleg bővebb magyarázatot kívánó alapvető kérdést világíthatunk meg. Azok tudatában viszont, azt hisszük, szakismerettel nem rendelkező általános műveltségű olvasó is könnyebben érthet meg számára különben első pillantásra nehezebben követhető, kibogozható leírásokat, állításokat, vagy éppen következtetéseket.

A csiszolt kőkor végső szakaszától az i.sz. 13-14. század fordulójáig terjedő majdnem négyezer esztendőnyi időszakból származó mintegy félezer nyi, vagy még több erődített település, kezdetleges, vagy (gyéribben) gerendavázas földvár, habarcstalan, egyszerű, puha agyag- vagy kemény mészhabarcs-kötésű kővár, erősség teszi érdekesebbé, vonzóbbá a tágabban értelmezett „Erdély” földjét. Javarásszuk nemcsak fölásatlan, hanem egyenesen fölkatatlan; régész lába még nem taposta felületüket. Jónéhányukat mindössze hírből ismerjük. A Kolozsvári Történelmi és Régészeti Intézet egyik kutatócsoportjának kezdeményezésére nemrég-

ben megindult, tájegységek szerint igazodó erdélyi vár-föltreáozási tevékenység biztató kibontakozás ellenére is nagyon távolinak látszik valamennyiök elmélyültebb ismeretének ideje. Pedig mindenképpen érdemes alaposabban foglalkozunk velük, mert bizonyos tekintetben – szinte azt mondhatnók – természettani gyűjtölcenséhez hasonlóan tükrözik egy-egy történelmi kor anyagi-szellemi műveltségének fejlődési szintjét, társadalmi-gazdasági, politikai-katonai viszonyainak, ismereteinek összességét. Ne feledjük, régmúlt korok közösségeinek, nemzetségeinek, törzseinek, törzsszövetségeinek, vagy éppen népeinek életében a békés termelés mellett a háborúskodásoknak, s még inkább a háborúkra való felkészülésnek se jutott éppen lekcisinyelhető szerep osztályrészül. Részletekbe szűkségtelen bocsátunk, bőven elegendő az ösközösségi társadalom életének végső szakaszára jellemző ún. „katonai demokrácia” hosszás előzményeire, kibontakozására és – hazai viszonylatban – meglehetősen tartós, a népvándorlás korában pedig mintegy ismét „megelevenedő” állapotára utalunk.

Az említett várak, erősségek tájékozódó jellegű ásátása, de még inkább nagyobb arányú felületi föltárása módszertani, főként pedig műszaki tekintetben számos nehézségbe ütközik. Az eddig elért tagadhatatlan részlet-eredmények ellenére mindenfajta alapos bírálatot kiálló, a szó szoros értelmében tudományosnak vehető kutatásra Erdély sok vihárt látott földjén voltaképpen még alig-alig került sor. A kezdet-kezdeten álló rendszeres erdélyi várkutatás ügyének annak rendje és módja szerinti megoldása mindenekelőtt az eleve alaposan megtervezett és megszervezett, teljességre törekvő terep-bejárások körültekintő, gondos végrehajtását, eredményeiknek korszerű követelményekhez igazodó értékelését és közlését, majd az ezekre támaszkodva elkezdendő tapogatózó ásátások, illetőleg nagyobb szabású felületi föltárások szigorú rendszerességgel való levezetését követeli egyre égetőbb szűkséggel. Végre rá kell döbbsennünk az ebben a vizsgálódási körben is mutatkozó sanyarú való-ságra: az erdélyi várkutatás, tiszteletet érdemlő elődeink, valamint saját mőltatható igyekezete ellenére csupán meglepőn kevés és, ráadásul, nagyon is szétaprózódó eredménnyel dicsekedhet. Ezekből pedig sajnos még a várfajták koronként, sőt azokon belül is és – néha – tájegységenként is változó jellegzetességeire se mindig következtethetünk bizonyossággal. A várépítési korokat átfogó, olyannyira várt összegező műveknek, módszertani tanulmányoknak hiányzik mindennemű alapja. Hol va-gyunk még ettől, hiszen valójában még magának a várkutatásnak se vetették meg a módszertani alapjait, nem művelték ki az építés korának és sajátosságainak megfelelőn változó „fogásait”, eljárásait (technikáját). Kénytelenek vagyunk bevallani, hogy kutatásaink ezen a téren mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben messze le-maradtak a lehetőségekhez, valamint a követelmények-hez képest.

Első lépés az egész országrész területén elvég-zendő rendszeres (gépesített) terepjárás volna (ez 1973-tól intézményes keretben látszik megindulni), a hegy-és dombvidéken, valamint az alföldi tájakon egyaránt. Mindhárom tájfajta esetében egymástól többé-kevésbé eltérő jelenségeket észlelhetünk majd nemcsak az alaprajzi elrendezés, építési mód, szerkezet, hanem az erdőtések létesítésére fölhasználható természeti adottsá-gok tekintetében is.

Az alaprajzi elrendezés nagy változatosságáról nem csupán azért nem írhatunk bővebben, mert a szá-matalan megoldási lehetőséget kínáló térszínen nagyon kü-lönböző alakú, beosztású várakat létesítettek, de főleg azért nem, mert e pillanatban azt se tudjuk: vajon szabato-san hány és milyen alaprajzú erdőtítés, vár van az országrész területén. Egyik legsürgősebb feladatunk tehát – mint említettük – éppen ezek számbavétele: a felszíni leletek begyűjtésével és legalább alaprajzi vázlatok ké-szítésével. Mindvégig világosan kell látnunk azonban ennek a műveletnek, mintegy az első, tapogatózva meg-teendő lépésnek aránylag csekély értékét. Ez, az elindu-láshoz mégis föltétlenül szűkséges eredmény csupán vázlat lesz, mindössze az erdőtítések helyének, alakjá-nak megközelítő szabatosságú rögzítésére alkalmas.

Ha az ilyenképpen számbavett, valóssággal „feltározott” és nyilvántartott erdőtítések ásátása is lehe-tővé válik, ezt a tevékenységet egészen szabatos, réteg-vonalas, mérnöki terepfelvételnek kell megelöznie. Ez azért szűkséges, mert sem az ún. szakaszos módszerrel készült, sem a nagyobb méretarányú (katonai- és ka-taszteri) térképfelvétél nem nyújt kellő mértékű és ré-gészektől is fölhasználható természetű adatokat a terep szintváltozásaival kapcsolatban. Az ásátást megelőző felvétel nyilván nem elégedhetik meg az erdőtítés alak-jának szabatos ábrázolásával. Ki kell terjeszkednie az erősség belsejében, meg a védelmi elem(ek)en kívüli, legkevesebb 40-50 m távolságban megfigyelhető szint-változások feltüntetésére. Minden a felületen észlelhető mélyedést vagy domborodást szintezéssel, szintvonal-lal kell ábrázolni.

Nem maradhat el azután a térképezett terület előzetes földtani és természeti-földrajzi vizsgálata sem. Többek között sokszor vezethet emberkéz-alkottának látszó terepalakulatok természetes eredete fölismerésé-hez. Csúpan ezeknek a halaszthatatlan előzetes művele-teknek a végeztével foghatunk a tulajdonképpeni föltá-ráshoz. Az erősség építésével, jellegével, használata tar-talmával, földadásával vagy egyszerű elhagyásával kap-csolatos kérdések a várásatás jellegzetességeivel ösze-függésben alkalmazható módszerek (védőárok, -öltés, esetleges gerendavázás – meg azután kőfalas építkezé-sek rétegtani viszonyait tükröző metszetek készítése, a leletek ásonyomonkénti elkülönítése és nyilvántartása, a közben megfigyelt régészeti jelenségek lehető legszoro-sabb időrendjének rögzítése, megállapítása, szabatos metszetrajzok elkészítése stb.) alapos és körültekintő al-

kalmazásával világosodhatnak meg. Az árkosan készített, ásonyomokként egész hosszukban mélyülő, oldalt s alul állandóan simára nyessett ásatási metszeteknek kötelezően a bolygatatlan talajig jutásával, azaz a kutatászelvények „ütemes legyalulásával” a védőárok megvédőtöltés építésére, vagy az azt megelőző időre, továbbá szerkezetének természetrajzára nyerhetünk egészen szabatos és jól figyelemmel kísérhető értékes adatokat. Közben cölöp- és karólyukak, vastagabb cölöpök beállítására ázott, viszonylag csekély átmérőjű, a régi szerkezet képzeletbeli vagy valóságos helyreállítását lehetővé tevő sekélyebb-mélyebb gödrök jelentkezhetnek.

Ha az első járószint alatt a felső művelődési rétegből hiányzó, (tehát) régibb korból származó leletek bukkannak napfényre, az esetenként az erdőtítés területének (jóval) azelőtti lakottságát bizonyítja, semmi többet; azaz a korábbi település népességének esetleg semmi köze se volt a későbbi keletű erdőtítés létrejöttéhez.

Általában az edénytöredékek a legjelentősebbek az egyes ásonyomban előkerülő régészeti anyag tömegében. Megmunkált vagy munkálatlan csontok, kő- és fémeszközök is előfordulhatnak, de ezek nem mindig tesznek lehetővé, főleg többszörösen átépített erdőtítés bonyolultabb jelenségeinek szétválasztásához szükséges, szabatos kormeghatározást. Egyértelműen el kell különíteni ui. azt a földréteget, ahonnan ezek a korak megfelelően elyegítetlenül, az alantabbiban esetleg korábbiakkal keveredve, végül a még lennebbiben ez utóbbiak ismét keveredés nélkül jelennek meg. Ha ezt alaposan, gondos ásással sikerül elérnünk, mégoly bonyolultnak látszó többszöri átépítés esetén is egészen biztos adatokhoz juthatunk az erősség különböző korokban épített részeinek szabatos időrendjét illetően.

A kutatóárok függőleges metszetei még akkor is megkönnyítik a tájékozódást, ha az a felületek vízszintes rétegei között nehézség, vagy csaknem lehetetlennek mutatkoznak. Ezekből a metszetekből nemcsak az erdőtítés keletkezésének ideje és eredeti alakja állapítható meg, hanem egész története, utolsó átépítéséig. Ezért kell a szelvényekről a lehetőséghez képest leghívebb, a méretarányok tökéletesen megfelelő metszetrájzot készíteni. A különböző színű, anyagú földrétegek vizsgálata vagy arról győz meg, hogy a várnak csupán egy építkezési időszaka volt, vagy több ízben való (át)építéséről bizonyodik. Amennyiben a régészeti jelenségek az eredeti felszínen őrződtek meg, az erdőtítés hajdani szerkezete még abban az esetben is helyreállítható, ha – mint az leggyakrabban megesik – romokról van szó.

Ennél sokkal bonyolultabb feladatok elvégzésére, fogasabb kérdések megoldására kell vállalkoznunk több építési időszakú erdőtítés esetében. Ez a körülmény azonban, önmagában véve még nem tűzhető okvetlenül más és más nép jelenlétéhez. Egy-egy régészeti műveltség keretében is számolhatunk összeomlott vagy leégett erősség újraképzésével, kisebb-nagyobb mérvű tatarozá-

sával. Ilyenkor minden összetartozónak látszó szint- vagy rétegcsoportot egyenként kell megvizsgálunk. Az égéstermékeket tartalmazó rétegek égetlenekkel váltakoznak, s ennek a fölismerésnek az alapján aránylag könnyen megállapítható a szint- vagy rétegcsoportok összetartozása. Többszöri átépítéskor viszont nem minden esetben kezdtek építkezni az eredeti járószinten. Így a karólyukak vagy cölöppüreges se mélyednek a bolygatatlan talajba, hanem csak a föltötte levő törmelékbe. Rétegenként vizsgálva kitűnhetik, hogy egy-egy építési időszak más-más, már meglévő rétegeknek elegyengetett és föltöltött romjain van, és még ugyanama régészeti műveltségen belül is így kínál viszonylagos időrendet.

A védőtöltés vagy -fal szerkezetével, építéstörténetével való megismerkedésünk után hasonló körülményekkel és módszerrel kell megvizsgálunk a vár külső oldalán húzódó árkot (árkokat), sőt az azon kívül fekvő területet, még szemmel kivethető legcsekélyebb nyom hiánya esetén is. Nagyon gyér kivételről eltekintve ugyanis védőárok minden erősség mellett szokott lenni. Az árkon kívül is nyoma lehet a töltés vagy fal megközelítését még könnyebb is akadályozó fatorlaszoknak, cölöpkerítéseknek stb. Az árok mélysége meg a töltés magassága között többnyire egészen szoros a kapcsolat, mennyiségtani szóval élve a kettő rendszerint egyenes arányban áll egymással. A töltés testét alkotó föld- vagy kőtömeg jobbára az árok megfelelő szakaszából, gyéreb- ben esetleg azon kívül ázott árkokból hordatott föl.

Idő múltával azonban az eredeti kép a védőárok egész hosszában megváltozik. Szél hordja, esővíz mossa a töltés földjét, az esetleges tűzvész után szétporladó szervesetlen anyagot. Mindez pedig jobbra az árokba ülepedik, s egyre vastagodó rétegeivel sokban megváltoztatja annak eredeti felszínét. Emiatt az árok mai mélyvonalát a felszínen nem a kívül esetleg padkában végződő, lejtős töltéshez vagy a függőleges falsíkhöz közel, tehát eredeti irányában, hanem azzal egyenlőközűen, ám attól már könnyebb kerülve figyelhetjük meg. Mindez az ásatási metszetekből szépen kiderül.

Az árok természetesen még az erősség elkészültével egyidőben kezd föltöltődni. Eredeti aljára települő iszapos lerakódások vékonyabb-vastagabb rétegei beszédesen tanúskodnak erről. Többszöri ismétlődésük már az erdőtítés történetének egyes időszakait is jelzi. A beomlott részek vastagságából viszont, többkevesebb joggal megközelítő időtartamra gondolhatunk. A töltés testéből és magából a behordott részből kikerült leletanyag ugyancsak támogatja a kormeghatározást. De egyébre is következtethetünk belőlük. A tűznyomok vagy erőszakos semmisítéséről, vagy véletlen okozta tűzvészről tanúskodnak; a nyomok hiánya viszont rövid ideig tartó lakásról vagy a várakók gyors tovaköltözéséről beszél. Ebből a fölismerésből ismét új kérdések fakadnak: kik pusztították el az erősséget, vagy hova tűntek az (időben) első vár építői? Az előbbire a változott kort, esetleg művelődést érzékelhető fa-

zék-töredékek felelhetnek leginkább; az utóbbi kérdés vizsont csupán más, távolabbi területek emlékeire való figyelmeztetéssel, sokszor bizony fáradságos régészeti és történelmi nyomozással oldható meg.

A vár szerkezetének régészeti vizsgálata mindenképp fölött az építés történetét világíthatja meg. Lakóinak sorsáról, gazdasági és társadalmi helyzetéről, be rendezkedéséről csupán belsejének figyelmes, minden apró részletre kiterjedő föltárása tájékozthatat. (A vár belseje fölásatásának módszere különben mindenben egyezik a szabadtéri telepek föltárásával. Az eltérés csupán annyi, hogy míg amott keresni kell a település kiterjedésének határait, itt a védőtöltés, vagy -fal magától értetődően határozza meg ezt.)

I. A székelyvarsági Tartód-vára

A Görgényi-hegység délnyugati végződésének lejtőin eredő Nagy-Küküllő forrásvidékén, Székelyvetség (Vátság) község közepétől alig néhány kilométerre nyugatra fekvő Tartód-vára már a múlt század második felétől ismeretes a régészeti irodalomban¹. Az eddig mégis megáztatlan erősség Székelyudvarhelytől légvonalban körülbelül 30 km-re északra esik, a sziklás medrében sebesen csörgedező Tartód-patak vízének a szintén még fiatalosan, gyorsan folydogáló Nagy-Küküllőbe torkollása fölött, a völgyek talpához képest mintegy 90 m magasra emelkedő, meredek lejtőjű, hosszú kásan elnyúló szintvonallal körülírható, fenyves borította domborzat tetőcskén (1-3. kép).

Észleteink előadása előtt lássuk, hogyan vélekednek róla érdemes elődeink. ORBÁN Balázs rövidre fogott ismertetésének egyes kitételeire a magunk leírásával kapcsolatban teregetünk ki, ezért egyenesen TÉGLÁS Gábor megállapításainak, a várhoz fűzött következtéseinek kivonatos idézésével kezdjük.

Az Oroszhegytől 23 km-nyire a Nagyküküllő és Tartód-víz összefolyásánál rejtőző Tartód várához vezető, „... az oroszhegyi fennsíknak éjszaki 900 m magas párkányáról a „Tatárok útja” nevű mesterségesen kivágott utat a Fejér Nyikó mellékén fekvő Szent László község tulajdonát képező fenyvesben éppen a Hideg-aszó patakna a Küküllőbe torkollásáig 1,5 km hosszúságban 180 métert lejtőleg annak idején 3,5 m szélesen vágták ki. Az erdei szekerek rongálásával keveset törődő nép gondatlansága teljesen kiforgatta ezt a tervszerűleg levezetett utat eredeti alakjából. [...] Ennek dacára mesterséges voltát felismerhetjük, s nyilván ez képzé Tartód várának egykori kijáróját az oroszhegyi síkra [=a „Láz” Oroszhegy fölötti részére; a szerzők megjegyzése (az ezutániban sz. m.-nek rövidítve)] s onnan délre (sza-

batosan nyugatra: Székelypálfalva, Firtosvárálja, Énlaka, a Firtos-hegy, sz. m., tehát) a Nyikó mellékére. Másfél kilométerrel fennebb, a Küküllő köves erdei útján haladva, a jobb parti Kiság torkolatát s azzal a Korondról ide vezető „Halászkor útja” csatlakozását érintjük. Alig 1 km-rel fennebb a jobbról elézuhogó Tartód vízhez kell csatlakoznunk, mely ismét 1 km hosszúságban kalauzunkul szegődik [...] odáig, hol a hegy hajlásában [...] oldalra bukkanunk.

A 3 m széles hegyi utat gondosan kivágták annak idején s a meredek felé eszközölt földtöltéssel szeléstették ki. Kőaljzata nincs s az egész földből és törmelékből készült, de kavicsolva volt [?] sz. m.] úgy, hogy most is, mikor a szekérmotok sokféleképpen rongálják épebb az összes erdei utaknál. 100 m-nyire emelkedik a hegynyakra, melyet nyugat felől [...] sáncolat (erdélyi szóhasználat = árok, sz. m.) vág át [?? sz. m.], hogy a két víz közé ékelődő 850 m hegyél teljesen iszolodva van. A jobbra forduló út 80 méternyire éri el a várterületet. A fenyővel benőtt magaslaton csakhamar észrevehetjük az ellipszis alakban megépített földvárat. Belső területét kincskeresők dűlták fel. A Küküllőre néző lépcsőzeten, alig 12 m-rel a váron kívül két kútnak nevezett üreg, melyről mesés részleteket beszélnek a pásztorok. [...] Szerintem ez a két üreg a dák váraknál általában egybeült is látott külső őrtornyok helyét jelöli. [...] A földvár fala [?! sz. m.] hol legszélesebb 3m, befelé lejtése 1,5 m, amint EF. és GH. átmetszetek szemléltetik [1. a 2. képet] ... Az alig 4 m elkeskenyülő hegynyakon [...] délre haladó úton [...] 380 méternyire a kiszélesedő hegynyúlványon második (nekünk nem sikerült megtalálnunk a TÉGLÁS említette első erődítményt, sz. m.) és sokkal nagyobb várat találtam. A bejáró védelmére 4 m széles, 4 m hosszú [...] kapubástya szolgál, melynek alsó ürege (pincéje) most is látható. [Véleményünk szerint egyszerű iker kincskereső gödör! sz. m.] Az 1 m széleségű alapfalazatból délre 0,8 m fal halad még 15 m-nyire s ott keresztfallal záródik. [Mi nem találtuk ennek nyomát. sz. m.] Ez nyilván a vár belsejében emelkedett épület maradványa; de teljes formáját és méreteit nem vehettem ki annyira felforgatták a kincskeresők. A fal építőmészert nem tartalmazott [?] sz. m.], földdel és mohával [?? sz. m.] egész primitív módon készülhetett. Méreteiből következtetve mégis emeletes lehetett [?? sz. m.].

Maga a kőfal itt is ellypticus s 220 m kerülettel bír. [...] Hosszátmérője 76, kisátmérője 22 m, s így jókora terjedelemmel bír. Körrajzából ítélve legalább 200 embert fogadhatott be; míg az előző vár őrőségét alig becsülhetjük 50 főre. A kettős ellypszis a legeredetibb alakzat, amit Udvarhely megye felmutathat. A kőfal itt is földből készült [így! sz. m.], mint az első várnál, s méretei azonosak. Vakolatnak [? sz. m.] nyoma sincs s a földben [! sz. m.] csakis kisebb kődarabok vegyültek...

Éjszak felé „Tartód oldala” (879 m) fennsíkhhoz vezet a hegyi ösvény s a vegyes lomb (!) és fenyő-

vel borított verőfényes fennsík 8 km-nyire „Tartód kútja” (930 m) nevű forrás, onnan 1 km a Nagykükküllő legvégső mellékforrásánál „Tartód-mező” (1000 m) következik [...] Innen lassú átmenetekkel még 10 km ÉK [!] Kükküllőmező (1224 m). [...] Itt egymástól alig 1 km távolságra veszi eredetét keleten a Nagykükküllő és nyugaton a Tartód. A Tartódtól nyugatra érjük a Felsőfalváról Gyergyóalfalunak irányuló régi utat s azzal a Kiskükküllő mellékét...

Ez a település egészen megjeleníti [...] azt a régmúltat, amidőn a havasok közé rejtőzött népség valamelyik törzsfőnöke vagy éppen királya Tartód várából kormányozta alárendelteit.

... Ha a bemutatott vár(ak) építkezési szerkezetét vizsgálgatjuk, s a hazarészünk más vidékeiről ismert földvárakkal kissé összehasonlítjuk, nem egészen bajos megállapítanunk a Bibarcfalva [így! sz. m.] Kustaly és Tartód vára építkezéseiben felülő analógiákat. Mindannyinál figyelmet érdemel a szabatos földmunka, a területi configuratio szabatos fölhasználása. Mind olyan jellemvonások, aminőket a dákok végső önvédelmi harcokban szerepelt váraknál az Al-Dunától felfelé annyi helyen volt szerencsém megfigyelni...” [És akkor, „összehasonlítás” végett, a kellőképpen nem tanulmányozott temeskői Karas-menti gerebenci várcsoporton kívül a korai vaskori temeszadányi, újszentannai, a paratélyi (=Baráthely, vagy inkább szászmedgyesi), valamint a Nagy-Szamos folyása menti égetett töltésű korai vaskori óriásvárakat említ!]

.... Midőn tehát a mondai találgatás helyébe a tiszta történeti igazságot [?! sz. m.] próbáljuk állítani, világért sem kegyetlenség vagy székely fajszeretetünk hiánya vezérel ebben, hanem egységesedően a tiszta tudományos [?! sz. m.] vizsgálódás sugallatát követjük. Avagy kevesebb okunk lesz-e ezután is rajongó szeretettel és lelkesedéssel csüngen a ősi várainkon, ha a sok mesterséges, erőszakolt [?! sz. m.] rege helyett annak tudomására jutottunk: hogy egy, a székelyhez vitézségben, függetlenségi érzületben felettebb hasonló hősi népfaj éppen olyan szívós kitartással ragaszkodott hegyeinkhez, mint jómagunk, s életét, vérért éppen olyan készséggel áldozta bérces kis hazánkért, mint a mi derék, jóra való székelységünk...”

Az „audiatur altera pars” elvének tiszteletben tartását szem előtt tartva, mégha megfigyeléseink, adataink alapján sokhelyütt kétségbe is kell vonnunk TÉGLÁS Gábor állításait, térjünk át immár saját tapasztalataink bemutatására.

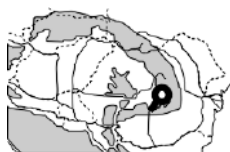
A várat hordozó hegyfokocska a bevezetésben említett vulkáni fennsík északi, már a Görgényi-hegység déli ormaitól nyugatra elterülő részét alkotja. E vidék eredetileg vegyes lombhullató erdővel borított, de nyirkosabb, hűvösebb éghajlati viszonyai miatt fenyves völgyű térszí-

nének átlagos magassága 950-1000 m körülre becsülhető. Tartód-vára teteje azonban ennél valamivel alacsonyabban: 848 m-en van. Északnyugaton a felületre kibukkanó sötétmészseiről híres Parajdi-Szováti medence, nyugatról a Fehér-Nyikó, délnyugatról pedig a Nagy-Kükküllő Székelyudvarhely környéki vízrajzi medencéje keretezi a vulkáni törmelékből és kidobott anyagokból felépülő fennsíkterést. Az első még belül esik a Siklódi-kő - Küsmödi-kő - Firtos-hegy büszke ormai alkotta hegytarajon, a másik kettő azonban részben már kívül fekszik rajta, tehát nyugatra esik tőle. Kelet felől a Görgényi-hegység déli ikerkúpja: a csomafalvi Délhegy (1695 m), a Somlyó (1553 m), valamint a Hegyes (1575 m) messze látszó, tekintélyes fenyves magaslatai határolják. A tőlük délkeletre kezdődő Hargitától (a Fertőtől, 1589 m) a Síkaszó vizén fölfelé elérhető, a Libán viszonylag alacsony hágója révén a Gyergyói-medence déli végződésébe könnyű átjárást lehetővé tevő 990 m magas benyergesedés választja el.

Az időjárási frontok képében érkező s az Erdélyi-medence alacsonyabb átlagos dimbesdombos felszínéhez képest erre a magas küszöbre fölszállni kénytelen nedves légtömegekből kihulló csapadék mennyisége néha az évi 800 mm-t is meghaladja. A közeli, de jóval alacsonyabb fekvésű Szováta-fürdő évi közepes hőmérséklete 7,9-8,2°C között ingadozik. Innen a bükk uralkodó volta a fennsík; a nedves, hűvösebb völgyek fenyvesei kialakulásának is ez a magyarázata².

Amint középkori forrásokból, valamint az erdélyi nagyfejedelemség 18. századi, II. József uralkodása idején végzett, részletes katonai fölmérés segítségével készült térképlapjairól kiderül³, Tartód vára környékének a második világháborúig a székely közbirtokosság tulajdonában levő ősréngetegek eléggé későn, csupán a 17. század második felétől kezdtek elsősorban orosz-hegyiektől, de más falusiaktól is létesített, egyre gyarapodó számú havasi, nyári szállással benépesülni (vö. az 1. térképvázlattal). Maga Varság község is csak a múlt század vége óta alakult ki.

Az enyhén délnek lejtő vártetőcske az északabbra emelkedő „Simó-mezeje”, továbbá a

„Nyakteteje” nevű közeli, nála tekintélyesebb ormokhoz vezető sokkal alacsonyabb, keskeny nyereggel kapcsolódik a hargitai vulkáni fennsík, – az ún. „Láz” – magasabb részeihez.

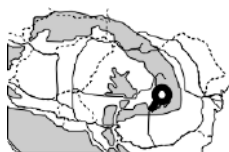
Meredek oldalait fenyes borítja (1. a 3. képet). A tetőcske mindennek ellenére meglehetősen eldugottan fekszik. A fennsíknek a Tartód-vize vagy a Nagy-Küküllő völgyére eső peremétől számított néhány száz méternyire, a lassan emelkedő fennlapályon nyugatra vagy keletre haladva, alacsonyabb voltánál fogva már eltűnik a fürkésző szeme elől.

A Tartód völgyéből a nyeregre s azon a vártetőre tovább kapaszkodó út nyomai itt-ott halványan még most is fölismerhetők. A Tartód-várában a múlt század végén megfordult TÉGLÁS Gábor véleményétől⁴ eltérően azonban ez az út nem irányult egyenest a várba, hanem annak erős ívben futó északi „sarkát” (4. kép) megkerülve valamivel a keleti oldal védelmi elemei előtt és egyszersmind alattuk, ma már alig észrevehetőn, egészen elmosódottan halad délnek. Vezetéséből következőn a vár védői hosszabb szakaszon oldalozhatták. Tovább két, valóságos falszorost⁵ (**Zwinger, antemurale, bayle extérieur**) alkotó, egyenlő távolságra húzódó töltérszlet között fut be a vár „védő-gátonyának” déli kanyarulatába. Az útnak a fentiekben leírtak szerinti szándékos megnyújtásával nyilván az erősségbe jutást iparkodtak ilyenképpen is megnehezíteni.

Aprólékos szemrevételekor, illetőleg alaprajzának új, szabatosabb fölmérésekor (4. kép) derült csak ki, hogy a TÉGLÁS Gábor készítette helyszíni vázlat (2. kép) nem hűséges, távolról se felel meg a valóságnak; ti. nem ikererődítményről, hanem csupán egyetlen várról beszélhetünk. A hegytetőcske megnyúlt felszíne határozta meg erősségünk alaptervét. Az ásátás kezdete előtt szemügyre vett terepalakulatok látán ellipszis vetületű kettős körtöltésre gyanakodhattunk. A külső körtöltés erősen ívelt volt északnyugati, meg déli szakaszán egy-egy látzólagos kapunyílás bontja meg az első pillantásra is tekintélyesebb, de valóságban is annak bizonyuló védelmi elemet. Ezek a mai „átjárók”, észrevételünk értelmében, a külső körtöltés anyagá-

nak leromlásával, vagy későbbi szándékos elhordásával támadtak. (Az utóbbit minden bizonnyal erdőléskor létesítették.) A körtöltésekkel övezett tetőcske bogárháthoz hasonlítható domborodású; a körtöltések mai tetőző részei általában alacsonyabban fekszenek a felszín legmagasabb domborulatánál. A vár felszínével kapcsolatos megfigyeléseink kiegészítéséül még valamit el kell mondanunk: ha nem is tűnik mindenütt élesen szembe, mégis csaknem mindenfelé tapasztalható a következő érdekes jelenség: mindjárt a külső körtöltéstől lefelé kezdődő, erős dőlésű, rézsűjű, 6-7 méter szélességű lejtősváot mesterségesen egyengették el; érthetőbben szólva, a lejtő felületét köröskörül iparkodtak lehetőleg minél egyenletesebbé, simábbá, egyúttal meredekebbé is kialakítani, ezzel is megnehezítve az ellenség föl- és megkapaszkodási lehetőségeit. A többé, vagy kevésbé jól látható szabályos lejtőalakításnak más „kézzelfogható” bizonyítékát is említhetjük: A nevezett lejtősvá alján 0,5-1 m széles „párkány” fut körbe, ez pedig nyilván a lejtő mesterséges levágásából, anyagának lehordásából és az említett távolságon túli felhalmozódásából származik, ha ugyan esetleg nem volt a római táborok külső, függőleges falsíkja előtt szabályszerűen előforduló párkányéhoz (**berme**) hasonló rendeltetése is? E kérdést azonban csupán kiterjedtebb, alapos ásátások révén válaszolhatnók meg.

Az ásátásaink kezdete előtt egyes szakaszain kisebb-nagyobb faragatlan kötömbökből emelt „küklöpsi” jellegű falmaradvány hatását keltő, föld- és tülevélréteg borította, erősebbnek mutatkozó külső töltés 0,7-2 m-re emelkedik a vár belsejének közvetlenül mellette húzódó felszínsávjához képest. A fennebbieken megjelölt két újabb keletű nyílástól, valamint az igazi bejáratot őriző töltésszorostól eltekintve vonulata megszakítatlan. Az előbbihez mérten jelentéktelenebb, egyes részein inkább az oldalos, váltóekés szántás „barázdáihoz” fogható belső töltés viszont hiányzik a vár észak-északnyugati részében. Kanyarulata alapján ítélve egyesülnie kellene a külső töltéssel (1. a 4. képet), igazában azonban a kettő találkozása elmosódott, az éppen odanőtt fák miatt egyelőre ásátással se tisztázhattuk

csatlakozásuk, vagy egymásba olvadásuk körülményeit. A dél-délkeleti csücsökben, „szögletben”, az erdőkitermelés megindulásakor tűntették el még a nyomait is.

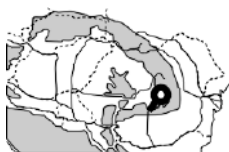
A szabálytalan tojásdad vetületű külső körtöltés bezárta térség legnagyobb szélessége 37 m. Az előbbinél nyúltabb belső körtöltés korszorúzta magasabb, de egyszersmind laposabb térszín hasonló adatai: 45 és 18 m. Az 1962-1963-ban nagyobb részét sűrű vegyes erdő borította, éppen ezért a kutatást erősen akadályozó és nehezen áttekinthető térszín felületének előzetes végigcserkészésekor három kincskereső gödrön kívül semmi különösét nem vettünk észre. ORBÁN észleletével megegyezően egyetlen föld-domborulat, halmocska, vagy egyéb sem utalt egykori épületek maradványaira. És az alapos gyanúnk a vár tetőző részén ásatásaink idején meglévő kicsiny tisztáson kibontott I. sz. felület (1. a 4. képet) apró és semmitmondó fazéktöredékeket felszínre hozó munkálatai idején keserűségünkre igazolódott.

Az erősség hajdani egyedüli bejárata a délkeleti végződés közelében nyílt. Ehelyütt az addig meglehetősen egyenes futású keleti „töltésrészlet” délnyugatra kanyarodik, majd, a felszín alakulata alapján ítélve, meg is szűnik. Ettől a végződéstől 22-24 m-t visszafele mérve, mintegy 5 méterrel előtte, már a lejtőn, de még a meredekebb lejtősáv kezdete előtt, az előbbihez képest körülbelül 2,5 m-rel mélyebb szinten „nő ki a földből” a töltés másik kezdete (1. az. 5a. képet), s aztán némiképpen szabálytalan csigavonalhoz hasonlíthatóan körülfutja a vártetőt. A bejáratot tehát kétségtelenül töltés-szorosként, más szóval emberkézrel létesített terepszorosként alakították ki.

A csaknem kelet-nyugati irányú, azaz a vár képzeletbeli hossz tengelyére majdnem merőlegesen kijelölt I. és az erősség délkeleti részében vágott II. számú kutatóárkunk (vö. 4., 7-9. ábrával) napvilágra juttatta maradványok, valamint az ezek megpillantása nyomán a külső „töltés” egész hosszában végzett tüzetes vizsgálódásunk folyamán derült ki: kezdetben földből és kőből vegyesen fölhánytnak vélt külső töltésünk végeredményben jó mészhabarcskötésű kőfalat rej-

teget magában (4., 5a-b., 6. kép). Ez a mészhabarcs a lepergett századok folyamán ugyan nagyobb részt kioldódott, kimosódott a felülethez közelebb levő kövek közül, annál jobban megőrződött azonban a fal testének az időjárás viszonyosságaitól ki nem kezdett belsejében. A fal külső és belső színét többnyire faragatlan, mégis megválogatott és meglehetősen gondosan egymáshoz találtatott kisebb-nagyobb, valószínűleg helyben termelt tömbből rakták fel. (1. 5a-b., 7., 9. kép). Emelések a fal külső meg belső színét alkotó tömb sor tetemes szélességű közét szikla-törmelékkel töltötték ki, szerkezete tehát a már az ókorból ismert „töltékes” falakéra, az ún. **emplekton**-rendszerű falakra emlékeztet⁶. Vastagsága nem mindenütt azonos: keleti és nyugati szakaszán általában 1,6 m, a délkeleti oldalon vágott II. sz. kutatóárkban azonban 2 m-re szélesedik, lehet a falszoros okán. A fal délkeleti külső végződését szabályosan képezték ki. Ásatási metszeteinkből láthatón részben lépcsőfokszerűen lesimított, szálában álló sziklafelületekre, részben többé-kevésbé gondosan ásott, 40-50 cm mély alapozási árokba, részben pedig – ahol a tetőcske peremfelületének simasága és akkoriban fölthető állékonysága megengedte – közvetlenül a növényzettől és annak rothadó-korhadó félben levő származékaitól megtisztított vízszintes talajra alapozták. Kavicsszemekben ugyan szegény, mégis jó minőségű, okvetlenül valahonnan nagyobb távolságról ideszállított, falban oltott meszet használtak kötőanyagként⁷.

A látszat szerinti külső töltéssel, igazában széles, zömök, erősnak mondható kőfallal szemben a belső védelmi elem csupán jelentéktelen, jobbára elmosódó körvonalú, egyszerű, kőmagtalan földtöltésnek bizonyult (vö. a 7. kép 8-11 métere közötti részével). Noha a két védelmi elem időrendi viszonyát ásatásainkkor nem sikerült megnyugtatón tisztáznunk⁸, mégse vethetjük el egészen a belső földtöltés valamelyest korábbi létesítésének valószínűségét. A földtöltéssel kerített kezdetleges erősség lehetett az első, hevenyészett váracska, a kőfal nem sokkal (?) ezt követő fölrakásával aztán számottevően megnövelték befogadó képességét. Ésszerűségi indokok alapján

sem igen gondolhatunk arra, hogy egyszerre használták volna a gyenge belső töltést és nála kétségen kívül hatalmasabb, erősebb kőfalat. Még kevésbé tűnik hihetőnek a belső töltés utólagos létesítése.

Ásatásainkkor csupán csekély és nagyon szegényes régészeti anyag [néhány rögtönzött tűzhely (?) maradványa, a föltárt falszakaszok mentén hol itt – hol ott megszakadó vékony szenes réteg, a vár déli „sarkából”, az erdőléskor kivágott, ma „kapunak” hívott falnyílástól közvetlenül nyugatra (a 4. képen +el jelölt helyen), néhány vastag falú korongolt, égetett agyagedény töredéke] jutott napvilágra. Esetünkben a kor-meghatározást lehetővé tevő, valamint a fal alapozási szintje fölött, annak közvetlen közelében előkerült fazéktöredékek a legjelentősebbek (1. a 10. kép, 1-5. sz.; 11. sz. kép, 7-12. sz.).

Az edénytöredékek alapján vélekedve a bögrék, fazekak lassú korongon készülhettek. Díszítőelemként valamilyen csontszerszámmal vastagon bemélyített hullám – (10. kép, 1, 3. sz.; 11. kép, 8., 11. sz.) és párhuzamos vonalakat (10. kép, 2., 4. sz.; 11. kép, 7., 10. sz.), valamint egymást derékszögben metsző, némiképpen a kosárfonást utánzó (10. kép, 9. sz.) ékítményeket alkalmaztak. Nagyobb edényalj-töredéken fenékbélyegző domború lenyomata (10. kép, 5. sz., 11. kép, 12. sz.) vehető jól ki.

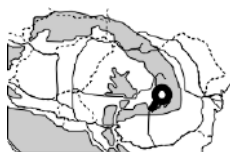
Mint az eddigi kutatásokból ismeretes, a bonyolultabb mértani idomú fenékbélyegző-nyomat (az erdélyi ún. „szláv” jellegű fazekastermekék egyedüli domborművű „díszítő” eleme) hiányzik a 7-8. századi agyagművészeti gyártmányok köréből⁹. Csak később, a 8. század végén, a 9. század elején, tehát a tulajdonképpeni hűbérkorra való átmenet idején tűnik föl. Már Erdély-szerte is számos lelőhelyről került napvilágra, és hozzávetőleg a 9. század végétől kezd szelvényben-hosszában elterjedni. Hasonló, de a miénknél tagadhatatlanul fejlettebb bélyegzők lenyomata ismeretes pl. a hosszú ideig lakott (Kovácsna megyei) sepsiszentgyörgy-bedeházi település ásatásakor felszínre bukkant edénytöredékekről. Az innen előkerült, négyszögbe zárt át-lós vagy rendes keresztben bélyegzős edények¹⁰

valójában a 12. században létesülő bedeházi szálláshely agyagműves termékei fejlődési sorának a nyitányát jelzik, a település emlékanyaga egészében azonban továbbfejlődik már kiforrottabb hűbérkori alakok felé.

A számunkra perdöntő Tartód-vári fazéktöredékek mellett még egy edény szájának perem-résztétele kell ügyelnünk. Sajátságosan tagolt met-szetének alján, kívül régebbi, a 10. század végére – a 11. század első felére jellemző peremfaj-ták közvetlen fejlődéséből eredő, sem előbb, se később elő nem fordul, különben egészen jelentéktelennek tűnő, körülfutó sajtáságos kicsi borda látható (1. 10. kép. 1a-b. sz.; 11. kép 11. sz.). Ez a viszonylag rövid időszakra jellemző kis méretű sajátos szájeremdsz valóságos **terminus post quem**-et kínál az egész, mégha oly szegényes anyagnak, sőt magának az erősségnek a keltezése tekintetében¹¹. Másfelől viszont éppen olyan igaz az is: az effajta jellegű fazekas termékek a 13. század negyvenes éveitől kezdve, hogy úgy mondjuk „divatjuk múlttá váltak”. Az agyagművészeti gyártmányok *gyurmája, jel-lege, külseje, mintázata* ettől kezdve lényegesen megváltozott, talán az első mongol hadjárat és a rövid mongol uralom sok tekintetben új helyzetet teremtő, az addig elevenen tevékenykedő műhelyek elpusztulása, vagy esetleg a vásárlók igényeinek átalakulása következtében.

A fennebbiek alapján vélekedve a Tartód-vári fazekas anyag tehát szinte teljes bizonyossággal a 11. század végére, valamint a közvetkező századra keltezhető. Az előrebocsátot-tak a varsági Tartód-vára rövid és egyúttal csekély létszámú őrsegre való használati idejének [ne feledjük, két évi, összesen mintegy négy heti ásatási igyekezetünk ellenére is mindössze nyolc (!) edénytöredéket sikerült „kibányásznunk”, tehát az anyag fölöttébb csekély, és amellet szegényes is; a vár tetőző részén sem akadtunk tartós fa-, vagy kőépítmények, sőt bármiféle tartós szállás nyomaira!], alig évtizedekre becsülhető rövidke történetének kezdő és végső időhatára tekintetében nagyon jelentős észleletek.

Tartód-vára eléggé eldugott, hadászati tekintetben is meglehetősen jelentéktelen tetőcskén

magányosodik. Falai szabadon emelkedtek magasba, se tornyai, se más nagyobb fajta épületei nemigen lehettek. Mégcsak védőárok se kerítette, a körös-körül meredeken alábocsátkozó sziklás oldal egyszerűen fölöslegessé tette annak kiásását.

II. Firtos-vára

A rováírásos rekeszes festett mennyezetű unitárius egyházaról híres-neves Énlakától észak-keletre büszke csúcs emelkedik: a nagy vulkáni fennsík egyik föltarajosodó, nyugati végződése; szeszélyes alakú szikláki messze törnek a magasba, tetején „...gyakran fellegek ütnek táborn, midőnn lenn napsugárban ragyognak a völgyek és az alantibb bércek. E havas, mely mindent uralogva, több ezer láb magasságig (valójában 1062, 1067 m-ig; különböző térképen más és más fajta adatok szerepelnek) tornyosult [...], a székely központi havasoknak (Hargita, Ostoros, Fertő) egyik kiszökellő előőrse. [...] E hegy, melynek tetején egykor egyik leg-hatalmasabb vára állott a Székelyföldnek, honnan nemrégén a szerzetesek [...] zsolozsmái hangzottak le [...] a Firtos...” Ezen az avult ízű, de tagadhatatlanul költői nyelven kezdi ORBÁN Balázs a különben népvándorláskori aranyéremletréről is nevezetes¹² Firtos-hegy bemutatását. „...Firtos a Korond feletti Kalondával van egybe függésben [erről a széles, lapos vízvázastóról majd még szó esik az összefoglalóban, Tartód-vára helyzetének és fölletező szerepének méltatásával kapcsolatban, sz. m.], illetőleg a magas Kalonda [...] hegynek, mely a havasokkal köti egybe e hatalmas három csúcsos bércóriást – folytatja ORBÁN¹³ – déleleti csúcsát gyönyörű erdőes koronázza, északnyugati csúcsa a függőleges meredeken van lemeszve, oldalaira kapaszkodott cserjék közül sötét [...] sziklaszálak emelkednek ki. [...] A szeszélyes képződésű sziklatornyok között emelkedik fel a hegynek magasabb északkeleti [helyesebben északi] csúcsa, melynek tetőlapján állott Firtos vára [1. 12-13. kép]. Firtos-hegy két csúcsát: a „Péterhegyesét” és a „Kese-lyütötöt” a „Földhid” köti össze. Itt [...] roppant földtöltés van, mely lenn 10 lépés széles, déli oldalán mély sánc [=árok, sz. m.] vonul el. Kiindulópontja [az **udvarhelyszéki**] Kőrispataknál látszó „Tündérek útjának” s a két Küküllő közti hegyeleken elvonuló „Ördögborozdá”-nak. [A mondatot mi emeltük ki].

Firtos várából még jelentékeny romok maradtak fenn – írja tovább ORBÁN – [...] falai még több láb¹⁴ magasságban fennállanak most is, s képesitenek arra, hogy e vár alakját, nagyságát meghatározhassam. A vár alakját [azaz alaprajzát, sz. m.] leginkább [...] nyakas körtéhez hasonlíthatnám [1. 14. kép], melynek szára délre van fordítva, legnagyobb hossza 130 [...], legnagyobb szélessége 110 lépés. Ott hol összekeske-

nyül, mindkét oldalán 15 lépés hosszú, 10 lépés széles négyszögű bástyák [helyesebben a várfal belső színehez toldott (?) toronyszerű épületmaradványok (A és B, lásd alaprajzát, sz. m.)] voltak a fal vonalából kissé kirügólag elhelyezve. Északi oldalán a hegy több száz láb magasságban falmeredeken hanyatlik le. S itt, hol még a zerge se tudna kímászni, úgy látszik nem is volt fal, vagy ha volt, leomlott a szakadozó hegygel együtt. Nyugati oldalán is a hegy száz lábnyira függőlegesen van lecsapva; itt azonban volt éppen az oromszélre fektetett fal, amely itt-ott a hegyvel együtt szintén leomladott. Keleti oldalán a hegytető menedékes és megmászható hajlással lejtősül le s ezen természetileg gyenge oldalak megerősítésére nagy figyelmet fordítottak. A falakon kívül látszólag emberköz által lemeszített vagy 15-20 lábnyira a hegy. [Az utóbbi szövegrészt mi emeltük ki.] E lemeszés aljában még most is közel három öl¹⁵ széles s igen mély sánc [=védőárok, sz. m.] (CCCC) fut körül, e sáncot [=árkot, sz. m.] kívülről magas, széles földtöltés (DDDD) karolja körül. Ez oldalakon a falak legépebbek, sok helyt még ölnyi magasságban állanak, a bástya [igazában torony (? sz. m.)] fala kívülről mérve két ölnyre. A bejárat (E) a déli karának nyugatra hajló részén volt, hol a várfalakhoz [...] másik külső fal (FF) lévén csatolva, olyan elővárcs, vagy kapuvéd (GG) [ha ugyan ez esetben is nem bizonyos fajta falszorosról lenne inkább szó?! sz. m.], mely a várba való bejutást megnehezítette, annival is inkább, mert e külső sánc [=árok, sz. m.] és töltés itt is fel volt vezetve, sőt [...] meghajlítással délirányban [...] a hegy orom széléig folytatva, látszólag azért, hogy az ott felvonuló várútját fedezze. [Az utóbbi részt mi emeltük ki.]

A vár belterén az (A és B) bástyák [tornyok? sz. m.] irányában [...] imaháznak (L) látszanak alapfalai; elgázolta [...] ugyan az idő vaskeze, de annyi mégis fennmaradt, hogy mérték [métel] arányait és alakját meghatározhassuk. 35 lépés hosszúságú épület volt [...], melynek 7 lépés hosszú, 6 lépés széles szentélye félköríves apsisal bírván, azt kell felténnünk, hogy az a XIII. század végén épült román [=félköríves, sz. m.] ízlésű templom volt, egyháza egy régen itt állott kolostornak, melyet a múlt [tehát a 18., sz. m.] század elején idetelepített minoriták nem építettek, hanem a már meglevőt kiigazítva csak hasznosították. [...] A kápolnától északra mély gödrök, épületromokkal tölt üregek (MM) vannak, hol hihetőleg mint a vártér legmagasabb és legszebb pontján, a parancsnok vagy vártulajdonos laka (? sz. m.) vagy a belső Ballium zórtorony állhatott [?]; a **ballium** különben, Du CANGE középkorilatin szótára szerint (**Glossarium mediae et infimae Latinitatis**, I. köt., Niort, 1883, 539) erődítményfajta, „talán 1. cölöpökkel kerített erődített hely; 2. falakkal övezett (erődítmény-közepi) udvar”, sz. m.).

A kapun kívül [...] másik kis kápolna (P) állott, melynek hossza alig 10 lépés, falai még most is 5-6 láb magasságban fennállanak. Ez is félkör apsisú s így a

belső imaházzal egykorúnak látszik. [...] A vár alatt [...] nagy kerek üreg van, olyan mint egy felhagyott mézskatlan, ezt tartják a vár kútjának. [...] Az e körüli szántókat Játszóhelynek hívják, mert itt tarták – a hagyomány szerint – a várbeliek hadgyakorlataikat, fegyverjátékaikat.

Firtosról is, mint ős váraink nagy részéről, szintén semmi történeti adatunk, építési kora a *mythos regevilágába* vész el [a részt mi emeltük ki]...”

ORBÁN szépen folydogáló leírásánál mi se ecsetelhettük volna ékeesebben, tömörebben szólva Firtos várának egy évszázada – nyilván – még sokkal szembeötlőbb jellegzetességeit.

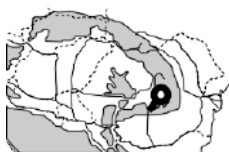
A teres Firtos-fennsík északi tetőrészen magányoskodó várról azonban, különösen a MACREA Miháltól, valamint a HORED T Kurttól vezetett két kutatócsoport időben egymást nem sokkal követő futólagos, tájékozódó jellegű vizsgálódásai és ásatásai¹⁶ óta valamicskével mégiscsak többet írhatunk. Noha ezeknek a kutatásoknak merőben más volt a bevallott feladata: nevezetesen a 7. századi bizánci (avar) arany éremlelet helyét igyekeztek hasonlíthatatlanul bővebb tudásanyag, fejlettebb ásatási módszerek birtokában szemügyre venni, a kérdéseket távolról se megvilágító, sőt talán szövevényesebbé tevő egyetlen szelvény elkészítése bizonyos mértékig mégiscsak gyarapította a várral kapcsolatos eddigi, szinte fájón szegényes ismereteinket. A 95 m hosszabb és 70 m-es kisebb tengelyű, tojásdad alaprajzú erősséget mézshabarccsal rakott, 2 m vastagságú fal keríti (l. a 15. képet). A szóban fukarkodó előzetes ásatási jelentésben sajnos árva szó sem esik a fal természetéről, jellegzetességeiről, sem a falhoz belülről csatlakozó, hozzátoldottnak látszó kőépület (torony?, ORBÁN Balázs „bástyája”) mineműségéről: vajon egyidejű-e, a kolostorral kapcsolatos későbbi hozzátoldás-e, pedig ennek megállapítása eléggé jelentős kérdés lenne a vár keltezését lehetővé tevő, jelenleg ismert csekély számú többi tényező mellett. [A torony (?) belső méretei 4,5 x 3,3 m.] A sziklát borító termőtalaj általában meglehetősen vékony, sehol se haladja meg az 1 m-t. A kutatóárok készítésekor (l. 16a. képet) csupán kései, a néhány tíz-, vagy éppen száz évig itt állott kolostor¹⁷ szerzete-seinek életéhez kapcsolódó 18. századi agyag-edény- meg kályhacsempe töredékek jutottak nap-

világra, a vár gyanítható kora középkori használata idejével egykorú anyag azonban egyáltalán nem. Pedig az erősségnek jóval meg kellett előznie a kolostor alapítását. Az alább ismertetendő érveken kívül az is támogatja ezt a véleményünket, hogy egyetlen okleveles, vagy hitelt érdemlő másfajta történelmi adat sem ismeretes Firtos-vára kora középkori története tekintetében.

A HORED T Kurttól és munkatársaitól a vártető keleti oldala alján nagyjából dél-északi irányban húzódó mélyedésben (megszakítással) húzatott kutatóárok átvágta a (belső) védőárkot és a (külső) védőtöltést (15, 16a. kép). Itt se bukkantak legcsekélyebb nyomra vezető anyagra. Minthogy az Énlakáról a Firtos fennsíkjára egyetlen könnyebb feljárót: a legmagasabb részek, a „Keselyű-tető” meg a „Péterhegyese” közötti benyergesedést, az ún. „Földhidat” kb. 145 m hosszban biztosító védőtöltés és védőárok mérete és jellege egyezik a vár keleti oldalán húzódó hasonló elemekkel (l. 15., valamint a 16b. képet), HORED T Kurt – minden bizonnyal jogosan – ezt is a várhoz tartozó, előretolt védelmi létesítménynek tekinti.

A vár belsejében levő, a kincskeresőkötől részben megrongált, részben teljesen kiszedett, 0,5-0,6 m vastag alapfalú kápolnát illetőleg [(hajójának szélessége 6,6 m, hossza 9,25, a félköríves záródású szentély sugara 3,40 m) VÁTÁȘIANU Virgil vélekedése alapján¹⁸] *Lehetségesnek tartja félköríves jellegét és még a 13. századból való származását*, de nem veti el egészen a kolostorral kapcsolatos 18. századi építettségét se. Teljesen ez utóbbi kor létesítményének tartja azonban a vár bejáratához közeli 3,8 m hosszú, 3,4 m széles, szintén félköríves záródású kápolnácskát (vö. 14. kép P; 15. kép, a fölvezető várút kanyarulata közelében, attól mindjárt balra).

Őszintén be kell vallanunk, Firtos-vára (a Firtos név eredete is ismeretlen egyelőre, csak bártortalanul kérdezzük: vajon nem a **firtat** ige tövéhez kapcsolódik-e valamilyen?) használati idejét tekintve csupán rendkívül szegényes adatok állanak rendelkezésünkre, noha a két idézett, nagyon szűkszavú ásatási jelentés minden állítását, majdnem minden szavát hűségesen átvettük. Ez

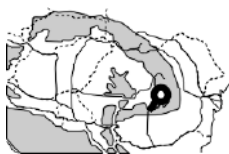
édeskevés korának, szerepének, jelentőségének megkívánható mértékű megvilágításához. További rendszeres, alapos, méghozzá rövidesen lebonyolítandó ásatásokra lenne szükség. Addig a tartódvári helyzettel szemben sokkal bizonytalanabb talajon tapogatózunk, és csak óvatos fenn tartással érinthetjük a kérdést. Mégis még ebben az „ínséges” helyzetben is van egy-két, talán az elindulást megkönnyítő, apró észrevétel: 1. ORBÁN éles szemre valló megfigyelése szerint: „...Keleti és déli oldalán a hegycsúcs menedékes és megmászható hajlással lejtősül le, s ezen természetileg gyenge oldalak megerősítésére nagy figyelmet fordítottak. *A falakon kívül látszólag emberkéztől lemesztett vagy 15-20 lábnyira a hegy...*” Nos, Tartód-vára falvonulata előtt azonos a helyzet. 2. Firtos-vára körfalának szélessége az egyetlen metszetben 2 m. Hasonló méretet jellemezhetünk föl Tartód-vára falának bizonyos szakaszain is. (A nagyon sietős leírás miatt azonban nem derül ki: vajon ez esetben is emplekton-rendszerű kőfallal állunk-e szemben vagy sem?) 3. Talán meghökkentést kelt, de tanúságként említjük a várral egykorú régészeti anyag teljes hiányát is. Nem árt figyelmeztetnünk arra: Tartód-vára esetében egészen hasonló a helyzet. Négyheti ásatás eredményeként (írd és mondd) mindössze nyolc (8) edénytöredék került napvilágra, márpedig kisebb arányainál fogva Tartód-vára jóval nagyobb részében hatoltunk le a hajdani járószintig, mint tették azt MACREA Mihailék meg HOREDTE Kurték a kétszer nagyobb Firtos-vára felszínén. 4. Firtos-vára közeléből, állítólag Kőrispatak felé indul ki az újabban nem tanulmányozott „Tündérek útja” nevű töltésvonulat.

El kell ismernünk: az imént felsorakoztatott érvek még nem bizonyító értékűek, de mindenestre fölöttébb gyanúsak, és erőltetés nélkül is összefűződni látszanak. Senkit se tévesszen meg (az ez alkalommal valóban torony-szerű építménynek mutatkozó¹⁹, de a középkori várépítészetben meglehetősen szokatlan megoldású) falhoz „ragasztott” belső épület. Az a még eléggé magasan álló falrészlethez toldott későbbi, a kolostorral kapcsolatos építkezés eredménye is lehet. (Csak úgy mellékesen megjegyezve ORBÁN

Balázs is, KÖVÁRI László is és mások is beszélnek ugyan a kolostorról, annak történetéről is megemlékeznek szűkebben vagy bővebben, de a kolostor *épületéről* vagy legalábbis *maradványairól* az égvilágon senki árva szót nem szólt!)

Marad még a kápolna kérdése. Amennyiben annak valóban bebizonyosodnék közvetlenül az első, vagy második mongoldulás utáni emeltetése, pusztán létével is **terminus ante quem**-et (határidőszak előtti keltezésre alkalmas indítékot) kínál a vár falainak fölrakását illetően, mert egészen szokatlan (bár elvben, elismerjük, mégse teljesen tagadható) jelenség lenne használatban levő kápolna köré várat, ráadásul ilyen terjedelmű erősséget építtetni. Ez utóbbi, merőben furcsa föltevésével meg kellene elégednünk a vár 12. század végi, 14. század eleji földrakatása állításával. Ennek az erőszakolt föltételezésnek viszont határozottan ellentmond egyrészt a várnak a jelenlegi maradványokból következtethető kezdetleges jellege (nincs zömtornya, viszonylag nagy felületéhez képest beosztatlan, a kápolnán kívül nincsenek lakóépületei stb. stb., egyszóval hiányolja a 13. századdal kezdődő várépítészet legcsekélyebb elemeit is), másrészt, s ez nagyon föltűnő: lakott, használt, karbantartott várként soha egyetlen okmány vagy oklevél sem említi, végül, legjobb tudomásuk szerint ennek a vidéknek egyetlen talpalatnyi helye se volt megyei terület, mint pl. a háromszéki Bálványosvár tartománya, hanem az udvarhelyszéki székelyek betelepülése, gyaníthatón kevéssel az első mongoldulás ránczúdulása előtt-óta mindig (ilyen, vagy olyan közigazgatási szervezettű, de) székely terület, márpedig a 13-14. századi s későbbi *székely társadalmi szervezet természetével és jogaival összeférhetetlen lett volna* ide s máshova is királyi, vagy éppen főúri magánvárat építeni. Kései rakatásának föltételezésével kapcsolatban még mindig elképzelhető utolsó lehetőség: a szintén udvarhelyszéki bágyi várhoz hasonló rendeltetésű paraszvár lehetett²⁰, de e tekintetben se rendelkezünk a legjelentéktelenebb útmutatással, indítékkal.

A lehetőségek fölillantása és kimerülése után, a fennálló nehézségek ellenére is állást kell foglalnunk. Nézetünk szerint, a fennebb

megtárgyalt indokok alapján Firtos-vára legvalószínűbben mégis a kora középkorban, nevezetesen a mongoldulás előtti két évszázad bizonyos szakaszában élhette a maga történelmi szerepét, egy forrásait, ismeretanyagát tekintve egyelőre nagyon ködös korszakban. Inkább ésszerűségi megfontolásokra, mintsem a gondos régészeti megfigyelésekre, valamint kézzelfogható anyagra támaszkodó föltevésünket remélhetőleg már a közeljövőben végzendő föltárások eredményei meg is dönthetik ugyan, de meg is erősíthetik. Firtos-vára használati idejének kérdését addig természetesen nem zárhatjuk le.

III. A székelyudvarhelyi Budvár

„Budvár” Székelyudvarhely határán, a várostól gyalogosan félórányi távolságra, a Nagy-Küküllő jobb partján, (földtörténeti) pannóniai korú durva konglomerátból álló magas szikla délre nyúló fokán fekszik (17a-b. kép).

Délre fordult kerekded „bütüje” egészen kopár: „csuporidomú” kihajlású sziklafala ég felé tör, délre néző oldalában szédítő magasságban üregek tátonganak, a szikla rétegezettsége miatt

„...néhol oly szabályszerű elrendezéssel, mintha a hegy [...] lőréses bástyákkal ellátott roppant erősség halmaza vagy a megfajthetetlen múlt titkain [...] örökdő mozdulatlan [...] óriási sphynx lenne; évezredek viharjai oldalán sötétlő, szinte megközelíthetetlen sziklaüregek [...] a hegy szemeként bámulnak a mindenségre, mintha az idő lassú folyását kémlelnék. A nép hite szerint azok az éjhomályban lebegő bájos tündérek földbeli útjának ember elől elzart nyílásai. Te rejtélyes sziklahegy, te – kérdezi nem csekély szónokiassággal az eddig is idézett ORBÁN Balázs²¹ –, ki a székely nemzet titkos múltjának, hősies mythosi korának vagy központi helye, hol a nemzet kővértke írt ős törvényeit és történelmét nemtőkkel őrizteti a nép, [...] oh rejtélyes, mesés sziklahalom, miért vagy oly hallgatag, miért nem tudod felfejtetni a múltnak előtted lezajlott titkait...”

A 625 m t. sz. f. magasságú Budvár hegye (tehát) délen és nyugaton nagyon meredek, csaknem függőleges, megközelíthetetlen oldalú, csak észak felé kapcsolódik a tető szintjéhez mérten valamivel alacsonyabb, eléggé keskeny nyakkal a nála tekintélyesebb, magasabb, ma is erdős „Kuvaszó-hegyhez”. Tőle nyugatra fekvő, szintén magasabb „Csicsér” tetejét (17a. kép) a Budvártól a napvilágot alig látó, szűk és mély, sziklás völ-

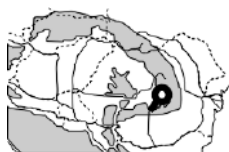
gyeckében lefelé törtető Nedró-pataka, valamint az Ördögműt-pataka egyesüléséből keletkező Budvár-pataka szakadékos oldalú völgye választja el. Ez utóbbiban ma is járt ösvény vezet föl a közeli Hodgya, Farcád, Sükő és Béta falu irányában.

A mostanság kaszálóként használt, 175-180 m hosszú, 60 m széles, magányos tölgyekkel árnyékosabb fennsík nyugati meg déli oldala veszedélyesen meredek. Ezeken az oldalakon fal vagy másfajta, emberkéz alkotta erődítési elem seholse látszik. A bogárhátszerűen földomborodó, inkább nyugat felé lejtő tető északi és keleti peremén azonban még ORBÁN ott-jártakor is láthatók voltak

„...2-3 láb magasságban, itt-ott elhantalva a válogatott lapos kövekből forró mésszel bonthatatlan szilárdul épült alapfalak. [Lásd a 18. képet: ORBÁN alaprajzát, AAAA.] E falvonal közepe táján [...] négyszög bástya [mai, tudományosabb szóhasználattal torony, B] állott, melyből [...] 4-5 láb magas faldarab még most is fennáll²² [...]]. Látszólag a fal vonalába eső zömtornya volt a várnak...”

Északon, a Székelyudvarhely felé eső meredektől a Hodgya felé eső meredekig négy védőtöltés meg a köztük levő három védőárok félkörben ölelte át és védte a vár egész területét. A külső töltés meg árok eredeti hosszát ma már lehetetlen megállapítani, mivel az első világháború előtt az udvarhelyi 62. közös gyalogezred egy része alkotta helyőrség számára emelt hatalmas golyófogó-töltés készítésekor a domb háta mögül is kitermelték a földet, szabálytalan gödrök maradtak²³. Az éppben megőrzött I. (külső) védőárok hossza (l. 19. kép, térképvázlat) a Hodgya felé eső sziklás oldal kezdetétől a várba fölvonuló s egyúttal az Udvarhely felé eső peremen följáró erdei útig 105 m, alján mért szélessége 2 m. A II. (azaz a belső) védőárok hossza a hodgyai szegélytől a feljáró útig 83-85 m.

ORBÁN szerint is „...legbámulatosabb és valódi cyclopsi mű az északi oldalon levő kettős sánc [=árok, sz. m.]. Ez oldal lévén természetleg leggyengébb s az említett hegynyakon át megközelíthető, [...] e pont megerősítésére volt a főfigyelem fordítva. E sáncok 4-5 öl szélesek, s belső martjuk, melynek ormán fal futott el, [főként a belsőnél, sz. m.] 5 öl magas. E sánc [=védőárok, sz. m.] vonalán túl [ne feledjük: ORBÁN még a golyófogó-domb építése előtt járt ott, tehát még az eredeti felszín láttá!] a hegy még ezen egyedül megközelíthető oldalon

is meredeken hanyatlik le mintegy 50 láb magasságig [bizonyára a vár fennsíkjához mért 50 láb benyergesedést ért ezen, sz. m.] s csak ennek aljából indul ki a várhegyet a Kuvaszóval egybekötő [...] hegynyak.

E szerint Budvár a löfegyverek előtti korban roppant erős, csaknem bevehetetlen vár lehetett. A bejárat [18. kép, D] valószínűleg e sáncolatok [=árkok, sz. m.] nyugati végénél volt²⁴, hol e sáncok most be vannak földelve, de ahol feltehetőleg valamely toronyerőd-től [? sz. m.] várfalon áthaladó útrész [az 1972. évi újabb mélyítésekor ennek az égválagon semmi nyoma nem mutatkozott, sz. m.] fedett felvonóhídnak [?? ORBÁN önkényesen jóval későbbben használatos erődítési megoldásokat vetít vissza távolabbi múltba, ilyesminek ui. a felszíni alakzatok alapján ítélve rendkívül csekély, vagy éppen semmi a valószínűsége, sz. m.] kellett lenni.

A vár beltere [nagyobbrészt, sz. m.] nyugatra lejtősül; itt a talaj tömör szikla lévén semmi épületnyom nem mutatkozik, de a fékmentes keleti oldalon, a leírt falak [helyesebben csupán bizonyos, ma még meg nem állapított pontig futó fal, sz. m.] közelében mély gödröknek (EEEE) szabályszerű vonala látszik. Valami 30 gödör van ott sorban elhelyezve, ami arra mutat, hogy ezek nem kincskeresők ásogatásai [de, mint a legészakibba való beásásukkor (l. 19. kép, I. sz. felületet) kiderült: bizony éppen azok, sz. m.], hanem valamely épületsor széttrombolt alapfalai. [...] A beltért más részlein kincskeresőtől kapart mély gödrök borítják, mert a néphagyomány [? sz. m.] azt tartja, hogy Buda vezér ott arany, ezüst, vas hármass koporsóban van roppant kincshalmazával eltemetve, s ezt keresik a kincs-sóvárgók. Egész társulatok alakultak még az újabb időkben is, s hetekig túrkáltak eredménytelenül a földet.

E romok útmutatása szerint itt állott Budvára²⁵, melyet Buda vezér még Attila birodalmának fölbomlása előtt épített volt²⁶, s melyhez történelmünk mythosi korából oly sok titkoszerűt köt a néphit. E vár Attila hunjaitól elszakadt és ide a havasok közé vonult székelyek fő-rabonbánjainak is székhelye²⁷, politikai életük és vallási kegyeletük központja: itt a vár alatt gyűlt egybe a székely nép áldozni, törvényt hozni, a hon dolgai felett tanácskozni, jutalmazni és büntetni. Itten, e vában székel a hős Zandirhám²⁸, itten tartattak a székelyeknek ősi törvényei s az Arpáddal kötött szövetségnek kővértkekre vésett szabályai. És e vár, az ősz intézményeknek e sziklafészke volt a keresztény hit győzelmének is tanúja, itt mondatott ki az ősz vallást háttérbe szorító új hit érvénye. Budvára, az ennyi emlékek által szentesített ősz vár, Attila birodalmának ezen köepopeája a székely nemzet őstörténelmének ezen emléképülete [...] 1241-ig fennállott, ekkor azonban a mongolok vad csordái rácsapván hazánkra, azt minden irányban fel-dúlták. SÁNDOR István [a Csiki Székely Krónikát hamisító SÁNDOR Zsigmond egyik kitalált „őse”, sz. m.] több veszített csata után 300 válogatott s mindig mellette

levő harcosával megkísérté Budvár alatt feltartóztatni a dúló tatárokat, de a roppant seregtől körülözöneltetvén, a hősiesség küzdelemben mind elhullottak harcosai, s ő maga is elesvén elmetesztett fejét a Küküllőbe dobták. A győzelmes tatárok Lászlót, a székelyek grófját Boud várából elkergetve, azt lerombolták²⁹...

... De amilyen nagyszerű képet tár föl a múltból a képzelet karján járó emlékezet [a részt mi emeltük ki; az úgy ilyenszerű megfogalmazásából mintha úgy tűnnék: adott pillanatban ORBÁN talán mégse bízott annyira vakon a Csiki Székely Krónika minden állításának hitelességében?!], ép oly bájos, amit a jelen mutat a köröskörül pillantó szemnek. E helyről minden irányban a legnagyobb kílátás tűnik fel s körül a hegyek s havasok láncolata, a lábaiknál elterülő helységekkel, amily meglepő épp oly bájos panoráma változatos képeit nyitja meg a szemlélő előtt.

Egy körülmény azonban méltán gondolkodóba ejtett – fűzi tovább szavát ORBÁN –. A székely ősvárak [ez tévedés, a székelyek nem túrtek földjükön várakat, sz. m.] vizsgálódásából vont tapasztalásaim azon meggyőződésre vittek, hogy e várak rendszeresen úgy épültek, hogy mindenikéből a szomszéd várakra lehessen látni, jelzés és híradás és vétel végett. E rendszert a központi fekvésű [? sz. m.] és rendeltetésű Budvárnál is föl kellett volna találnom: azonban Budvár hegyét még magasabb hegyek környezvén, sem a Zeta, sem a Kadácsi, sem a galambfalvi [nem tudni: ORBÁN Balázs tulajdonképpen melyikre is gondol; a kisgalambfalvi omlási vagy a galat-teteji ugyan valóban nem látható innen, ám a nagygalambfalvi-várfelei már annál inkább; sz. m.] és bágyi szomszéd várak nem látszanak³⁰. Kellott tehát, hogy valamelyik szomszéd hegyen Budváranak [...] elővárcsa legyen, mely ezen egybekötötést eszközölje. [...] E várcas éppen a Csicsér tető csúcsán van (l. 17a. kép, baloldalt); dél- és nyugatról a természet [...] északon és keleten egy, még most is 4 öl mély s 6 öl széles sánc [=árkok, sz. m.] védi. Hossza 70 lépés, szélessége 15 lépés...³¹.

Hosszadalmassága és látszólagos fölöslegesége ellenére is mindenképpen szükségesnek tartottuk ORBÁN Balázs Budvárát ismertető szövegét csaknem egészében idézni, mert nagy elődünknek a költött Csiki Székely Krónikára támaszkodó tetszetős, a hamisan értelmezett hazafiasságból eredő hiúságnak hízelgő, a köztudatba az orbáni mű sajtó alól kikerülte óta mély gyökereket eresztő elbeszéléséből eltérő, sőt azzal nem egy tekintetben szembe forduló fölfogást fejtünk ki. Igaz, nem mi törjük meg először a Budvárhoz fűződő, a száraz, rideg adatok fényében bizony mesésnek mondható hiedelmet. Megtette azt már a múlt század utolsó éveiben az úgy lényegére többé-kevésbé helyesen tapintó TÉGLÁS Gábor is. 1969-1970. évi ásatásunk eredményeinek nagy vonalakban való ismertetése előtt hadd idézzük az ő, látszólag „hangulatrontó” végső következtetéseit.

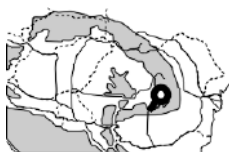

„... Mindezekből [már mint a tőle korábban kifejtettekből, sz. m.] szinte önként kiderül, hogy a Budvárhoz fűződő szép mondákkal kapcsolatos hűn-székely korszakot jóval megelőző idők alkotását bírjuk Udvarhelymegye eme sokat emlegetett sziklavarában. A fazekas készítmények technikája, a [...] kő- és réz-eszközök alakbeli jellege – az apolloniai [szabatosan dyrrhachiumi, sz. m.] drachmától eltekintve is – mind a rómaiak foglалását megelőző időre mutatnak. A széke-lyek, ha történelmileg igazolhatóan a honfoglalás előtt valóságosan szerepeltek volna is e ponton, készen, illető-leg a harci pusztulás nyomaival örökíthették át Budvárát, szintúgy, mint a Székely-Udvarhely alapjául szolgált római castrumot. Hisz Udvarhely neve is a ró-mai városok, a régiek udvarának köszönhető [?. sz. m.] [...] Kétségen kívül a későbbi zavaros századokban is sokszor szerepelhetett, s a székelység hősi védelmé-nek hathatós segítője lehetett a Budvár. Ilyen időkre utal I. HABSBURG Ferdinánd [német-római császár és magyar király, sz. m.] kőmőci veretű ezüst dénárja is 1548-ból. Am ragaszkodjunk az ősiség fölemelő és nagy tettekre lelkesítő hagyományaihoz; de a történeti igazság ereje a hitnél és tradícióknál is nagyobb, s an-nak érvényt szerezni tudományos hitelünk érdekében is mulaszthatatlan kötelesség”³²...

TÉGLÁS Gábor e mindenképpen figyelmet érdemlő, megszívlelendő és meg is fogadott felhívása idézésével kezdjük a saját ásatási észleletekről, eredményekről szóló, pillanatnyilag csak a legjelentősebb tényekre szorító beszámolóinkat.

1969-1970. évi föltáró tevékenységünk fo-lyamán a lehetőségekhez mérten igyekeztünk minél több szelvényt készíteni s minél több felület kibontani (19. kép), egyrészt a védelmi elemek jel-legének, szerkezetének, korának megállapítására, másrészt a kb. 1,25 ha-nyi területű vár belseje rétegvizsionyainak, lakáskörülményeinek földeríté-sére. A vár-belső nagyon bolygatott volta miatt saj-nálatunkra egyetlen ásatási helyen se sikerült teljes keresztmetszetükben, történeti egymásutániságuk-ban, zavartalanágukban tanulmányozni az - előre-bocsáthatjuk – változó korokon keresztül, megsza-kításokkal ugyan, de hosszú ideig lakott vártető ré-tegvizsionyait. Csaknem összes metszetünkéből és felületi föltárásunkból kevert régészeti emlékan-yag (elsősorban fazekas termékek töredékei) került napvilágra; a következő régészeti korok, illetőleg műveltségek maradványait tarthatjuk nyilván: 1. A festett és festetlen anyagával, agyagból készült ál-latszobrocskáival, agyagkanalaival, pattintott tűzkő-dárda-hegyeivel a sort megnyitó, újabb-

kőkor-végi erősd-cucuteni-jellegű település ma-radványait. 2. A fejlődésnek végső szakaszába tar-tozó lencsedíszes és tűzdelt-böködött díszű (**Lin-senkeramik**) edényeiről nevezetes Kolozskorpád I. rétegevel nagyjából egyező anyagot nyújtó Coțofeni-műveltség emlékeit. 3. A egykaréjú, há-romszöges és törtcsigavonalas (meanderes) háló-szerű mintás, továbbá fésűszerű eszközzel egyen-közű sorokban haladó, bebökődött pontsorokkal díszített tálak és egyébfajta edények töredékeiről fölismerhető, az egyik nagy erdélyi magyar régé-szünk: KOVÁCS István föltárta kolozskopárdi telep II. rétege anyagával egybefogható Wietenberg-műveltség fejlett szakaszához tartozó maradványo-kat. 4. A korai vaskor első két szakaszába (H A-B-be) utalható csatornás-bordás ékítésű, kívül fénye-zett, fekete, belül szürkés-barna („gávai”-jellegű) edénytöredékeket. 5. A dák anyagi műveltség vi-rágzási korába tartozó, nagyon gazdag és változo-tos alakú, díszű, szabad kézzel készített meg ko-rongolt fazekas termékeket az i.e.I.-i.sz.I. század-ból (ennek a maradványai közé tartozik a JAKAB és TÉGLÁS említette dyrrachiumi drachma, vala-mint a gázbuborékos bazaltkőszerűségéből faragott sa-játságos, erősen kúpos kézi őrlőkő). 6. A római uralom időszakát a nagyon kisszámú edény- és tetőfedőcserep töredék jelzi. 7. A népvándorláskor gyorsan pergő eseményekben bővelkedő, változo-tos korát mindössze néhány szórványos, 8-9. szá-zadi, „szláv”-jellegűnek ítélfhető, hullámvonalas díszű, kevéssé fejlett szájeremű, rossz gyurmájú és gyengén kiégetett fazéktöredék képviseli (ha a Csíki Székely Krónika állítása értelmében valóban Budvár lett volna a „hún-ivadék” székelyek tár-sadalmi-politikai-vallási központja, a magyarok honfoglalásáig valóban itt székelték volna a „ra-bonbánok”, ennek a tetőnek dúskálnia kellene az i. sz. 5-10. századi anyagban, márpedig ez, legjobb szándékunk s akarunk ellenére sincs így). 8. A hűbériség kezdetének korát, a 11. század második felét s a 12., valamint 13. századot már ismét aránylag nagyobb számú, lassú korongon alakított, részben egyszerű fenékbélyegzős edényművészeti termék töredéke igazolja (1. 20-21. kép; 22. kép, 1., 3. sz., 2., 4. sz.; 23. kép, 1., 3., 8. sz., 2., 7. sz). En-nél fiatalabb anyag nem bukkant elő, a 13. század-

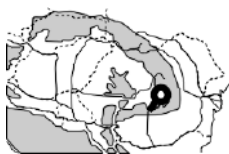

dal tehát lezártnak tekinthető a vár hosszabb időszakokban való használata.

Ha magán a vártetőn minden igyekezetünk ellenére se tudtunk a rétegtani viszonyokat eredeti egymásutániségükben szemléltető metszetet készíteni, az erősség legbelső védelmi elemének átvágásakor, főként a belső töltés átmetésésekor mégis sikerült egyértelmű helyzetet megfigyelni. A 2,7 m széles, mészhabarcskötésű kőfalat a dákkori védőtöltés ívesen hajló hossz tengelyét követő alapozási árokba rakták (1. 24. kép). A falnak (vö. 25. kép) az ásatás megkezdése előtti felszínhez képest kb. 1,2 m mélységben levő *alsó szintje alatt* lefelé még 1,3 m mélységig folytatódó döngölt testű töltés földjében, a nevezett falszint alatt 66 cm-re levő sárga földszárván jellegzetes dák csésze füle került elő; a töltés legalján pedig, az ókori járósínten dák edénytöredékeket magába záró, agyagból tapasztott, síkolt felületű tűzhelyre bukkantunk. Az előbbieken egyszerűsítve vázolt jelenségeket csak kétféleképpen magyarázhatjuk: a. az idők folyamán fallal „koszorúzott” védőtöltés dákkori, de a dák építők rövidebb-hosszabb ideig való ottani tartózkodásuk után hanyták föl, vagy b. a dák vár megszünte utáni időszakban, jóval, vagy kevéssel a kőfal építése előtt készült. Az alig 15-18 km-rel nyugatabbra fekvő nagygalambfalvi vári dák erődfített település védelmi elemei ismeretében a budvári védőárkok és töltések dákkori eredetét tartjuk valószínűbbnek. A kőfal építői már készen találták, föl is használták ezeket, s a belső földtöltés tetőző részébe telepítették a maguk erősebb falát. A délről, azaz belülről számított II. védőtöltés testében is, az I. és II. töltés közötti védőárokban az U betű alsó részéhez hasonlóan, félhengeresen képzett alján is *csak* dák edénytöredékek kerültek elő.

Kérdés: mikor rakták a széles, forró mésszel kötött, szilárd falat? A dák korban, az i.e. I.-i sz. I. században nem valószínű, mert a Szászsebesi-havasok dák váraiban ugyan egyes esetben falak kötésére is használtak meszet³³, ennek a kötőanyagnak az alkalmazása azonban nem volt széleskörű, s főként nem a haladás élén járó, pezsgő életű székhelytől messze eső vidéken (hi-

szen pl. a zetelaki Zete-vára építésekor is egyszerű agyaggal kötötték össze a köveket!?) A jobbára hömpöly-, vagy terméskőből forró mésszel rakott, nálunk szokásos római fal, az ún. **opus incertum** valamelyest ugyan hasonlít falunk szerkezetéhez és külsejéhez, ámde azt általában homokban jóval gazdagabb mésszel szokták volt készíteni; a szegényes és hitvány 8-9. századi nyomok viszont egyáltalán nem jogosítanak föl várunk ekkori keltezéséhez, különben is a nevezett századokban még nyugaton is szokatlan a hasonnemű várfal. A kötőanyag természete, milyensége, mészben való gazdagsága miatt egyedüli lehetőségként marad időben a tartód-vári fallal való azonosítása. A szembeötlő különbség nem is a tulajdonképpeni kötőanyagban, hanem a *fölhasznált kőanyag jellegében* mutatkozik. Tartód-vára falának némileg „rendezettebb”, szabályosabb külsőt biztosít a vulkáni törmelékből helyben kitermelt, kisebb-nagyobb válogatott, de faragatlan, szabálytalan kőlapokból való építkezés, míg Budvár esetében szintén helyben termelt, de az itteni pannóniai korú durva konglomerátumból kifeszegtetett (kárpati-homokkő) hömpölykövekből, vagy szögletesebb konglomerátum-tömböcskékből rakták föl a kőfalat (25. kép). (Talán ezzel magyarázható a „bizonytalanabbul” egymáson álló kövekből emelt fal szélesebb volta, 2,70 m-es vastagsága!?) A mészhabarc összetétele, jellege alapján a dákkori töltésbe „ültetett” kőfal keltezése tekintetében tehát megközelíti a tartód-várit. Ez a véleményünk csak megerősödik a 11. század második feléből, valamint a 12. századból eredő fazekastermeknek a gondolatmenetünkbe, érvelésünkbe való bevonásával. A kőfalas vár tehát nem lehet korábbi a 11. századnál, mert arra nézve semmi bizonyítékkal se rendelkezünk, de későbbi se, mert viszont a 13. századot követő tartós ottlakás nyomai is teljességgel ismeretlenek. Ezek szerint a Csíki Székely Krónika koholt és sajnos köztudattá vált állításával szemben Budvár történetének kőfalas szakaszát 11-13. századnak jelölhetjük meg. A döntő bizonyosságot azonban a fal – különben nagy erőfeszítést követelő – átvágása kínálta fel. Annakidején mindenesetre szépszámú munkaerőt kellett fölhasználniok az építő-

anyag kitermeléséhez, ideszállításához, a habarcskészítéshez, falrakáshoz, hiszen a csaknem 1 m magas, 2,7 m széles falcsontok 1 m széles átvágásából jó két szekérnyi anyagot szedtünk ki; legalább 2 m-es magasságú fal esetén tehát, az alapot is beleszámítva, folyóméterenként legkevesebb 8 m³ építkezési anyagot kellett fölhasználniok, ez pedig 100 m hosszú, alappal összesen 3 m magasnak készült fal esetén, szerény számításal is 800 m³-nyi építőanyagra rúg, márpedig a fal eredetileg ennél minden bizonnyal hosszabb és magasabb is volt! A látható gondossággal, nagyon egyenletesen, vízszintesen kiásott alapozási árok szintjén dák (meg római-gyanús) hullámvonalas díszű, kítűnő gyurmájú, vörösre égetett edénytöredékek mellett, tőlük erősen elütő jellegű 11-12. századi, kora Árpád-kori fazekak töredékeire bukkantunk. Ez utóbbiak viszont nem hagyunk kétséget a fal emeltetési kora tekintetében.

A vártető ebben az időben azonban nem csupán terjedelmes megerősített őrhely, de településként is fölhasznált lakott terület volt. A kincskereső gödröktől kevésbé zavart, lejtőnek induló déli tetőrészen kezdett 3. sz. föltárásunk egészen váratlanul szelemengerendás, két eresztű, kissé földbemélyített lakás maradványait hozta napvilágra (18. kép III. sz. ásatási felület, 26. kép)³⁴. A lakás belseje bizonyos szint fölött idővel kevert erdősi, bronzkori, dák és kora középkori régészeti anyagot tartalmazó puha, morzsalékos fekete földdel töltődött meg. A lakás déli felében kibontásra kerülő, nagyobb hőmpolykövekkel körülrakott, alján kisebb méretű kavicokkal kikövezett, teknőszerű tűzhelyet kitöltő anyagban azonban csakis 11-13. századi edénytöredékeket, nevezetesen több kiegészíthető, „békasó” (=kvarc-) szemcsékkel soványított, durva anyagú, fenékbélyeges edény töredékeit szedtük föl. A lakáson kívül, de közvetlenül mellette, az északkeleti sarokban, (látszólag lakáson kívül másutt is megfigyelt) nagyjából kör vízszintes metszésű, 92 cm mély, bizonyos korkülönbségről árulkodó kettős gödör szája körvonalazódott (28. kép). Szájnyílása szintjénél nem sokkal mélyebben, némileg a szkütha áldozó üstök alakjára emlékeztető, Moldva határszéli lelettel kapcsolatban

12. századra tehető, felső részén háromszögletű nyílásokkal áttört, talpas bronz „edényke”: minden bizonnyal füstölő bukkant elő³⁵ (1. a 2. kép 5. sz-t, továbbá a 23. kép 4. sz-t). Ehhez képest valamivel alacsonyabb szintől kezdve a gödröt aljáig (oltott?) mésztömeg töltötte ki.

Egyelőre ennyit óhajtottunk Budvárával kapcsolatban közölni.

IV. A homorodokládi Kustaly-vára

A most bemutatandó erősség fölfedezésének érdeme kétségtelenül az ORBÁN Balázsé³⁶. Lássuk, mit ír a múlt század második felének e nagy székely „ezermester”-tudós a várról.

„... A Persányi-hegység északi szárnyának közepe táján magasló [681 m-es tulajdonképpeni, sz. m.] Rika-tető északi láncolatának legmagasabb csúcsa – a Homoródoklánd-Vargyas közötti [egykori, sz. m.] országuátról is látszó Heveder-hegyese. Ezen hátul van a Lapias-tető, melyet a délnek [szabatosabban délkeletnek, sz. m.] folyó Határpatak és a beömlő Gyepűbükk-patakának mély szakadáros forrásfejei karolnak körül. Ezen [hozzávetőleg, sz. m.] 3000 lábnyi [szabatosan 763 m, sz. m.] magas önálló hegycsúcsnak tetőormát koronázta Kustaly-vára³⁷, melynek még most is jelentékeny romjait féltékenyen fedik a csaknem áthatolhatatlan sűrűségű erdők. [...]

Mi e romoknál legelőbb felöltik, az [...] négyszögidomú, 20 lépés oldalhosszal bíró közép zömtorony (centraldonjon), melynek két öl szélességű [?] sz. m.], forró mésszel épült falai annyira szilárdak, hogy több század viharjaival s az elemek dulakodásával szemben még most is fennállanak. Hogy pedig ezen donjon eredetileg nagyon magas lehetett, azt falainak szokatlan vastagsága [?? sz. m.] mellett azon hatalmas omladéktömeg is mutatja, mely ezen zömtorony körül felhalmozódott.

Ezen középerőd oly mérvű volt – vélekedik ORBÁN a valóságtól kissé eltávolodva –, hogy azzal nagyszerűségben csak a háromszéki Bálványos donjonja állja ki a versenyt, önmagában is könnyen védhető hatalmas erőd, melynek védképességét az azt körülölelő védfalak is fokozták. [Ásatásainkkor ORBÁN ebeli nézete nem igazolóódott, neves elődünk hihetőleg a belső omladékhalmaz szélessége és magassága alapján alakította ki a valóságnak meg nem felelő véleményét.] E [valójában tehát meg nem levő, sz. m.] körfalak a donjont utánzólag négyszögidomban ölelték körül a nem nagy terjedelmű balliumot, úgy azonban, hogy szöglelei körítve [mai szóhasználatlall lekerekítettek, nem sarkosak, hanem ívben hajlók, sz. m.] voltak, és azon szabálytalansággal, hogy a keleti oldalfal [föltá-

rásainak rendjén mindössze ez igazolódott, sz. m.] egé-
szen a zömtorony közelében vonult el.

Hogy pedig ezen 250 lépés kerülettel bírt kőfa-
lak a zömtoronnyal összhangzatosan rendkívüli vastag-
ságúak voltak, azt három ólnél szélesebb gátonyukból
ítélhetni meg. Hogy régóta romba dőltek, azt a vonalán
felőtt óriás tölgyfák jelölik, melyek több százados te-
nyészetükkel e várnak mintegy időmérőjeként állnak ott.

A védfalakat körös-körül széles mély sánc
[árok, sz. m.] övezi. Bejárata az északkeleti szögleten
volt, egy hatalmas kapubástya alatt [sajnos ennek sincs
semmi nyoma a felszínen, se ásátási felületünkben, sz.
m.: l. 30. képet], melynek egykori lételére az ott levő
nagy romhalomból [? sz. m.] következtethetünk. Az
ezen bejárathoz vezetett mély út [ORBÁN a várat öve-
ző védőárok keleti része északnak irányuló meg-
hosszabbítását vélte mély útnak! sz. m.] a Gyepűbük
oldalán jó darabig követhető. Ennyi maradvány van
ezen várból, melyet az ember oly szilárdan, oly tömö-
ren épített, mintha örök időkre szánta volna...”

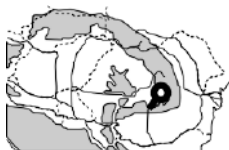
.....Akármekkora tisztelettel viseltem is OR-
BÁN Balázs érdemei és páratlan lelkesedése iránt –
mondja a nagy székyei kutató után néhány évtized múl-
va ott járt TÉGLÁS Gábor³⁸ – sajnálattal constatálom,
hogy méreteivel az általam szorgosan átvizsgált rom-
halmoz semmiben se egyezik. [...] Össze-vissza jártuk a
kincsások pusztításától teljesen felforgatott romokat,
de sem zömtorony, sem a körítő vastag falazatot nem
constatálhattuk.

A Lapjashoz dél felől elvezető erdei útból bal-
ra kicsapó mély úton alig 50 méternyire érkezőnk a ha-
talmos sáncolással [=árkolással, sz. m.] elzárt vár terüle-
téhez. A mellékelt alaprajzról is kivehetőleg [l. a 29. ké-
pet] négyyszögre alapított föld- vagy sánc- [=árokkal, sz.
m.] kerített várat bármelyik oldalán kívülről 3 m mély, 1
m széles és 6 m kimagasló sánc [?? =árok, illetve töltés,
a megállapítás kétértelmű, sz. m.] fogta körül. (Lásd A-
B szelvényt.). Éjszaka-keleti sarkán a hegynyakat 44 m
hosszúságban, 5 m mély sánccal [=árokkal, sz. m.] vág-
ták el, mély [...] meredek és lefelé járhatatlan [? sz. m.]
árokból végződik. Annak idején ezt az árkot palánkmű-
vel zárhatták el mégis [? sz. m.]. Úgy a körítő sáncok,
mint [...] a hegynyak elzárására készült sánc [=árok, sz.
m.] felső szélessége 7 m. A sánc kivágása által hatal-
masan iszolódott [=elszigetelődött] belterületet, mint
említők, a kincsások teljesen felforgatták. De sem az
üregesítésekben, sem [...] egy [...] oklándi ember sze-
rencsétlen vállalkozásából felszínre került törmelékhal-
mazban vastag mésszel rakott falmaradványok nem mu-
tatkoznak [abban nem is igen mutatkozhattak! sz. m.],
sőt határozottan merem állítani – folytatja immár neki-
buzdulva TÉGLÁS –, hogy a várépítésnek ezen általam
erdélyszerte [?! sz. m.] számtalan ismert és látott [? sz.
m.] rendszere szerint azt hasztalan keresnők itt [?? sz.
m.]. Maga a mély sánc [=árok, sz. m.], annak gondos ki-
szélesítése illusztrálja, hogy az eredetileg palánkkal vagy

faboronákkal elkülönített várterület legfőbb biztonságát
és védelmét a sáncolatban kereste és találta [? sz. m.].
De nem is volt sok beépíteni való terület ott, hisz, amint
láthatjuk a szélesség csak 10, a hosszúság 13 m [valójá-
ban kb. 30 x 44 m!], vagyis az egész belterület 130 m²-
et tesz [igazában kb. 1320m²! sz. m.]. Ilyen formán a vé-
delmi arcvonal a várfokok [?? sz. m.] összesítésével 46
m-t [tulajdonképpen kb. 145-148 m-t, sz. m.] ad ki, va-
gyis a legvégső szükség esetében se számíthatunk ide a
szokásos 0,7 m arcél feltételezésével 60 főnél több őrsé-
get. És ez a 60 személy, amint említők, csakis végső
szükség idejében szoronghatott a várterületen, mert ren-
des viszonyok közt felszereléssel, ételmi és más készlet-
tel ennyit se fogadhatott volna be, s ilyenkor a várőrség-
nek kívül vagy állandó lakóhelyén kelle tanyáznia. A
vár sánc [=árok, sz. m.] szélessége kívül 29, hossza pe-
dig 35 m [??]. Lépéssel magától érthetőleg még kevésbé
mérhetnénk 250 lépést...

... Kustaly vára képezte ORBÁN szerint a
kapcsolatot a Rikán [a Persányi-hegység északi szár-
nyát érti ezen! sz. m.] kívül és belül eső várak [??], így
a legközelebbi Hagymásvárával, melyet én római cas-
trumnak minősítettem [TÉGLÁSnak – ásátási eredmé-
nyeink alapján – ez esetben igaza van, de nem castrum-
ról, hanem burgusról, kisebb erődítményről kell beszél-
ni, sz. m.], a Zobor vagy Merke várával hol [TÉGLÁS
észrevétele ez esetben is helyes] a kirugó [!] mészko-
tuskókat nézi várnak a népphantasia, Almos várához,
[...] Zeta vára felé a Nagy-Küküllőnek Zetelakon [! sz.
m.] felül eső völgyszakaszán Firtos, Tartód, Rabsonné
várával, melyek állítólag mind a Kakas-barázda vona-
lán esnek, úgy, hogy ORBÁN szerint a Kakas-barázda
irányítójuk is lehetett.

Most, midőn az Udvarhelymegye éjszaki és
keleti határvidékét átszelő Kakas-barázda, Ördögárok,
Rabsonné útja stb. elnevezésű töltések és sáncok
[=árkok, sz. m.] irányát, helyrajzi fekvését alkalmam
volt tüzetesen megismerni³⁹, sajnálattal kénytelen va-
gyok e tetszetős közhiedelem tarthatatlanságát nyíltan
hangoztatva, rámutatni már itt nagyvonásokban a me-
nevezett várakkal [TÉGLÁSnak itt, ORBÁNNal szem-
ben, csak kis részben, az erősségek egy-kettéjét tekint-
ve van igaza! sz. m.] követelt kapcsolat topographiai le-
hetetlenségére. Mindjárt a legközelebbi Almos- [helye-
sen Almás- sz. m.] várról lesz szerencsém bizonyítani,
hogy a két Homoród közén épülvén, a Nagy-Homoród
[!] és Vargyas vízválasztójához [mai földrajzi fogalma-
ink szerint a Kis-Homoród meg az utóbbi vízválasztó-
járól van szó, sz. m.] szegődő Kakas-barázdával legki-
sebb nexusban sem állhatott⁴⁰ s Kustaly [TÉGLÁS hol
Kustalynak, hol Kustálynak, hol meg éppen
Kustélynak írja! sz. m.] várától még csak nem is lát-
szik. A Mértetető [általában Merke vagy Mirke alak-
ban ejtik, sz. m.] ugyan a Kakas-barázdat Homorod-
Karácsonyfalva felett megközelíti, de ott várnak híre-
pora sem volt, s a Kakas-barázda is szünetel azon az

egész vonalon. Zetevára a Nagy-Küküllővel egyesülő Deság patak közti trachyt [helyesebben andezit-brecia, sz. m.] sziklatetőn szintén másnemű alkotás, aminőt ORBÁN Balázs is nem egy helyen [? sz. m.] kénytelen vala constatalni. Zetevára csúcsa azonban nem is nyújtja a leírt áttekintést Álmos és Kustélyvára felé. Firtos-vára a Kakasbarázda vonalától 20 km-rel délre [helyesebben nyugat-északnyugatra, sz. m.] és kívül eső Firtoshegyen⁴¹ már ez okból sem tartozhatnék ide; de már MÜLLER Frigyes, sőt ORBÁN is belátták annak más eredetét [? sz. m.]. Rabsonné és Tartódvára egymással szomszédosak ugyan [már nagy arányokban, jegyzi meg maga TÉGLÁS], de teljesen ki van a láttani kapcsolat közöttük zárva [a máskor oly szabadon csapongó képzeletű TÉGLÁSNAK most nem futja egy vagy két köztes, fa-szerkezetű ör- és jelző-torony föltevésére, sz. m.], sőt mint [...] láttuk, Tartódvára egyáltalán nem látható egyik várból se. Mindezt röviden érinteni kívántam már e helyen, mert a geographiai fekvéssel ismeretlen olvasó igen könnyen az én szavahihetőségemet teheti különben kérdésessé...

Egyébként Kustélyvár nevét a kastélytól [?? sz. m.] nyerhette és semmi jogot nem formálhat ekkor a Custoshoz, akár az ORBÁN által feltételezett Kustély ősi névhez.

Helyzeténél fogva igen nagy szerepre juthatott a maga idejében a rikai átjárók hadi biztonságának fenntartásában. [...] Kustalyvártól délre és északra vezetnek ugyanis át egyfelől Vargyasról Homoród-Karácsonyfalvához a Hagymás-várnál, túlfelől (dél) Felső-Rákosról Oklánd, Homoród-Újfalú és Zombor felé azon erdei utak, melyeket jó időben ma is használ a nép, s amelynek ellenőrzését a Kakas-barázdának éppen ezen utakhoz szabott részleteivel annak idején maguk az építő rómaiak [? sz. m.] is mellőzhetetlennek találták...” TÉGLÁS mindezt elmondja, hogy néhány oldallal alább ez utóbbi mondatból leszűrte saját állítását megmásítsa. Végző következtetése értelmében ui.: „... A kustalyi vár a [Traianus oszlopba, sz. m.] 40 [!] táblán szemléltethető téglányalakú [dák! sz. m.] építmény vala a római mintára épült...⁴²”.

Másik tanulmányában ismét ekként nyilatkozik: A Kakas-barázda „...ismét leírt vallumrészletéről dél felé [azaz nyugatra! sz. m.] [...] Kustély vára igényli [...] az archeologus érdeklődését. [...] Sem rómainak nem tarthatom, sem ORBÁN Balázs ide vonatkozó nézete szerint a „Székelység” várrendszerébe nem iktathatom be. A többi hasonzerű várakkal együtt óhajtván [...] mindezekről szólni, e helyen csak annyit említek fel, hogy római előttinek tartom⁴³...” [A környék földrajzi viszonyait valamennyire ismerő és a régészetben is bár valamennyire járatos olvasó TÉGLÁS Gábor jó elemeket is tartalmazó, de pontatlanságoktól, sőt hamis állításoktól se mentes leírásából tehát csak nagyon megszűrve és többször is ellenőrizve veheti át a valósnak megfelelő, igazán helytálló adatokat].

Az előttünk Kustaly-várában kutatók véleményének a bemutatása után hadd ismertessük 1971-1973. évi ásatásaink főbb eredményeit.

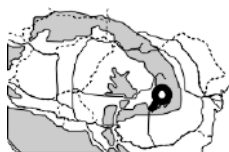
Kustaly vára⁴⁴ építetői egészen szokatlanul választották meg az erősség helyét. A várat hordozó magaslat ui. nem különálló, nehezen támadható, elszigetelt hegytető, hanem a Székelyudvarhelyt Baróttal összekötő jelenlegi megyei út⁴⁵ Homoródoklánd-Vargyas közötti szakaszától délre emelkedő tekintélyes, erdős Heveder-hegyesét (803) az attól nagyjában keletre magasodó Gyepűbükkével (794 m) folytatódó, alig észrevehető, enyhén hullámos felületű hegynyereg. A nyereg délre és délnyugatra lassú eséssel, enyhe lejtővel bocsátkozik a Rika-patakához északról csörgedező Csihányos-vízének árka fölé. Csupán a Gyepűpataka felé tekintő, északi oldala meredek. Valószínűleg éppen e sajátos helyzet miatt vált szükségessé a várat körös-körüli kerítő, nagyjában 2,5-3 m széles ma is eléggé mély védőárok kiásása. Mint az alaprajz (l. 30. képet) elkészítésekor kiderült, a vár nem négyzetes vetületű, miként TÉGLÁS Gábor vélte és ábrázolta (29. kép), s ahogy korábbi terepkutatásainkkor magunk is véltük (megtévesztett a szinte áthatolhatatlanul sűrű bokros), hanem nagyjából tojásdad alaprajzú. Külső árokperemek között mért hosszúsága 48, szélessége 40-42 m-re becsülhető; fél méterrel magasabb szinten levő, a számos kincskereső gödör miatt hepehupás felületű, a kőfalú belső erősség romjait rejtegető térszín hossza 32, szélessége 24 m körül van. A viszonylag épebb fenntartású északnyugati, a csaknem teljes egészében kiszedett délnyugati meg délkeleti belső sarokkal kapcsolatos méréseinkre támaszkodva a kicsi kőerőd belvilágának hossza 10,40, szélessége 7,50 m-re tehető. Alig valamivel a hajdani járószintbe mélyített, 5-6 cm vastag mészhabarc „ágyba” faragatlan, de válogatott kötőanyagból rakott forró-mész kötésű falának kezdeti vastagsága 1,6 m. A belső színéhez utólag toldott 80 cm vastag, egészen hasonlóképpen emelt „falbéléssel” azonban kereken 2,4 m-re szélesedik. A keleti oldalon, a III. sz. kutatóárokban a belső erősség falától kb. 2 m-re keletre, nagyjából az egykori felületbe 1 m-re vágott ala-

pozási árkú, 1 m szélességű további (második) külső fal kitermelt maradványait, szabatosabban alapozási árkát metszettük át (l. 33. képet, nagyjában 9-10 m között). Jelenlegi ismereteink alapján nem tudjuk: vajon ez a külső kőfal minden oldalon megvolt-e, vagy csupán kelet felől csökkentette ellenséges csapatok támadási lendületének hatásosságát. Ámbár V. sz. kutatóárkunk északnyugati, II. sz. ásatási szelvényünk keleti végében ilyesminek nem akadunk nyomára, e tekintetben tehát nem válaszolhatunk megnyugtatón, mégis kételkedünk köröskörül húzódtában. E véleményünket látszik erősíteni a Kustaly-várral kapcsolatos másik jelentős megfigyelésünk. Eszerint az egész erősség védőárkának keleti szakasza a megkívánt mértéknél jóval (mintegy 32 m-rel!) északabbra végződik, a fokozódó lejtő kezdetétől lefelé haladva. A valóságban, a TÉGLÁS rajzán föltüntetett töréssel szemben, nyílegyenesen fut. Ez a nagyon érdekes és – eddigi tapasztalataink alapján – szokatlannak tűnő megoldás is, nyilván, a főként keletről várható támadások sikeresebb elhárításának igyekezetét sugallja.

Alacsonyán szálló felhős, ködös időtől eltekintve, észak felől ide látszik a Székelyudvarhelytől közvetlenül délkeletre tekintélyes magasságig emelkedő Szarkakő (889 m) teteje (azaz egyetlen, föltehető jelző-hely közbeiktatásával a Budvár is), valamint Firtosvára is. Dél felé viszont az Olt bal partján Alsórákos fölé magasodó (a kustalyiével azonos korú és jellegű régészeti anyaggal dicsekvő, kikutatlan alsó-rákosi Mihályvárával⁴⁶) bizonyára látó-kapcsolatban levő hegycsúcsok legtekintélyesebbjei: a „Deasupra dosului”, valamint a „Jáhorostető” sejtett őrhelye biztosíthatja a jelzőhálózat zavartalan működését. Kustaly vára tehát – akár közvetve, akár közvetlenül – látó-összeköttetésben állott az említett erősségekkel. A közelében levő, a környéken legmagasabb „Heveder-hegyeséről” pedig még sokkal tágabb látóhatárt fogni be...

A hadászati tekintetben látszólag jelentéktelen, sőt bátran kimondhatjuk: hátrányos helyre telepített, a minden nevezetesség nélküli hegynyakat lezáró vár kelet felé forduló védelmi rendeltetésének – a keleti oldalon észlelt „kikülö-

nított” keskeny kőfalon és védőárka keleti szakaszának másképpen megmagyarázhatatlan számottevő meghosszabbításán kívül – a várba való egyetlen bejutási lehetőség elrendezése is bizonyítéka. Az erősség „fennlapályocskájának” északi pereménél 3,5-4 m-rel alább húzódnó, éppen a vár északi oldala előtt kissé benyergesedő, közvetlen utat a nyugati oldal északi harmadától az egész északi oldal hosszában „tűz alatt” tarthatták, más szóval oldalozhatták⁴⁷, azonkívül a történetesen erről felől a várba nyomulni igyekvő ellenséget le is „nyomhatták” a keskeny útról az északi oldal meredekjére... Az itteni helyzet tehát szemmel láthatólag nagyon hasonlít Tartód-, valamint Budvár esetére. Az út a védőárok északi szakaszának keleti vége és a megnyújtott keleti védőárok még ma is tekintélyes mélyedése között hagyott keskeny „földszoroson” ért föl rövid, de hirtelen kaptatóval az erősség északkeleti sarkába⁴⁸ (30. kép). Az ORBÁN leírása szerint a bejáratot védelmező „hatalmas kapubástyának” azonban híre-nyoma sincs, ásatásunk kezdete előtt a térszín éppen itt, ezen az oldalon volt legkevésbé zavart, itt a leglaposabb. Ennek az eldöntésére kezdett I. sz. felületünk is tagadót választ eredményezett. A vár belterületén húzott és (egy esetben) védelmi elemeit átszelő 1971. évi I-II. sz. kutatóárkunk (l. 30-32. képet), nemkülönben a fönnebb említett I. sz. felület régészeti-
leg meddőnek bizonyult. A 25-30 cm-nyi vastag mai termőréteg alatt bolygatatlannak látszó sárgás-barna agyag mutatkozott, a hajdani élet legkisebb maradványa, jele nélkül. Ennek ellenére később, a vár használatra korabeli termőtalaj elérése és átvágása után jutottunk el az igazi bolygatatlan talajig: a felsővel majd minden tekintetben egyező kiváló minőségű agyagig. Csupán I. sz. felületünk nyugati harmadában, a régi termőtalajra telepedetten találtunk rövid futás után megszűnő, egyenetlen vastagságú, átlagban 5-6 cm-es, nyelvyszerű mészhabarcsréteget. Rendeltetését nem állapíthattuk meg, egyelőre sejtteni sem igen sejtjük; talán fal alapozásának szánták? Az előbbieket összefoglalva: a vár északi és nyugati peremével párhuzamosan futó 12-14 m széles sávban hasztalanul kísérleteztünk. Nem ész-

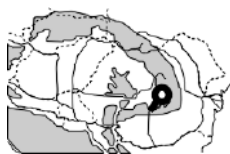

lelhattuk a TÉGLÁSTÓL többé-kevésbé alaptalanul föltett „palánk vagy faboronák” nyomait se. Ismételjük: a részben hordott, egynemű barnás-sárga agyag makacsul hallgatott, márpedig ebben nagyon szépen ki kellett volna rajzolódnia bármilyen hajdani fa-szerkezetes védelmi-építmény nyomainak. A vár felületének ebben (az északi) részében – TÉGLÁS megfigyelésével egyezően – nem „constatálhattuk a körítő vastag falazatot”. Közvetve ennek a résznek a lelettelenségére utal a kincskereső gödrök e területen való hiánya is!

A vár belsejében emelt forrókötésű mész, kicsi terjedelmű kőépítményt illetőleg viszont inkább ORBÁN Balázs állítása felel meg az igazságnak. TÉGLÁS Gábor tagadásával szemben itt – mint más vonatkozásban már említettük – valóban négyszögletes alaprajzú épület volt, még ha nem is vehetjük közép-zömtoronynak („central donjonnak”) a szó ORBÁN használta értelmében.

1971-ben az erősség keleti oldalán kezdett kutatóárokban (1. 33. képet), külső, megbontott falat alkotni látszó gyermekfej nagyságú vagy még nagyobb kőtömbök bukkantak napfényre. Mélyebbre hatoló későbbi ásatásunkkor ezek nem mind rakott falnak, hanem nagyobb-részt a keleti falrészlet romlása folyamán az előtte húzódó árok rész felé lezuhant és legurult kövek halmazának bizonyultak (34. 1-2. kép)⁴⁹, még ha az árok bontása kezdetén oly szorosan, szilárdan állóknak tűntek is. A válogatott, de faragatlan tömböknek a védőárok nyugati lejtőjén való elhelyezkedése, továbbá maguknak a köveknek a visszakövetkeztethető esési szöge alapján ítélve az erősség századokon keresztül minden külső emberi hatástól mentesen pusztult, romlott. Ha ez a kőhalmaz csupán részben, méghozzá csak alján (lásd 33. kép 10 m táján) bizonyult falnak, a valóságos belső falat az árokkal ellentétes oldalon, nyilván bennebb kellett keresnünk. A keleti oldalon, belül *lábon álló, rakott falrészletre* azonban – sajnos – már nem akadunk. (Helye a 33. ábrán, nagyjában a 13-15 m közötti szakaszon világosan látható.) 1902-ben, a Homoródoklánd-Vargyas között nem a Rikapatak völgyében, de a Hagymás-tetőn keresztül vezetendő új út építéskor az alapozási árok aljá-

ig kibányászták a kőanyagot, kíméletlen kapzsiságtól vezetett, eléggé nem kárhoztatható „gazdaságosságra” törekvés következtében, a tudomány mérhetetlen kárára. A mészhabarcsos törmelékkel kitöltődött, de egyébként régészeti anyagban nagyon szükölködő alapozási árok méretei, iránya segítségével mégis legalább fogalmat alkothattunk a kiszedett keleti falrész néhány adatáról. A munkaközösség tagjai között kialakult, termékenynek bizonyult vita eredményeként, a „ciher” kiirtása után jobban szemügyre vehető felszín alapos megfigyelésekor a kincskereső gödröktől zavart volta miatt ugyan nehezen, de valóban körvonalazódni kezdő, nagyjában szabályos, négyzetesnek tűnő terepalakulat északnyugati sarkán kezdtünk (az V. sz.) kisebb kutatóárokba⁵⁰. Itt nemcsak a fal legalsó szintjének maradványai bukkantak a vastag törmelék, a bontási réteg alól napvilágra, de tanulmányozhatuk annak jellegét és szerkezetét is. Ezúttal határozottan kiviláglik a jobban már Tartód-vára, kevésbé szembeötlően Budvár esetében is megfigyelt jelenség: nevezetesen a külső fal külső és belső színét kisebb-nagyobb mértékben faragottnak, helyesebben talán kinagyoltnak látszó falban oltott, kitűnő minőségű mésszel kötött kőtömböcskékből rakták⁵¹, a két szín között pedig általában ökölnyi nagyságú folyami kavics közé öntött mészhabarccsal töltötték és kötötték meg. A „töltelékes” fal itten mért eredeti szélessége 1,6 m; egyezik a Tartód-vára falának egyes szakaszán észlelt vastagsággal. A kőfal eredeti helyzetükben fölfedezett első biztos maradványait kínáló kutatóárokban tapasztaltak értelmében a belső falszint 80 cm-rel bennebb újra építették (?), ezúttal még kevésbé szabályosan kinagyolt kövekből. A kövek között a fal színéig kiérő mészhabarcs tölti ki, e szabálytalan futású mészhabarcs-csíkok felületét pedig – jól láthatón – el egyengették, lesimították. Ez utóbbi fal-béletnek a kérdése még nem eléggé világos. Három falmaradványtól⁵² meghatározott irányú: három, falas (az északi meg déli) oldal, valamint a – sajnos – „kitermelt”, de alapozási árka tengelyénél fogva biztosan kikövetkeztethető keleti oldal alapján ítélve végeredményben tehát ORBÁN

Balázsnak kell igazat adnunk: valóban négyszögletes, aránylag kis terjedelmű kőerődcske, saját, második értelmezését idézve: **ballium** állott itten. A keleti oldal kivételével délen, nyugaton és északon a faltól a védőárokiig pedig, tehát szinte körös-körül a már említett 12-14 m széles szabad térség maradt, nyugaton és északon mindenesetre szélesebben (I. 30. képet). Ennek a magyarázata újabb, nagyobb szabású ásások elvégzéséig egyelőre kétséges, hacsak nem gondolunk a várcsaka létesítésével kapcsolatos terv „menet közben” való megváltoztatására, leszűkítésére vagy a védőárok keleti szakaszának metszetében föltűnő, teljesen kielégítőn egyelőre nem magyarázható, de szintén e gondolatkörbe torkollani látszó jelenségekre való tekintettel időben egymást gyorsan követő két építési szakaszra. A fennebb érintett s egyéb részleteket illetően Kustaly-vára esetében mindenesetre még maradt jónéhány megfejtetlen kérdés⁵³.

A négyszögletes alaprajzú, töltelkes-mészhabarcsos kőfal kerítette kicsi erősség belsejének rétegvizonyai a kincskeresőkötől kevésbé fölturkált részen, a II. sz. kutatóárok belső felében a következők (I. 33. képet): lefelé számítva a fal „kitermelésekor” alakult, hellyel-közzel változó vastagságú, de átlag 20-22 cm-es mészhabarcs-törmeléken „bontási” réteg követi a 10-12 cm vastag jelenlegi köves televény talajt. Az ismételt bolygatások miatt egymás mellé helyezett lencseszönyeghez hasonlítható, általában porhanyó földű, szerves anyagokban bővelkedő művelődési réteg fekszik ez alatt. Azután pedig már a bolygatatlannak látszó, mindenesetre mélyen lefelé meddőnek mutakozó, lemezesen felszakadó, fényes felületekkel elváló barnás-sárga agyag jelentkezik.

A Tartód-, Firtos- és Budvárral kapcsolatban tapasztaltakkal szemben Kustaly-varának a belseje, de csakis a kőfal keretelte terület valószínűleg „ontja” a meglehetősen változatos régészeti anyagot. Az edénytöredékek sorában említhetjük pl. a vár kőépületének belsejéből napfényre bukkant, 8-10 fazékhoz tartozó, részben összeragasztható, részben ki is egészíthető, bekarcolt hullámvonalas, párhuzamosan vízszintes, részben böködött, vagy körömbenyomásos, egyszerű fe-

nékbélyegzős, nagyjából durva gyurmájú emlékeket (I. 36-40. kép anyagát). Külön föl kell hívnunk a figyelmet a megmunkált csontholmikra (pl. nyeletört csontkánálra, 41. kép 9. sz., 42. kép 14. sz.) és viszonylag nagyobb számú agancsrészre (I. 41-42. kép), azután az egykori hosszabb itteni tartózkodás folyamán szerteszét dobált, aránylag nagyon sokféle házi- és vadállat- (szarvas-, disznó-, juh-, szárnyas-, kicsi rágcsáló-) csontra, továbbá három ló-metszőfogra, valamint alacsony termetű ló (talán csikó?) patájára is! Egyetlen fémeszközünk nyélbe verhető vas szűrőszerszám- vagy fegyver-féleség lehetett. Az V. sz. kutatóároknak a kőfallal kerített térség belső részéből napvilágra került sok kisebb-nagyobb széndarabja, vörösre égett kőve esetleg a vár belsejében egykor álló boronaház csúfos végét jelzi?...

Joggal kérdezheti bárki: ORBÁN meglátása helyességének „igazolódása” tapasztaltán miért kerülgetjük mégis óvatosan a zömtorony szó használatát? Egyszerűen azért, mert csekély alapterjedelme ellenére se tarthatjuk zömtoronynak. A torony fogalma mindenképpen emeletes épületet tételez föl, márpedig Kustaly-vára esetében az V. sz. kutatóárunkban előbukkant, 1,6 m széles falrészlet sekély alapozási árka s annak, ráadásul, nem az anyakőzetbe, de viszonylag csekélyebb tartószilárdságú agyagba áása eleve óvatosságra int. Másrészt az ORBÁNTÓL látott, még két ölnyinek (=kb. 4 m-nek) ítélt falmagasság is kérdéses. Aztán meg ha valóságosként is fogadjuk el ezt az adatot, akkor se kell mindjárt toronyra gondolnunk, mert az ORBÁN közölte alaprajzi értékek: (egy lépést 75 cm-nek véve) „20 lépés oldalhosszúság” 15 m-t tesz ki (5-tel több, mint amennyit TÉGLÁS az egész vár szélességének s 2-vel több, mint amennyit egész hosszúságának vett!) területe tehát 225 m² ⁵⁴. Az ORBÁNTÓL összehasonlítási alapként említett háromszéki Bálványos-vár valóban hatalmas öregtornya, az alapnál meglévő kiszélesedést is beleszámítva az ott 1942-1943-ban ásató FERENCZI Sándor fölmérése szerint megközelítőleg 10,5 x 10,2 m (a kiszélesedő alapozást levonva 8,85 x 8,90 m) = 107,10 m², tehát még felénél is kisebb! Mindezeknek a megfontolásoknak az

alapján itt aránylag egészen kicsi, fa tetőszerkezetű, zsindefedésű, teljesen fedett vagy (a nagyobb római családi házak fedetlen belső udvarocskájához, az atriumhoz hasonló, félszerszerű), középső udvaros megoldású, falhoz tapasztott, állat- (ló-) szállásul is alkalmas, szín-szerű épület állhatott (I. 43. képet). A minden oldalról befelé, a központi terecske felé lejtő zsindef- vagy deszkafedél-tetőszerkezetű megoldásra valló biztos adataink egyelőre hiányoznak ugyan, de mégis inkább erre, nem pedig a szó szoros értelmében vett öregtoronyra gyanakodhatunk. A végső szót természetesen nagyon szerencsés, kedvező kimenetelű és nagyon aprólékos gonddal vezetett ásatás, főként bontóképes fölszíni föltárás adja majd meg.

A fennebbieken ismertetett többi várral ellentétben a tagadhatatlanul bőségesebb régészeti anyaggal büszkélkedő Kustaly-vára a székeljudvarhelyi Budvárától eltekintve várbokrunk egyik hosszabb ideig, tartósan lakott őrhelye volt. A feltúrt volta ellenére is biztosan *csupán egyetlen* művelődési rétegből származó emlékananyag egyöntetű, egyértelmű: *főként a jellegzetes fazék-töredékekre támaszkodva a 11. század második felébe, valamint a 12. századba keltezhető. Használati ideje tehát az előbbi váraktól több tekintetben való elütt volta ellenére is azonos, vagy csaknem azonos!* A lófogak és pata nem véletlenszerű előkerülésére alapozva esetleg valamilyen lovas őrség itteni szállásolását tehetjük föl⁵⁵.

Rövidítésjegyzék

ACMI - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, sectia pentru Transilvania – Cluj, 1926-1938
 AÉ - Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat tudományos folyóirata, Budapest, 1868
 AMN Acta Mvsei Napocensis – Cluj, 1964
 Apvlvm - Apvlvm, Acta Mvsei Apvlensis – Alba Iulia, 1939
 ArchHung - Archaeologia Hungarica – Budapest, 1926
 ArchKözl - Archaeologiai Közlemények a hazai műemlékek ismeretének előmozdítására – Budapest, 1859-1899
 BMI - Buletinul Monumentelor Istorice – București, 1908
 Dacia - Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne (N.S.) Bucarest, 1957
 Danvbivs - Danvbivs, Istorie. Muzeul de istorie Galați – Galați, 1967

EM - Erdélyi Múzeum. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcselet-, nyelv és történettudományi szakosztályának kiadványa – Kolozsvár, 1883-1945

KVSL Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde – Hermannstadt, 1877-1932.

Materiale - Materiale și cercetări arheologice – București, 1954-1970

SA - Societate de științe istorice din Republica Socialistă România. Studii și articole de istorie – București 1959

SCIV - Studii și cercetări de istorie veche – București, 1950

SV - Siebenbürgische Vierteljahrsschrift – Hermannstadt, 1932-1944

Székelység. A Székelyföldet és népét ismertető havi folyóirat – Székelyudvarhely, 1931-1944

SzO - Székely Oklevéltár. I. köt., Kolozsvár, 1872, VIII. köt., Budapest, 1934

Jegyzet

1. L. ORBÁN Balázs, **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból**, I. köt., **Udvarhelyszék**. Pest, 1868, 131, 132-133; TEGLAS Gábor, **Dák várak Udvarhely megye keleti és északi (!) hegyvidékein**, EM, XII, 1895, 227, 247, 312-319; MARTIAN, Iulian, **Urme din războaiele romanilor cu dacii**, „Publicațiile Comisiunii Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Transilvania”, I. köt., Cluj, 1921, 34-35; ROSKA Márton, **Erdély régészeti repertórium. I. Óskor**, Kolozsvár, 1942, 136, 249. sz. (**Korond** neve alatt); 1964-1965. évi föltárásaink eredményeiről készült, előzetes-jelentésszerű rövid beszámolókat I.: „Studii și materiale, Consiliul popular al județului Mureș, Comitetul pentru cultură și artă, Muzeul județean Târgu Mureș”, II. 1967, 57-59.

2. DEMIDOVICI, I. A.; IANCU, M.; MORARIU, T.; OLEINIKOV, I. N.; SAVU, Al.; SÁRCU, I., **Raionarea fizico-geografică, Monografia geografică a României**. I. köt., **Geografia fizică** (București), 1960, 651-652.

3. Vö. **Anhang zu der Kriegs Chartre des Groß Fürstenthum Siebenbürgen**. Zweijtes Buch. Worinnen verschiedene Anmerkungen über die Sectionen 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82 und so weiter biß inclusive 150 enthalten. Kriegsarchiv, Bécs, B. IXa 715, Section 146, 814-817. Bővebben szölkunk erről **A Hargita délnyugati melléke településtörténetének vázlatja az ember itteni föltűnésétől az első okleveles adatok koráig**, 1957-re elkészült, kiadatlan könyvünkben. Tudomásunk szerint Tartód neve először BÁTHORY Zsigmond egyik, 1598 február 23-án kelt oklevelében tűnik föl. Magáról a várról azonban nem esik szó. Az oklevél fogalmazásából ki-vehetőn a terület lakatlan. A határnevek rendkívül gyér volta is ezt az észrevételt látszik erősíteni. Ez az állítás érvényes a jelenlegi Székelyvárság község területére is. A (különbén minden bizonnyal a varsa+ág vagy inkább varsás+ág szavak összevonásából keletkezett) név ebben az időben még csupán a hasonló név hegyipatakok jelölmi többlet. Az egyetlen, úgy-ahogy településnek tekinthető valami a fardáciák nyári szállás-csoportja ..... Az Farczádi szállások mindenesfő fogva tartományával egyetemben, onnat Hoszszu mocsárról alá menvén FEKETE Pálné patakára, onnat ahon az FEKETE Pálné pataka be esik Hídeg aszszóba, onnat az mely ut által megyen Veres patakra, onnat Kis Ágh patakára be, onnat Tartod nyakára által az Varságra, Varságh tövéreöl az Kikelőbe, azon az Nagy el (w) etőre, azon fel Nyiresbe az Halom vetésre...” (Vö. SzO, VIII. köt., Budapest, 1934, 342, 180. oklevél.)

4. EM, XII, 1895, 314-319, 8. kúp (=tanulmányunk 2. képe). Nem tudjuk MARTIAN Iulian mire alapozza következő állítását: ..... A Tartódnak a Nagy-Küküllővel való összefolyása fölött levő magas hegyvonulat két szomszédos tetején (láthatók) két dák erősség maradványai. Az északi tetőn tojásdad (alaprájú), 60 m kerületű földerdőtűmény nyomai szemlélhetők. Ettől 200 méteren, közben mely árkon keresztülhaladó út vezet a másik várhoz. Utóbbi tojásdad (alaprájú) körtöltése 120 m hosszú. Fala csaknem egyenlővé vált környezete szintjével; csak a bejárat mellett örözöttek meg négyszögletes (alaprájú), 16 m kerületű és bármilyen kötőanyag nélküli nagy kövekkel épült torony maradványai (23. kép)...” (A szövegészrt a szerzők fordították románból magyarra.) ORBÁN Balázs

szerint (i. m., 132. l.) a várba fölvezető „...keskeny hegynyaktól mely sánccal metszi át...” Mi ezt nem láttuk annyira határozottan.

5. Ennek az erődítési elemnek az állítólagos keleti eredetére nézve I. BAKÓ Géza, **Elemente de origine locală și riscriteană în arhitectura militară a epocii feudale timpurii din Transilvania**, SA, III, 1961, 60-61. A szerző egyes megállapításait azonban – sajnos – csak kellő fenntartással kezelhetjük.

6. C. Plinius Secundus, **Naturalis historiae**, Lipsiae, 1878, V. köt., XXXVI, 171; Marcus Vitruvius Pollio, **Tíz könyve az építészetről**, (II, 8, 7.; V, 12, 6), latinból fordította FUCHS Béla, Budapest, 1898, 28-30; Puchstein, **Emplekton**, PAULY-WISSOWA, **Realecyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft**, V. köt., Stuttgart, 1905, 2524-2525 h.; KÖNYÖKI József, NAGY Géza, **A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra**, Budapest, 1905, 49-58; Lugli, Giuseppe, **La tecnica edilizia romana con particolare riguardo a Roma e Lazio**, I. köt., Roma, 1957, 367-368, 377, stb.; De VOGÜÉ, Melchior, NEUFVILLE, Jean, **Glossaire de termes techniques à l'usage des lecteurs de „La nuit des temps”**, h. é. n., 38. „L'appareil irrégulier, «opus incertum» ou «antiquum» variante de l'emplecton grec. C'est un mur, gros mur ou simple revêtement, fait de boîtes empilées sans ordre...” Ujabbán Dobrudzsában, néhány, a 10. század első feléből származó, szabatosabban Szymeon bolgár cár uralkodása idején épült vár (pl. Păciul lui Soare, Szilisztra) esetében tártak föl falszoros kiképzési bejáratot és emplekton-rendszerű falakat. (Vö. COUSEV, Alexandre, **Contribution à l'histoire des fortresses médiévales sur le Bas-Danube, IV, Silistra et Harsovo**, „Izvestija na Varnemskoto arheologičesko Druzestvo – Bulletin du Musée National à Varna”, V (XX), 1969, 137 kk.; DIACONU, Petre, **Cetatea bizantină din insula Păciul lui Soare**, BML, XL, 1, 1971, 5-6; FLORESCU, Radu; CIOBANU, Radu, **Problema stăpînirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX-XI**, „Pontica”, 5, 1972, 390. P. DIACONU és D. VĂLCEANU a Păciul lui Soare-i erődítményről írt, újabb keletű monográfiájában viszont már a következőket állítja: az „...a 10. század második felében, szabatosabban Dobrudzsa Joánnész TZIMISZKÉSZ csapatait uráló idejében, 971 és 976 között épült. A vár tehát bizánci erősség...” L. Păciul lui Soare. **Cetatea bizantină**, I. köt., „Biblioteca de arheologie”, XVIII, sz., București, 1972, 23.

7. A legközelebbi méस्कő-előfordulás, az adott valószínű történelmi helyzetet is tekintetbe véve, az alább bemutatandó Kustaly-várától északra ismeretes, egész a Vargyas homoródalmási szurdokának környékéig. Vö. **Monografia geografică a Republicii Populare Române. I. Geografia fizică** Anexe, (București), 1960, VI. melléklettel (harta geologică), L. továbbá: Republica Socialistă România. Comitetul de stat al geologiei, Institutul geologic. Harta geologică: Scara 1:200.000. România Socialistă Köztársaság 1:200.000 méretarányú földtani térképé L - 35 - XIV jelzetű, 20. sz., székelvudvarhelyi térképlapja adatait, valamint a magyarázó szöveg 22-23. 1-án összefoglalait (szerk.: IANOVICI, V.; RĂDULESCU, D.; SÂNDULESCU, M.; VASILESCU, AL.; POPESCU, A.; MUREȘAN, M.; ARGHIR-DRĂGULESCU, Adela; BANDRABUR, T.; a szöveg szerzői: VASILESCU, AL.; MUREȘAN, M.; POPESCU, Ileana; SÂNDULESCU, Jana; POPESCU, A.; BANDRABUR, T., București, 1968

8. A csatlakozási helyeken álló fák miatt nem vághattunk szelvényt, élő fákat pedig nem dönthettünk ki.

9. L. többek között: MIJATEV, Krsto, **Slavjanska keramika v Blgarija i neinoto značenie za slavjanskata arheologija na Balkana. La céramique slave en Bulgarie et son importance pour l'archéologie slave des Balkans**, Sofija, 1948, 5, 73; EISNER, Jan, **Rukovet' slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury**, Praha, 1966, 174-205. Vö. még: Romániával kapcsolatban: HOREDTE, K., **Șantierul Morești**, SCIV, IV, 1-2, 1953, 288; uő., **Șantierul arheologic Morești**, SCIV, V, 1-2, 1954, 199-220; COMȘA, M., **Cu privire la semnificația mărcilor de olari din epoca feudală**, SCIV, XII, 2, 1961, 295-305 (az ott felsorolt bő irodalommal); DĂNILĂ, Ștefan, **Urme de așezări din epoca veche și feudală timpurie la Bistrița**, „Probleme de muzeografie, Ștatal popular al regiunii Cluj, Comitetul pentru cultură și artă”, Cluj, 1956, 50-51, III. t. 4. kép; FLORESCU, Grigore; FLORESCU, Radu; DIACONU, Petre, **Capidava. Monografie arheologică**, I., „Biblioteca de arheologie”, II., (București), 1958, 215-226; RĂDULESCU, Adrian; HARTUCCI, Nicolae, **Cimitirul feudal-timpurie de la Castelu, Constanța**, 1967, 91-94, XXII-XXX. t.; TEODORU, Gh. Dan, **Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei**, SCIV, 19, 2, 1968, 248, 7. kép, 266-267; ANGHEL, Gheorghe, **Noi descoperiri arheologice în legătură cu așezarea feudală timpurie de la Alba Iulia**, „Apulum”, VII, 1, 1968, 476, 478; ARICESCU, Andrei, **Noi date despre cetatea de la Hirsova**, „Pontica”, IV, 1971, 360-362, 9-11. kép; COMAN, Ghenută, **Mărturie arheologică privind creștinismul în Moldova**, „Danubius”, V, 1971, 76-78, 83, 3-4. kép stb.; Magya-

rországgal kapcsolatban pedig, többek között, I. BALOGH Albin, **Az esztergomi múzeum bélyeges agyagedényeiről**, AÉ, XLI, 1927, 209-217, 109-114. kép (három edény bélyegzője csaknem azonos a tartó-vári bélyegével!); HÖLLRIGL József, **Árpádokor keménikánk. I. Fenékbélyeges edények**, AÉ, XLIV, 1930, 142-169; NOVÁKI, Gy., **Archäologische Denkmäler der Eisenverhüttung in Nordostungarn aus dem X-XII. Jahrhundert**, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, XXI, 3-4, 1969, LXXXIV, t. 4, 11, sz., LXXXV, t. 14, sz., LXXXVII, t. 18-19. sz. stb. Némileg kosárfonást észbe juttató díszítőminták figyelhetőek meg a 9-10. századi Dridu-műveltség egyes edényein is. L. többek között: BARNEȘ, Ion, **Ceramica din carieră de cretă de la Basarabi**, SCIV, XIII, 2, 1962, 354, 3. kép, 8. sz., 356, 5. kép, 3. sz.; ZAHARIA, Eugenia, **Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român**, „Biblioteca de arheologie”, XII, sz. București, 1967, (90-93, XXVIII-XXIX. t. fenékbélyege), VI. t. 3. sz. XVII. t. 2. sz., XI. t. 4., 7. sz., XII. t. 2. sz., XIII. t. 5. sz., XIV. t. 6. sz., XVIII. t. 6., 9. sz., XIX. t. 4. sz. stb. Az igazság kedvéért azonban föltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy Tartód-, Bud- és Kustaly-vára tanulmányunkban bemutatott agyagművelési termékeinek meglepő hasonmási kerültek elő (a Beszterce-Naszód megyei) Sajóújsárvá gerendavázis földváraival kapcsolatos ásatásokban, ezeket viszont M. RUSU és ȘT. DĂNILĂ a 9-11. századra keltezték! Vö. **Cetatea feudală timpurie de la Șirioara**, „File de istorie. Culegere de studii, articole și comunicări”, II. köt., Bistrița, 1972, 50-51, 56, 1-2. t.

10. L. HOREDTE, Kurt, **Ceramica slavă din Transilvania**, SCIV, II, 2, 1951, 203, 204, 210, VI. t., 5-7., 10. sz.; uő., **Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedehaza**, Materiale, II, 1956, 21, 30, 16. kép 8. sz. HORWATH, Walter a feketehalmi várról írott tanulmányában (**Die Schwarzberg bei Zeiden**, KVSZL, 48, 1925, 73-74) a mienkézet sok tekintetben közelálló, de valamilyen fejlettebbnek ítéltethető ottani, durva gyurmájú, szemesed, de jól égetett, sötét színű edényterületekről szamol. be. TEUTSCH, Julius véleménye szerint ezek mind a hűbéri korszak kezdetéről származnak, éspedig a *teuton lovagrend rövid életű erdélyi szereplésének fénypontjából*, tehát biztosan a 13. század második és harmadik évtizedéből (1211-1225 közötti években!)

11. Vö. HOREDTE, Kurt, SCIV, II, 2, 1951, 211, XIII. t., 17-18. sz.

12. Vö. FERENCZI Sándor, **Firtosvár aranyéremlete**, „Székelység”, IV, 7-8, 1934, 1-16; uő., **Der firtoscher Fund byzantinischer Goldmünzen**, SV, 62, 1939, 59-78 (az éremlelet említő korábbi irodalommal), továbbá: FETTICH Nándor, (MAROSI Arnold), **Dunapentelei avar sírleletek**, ArchHung, XVIII, köt., Budapest, 1936, 92, 83. l. még a 35. képet; LÁSZLÓ Gyula, **A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben**, Kolozsvár, 1943, 56 és XV. t., 1-2. sz.; HOREDTE, Kurt, **Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII. Avarii în Transilvania** című fejezete, „Biblioteca istorică”, VII. sz., (București), 1958, 95, 105-106, 75, 13. kép, 6-7. sz. COMAN, Ghenută és tárgyaktól, nem tudjuk: eléggé megalapozottan-e, bizánci eredetű, vagy hatásra készült keresztény-jellegű emlékeknek véli. („Danubius”, V, 1971.) Az annak idején a Sepesiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba került, esetleg a székely eredetkérdés kutatásában is számba jöhető, lelőhelyüknél fogva is jelentős emlékek sajnos megsemmisültek a második világháború forgatagában.

13. I. m., 126-127, 129. Vö. ROSKA Márton, i. m., 79, 3. sz. nagyon szegényes adataival is.

14. Egy láb = 0,316 m (31,6 cm)

15. Egy öl = 1,896 m

16. MACREA, M.; BUZDUGAN, L.; FERENCZI, G.; HOREDTE, K.; POPESCU, I.; RUSSU, I. I.; SZÉKELY, Z.; VASIU, N.; WINKLER, J., **Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Sf. Gheorghe – Brețcu**, SCIV, II, 1, 1951, 303-304. 1.; HOREDTE, Kurt; SZÉKELY, Zoltán; MOLNÁR, Ștefan, **Săpăturile de la Porumbeni Mici (r. Odorhei)**, Materiale, VIII, 1962, 636-641

17. KŐVÁRI László (Erdélyi építészeti emlékei, Kolozsvár, 1866, 45-46) szerint is Firtosváráról „...hallgat az írás. Az újabb időben Maria Theresia alatt a jezsuitáknak látják ajándékozva s 6k bírták 1773-ig. Ezen szerzet eltorlötetésével a [...] ferenciek kisebb szerzete birtokába jutott, kik csaknem ráuntak a felhőkbeli szomszédokra: a várat felhagyták, földét egyes székelyeknek eladták: s lejöttek lakni az Árcsóra, a Firtos aljába. [...] S így a vár rommá lön...” L. még: ROSKA Márton, i. m., 79, 3. sz. A bécsi Kriegsarchiv-ban (Hadilevéltárban) őrzött, a 18. század második felében, II. József császár uralkodása idején, 1769-ben készült első erdélyi katonai térkép előzetes munkálataival kapcsolatban összeállított kiegészítő-magyarázó szöveg kolostorról szóló részét kivonatolva, de a régi helyesírás-hoz ragaszkodva alább adjuk. Utolsó mondatának állítása nyilván beszédes bizonyítéka a firtos-hegyi belső (várbeli) kápolna régiségének. Ebből

következően a kápolna építését se tehetjük a 18. századra. Íme a német szöveg: „...Anhang zu der Kriegs Chartre des Groß Fürstenthum Siebenbürgen. 158. No. 6. Firtos Varallja [...] und von den zum Orth gehörihen Kloster Firtos starke 1/3 Stund [...] Auf beiden seithen des Orths Varallja entspringen gegen den Kloster Firtos zweij quällen. [...] Nach den Kloster Firtos kann man mit leichten fuhrweg gelangen, seind überhaupt steinhit. [...] Das Minoriten Kloster lieget hier auf den Berg Firtos, so der höchsten Berg in diester gegen herum ist. [...] Es soll eins wahlen ein altes Schloß auf selben gestanden seijn, wovon man dermahen nach alte Ruder von den Mauer und graben sichtet, dermahen haben die P. P. Minoritas eine kleine Ridanae (Ridano?), a szó vége kibetűzhetetlen), mit einer kleinen gemauerten Kirche darauf...”

18. Vö. **Istoria artei feudale în Țările Române**, I. köt., București, 1959, 16.

19. ORBÁN Balázs a várak belsejében ásásat nélkül megfigyelt sajátos domborulatokat majd mindig „toronyrak”, még többnek: „őregtoronyrak”, vélte, mégha ilyen egyáltalán nem is volt történetesen használatos az illető vár építése korában. Ez a helyzet pl. a hajdani aranyosszéki Mészök határában fekvő „Bába-vára”, a csicskesói „Csicsóvára”, a csikrákosi „Pogányvár” stb. esetében. Vö. FERENCZI, AL. **Cetății antice în județul Ciuc. Antike Burgen im Komitate Ciuc**. ACMI, IV, 1932-1938, 270, 285, 302, 303; FERENCZI, Șt., **Contribuții la problema limesului de vest al Daciei. Beiträge zur Frage des West-Limes von Dazien**. II/1. rész, AMN, IX, 1972, 397.

20. KELEMEN Lajos, **A bágyi vár**, „Székelység”, X, 3-5, 1940, 33-36. L. továbbá: VÁTAȘIANU, V., I. m., 14-17; VELESCU, Oliver, **Cetății Țărănești din Transilvania**, București, 1964; B. NAGY Margit, **Várak, kastélyok, udvarházak ahogy a régiek látták, XVII-XVIII. századi erdélyi ősszerzők és leltárok**, Bukarest, 1973, 20-21, 355.

21. A várral kapcsolatban a következő jelentősebb irodalomra utalhatunk: KÖVÁRI László, I. m., 38; ORBÁN Balázs, I. m., 60, 62; JAKAB Elek, **Budvári és Budvár környéki leletek**, AE, XIV, 1894, 210-212; TÉGLÁS Gábor, **Kik építették a székelyudvarhelyi Budvárat**, AE, XVII, 1897, 108-115; PÁRVAN, Vasile, **Getica. O protoistorie a Daciei**, București, 1926, 301, 302, 473, 676, 755; ROSKA Márton, I. m., 270-271, 188. sz.; FERENCZI Géza, FERENCZI István, **Cetatea dacică de la Oodorheul Secuiesc, Die dakische Burg von Oodorheul Secuiesc**, „Crisia. Culegere de materiale și studii”, Oradea, 1972, 59-63.

22. JAKAB Elek (AE, XIV, 1894, 210-211) állítása szerint az ORBÁN közölte rajzon föltüntetett, „kis faldarabján” 1868-ban még fönállott „kis szögleterdő” 1893 szeptemberében „már el volt tűnve, a közeli meredeken legurult, s csak „törmelékei mutatják, hol rombolottak szét”. JAKAB meg szeretne volna állapítani: „hol és hogyan kapcsolódott a várhoz, milyen volt annak az alakja, négyyszögű-e vagy félköralakú?” Az engedély elnyerése után megejtett tájékoztató-ásatáskor az „erőd” két oldalát egészen, kettőt félig tártak föl, de a kitűzött feladatot csak részben érte el: „láttuk, hogy az erőd alapjainak egész zöme [...] merő kő: őrház vagy lakrész csak a földszinten fejtül volt rá építve, ami azonban ma már meg nem határozható. [Ez utóbbi részt mi emeltük ki.] Az alap patakából s a vidéken honos gömbkőből, forró mészbé öntött vegyes törmelékkel oly szilárdan volt rakva, hogy nagy erőfeszítéssel lehetett rajta s körülte dolgozni. [...] Az erődnek a várhoz kapcsolódását s annak alakja mivoltát meghatározunk nem sikerült: de a falomrok topographiai irányából s a félkör alakú védáncok [evédőárkok; sz. m.] és sánchalmok [evédőtűlések; sz. m.] fekvéséből következtethető a fő várfalnak is félköralakja...” [A mondat dőlt betűvel szedett első állítását mi emeltük ki.] ORBÁN ezúttal alighanem tévedett, a háromszéki Bálványos-vára esetében is megfigyelhető bejárati, vastagabb, szélesebb falrészlet nézhetne „szögleterdőnek”. Az JAKAB mentegetőző állítása ellenére se „gurulhatott le a meredéken”, mert történetesen előtte s nem sokkal alatta vonul föl a várba a minden bizonnyal akkor is használható, kelet-oldali erdei út. Ha egyáltalán lehetséges lesz, a jövőben minden este meg okvetlenül tisztáznunk kell ezt a jelentős kérdést is!

23. JAKAB Elek közlése értelmében (AE, XIV, 1894, 211) a „...munka alkalmával a vállalkozó BARABÁS Domokos [...] a munkások szabad gazdálkodásából néhány érdekes leletet megszerzett”, s kérésére és SZÁNTÓH Akos pénzügyigazgatási írnok „önadaadó közbenjárására a Monographia céljára felhasználás és a levéltári régészeti Múzeum megállapítása végett hazafias készséggel átengedte”. JAKAB (a 212. lapon) aztán föl is sorolja a nagyobb részben őskori eredetű tárgyakat. Érdekes megemlítenünk egy, a külső védőtűlés alatt, a felületől számított 2 m mélységben talált 17 éves (Jakab helytelen szóhasználatával élve) „nőhullát” két üvegbetétes kezdetleges agyaggyöngyökből készült nyakékkal és őskori malomkövel, továbbá „Dyrhachium város autonom drachmáját...” (I)

24. ORBÁN Balázs nyilván a ma nyugatról fölvezető, az utóbbi években azonban kevésbé használt székertűket nézi – szerintünk tévesen – a vár haj-

dani útjának. A tőle látott, a keleti falszakasz déli végződése táján fektűhett állítólagos torony elhelyezése önmagában véve is ellene mond ennek a nézetnek. A hajdani feljáró út éppen a keleti oldalon vezetettett föl, nagyobb szakaszon haladhatott a keleti falrész előtt, bár ennek szemmel látható maradványait nagyrészt megsemmisítette az ott legújabban készített, az emlegetett erődítési elemek keleti szárnyának építését megbontó földút.

25. Ezzel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy a Firtos-hegytől s Énlakától 5 km-nyire nyugat-északnyugatra fekvő Etéd határában, attól ismét a jelzett irányban, Küsmődi és Szolokma helység közelébe eső, azonos nevű, délről és északról meredek, rogyásos és svadavos oldalakkal körül fogott, némileg elszigetelt, erdős (547 m) magaslanton semmi néven nevezendő régészeti maradványt nem sikerült találnunk.

26. ORBÁN itt jóhiszeműen a nyilvánvalóan hamisítvány, még hozzá, mint azt szakszérűn kimutatták (vö. SZÁDEECZY Lajos: **A Csíki Székely Krónika**, Budapest, 1905; úő. **Mégegyszer a Csíki Székely Krónikáról**, Budapest, 1911; PATAKI József, **Legenda és valóság. A csíki székely krónikáról**, „Korunk”, XXIX, 4, 1970, 506-510) gyenge hamisítvány krónika KILYÉN Mihály fele kiadásának 22. lapján állítottakra hivatkozik. A hamisítás anyagi, jól érdekek sugallta természetű, a történelmi valóságtól a szerző tudatlansága következtében messze rugaszkodó részei koholt voltát SZÁDEECZY annak idején nagyon világosan és meggyőzően bizonyította be. Tanulmányaira való utalásunk fölment az ismétlés kötelezettsége alól. Csak fájalmi lehet, hogy ORBÁN a Csíki Székely Krónika „adatait” jóhiszeműen, a legcsekélyebb gyanú nélkül vette át, tette magáévás s így nagyon széles körben és nemzedékek rendjén át óriási hatást keltező művével szándéktalanul hozzájárult a téves adatoknak, hamis történelmi tényeknek, folyamatoknak a székelység köztudatába való ültetéséhez és alapos begyökeresedéséhez, olyannyira, hogy ennek a hamis beállításnak az alapján erős kétkedéssel fogadtak, vagy az ügy legcsekélyebb mérlegelése nélkül elvetnek az azóta felfedezett tényeknek, történelmi régészeti adatokon alapuló minden újabb, megbízható eredményt.

27. SZÁDEECZY hitelt érdemlő megállapítása szerint az „mesterségesen előállított” szó csikszentkirályi SÁNDOR Zsigmond elméjében fogant meg: a „rabbi” meg a „bán” szó összevonásából.

28. Ugyanilyen koholt név – nem véletlenül éppen a – Sándor család – és személynév Zandirra torzított, meg a törökül uralkodót jelentő khán, khagán szó ugyancsak torzított alakjából.

29. ORBÁN ehhez, a Csíki Székely Krónikából a legkisebb fenntartás nélkül átvett, valóban megindító, de a valóságéhoz „semmi köze” történethez a következőket látja szükségesnek hozzáfűzni (I. m., 62, 7. jegyz.): „...Tud(ományos) Gyűj(temény), II. köt. 1835, 8, és Felső-Magyarországi Minerva, 1828, VI. füzet, 1742, a következő lapokon. SZABÓ Károly a (csíki) székely krónikáról írt jeles értekezésében azt mondja, hogy ezen esemény [bárcsak ennél lenne ez a sanaryt helyzet! sz. m.] előadásánál a korszakban tévedés van, s Budvárat – mivel ottan László is szerepel – nem mongolok, hanem SZ. László idejében honunkba beütoött kúnok dúlták fel, s ezek ettették el SÁNDOR Istvánt is. Azonban a kúnok ily győztes hadjáratáról történetíróink nem emlékezvén [ezzel kapcsolatban tanulmányunk összefoglalásában utalunk majd néhány, különben jól ismert adatra, sz. m.] mégis valószínűbnek tetszik az, hogy Budvárat is az egész hazát elborított mongoljárás dúlta fel; mit az e vezetes napokban megvalósított László felmentése sem cefol meg, mert az lehetett László nevű székely ispány is és nem Szent László...”

30. Ez esetben ORBÁN, kellő adatok híján, önkényesen egészen különböző kori várakat kapcsol össze. Zeta- (szokásos szóhasználattal Zete-) várra természetűl védett rézkori település és agyaggal kötött köfállal kerített dák vár, használati idejét tekintve semmi köze a székelyeknek (vö. C. DAICOVICIU, **Neue Mitteilungen aus Dazien**, „Dacia”, VII-VIII, 1937-1940, 319; ROSKA Márton, Rep., 310, 17. sz.; SZÉKELY Zoltán, **Zetevára. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1946. évi ásátásáról**, Sepsiszentgyörgy, 1949). Kadács várában végzett fűtő kutatás alapján ítéleve az nagyon valószínűleg kora középkori határvár volt, noha ásatói erre egyáltalán nem gondolnak (I. HOREDŦ, Kurt, SZÉKELY, Zoltán; MOLNÁR, Ștefan, **Materiale**, VIII, 1962, 635-636); a kisgalambfalvi – „galatteteji” várat a kolozsopárdi őskori település II. rétege műveltségének (az ún. Wietenberg-műveltség) horozói, azután a római korban, illetőleg külön, a 3-4. században és végül a 6-7. században lákták, ez utóbbi időkben a gepidáknak volt itt jelentősebb, jól megerősített nemzetségi, vagy inkább törzsi székhelye, jó a fennebb idézett irodalommal); a bágyi parasztemedékvár építését viszont I. APAFI Mihály erdélyi fejedelem engedélyezte (vö. KELEMEN Lajos, „Székelység”, X, 1940, 33-36). Az ORBÁN összefogta várakkal kapcsolatos rövid részletezésünköböl mindjárt nyilvánvalóvá válik: azok lakói még „láttani” összekötésén esetén se értesíthetették volna egymást.

31. 1955. évi terep kutatásunkkor nem sikerült a legsekélyebb erődítési nyomot se fölfedezni rajta. A meglehetősen sima felületű hegytetőn megfigyelhető töltésszerű alakzatok részben természetes úton keletkeztek, részben kincskeresők kutatógödrei. Egyiküket se tekinthetjük igazi erődítési elemnek. Ott egyébként semmi, de semmi régiségre valló maradványt nem leltünk. L. FERENCZI Géza, FERENCZI István, **Régészet-helyrajzi kutatások a Nagy-Küküllő völgyének felső részében 1955-1956-ban**, „Studia Universitatum «Victor Babeş» et «Bolyai»”, Tomus III, 1958, nr. 8, Series IV, Fasciculus 2, Historia, 23. Ha valóban volt Budvárak kikülföntt jelzőtornya, azt csakis magasan a Nagy-Küküllő szintje fölé emelkedő, a kies Udvarhelyi-medence délkeleti oldala fölött örökös Szarkakövön (889 m) kereshetjük. Innen ui. egyenlőképpen látszik mind a Firtos-hegy, mind az alább tárgyalandó Kustaly-várát hordozó „Gyepfűbükke” magaslata. A Szarkakő messze fehérlő festői sziklája közelében, tőle kissé délnyugatra, valamint az ormon előrehaladva keletre két, gömbszelet-ido-mú mesterséges tereptárgy ölik szembe. (Ezekre HEGEDŰS Gyula nyugalmazott székeljudvarhelyi tanfőképző-intézeti tanár hívta fel figyelmünket és vezetett is el a hely színeire. Szívességét ehelyütt is hálásan köszönjük.) A Cohors I Vbiorvm Székelyudvarhelyi föltételezett tábor-várával (castrumvári) kapcsolatos, Dacia tartományi keleti limes-szakaszába illeszkedő őrtornyok maradványai is lehetnek, de nem vethetjük el leg-alább egyikük Budvárhoz tartozásának gondolatát se. Jellegüket, korukat, rendeltetésüket mindenesetre csakis régészeti ásatással világíthatjuk meg.
32. AÉ, XVII, 1897, 115
33. Vö. DAICOVICIU C., **Cetatea dacică de la Pietra Roşie. Monografie arheologică** (Bucureşti), 1954, 62-63; uő., **Şantierul arheologic Grădiştea Muncelului**, SCIV, V, 1-2, 1954, 135, 141-142. L. ezzel szemben korábbi, merően elutasító, tagadó állásfoglalását is, pl.: **Grafiţa de est a Daciei şi triburile libere de la hotarele de răsărit ale Daciei**, SCIV, I, 1, 1950, 116.
34. A lakóház legkezelebbi májai Magyarországi különböző vidékein falu-ásatások révén váltak ismeretessé. Ezzel kapcsolatban utalunk MÉRİ István rendkívül elmélyült, alapos kutatási eredményeire és azok magas szintű összegezésére. [Vö. többek között: **Árpád-kori népi építkezéstünk feltárt emlékei Orosháza határában**, „Régészeti Füzetek”, II. sor. 12. sz., Budapest, 1964, különösen a 3. sz. jegyzetben fősorolt, gazdag, számunkra jórészt elérhetetlen irodalommal (50. l.). MÉRİ esetünkben is igazolódó helyes megállapítása szerint „... Nemcsak falvakban, hanem megerősített központi helyeken is számolnunk kell földházakkal [ezt a részt mi emeltük ki]. Valószínűleg ilyenek maradványai kezdtek kibontakozni 1962-ben az Esztergom-vár-hegyi ásatáson, az Árpád-kori palota építését megelőző korú rétegződésből. [...] Korai földházak maradványai kerültek elő a zalavári vár területén is. (51., 10. jegyz.) [...] Eddig megismert Árpád-kori földházaink nagyrészt alföldi területekről valók. A további feltárások folyamán számitanunk kell itt is, de főként a dombos- és hegyvidéken elütő építőanyagú és szerkezetű házak. [...] Fonyóds-Bélatelepen a harmincas években feltárt [...] faszekeretű földház tanúsága szerint az Árpád-korban nálunk is voltak faházak. Ezt erősíti meg a XIII. század végéről származó néhány írott adatunk. [...] A lakások változatait tovább bővíti a XII. század első felében [...] átutazó tők freisingi püspök leírása, amely a magyarok nád-, fa- és kőházairól, továbbá sátorairól szól...” (52-53, 14. jegyz.) Tanulmányunk más jellege a főként helyszűke miatt ez alkalommal nem foglalkozhatunk részletesebben sem a bögözi, sem a székeljudvarhelyi-budvári 11-13. századi lakóházak kérdésével, nem is szeretnénk itt az Erdélyből immár több helyről is tudott hasonló építmények szövevényes, szerteágazó kérdésébe belegabalyodni. Előzetesként csupán annyit jegyzünk meg, hogy a szabálytalan négyzetlegetes alapú székeljudvarhelyi-budvári lakóház amakkoridegen többé-kevésbé felezővonalban kimért hosszszegélyének két végén talált ágasfa-nyomok a szelemenes egykorú alföldi házak tetőszerkezetére hasonló megoldást juttatnak eszünkbe (vö. MÉRİ István, **I. m.**, 3-4. kép. II. t., 1-2. sz.), a közölt alaprajzok alapján ítéve merőben eltérnek a közel egykorú, vagy éppen egykorú Dridu-műveltség lakóházaival (vö. ZAHARIA, Eugenia, **I. m.**, 19-54, 5., 6., 8., 10-12., 14., 16-18., 20-23., 25., 27-28. képpel). E földbemélyített lakások ügyszólván egyikében se bukkantak ágasfák nyomaira, leg-alábbis a rajzokból ez nem tűnik ki.
35. 10-11. századra keltezett, többé-kevésbé hasonló társát Moldvából, Coşna-Floreni környékéről ismerjük. Vö. TEODOR, Dan Gh., **Elemente bizantine în Moldova în secolele VI-XI**, SCIV, 21, 1, 1970, 114, 124, 161. jegyz.; COMAN, Ghenuţă, „Danubius”, V, 1971, 81, 8. kép.
36. **I. m.**, I. köt. 232-233.
37. ORBÁN ezzel kapcsolatos megjegyzése szerint: „a Kustaly nevet sokan Custosból származtatják, valószínűbb azonban, hogy valamelyik ősnévkem megörökítése.” Noha bizonyosat egyelőre még nem mondhatunk, föl szeretnénk hívti a nyelvészek figyelmét a lengyelből ismeretes **Kusztal** (olv. Kusztály) névre. Nem vethetjük el egészen e helynév esetleges szláv

eredetét. E nézetünket a „Rika” (=szláv **rjeka**, „patak”), valamint más, hasonló származású környékbeli helynevek támogatni látszanak.

38. EM, XII, V, 1895, 244-247.
39. TÉGLÁS Gábor 1894 nyarán végzett ún. „limes-kutatásainak” eredményivel és különböző vonatkozásai kapcsolatban a következő irodalmat idézhetjük: **A limes Dacicus keleti része**, „Akadémiai Értesítő”, VI, 1895, 413-422; **A limes Dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete Udvarhelymegye északi hegységeiben Oroslutóltól (így!) Alsórákosig**, ArchKözl, XIX, 1895, 5-54; **A rómaiak végvárai a Hargita hegység alján és a keleti határvételelem célja és rendszere**, EM, XIII, 1896, 384-389, 416-427; **A két Küküllő völgyfejténél látható római végvárak és határtöltések viszonya Dacia katonái és tartományi székhelyeikhez**, „A Hunyadmegyei Történelmi- és Régészeti Társulat Évkönyve”, IX, 1897, 53-59; **Dacia keleti határvonala és annak védelmi rendszere a Maros felső völgyétől az Olt rákos-hévízi szorosáig**, EM, XVII, 1900, 261-269, 313-324; **A Hargita alji töltésvonalak eredetéről vonatkozó néphagyományok**, „Ethnographia”, XVI, 1905, 38-40.
40. Nem is állhatott, mert 1970. évi terepszemlének tapasztalatai alapján ítéve Almás-vára bronzkori eredetű, ha nem családunk Wietenberg-jellegű erődített településnek látszik. [Vö. még TÉGLÁS Gábor (EM, XII, 1895, 312-314) észleletével.] A dákkori Zetevárával egyetemben, látszólagos illeszkedése ellenére sincs, nem is lehet, kapcsolata a többivel. ORBÁN csupán e kettő meg a jóval későbbi bágyi vár bevonása tekintetében tévedett, Firtos-, Tartód-, Rabsomné-vára mind a tágabban értelmezett Kakasbaráza vonalára esik: az valóban lehetett „árrányítójuk”!
41. TÉGLÁS Gábor itt ismét nagyon téved, mert a tágabban értelmezett Kakasbaráza egyik szakasza, az „Ördögútja” [...] ezt a nevet egy nyugatról keletre haladó másfél kilométer hosszúságú földánc (figazban észak felől védő árok-töltés, sz. m.) viseli Székelyudvarhelytől keletre [helyesen észak-északkeletre, sz. m.] a Nagy-küküllő jobbparti magaslatain Szentkirályi község Nyír nevű gyér cserjés hegyi legelőjéltől a Zetelakához tartozó Szőlőháton (Szellőháton, sz. m.) át a Nagy-küküllőig (szabatosan a Zetevárája, azaz a régiebb Zsigmond-telep alatti Küküllő-híd fölött emelkedő folyópad peremébe simul be, sz. m.; vö. az ő cikkével, „Ethnographia”, XVI, 1905, 39) nyugati végződése légvonalban csupán mintegy 20 km-re esik Firtosvártól. Az egyenesen a főfelé irányuló, a fennebb már emlegetett oroszhegyi „Lázon” futó részét 1968. évi oroszhegy-mákvári ásatásunk során két helyütt is átmetsztük, minden különösebb eredmény nélkül.
42. EM, XII, VI, 1895, 319.
43. ArchKözl, XIX, 1895, 28.
44. A név jelentése és eredete egyelőre megfejtetlen; átvettük ugyan az ORBÁN használt írásos alakot, de talán helyesebb volna Kustajt írni?
45. ORBÁN idejében a megyei út nem az ún. Olá-patak meg a Hagymáspatak völgyében kapaszkodott ki Hagymás-várához, illetőleg ereszkedett le Vargyashoz, hanem a Gaszló-patak völgyén kifogyzott föl az ún. Rika-tetőre és onnan a Rika-pataka kies, széles, erdős völgyében, Rika-vára hegyét jobbról hagyva kanyargott Felsórákos (meg Vargyas) irányába. Az előbbi, vadregényesebb helyeken (pl. a Hagymáskő messzék sziklája alatt) vezetett utat – mint másutt említett – csupán századunk elején rakták, Kustaly-vára maradványainak nagy veszedelmére.
46. A nagyon értékes régészeti anyag IMREH Barna alsórákosi református lelkes gyűjteményének alkotja ékességét. Szíves megmutatását ehelyütt is nagyon hálásan köszönjük.
47. ORBÁN Balázs a keleti árok meghosszabbítását tekinté „mély útnak”, fölfogása azonban elfogadhatatlan. A vár északi védelmi eleméin keresztül nyitott I. számú metszetünkkel a tőlünk útnak tartott terepalakulatot is átvágtuk. Kövezésnek ugyan semminemű nyomát se figyelhettük meg, mégis megmaradnak a terepalakulat természetének megfigyelése nyomán kialakult véleményünknek.
48. Ezúttal is a varsági Tartód-, azután Firtos-vára meg a székeljudvarhelyi Budvár esetében megfigyelt, különben már az őskorban is sokhelyütt fölhasznált védelmi elvet alkalmazták.
49. E tekintetben tehát helyesbíteniük kell a „Korunkban” (XXXI, 2, 1972, 312) közölt állításunkat.
50. Itt tartjuk szükségesnek név szerint is megemlíteni az 1972-1973. évi Kustaly-vári ásatás legkiválóbb tagjait: BALÁZS Jánost, BENEDEK Imrét, BENKŐ Eleket, EGYED Pétert, ELEKES Erzsébetet, JÓNÁS Juditot, LAJTA Józsefet és LÁSZLÓ Jánost. Fáradságot nem sajnálód, odaadó, lelkes munkájukat fogadják ezúttal is hálás köszönetünket.
51. Fogalom-allothatós végett az alábbi méreteket adjuk: 1: m. 40, sz. 23, h. 42 cm; 2: m. 32, sz. 27, h. 60 cm.

52. Kustaly-vára fala építéséhez négy fajta kőanyagot használtak: 1. bizonyára a közvetlen közelben megadós Heveder-hegyeséről, vagy, kevésbé valószínűleg, a Rika-pataka naposútóte széles völgyének a szelíd déli lejtőjé fölé jöcskán kiemelkedő Fehérkút-teteje (754 m) környékén megfigyelt, a hargitai „Láz” egyik legdélebbre fekvő, foltszerű maradványától, néhány kilométerrel idáig szállított vulkánai kőtömböket; 2. kisebb mértékben az innen alig 3 km-nyire fekvő „Hagymás-kőből” származó, triász- és jurá-mész-tömböket; 3. A helybeli vollyniai-bessarabiai korú üledékek: durva-homokkővek tekintélyesebb hőmpölyköveit és 4. számunkra ismeretlen helyről származó, esetleg mégis ez utóbbiakkal azonos eredetű kristályos pala hőmpölyköveket.

53. Nézetünk szerint kis méreteire és ugyanakkor velük fordított arányban nagyon is jelentős voltára való tekintettel Kustaly-vára megérdemelné a nagyobb összeget kívánó, de egyéb hasonnemű maradványokhoz mérten mégis aránylag kis költséggel való teljes föltárást, és azzal karöltve, műemlékszerű rendbetételét, állagának szakyszerű megóvását! A körülmények megengedte lehetőségek keretein belül mintaszerű munkatelepet lehetne létesíteni itt.

54. Biztos adatok hiányában ehhez leginkább három külső és belső sarkot kellett volna kibontatnunk (akár hengersizet idomú, akár szögletes sarkokból legyen szó), újabb ásatások elvégzéséig nem szólhatunk érdemben a kérdéshez, valószínűség-számításnak pedig jelen esetben nincs sok értelme.

55. Itt tartjuk szükségesnek megemlíteni, hogy a „Rika erdejében”, nevezetesen a hasonló nevű patak jobb partján emelkedő Boldi-hegytől (684 m) nyugatra, a Rika- (=Persányi) hegység északi gerince felé eső benyergésedésein is van egy Kustaly-nál nagyobb méretű, még álló falú, négy-szögletes alaprajzú erődítmény, az ún. Rikavára, amennyire futólagos szemrevételezésünkkor megfigelhettük: a kustalyihoz sokban hasonló anyaggal. Ettől azonban (Kovácsna mégis területére esvén) nem szólnunk most bővebben, területi tekintetben illetéktelenek vagyunk rá. KÖVÁRI László (I. m. 48.) vargyasi „Hollofornes-váraként” emlékezik meg róla, mindössze két mondatban.

56. Az eredeti szemléltető anyag ábragyűzeke és magyarázó szövege (kurzíváltatlanul utalás a most közzét ábrákra):

1. kép A varsági „Tartód-várának” és környékének TÉGLÁS Gábor rajzolta térképábrázolása (EM, XII, 1895, 316-317, 9. rajz).

2. kép „Tartód-vár” alaprajza és védelmi elemeinek képzeletbeli metszetei TÉGLÁS Gábor (EM, XII, 1895, 316-317, 8. kép) után.

3. kép „Tartód-várának” fenyves borította hegyorra a Tartód-vize (balról) meg a Nagy-Küküllő összefolyásánál. (FERENCZI Géza fényképfelvétele.)

4. kép A varsági „Tartód-vár” alaprajza. (FERENCZI Géza 1964. évi felvétele.)

5a. kép „Tartód-vár” fala. A falszorost alkotó külső falrészletnek a II. sz. kutatóárok T-alakú végződésével kitakart belső színe, az erdőléskor vágott mai délkeleti bejáratról nézve. (FERENCZI Géza fényképfelvétele.)

5b. kép Kibontott falrészlet belső színe „Tartód-vára” kelet-északkeleti oldalán, az I. sz. kutatóárok T-alakú meghosszabbításában. (FERENCZI Géza fényképfelvétele.)

6. kép Kibontott falrészlet rajza „Tartód-vára” délnyugati részén ázott III. sz. felületében; külső szin.

7. kép „Tartód-vára”; az I. sz. kutatóárok keleti részének metszetrajza.

8. kép „Tartód-vára”; az I. sz. kutatóárok nyugati-középső szakaszának metszetrajza.

9. kép „Tartód-vára”; az I. sz. kutatóárok nyugati-végső részletének metszetrajza.

10. kép Bemélyített hullámvonalas, egyenlőközű-vonalas díszű meg fenékbélyeges, durva gyurmájú edénytöredékek a székelyvarsági Tartód-várból.

11. kép Bemélyített hullámvonalas, egyenlőközű-vonalas, böködött meg körömbenyomásos díszű, fenékbélyeges, durva gyurmájú edénytöredékek a homoródoklándi „Kustaly-várból” (1-6. sz.), valamint a varsági „Tartód-várból” (7-12. sz., 1/2-del kisebbítve).

12. kép Az 1067 m magas Firtos-hegy tőmbje délnyugatról, Énlaka felől. (FERENCZI Géza fényképfelvétele.)

13. kép „Firtos-hegy” fennsíkjának helyszínrajza HORED T Kurt (Materiale, VIII, 1962, 638, 7. kép) nyomán.

14. kép „Firtos-vára” alaprajza ORBÁN Balázs (i. m., 127) szerint.

15. kép „Firtos-vára” alaprajza HORED T Kurt (Materiale, VIII, 1962, 639, 8. kép) után.

16. kép „Firtos-vára” védőárkának és -töltésének (a), valamint az ún. „Földhid” árkanak és töltésének (b) metszetrajza HORED T Kurt (Materiale, VIII, 1962, 639, 9. kép) után.

17a. kép A székelyudvarhelyi „Budvár” jellegzetes „bütüje” délről (jobb oldalt), vele szemben (baloldalt) a „Csicsér” magaslata. (FERENCZI Géza fényképfelvétele.)

17b. kép A „Budvár” sziklaponkja közelről, délkeletről nézve. (FERENCZI Géza fényképfelvétele.)

18. kép A székelyudvarhelyi „Budvár” alaprajza ORBÁN Balázs (i. m. 61) után.

19. kép A székelyudvarhelyi „Budvár” alaprajza. (LŐRINCZ József mezőgazdasági mérnök meg FERENCZI Géza 1971. évi felvétele.) (2. ábra)

20. kép Fenékbélyeges meg hullámvonalas díszű, durva gyurmájú nagyobb edények töredékei a székelyudvarhelyi „Budvár” déli végződéséhez közel feltárt, kissé földbe mélyített lakóházból.

21. kép A 19. képen bemutatott nagyobb edények töredékeinek rajza (1/2-del kisebbítve).

22. kép 11-12. századi bemélyített hullámvonalas, egyenlőközű-vonalas, böködött díszű, durva anyagú edénytöredékek (1., 3. sz.) meg 13. századi, valamint finomabb gyurmájú fazéktöredékek (2., 4. sz.); 12. századi bronz tömjénező a székelyudvarhelyi „Budvár”-ról.

23. kép 11-12. századi durvább (1., 3., 8. sz.) és 13. századi finomabb (2., 7. sz.) anyagú edénytöredékek; 12. századi bronz tömjénező, továbbá vas-késpengék (5-6. sz.) a székelyudvarhelyi „Budváról”, (részben az előző képen adott tárgyak rajzai 1/2-del kisebbítve).

24. kép A székelyudvarhelyi „Budvár” legbelső erődítési elemén keresztül vágott (II. sz.) kutatóárok metszetrajza. (3. ábra)

25. kép A székelyudvarhelyi „Budvár” 11-13. századi mészhabarcs-kötésű kőfala részletes-felülnézetből, alatta a dák kori föltöltés sötét színt tömege. (FERENCZI Géza fényképfelvétele.)

26. kép A székelyudvarhelyi „Budvár” délről-belülről számított II. védőtöltésének (a II. sz. kutatóárokkal tanulmányozhatott) metszete.

27. kép A székelyudvarhelyi „Budvár”-tető déli végződésének közelében föltárt, kissé földbe mélyített, két eresztű lakóház alaprajza. (5. ábra)

28. kép A székelyudvarhelyi „Budvár”-tető déli végződésénél föltárt, kissé földbe mélyített lakóház mellett kibontott kettős gödör metszetrajza.

29. kép A homoródoklándi „Kustaly-vár” alaprajza TÉGLÁS Gábor (EM, XII, 1895, 245, 4. rajz) szerint.

30. kép A homoródoklándi „Kustaly-vár” alaprajza. (FERENCZI Géza 1971-1972. évi felvétele.) (8. ábra)

31. kép A homoródoklándi „Kustaly-vára” északi védelemének (az I. sz. kutatóárokkal tanulmányozhatott) metszete.

32a. kép Kilitás a homoródoklándi „Kustaly-várból” északra, a Persányi-hegység északi szárnya ormaira. Előtérben a „Gyepű-pataka” völgyecskéjének feje; a kép közepé táján levő tisztáson az „Óli-patak”; valamint a „Hagymás-patak” völgye közötti alacsony hágót hajdan védelmező (római kori) „Hagymás-vára” földerődítménye fekszik.

32b. kép A homoródoklándi „Kustaly-vára” északi oldalának védelmi elemei nyugatról nézve. Jól kitűnik a védő árok meg a vár peremének tetemes szintkülönbsége.

32c. kép A homoródoklándi „Kustaly-vára” északi védelmi elemeinek vizsgálatára ázott I. sz. kutatóárok föltárás közben. (Valamennyi FERENCZI István fényképfelvétele.)

33. kép A homoródoklándi „Kustaly-vára” keleti védelmi elemeit átvágó III. sz. kutatóárok metszetrajza.

34. 1-2. kép A homoródoklándi „Kustaly-vára” védelemeit átszelő III. sz. kutatóárokban jelentkező, falomladékból származó kőhalmaz nyugatról (felülnézetből) és keletről, a kutatóárok végéből tekintve. A halmaz előtt a vár védőárkának melyedése. (FERENCZI Géza fényképfelvétele.)

35. kép A homoródoklándi „Kustaly-vára” V. sz. kutatóárkának metszetrajza a kőfal alapozási maradványaival. (10. ábra)

36. kép Bemélyített hullámvonalas, egyenlőközű-vonalas, böködött meg körömbenyomásos díszű, fenékbélyeges, durva gyurmájú edénytöredékek a homoródoklándi „Kustaly-vára” köőpületének belsejéből.

37. kép Bemélyített hullámvonalas, egyenlőközű-vonalas, böködött meg körömbenyomásos díszű, durva anyagú fazéktöredékek a homoródoklándi „Kustaly-vára” köőpületének belsejéből.

38. kép Bemélyített hullámvonalas, egyenlőközű-vonalas, böködött és körömbenyomásos ékű, fenékbélyeges, durva gyurmájú edénytöredékek a homoródoklándi „Kustaly-vára” köőpületének belsejéből (részben a 36-37. sz. kép tárgyainak rajzos ismétlése, 1/2-del kisebbítve).

39. kép Bemélyített hullámvonalas, egyenlőközű-vonalas, böködött meg körömbenyomásos díszű, durva anyagú edénytöredékek a homoródoklándi „Kustaly-vára” köőpületének belsejéből (részben a 36-37. kép egyes tárgyainak rajzos ismétlése, 1/2-del kisebbítve).

40. kép Bemélyített hullámvonalas, egyenlőközű-vonalas, böködött meg körömbenyomásos díszű, fenékbélyeges, durva gyurmájú edénytöredékek a homoródoklándi „Kustaly-vára” köőpületének belsejéből (részben a 36-37. kép egyes tárgyainak rajzos ismétlése, 2/3-dal kisebbítve).

41. kép Nagyobbrésztt agancsból készült, egyelőre ismeretlen rendeltetésű tárgyak (zabla-oldaltalgok?) a homoródokládi „Kustaly-vára” kőépületének belsejéből.

42. kép Nagyobbrésztt agancsból készült meg csontholmik a homoródokládi „Kustaly-vára” kőépületének belsejéből (1/2-del kisebbítve).

43a. kép A homoródokládi „Kustaly-vára” belső kőerődítményecskéjének 1973. évi ásatásunkkor a járószintig kitakarított északnyugati, belső sarka az északi meg nyugati fal lábán álló részletével.

43b-c. kép A homoródokládi „Kustaly-vára” kitakarított északnyugati sarkának nyugati falrészlete, a kőtömbök közötti, lesimított felületű, jó minőségű mészhabarcstal.

Despre cetățile de piatră cu zidărie înecată în mortar din estul Transilvaniei din evul mediu timpuriu

(Comunicatul nr. I.)

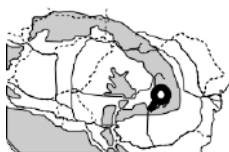
(Rezumat)

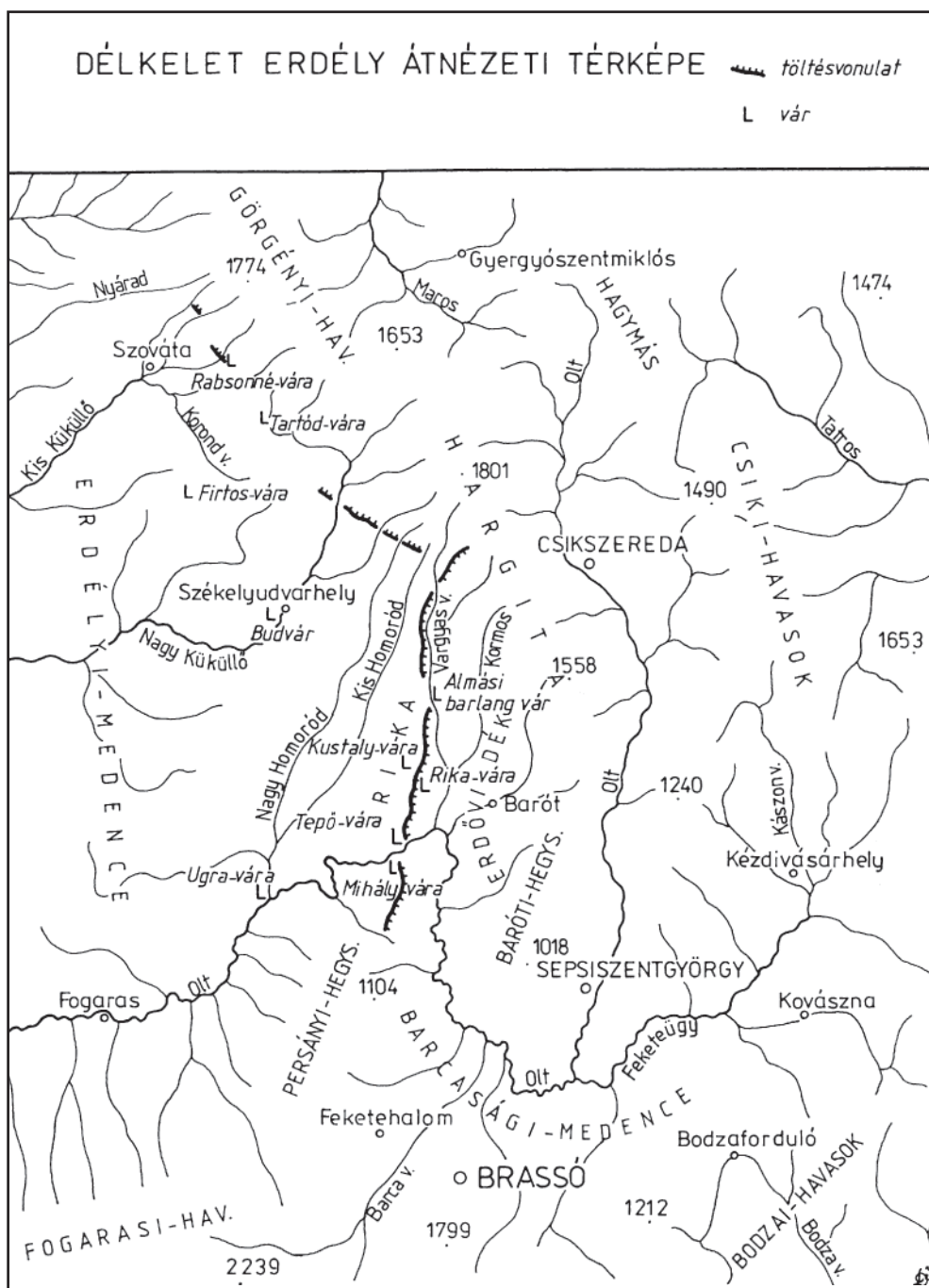
Autorii prezintă unele fortificații ridicate în promontorii de 800-1000 m înălțime de la poalele vestice ale munților Gurghiu și Harghita, respectiv din zona unor trecători din munții Perșani, din județul Harghita: cetățile „Rabsonné” (Praid), „Tartód” (Vărsag), „Firtos” (Corund), „Bud” (Odorheiu Secuiesc), „Kustaly” (Ocland), respectiv „Rika” (în vecinătatea ultimei, dar pe teritoriul județului Covasna, necercetată arheologic de către autori tocmai din această cauză). Primele trei oferă destul de puțin material arheologic, materialul cel mai bogat provine din cetatea „Kustaly”. Fortificațiile cercetate au fost folosite numai în evul mediu, excepție făcând cetatea „Bud”, teritoriul căreia a fost locuit atât în neolitic, cât și în epoca bronzului, Hallstatt, La Tène, epoca migrațiilor, evul mediu timpuriu. Pe baza materialului arheologic autorii consideră cetățile elemente ale sistemului defensiv de graniță ale Regatului Ungariei, construit în timpul domniei regelui Sf. Ladislav (Szent László, 1077-1095), împotriva atacurilor nomade din răsărit (uzi, cumani). (Comunicatul apare după mai multe decenii de calvar. Îl publicăm în forma sa inițială din considerente de istorie a științei, materialul având valoare documentară inclusiv din acest punct de vedere. Nota red.)

The Question of the Lime-mortar Truss Stone-wall Fortresses in the Middle Age in Eastern Transylvania

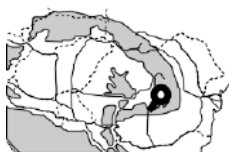
(Abstract)

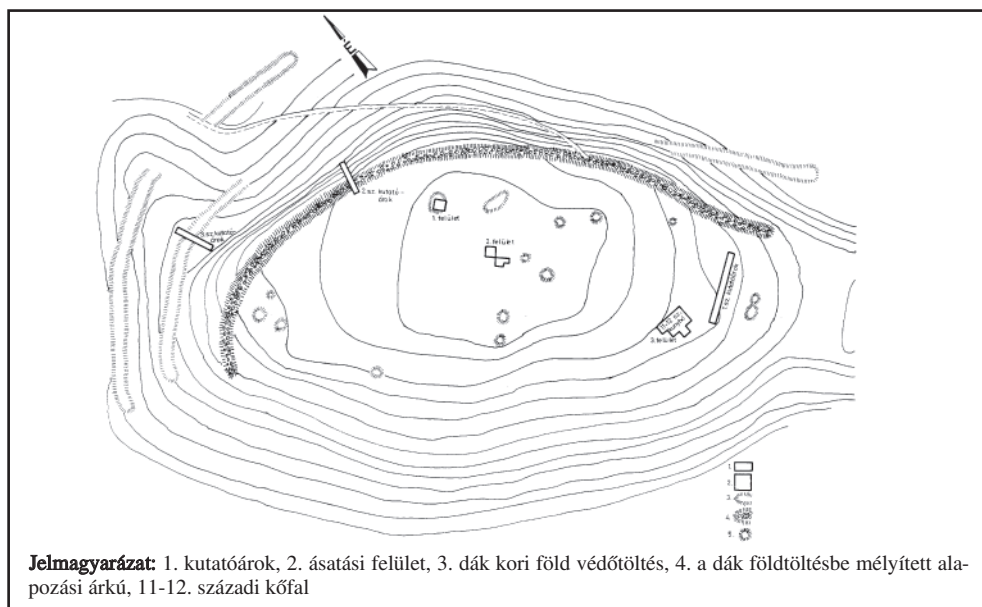
The authors carried on research work concerning the fortresses built in the Eastern frontier mountains of Transylvania, in the volcanic Görgény Mountains, in some Western medium sized foothills of Harghita Mountains and the mountain passes in the Lower Persány Mountains. These are as it follows: the fortress of Rabsonné, not far from Parajd, the Tartód fortress near Székelyvarság, then Firtos, the stronghold of Székelyudvarhely, Budvár close to Székelyudvarhely, Kustaly and Rika fortresses in vicinity of Homoródoklánd etc. (The latest was not excavated only visited many times.) While the first three of them testify very few materials, Kustaly fortress contained different and numerous historical relics. Most of the enumerated strongholds were inhabited during only one period, whereas the fortress of Budvár and its not very large plateau were inhabited from the latest neolithic during several periods. In this case we can speak about a settlement which was inhabited during the Bronze, the Early and Late Iron (Dacian) Age (the late one had a remarkable role) and after the centuries of the Great Migration also in the first centuries of the Early Middle Ages. On the basis of the historical relics which came out the authors consider these fortresses of lime-mortar truss stone-wall as some pieces of a system of defence against the repeated offensives of the Eastern nations of horsemen (Uz and Cumanic) during the reign of King Ladislav I. of Hungary (1077-1095). (Transl. by Uzonka FERENCZI)

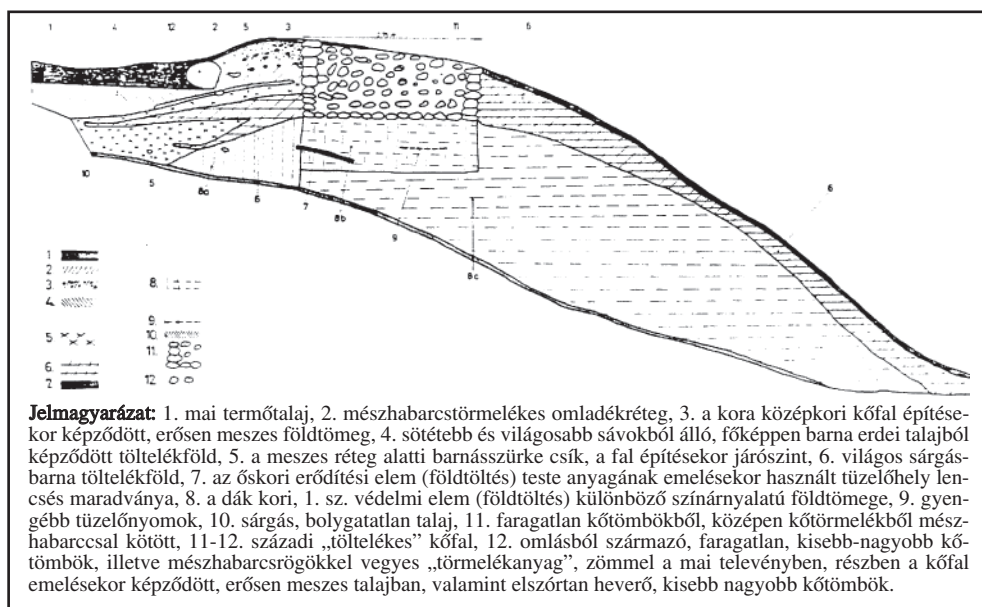

1. ábra A tárgyalt terület átnézet térképe (DÉNES István)

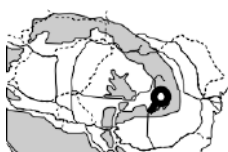

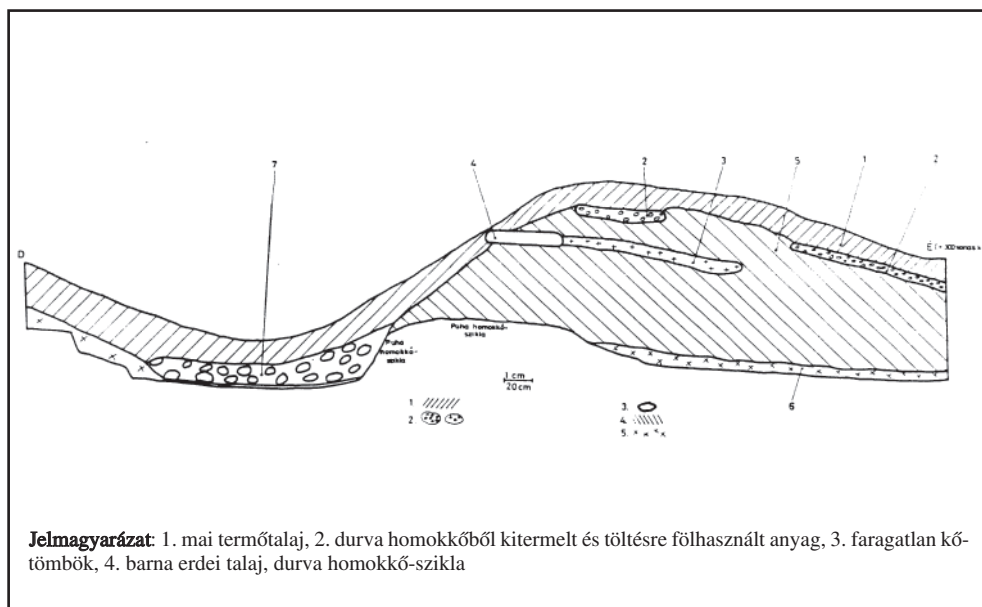

2. ábra A székelyudvarhelyi „Budvár” alaprajza

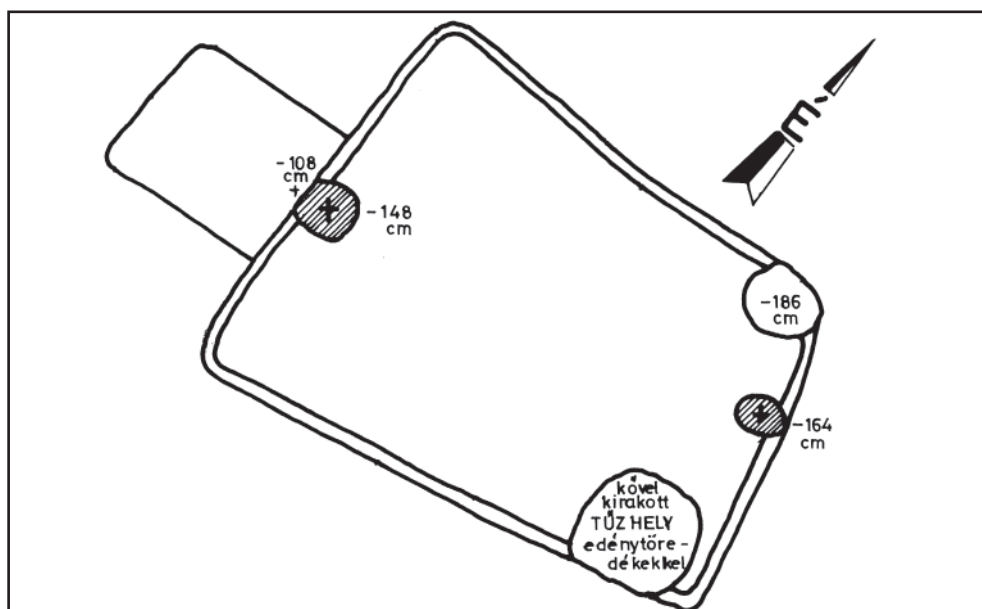

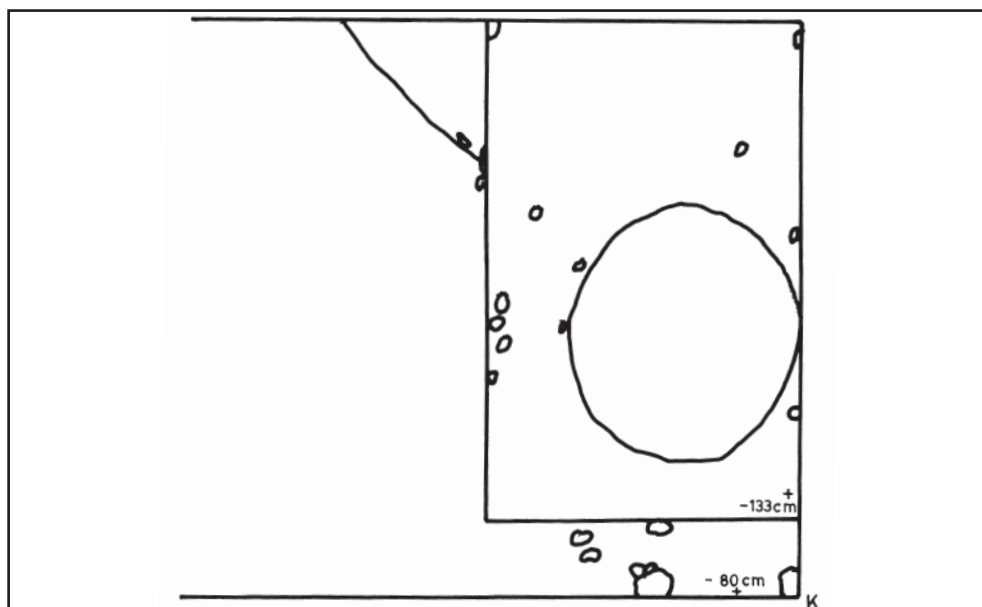
3. ábra Székelyudvarhely – „Budvár” (1969. VII. 11.). A 2. sz. kutatóárok nyugati felének a metszetrajza.

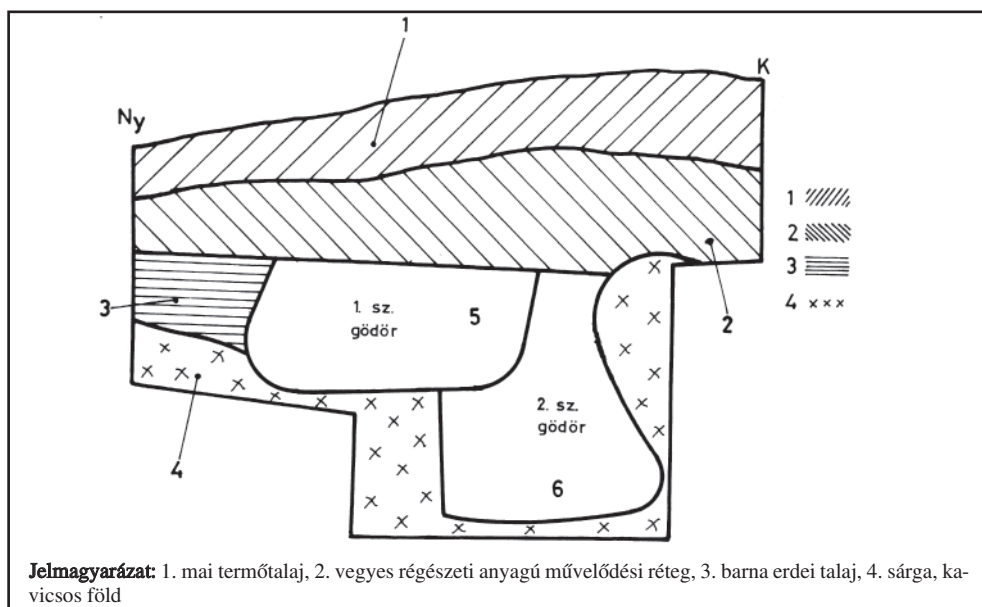

4. ábra 3. sz. kutatóárok (a dák kori, 1. sz. védőárok meg a 2. sz. védőtöltés nyugati oldalának a metszetrajza (1969. VII. 11.)

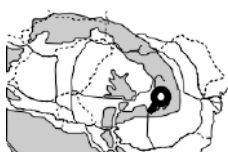

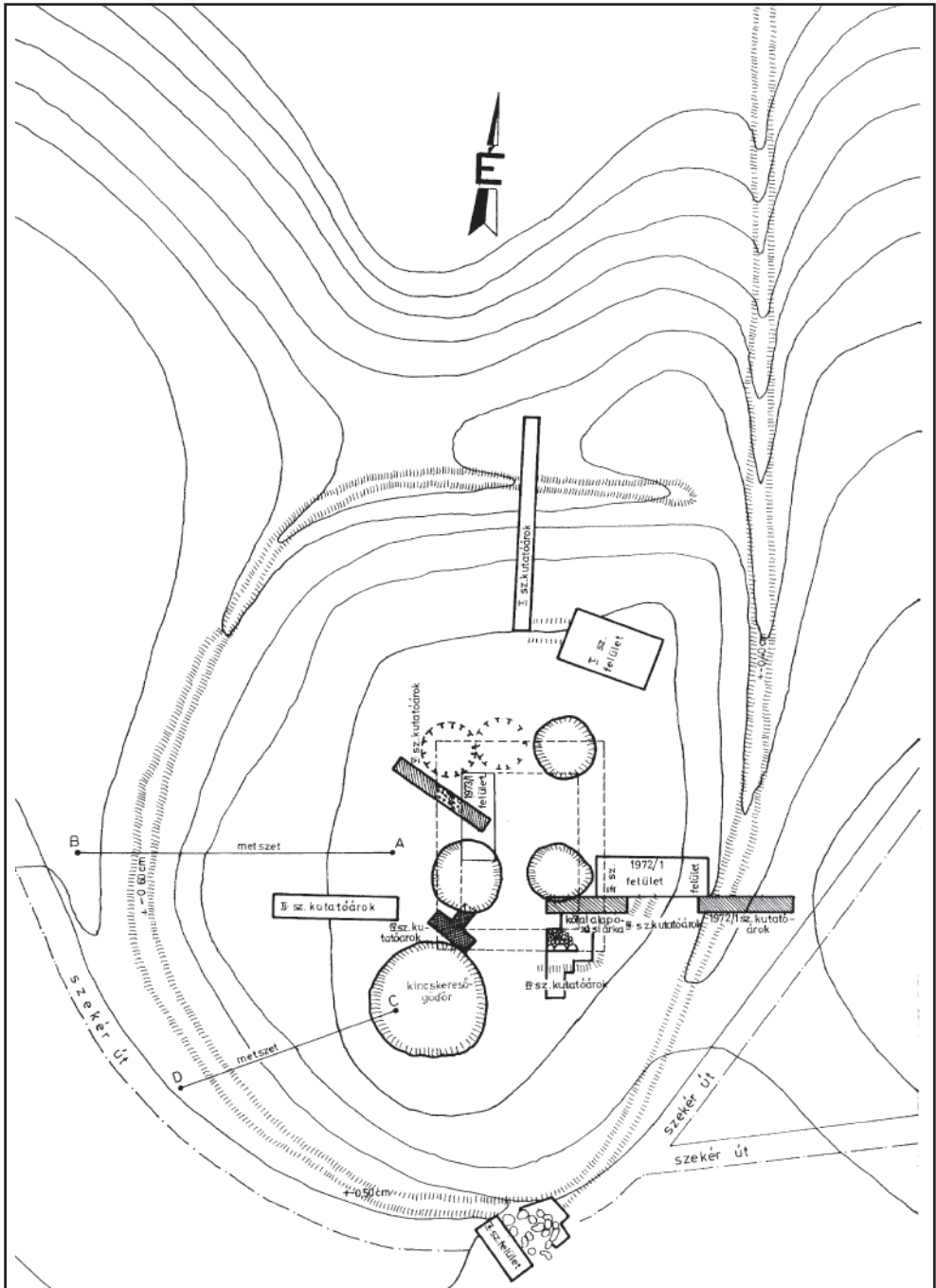

6. ábra Székelyudvarhely – „Budvár”. Az 1. sz. felület alaprajza

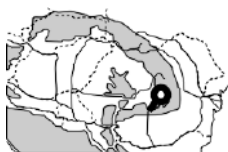

7. ábra Székelyudvarhely – „Budvár”. Az 1. sz. felület délkörrel azonos irányú oldalának a metszetrajza

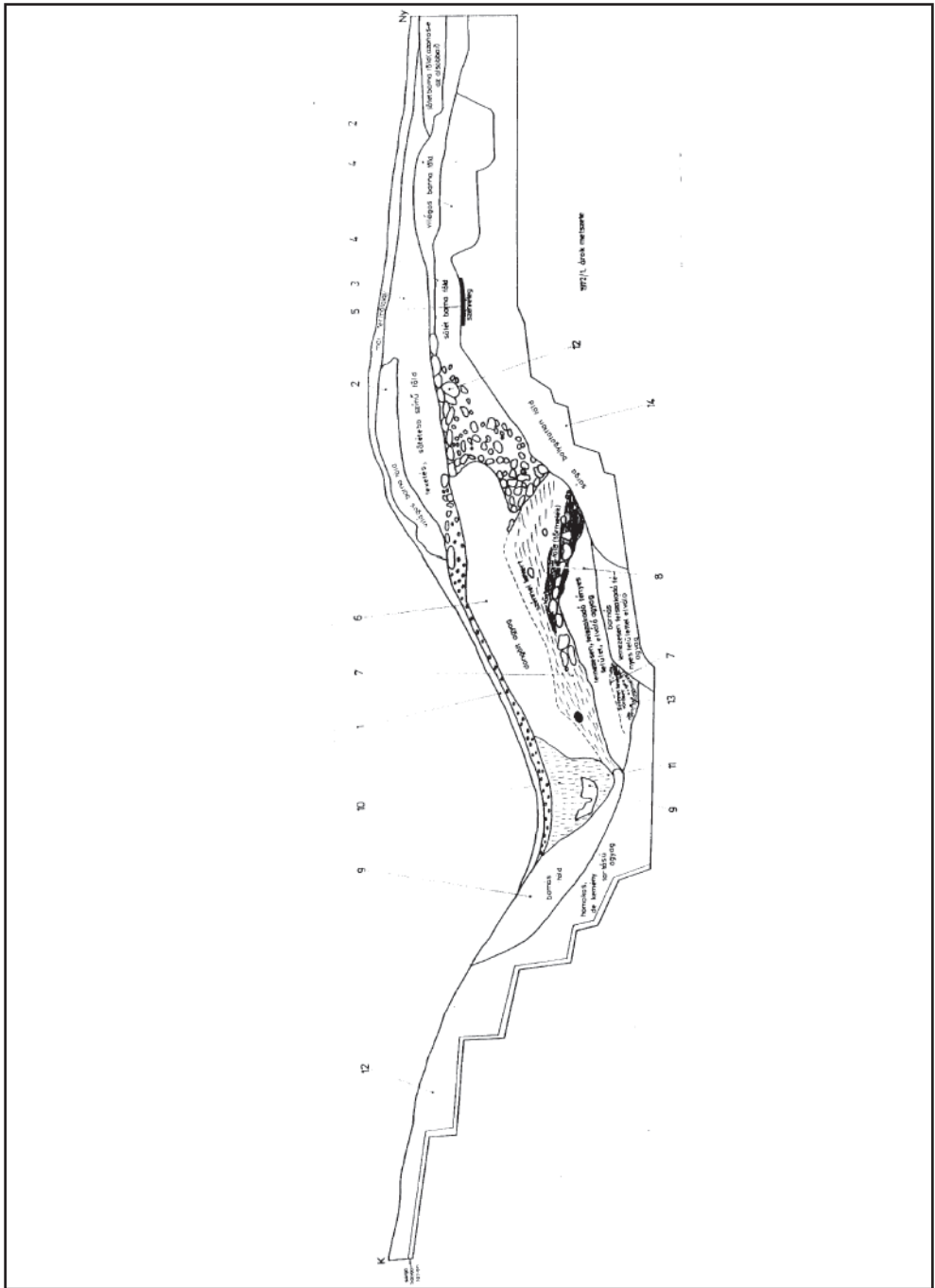

8. ábra A homoródoklándi „Kustaly-várának” az alaprajza (1972. VII. 2.)

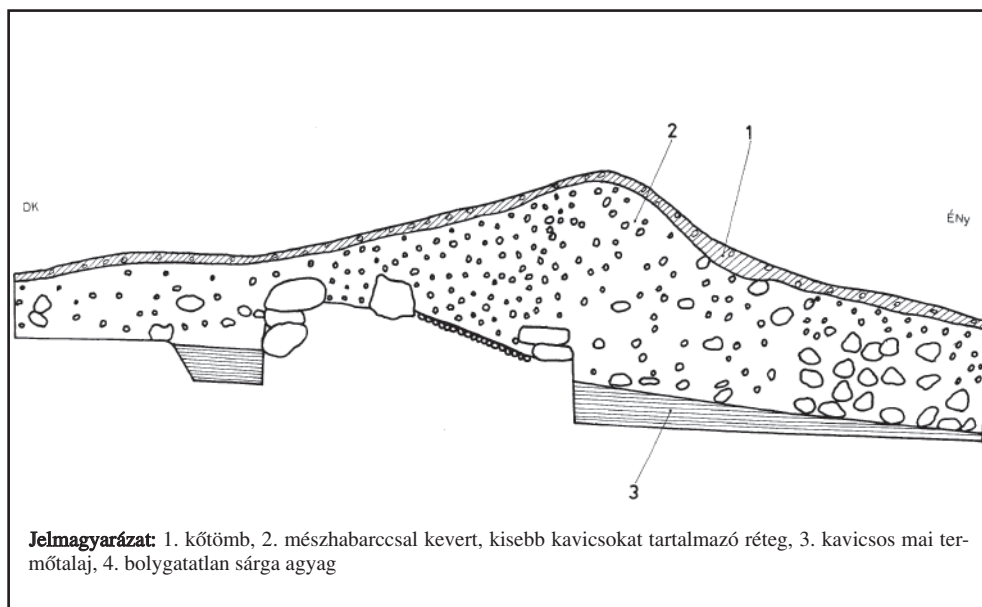

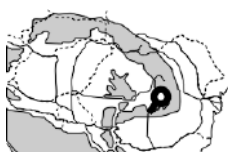
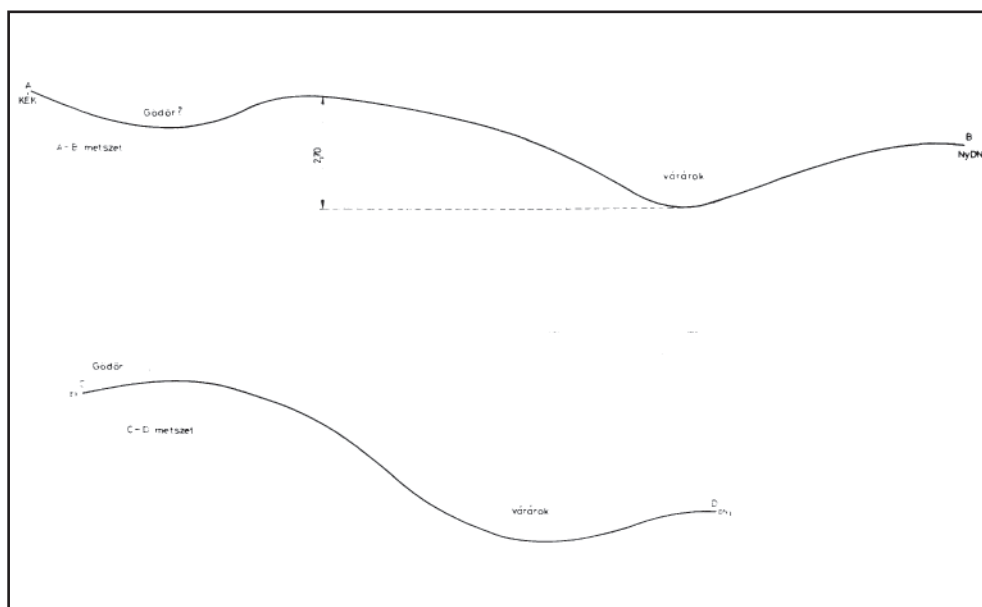

9. ábra Homoródoklándi „Kustaly-vára”. (1972. VII. 19.). Az 1972. évi 1. sz. kutatóárok metszetrajza

10. ábra Homoródoklánd „Kustaly-vára”. Az 1972. évi 2. (V.) sz. kutatóárok metszetrajza

DÉNES István
BORDI Zsigmond Loránd

Az alsórákosi Tepő-vára

(Kivonat)

A Kárpát-kanyar hágói a legfontosabb átjárócsoport, amely a Kárpát-medencét a Fekete-tenger térségével összeköti. A hágókról levezető utak a Barcaságon csomósodnak, hogy innen több átjárón át vezessenek tovább Erdély központi részei felé. A Barcaság vízrajzi alsó kapuja az Alsórákosi Olt-áttörés. A múltban a szoros maga járhatatlan volt, a nagy utak tőle északra és délre vezettek át a Persány-hegységen, a Kárpátok legbelső vonulatán. A szorostól néhány kilométerre északra eső Rika-erdei átjáró a kikutatottabb, kapuját összetett, mélységében többszörösen tagolt erődítményrendszer őrizte. De közvetlenül a szoros fölött, a folyó balpartján is vezetett egy, valószínűleg már a rómaiak által használt (a hévízi tábornak és a barót-véczeri őrtornyot (?) összekötő) út. Belépését az alsórákosi medencezugba a fölébe magasodó (alsórákosi) Tepő (Töpe, Tepej) csúcsra emelt erődítés ellenőrizhette. A Tepőn végzett kutatói előmunkálatok eredményeit ismertetik a szerzők.

A Kárpát-kanyar hágóin át már a történelem hajnalán fontos útvonalak vezettek a keleti síkságokról a Kárpát-medence belsejébe. A hágókról a Barcaságra aláereszkedő utak az Olt folyó széles völgyét követték észak felé, a ma Erdővidéknek nevezett medencerészig. A folyó itt hirtelen nyugatra fordulva magas sziklahegyek

között vágott utat magának az Erdélyi-medence felé. A folyó partja a szorosban járhatatlan volt. Az utak északabbra, a Rika-, és délebbre, az Apácai-, illetve a Sárkányi-erdőn át vezetettek tovább Erdély központi része felé. A Rika-patak tágas völgyét a kora középkorban a ma Kakasborozdának nevezett töltésvonalat keresztelte (folytatását az Apácai-erdőn ugyancsak megtaláljuk, de más terepviszonyok között, és környéke kikutatatlanabb). Az átjárót (valószínűleg faszerkezetű palánkkal megerősített) töltés őrizte, a keleti oldalán ásott árokkal. Ettől nyugatra, a Rika-tetőn (közvetlenül a vízvázalstó alatt) egy második töltésszakasz húzódik, keresztben az útra.

A Rika patak völgyét közrefogó gerincen kétfelől kőből, forrómészsel épített, kora középkori (11. sz. vége – 12. sz. eleje) erődítmény-együttes, a Rika-vára és a Kustaly-vára egészítette ki az átjáró védelmi létesítményeit. A gerincen vezető utakat több helyen bevágták. A várak és töltések a kelet felől várható támadások megállítására és visszaverésére készültek és a keleti gyeptől fontos elemeit képezték (FERENCZI I., DÉNES I., 1994).

A rikai átjárótól délre, ha maga az Olt alsórákosi szorosa járhatatlan is volt, mégis vezetett közvetlenül fölötte, az északi oldalon még egy útvonal, amelyet a helybeliek ma is országútnak neveznek. Ez az út a térszínből 100 m-re kiemelkedő, piramis alakú mészkőszikla tetejére épített Tepő-vára alatt vezet el (2. ábra).

ORBÁN Balázs az általa Tepejnek nevezett szikla csúcsa alatt 80 lábnyira, 3-4 láb magasan álló várfalakra talált. „A falakat a sziklába vágott bemetszésre építették, mely 400 lépés hosszúságban a hegy tetejét három oldalról körülöleli és csak a madár által megközelíthető, meredek, keleti sziklafalon hiányzott” tudósít a szerző a Székelyföld leírásában. Megemlíti a hegy északi oldalán kanyargó „várútját” is (ORBÁN, 1868).

SZÉKELY Zoltán a Tepőről ovális alaprajzú, mésszel rakott kőfalú várat említ. Az itt talált rombusz alakú vasnyílhegy alapján a várat a

12. századba keltezi. Egyszerű rajzot közöl a várról (SZÉKELY, 1977). Ugyanezt a nyílhegyet előbb az Olt déli partján levő Mihály-várából származtatja (SZÉKELY, 1971).

FERENCZI István és BENKŐ Elek vitájában (BENKŐ Elek a „Castrum Bene 1989” kötetben: Kelet-Erdély „korai” kővárai, FERENCZI István válasza, BENKŐ viszontválasza) a válaszó BENKŐ Elek írása mellékleteként a rákosi Tepő-várából származó kerámia-töredékek fényképeit közli, és egyszerű vázlatot mellékel a várról, anélkül, hogy a szövegben említést tenne róla (BENKŐ, 1991).

Tepe a török nyelvekben hegyet jelent. Az alsórákosiak ő-ző nyelvjárásuk folytán ejtik **Tepő**-nek. 1614-ben **Tepely** alakban írták. A Tepe nevet itt lakott török eredetű nép adta, valószínűleg besenyők (IMRE, 1981).

A 819,7 m magas triász kori, fehér mészkőből álló, piramis alakú hegy 100 m-re emelkedik ki a puhább kőzetekből felépített térszínből. Csúcsáról szemmel tartható az egész környék, az Olt-szoros bejárata Erdővidék felől, és el lehet látni a Dél-Hargita irányába, vagy egészen a Bodoki-havasokig. Fentről nagyszerű rálátás van a Kárhágó, Kövesdomb felől jövő útra, valamint az Olt-szoros déli oldalára. Le lehet nézni a túlsó parton, a Vár pataka völgyében levő Mihály-várra, ahol egy kiemelkedő szikla tetején mésszel rakott kőfalakat találunk (1-2. ábra).

A Székely Nemzeti Múzeum leletmentő ásatása során megpróbáltuk azonosítani a régebbi kutatások helyszíneit és azok jelenlegi állapotát, valamint újabb megfigyeléseket gyűjteni.

Az ORBÁN Balázs által leírt helyen körülbelül 15-17 m-re a hegytető alatt az északi erdős oldalon könnyen felismerhető a fal vonala, amely egy párkányt képez. A meredek északkeleti sziklás oldalon az idő lerombolta a falat, így csak a mészhabarcos kövek alapján lehet a helyét kinyomozni. A 42 m hosszú falszakasz déli irányba, kisémelkedve kivezetett a keleti sziklaéltre.

A hegy északi oldalán, ahol a ma is jól járható várút felkanyarog, az erdő védelmében a várfal épebben megmaradt. Az északkeleti élen a két falrész derékszögbeni találkozásánál a falak

által bezárt részen egy 10 x 10 m-es terület mint-ha mesterségesen laposra lenne kiképezve. Feltehetőleg itt valamilyen építmény állott (fából épített torony?) a várút figyelésére (4. ábra).

A várfal északkeleti végétől mért 12,90 és 14,30 m között a fal külső oldalát letakarítottuk. Együttal a fal belső oldalánál is bontottunk egy kutatógödört. A feltárásból megállapítható, hogy a lejtős sziklafelületre először alapozó párkányt (0,20 m) raktak, ami 0,16 m-el kijebb áll, mint a fal felülete. Erre a kiszögelésre kezdték építeni, nagyobb mészkőtömbökből a falat. A köveket lapos oldalukkal kifelé helyezve elég egyenletes falfelületet képeztek ki. A két faloldal belsejét kisebb-nagyobb kövekkel töltötték meg és aprókavicssos-homokos forrómésszel öntötték be. A várfalba a mészkő mellett andezit (cserekő) és homokkő darabokat is beleépítettek. Ezeket a környékről gyűjtötték, és felhordták a hegyre. Az omladékban faragott felületű, sárgásbarna homokkő darabot is találtunk.

A feltárt, ép falfelület 0,90 m magas. A fal tetejéig még 0,70 m van, így az álló fal magasság 1,80 m. A lepusztulás miatt a fal teteje domború. A belső falfelület 0,60 m mélységben érte el a sziklát. A metszetből látható, hogy a falat a lejtős, egyenetlen sziklás oldalra építették. A várfal vastagsága 1,80 m (5. ábra).

A várfal ívben kanyarodva ugyanazon a szintgömbön (kb. 803 m) körbefut a hegyoldalon és 80 m-nél eléri az erdő bokros szélét. Ezen túl a nyugati és délnyugati oldalon hiányzik, csak a hegybe bevágott párkány árulja el a fal nyomát. A bemetszést nyugati irányból már 8 km-ről, a Turzon nyakáról jól ki lehet venni a Tepő csúcsa alatt. A fal helyét különben a mészhabarcos porladék is elárulja. A fal 132 m-en érte el a déli sziklaélet. A keleti és déli sziklaélek között szinte függőleges, járhatatlan sziklafalak vannak, ahol nem volt szükség várfalra.

A Tepő-vára hadászati lag előnyös helyen épült és gyakorlatilag bevehetetlen volt. A vár falainak összhossza 174 m, a körbe zárt terület kb. 3000 m².

A vár északkeleti sarkát véve kiindulópontnak, a 92,0 és 95,0 m-ek között a fal nyom-

vonására kutatóárkot mélyítettünk, amely elérte a várfal még helyben levő, mészhabarcossal össze-
ragasztott alapköveit. A köveket 0,50 m vastag
földes-köves törmelék borítja.

A törmelékben nagyobb, korongon ké-
szült, felhajló peremű, nyakban piros, oldalán
szürkésbarna színű, finoman iszapolt és simít-
ott, belül finom homokszemcsés, fül nélküli
fazék töredékeit találtuk meg. A részben ösz-
szerakható edény szájmérete 20 cm, aljató-
mérete 15 cm, magassága 30 cm. A fal vastagsága
7-10 mm, az alja vékonyabb, 3-4 mm. Díszíté-
se körbefutó, alig bemélyedő párhuzamos von-
alnak (8. ábra).

Egy kisebb oldaltöredék finoman isza-
polt, korongozott, kívül szürkésbarna, belül
téglaapiros, párhuzamos vonalakkal díszített, az
előbbitől kisebb méretű edényből származik.
Másik oldaltöredék szintén korongozott, feke-
tészürke színű, finom andezithomokkal sová-
nyított agyagból készült, amelyben sok fekete
színű, csillogó ásványtöredék figyelhető meg.
Díszítése párhuzamos és hullámos bekarcolt von-
alnak (6. ábra).

Az agyag soványítására használt finom
andezithomok alapján erdővidéki, vagy a Hargita
vulkáni térségéhez közel eső fazakas központ lé-
tezését feltételezhetjük.

A kutatóárokban egy félbe törött csillag-
tarajos vas sarkantyút is találtunk (7. ábra). Ez a
14. századra keltezhető (NAGY Géza, 1898).

A Tepő-várától északkeletre 2,5 km-re
húzódik a Kakasborozda, a Hargita oldalában
kezdődő, a Hargita-fennsíkon, majd a Rikán át
egészen az Olt-szorosig tartó folytonos töltésvo-
nulat. Az Olt-szorostól délre, a Tepőről jól látha-
tó Sóllyomkő sziklája mögül a töltésvonulat to-
vább tart még legalább 10 km-t, végig az apácai
hegyeken (Apácai-erdő), szinte a Bogáti-hágóig
(FERENCZI I., DÉNES I., 1994).

A Kakasborozda a Kárhágó fejen (823
m) keresztezi a régi utat (jelenleg szekérút). In-
nen 250 m-re nyugatra az elkeskenyedő hegye-
rincet másik, kb. 50 m hosszú árok-töltés vágja
át. E rövid töltéstől tovább nyugat felé, kb. 800
m-re, a Kövesdomb (803,5 m) előtt még egy 250

m hosszú töltésszakaszt találunk. Az árok-töltés
teljes szélességében átvágja a két patakfej közöt-
ti hegynyeret. A kövekből és földből emelt töltés
8 m széles és 2 m magas. A keleti oldalán le-
vő árok aljától a töltés tetejéig jelenleg is 3 m a
szintkülönbség.

A várat tehát kelet felől hármas töltés
biztosította. Ugyanilyen védelmi rendszert talá-
lunk a rikai (Rika-vára, Kustaly-vára), vagy a
sóvidéki (Firtos-vára, Rabsonné-vára) várak előtt
is. Ezek a hosszabb-rövidebb töltések a várakhoz
vezető útvonalakon (hegygerinceken) készültek,
általában kelet felől.

Megállapítható, hogy ezen várak ugyan-
olyan módon voltak megerősítve, tehát
egyidőben készülhettek és használták fel őket a
gyepű védelmi rendszerében, az ország keleti ha-
tárainak védelmére.

Az előkerült kisszámú régészeti anyag
azonos jellegű, a közelben levő várak, például a
Kustaly-vára kutatása (közölve jelen kötetben:
FERENCZI G.; FERENCZI I., 1998, szerk.
megj.) során talált leletekkel, ez egykorúságukat
bizonyíthatja.

A Tepő-vára 14. századi sarkantyú lelete
alapján feltételezhető, hogy a vár az Anjou-kor-
ban még használatban volt.

Kutatása tovább folytatódik, és az elő-
kerülő régészeti anyag remélhetőleg több bizo-
nyítékot fog szolgáltatni a vár építésének és fel-
hagyásának a pontosabb időmeghatározásához
is.

Irodalom

1. BENKÓ Elek (1991): **Szent László-kori kővárak Erdélyben**, in: Műem-
lékvédelem, XXXV. évf., 4. szám, 227-236. old., Budapest
2. FERENCZI István, DÉNES István (1994): **Udvarhelyszéki töltésvonu-
latokról. Adatok Erdély Szent László-kori határvédelmének kérdéséhez**,
in: A Z.M.T.E. Első (Székelyudvarhelyi) Övezeti Történetiszálkozó Elő-
adásai és Iratai, 85-106. old., Budapest-Zürich
3. FERENCZI Géza, FERENCZI István (1998): **A kora középkori kelet-
erdélyi mészhabarcoktűs várak kérdéséhez (I. közlemény)**, in: ACTA -
1997, Sepsiszentgyörgy
4. IMRE Barna (1981): **Alsórákos földtani képe, ásványi kincsei, turisztikai
nevezetességei**, in: Aluta, XII-XIII, 1981, 299-328. old., Sepsiszentgyörgy
5. NAGY Géza (1898): **A Szabolcs-megyei Múzeum középkori sarkan-
tyúti** in: Archaeologiai Értesítő, XVIII, 1898, 60-64. old., Budapest
6. ORBÁN Balázs (1868): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti,
természettajzi s népművészeti szempontból**. I. köt., XLII. fejt., 203-204. old.,
Budapest

7. SZÉKELY Zoltán (1971): **A kezdeti hűbérkor kutatásának néhány kérdése Erdély délkeleti részében (X-XIII. sz.)**, in: Aluta III, 1971, 156-165. old., Sepsiszentgyörgy

8. SZÉKELY Zoltán (1977): **Adatok Délkelet-Erdély erődtípusainak és lakóház típusainak kérdéséhez**, in: Aluta, VIII-IX, 1976-1977, 73-109 old., Sepsiszentgyörgy

Cetatea Tepeu de la Racoșul de Jos (jud. Brașov)

(Rezumat)

Încă din timpurile preistorice peste pasurile Carpaților de Curbură treceau drumuri importante care realizau legătura între stepele estice și Bazinul Carpatic. Drumurile care coborau în Țara Bârsei au intrat în Bazinul Transilvaniei prin cele trei trecători principale ale Munților Perșani: Pădurile Șercăii, de la Apața și Rika. Valea râului Olt, formând un culoar larg până în zona Baraoltului, deschide depresiunea Țării Bârsei îndreptându-se brusc spre vest și traversând ultimul lanț muntos al Carpaților, Perșanii prin defileul de la Racoșul de Jos, intrând în Bazinul Transilvaniei la nord de Pădurea de la Apața și la sud de Rika. Accesul prin valea largă a pârâului Rika a fost obstrucționat în evul mediu de un val de pământ denumit astăzi **Kakasborozda** ("brazda cocoșului"). „Brazda Cocoșului” este alcătuită dintr-un val de pământ construit din materialul excavat din șanțul care era amplasat în fața valului, spre est. Deasupra valului probabil a fost construită și palisadă. Valul este situat cu 2,5 km spre est de creasta Rika. Un al doilea val (lung de 1,1 km) se află chiar pe creastă. Ambele valuri barează drumul de acces.

Sistemul de apărare al trecătorii era completat de câte o fortificație de piatră pe ambii versanți ai văii, ridicate probabil la sfârșitul sec. XI — începutul sec. XII. și care au fost întărite cu valuri de pământ cu palisadă (Cetățile Kustaly și Rika). Aceste fortificații și valuri erau destinate să oprească invaziile dinspre est și constituiau elemente importante ale prisăcii de est a Regatului Ungariei.

Spre sud de trecătoarea Rika defileul propriu-zis al Oltului era inaccesibil în trecut, totuși, pe versantul nordic al cheii Oltului există o cale

veche de acces, pe care localnicii o numesc și astăzi **Országút** ("drumul țării"), și care s-a păstrat sub formă de drum de căruță. Inclusiv „Drumul țării” este barat de aceeași Brazdă a Cocoșului în locul numit **Kárhágó feje**, iar spre vest găsim încă două porțiuni de val de apărare. Drumul trece în continuare sub Cetatea Tepeului, construită din piatră, pe stânca înaltă de calcar sub formă de piramidă (819,7 m), care se înalță cu 100 m deasupra zonei înconjurătoare. Urmele zidului de apărare se pot identifica cu ușurință. În unele locuri zidul de piatră atinge 1,8 m înălțime, iar lățimea lui este 1,8 m. Zidul a înconjurat vârful sub formă de semicerc și a avut lungimea de 174 m. Din sondajele efectuate pe lângă zid au fost găsite cioburi de vase executate la roată. Vasele cu buza răsfrântă în sus, de culoare cenușiu-brună sunt ornamentate cu linii paralele și vălurite, incizate în corpul vaselor. A fost găsit un pinten cu stea, rupt, datat în sec. XIV., deci cetatea probabil era încă folosită în acest secol. Din această cetate care se înalță deasupra zonei se poate ține sub observație toată regiunea, în special valea Oltului.

Fort Tepeu from Alsórákos (Racoșul de Jos, Brașov County)

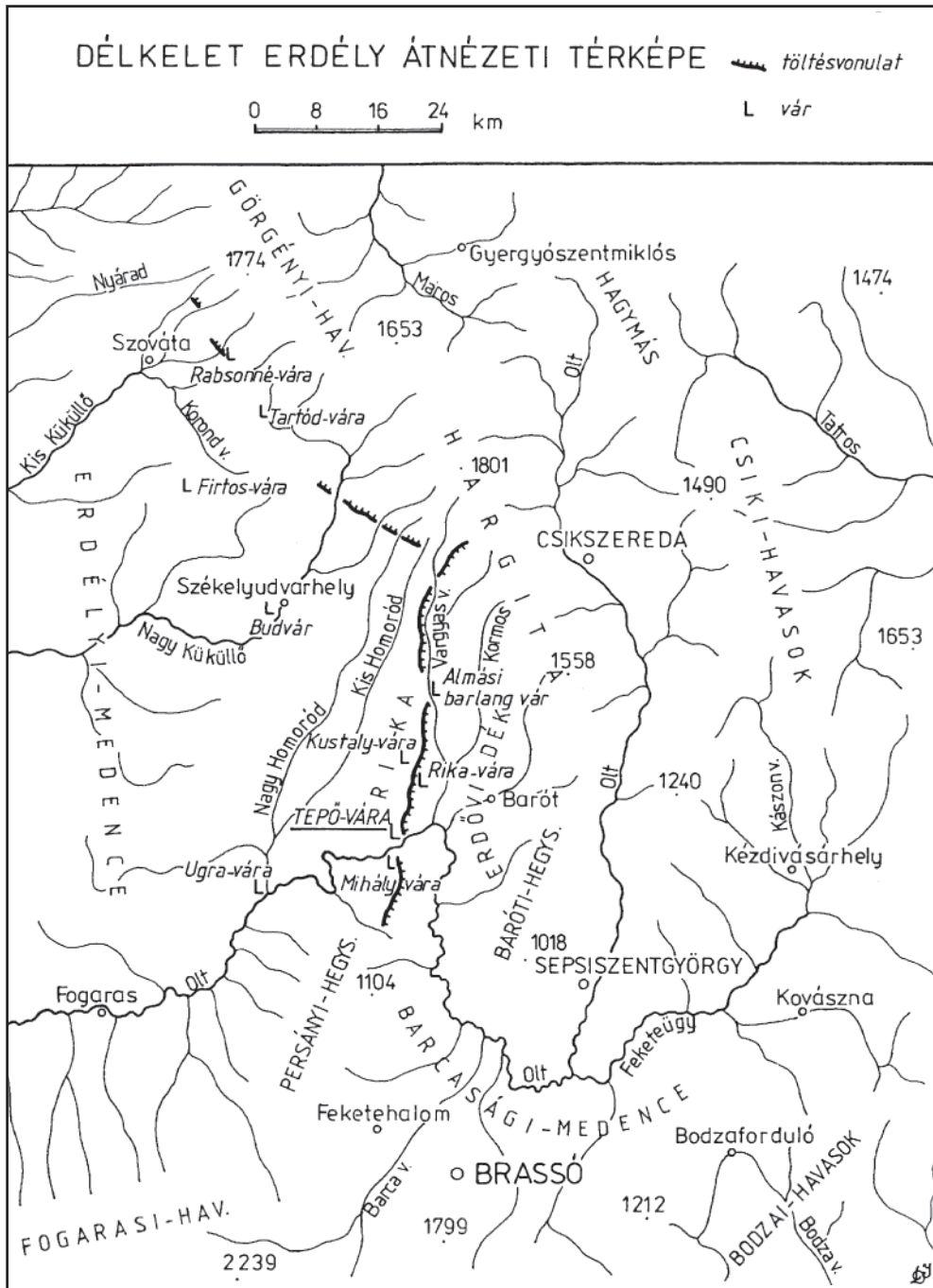
(Abstract)

Even in prehistoric times important routes led from the eastern lowlands to the Carpathian Basin. These crossed over the mountain passes of the Carpathian Curve too. The northern way to the Transylvanian Basin passed the Persány (Perșani) Mountains through the Rika pass. The access through the large valley of the Rika brook was stopped in the middle ages by a bank (vallum) which is called today „The Cock's furrow” (Kakasborozda). This bank was built with the material excavated from the groove situated on this eastern part. On the top of the bank there was a boar fence. The bank is situated at a distance of 2.5 km toward East from the crest of the mountain. There is a second bank (1.1 km

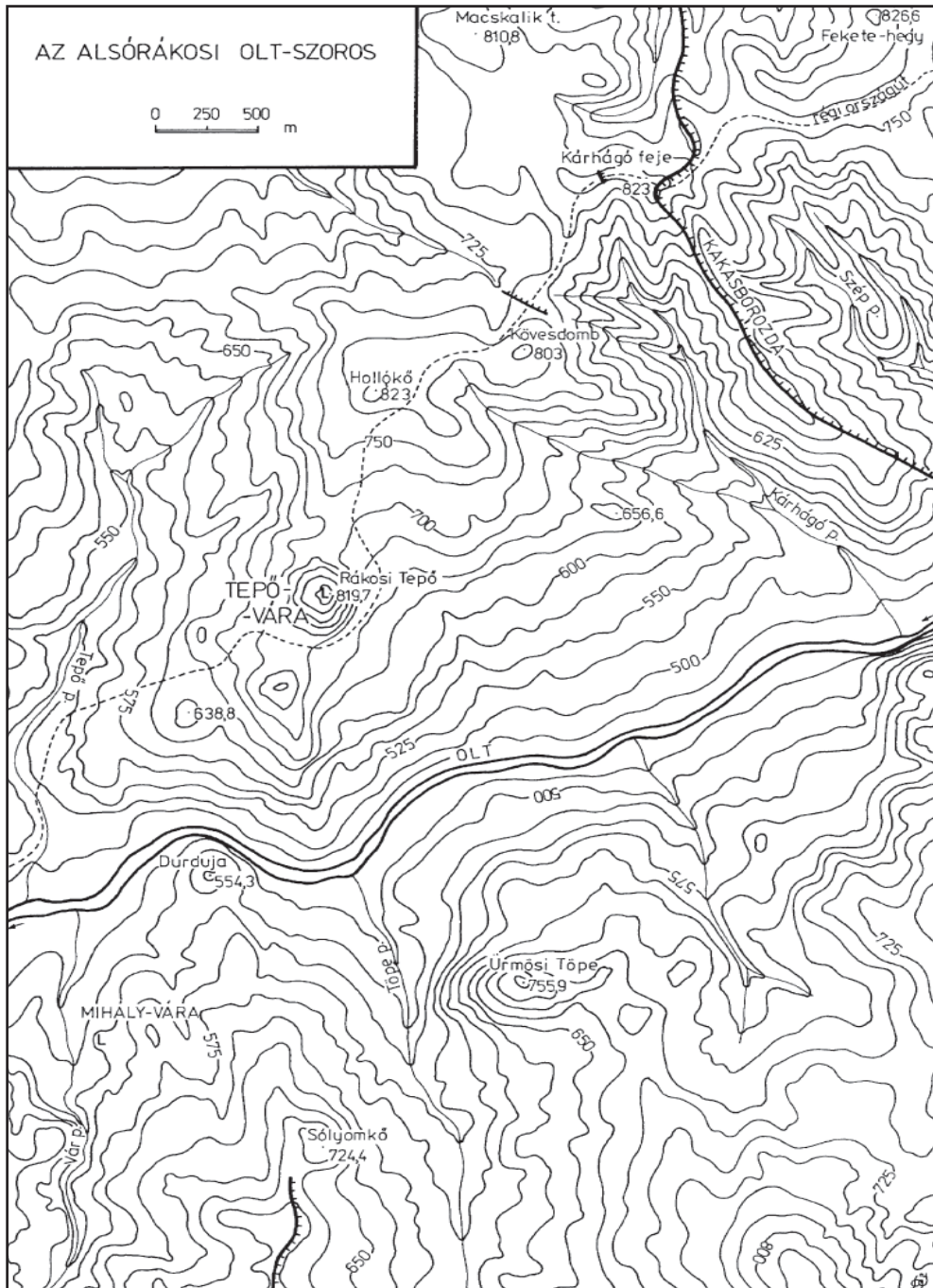

long) right on the crest. Both of them blocked the passing ways. On both sides of the Rika valley there were two pre-feudal forts, Kustaly and Rika (11-12 c. A.D.). They were built of stone with hot lime and were fortified by banks with boar fences. The destination of both the banks and the forts to stop any invasion from the East and were important parts of the border defence system of the Hungarian Kingdom. To the south from the Rika pass, on the northern side of the Olt gorge there was a way to the west, from the old times called „Country road" (Országút). This way was also blocked by banks and passes under a pyramidal limestone rock, called Tepe (Tepeu which rises with about 100 m over the surroundings. On its top the Tepeu fort was built of stones with hot lime. The walls can be easily identified, and surround the top of the rock. The wall is 174 m long, 1.8 m wide, and nowadays from place to place it is 1.8 m high. In the excavations we found parts from potteries and a broken spur. These can be dated in the 14th century A. D. (a terminus post quem for the use of the fort).

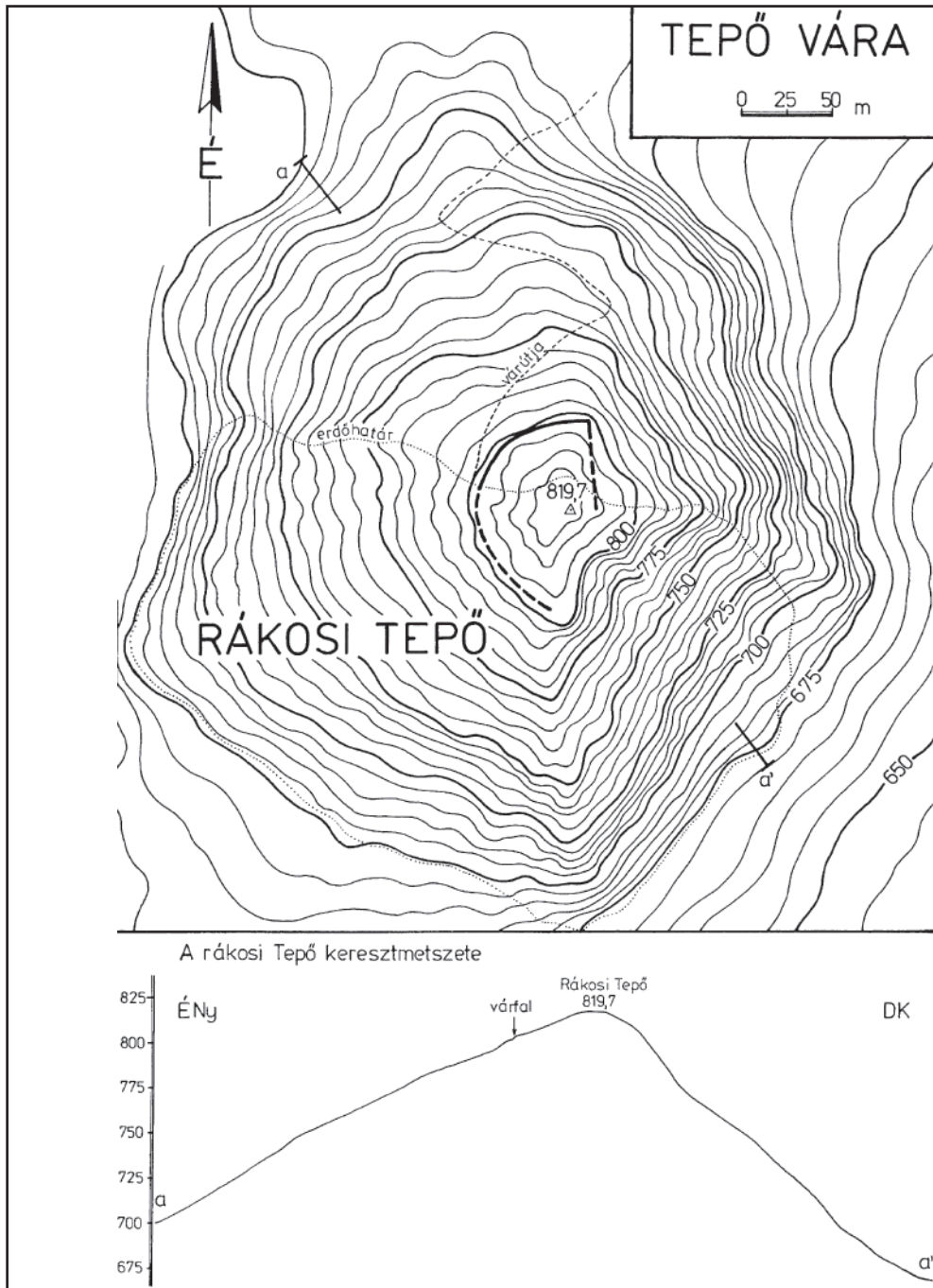

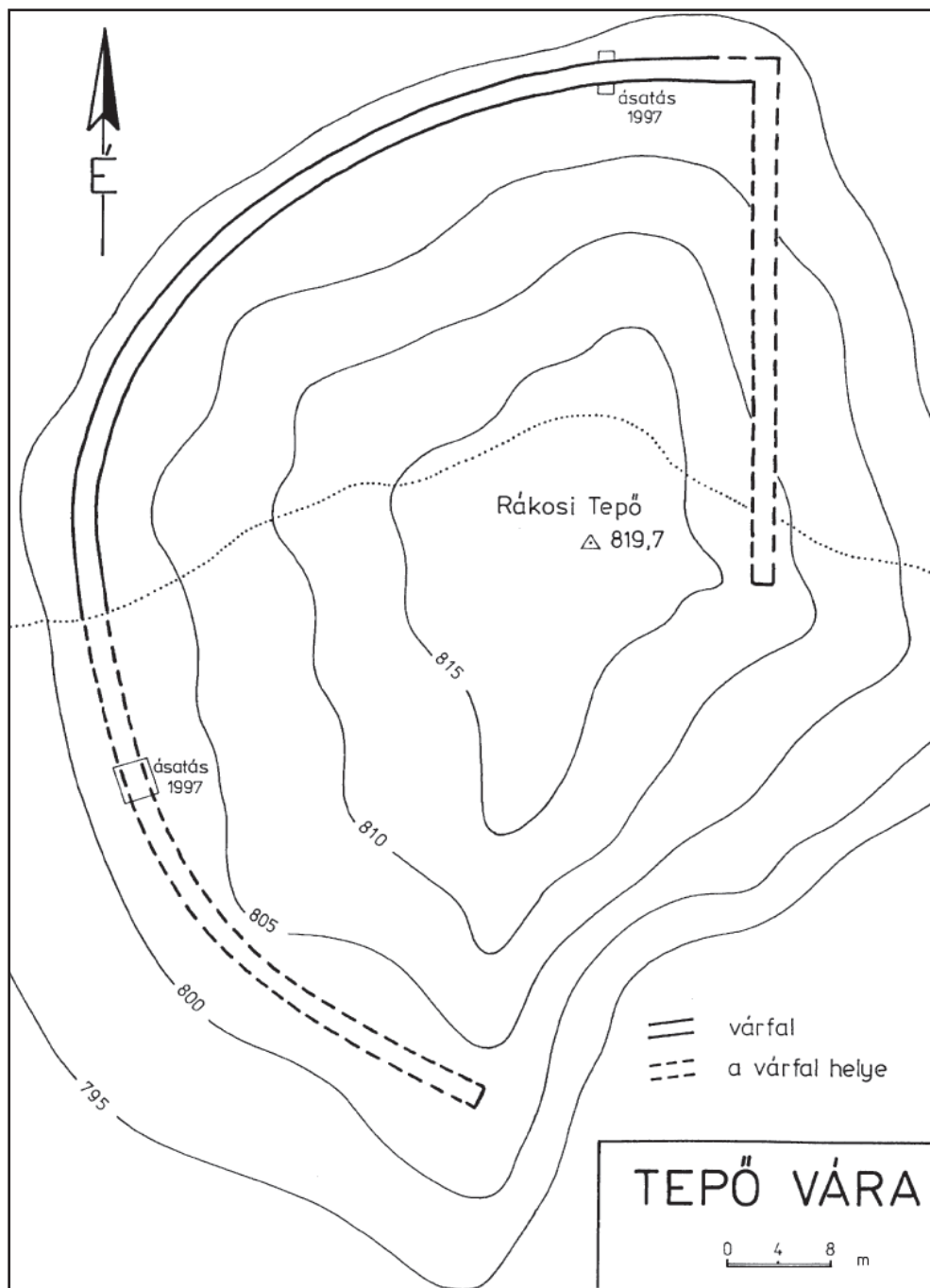

2. ábra Az alsórákosi Olt-szoros

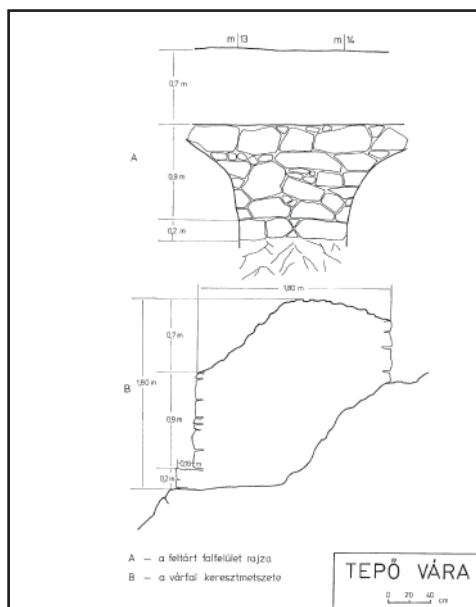

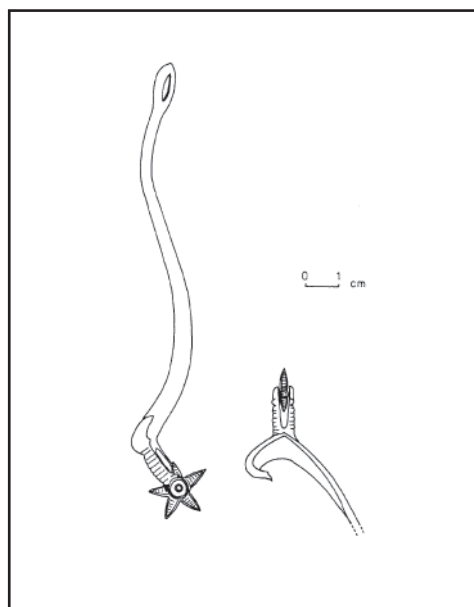

4. ábra Az alsórákosi Tepő-vára

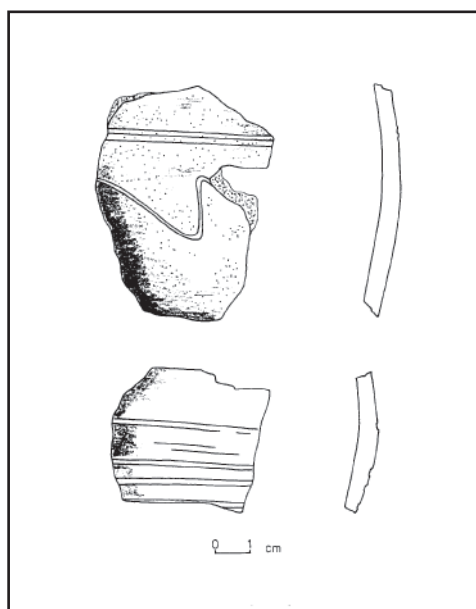

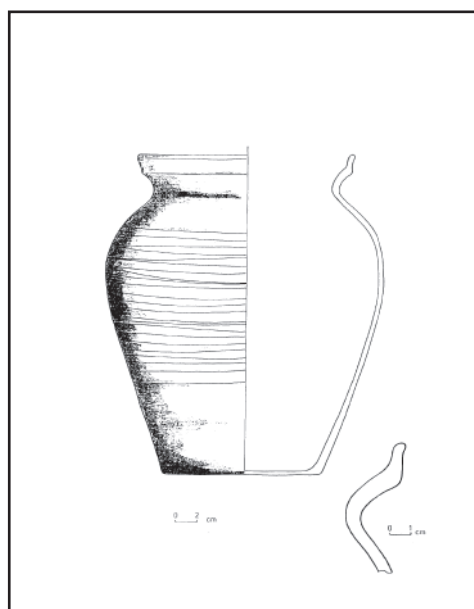
5. ábra A várfal részletrajza és keresztmetszete

7. ábra Törött csillagtarajos sarkantyú Tepő-várából

6. ábra Árpád-kori cserépedény töredékek Tepő-várából

8. ábra A Tepő-várában talált cserépedény rajza és metszete

Zabolai és szörcsei jobbágyságok és cselédek zendülése 1802-ben

(Kivonat)

A dolgozat a zabolai és szörcsei (Háromszék megye) jobbágyságok, zsellérek és cselédek zendülésére vonatkozó sepsiszentgyörgyi levéltári anyagot mutat be. 1802-ben odáig fokozódott az ellentét SZÉPLAKI P. HORVÁTH Farkas zabolai földbirtokos és a birtokán dolgozók között, hogy a zendülésben résztvevő jobbágyságokat csak a határőrséghez tartozó három század katonákkal kivételével tudták szétszórni, hogy a megtámadott birtokosokat megmentsék. A zendülésben részt vevők egyik része a megtorlás elől Moldvába menekült.

Bevezető

Zabola sok vonatkozásban híres település Háromszéknek. E helységhez fűződik jó néhány, a székelység életében fontos esemény. 1466. január 20-án itt tartották a székelyek azon nevezetes gyűlést, amelyen Mátyás király megbízásából SZENTGYÖRGYI BAZINI János erdélyi vajda és székely ispán elnökölt, azzal a céllal, hogy a lázadó székelyek és uraik között békességet teremtsen. Ekkor határozták el, hogy a székelyekben székelybírakat neveznek ki, akiknek az lesz a feladatuk, hogy a panaszosok sérelmeit kivizsgálják, megfelelő időben igaz, pártatlan döntést hozzanak, s ezzel orvosolják a sokszor hosszú ideig elhúzódó peres ügyeket. Csak abban az esetben kelljen Udvarhelyre, vagy az erdélyi vajdához fellebbezniük a panaszosoknak, ha a széki bírák döntését nem tartják igazságosnak.

Ezen a gyűlésen arról is határoztak, hogy a székelybírak hallgassák meg a nép panaszait, amelyek a főurak és más hatalmasságok ellen hangzanak el, s azt közölgék a székely ispánnal is. Amennyiben a hatalmasok valóban igazságtalannul bántak a néppel, s így ellenségeivé váltak a közsabadságnak, fejüket veszítsék, és vagyontuktól megfosztassanak¹.

Zabolán élt a MIKES-család egyik ága, amelynek fiai gyakran vezető személyiségek voltak a háromszéki, vagy erdélyi fontosabb eseményeknek. A családból különböző időszakokban királybírók, tanácsurak, főispánok, főkapitányok kerültek ki. 1629. február 2-án Zabolán MIKES Zsigmond házánál APOR Lázárnak IMECS Judittal tartott „fényes lakodalmán” megjelent Erdély fejedelme, BETHLEN Gábor és felesége, valamint Erdély főnemességének döntő többsége². A zabolai MIKES családnál töltötte gyermekkorának egyik részét MIKES Kelemen is édesanyjával, TORMA Évával, hisz MIKES Pál a Kelemen fia születésének évében THÖKÖLY menekülttáborában tartózkodott, hogy aztán Fogaras várában haljon meg, kegyetlen kínzások között³. Bár a MIKESek közül többekre is utalhatnánk, még a későbbi, 1848-as vitéz katonát, a szintén MIKES Kelemen kell megemlítenünk, aki a 15. Mátyás-huszárezred szervezője volt, s aki Szében ostrománál esett el 1849. január 21-én⁴.

A továbbiakban az 1802. évi zendülést mutatjuk be, amelyet tudomásunk szerint kutatók eddig nem ismertettek, és néprajzi gyűjtésből sem ismeretes. Nem célunk az esemény tágabb történelmi összefüggéseibe illesztése (a napóleoni háborúk korának a bemutatotthoz időben közeli eseményével az elmúlt években vidékünkön pl. PÁL-ANTAL Sándor és SZABÓ Miklós foglalkozott - l. a maros- és udvarhelyszéki szabadok 1809. évi engedetlenségi mozgalmáról jelent meg egy-egy tanulmányuk). A sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban található vonatkozó periratból kiderül, hogy a zabolai és szörcsei jobbágyságok, valamint az udvari cselédek 1802-ben korábbi sérelmeik, panaszaik miatt szembeszegültek SZÉPLAKI P. HORVÁTH helyi földbirtokossal, az ügy valóságos zendüléssé terebélyese-

dett, s csak gyors és ellentmondást nem tűrő intézkedések után tudták elfojtani.

Az iratból minden előzményt és körülményt nem tudhatunk meg, mert csupán töredékben ismerjük: a törvényhatóságok elé idézettek közül a 20-tól a 33-ig terjedő sorsszámúak tanúvallomásait őrizte meg a megcsonkult jegyzőkönyv. Mégis úgy véljük, valamelyest egységes képet tudunk kialakítani ezen eskü szerint írásban rögzített és máig megőrzött vallomásokból. Egyben betekinthetünk a múlt század eleji háromszéki faluközösség életébe, az akkori eseményekbe, a lakosok gondolkodásmódjába. A lehetőségek szerint nyelvi eszközökkel is megpróbáljuk érzékeltetni magát a kort és a közösség hangulatát, beszédmódját, viselkedését.

Előzmények

A zabolai és szörcei jobbágyok és főurak közötti ellentétek visszamenően egészen az 1400-as évek közepéig ismereteseek, amikor a háromszéki jobbágyok úri kastélyok égetésébe kezdtek. Az eseményeket követően hiába kötöttek egyezséget 1466-ban urak és szolgák, mert a jobbágy a későbbiekben is szolgál és kiszolgáltatót maradt.

Idő teltével állandóan növekedett a jobbágyok száma. EGYED Ákos kutatásaiból tudhatjuk, hogy Zabolán 1614-ben 89 jobbágy és 18 zsellér élt, 1750-ben 86 jobbágy és 15 zsellér, 1848-ban 188 a jobbágyok száma és 19 a zselléréké, vagyis ekkor már ebben a községben 207-en voltak állandó kiszolgáltatói a birtokosoknak. 1802-ben az 1750-es és 1848-as adatok alapján mintegy 150-160 jobbággal és zsellérral számolhatunk.

Hasonló arányban tartották nyilván mind a jobbágyokat, mind a zselléreket a közvetlen szomszéd helységeken is. Elsőnek Szörcsét említjük, mert HORVÁTH Farkas birtoka odáig átnyúlt, s a tárgyalás során gyakran szólnak az itteni lakosokról. Ebben a helységben 1848-ban 105 jobbágy és zsellér volt. Kovásznán 1848-ban 150 jobbágy és 85 zsellér élt, vagyis összesen 235-en voltak. Távolabb esik ugyan Zabolától, mégis megemlítjük Zágont, mivel a tárgyaláson szóba kerül HORVÁTH Farkas ottani útja is. Az 1848-as adatok

szerint a zágoni jobbágyok és zsellérek száma jóval meghaladja a fentiekét. Itt 461 jobbágy és 104 zsellér lakott, összesen 565-en voltak⁵.

Csupán tájékozódásul említjük meg a két település összlakosságát az 1860-as években. Zabolán 2157-en, Szörcsén 774-en laktak⁶. Mára valamelyest növekedett a zabolai lakosok száma: 1977-ben 3505-re, 1992-ben 3555-re, a szörceieké pedig valamelyest csökkent: 1977-ben 738-ra, 1992-ben 624-re⁷.

A tárgyalt események idején a helyi jobbágyok és az udvar cselédjei már évek óta elégedetlenek SZÉPLAKI P. HORVÁTH Farkas zabolai földbirtokos intézkedései és tettei miatt. A békétlenek élére állt, és a türelmetlenséget szította BORSAI György és NAGY András. A jegyzőkönyvben még egy harmadik „lázító” nevét is leírták, de kilétét nem sikerült megállapítanunk.

A tanúvallomások során gyakran megemlítették NYERGES Józsefnek, ENYEDI Anisnak, SZÉKELY Pistának és feleségének nevét, akik HORVÁTH Farkas kegyetlenkedéseinek korábbi áldozatai. Tanúi és részesei az eseményeknek MIKÓ Zsigmond, DAROTZI és az iskolamester, BENE Sámuel.

A tárgyalás során tizennégy tanút hallgattak ki. Ezekből a vallomásokból az derül ki, hogy a zabolai jobbágyok és cselédek, a szörcei jobbágyok szinte valamennyien részt vettek a zendülésben.

Az események szereplői

1. SZÉPLAKI P. HORVÁTH Farkas

A tizennégy tanúvallomás alapján SZÉPLAKI P. HORVÁTH Farkas zabolai földbirtokos volt. Vele kapcsolatban szólnak a tanúk Szörcséről, Kovásznáról, Besenyőről, Szentkatolnárról, Telek-, Zágón-, Uzon-, Bereck-, Pákéről.

A periratokból az is kiderül, hogy elsősorban a zabolai és szörcei jobbágyok és zsellérek, de a szomszédos földbirtokosok is, sőt tanító, molnár, szinte mindenki haragszik HORVÁTH Farkasra.

A Teleken lakó HORVÁTH Lázár, András és Ferenc egyértelműen azt közlik a kivizsgálás idején, hogy Zabolán a lakosok mind ellenségei:

„tudom, hogy Zabolán két jó embere is nintsen” – állítja az első tanú. HORVÁTH András vallomása: „Igen is esmérem Mgs SZÉPLAKI P. HORVÁTH Farkas urat, tudom bizonyonnyal hogy... in genere mind haragossa [az egész község], és kíván... bosszúsággal illetni”. HORVÁTH Ferenc is azt közli, hogy „az egész Zabola falva haragosa”.⁸

A kihallgatott tanúk többsége általában elmondotta, hogy „rossz ember” volt, de egy-egy olyan történetet is elbeszéltek, amely kegyetlenségét bizonyítja. A község régóta suttog HORVÁTH Farkas olyan tetteiről, amelyek valódi kiskirály voltára, korlátlan hatalmára vonatkoznak. Egyesek bizonyítják, hogy haragjában cselédei közül néhányat halálba kergetett, vagy jobbik esetben súlyosan bántalmazott, egyesekre rá is lőtt, vagy fegyvereivel őrizetbe vetett szökevényeket.

Néhány vallomástevő azonban védelmébe veszi. Az előzmények alapján gyanúsak ezek a vallomások, s mintha a jegyzőkönyv soraiból az is kiolvasható lenne, hogy a tanúk valamely közbenjárásra nyilatkoztak kedvezően HORVÁTH Farkasról.

A szörcei DÓNÁTH József vallomása szerint „Az igaz és szent ezen kérdésben, hogy ha a Mlgs Exponens urat kivanta bosszantani és ingerelni az ember, talán a’ világon is nem volt jobb ember”.⁹ HORVÁTH András, aki előbb haragosait említette, egy újabb kérdésre felelte: „Minden emberekkel, tudom, hogy barátságosan kívánt élni, az igaz, hogy ha megbosszantották, magát csak nem igen hagyta másoktól motskoltatni”.¹⁰ További vallomástevők bizonyítják, hogy nem ölt, nem támadott, vagy vert meg senkit, „sőt még igen barátságos jó szívű ember volt, a’ míg fel nem bosszantották”.¹¹ Mások becsületes úri embernek tartották, sőt azt is elmondották, hogy „aki jól dolgozott, annak ételt és [italt] adott”.¹²

A HORVÁTH Farkas ellen kialakult gyűlölet fő forrása az volt, hogy bizonyos munkák elvégzését kedvező időjárás esetén, az egyezés ellenére, erőszakkal megkövetelte, s olyankor a jobbágyok a saját földjükön nem tudtak dolgozni. Ez bizonyos értelemben azt is jelentette, hogy az évi munka vesztett értékéből, jobbik esetben, vagy megtörténhetett, hogy az időben el nem végzett betakarítás veszélyeztette az évi termést.

Ezért hangzott el olyan vallomás, hogy „Az [is] igaz, hogy szorgos dolognak idején többet szolgáltatva, a’ mint akkor tartoztanak volna”.¹³

HORVÁTH Farkas már ekkor bevezette a munkára ösztönző bizonyos napi feladatot. „Az el múlt nyáron 1802-be az Exponens Mlgs Ur maga a mezőre ki sem ment, hanem napjára napszámba egy személyre négy kalongya aratást kihagyott”.¹⁴ A kovásznai illetőségű 61 éves MOLNÁR István, aki 8 esztendeig a HORVÁTH Farkas malomában volt molnár, a kierőszakolt munkáról beszélt, majd így folytatta: „De asztán a’ Magok Munkájokra botsátotta, és amíg el nem végezték hét számba nemes hajtotta”.¹⁵ A védelmezésére közölt indokok tovább bővültek azzal is, hogy ez erőltetett túlhajszta idején étellel-itallal pótolta a jobbágyok munkájának elmaradását. „Olyan természetű Jóságot mások is bírnak, amilyen az Exponens Mlgs Uré, ezek az Possessus urak soha nem szoktanak enni és innya adni a’ jobbágyoknak, de az Exponens Mlgs ur kivált nyári dolog idején bőven adott ételt és italt”.¹⁶ Tettei ellensúlyozásaként MOLNÁR István azt is közölte, hogy „a’ kösség közüül akár ki bé ment az Udvarába kérni, onnét soha üressen ki nem jött”.¹⁷

Ezek azonban csupán egy-egy kis írt jelentettek a tulajdonképeni fájdalmas sebekre. HORVÁTH Farkas szeszélyeinek engedve hosszú időn át gyógyíthatatlan és felejthetetlen vágásokat osztogatott jobbágyai körében.

Az egész közösség között, a szomszédos helyiségekben is, gyakran beszédtema volt, hogy azon szolgálit, vagy jobbágyait, akikre valamiért megharagudott, életveszélyesen megsebezte, vagy más módon kergette halálba. Halálosan megsebesítette NYERGES Józsefet, aki a „Mlgs Exponens Ur keze miatt meg holt”.¹⁸ Majd a kivizsgálók afelől érdeklődnek, hogy milyen körülmények között halt meg ENYED Anis és főkocsisa, SZÉKELY Pista felesége.

2. NYERGES József

A periratokból kiolvasható, hogy HORVÁTH Farkas nyolc évvel korábban oly súlyosan bántalmazta az akkor még ifjú NYERGES Józsefet, hogy sérülésébe belehalt.

A tanúvallomások egyik része, bizonyára gondos előkészítés eredményeként, elterelni igyekszik a figyelmet az igazságról, és NYERGES József halála okát más körülményekkel próbálja magyarázni.

A kivizsgálókkal közölték, „hogaz Exponens Mlgs ur meg verte” NYERGES Józsefet,¹⁹ sőt MOLNÁR István így vallott: „Tudom, hogy az Utrizált NYERGES Josit magánál tartotta a’ Mlgs Exponens ur es ezen gyermek fején tsinált Sebet mag[am] láttam, mivel a’ mint fellyebbis még az Exponens Mlgs ur udvara alatt lévő [Mal]mában Molnár voltam a hova is a gyermek NYERGES Josi gyakran jövögetett, ‘s nézte a fején lévő sebet”.²⁰ Vallomásának további részében halálának okozóját a sebet kezelő „felcserben” keresi, ugyanis azt bizonyítja, hogy a seb már gyógyulni kezdett, de azt nem tudhatja, hogyan gyógyították, ugyanis kezelés közben fordult halálba betegsége: „nem tudom mitsoda nevű feltser kezdé gyógyítani de a’ meg ütés után három, vagy negy Holnapra meg is hala”.²¹

Közben azt is elmondották a tanúk, hogy a seb okozója nem is HORVÁTH Farkas volt, hanem korábbi vízbeeséskor ütötte kőbe fejét, mivel megrészegedett. „Ezelőtt egy néhány esztendőkkel /:lehet mint egy hét vagy Nyoltz esztendeje:/ ide Kovásznára ugyan a’ Mlgs Exponens ur ide való Malmába, a’ hol akkor lakott egy Varga István nevű Molnárja, jöve valami Malom vasok meg igazittásáért, és itt erőssen meg itasodván, a’ mikor Hazafelé Zabolára kezdett volna menni a RÁKOSI András kapujánál levő magos Pallon egy embert a hátára fel vevén azzal együtt miko a’ pallon menne keresztül, belé esék a’ pallorol a’ hátán vitt emberrel edgyütt, a’ fejt bé törte, és az oldalát is erőssen meg ütötte a’ kövekbe. Ugy tudom haza menetele után kevés idővel Ágyba eső beteg léve és ezen ütésektől kapott nyavalyába és vagy egyéb más féle nyavalyába meg hala”.²² Ha pedig ez nem volna kielégítő bizonyíték NYERGES József halálának okáról, akkor egy másik vallomásból többet is megtudhatunk, a 48 éves VARGA János közléséből. Ő HORVÁTH Farkasnak kovásznai malmában „hatodfél esztendeig molnárja” volt. Szerinte NYERGES József ebben a malomban a malomkö-

veket nézte meg, s a Zaboláról hozott „Malom vasak”-at a kovácshoz vitte, ahol „nagyon megrészegedett”, s a pallónál „csizmadia BIKFALVI Sámuel, kit a’ nagy nyavallya a földhöz le vert volt”, hátára vette, és a pallón haladva a vízben lévő kövekre esett. Ezt a tanú szemével látta. Majd a vérző seb körül a haját leberetvált, s felesége „szapanyos pálinkával meg mosá”. De az előbbi vallomástól eltérően azt közölte, hogy halálát nem a vízbeesés okozta, hanem a fenti események után „az egész család hagymászbba fekütt – én, és az utrizált NYERGES István [Jozsi] bele esénk – Engemet Kézdi-Vásárhelyre a feltserhez vittének, és akkor az utrizált NYERGES Istvánt [Józsi] a Mlgs Exponens ur a’ feleségét is erőltette, hogy vinnék bé hogy vágnának rajta eret”.²³ Így a vallomásokból nem derült ki NYERGES József halálának egyértelmű oka.

Azt azonban elmondották, hogy az úr a hatalom tudatában maga ítélkezett és büntetett. NYERGES József magtámadásáról és haláláról ilyen vélemény is elhangzott: „Erre tudom azt mondani közhírből, hogy az utrizált NYERGES Jósinak Fejébe vágta volna Sorkantyuját, és azután három hét mulva megis halt”.²⁴

Anélkül, hogy a tanúk bővebben kitértek volna vallomásaikban, mi történt a NYERGES családdal, MOLNÁR István azt mondotta, hogy testvérét, „NYERGES Ferentzetis hallottam, hogy elszökött, és Bukarestbe ment egy Bojárral”.²⁵

3. ENYEDI Anis

Azzal is gyanúsították HORVÁTH Farkast, hogy ő okozta volna ENYEDI Anisnak halálát. Lehet, hogy a jegyzőkönyv hiányzó részében bővebben is kitértek halála körülményeire, a megmaradt iratban azonban eléggé homályos mindaz, amit róla följegyeztek. „ENYEDI Anis a’ kit Groff MIKES Sigmund ur eő nagysága nem tudom honnan hozott bé Zabolára Szolgálójának az Exponens Mlgs ur udvarában is lakék, és az ő szurkos, piszkosságáért magam is tsufoltam Motskos Persinek, s tudom, hogy az udvarbol elis tsapták; ezen, és a’ NÉMET Léányokon kívül más idegen helyről való, aki nem Három Székről valo fejr tseléd még lett

volna nem tudok”.²⁶ Róla terjedt el az a hír, hogy „HORVÁTH Farkas keze miatt meg holt”, de a tanúk nem bizonyították.

4. SZÉKELY Pista felesége

HORVÁTH Farkas nevéhez kapcsolódik SZÉKELY Pista feleségének halála is. SZÉKELY András, BEDŐHÁZI József jobbágya így vallott: „Pista, a’ Kotsis ez az en Testvérem e’ fő kotsissa volt a’ Mglx Exponens urnak, és ugyan ott az Udvarban megis házasították, ő onnét el szökvén, a’ felesége ott maradt; de ugyan tsak az Mlgs Exponens ur Fegyveres emberekkel megint vissza vitette –keves időt ott lakván feleségestől edgyütt megint el szökének a felesége az én Házamhoz Pákéba, Pista pedig Szebenbe ment. Egy kevés idő mulva a’ Mlgs Exponens ur minden portékáival edgyütt a’ Pista feleségét Zabolára viteté, a’ mint hallottam az után megint el szökött, és ment Uzonba BARTOK Josefné Aszszonyhoz, s itt laposban eleyetvén magát meg Sugarítottak volna, de hol és hogy holt meg az apja házánál-é vagy egyebütt, mond hogy nem sok gondom lévén az után reá, nem tudom”.²⁷

Égetések

A HORVÁTH Farkashoz való túrhetetlen viszony bizonyítékai az égetések is. Ha környezete nyíltan nem tudta visszafizetni mindazt, amit tett, egyesek nem bizonyítható, de súlyos károkat okozó eszközökhöz folyamodtak. „Éléggettését ket ízben tudom, egyszer a’ Menykő által masszor amint a’ gyanu volt a Szakatsa által”.²⁸ HORVÁTH Lázár azt közölte, hogy „most két esztendeje lészen talán annak is, hogy az Istálóját fel égeték Lovai, Hámjai ben égének”.²⁹ S hogy egy közösség körében mennyire elmélyülhetett az évenkénti gyülemlő gyűlölet, annak a legmeggyőzőbb bizonyítéka, hogy olyankor nem siet senki HORVÁTH Farkas segítségére, amikor csak a falu támogatásával lehetne értékeket menteni. Régóta erkölcsi kötelességének tartotta mindenki, ha valamilyen ok miatt tűz ütött ki valamely helységben, azonnal az egész közösség oltására sietett. Nem így történt

Zabolán, amikor a HORVÁTH Farkas istállója égett. „A zabolai lakosok addig tűzoltani nem mentek, amig edgy Tiszt oda nem érkezett”.³⁰ Elégett kocsija, sőt asztagja is. Egyik esetben kocsisát, máskor szakácsát vádolják az égetésért, de teljes bizonyossággal nem derült ki, ki volt a tettes.

A zabolaiak zendülése

Talán nem véletlenül keringtek a hírek HORVÁTH Farkas gyilkosságairól. Az ilyen jellegű tettekről kisebb közösségekben, az esetleges megtorlásoktól félve, vajmi keveset, s csak sutto-gva mertek beszélni. Az eskü alatti tanúvallomások idején is elhallgatták, vagy csak rövid, homályos utalásokat közöltek róla. Ezek a sutto-gások évek teltevel ismételtelen felszínre kerültek, s amikor az elégedetlenség fokozódott, a napi események bírálatának ezek is részét képezték.

A tulajdonképpeni zendülés első hulláma a zabolai tanító nevéhez kapcsolódik.

BENE Sámuel már évek óta Zabolán tanított. Kezdetben a zabolai „Református Eclésia” nem akarta befogadni, s ekkor HORVÁTH Farkas járt közbe az egyházi előjáróknál, hogy megkaphassa az iskolamesteri állást, sőt házánál „sok ideig szabad asztalt” is adott. Tetteért hálát várt a tanítótól. Idő teltevel azonban BENE Sámuel arról győződött meg, hogy jötevéje ellensége a falu közösségnek, elsősorban a jobbágyoknak, akiknek panasza évről évre szaporodik, ezért nem tartott ki ura mellett, hanem a falu lakóit támogatta, s panaszait írásban is közölte HORVÁTH Farkassal. Haragját ezen irat váltotta ki. A szörcei DÓNÁTH Józsefnek panaszolta: „nézd, Barátom, hogy beszél velem edgy oskola Mester... be háládatlan”.³¹ Ettől kezdődően HORVÁTH Farkas kereste az alkalmat a tanító megalázására. A vallomásokból nem derül ki, mi volt a közvetlen kiváltója HORVÁTH Farkas támadásának, de azt többen is elmondották, hogy CLANDI hadnaggyal „a Mester Házára ment volna”, amiért „CLANDI Hadnagy Urat arestomba is tették”.³²

BENE Sámuel iskolamester megtámadásáért a zabolai Református Eklészia gyűlést tartott, amelyre a támadó HORVÁTH Farkas is meghív-

ták. A falu lakói fegyverrel várták a mindig fegyverrel járó HORVÁTH Farkast. Egyik tanú vallotta: „Azt is hallottam, hogy a’ Zabolai Reformatus Ecclesianak gyűlése egy alkalmatossággal azert volt, hogy HUSZÁR Hadnagy CLANDI Urral az Exponens Mlgs ur a’ Mester Házára ment volna”.³³ Mindezt a nyújtódi DONÁTH Ferenc azzal egészítette ki: „Ezt is a Zabolaiaktól hallottam nevezetesen KOZMA Samueltól [...], ekkor az oda gyűlt emberek, és Aszszonyok közülis sokan voltak fegyveresen, és ha az Exponens Mlgs Ur CLANDI Lovas Hadnaggal a’ filegoriába nem szaladott volna, meg ölték volna”.³⁴

A megsértett emberek valósággal fellázdak a támadó úr ellen, s arra biztatták egymást, hogy HORVÁTH Farkas udvarában folytassák üldözésüket, „s még aztis beszéllették az embereknek – jertek menjünk az ilyen terentetének az udvarába, és ha szépen nem adgya meg magát verjük fő[be]”.³⁵ Ilyen körülmények között HORVÁTH Farkas fegyverét használta: egyrészt „el szaladott úgy lődözött viszsza”, másrészt elmenekülése után „lőtt osztán ki, és érte egy Aszszonynak a’ Tszimája sarkát”.³⁶

Állandó viszály volt HORVÁTH Farkas és közvetlen szomszédja, DAROTZI úr között is. HORVÁTH Farkas hatalmának tudatában fegyverével igyekezett megfélemlíteni környezetét. Volt olyan vallomástevő, aki elmondotta, hogy szomszédjával, DAROTZI Urral „edgyik másikra lődöztek volna”.³⁷ Megszököt kocsisát is fegyverrel vitette vissza udvarába.

Mindezek azt eredményezték, hogy HORVÁTH Farkasra is rálőttek: „Mikor az Ur [...] Szék-re mentis úgy lőttenek az Árnyék Szék [hiányzik], hogy most is láttzik az On helye az oldalán”.³⁸

A fentiek is bizonyosságok arra, hogy HORVÁTH Farkas és jobbágysai közötti ellentét elvezetett odáig, hogy már fegyveres támadásokra is sor került. Amikor pedig továbbra is fegyverrel fenyegetőzött az úr, a tanító is fegyverrel válaszolt: „Magától a Mestertől hallottam mondani a szék Házánál – közölte a nyújtódi DÓNÁTH Ferenc –, hogy nékem is van puskám ha HORVÁTHnak van, meg izenem neki”.³⁹ Sőt elterjedt a községben és környékén, hogy maga a taní-

tó biztatott HORVÁTH Farkas lelövésére: „azt is közhírből hallám, hogy zabolai Reformatus Mester beszéllette szerte-széjjel, hogy aki az Mlgs Exponens urat meg lövi semmi baja érette nem léssen, sőt még hetven forintot adnak.”⁴⁰

A jobbágysok, cselédek is keresték a lehetőséget, hogy korábbi és akkori tetteiért urukkal leszámoljanak. Annak ellenére, hogy mindenki előtt ismeretes volt az úr hatalma, hogy tudták, további életmódjuk, mindennapi munkájuk, általában megélhetésük tőle függ, hogy a hatalom is támogatja, hogy fegyvere van, s ha szükség, a katonák is segítségére sietnek, mégis vállalták a szembeszegülést s a vele járó következményeket.

A zabolai cselédek a parancsokat nem teljesítették. Amíg HORVÁTH Farkas Szörccsén tartózkodott, addig otthonában felesége ellen fordultak. Utasításait elhallgatták, kinevették, talán valamilyen formában bántalmazták is. A teledi HORVÁTH András vallomásában kitért a cselédek ellenszegülésére: „A Zabolai szolgáló emberei mind szofogadatlanok; mivel a többiek között az el mult esztendőben [1802] az Exponens Mlgs Ur Szörtséről haza jövet a’ Mlgs Aszszony panaszkodott a’ Mlgs Exponens urnak, hogy soha többet egyedül ide haza nem maradna; mert se ben lévő Tselédek, se a’ szolgáló emberek szovát nem fogadták, még rutul bántanak; mellyen az Exponens Mlgs ur meg haragudván meg akarta veretni őket”.⁴¹

Ezt súlyosabb támadás is követte: „a feleségét DATZO Rozáliát, TURI István Ur ameddig oda hordozta Pávára vagy Zágonba az Exponens Mlgs urat, addig TURI Istvánné Szöktette DAROTZIhoz [régii haragosához], és innent ment Groff MIKES Sigmond Ur udvarába – onnat a testvére, aki a veres csákos Huszároknál kadét vitte haza Szent Györre”.⁴²

Az elégedetlen és az eseményekkel sodródó tömeg nem gondolt a következményekre. Amikor azonban emlékezni kezdtek arra, hogy korábban néhányan életükkel fizettek, amikor HORVÁTH Farkasnak nem engedelmességek, s amikor eddigi viszonyát is számbavették a jobbágsághoz, zsellérekhez, akkor úgy döntöttek, hogy elhagyják udvarát. Egyedüli megoldásnak a más vidékre költözést tekintették. S mint évszázadok-

kal korábban is, hol a szárazság, hol az idegen hódítás, a határőrség szervezése, hol uraik üldözése, néha kisebb vétségek miatt is a Székelyföldről gyakran kerestek oltalmat a menekülők Moldvában, most is az udvar emberei és mások összecsomagoltak, és elhagyták szülőföldjüket. A tanúk elmondották, hogy az elmúlt esztendőben Moldvába szöktek a SZABÓ gyermekei is, sőt korábban mások is, „ugy mint a’ DONÁTHNÉ”. A vallomásokból úgy tűnik, hogy a zabolai menekülők útja is folyamatosan vezetett Moldvába. HORVÁTH Ferenc Teleken lakó tanú közölte: „Tu[dom] pedig len azt, hogy Groff MIKES Sigmund eő Nagysága, BÜDÖSKUTI és DAROTZI urak [...] az előtt, hogy a’ Mlgs Exponens ur emberei elszöktek a szomszéd Moldvába, szöktek el Emberei”.⁴³

Mivel az ellenszenv HORVÁTH Farkas iránt ezen esemény folytán is fokozódott, a bajba jutott földbirtokost látva bizonyára még örültek is a zabolaiak annak, hogy az udvar kiürült. Mert elhagyták a zabolai uradalmat azok is, akik nem Moldvába menekültek. A környéken maradt például a szakácsné és egyik szolgáló is – ahogyan az a tanúvallomásokból kiderül.

A tekei HORVÁTH András hallotta, hogy mikor „Exponens ur szolgáló emberei Moldvába [szök]tenek, nagy öröm volt Zabola faluban”.⁴⁴

Ekkor HORVÁTH Farkas Szentkatolnára menekült, így életét meg tudta menteni.

„Szörtsén abba az idő tájba a’ jobbágyok fel lázadának”

Ilyen előzmények után annyira elmélyült a gyűlölet a jobbágyok és HORVÁTH Farkas között, hogy csak egy újabb szikra kellett a türelmetlenség lángja lobbanásának. A vallomásokból úgy tűnik, valamely a szolgálattétellel kapcsolatos utasítás magyarázata vezetett általános engedetlenséghez, sőt támadó szándék kialakulásához. DÓNÁTH József vallomása: „Az elmúlt esztendőben [1802] itt mind Szörtsén [...] fel lázattanak volt jobbágyok /:Besenyőben GYÁRFÁS Károly Ur által edgy Circularisnak mely a’ Sellérek [hiányzik] szollott roszzul valo magyarázásából, a’ [hon]nét ide is meg jövén a

hír”.⁴⁵ További vallomás szerint a zendülés oka a napi munkálatok szaporításában keresendő: „az el mult esztendőben Szörtsén a’ szolgálatért fel lázattanak vala”.⁴⁶ TURI Lászlót szigorúbban is büntetni szándékoztak, de más főurakra is kiterjesztették volna támadásukat. TURI László urat „ha itt kapták volna meg útték volna, s inne akartak indulni más Possessor urakra”.⁴⁷

A tanúvallomásokból a felkelés közvetlen kiváltó okáról és lefolyásáról vajmi keveset tudhatunk meg, hisz csupán egy-egy eseményt rögzített a jegyzőkönyv vezetője. Az egyik kiemelkedő mozzanat: a lázadó jobbágyok a Szörcse határában lévő Borszafalva nevű részen gyűltek össze az elégedetlenség folytatásaként. Tulajdonképpen ekkor bontakozik mozgalmuk olyanná, hogy már semmi lehetőség nem mutatkozik az emberek lecsillapítására. Az itt összegyűltek először HORVÁTH Farkast akarták felelősségre vonni, és a nép ítélőszéke elé állítani. Ezért „halálra keresik”.⁴⁸ De a felfokozott, türelmetlen hangulatban nem csak őt szándékoztak megbüntetni, hanem „még a’ Szörtsei urakat megis akarják verni”.⁴⁹

Nem tudhatjuk, mit tartalmazott a gyors elégedetlenséget kiváltó „circularis”, de látva a zendülést, „kémentenitettek Tisztünk a circularis jártatását meg tilta[saj]”.⁵⁰

S amikor már semmilyen eszközzel nem sikerült a rendet helyreállítani, HORVÁTH Farkas a katonák segítségét kérte: „ide hozzánk Szörtsére a’ fel lázadott jobbágyoknak le tsendesitesékre két Kompánia katonát küldeni” – szorgalmazta.⁵¹ A következő tanú ennél több katonára hívásáról tud: „Tsak hamarjában a’ Székelly Gyalog Regimentből három compánia katonát vittenek reájok, ‘s azzal tsendesítettékk”.⁵²

A lázadó jobbágyok leverésekor testi fenytést is alkalmaztak, hisz a lécfalvi BITAI Zsigmond azt vallja, hogy „azt tudom itt Szörtsén abba az idő tájba a’ jobbágyok fel lázadának, kiket is Katona erő és a [hiányzik] okai voltak ezen lázadásnak a’ pált[za] tsendesítette le”.⁵³

E zűrzavaros napokban mind HORVÁTH Farkas, mind felesége újból elmenekült Zaboláról.

A jegyzőkönyvből nem tudhatjuk meg, mit történt a szörcei jobbágyokkal. Mivel a korábbi Moldvába meneküléssel együtt említi egyik tanú a szörceiek zendülését is, joggal gondolhatjuk: közülük is sokan vándorbotot vettek kezükbe a keleti határon átvetető útra.

A zendülés leverése után

A zabolai és szörcei jobbágyok, zsellérek 1802-es zendülése a fentiekkel tulajdonképpen lezárult. Egy év elteltével a kihallgatások során a tanúk több régi fájdalmat, panaszt elmondottak, s véleményt nyilvánítottak azokról is, akiket az ellenállás fő biztatóinak tartottak. De azt is számításba kell vennünk, hogy az elégedetlenség megbüntetése után néhány tanúnak kedvező helyzetet teremthetett a vezetők hibáinak felsorolása és eltűlése, a hatalmasok tetteinek elhallgatása. Feltételezhetjük ismételt, hogy előkészített vallomások is elhangzottak.

Gyakran emlegették BORSAI Györgyöt, mint lázítót, s régebbi állítólagos hibáiért is elmarasztalták. Egyik vád ellene, hogy „felverte SOS György házát, sőt BÓJTE Anna is azt vallja: Teleken „házamat felveré a’ Török háború alkalmatosságával”, vagyis 1788-1790 közötti években, s az elzárásból 500 forint kezességgel váltották ki. Másik tanú „edgy rosz Karakterü ember”-nek nevezi.⁵⁴ Egyik indoka az, hogy fia „ez előtt mint egy esztendővel TAMÁSFALVI TUSA Josefnek két Lovait el lopta, mellyen rajtais érték, és mégis tudva illyen malitiosus fiat magával tartya”.⁵⁵ Továbbá DÓNÁTH József azt is közli, hogy KOSZTI András panaszolta: „amint az uton mennek a falu között mindenütt velem jöve azt mondgya: Tegnap Zabolára hívának felelni, ‘s BORSAI György ‘s mások ugy annyira foggatának, és olyan dolgoknak mondásokra kényszeritettek /:nevezetesen edgy gyermeknek halálát, hogy láttam volna a’ Mlgs ur keze által:/ hogy én Sirva jöttem ki a’ házból”.⁵⁶

BORSAI György támogatói voltak a lázadás szításában [olvashatatlan] és NAGY András is. HORVÁTH András „keringőknek részegeseknek és szavokat bé nem vehető emberek-

nek lenni” tartja őket. HORVÁTH Ferenc is hasonlóan nyilatkozik: „Az Ultrizáltak közül NAGY Andrást jól esmérem mivel egy alkalmatossággal TURI István Urnál Tamásfalván bál lévén, a’ hol őtett is mint Asztal Inasi szolgálatot tevőt láttam ide s tova járni; azon éjszaka elis lopá a fennebbirt Tisztelt TURI István urnak edgy pár /:akkor Zabolában viselt:/ jó csizmáját, mellyet az után elis viselt. Emellett olly iszákos, hogy edgy Fertáj Pálinkával akár mire lehet venni, így BORSAI György is edgy korhel, részeges ember”.⁵⁷ Vádolják BENE Sámuel iskolamestert is: „midőn venné észre, hogy az Ecclesia béli emberek között betsüli volna, nem kezdett a’ gyermekek tanítására bé járni, és a Mlgs Exponens Urat Mindennül meg betsülni”.⁵⁸ Az ügyben hozott ítéleteket nem ismerjük.

*

A zendülést leverték, a lázadók egyik része Moldvába menekült, az itthon maradtak helyzete továbbra sem javult. Ezért ismételt próbáltak a zabolaiak szembefordulni urukkal a kínálkozó lehetőségek kihasználásával. DÓNÁTH József így nyilatkozott: „az alatt amig ott beszélgettünk volna ezen dologról az Mlgs Exponens ural oda [j]ve egy KOZMA nevezetü Kováts Mester ki[nek] azt mondgya Mlgs Ur! némely Zabolaiak m[i]kor] ide indultam meg támadának és azt mond[ák] Miért mész oda, egyebütt nem kapsz te Kenyeret, ez el menvén, azonban hát ismét jó be két Csiki cséplő, és ezek is mondgyák nagyságos uram, a beszéd szerént nem maradunk itt csépelni az Udvarban. Kérdi a Mlgs Exponens ur, miért nem? Azért, hogy a’ Mlgod Udvarától jollehet mü még nem tudgyuk, a’ Zabolaiak nagyon le untatának. A fennebb is megnevezett Kováts és cséplők elmenetele után azt mondgya a Mlgs Exponens ur. Én nem tudom mit tsináljak ezekkel a Zabolaiakkal, már hozzám se Mester ember, se cséplők nem jöhetnek, mivel azokat a Zabolaiak az én hozzám valo jövésről leuntattyák, ugy járék a minapában is három rend béli Csiki cséplőkkel, s felek, hogy a’ mi kevés gabonám vagyon el égetik”.⁵⁹

Jegyzet

1. ORBÁN Balázs, **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természeti-rajzi s népismereti szempontból**, III. Pest, 1869, 138-139
2. ORBÁN Balázs, **i.m.**, 140
3. VERESS Dániel, **A rodostói csillagnéző**, Kolozsvár, 1972, 10-13 és idem, **Így élt MIKES Kelemen**, Budapest, 1978, 36-40
4. ORBÁN Balázs, **i.m.**, 140
5. EGYED Ákos, **Falu, város, civilizáció**, Bukarest, 1981, 115
6. ORBÁN Balázs, **i.m.**, 7
7. *** **Hivatalos Közlöny az 1992. január 7. népszámlálás adataival Kovászna megyében**. Sepsiszentgyörgy, 1994, 14
8. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁLvt) Fond 30. Nr. act. 2/32.5-6 (a továbbiakban csak a lapszám)
9. Uo. 3
10. Uo. 6
11. Uo. 8
12. Uo. 12
13. Uo. 11
14. Uo. 7
15. Uo. 11-12
16. Uo. 7-8
17. Uo. 12
18. Uo. 6
19. Uo. 13
20. Uo. 11
21. Uo. 11
22. Uo. 11
23. Uo. 13
24. Uo. 8
25. Uo. 11
26. Uo. 11
27. Uo. 12
28. Uo. 3
29. Uo. 5
30. Uo. 5
31. Uo. 31
32. Uo. 8
33. Uo. 8
34. Uo. 9
35. Uo. 10
36. Uo. 10
37. Uo. 12
38. Uo. 3
39. Uo. 11
40. Uo. 5
41. Uo. 6
42. Uo. 7
43. Uo. 8
44. Uo. 6
45. Uo. 3
46. Uo. 9
47. Uo. 9
48. Uo. 9
49. Uo. 9
50. Uo. 3
51. Uo. 3
52. Uo. 3
53. Uo. 4
54. Uo. 4
55. Uo. 4
56. Uo. 3
57. Uo. 8
58. Uo. 6
59. Uo. 2

Revolta din 1802 a iobagilor și jelerilor din Zăbala și Surcea (jud. Covasna) (Rezumat)

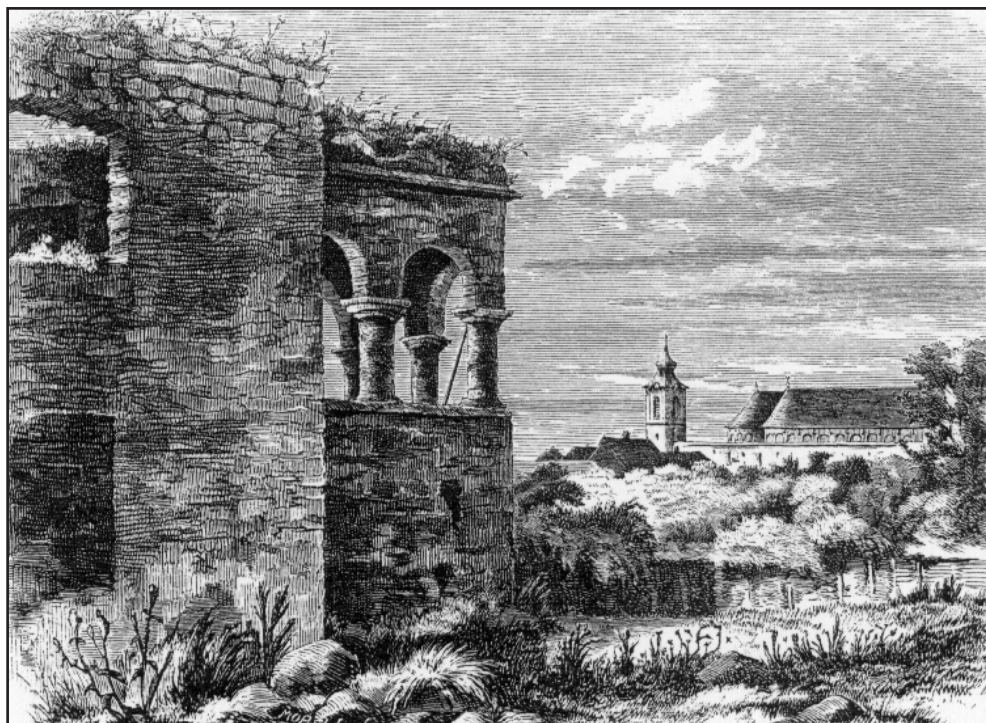
Lucrarea prezintă materiale de arhivă cercetate în Arhivele Naționale - Direcția jud. Covasna, referitoare la revolta din 1802 a iobagilor, jelerilor și slugilor de la Zăbala și Surcea (sate din actualul județ Covasna). Conflictul din 1802 dintre moșierul din Zăbala, Farkas SZÉPLAKI P. HORVÁTH și localnici s-a putut rezolva numai cu ajutorul celor trei companii de grăniceri, chemate în ajutor, moșierii atacați fiind salvați de acestea din urmă. O parte a participanților la revoltă a fugit în Moldova din fața represiunilor.

The Uprising of the Serfs and Servants from Zabola and Szörçse (Zăbala, Surcea, Covasna County) in 1802 (Abstract)

The paper attempts to present a material drawn out from the archives referring to the uprising of the serfs and servants from Zabola and Szörçse. The conflict between the landowner Farkas SZÉPLAKI P. HORVÁTH and the people working an his domain rose to such a degree that the serfs could be scattered away only by the soldiers belonging to the frontier guard in order to save the landowners. Part of the people involved in the uprising ran away to Moldavia.

[A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézetbelieket is, kötet szerkesztési szempontok kérték. **A szerk megj.**]

Urbanism, sistematizare, servicii comunale în orașele secuiești, înainte de primul război mondial

(Rezumat)

Lucrarea parcurge dezvoltarea orașelor secuiești după mijlocul sec. XVIII. și înainte de primul război mondial, punând accentul pe procesul de urbanizare din sec. XIX. și în special pe perioada ultimelor trei decenii ale Monarhiei Austro-Ungare, era celor mai mari și mai însemnate transformări (domenii ca: lucrări de sistematizare, pavarea și asfaltarea străzilor, amenajarea trotuarelor, apariția unor străzi noi, crearea parcurilor, reglementarea curățeniei străzilor și a locurilor publice, construirea abatoarelor, băilor publice, lucrări de asanare și de regularizare a râurilor, construirea unor noi poduri, iluminatul străzilor, apariția uzinelor comunale, introducerea curentului electric, al apei, canalizarea etc.). În frunte se situau reședințele de județ (Tg. Mureș, Sf. Gheorghe, Odorheiu Secuiesc, Miercurea-Ciuc) urmate de Tg. Secuiesc (dar care se situează mult timp printre primii trei) și Gheorgheni, iar localitățile din categoria târgurilor în involuție erau la foarte mare distanță de primul grup. Cel mai evoluat a rămas Tg. Mureș, care a devenit aproape un oraș model pentru preocupările moderne de urbanistică.

La aproape toate târgurile din Secuime - în mod deloc surprinzător - se observă și în

planimetria lor funcția primordială de târg. Cele mai multe au o piață centrală spațioasă: Tg. Mureș (Marosvásárhely), Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely), Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy), Miercurea Nirajului (Nyárádszereda), Gheorgheni (Gyergyószentmiklós). Localitățile mai mici, Vlăhița (Szentegyháza), Ilieni (Ilyefalva), Brețcu (Bereck) - ce aveau un hotar extrem de mare, ultima până în Moldova -, nu s-au deosebit în structura lor planimetrică de localitățile rurale. Nici Vințul de Sus (Felvinc, azi Unirea) și Miercurea Nirajului aproape că nu se deosebesc de sate în ciuda existenței unei piețe centrale mai mari. Cristuru Secuiesc (Székelykeresztúr) are o formă planimetrică mai interesantă, care oglindește structura sa compozită, prin contopirea mai multor localități. Piața centrală este asemănătoare cu cea din Miercurea-Ciuc (Csíkszereda), adică este formată dintr-o stradă care se lățește la mijloc în formă eliptică, în partea mai largă ținându-se târgurile. Cele mai interesante localități din punct de vedere planimetric sunt Tg. Secuiesc și Miercurea-Ciuc.

Miercurea-Ciuc avea o formă deosebită de cea a celorlalte târguri din Secuime, determinată deopotrivă de funcția de târg și de așezarea sa geografică. Localitatea avea o situație favorabilă între depresiunea Ciucului Inferior și Superior și la ramificația drumurilor spre Odorheiu Secuiesc (Székelyudvarhely) (spre vest) și spre Moldova (prin valea Ghimeșului, spre est), dar mai puțin favorabilă pentru habitat: terenul era într-o parte muntos, iar în cealaltă parte mlăștinos, ceea ce a constituit o piedică în calea dezvoltării localității și a determinat forma așezării. Târgurile puteau fi ținute din cauza terenului mlăștinos numai pe un „banc” natural sau artificial, unde trebuie probabil să căutăm leagănul orașului. La început așezarea era compusă dintr-o singură stradă, care devenea mai lată spre centru, în formă eliptică. La mijloc strada avea o lățime de 35 m, iar la margini 16-20 m. În partea mai lată erau ținute târgurile, unde tarabele erau așezate pe două șiruri. Piața și târgurile au fost ținute aici până la începutul secolului al XX-lea. De-a lungul străzii au fost construite și casele cu

parcele înguste. O mare parte din teren era nepotrivit pentru construcții, de aceea localitatea s-a dezvoltat ulterior în formă de "T" fără să se poată forma o piață centrală. La mijlocul secolului al XIX-lea târgul avea două cartiere: zona drumului care ducea spre Odorheiu Secuiesc (**Város köze**) cu târgul de vite, cele două cimitire și câteva străzi laterale și așa numita „piața olarilor”; respectiv partea de lângă șoseaua care traversează localitatea în direcția nord-sud (cândva era „decada” - *tized* - satului Taploca sub numele de **Csütörtökfalva**). În jurul cetății era localitatea **Martonfalva**, cu jurisdicție separată, care s-a unificat cu Miercurea-Ciuc abia la mijlocul secolului trecut.¹

Structura cea mai interesantă dintre aceste orașe o are Tg. Secuiesc. Aici se observă și cel mai pregnant funcția inițială de târg, care a fost cauza fondării lui. Teritoriul târgului a fost defalcăcat din cel al comunei Turia, după cum arată și denumirea inițială a târgului (**Torjavására**). Înființarea unui târg în locul respectiv era indicată de așezarea favorabilă, în centrul scaunului Kézdi, la întâlnirea mai multor drumuri, dar mai ales drumul principal, care ducea de la Brașov prin pasul Oituz spre Moldova. Așezarea a constat inițial din piața centrală, locul de desfășurare a târgului, iar în cele patru laturi ale pieței erau defalcate loturile de mărime egală ale primilor coloniști. Așezarea se aseamănă cu cele săsești, care au fost tot așa împărțite în loturi egale. În primele izvoare au fost amintiți și *Hospites* în localitate, iar existența în trecut a satului **Szászfalva** (ex. Zazffalva, 'satul sasului', 1567), unificat între timp cu Tg. Secuiesc pare de asemenea să indice că inițial aici s-au stabilit și sași, ceea ce n-ar fi exclus cunoscând importanța comerțului cu Moldova practicat de brașoveni prin pasul Oituz.

Ceea ce dă specificul orașului Tg. Secuiesc sunt așa numitele „curți”, care au fost cândva caracteristice orașelor meșteșugărești transilvănene - cum a remarcat cercetătorul VÁMSZER Géza -, și care în celelalte orașe au dispărut datorită dezvoltării și sistematizării. Ele au rezistat timpului numai în Tg. Secuiesc, câteva urme existând și în

Odorheiu Secuiesc. La păstrarea lor a contribuit atât conservatismul locuitorilor, cât și stagnarea economică datorată războiului vama cu România, și care n-a permis aici efectuarea unor lucrări de sistematizare de anvergură și ridicarea masivă a noilor construcții. Un caz semnificativ privind conservatismul locuitorilor este legat de incendiul din 1834, care a distrus piața centrală și 3/4 din localitate. Autoritățile au făcut un plan și au promis un ajutor de 100.000 florini pentru reconstrucția cu condiția reîmpărțirii parcelelor și sistematizarea orașului, dar magistratul și locuitorii n-au fost de acord și au refăcut orașul în stilul vechi.²

Stilul specific provine din faptul că parcelele sunt foarte lungi și înguste. În partea dinspre piață au fost construite casele și atelierile, iar în spate clădirile care țineau de gospodărie, în spate fiind și ieșirea spre grădină și câmp. La începutul secolului cele două străzi paralele cu laturile mai lungi ale pieții centrale erau numite „de după grădină” (**Nyugati kertmege, Keleti kertmege**). Cu timpul înmulțându-se familiile au fost construite case de-a lungul parcelei într-un singur șir. De sub fiecare poartă de pe piață pornea câte o străduță îngustă de 2-4 m cu 10-12 case, care erau denumite după familia care locuia acolo. În 1960 încă mai existau 71 de asemenea „curți”. Dacă primele case, cele cu fațada spre piață, erau de la sfârșitul secolului al XIX-lea construite din piatră și cu etaj, cele din curți aveau numai parter și erau case mici din cărămidă sau în majoritatea cazurilor din lemn. Casele erau construite numai pe o singură parte a curții, intercalându-se cu cotețuri, magazii de lemne, parcela pe partea cealaltă era mărginită de spatele caselor din curtea vecină sau de gard; în fiecare curte existau și 2-3 fântâni.³

La Tg. Mureș, Odorheiu Secuiesc și Miercurea-Ciuc au existat și cetăți care o perioadă au jucat un rol destul de important în viața localităților, dar numai în cazul localității Tg. Mureș cetatea a fost legată de evoluția urbană, ea contribuind la ridicarea târgului la rangul de oraș liber regal. Construcția cetății a început în vremurile tulburi legate de războiul de 15 ani, când primarul târgului, Tamás BORSOS și câțiva concetățeni s-au

întors din refugiul găsit la Braşov şi la îndemnul lor oraşenii au început construcţia după modelul oraşelor săseşti. Construirea cetăţii în 1602 a trezit protestele vehemente ale secuilor scaunului, motivând că în Secuime este interzisă ridicarea cetăţilor. În 1605 principele Ştefan BOCSKAI a îngăduit construcţia unei cetăţi de piatră în locul celei improvizate. În 1614 Gabriel BETHLEN a dat din nou o diplomă pentru construirea cetăţii, care a durat aproape jumătate de secol, iar în 1616 localitatea a primit şi rangul de oraş liber regal.⁴ În cetate au existat străzi şi case ale cetăţenilor, până când de la începutul secolului al XVIII-lea ea a fost preluată de armată. Lângă cetate a fost şi locul de târg, care pe urmă s-a mutat în piaţa centrală actuală, de unde porneau şi cele patru străzi principale către punctele cardinale; strada **Poklos, Szentkirályi, Szentgyörgy** şi **Szentmiklós**, care au dat şi numele cartierelor oraşului.

La Sf. Gheorghe şi Ilieni bisericile-cetate au îndeplinit rol de apărare. La Sf. Gheorghe centrul iniţial a fost în vecinătatea cetăţii şi numai odată cu extinderea localităţii centrul s-a mutat la sfârşitul secolului al XVIII-lea, începutul secolului al XIX-lea în locul actual, în urma mutării târgului. În afară de aceste cetăţi şi biserici sau capele în stil gotic, care s-au păstrat în majoritatea localităţilor - Miercurea-Ciuc face excepţie, aici nu există biserică medievală, fiindcă localitatea a fost filiala Şumuleului (Csíksomlyó) - nu există alte clădiri din evul mediu, chiar şi din secolele XVII-XVIII sunt foarte puţine vestigii. Chiar şi la Tg. Mureş urmele Renaşterii sunt foarte puţine; din secolul al XVIII-lea avem biserica catolică (iezuită), câteva palate, foarte puţine faţă de celelalte oraşe libere regale. În celelalte localităţi în afară de biserici, practic n-a rămas nici o construcţie dinainte de începutul secolului al XIX-lea. Aceasta se explică prin faptul că n-au fost folosite materiale de construcţii durabile, ci casele au fost construite din lemn care n-a rezistat secolelor. După cum nici în ceea ce priveşte dezvoltarea economică târgurile din Secuime nu s-au situat în primele rânduri şi aspectul lor era prea puţin urban. Aspectul oraşelor era modest, rural, ele nu se puteau compara cu oraşele săseşti. La mijlocul

secolului al XVII-lea cronicarul turc Evlia Celebi găsea cuvinte de apreciere numai despre Tg. Mureş, unde a notat că există o cetate, biserici frumoase, case acoperite cu scândură, străzi frumoase şi locuitori bogaţi. Suburbiile - adică oraşul propriu-zis din afara cetăţii - nu erau împrejmuite cu ziduri, numai cu şanţuri şi câteva porţi întărite. La Miercurea-Ciuc şi Odorheiu Secuiesc el remarcă distrugerea localităţilor şi existenţa cetăţilor, la Odorhei nota că toate casele erau din lemn.⁵

Cu aproape două secole în urmă, în prima jumătate a secolului trecut, un călător autohton a cutreierat toate aceste localităţi şi nici atunci n-a găsit foarte multe demne de notat. În general despre aspectul localităţilor vorbeşte puţin, la Tg. Secuiesc notează că „piaţa este frumuşică, în formă pătrată, străzile sunt dezordonate, cu pietriş”.⁶ Despre Miercurea-Ciuc nu are prea multe cuvinte, dar despre Frumoasa scrie că „este un oraşel comercial mai bun decât Miercurea-Ciuc”.⁷ La Gheorgheni nota: „Nu este un oraşel împodobit, nici măcar arătos, dar este bănos. Piaţa este alcătuită dintr-o stradă mai lată, nepavată, dar mai puţin noroioasă decât celelalte. Străzile nici măcar n-au nume...”.⁸ Tot atunci un alt intelectual ardelean scria despre Odorheiu Secuiesc: „Acest oraşel, deşi în sine are un aspect foarte modest în comparaţie cu oraşele mai mari şi mai strălucite, este totuşi «oraşul-mamă» nu numai al scaunului Odorhei, ci al întregii Secuimi şi este unul din cele mai vechi oraşe ale patriei.”⁹ Despre piaţa centrală scria că „nu are deloc aspect frumos, lipseşte confortul” şi n-are nici un han „ca lumea, unde un călător mai de seamă să găsească cazare cu confort”¹⁰. La mijlocul secolului HUNFALVY încă mai caracteriza astfel localitatea Sf. Gheorghe: „Dar acest târg se aseamănă mai mult cu un sat decât cu un oraş, în afara pieţii, unde găsim câteva magazine şi locuinţele ofiţerilor fostului regiment secuiesc de husari. (...) În cea mai mare parte localitatea este compusă din străduţe strâmte şi strâmbe, căsuţe şi colibe mici. În afară de locuinţele ofiţereşti deja amintite, destul de impozante, numai cele trei biserici merită oarecare atenţie.”¹¹ Despre Miercurea-Ciuc nu are prea multe de spus, este amintită doar cetatea. „Odorheiu

Secuiesc - scria HUNFALVY - este un oraș construit destul de regulat, are câteva clădiri frumoase și demne de văzut.”¹² La Tg. Mureș el laudă situarea orașului și scrie: „Străinul are în general o impresie bună despre oraș, deși în suburbii găsim numai căsuțe mici și străzi strâmte, dar centrul este împodobit cu multe clădiri frumoase, care se înșiruie pe străzi spațioase.” Despre centru mai scrie: „Cea mai frumoasă parte a orașului este piața mare, care este înconjurată de case frumoase, împodobită cu o alee și o fântână.”¹³ Într-o descriere din 1841 se spunea despre Tg. Mureș: „Acest oraș este împodobit cu multe clădiri de piatră, multe dintre ele fiind și cu etaj, majoritatea fiind construite în ultimii 50-60 ani, dar oamenii de rând construiesc și acum mai mult case de lemn cu acoperiș de șindrilă. Străzile, începând din 1805, sunt în mare parte pavate, dar în această privință sunt încă multe lipsuri”, mai ales una din străzile principale, strada Poklos, care era aranjată doar cu nisip, „așteaptă pavarea”.¹⁴ John PAGET, un călător englez care nu era așa de îngăduitor, scria despre Tg. Mureș: „Although there is nothing very imposing in the wide streets and small houses, of which Maros Vásárhely is mostly composed, it is rather an important place, and in the winter, many of the gentry in the neighbourhood take up their residence within it.”¹⁵ El amintea de cele două colegii, de biblioteca TELEKI, de cazinou, pe care-l găsește o „instituție înfloritoare și bine condusă”¹⁶. În Odorheiu Secuiesc el se plângea de starea mizerabilă în care era hanul și găsea și localitatea „departe de a fi atrăgătoare”¹⁷, în schimb la Sf. Gheorghe a rămas plăcut surprins: „we found, instead of the rude villages...a smart little town with handsome houses, and large public buildings, apparently very foreign to the position in which they existed.”¹⁸

Deși de multe ori caracterizarea localităților oglindește și buna sau reaua dispoziție a călătorului, totuși în ceea ce privește localitățile descrise la mijlocul secolului trecut ele aveau încă un aspect eterogen. Centrele au început să fie înfrumusețate, piețele au început să aibă un aspect mai urban, au fost construite câteva clădiri

- mai ales publice - impozante, dar în rest erau încă mici căsuțe de lemn, străzi înguste și pline cu noroi. În prima jumătate a secolului de exemplu în Sf. Gheorghe găsim căsuțe de lemn în stil rustic acoperite cu șindrilă sau paie, primăria avea sediul tot într-o cocioabă de lemn, străzile erau înguste și nepavate.¹⁹ Dar dacă în secolele precedente localitățile s-au dezvoltat „în voia sorții”, acum încep preocupările pentru urbanistică, pentru sistematizarea localităților.

Dacă în 1761 erau reclamații împotriva magistratului din Tg. Mureș, că nu repară deloc drumurile,²⁰ situația încet s-a schimbat. În regulamentul orașului din 1764 se interzicea aruncarea gunoiului în stradă și se ordona ca duminică toți cei care vin în oraș cu căruța să transporte gunoiul în afara orașului.²¹ Am văzut și preocupările în acest sens a medicilor, mai ales a lui István MÁTYUS, care ca medic al orașului încerca să pună în practică recomandările din cartea sa privind depozitarea gunoiului, construcția cotețurilor și pervatelor, curățenia și pavarea străzilor etc.²² Aceste preocupări se găsesc și în “constituțiile” satelor sau în instrucțiunile autorităților, în 1792, guvernatorul György BÁNFFY în calitatea de administrator al scaunului Odorhei în instrucțiunea promulgată către juzii târgurilor și satelor scria: “să fie interzis locuitorilor sub pedeapsă să arunce afară din curte pe stradă gunoiul, bălegarul și să murdărească cu ele drumurile”²³. În 1789 la Tg. Mureș s-a pus problema pavării străzilor și se constata că sunt prea puține fântâni raportate la numărul locuitorilor.²⁴ În 1794 construcția noilor case trebuia aprobată de magistrat.²⁵ În 1796 centumviratul a adus o serie de hotărâri: fiecare era obligat să repare drumul, șanțurile, scările din fața casei, precum și fațada casei, să curețe fața casei de orice lucru care ar putea împiedica circulația liberă, să repare ușile pivnițelor, pridvoarele etc. Pentru reparația străzilor și a pieții centrale au cerut și ajutorul scaunului. S-a hotărât ca șatrele „care sunt împrăștiate pretutindeni fără nici o ordine” și care pe de o parte strică aspectul orașului, pe de altă parte sunt focare de incendiu și locul de adunare a răufăcătorilor să fie demolate și reconstruite în

ordine. Piața să fie iluminată cu un candelabru în centru, iar cei din alte localități să fie obligați ca la terminarea târgurilor să-și ducă gunoiul pe căruțe în afara orașului.²⁶ În 1798 s-a hotărât din nou ca fiecare să sape șanțul din fața casei și să-l paveze.²⁷ Tot atunci era mustrat un cetățean care vroia să construiască o casă ieșită în afara liniei caselor din stradă. El n-a primit aprobarea pentru că - motiva centumviratul - ar fi un prejudiciu adus celorlalți locuitori, care și-au construit casele și clădirile noi într-o singură linie desemnată, și ar strica și aspectul străzii.²⁸ În 1800 s-a hotărât ca să fie construită o fântână arteziană în piață de către un meșter care a învățat în Viena.²⁹ Știm că meșterul în cauză, Péter BODOR, a și construit o fântână cu un dispozitiv care cânta, fântâna muzicală fiind una din atracțiile orașului. Tot în 1800 s-a ordonat conscripția fântânilor și repararea lor. Directorul edil a propus încă odată săparea șanțurilor pentru scurgerea apei de ploaie ca străzile să nu fie așa de noroioase, de asemenea ca gunoiul, bălegarul să fie curățate de pe străzi, marginile străzilor să fie pavate și să fie bătătorite cu pământ și lut.³⁰ Aceste propuneri și hotărâri care revin mereu ne arată și slaba lor eficiență, schimbarea s-a produs încet, dar de la începutul secolului al XIX-lea s-au înmulțit semnele pozitive. În 1805 magistratul se disculpa în fața Guvernului: „noi încercăm să aducem străzile într-o stare mai bună, mai potrivită, nu să le stricăm, și într-adevăr acum străzile care duc spre piață sunt într-o stare mai bună, sunt mai spațioase ca înainte”³¹. În continuare magistratul explica faptul că au sistematizat o parte din piață, unde sunt dughenele breslelor cizmarilor și pantofarilor, unde era o aglomerație foarte mare, pentru că în față se vindeau și zarzavaturi, fructe, lapte, dar prin amenajare n-au strâmtat strada. Ei explică și că în jurul pieții sunt două străzi, una de 12, cealaltă de 9,5 străjini, dintre care și una ar fi de ajuns pentru circulația căruțelor. În 1815 s-a emis o adeverință pentru fostul director „politic” privind competența lui, amintind că în anii trecuți au fost construite mai multe dughene de piatră și lemn în piață, câteva străzi au fost pavate, au fost săpate câteva sute de

stânjeni de rigole și directorul a introdus măsuri pentru paza contra incendiilor.³² În 1815 a fost hotărâtă și regularizarea Mureșului.³³ Tot atunci a fost pusă problema instituirii cărții funciare, dar anul următor deputatul orașului a primit o instrucțiune de la magistrat și centumvirat că ei „nu acceptă de bună voie cartea funciară”.³⁴ În 1816 a trebuit să se renunțe și la noul pod de piatră planificat, deoarece cheltuielile preconizate de 48.000 florini au fost prea mari, astfel construcția „a fost amânată pentru vremuri mai fericite”.³⁵ În 1830 locuitorii din strada Poklos, una din străzile principale ale orașului, au depus o plângere din cauza că în strada lor se trăgeau din tunuri salvele cu ocazia diferitelor sărbători. Magistratul explica această măsură prin faptul că în piața centrală nu se poate trage peste tot fiind case cu etaj, dar în strada Poklos sunt numai 3 asemenea case.³⁶

În prima jumătate a secolului cunoaștem preocupări asemănătoare și din târgurile mai dezvoltate. În 1830 magistratul din Tg. Secuiesc raporta că pavarea pieții nu s-a terminat încă din motive financiare.³⁷ În același an a fost desemnată o comisie la Tg. Secuiesc în vederea lărgirii albiei pârâului Racoș la lățimea podului de piatră construit recent, care despărțea târgul de Kanta, ca să prevină pericolul inundațiilor. Lângă mal trebuia lăsat un loc liber ca în caz de incendiu să fie accesibilă apa, iar albia trebuia curățată, deoarece se relatează: „se înfundă din cauza mizeriilor scurse din latrinele locuitorilor, cotețurile porcilor și din velnițe, precum și din diferitele dughene de lemn construite de proprietari pe ambele maluri și aceasta cauzează miasmă foarte dăunătoare sănătății”³⁸.

Din secolul al XIX-lea au fost construite tot mai multe clădiri solide, din piatră, în localitățile mai importante, chiar cu etaj, deși - cum am văzut și din descrierile de călătorii - majoritatea caselor erau încă din lemn și cu acoperiș de șindrilă sau paie. În 1813 magistratul din Tg. Mureș a cumpărat o casă lângă palatul THOLDALAGI, unde vroia să construiască o casă cu sală de bal.³⁹ În 1814 negustorul Sámuel GÖRÖG a cerut aprobarea ca pe parcela lui din piață să poată construi casă de piatră și nu de

lemn.⁴⁰ Cum ne apropiem de mijlocul secolului așa se înmulțesc și construcțiile clădirilor publice. În 1830 președintele Tablei Regale raporta măsurile luate la construcția noii clădiri a seminarului din Tg. Mureș. El s-a tocmnit deja cu țigani cărămizari, cu plutarii și a comandat varul din scaunul Odorhei. În zonă erau numai doi întreprinzători de construcții, cel local era mai ieftin, dar celălalt era cotate mai bine.⁴¹ În același an a fost construit și sediul scaunului Trei Scaune în Sf. Gheorghe, o clădire în stil clasicist cu un etaj, destul de impozantă mai ales datorită situației pe un platou deasupra pieții centrale. Înainte de terminare cheltuielile depășiseră 15.000 florini și deși era folosită munca gratuită a locuitorilor din târg și satele apropiate, finisarea a mers destul de anevoios,⁴² dar se preconiza că „va fi atât ca aspect exterior cât și ca comoditate interioară primul în patria noastră nobilă”⁴³. În 1847 magistratul din Tg. Secuiesc a renunțat să demoleze cele două prăvălii comunale din piață pentru că erau necesare banii de arendă pentru construirea noii primării.⁴⁴ Ei scriau că „nu se poate construi o clădire modernă în piață din cauza slăbiciunii casei și strămtorii pieții”, dar vor să renoveze sala de consiliu și să contruiască un etaj deasupra.⁴⁵ În 1846 la Vințul de Sus au fost construite o școală și o biserică, iar în anul următor a fost începută construirea sediului scaunului, marcată de un șir de scandaluri: materialele de construcții provenite din demolarea vechiului sediu au fost furate, ba chiar și materialele aduse ulterior, pe urmă au început diferendele dintre târg și scaun, respectiv dintre scaun și întreprinzători, care au cerut 500 florini în plus față de suma inițială de 12 mii florini.⁴⁶

Lipsa banilor a limitat atât încercările de sistematizare, cât și realizarea noilor clădiri. Autoritățile centrale se amestecau tot mai mult și în construcții și sistematizarea localităților. Centralizarea excesivă avea atât aspecte pozitive cât și negative. Pe de o parte crearea Direcției editare și de construcții având specialiști a contribuit la ridicarea unor clădiri mai solide pe baza planurilor făcute de ingineri și arhitecți, dar datorită birocratiei procedura de la planificare până la

finisarea clădirii a devenit și mai lungă și mai anevoioasă. Potrivit hotărârii nr. 9781 din 1829 toate construcțiile și reparațiile la clădirile publice puteau fi efectuate numai cu acordul Guberniului. În 1830 Guberniul, la întrebarea magistratului din Tg. Mureș, răspundea că în cazul clădirilor noi și reparațiilor care nu sunt urgente trebuie aprobate în prealabil planul și bugetul și numai în cazul reparațiilor urgente se poate interveni imediat.⁴⁷ În 1847 a fost muștrat magistratul din Brețcu fiindcă a construit cu un an în urmă o școală și o locuință pentru învățător și cantor cu 500 florini fără plan și fără aprobarea autorităților.⁴⁸

În prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost reorganizată și paza localităților. În 1830 magistratul din Sf. Gheorghe raporta că a introdus straja de noapte de câțiva ani. La început erau repartizați în fiecare noapte 8 cetățeni în ordinea străzilor, dar fiindcă mulți nu s-au prezentat, din 1824 comunitatea a angajat 8 bărbați, care au primit de la fiecare familie o baniță de grâne și 15 creițari.⁴⁹ La Odorheiu Secuiesc localitatea a fost împărțită în „căpitanate” și „decade”; primăvara de ziua Sf. Gheorghe și toamna de ziua Sf. Mihail se țineau adunări și fiecare unitate angaja paznicii, care primeau vara 9 creițari, iarna 12 creițari pe zi.⁵⁰ La Miercurea-Ciuc erau doi paznici, care ziua funcționau ca și curieri lângă comandamentul militar, noaptea umblau prin oraș și strigau ora, fiind ajutați și de patrula militară.⁵¹ La Brețcu zi și noapte existau 6 paznici dintre provincialiști, care se schimbau la fiecare 24 de ore. În locul celor mai înstăriți au îndeplinit serviciul săracii în schimbul a 9-12 creițari și alimente.⁵² La Tg. Secuiesc paza s-a instituit doar din 1829, de când erau angajați 6 paznici, care strigau și ora; 3 erau de servicii de la ora 21 până la 24, ceilalți de la 24 la 4 dimineața. Ei primeau 40 florini anual, plătiți de cetățenii împărțiți în 3 clase în funcție de starea materială.⁵³ În 1847 a fost înaintat un nou plan către Guberniu potrivit căruia magistratul vroia să angajeze 13 oameni cu o retribuție anuală de 50 florini de persoană, spre a fi folosiți pentru paza de noapte, curățirea străzilor și a pieții, respectiv paza pădurilor. Guberniul n-a fost de acord motivând că paza și

curățenia au fost deja reglementate și oricum paza este asigurată de compania nr. 10 a grănicerilor.⁵⁴ La Ilieni și Vlăhița nu erau paznici angajați.⁵⁵ La Tg. Mureș până în 1802 erau desemnați câte 2 cetățeni înainte de miezul nopții și 2 după miezul nopții în fiecare cartier, și aveau grijă de ordine, de siguranța publică și anunțau eventualele incendii și raportau totul căpitanilor de cartier. Din 1802 la ordinul Guberniului au fost angajați în fiecare cartier câte 4 paznici (*Wachter*) cu un salariu anual de 25 florini, dar din cauza nemulțumirilor în 1813 s-a revenit la sistemul vechi;⁵⁶ cu toate acestea în 1847 găsim iarăși 16 paznici cu salariu de 28 florini,⁵⁷ iar comandamentul militar declara că dă ajutor numai în zile de târg și cazuri excepționale.⁵⁸ Din a doua jumătate a secolului paza a fost preluată de jandarmi și poliția instituită.

O problemă serioasă pentru orașe și târguri în această perioadă au constituit și incendiile, având în vedere și faptul că majoritatea clădirilor erau încă din lemn. La Ilieni în 1805 a izbucnit un incendiu mare, în care au fost distruse de flăcări în total 178 clădiri, iar 56 de familii au rămas fără adăpost.⁵⁹ Cea mai afectată localitate a fost Tg. Secuiesc, unde din cauza stilului de construcții și a tramei stradale pericolul incendiilor era mult mai mare. Despre incendiul mare din 1834, care a distrus 2/3 din localitate, 421 clădiri din 558 și a cauzat o pagubă de peste 1 milion de florini, am amintit deja. Dar nici atunci autoritățile n-au putut să împiedice locuitorii să reconstruiască casele de lemn pe vechile parcele, deși au promis un ajutor de 100.000 florini dacă localitatea va fi reconstruită după un plan prestabilit cu case de piatră.⁶⁰ Chiar dacă nu de dimensiunile celui din Tg. Secuiesc, incendii au fost și în celelalte localități, în 1876 la Tg. Mureș a izbucnit un incendiu devastator. În această perioadă a fost organizată și paza contra incendiilor, în parte chiar paznicii amintiți mai sus aveau grijă și de prevenirea incendiilor, dar au fost introduse și măsuri speciale. În 1793 centumviratul din Tg. Mureș a hotărât ca fiecare stradă să aibă câte 2 scări, 2 găleți de piele și 2 cârlige, pentru care răspund căpitanii străzilor, lângă pârâul Poklos să fie săpate gropi și să fie săpate

fântâni noi.⁶¹ În 1805 magistratul a interzis conțesei Anna KEMÉNY înfundarea unei fântâni în fața casei sale motivând că ea este indispensabilă în timpul târgurilor, când se adună multă lume, și în caz de incendii - mai ales că în caz de incendiu toate fântânile din oraș nu sunt de ajuns, apa trebuind adusă din Mureș -, iar fântâna este pe pământul comun al orașului.⁶² În 1806 tot aici s-a interzis stabilirea țiganilor șătrari și s-a dispus demolarea „hurubelor”, care prezintă pericol de incendiu, mai ales că în apropiere agricultorii din oraș aveau diferite clădiri și șoproane acoperite cu paie. S-a ordonat ca cetățenii să țină fânul și furajul în afara orașului.⁶³ În 1805 scaunul Odorhei a reclamat faptul că în apropierea casei pretoriale din Odorheiu Secuiesc tăbăcarii au construit o clădire acoperită cu șindrilă la o distanță de numai 7,5 stânjeni, deci în ambele părți ale sediului există pericol de incendiu. Aici fiind păstrată și arhiva este necesară construirea în locul pridvorului de lemn al unei terase pe bolți de piatră și acoperirea clădirii cu țiglă în loc de șindrilă, precum și demolarea grajdului de lemn și reconstruirea lui din piatră.⁶⁴ La Sf. Gheorghe cu privire la desecele incendiilor magistratul împreună cu comandamentul regimentului de husari au controlat în 1839 toate casele din târg și au ordonat ca în decurs de un an toate acoperișurile din paie să fie schimbate cu șindrilă.⁶⁵ În a doua jumătate a secolului au fost înființate în toate orașele asociații de pompieri voluntari. Asociația pompierilor voluntari din Tg. Mureș s-a constituit în 1872. După marele incendiu din 1876 sfatul orașenesc a votat un ajutor anual de 1800 florini pentru asociație.⁶⁶ Asemenea asociații au activat în fiecare oraș din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De exemplu în Sf. Gheorghe Asociația pompierilor voluntari s-a constituit tot în 1872 având 65 de membri. Din 1876, în urma unui incendiu, cu ocazia căruia au ars 21 de case, aceștia îndeplineau și paza permanentă pentru prevenirea incendiilor. Din 1882 în locul lor au fost angajați paznici plătiți. Numărul membrilor a crescut: în 1901 erau 120 de membri, iar averea asociației a depășit 15 mii coroane, din care erau modernizate instrumentele de pom-

pieri. În 1894 a luat ființă și secția muzicală și orchestra de 17-20 de membri era nelipsită de la orice serbare sau eveniment public.⁶⁷ Asociația pompierilor din Gheorgheni a luat ființă în 1874, cea din Tg. Secuiesc în 1876, iar cel din Odorhei în 1883. În 1908 activa în fiecare dintre cele 6 orașe câte o asociație de pompieri voluntari, cea mai numeroasă fiind cea de la Sf. Gheorghe cu 140 membri, pe când cea din Tg. Mureș avea 49 membri, cea din Miercurea-Ciuc 97, cea din Gheorgheni 28, cea din Tg. Secuiesc 50, iar cea din Odorheiu Secuiesc 40 membri.⁶⁸

În prima jumătate a secolului al XIX-lea a început și amenajarea stațiunilor, a locurilor de recreere și divertisment. În 1805 profesorul János BOROSNYAI LUKÁCS protesta în fața magistratului din Tg. Mureș că grădina botanică amenajată de el a fost distrusă de păstori, deși el a împrejmuit-o cu gard.⁶⁹ Tot aici în 1815 un cetățean, fiul unui emigrant francez, Joseph HAUCHARD, a arendat o insulă a Mureșului pe care a denumit-o Elba și a amenajat acolo un parc pentru recreere și distracții. După expirarea contractului, în 1830, arenda a fost preluată pe 7 ani de Elek DANIEL, judecător la Tabla Regală care s-a angajat să contruiască o baie, o popicărie și un *gloriette*.⁷⁰ În 1847 magistratul din Miercurea-Ciuc a alocat o sumă - de altfel destul de mică - pentru construirea „băii” lângă izvorul de apă minerală.⁷¹ În a doua jumătate a secolului importanța acestor stațiuni și locuri de recreere a crescut odată cu generalizarea modului de viață urban. Lângă orașe s-au dezvoltat mici stațiuni, care serveau la odihna și distracția orășenilor la sfârșitul săptămânii sau în timp de vară, astfel de stațiuni fiind Șugaș (Sugás) lângă Sf. Gheorghe, Jigodin (Zsögöd) lângă Miercurea-Ciuc, Szelyke lângă Odorheiu Secuiesc, unde au fost amenajate băi, bazine și au fost construite vile. Localitățile cu potențial economic și mai redus n-au putut să valorifice nici această conjunctură. În anii '70 s-a dat o luptă între județul Odorhei și Vlăhița pentru administrarea băii Homorod. Stațiunea era în proprietatea localității Vlăhița, care însă n-avea bani s-o amenajeze după noile cerințe, deși era sursa principală de venit pentru localitate.

Prefectul județului a argumentat pentru preluarea dreptului de administrare de către județ pentru că - spunea el - stațiunea e într-o stare de paragină, Vlăhița n-a angajat medic de stațiune, n-a analizat apa din punct de vedere chimic, n-a avut grijă de curățenia apei potabile și a băii, condițiile de cazare fiind de asemenea mizerabile, fiindcă „comunitatea nu este în stare atât datorită potențialului intelectual cât și economic să amenajeze băile Homorod potrivit cerințelor epocii, ale legilor și ale publicului”⁷². Răspunsul dat de ministerul de interne a fost însă negativ: nici o comunitate nu poate să fie obligată să renunțe la proprietatea ei.

Schimbările petrecute în prima jumătate a secolului au contribuit la schimbarea aspectului acestor localități, dar aceste schimbări n-au fost spectaculoase, constituiau numai un prim pas pe calea urbanizării. Multe dintre localitățile studiate au pășit în epoca dualistă cu aspectul modest de târgușor de provincie sau chiar de sat. Balázs ORBÁN a cutreierat zona în anii '60 ai secolului trecut și a înregistrat această stare tranzitorie înainte de 1867.

Balázs ORBÁN nota că în 1773 cu ocazia vizitei împăratului Iosif al II-lea la Tg. Mureș abia erau case cu etaj în oraș, dar la mijlocul secolului al 19-lea erau foarte multe astfel de case, deși - admite și el - casele cu parter sunt dominante și sunt foarte numeroase chiar și în piața centrală și pe arterele principale ale orașului. Unele străzi din perioada principatului au dispărut între timp, dar s-au înființat noi străzi pe locul unor câmpuri (**Dinnyeföld, Borjúmező, Újváros**).⁷³ Dacă ne uităm la vederea pieții din Tg. Mureș la mijlocul secolului trecut observăm o fază de trecere: peste jumătate din case au un singur nivel, dar deja și-au făcut apariția casele solide din piatră cu etaj și exista chiar un părculeț mic la mijloc. În anii '40 ai secolului trecut la mijlocul pieții era vechea primărie înconjurată de șoproane și magazine urâte, iar terenul era mlăștinos. În 1848 comandantul trupelor austriece GEDEON după ocuparea orașului a ars clădirea, a demolat-o și a ordonat ca molozul să fie folosit la umplerea mocirlei.⁷⁴ Despre piața

din Tg. Mureș Balázs ORBÁN nota că este nu numai una din cele mai mari din Transilvania, dar și cea mai frumoasă. La mijlocul secolului trecut după model londonez - scria autorul - s-au plantat arbori, pe alee este muzică, se vinde înghețată, fiind locul preferat de plimbare a târgu-mureșenilor. Lângă alee sunt case, care ar constitui și podoaba unor orașe mai mari, ca sala Apollo, casele GÖRÖG, HENTER, PETRÁSKÓ etc.⁷⁵

Piața centrală din Odorhei era după aprecierea lui Balázs ORBÁN una din cele mai frumoase din Transilvania, „păcat - scria el - că primăria construită acolo este fragmentată de șoproanele cizmarilor și tăbăcarilor”. În piața de sus lângă biserica reformată într-o parte era sediul scaunului „vechi și fără gust”, iar pe partea cealaltă clădirea frumoasă a colegiului reformat. Târgul avea două străzi principale: strada Botos, care ducea din piață înspre vest și strada BETHLEN, care se alungea spre est. Ultima a fost numită și strada Darabont, pentru că aici locuiau odinioară dărăbanții din cetate. Despre strada Botos scria Balázs ORBÁN că este o stradă lată și frumoasă, așa încât ar fi spre mândria oricărui oraș mare, aici ridicându-se printre case mici și cu aspect rural și multe case frumoase cu etaj.⁷⁶

La Tg. Secuiesc Balázs ORBÁN prezenta structura interesantă a „curților”, care pe atunci existau peste tot în localitate, nu numai în jurul pieții centrale. În ulicioare erau case cu parter, dar găsea peste tot curățenie, ordine și „semne ale bunăstării”. Piața centrală era înconjurată cu câteva case frumoase cu etaj, iar în partea vestică în „strada nouă” erau casele frumoase ale ofițerilor fostului regiment de graniță.⁷⁷

Despre Sf. Gheorghe el nota că are una din piețele cele mai largi din Transilvania, chiar mai mare decât cea din Cluj. În jurul pieții au fost construite câteva clădiri impozante, printre care el amintește sediul scaunului, spitalul „ca un palat”, primăria construită între 1854-56 găzduind un cazinou, sală de baluri și mai multe magazine, casele ofițerilor regimentului de graniță și „Bazarul” în construcție.⁷⁸

Despre Miercurea-Ciuc scria: cel care se așteaptă să găsească un orașel dichisit când intră în singurul oraș dintr-un ținut având 111.000 de locuitori va avea o decepție, „Miercurea-Ciuc este o localitate atât de mică și prăpădită, încât există nenumărate sate din Ciuc care sunt mai mari și au aspect mai urban”.⁷⁹ Miercurea-Ciuc a fost constituit din două străzi perpendiculare. La capătul din sud se află cetatea și în jur câteva clădiri ale fostului regiment grăniceresc, „în rest sunt numai case mici de lemn, acoperite cu scânduri, câteva magazine mici și nepretențioase, și numai câteva firme de meșteșugari, brutari și multitudinea cârciumelor ne fac să bănuim că suntem în oraș”.⁸⁰

La Gheorgheni aprecia că „piața este una din cele mai frumoase”.⁸¹ La Cristuru Secuiesc el observa că în piața centrală „mai nou s-au construit câteva case frumoase cu etaj”.⁸² În 1848 Vințul de Sus a fost incendiat. După un martor ocular nu se mai putea recunoaște nici locul străzilor, și mai puțin cel al caselor, deoarece erau construite din lemn și s-au ars până-n temelii.⁸³ Balázs ORBÁN nota că într-un deceniu s-au construit mai multe case și restaurante, de-a lungul străzilor largi sunt case cu parter, dar ordonate și cu aspect plăcut, iar la mijloc era o piață largă cu sediul scaunului și biserica catolică, deci „mai mulți factori conlucrează ca Vințul de Sus ... să aibă un aspect urban”.⁸⁴ Miercurea Nirajului era o localitate cu aspect rural, cum remarcă și Balázs ORBÁN, astfel „că trebuie să știm că e oraș, când intrăm, pentru că altfel n-am ghici niciodată”. Având în vedere așezarea sa favorabilă în centrul văii Nirajului se mira și Balázs ORBÁN în secolul trecut cum de nu s-a dezvoltat mai intens. În 1870 avea doar 423 locuitori, în localitate nu exista nici o clădire de piatră sau cu etaj, ci numai case de lemn și în piață numai două magazine, care n-au dat deloc un aer urban localității.⁸⁵ Vlăhița era compus din două sate - cum descria și Balázs ORBÁN - cu case strâns grupate în valea pârâurilor Homorod și Vârghiș, cu case de lemn și acoperiș înalt de șindrilă.⁸⁶ La Ilieni el spunea că „orașul și satul împreună formează o localitate așa de neînsem-

nată, încât localități mai mari și cu aspect mai urban există destule în Trei Scaune”⁸⁷.

Din descrierile lui Balázs ORBÁN reiese că la începutul perioadei dualiste aspect urban într-o măsură mai mare sau mai mică aveau Tg. Mureș, Tg. Secuiesc, Odorheiu Secuiesc, Sf. Gheorghe și Gheorgheni, și parțial Cristuru Secuiesc, iar restul localităților nu s-au deosebit - sau numai într-o măsură mică - de sate. Aspectul urban era o manifestare, deci, a nivelului general de dezvoltare al localităților, nu întâmplător cele cu funcții multiple și cu o economie mai dezvoltată au avut și aspect mai urban. Perioada cea mai dinamică a fost însă epoca dualismului, mai ales ultimele trei decenii înaintea izbucnirii primului război mondial. Atunci au început cu adevărat lucrările de sistematizare, au fost pavate și asfaltate străzile, au fost amenajate trotuare, au apărut străzi noi, au fost plantați copaci, au fost create parcuri, au fost luate tot mai mult în considerație cerințele igienice, a fost reglementată curățenia străzilor și a locurilor publice, au fost construite abatoare, băi publice, au fost făcute lucrări de asanare și de regularizare a râurilor, construite noi poduri, s-a extins iluminatul străzilor, iar la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru au apărut și uzinele comunale, au fost introduse curentul electric, apa și canalizarea.

În primii ani ai perioadei importanța cea mai mare a fost acordată poate pavării și iluminării străzilor, care erau privite ca semne ale noii civilizații urbane. În 1871 pentru pavarea și întreținerea străzilor la Tg. Mureș au fost cheltuiți peste 14 mii florini din casa orașului, dintre care 8794 florini pentru lucrările de terasament și pavare, 1108 florini pentru întreținerea drumurilor și 1447 pentru curățirea străzilor. Pentru întreținere și curățenie erau angajați mai mulți muncitori și ținute animale de tracțiune.⁸⁸ În 1873 au fost cheltuiți peste 18 mii florini pentru pavarea și sistematizarea străzilor și 1700 florini pentru curățirea lor, a fost desecat un lac, din străzi au fost pavate suprafețe de 5090 stânjeni² și sistematizate 546 stânjeni.⁸⁹ În 1872 magistratul din Odorheiu Secuiesc a fost criticat în

ziarul local că astupă găurile pe strada asfaltată cu pietriș, în loc de o reparație radicală.⁹⁰ În 1873 magistratul din Odorheiu Secuiesc a încheiat un contract pentru măsurarea intravilanului cu un inginer.⁹¹ În 1875 s-a hotărât de către magistratul din Sf. Gheorghe că deoarece străzile “fiind foarte importante” dar complet neglijate și aproape impracticabile este necesară repararea și pavarea lor, unul din consilieri fiind însărcinat cu aceasta.⁹² În 1912 magistratul a hotărât ca lângă toate străzile orașului să fie construite trotuare, iar străzile să aibă o lățime minimă de 5 m, cele principale să fie din beton, cele cu circulație mai puțină de asfalt, iar la periferie să fie pavate.⁹³ La Tg. Mureș înainte de primul război mondial toate străzile principale au fost asfaltate, iar în suburbii peste tot măcar trotuarele au fost pavate cu granit. La Cristuru Secuiesc în 1912 a apărut trotuarul asfaltat.⁹⁴

În 1908 numărul străzilor asfaltate la Tg. Mureș era de 12 (peste 34 mii m²), iar cel al trotuarelor de 84 (41,5 mii m²); la Tg. Secuiesc 19 străzi (23 mii m²) și 20 de trotuare erau asfaltate (9,7 mii m²); la Sf. Gheorghe existau 61 de străzi pavate stil macadam (36,9 m²) și 61 trotuare (12,2 m²); la Odorheiu Secuiesc erau pavate 35 de străzi (91,6 mii m²) și 15 trotuare (11,6 mii m²), iar la Miercurea-Ciuc numai 7 trotuare (8,9 mii m²) au fost pavate. Numărul parcurilor publice era: la Tg. Mureș 2 pe o suprafață de 14,4 hectare, la Gheorgheni 2 pe o suprafață de 0,3 hectare, la Tg. Secuiesc 2 (2,3 ha), la Sf. Gheorghe 4 (4,2 ha) și la Odorheiu Secuiesc 1 (2,9 ha).⁹⁵

În 1876 magistratul din Tg. Mureș a cerut aprobarea de la ministerul de interne pentru luarea unui împrumut de 100.000 florini pentru construirea digurilor și regularea Mureșului.⁹⁶ În „era BERNÁDY” toate podurile de pe Mureș au fost reînnoite și reconstruite din piatră. La sfârșitul secolului trecut a fost regulat și Oltul lângă Miercurea-Ciuc.⁹⁷ În 1905 a fost construit noul pod pe Olt la Sf. Gheorghe.

În 1874 a fost construit la Odorheiu Secuiesc abatorul nou, dat în arendă asociației măcelarilor. Spre indignarea cetățenilor magistratul a interzis tăierea animalelor în afara abatorului,

răspunzând la acuze că locuitorii „în viitor trebuie să se obișnuiască cu ordinea și curățenia, ei cu chiu și cu vai s-ar obișnui și cu acestea, numai să nu trebuiască să plătească taxa minimă stabilită”⁹⁸. În 1898 în ziarul local se cerea construirea unui nou abator și a unei primării.⁹⁹ Într-un articol de fond în același an se scria că condițiile igienice de la abatorul vechi sunt mizerabile, nu există o fântână în oraș în care n-ar exista pericolul că apa ar fi infectată, în piața centrală sunt clădiri în stare precară, iluminatul public este nesatisfăcător, în oraș nu există parc, teren de joacă, bazin de înot, baie cu aburi, *Redout*, teatru, iar primăria, abatorul și iluminatul public nu mai corespund cerințelor vremii.¹⁰⁰ Abatorul din Tg. Secuiesc a fost construit în 1884. În 1904 a fost dat în funcțiune și abatorul modern din Tg. Mureș, iar în 1905 cel din Sf. Gheorghe, în 1906 cel din Miercurea-Ciuc.¹⁰¹ În orașe au fost construite și băi publice, la Tg. Mureș existând chiar două, dintre care una în stil neobaroc. La Sf. Gheorghe baia cu aburi a fost construită în 1905. Băile reci și calde funcționau aici ca o uzină comunală. La Tg. Secuiesc în proprietatea orașului era și hotelul împreună cu *Redout*, construit în 1904 în valoare de aproape 200 mii florini.¹⁰²

Deși n-a avut dimensiunile din orașele mai mari, dar a apărut și la Tg. Mureș nevoia reglementării prostituției. În 1815 s-a hotărât ca prostituatele să fie mutate în afara orașului, „deoarece în nici un oraș bine rânduit... (ele) nu locuiesc printre cetățenii onorabili”¹⁰³. Autoritățile s-au confruntat și mai târziu cu această problemă. În 1868 magistratul a cerut asistență poliției ca să îndepărteze prostituatele din casa unui cetățean dintr-o stradă principală care „au perturbat liniștea orașului”¹⁰⁴.

Ținea de modernizare și urbanizare și introducerea iluminatului public. În 1847 la Tg. Secuiesc s-a renunțat la demolarea prăvăliilor comunale, fiindcă banii din casa alodială trebuiau alocați pentru iluminatul localității pentru care au primit ordin gubernial în 1846.¹⁰⁵ La Tg. Mureș în 1861 s-a ținut licitație pentru iluminatul orașului, dar nimeni n-a vrut să preia iluminatul cu 79 lămpi de ulei pentru suma oferită de oraș

de 2300 florini, ci numai pentru 2700 florini.¹⁰⁶ În 1868 existau deja 120 felinare și s-a introdus iluminatul și primăvara și vara; înainte între mai și august străzile nu erau luminate.¹⁰⁷ La Miercurea-Ciuc iluminatul public a fost introdus în 1873, când primarul a cumpărat din donații 30 de felinare, iar negustorul de origine armeană, Lukács SZÁVA, a donat 10 q petrol, care a fost de ajuns pentru un an întreg. Primarul propunea în 1874 că de pe statul de funcții cei doi ajutoari de polițiști - care după părerea lui sunt de prisos, deoarece jandarmeria menține liniștea publică -, ar putea fi tăiați și din fondul de salarii ar putea să fie asigurat iluminatul public în continuare și să fie angajat un om de serviciu, care ar aprinde și ar stinge lămpile.¹⁰⁸ În 1875 a fost introdus și la Cristuru Secuiesc iluminatul străzilor cu 5-10 lămpi de petrol, deocamdată numai în timp de iarnă între orele 17-22.¹⁰⁹ Odată cu introducerea curentului electric la începutul secolului XX se va trece și în aceste localități la iluminatul public cu becuri electrice.

În epoca dualistă și mai ales în ultimele trei decenii înainte de primul război mondial s-a format aspectul cunoscut și astăzi al orașelor (în măsura în care ele au rămas după „sistemizarea” de dinainte de 1989). Atunci au fost construite clădirile publice impozante în stil eclectic, care au dominat peisajul citadin. În primii ani clădirile au fost de dimensiuni mai mici, dar cum ne apropiem de sfârșitul secolului ele au devenit tot mai mari. Deseori construcția lor era legată de scandaluri, corupție, delapidare etc. Un astfel de scandal a fost cel legat de construirea primăriei din Miercurea-Ciuc terminată în 1872, când orașul a fost dat în judecată de întreprinzătorul local Dávid MÁNYA.¹¹⁰ Este interesantă argumentația magistratului de ce au construit o primărie așa de mare: aceasta este utilă, deoarece altfel nu se găsea un sediu potrivit judecătorei, pe deasupra este și „podoaba” orașului. Ei au scris: „deși orașul are o vechime de secole ca oraș privilegiat, totuși n-a avut niciodată o primărie potrivită cu cerințele epocii, în schimb a avut o dugheană de lemn în prag de prăbușire; dar cu scurgerea timpului condițiile au

evoluat într-atât că cerințele față de un oraș sunt mai mari decât față de comune, așa că a fost o cerință imperioasă construirea unei primării potrivită cu epoca¹¹¹. Miercurea-Ciuc a avut dintre toate orașele ritmul de dezvoltare cel mai intens după ce a devenit reședință de județ și toate insițiile s-au mutat aici de la Șumuleu sau au fost înființate direct aici. Casele numeroșilor funcționari care s-au stabilit atunci în oraș în ultimele două decenii ale secolului au constituit un mic cartier, numit și „cartierul funcționarilor”. În afară de primărie și celelalte instituții au primit sedii la Miercurea-Ciuc: în 1888 a fost construită prefectura, în 1908 Palatul poștei, între 1911-13 clădirea nouă a gimnaziului catolic. În 1910 a fost instituit și oficiul de ingineri (arhitectură) al orașului.¹¹² În 1912 Gusztáv THIRRING scria că în ultimii 20 de ani “clădirile de piatră asemănătoare unor palate i-au conferit (orașului) un aspect complet urban, iar burghezia se întrece în adaptarea cât mai rapidă a cuceririlor civilizației”¹¹³. La Sf. Gheorghe construcțiile publice după revoluția de la 1848 au început cu spitalul construit între 1852-54, urmat de primărie între 1854-56, în care era o sală de bal, amenajată mai târziu definitiv în sală de teatru, parterul era ocupat de diferite magazine, iar birourile au fost închiriate oficiului financiar și oficiului de telegrafie. În 1874 a fost terminată și clădirea Bazarului, dar contrar planurilor inițiale - conform cărora clădirea trebuia să devină loc de desfacere a mărfurilor pentru meșteșugarii și negustorii locali - a fost amenajată aici școala de fete. În 1874 magistratul scria mândru că în decurs de 20 ani au ridicat veniturile orașului de la 3.000 la 22.000 florini, iar valoarea imobilelor a depășit 112.000 florini. Ei au administrat așa de bine averea orașului, încât „nu se poate mândri nici un oraș de dimensiuni asemănătoare” cu asemenea realizări.¹¹⁴ Clădirea colegiului reformat a fost ridicată în două etape: între 1870-76 și 1891-92. În 1893 a fost deschis și orfelinatul de băieți în clădirea sa impozantă. Amenajarea parcului din Sf. Gheorghe a început în 1880, când au fost făcute lucrările de terasament pentru cele două alei și au fost plantați aici castanii. În 1893 au

fost plantați copaci și în partea de jos a parcului.¹¹⁵ La Odorheiu Secuiesc cele mai importante clădiri publice din această perioadă au fost Liceul real (1891), Gimnaziul catolic (1893), clădirea prefecturii în stil eclectic (1896).

La Tg. Mureș au fost, de asemenea, construite în ultimele decenii ale secolului mai multe clădiri publice: Oficiul financiar, sediile Asociației măcelarilor (1888) și cizmarilor (1896), poșta centrală, Banca austro-ungară (1900), Muzeul industrial (1891-93), Cazarma (1896), cele două spitale militare (1896), mănăstirea franciscană (1893), școala reformată de fete (1890-92), sinagoga (1899-1900) etc.¹¹⁶ Orașul a cunoscut cea mai spectaculoasă dezvoltare din punct de vedere urbanistic, mai ales în era BERNÁDY. György BERNÁDY a fost primarul orașului înainte de primul război mondial, între 1902-1913, și prin activitatea sa energetică și planurile grandioase a schimbat aspectul orașului. La sfârșitul secolului trecut mai erau în piața centrală clădiri acoperite cu șindrilă, iar în străzile mai lăturalnice case acoperite cu paie, în jurul anului 1900 numai piața centrală, câteva străzi și trotuare erau pavate.¹¹⁷ Lajos KELEMEN scria în memoriile lui că la sfârșitul deceniului al 9-lea al secolului trecut strada **Szántó** (Plugarilor), unde au stat părinții lui, era locuită în proporție de 80-85% de agricultori, iar 3/4 din case aveau acoperiș de paie. În caz de ploaie din strada vecină se scurgea apa, iar pietrele și mizeriile barau și strada vecină. Lângă calea ferată nu era încă stradă, existau doar câteva case, în rest erau depozitate gunoaie, iar în piața centrală, vizavi de primărie, pe latura vestică exista numai o singură clădire cu etaj, sala Apollo.¹¹⁸

În timpul lui BERNÁDY a fost sistematizat orașul, au fost deschise 140 de străzi noi, atunci a fost construit „Cartierul funcționarilor”; au fost amenajate mai multe parcuri, au fost plantați arbori pe lângă străzi, au fost asfaltate străzile și trotuarele (au existat trotuare asfaltate de 138.451 m²), în 1914 după Budapesta Tg. Mureș a avut cele mai multe străzi asfaltate.¹¹⁹ Atunci au fost construite majoritatea uzinelor comunale: uzina electrică, de gaz, hidrocentrala pe Mureș, a

fost construit abatorul modern, noua fabrică de cărămidă, noua uzină de apă, turbina, digurile și a fost realizată canalizarea.¹²⁰ Au fost reconstruite toate podurile de pe Mureș, în locul celor vechi, de lemn au fost ridicate poduri de piatră. În era lui BERNÁDY au luat avânt și construcțiile particulare, în 1910 existau la Tg. Mureș 3233 case particulare. Atunci au fost construite și cele mai grandioase clădiri publice, printre care 5 școli elementare, Școala Secundară de Băieți și de Fete, Școala Comercială, Școala de Muzică, Școala Reală Militară, Gimnaziul Catolic, Colegiul Reformat, orfelinatul, Palatul Fondului de Pensii, sediul Camerei de Comerț și Industrie etc.¹²¹ Cele mai impozante au fost neîndoielnic primăria (1906-07) și Palatul culturii (1911-13) construite după planurile arhitecților din Budapesta Marcell KOMOR și Vilmos JAKAB în *Jugendstil*. Palatul culturii este ornamentat cu frescele lui Aladár KÖRÖSFŐI KRIESCH și cu vitralii făcute de Miksa ROTH după desenele lui Ede TOROCZKAI WIGAND și Sándor NAGY, cu toții reprezentanți de seamă ai curentului *Jugendstil*. Palatul culturii găzduia două săli de concert, cea mare cu o orgă valoroasă, „sala oglinzilor” pentru recepții și baluri, școli de muzică și de limbi, muzeu de artă, artă aplicată și de etnografie, mai târziu și de istorie, bibliotecă, iar ulterior a fost amenajată și sală de cinematograf. Ansamblul arhitectural foarte valoros trebuia completat cu o a treia clădire, care încheia piața, sediul prefecturii, dar aceasta n-a fost construită din cauza izbucnirii războiului.¹²² Prin aceste construcții și intense preocupări pentru urbanistică și sistematizare BERNÁDY a reușit să transforme orașul dintr-un orașel de provincie într-un oraș modern, demn ca aspect de statutul de centru regional. Activitatea sa a fost printre cele mai intense și de mai mare anvergură pe plan național, Tg. Mureș a devenit aproape un oraș model ilustrând preocupările moderne pentru urbanism, înaintând și în ierarhia orașelor din Ungaria în ceea ce privește gradul de urbanizare.

Cele mai multe clădiri publice în aceste orașe - și nu numai aici - au fost construite în stil eclectic. Am văzut că la Tg. Mureș și-a făcut

apariția și stilul modern, răspândit în Monarhie la începutul secolului, *Jugendstil*. La Tg. Mureș, de pildă, în afară de primărie și Palatul culturii au mai fost construite în acest stil noua clădire a Colegiului Reformat, Gimnaziul Catolic, uzina de apă, Școala Reală Militară, orfelinatul, Școala Secundară de Băieți și de Fete, abatorul, Școala Industrială, Școala Comercială, sediul cursului administrativ, Banca Agricolă, Camera de Comerț și Industrie (după planul arhitectului Ede T. WIGAND), poliția etc., toate construite în primii ani ai secolului nostru, înainte de izbucnirea primului război mondial.¹²³ Câteva clădiri în *Jugendstil* au fost construite și în celelalte orașe, astfel în Odorheiu Secuiesc noile clădiri ale Gimnaziului Catolic (terminată în 1911) și Colegiului Reformat (terminată în 1912), la Miercurea-Ciuc Gimnaziul Catolic (terminată în 1913). În Sf. Gheorghe o pagină interesantă în arhitectura orașului constituie clădirile proiectate de Károly KÓS, tot într-o variantă a *Jugendstilului*. Cea mai impozantă dintre ele este clădirea Muzeului Național Secuiesc, terminată în 1913, alături de care Kós a mai proiectat clădirea școlii elementare reformate, Liceul Textil de astăzi, spitalul nou (de atunci), câteva case particulare etc.

După aceste descrieri să vedem și ce ne spun cifrele statistice. Numărul mediu al locuitorilor dintr-o casă poate și el să fie un indiciu al gradului de urbanizare. În 1785 cu ocazia primului recensământ în locurile taxaliste erau 6,19 de locuitori într-o casă, iar în târguri 6,92, dar știm că din recensământ lipsesc grănicerii, deci datele sunt lacunare pentru majoritatea locurilor taxaliste. Oricum media cea mai mare s-a înregistrat la Tg. Mureș, unde erau în medie 7,10 locuitori într-o casă.¹²⁴ Date mai sigure avem numai începând cu mijlocul secolului al XIX-lea. În 1857 în orașe erau 5,86 locuitori într-o casă, iar în localitățile „decăzute” 4,49, media pe provincie fiind de 4,80. Media cea mai mare s-a înregistrat și de data aceasta la Tg. Mureș, unde locuiau 7,65 locuitori într-o casă. Într-un apartament la Sf. Gheorghe trăiau în medie 3,86 locuitori, iar în Tg. Mureș 5,74, restul orașelor încadrându-se între aceste două valori, numai printre localitățile

„decăzute” găsim medii și mai mici (3,50 la Vlăhița, 3,79 la Vințul de Sus). În orașe erau în medie 1,24 de apartamente într-o casă: la Sf. Gheorghe 1,39, la Tg. Mureș 1,33, la Odorheiu Secuiesc 1,32, dar la Miercurea-Ciuc și Tg. Secuiesc 1, la fel ca în majoritatea târgurilor cu caracter rural.¹²⁵

În 1870 media locuitorilor dintr-o casă era de 6,52 în orașele secuiești, față de 4,92 din Transilvania, această medie rămânând constantă până la 1900. În orașe în 1870 5,51% din clădiri aveau etaj, iar 4,83% din construcții erau clădiri publice, ceea ce arată că încet s-a schimbat aspectul acestor localități, care până atunci aveau mai mult un aspect rural. Ponderea clădirilor publice era cea mai mare la Tg. Mureș (6,05%), Miercurea-Ciuc (5,88%) și Odorheiu Secuiesc (5,10%), cea mai mică la Sf. Gheorghe (3,58%) și târgurile care vor pierde statutul urban (de ex. la Ilieni 2,29%, la Vlăhița 3,49%), în Transilvania ea fiind de 2,54%. Aspectul urban este determinat într-o măsură importantă și de ponderea clădirilor cu etaj, care în Transilvania era doar de 0,80%. În număr absolut cele mai multe case cu etaj erau la Tg. Mureș (99), Odorheiu Secuiesc (74) și Tg. Secuiesc (73), calculat în procente ordinea ierarhică se schimbă: pe primul loc se situa Odorheiu Secuiesc (12,19%), urmat de Tg. Secuiesc (7,19%) și Tg. Mureș (6,62%); la Sf. Gheorghe 2,76% din case aveau etaj, la Miercurea-Ciuc 2,58%, iar în restul localităților mai puțin de 1% (de ex. Ilieni 0%, Vlăhița 0,11%, Brețcu 0,19%), ceea ce în ultimă instanță coincide cu descrierile deja amintite. Dacă în Ungaria peste 10% din casele orașenești erau cu etaj acest procent în Secuime era doar de 4,48% (luând în calcul toate foste locuri taxaliste, deci târgurile care își vor pierde statutul urban). Numărul camerelor dintr-o casă se mișca în general în jur de 1,5, fiind mai mic în localitățile cu aspect rural și cel mai mare la Tg. Mureș (3,13) și Odorheiu Secuiesc (2,80). Numărul locuitorilor dintr-o casă era cel mai ridicat la Tg. Mureș (9,08), Odorheiu Secuiesc (7,59) și Tg. Secuiesc (6,49), în restul localităților era sub 5, în Ilieni chiar 3,13.¹²⁶ Referitor la confortul locuințelor, deși acesta s-a îmbunătățit continuu, înainte de

primul război mondial în afară de o pătură foarte subțire majoritatea cetățenilor locuiau în condiții destul de modeste, în medie o familie avea în jur de 1,5 camere. Unele categorii, cum am văzut cazul muncitorilor industriali din Tg. Mureș, trăiau în condiții mizere. În 1900 la Miercurea-Ciuc din 541 case doar 5 aveau baie.¹²⁷

În 1908 la Tg. Mureș din cele 217 construcții ridicate în anul respectiv 8,75% erau cu etaj, la Miercurea-Ciuc din 28 10,71%, la Gheorgheni din 60 3,33%, la Tg. Secuiesc din 20 11,11%, la Odorheiu Secuiesc din 46 numai 2,47%, iar la Sf. Gheorghe din 41 de clădiri nici una nu avea etaj.¹²⁸ În 1910 în Transilvania locuiau în medie 4,8 persoane într-o casă, în Ungaria 5,9, dar media era mult mai mare în orașe: de 12,7, cea mai mare fiind la Budapesta (44,1) și Bratislava (22,9). Dintre orașele studiate deși au depășit cu puțin media din comitate erau departe de media orașelor din Ungaria. La Miercurea-Ciuc erau 8,15 locuitori într-o casă, la Tg. Mureș 7,89, la Odorheiu Secuiesc 6,75, la Gheorgheni 6,65, la Sf. Gheorghe și Tg. Secuiesc 5,80, în restul localităților s-au înregistrat valori care erau în jurul sau chiar sub media din provincie. În orașele din Ungaria 46,2% din clădiri erau construite fie din cărămidă, fie din piatră și 59,1% erau acoperite cu țiglă. Aceste cifre au fost parțial atinse doar de Tg. Mureș, unde 64,64% din case erau din cărămidă sau piatră, dar numai 33,18% erau acoperite cu țiglă, 65,48% fiind cu șindrilă. În rest ponderea caselor din cărămidă sau piatră era cea mai mare la Miercurea-Ciuc (35,46%), Odorheiu Secuiesc (30,83%) și Tg. Secuiesc (26,81%), la Sf. Gheorghe era 22,72%, la Gheorgheni 16,28%, în rest era sub 20%, adică media din Transilvania, la Miercurea Nirajului era de 6,14%, majoritatea covârșitoare a caselor fiind din lemn chiar și în orașe. Acoperiș de țiglă găsim în procent mai mare: mai ales la Cristuru Secuiesc (67,88%) și Miercurea-Ciuc (64,31%), la Odorheiu Secuiesc era 41,09%, la Sf. Gheorghe 40,61%, la Tg. Secuiesc (29,67%), ponderea caselor acoperite cu șindrilă fiind foarte mare.¹²⁹ Aici în general nu putem să constatăm diferențe atât de pronunțate între cele două cate-

gorii de localități. Din aceste cifre rezultă că la începutul perioadei dualiste localitățile cu aspectul cel mai urban erau Tg. Mureș, Odorheiu Secuiesc și Tg. Secuiesc, dintre ele Tg. Mureș s-a dezvoltat cel mai dinamic, având indicii mai apropiați de media orașelor din Ungaria. Dintre celelalte două orașe Odorheiu Secuiesc este cea care se va dezvolta mai dinamic, Tg. Secuiesc își păstrează aerul de târg cu structura sa interesantă și cu majoritatea caselor construite din lemn. În schimb, Miercurea-Ciuc are un ritm de dezvoltare susținut după ce ajunge reședință de județ. De asemenea, trebuie remarcat că se constată o diferență semnificativă între cele două categorii de localități: orașele și localitățile care și-au pierdut statutul urban, din ultima categorie numai Cristuru Secuiesc are indicatori mai buni, în rest aspectul lor, construcțiile nu se deosebesc de cea din restul comunelor.

Orașele moderne sunt de neînchipuit fără existența serviciilor comunale, care au fost introduse aici treptat începând cu sfârșitul secolului trecut, dar mai ales la începutul secolului nostru. În această perioadă existența lor este și un important indiciu al gradului de urbanizare al localităților. Prima uzină de apă a fost dată în funcțiune la Cluj în 1887, iar în anii următori au apărut uzine de apă în alte 10 orașe. Lumina electrică a fost introdusă prima dată la Timișoara în 1884. În Transilvania propriu-zisă prima uzină electrică a fost construită la Turda în 1902, iar înainte de 1910 în alte 9 orașe.¹³⁰ Înainte de izbucnirea primului război mondial lumina a fost introdusă în 20 de orașe, practic în toate orașele mai importante din Transilvania.¹³¹ La Tg. Mureș curentul electric a fost introdus în 1899, de la 1 noiembrie curentul a fost folosit și la iluminatul străzilor. Prima uzină care a folosit curent electric a fost fabrica de cherestea a lui Mendel FARKAS, lângă care a funcționat prima uzină electrică. Ea a fost depășită de cerințe deja în 1902. În 1907 orașul a cumpărat uzina electrică și a lărgit-o, dar au crescut și cerințele, curentul electric era folosit pe scară tot mai largă în industrie, în 1908 fiind în funcțiune deja 29 de motoare electrice. În 1910 a fost aprobat planul noii uzine electrice,

pentru construcția căreia orașul a luat un împrumut de 1 milion de coroane. În 1912 lungimea rețelei electrice era de peste 50 km.¹³² Uzina de apă construită în 1908 n-a putut să satisfacă cerințele crescânde ale orașului, de aceea în 1912 a fost proiectată construcția unei noi uzine. În 1909 lungimea conductelor de apă a fost de 38 km, numărul fântânilor publice de 30, iar randamentul zilnic al uzinei de apă era de 750-900 m³. În 1912 lungimea conductelor era deja de circa 46 km. Lucrările de canalizare s-au desfășurat între 1908-1911. Pentru construcția uzinei de apă au fost cheltuite aproape 2 milioane de coroane, iar pentru canalizare peste 3 milioane coroane.¹³³ După marea inundație din 1912 au fost construite noi diguri, a fost regulat pârâului Poklos și a fost construită o hidrocentrală pe Mureș, care producea curent electric, prevenind totodată inundațiile. Hidrocentrala construită de fabrica GANZ din Budapesta a fost dată în funcțiune în 1914 și acoperea integral cerințele orașului cu curent.¹³⁴ La Sf. Gheorghe construcția instalației de apă a început în 1899. În 1912 orașul a vrut să cumpere uzina de apă pentru care a cerut un împrumut de 200.000 coroane. Lumina electrică a fost introdusă în 1907, când străzile au fost iluminate cu 200 de becuri.¹³⁵ La Miercurea-Ciuc lumina electrică a fost introdusă în 1911, când existau 6 km linie principală și 15 km linii de stradă,¹³⁶ tot atunci începuse și canalizarea și existau planuri pentru introducerea apei, asfaltarea străzilor, extinderea rețelei de curent.¹³⁷ La Gheorgheni uzina electrică a fost construită în 1903; electricitatea a fost introdusă înainte de primul război mondial, în 1908, și în Odorheiu Secuiesc.¹³⁸ Printre planurile de viitor figurau în 1908 la Gheorgheni sistematizarea orașului, introducerea apei și canalizarea, precum și construirea unei primării și a unui spital. În localitățile care au pierdut statutul urban au lipsit serviciile comunale, o oarecare excepție a constituit și de data aceasta Cristuru Secuiesc, unde în 1913 a fost introdusă canalizarea pe strada principală, dar curentul electric a fost introdus și aici abia în perioada interbelică.¹³⁹ Înainte de primul război mondial, în 1908, curent electric

exista în 4 dintre cele 6 orașe: la Tg. Mureș lungimea rețelei era de peste 39 km, numărul străzilor iluminate electric era de 74, iar al becurilor pe teren public de 576, la Sf. Gheorghe lungimea rețelei avea peste 15 km, numărul străzilor iluminate era de 33, iar cel al becurilor 268, la Gheorgheni rețeaua era de 8 km, iar numărul becurilor de 107, la Odorheiu Secuiesc rețeaua era de peste 4 km, numărul străzilor iluminate de 28, iar al becurilor de 268.¹⁴⁰ Uzină de apă exista doar la Tg. Mureș și Sf. Gheorghe, iar planul era făcut și la Tg. Secuiesc, canalizarea era făcută la Tg. Mureș pe 28,5 km și începută la Miercurea-Ciuc (0,62 km).¹⁴¹ Salubritatea publică era asigurată în 1908 de uzine la Tg. Mureș, Sf. Gheorghe și Odorheiu Secuiesc, în celelalte localități curățirea spațiilor publice era făcută în continuare de locuitori. La Tg. Mureș personalul format din 18 muncitori avea 2 cisterne de stropit strada, 5 care pentru căratul gunoaielor și 1 mașină de măturat, la Sf. Gheorghe existau 10 muncitori, 1 cisternă și 2 care, la Odorheiu Secuiesc 9 muncitori și 3 care.¹⁴³

Secolul al XIX-lea, dar mai ales ultimele trei decenii înainte de primul război mondial au constituit o perioadă hotărâtoare în ceea ce privește urbanizarea acestor localități. Aceasta se poate observa și în schimbările aspectului așezărilor și pătrunderea noilor cuceriri ale civilizației. În prima jumătate a secolului al XIX-lea structura acestor localități poartă încă adânc amprenta funcției de târg. Preocupări pentru sistematizare, igienă publică găsim tot mai des, mai ales în Tg. Mureș. Acum a început și șirul construcțiilor publice, dar aceste activități vor lua avânt abia în epoca dualistă și au devenit tot mai intense spre sfârșitul secolului. Până la primul război mondial aceste localități au căpătat în mare aspectul cunoscut și astăzi - mai ales în ceea ce privește centrele -: majoritatea străzilor au fost pavate, s-au amenajat trotuare, au fost organizate paza contra incendiilor și jandarmeria, a început sistematizarea localităților, au fost trasate străzi noi, construite cartiere noi, amenajate parcuri, locuri de odihnă, băi publice, stațiuni în jurul orașelor, au fost construite clădiri pub-

lice impozante, care sunt caracteristice acestor orașe până astăzi și definesc peisajul urban, a pătruns stilul nou al epocii *Jugendstil* și nu în ultimă instanță au fost construite uzinele comunale, în majoritatea orașelor au fost introduse curentul, apa, canalizarea. În mod semnificativ s-a lărgit distanța dintre cele două grupuri de localități, în timp ce orașele s-au dezvoltat, grupul localităților care și-au pierdut statutul urban n-au mai pășit pe acest drum, și-au păstrat caracterul rural și n-au pătruns aici nici noile cuceriri ale civilizației (instalația de apă, curent, canalizare), chiar și la Cristuru Secuiesc, cea mai urbanizată localitate dintre ele, avem numai începuturi modeste în acest sens. Acești indicatori sunt foarte importanți, deci, referitor la nivelul de urbanizare al localităților: în frunte se situau reședințele de județ, urmate de cele două orașe - Tg. Secuiesc și Gheorgheni -, iar localitățile din categoria târgurilor în involuție erau la foarte mare distanță de primul grup. Este de remarcat stagnarea relativă a orașului Tg. Secuiesc, care n-a devenit reședință de județ și din cauza războiului vama a stagnat și din punct de vedere economic, dacă în prima jumătate a secolului era printre cele 3 orașe cu aspect cel mai urban, la sfârșitul secolului va fi depășit de Sf. Gheorghe și Miercurea-Ciuc, care - mai ales ultimul - au un ritm de dezvoltare mai susținut. Cel mai evoluat a rămas - și din acest punct de vedere - Tg. Mureș, care mai ales în „era BERNÁDY” s-a dezvoltat enorm, a devenit aproape un oraș model pentru preocupările moderne de urbanistică.

Note

1. VÁMSZER Géza, *Csúszszereda településtörténete és települési formája*, in: idem, *Életforma és anyagi műveltség. Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok (1930-1975)*, Bukarest, 1977, p. 209-216.
2. Idem, *Az udvartér – Kézdivásárhely régi települési formája*, in: *ibid.*, p. 219.
3. *Ibid.*, p. 217-222.
4. ORBÁN Balázs: *A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természettudományi és néprajzi szempontból*, IV., Pest, 1870, p. 120.
5. Evlia Cselebi, *Török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664*, Budapest, 1985, p. 141, 148, 154.
6. SZENTIVÁNYI Mihály, *Gyaloglat Erdélyben*, Budapest, 1986, p. 199. Descrierea datează din 1837.
7. *Ibid.*, p. 140.
8. *Ibid.*, p. 110.

9. SÁNDOR István, Jánosfalvi, **Székelyhoni utazás a két Homorod mellett**, vol. I, Erdélyi ritkaságok, red. JANCsó Elemér, Kolozsvár, 1942, p. 18. Descrierea datează din 1838.
10. Ibid., p. 22-23.
11. HUNFALVY János, ROHBOCK Lajos, **Magyarország és Erdély eredeti képekben**, II, Darmstadt, 1864. Descrierea s-a făcut în 1856.
12. Ibid., p. 112.
13. Ibid., p. 126-127.
14. **Maros-Vásárhely szabad királyi város rövid ismertetése**, in: Hon és külföld, 1841, első félév, nr. 27, 6 aprilie 1841, p. 105.
15. John PAGET, **Hungary and Transylvania, with Remarks on their Condition, Social, Political and Economical**, II, Philadelphia, 1850, p. 190.
16. Ibid., p. 191.
17. Ibid., p. 196-197.
18. Ibid., p. 202.
19. GÖDRI Ferencz, **Sepsi-Szentgyörgy város története**, in: **Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása tüneményére**, red. POTSA József, Sepsiszentgyörgy, 1898, p. 89.
20. ASU (Arhivele Statului din Ungaria), Erdélyi Kincstári Levéltár (Arhiva Tezaurariatului din Transilvania), F 234 Erdélyi Fiscalis Levéltár (Arhiva fiscală a Transilvaniei), dulapul XVIII, nr. 1082.
21. SPIELMANN József, **A Nyelvművelő Társaság orvosai**, in: idem, **A közjó szolgálatában. Művelődéstörténeti tanulmányok**, Kriterion, Bukarest, 1976, p. 276.
22. Ibid., p. 276-277.
23. ASU, F 278, BÁNFFY György gubernator udvarhelyszéki adminisztratorságának iratai (Actele referitoare la scaunul Odoarei din timpul cât guvernatorul BÁNFFY György a fost administratorul scaunului)
24. AM, Fond nr. 9. - Primăria Tg. Mureș, inv. nr. 117 - Protocele și registre ale consiliului (1604-1945), nr. 1.
25. AM, F 9, inv. 117, nr. 2.
26. Ibid.
27. Ibid.
28. Ibid.
29. Ibid., nr. 3
30. Ibid.
31. ASU, Gubernium Transylvanicum (in Politicis), F 46 Ügyiratok (Acte), nr. 6993/1805.
32. AM, F 9, inv. 117, nr. 5.
33. Ibid.
34. Ibid, nr. 6.
35. Ibid.
36. ASU, F 46, nr. 9834/1830.
37. Ibid., nr. 4147/1830.
38. Ibid., nr. 1563/1830.
39. AM, F 9, inv. 117, nr. 5.
40. Ibid., nr. 5.
41. ASU, F 46, nr. 2364/1830.
42. Ibid., nr. 9536, 9538/1830.
43. Ibid., nr. 8805/1830.
44. Ibid., nr. 11406/1847.
45. Ibid., nr. 9129/1847.
46. Ibid., nr. 14358/1847.
47. Ibid., nr. 3239/1830.
48. Ibid., nr. 1648/1847.
49. Ibid., nr. 8891/1830.
50. Ibid., nr. 8641/1830.
51. Ibid., nr. 8638/1830.
52. Ibid., nr. 8896/1830.
53. Ibid., nr. 8891/1830.
54. Ibid., nr. 6770/1847.
55. Ibid., nr. 8740, 9017/1830.
56. Ibid., nr. 8639/1830.
57. Ibid., nr. 4421/1847.
58. Ibid., nr. 2758/1847.
59. ASU, F 46, nr. 4066/1805.
60. DOBAY János, **Kézdi-Vásárhely város története**, in: **Háromszék vármegye emlékkönyve**, p. 111.
61. AM, F 9, inv. 117, nr. 2.
62. ASU, F 46, nr. 6993/1805.
63. AM, F 9, inv. 117, nr. 4.
64. ASU, F 46, nr. 1532/1805.
65. BINDER Pál, CSERÉY Zoltán, **Sepsiszentgyörgy**, I, in: **Háromszék**, 6. oct. 1991, p. 6.
66. ASU, K 150 Belügyminisztérium levéltára (Arhiva Ministerului de Interne), 1877-V-12, fasc. 625.
67. CSINÁDI Lajos, **A sepsi-szent-györgyi önk. tűzoltó-egylet huszonöt éve. 1876-1901**, Sepsiszentgyörgy, 1901, p. 6-26.
68. THIRRING Gusztáv, **A magyar városok statisztikai évkönyve**. A magyar városok országos kongresszusának iratai, II, Budapest, 1912, p. 454.
69. ASU, F 46, nr. 8161/1805.
70. Ibid., nr. 12113/1830.
71. Ibid., nr. 14718/1847.
72. ASU, K 150, 1878-V-12, fasc. 704.
73. ORBÁN Balázs: **op. cit.**, vol. IV, p. 151-152.
74. Ibid., p. 151.
75. Ibid., p. 149-150.
76. Ibid., vol. I, p. 52, 55.
77. Ibid., vol. III, p. 101-104.
78. Ibid., p. 38-41.
79. Ibid., vol. II, p. 23.
80. Ibid.
81. Ibid., vol. II, p. 105.
82. Ibid., vol. I, p. 23.
83. Ibid., vol. V, p. 98.
84. Ibid, p. 102.
85. Ibid., vol. IV, p. 68-70.
86. Ibid., vol. I, 72.
87. Ibid., vol. III, p. 31.
88. ASU, K 150, 1873-V-12, fasc. 279.
89. BOROSNYAI Pál, **Évi jelentése.. Marosvásárhely sz. kir. város köztörvényhatósága 1873-ik évi működéséről...**, Marosvásárhely, 1874, p. 7-8.
90. Udvarhely, 1872/73,80.
91. ASU, K 150, 1873-V-12, fasc. 279.
92. Ibid., 1875-V-12, fasc. 448.
93. MÁLIK Loránd, **Sepsiszentgyörgy rendezett tanácsú város 1912. évi közigazgatása állapota**, Sepsiszentgyörgy, 1913, p. 52.
94. ORBÁN János, **Székelykeresztúr története**, Kolozsvár, 1943, p. 55.
95. Ibid., p. 428.
96. ASU, K 150, 1876-V-12, fasc. 547.
97. KOSZTA NAGY István, **Csikszereda-Miercurea-Ciuc-Szekler burg**, Csikszereda, 1995, p. 15.
98. ASU, K 150, 1875-V-12, fasc. 448.

99. Udvarhelyi Híradó, 1898/18.
 101. Ibid., nr. 28 (10 iulie 1898).
 102. THIRRING Gusztáv, **op. cit.**, p. 353-354.
 103. Ibid.
 104. AM, F 9, inv. 117, nr. 5.
 105. ASU, F 46, nr. 13387/1868.
 106. Ibid., nr. 11406/1847.
 107. ASU, F 266, nr. 1199/1861.
 108. Ibid., nr. 13816/1868.
 109. ASU, K 150, 1876-V-12, fasc. 547.
 110. ORBÁN János, **op. cit.**, p. 55.
 111. ASU, K 150, 1873-V-12, fasc. 278.
 112. Ibid., 1874-V-12, fasc. 363.
 113. KOSZTA NAGY István, **op. cit.**, p. 15-16.
 114. THIRRING Gusztáv, **op. cit.**, p. 116.
 115. ASU, K 150, 1874-V-12, fasc. 363.
 116. BINDER Pál, CSEREY Zoltán, **op. cit.**, **ibid.**
 117. KERESZTES Gyula, **A XIX-XX. századforduló középületei Marosvásárhelyen**, in: **A Maros megyei magyarság történetéből**, p. 240-250.
 118. ORBÁN István, **Marosvásárhely földrajza**, Sárospatak, 1943, p. 71-90.
 119. KELEMEN Lajos, **Születtem Marosvásárhelyt**, Kolozsvár, 1993, p. 28-37, 123.
 120. Ibid., p. 103.
 121. SZENTGYÖRGYI Dénes, **Maros-Vásárhelyi lexikon**, Maros-Vásárhely, (1912), p. 13.
 122. GAÁL Kornélia, **Marosvásárhely a XIX. század végén és a XX. század elején**, in: loc. cit., p. 235.
 123. KERESZTES Gyula, **op. cit.**, p. 240-250.
 124. Ibid.
 125. DANYI Dezső, DÁVID Zoltán, **Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)**, Budapest, 1960.
 126. **Bevölkerung und Viehstand von Siebenbürgen. Nach der Zählung vom 31. October 1857**, Wien, 1859.
 127. **A Magyar Korona Országaiiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt**, Pest, 1871.
 128. KOSZTA NAGY István, **op. cit.**, p. 15.
 129. THIRRING Gusztáv, **op. cit.**, p. 406.
 130. **A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása**, vol. I, Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 42, Budapest, 1912.
 131. EGYED Ákos, **Erdély civilizációja a dualizmus idején**, in: idem, **A korszerűsödő és hagyományörző Erdély**, II, Csíkszereda, 1997, p. 59-60.
 132. Idem, **Iparosodás és városfejlődés a XIX. század második felében és a XX. század elején. A városi civilizáció elterjedése Erdélyben**, in: idem, **Falu, város, civilizáció**, Kriterion, Bukarest, 1981, p. 294.
 133. GAÁL Kornélia, **op. cit.**, p. 228-229.
 134. Ibid., p. 231-232.
 135. MÁLIK Loránd, **Sepsiszentgyörgy rendezett tanácsu város 1912 évi közigazgatási állapota**, XVII, Sepsiszentgyörgy, 1913, p. 7-9.
 136. JÓZSEF Álmos, **A villanyvilágítás kezdete**, in: Háromszék, 25. ian. 1995, p. 6.
 137. KOSZTA NAGY István, **op. cit.**, p. 16.
 138. THIRRING Gusztáv, **op. cit.**, p. 116.
 139. Ibid., p. 353-354.
 140. ORBÁN János, **op. cit.**, p. 55.
 141. THIRRING Gusztáv, **op. cit.**, p. 431.
 142. Ibid., p. 429-432.
 143. Ibid., p. 428.

Városiasodás, városrendezés, közszolgáltatások a székelyföldi városokban az első világháborúig (Kivonat)

A dolgozat a hosszú 19. századi (18. század közepétől az első világháborúig) székelyföldi városfejlődést tekinti át, különösen a Monarchia utolsó három évtizedének megvalósításait (városrendezés, utcák kövezése és aszfaltozása, járdák építése, új utcák, parkok megjelenése, utcák és közterületek tisztántartásának szabályozása, vágóhidak, közfürdők, hidak építése, utcai világítás, közüzemek, folyószabályozás, villamosítás, gáz bevezetése, kanalizálás stb. terén). A megyeszékhelyek (Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Csíkszereda) megelőzik a többi várost (a sokáig dobogós Kézdivásárhelyet, illetve Gyergyószentmiklóst), a fejlődésben visszamaradt kis mezővárosok pedig falusi jellegűvé süllyednek (bizonyos mértékig Székelykeresztúr kivételével). Legkiemelkedőbb város Marosvásárhely -, különösen BERNÁDY polgármestersége nyomán -, valósággal modellértékű a fejlődése.

Town Culture, Public Services in the Towns of the Székelyföld until the First World War (Abstract)

The paper attempts at reflecting the development in the towns of the Székelyföld from the second half of the 18th century to the First World War, stressing especially on the achievements of the Monarchy in the last three decades as town culture: street paving, side-pavement, sewerage, electric lighting, gas-installing etc. In this process the capitals of the counties overtook the other towns, which as small agrarian towns slowly attained a rural character (to a certain extent with the exception of Székelykeresztúr). The most outstanding is Marosvásárhely, a town that became a true model while BERNÁDY was its mayor.

A székelyföldi vasutak kezdetei és jelentőségük

(Kivonat)

A polgári átalakulás kezdetei a Székelyföldet a Monarchia legkedvezőtlenebb helyzetben levő vidékei között találta. A fejlődést lehetővé tevő közlekedési hálózat kiépítése a múlt század közepén vett lendületet, modern átalakulását a vasútépítés jelentette. A vasútépítésnél azonban nemcsak gazdasági, hanem politikai szempontok is közrejátszottak. A fő eldöntendő kérdés az volt, hogy melyik vonal épül meg elsőnek, és milyen vidékeket érint - ez heves vitákat váltott ki. Végül a „Magyar Keleti Vasút” (Nagyvárad–Kolozsvár–Brassó) kiépülésével éri el vasút a térséget, 1871-ben fejeződik be a Székelyföldre irányuló első szárnyvonal (Székelykocsárd–Marosvásárhely) építése is. 1886-ban adták át a Marosvásárhely–Szászrégen vonalat, 1888-ban a Héjjasfalva–Székelyudvarhely, 1891 novemberében a Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely, 1892-ben a Térrét–Kovácsna, 1897 áprilisában a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, ugyanaz év októberében a Csíkszereda–Gyimes-völgye, 1898-ban két részletben a Kis-Küküllő mentén a Balászfalva–Bonyha és a Bonyha–Sóvárad vasútvonalat, és ezzel, bár a terület igényelte kelet-nyugati irányú fővonalat nem sikerült kiharcolni és megvalósítani, a Székelyföld is bekerült az ország vasúti vérkeringésébe. 1895-ben külön törvény született a székely vasutak ki-

építésére. Ennek hatására egészítették ki a meglévő vonalszakaszokat, és épült ki a teljes „székely körvasút” (Brassó–Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Gyergyószentmiklós–Marosvásárhely), mint „másodrendű fővonal”, amely, ha a szükségesnél kisebb mértékben is, de hozzájárult a Székelyföld modern átalakításához, a városok fejlődéséhez. Jó és rossz oldalaival a mai napig is az ekkor, a dualizmus korában kialakított vasúthálózatot használjuk.

A polgári átalakulás kezdetén a Székelyföld a Monarchia legkedvezőtlenebb helyzetben levő vidékei közé tartozott; periférikus helyzete, gazdasági elmaradottsága, a belső piac korlátozottsága, a hitelek modern formáinak és a gyár-iparnak szinte teljes hiánya, a közlekedési viszonyok kezdetlegessége, a városiasodás alacsonyabb foka voltak egyszerre állapotának mutatói és fejlődésének gátjai.

A múlt század közepén az elmaradottság fő okait a tőke hiányában és a mostoha közlekedési viszonyokban látták a kortársak is. 1844-ben Brassó város tanácsa Erdély kormányzójának küldött jelentésében a külkereskedelem elé tornyosuló akadályokról szólva első helyen említette az utak rossziaságát. A kereskedést a brassóiak főképp a töröcsvári, tömösi és ojtózi szorosokon keresztül úzták, de „az utak mindenütt ... oly rossz állapotban vannak, hogy az év bizonyos részeiben csaknem járhatatlanok”.¹

Ugyanebben az évben SZÁBEL Menyhárt kolozsvári kereskedő és társai „tanulmányútra” indultak a román fejedelemségekbe „országunk kereskedése körüli akadályoknak s kereskedésünk jobb lábra állíthatása módjainak” keresése végett, mert amint beszámolójuk bevezetőjében írják „az activ kereskedésben áll egy országnak jólléte, amidőn az ország polgárait élteti, s a társas élet rugóját, a pénzt megbővíti, minden kezét munkáltat, s így a jólét sőt erkölcsösödés eszköze”.² Erdély elzárt helyzetéből a kiutat általános összefogás és az uralkodó segítsége révén látták. Hazatérve több javaslatot tettek a kereskedelem fellendítésére, ezek között ismét csak

első helyen szerepelt egy jó út kiépítése Erdély és Galacz, a dinamikusan fejlődő dunai szabadkikötő között, amely „uton legközelebb köthetjük össze hazánkat a tengeri világ nagy kereskedő piacával, Konstantinápolyval”, és ezáltal Erdély is aktívabban kapcsolódhatna be a levantei kereskedelembe.³ A szóbajöhető irányok közül SZÁBEL és társai a Gyimes–Csíkszereda vonalra voksolnak, gondolva ennek gazdasági-társadalmi vonatkozásaira is: „a portékákat onnan (Gyimesből) pedig Csíkszeredán, Udvarhelyen, M. Vásárhelyen keresztül Kolozsvárig olcsóért szállíthatják a székelyek, kik nagyobbára lovas gazdák, de akiknek e részben csekély kereset módok lévén a fuvarozás szép segedelmet nyújtana”.⁴ Végül azzal érvelnek, hogy „még azon esetben is, ha Erdélybe vasutat fognak felállíttatni (minhogy alólírtaknak véleménye szerint könnyebben is lehetne Erdélybe vasutak, mint gőzhajók által boldogulni), még azon esetben is ezen vonalon felette könnyen lehetne a vasutat keresztül vinni, mi üdvösebb is lenne. Ezen vonal tehát nemcsak minél előbb felállítható, hanem örökös és minden időben használható leend.”⁵ SZÁBEL Menyhárt és társai itt tulajdonképpen megelégelték SZÉCHENYI István tervét, aki hasonló vonalon, az ojtózi szoroson keresztül szerette volna a vasutat megépíteni. A szabadságharc előtt azonban minden ilyen terv ábránd maradt csupán.

A közlekedési hálózat kiépítése a múlt század közepén vett lendületet, de egyelőre az útvonalak korszerűsítésével kezdődött, az 1850-es években. A fontosabb utakat ekkortól ún. Reichsstrasséknak építették ki a gazdasági és katonai szempontok figyelembevételével. Az 1860-as években Brassóból Bécsbe már 4-5 nap alatt is el lehetett jutni, Bukarestbe pedig két nap alatt, ami jelentős javulás volt a korábbi állapotokhoz képest. Szintén a múlt század ötvenes éveire esett a postahálózat kiépülése és a távíróforgalom megindulása Erdélyben.⁶

A közlekedés modern átalakulását mindenestre a vasútépítés jelentette. A vasútépítésnél azonban nem csak gazdasági, hanem politikai szempontok is közrejátszottak. Magyarországon elsőként az 1836-os pozsonyi országgyűlésen jelentették ki hivatalosan a megépítendő vasútvonalat,

a 13 javasolt vonalból kettő irányult Pestről Erdély felé, az egyik Kolozsvár, a másik Nagyszében irányába.⁷ 1848-ban SZÉCHENYI István mint közlekedésügyi miniszter dolgozott ki egy átfogó tervet a nemzeti vasúthálózatról, amelynek részét képezte volna a Maros völgyén haladó, az ojtózi szoroson átvezető, már említett vonal is. A levert szabadságharc után az állami pénzből építendő vasút kérdése lekerült napirendről.

Az abszolutizmus idején a bécsi kormányzat is szorgalmazta a vasútépítés ügyét, mind katonai, mind gazdaságpolitikai megfontolásból. Erdély egyes vidékei között igen éles érdekellentétek bontakoztak ki, és rengeteg terv készült, különösen az iparkamarák voltak aktívak, hogy meggyőzzék a kormányzatot a saját változatuk előnyeiről. A fő eldöntendő kérdés az volt, hogy melyik vonal épül meg elsőnek és milyen vidékeket érint. Egy kortárs szerint „egy vasúti ügy sem tárgyalatott röp- és emlékiratokban és hírlapokban olyan kimerítőleg”, mint az erdélyi vasút tervezete, amely „a legkülönbözőbb párttörekvések és közbejött események által Ausztriának legbonyolultabb vasúti kérdése lett.”⁸ Az abszolutizmus korában a vasút kezdetben csak a Partiumig és a Bánságig jutott el, egy ideig Nagyvárad, Arad és Temesvár vonalszakasz-végállomásokká váltak, ezt követte a Bánság vasúthálózatának kiépítése, majd 1864-ben megkezdődtek a munkálatok az Arad–Gyulafehérvár szakaszon is.⁹

Az 1867-es kiegyezés új fejezetet nyitott az erdélyi vasútépítés történetében is. 1867 és 1873 között, a gazdasági fellendülés éveiben, a kedvező konjunktúra, a beáramló idegen tőke és a liberális gazdaságpolitika következtében a tevékenység felvirágzott. A kezdeti időszakban a vasútépítést az államilag biztosított magántőke finanszírozta, és az állam szabta meg a kiépítendő vonalak pontos irányát is. A nagyszabású koncepciót a közlekedési miniszter, az „Erdély SZÉCHENYIje”-ként emlegetett MIKÓ Imre dolgozta ki. Az engedélyezett vonalak között volt többek között a Nagyvárad–Kolozsvár–Brassó–Bodza–Galac vasút is. E vonalnak „Erdély elszigeteltségét a közös hazától és nyugattól” kellett volna megszüntetnie. MIKÓ Erdély jövőjét a

kézműves- és a gyáripár fejlődésében látta, ehhez pedig elengedhetetlenül szükséges volt a közlekedési hálózat modernizálása.¹⁰

Az 1867-1873 között épült vonalak hossza összesen 1106 km, és ebben az időszakban készült el a két legnagyobb, Erdély vasúti közlekedését a mai napig alapvetően meghatározó vonal: az „Első Erdélyi Vasút” (Arad–Gyulafehérvár és ennek folytatásai), valamint a „Magyar Keleti Vasút” (Nagyvárad–Kolozsvár–Brassó). Szintén ekkor, 1871-ben, fejeződött be a Székelyföldet elsőként érintő Székelykocsárd–Marosvásárhely vonal építése.¹¹

Az 1873-ban bekövetkező gazdasági válság egy időre megtörte a lendületet, a beruházások a minimumra csökkentek, csak 1880-tól következett be ismét élénkülés a vasútépítés terén is. 1881 és 1900 között újabb 56 szakasznyi, mintegy 2174 km vasút épült, főként az úgynevezett „helyiérdekű” vonalak. A „helyiérdekű” vasutak magyarországi meghonosítója HOLLÁN Ernő volt. Ő a szabadságharc leverése után emigrációba kényszerült, és Franciaországban ismerte meg a skót „light railway” módszerét, majd hazatérve a skót és francia modell hatására alkotta meg a „helyiérdekű vasút” fogalmát. Ezeknek volt a hivatása az egyes vidékek áruforgalmát bekapcsolni a fővonalak áramkörébe, növelve a gazdasági hatékonyságot és csökkentve a költségeket, hiszen ezek gyengébb felépítménnyel és kisebb, a helyi igényekhez szabott teljesítőképességgel rendelkeztek. A vidéki vonalak tömeges kiépülése az egyes vidékek integrálódását kívánta szolgálni. Míg a Monarchia nyugati felében bármelyik település 30 km-es körzetében található volt legalább egy vasútállomás, a keleti vidékek gyér hálózata még nem jelentett lényeges könnyebbséget a többség életében. A helyiérdekű vasutak építését az 1875:XLIV törvény tette lehetővé, amelyet 1880-ban és 1888-ban újabb törvények egészítettek ki, és a múlt század utolsó két évtizedében egyre-másra épültek Erdélyben is ilyen vasutak. A tőkét nagybirtokosok, vállalkozók, községek, megyék adták össze, de ezek a vasutak is a MÁV kezelésében voltak.¹²

A megépült 56 helyiérdekű vonal közül az első a „Szamosvölgyi Vasút” volt, néhány közülük pedig a Székelyföldön épült, vagy azt is érintette. 1886-ban adták át a Marosvásárhely–Szászrégen vonalat, 1888-ban a Héjjasfalva–Székelyudvarhely, 1891 novemberében a Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely, 1892-ben a Térrét–Kovácsna, 1897 áprilisában a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, ugyanaz év októberében a Csíkszereda–Gyimes-völgye, 1898-ban két részletben a Kis-Küküllő mentén a Balázsfalva–Bonyha és a Bonyha–Sóvárad vasútvonalat, és ezzel a Székelyföld is bekerült az ország vasúti vérkeringésébe.¹³

A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara 1891-i évi jelentésében a gazdasági bajok és a kivándorlás fő okát még mindig az elzártságban és a tőkeszegénységben látták, és ami ebből következett, az ipar hiányában. Következésképp a gazdaság fellendítésére, a Székelyföld felemelésére is elsősorban - az önálló vámterület kialakítása mellett - egy Kolozsvár–Marosvásárhely–Székelyföld vasútvonal minél előbbi kiépítését szorgalmazták.¹⁴ A Kamara a meglévő vasutakkal sem volt elégedett, a személyforgalom szerintük lassú volt, a csatlakozások rosszak, a teherszállításban pedig a háromszéki helyiérdekű vasút magas díjtételeit bírálták, és javasolták ezek csökkentését.¹⁵

Századunk elején, az első világháborút megelőző években tovább bővült a vasúthálózat, ekkor készültek el a Szászrégen–Déda (1905), a Déda–Gyergyószentmiklós (1907), a Gyergyószentmiklós–Madéfalva (1909) közti szakaszok, a Kis-Küküllő menti vasutat 1906-ban felvezették Parajdig, a Kézdivásárhelyi vonalat pedig 1907-ben Bereckig.¹⁶ Éppen többek között a marosvásárhelyi kamara közbenjárására 1895-ben külön törvény született a székely vasutak kiépítésére. Ennek hatására egészítették ki a meglévő vonalszakaszokat, és épült ki a „székely körvasút” mint fennebb láttuk Brassó–Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Gyergyószentmiklós–Marosvásárhely között. E „másodrendű fővonal” a Székelyföld hátrányos helyzetén volt hivatva enyhíteni, hiszen a székelyek kivándorlása a század elejére olyan aggasztó méreteket öltött, hogy a a székely-kérdés

megoldására 1902-ben összehívták a tusnádi kongresszust, amelyen kimondták, hogy a bajokat az állam közbelépése nélkül nem lehet orvosolni, és a négy székely megye fejlesztésére segélyakciót indítottak. A kivándorlás méreteit mutatja többek közt az is, hogy míg 1868 körül Kolozsvárt a vasútépítésnél székelyek dolgoztak, addig a századfordulón készült székelyföldi vonalak kiépítéséhez máshonnan kellett munkásokat toborozni, mert ekkora már nem állt elég helyi munkaerő rendelkezésre.¹⁷

A vasút nyilvánvalóan nem lehetett egyedüli csodaszer a gazdasági és társadalmi bajok orvoslására. Erdély és ezen belül a Székelyföld amúgy is a Monarchia ritkább vasútsűrűségű területei közé tartozott. A székely körvasút ugyan összeköttetést teremtett a székely vármegyék között, bekapcsolta ezeket az erdélyi fővonalakba, azonban éppen körvasút jellegéből adódóan a székely áruk csak nagy kerülővel és jelentős idővesztéssel jutottak a fővonalakra. Különösen érvényes ez a csíki és gyergyói árutermelőkre, de Udvarhelyről Marosvásárhelyre is 243 km-t kellett vonatozni.¹⁸

A meglevő hibák és hiányosságok ellenére azonban a vasutak kiépítését SZÁDECZKY KARDOSS Lajos, a jeles történész, a következőképpen értékelte: „Az új alkotmányos korszak első évtizedében, a múlt század végén, a Székelyföld szellemi és anyagi fejlődésére nagy hatással volt a vasútvonalak kiépítése. Erdély unióját az anyaországgal ez tette élő valósággá. A Székelyföld belseje felé fokozatosan kiépülő, a kolozsvár–brassai főirányból elágazó vasútvonalak, a Maros, Küküllők és az Olt völgyében, lassanként mindinkább hozzáférhetőbbé tették a közlekedés, a forgalom számára a székelységet, földje, erdei, ásványvizei, ipara produktumát. Nemzetgazdasági és kulturális jelentősége ennek kiszámíthatatlan horderejű volt. A székely körvasút által a Székelyföld összeköttetésbe lépett nemcsak az anyaországgal, hanem a külfölddel is. Ez óriási lendületet adott a Székelyföld felvirágzásának.”¹⁹

Az első világháború előtt a székelyföldi városok mindegyikének volt vasúti csatlakozása legalább egy vonalon, de Sepsiszentgyörgynek és Kézdivásárhelynek két-két, Csíkszerdának pe-

dig három vonala is volt. A vasút használata nagyon gyorsan elterjedt, és közkedvévé vált. Ez tükröződik a számokban is, hiszen amíg 1891-ben a marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamara az 532.100 lakost számláló egész kerületében csak 171.849 utast számláltak, 1908-ban egyedül Csíkszereda személyforgalma 264.711 volt, az ottani áruforgalom pedig 2.556.700 métermázsát tett ki.²⁰ A század elején a zónatarifa bevezetésével lényegesen csökkent a jegyek ára, a teherárak magas viteldíját is csökkentették, valamint kedvezményeket vezettek be.

A vasút kiépítése hozzájárult a Székelyföld modern átalakításához, a városok fejlődéséhez is. A dualizmus kori városfejlődés sajátosságai közé tartozott, hogy visszaszorult a kézműipar s változott az ipari tevékenység városképző szerepe, és a városiasodás egyik fontos forrása a kiépülő polgári igazgatás „centrum-igénye” volt, az intézményhálózat letelepítése, a vasút kiépítése. A városok fejlődését kedvezően befolyásolta, hogy Kézdivásárhely és Gyergyószentmiklós kivételével, megyeszékhelyek lévén, az összes fontos hivatal itt összpontosult: a vármegye törvényhatósága, a kir. törvényszék és ügyészség, a telekkönyvi hatóság, az állami építészeti és erdészeti hivatal, az adóhivatal, a tanfelügyelőség, a pénzügyigazgatóság, számvevőség, csendőrpáncsnokság, posta-, telefon- és távirahivatal, valamint, hogy mindegyiknek volt vasúti összeköttetése, Marosvásárhely, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy pedig kisméretű vasúti csomópontokká is váltak.

1890 után - részben a hivatalos közbelépés, sokkal inkább azonban a kedvezőbb gazdasági légkör következtében - a változás szerény jelei mutatkoztak a gazdasági életben is. A kisipar mellett egyre több nagyobb vállalat jelent meg. 1911-ben a legalább 10 munkást foglalkoztató jelentékenyebb ipari vállalatok közül 35-öt találunk Marosvásárhelyen, 17-et Kézdivásárhelyen, 9-et Sepsiszentgyörgyön, 5-öt Udvarhelyen, 2-2-öt Csíkszeredában és Gyergyószentmiklóson. A legfejlettebb e tekintetben Marosvásárhely volt, itt ugyanis a városi villamos telep mellett működött téglagyár, Erdély első modern téglavetővel felszerelt gyára, gázgyár, sörgyár, cukor- és kenyérgyár,

hét építési vállalat, bútorgyár, kőolajfinomító, vasöntőde és gépgyár. Sepsiszentgyörgyön beindult az állami dohánygyár, és az 1900-ban alapított székely szövőgyár egy évtized múlva már 350 munkást foglalkoztatott. A többi városban általában csak fűrész-, vagy bútorgyárat és szeszyárat találunk.²¹ E gyárak működése és általában az ipar fejlődése elválaszthatatlan az infrastruktúra kiépítésétől, jelesül a vasutak megépülésétől.

A fakitermelés, a Székelyföld legjövedelmezőbb üzleti tevékenysége sem képzelhető el vasutak nélkül, hiszen a századfordulóra a nagy tőkés társaságok nagyüzemi kitermelést honosítottak meg a Székelyföldön is. Becslések szerint itt a népesség fele valamilyen formában az erdőből élt, az erdők kitermelésénél ők adták a favágókat, fuvarosokat, akik a fűrészüzemig és a vasútállomásig szállították a deszkát. A nagyipari fakitermelés a vasutakkal kezdődött, bár addig is jelentős mennyiségű fát úsztattak le a Maroson, vagy tutajozták Romániába. A vasút nem csak mint szállító befolyásolta az erdőkitermelést, hanem az első nagyfogyasztó is volt tetemes talpfaigényével.²²

A vasút, mint e vázlatos áttekintésből is látható, jelentős mértékben hozzájárult a Székelyföld modernizálásához, városainak fejlődéséhez, a vasút révén kapcsolódott be - ha szerény méretekben is - a modern árutermelésbe, enyhült elszigetelődése, ez nyitott utat a modern Európa felé. Nem szabad megfélemednünk, amikor a a dualizmus idejének vasútépítéseiről beszélünk, hogy végső soron e korszak vasútépítése döntő módon meghatározza Erdély és ezen belül a Székelyföld vasúthálózatát, hiszen jó és rossz oldalával a mai napig is az akkor kialakított vasúthálózatot használjuk.

Végezetül ORBÁN Balázs szavait idéznénk, aki Marosvásárhely vasúti kapcsolatának kiépülése kapcsán a következőket írta: „Marosvásárhely már központi fekvésénél fogva is arra van hivatva, hogy nemcsak a Székelyföld, hanem az egész erdélyi rész kultur-mozgalmainak fáklyavivője legyen, s valamint e szék és város az, mely gyorsan készülő vasútja által legerősebb jön a művelt Európával közvetlen érintkezésbe, úgy annak

kellene elsőnek lenni abban is, hogy századunk nagy eszméit zászlajára írva, azzal induljon a szellem hódító hadjárataira. Mert csak így foglathatjuk el és tarthatjuk meg továbbra is azon állást, mely nyugat és kelet közti közvetítés alapján kultur-történelmi és politikai tekintetben egyaránt kinnalkozik számunkra; a szellem régóta elhanyagolt terének szorgalmas művelése, s népiünk erkölcsi becsérzetének ily módon való felemelése által jöhetünk oly helyzetbe, hogy a világhaladásnak sebesen rohanó áradata áldásos és ne romboló legyen édes hazánkra és nemzetünkre nézve.”²³

Jegyzet

1. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban OL), A Gubernium Transylvanicum Levéltára, F 135 Diaetalia, 128. cs.
2. OL, F 135 Diaetalia, 125. cs.
3. Uo.
4. Uo.
5. Uo.
6. SZÁSZ Zoltán: **Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában.** In: Erdély története. III. Budapest 1987. 1512-1513
7. MAJDÁN János: **Der Bau von Eisenbahnen als eine der Vorbedingungen der Modernisierung in Siebenbürgen.** In: *Interethnische- und Zivilisationsbeziehungen im siebenbürgischen Raum - historische Studien.* Hrsg. Sorin MITU, Florin GOGĂLTAN. Cluj - Klausenburg - Kolozsvár 1996. 232-233
8. Gr. ZICHY E: **Egy szó az erdélyi vasútról.** Apud: SZÁSZ Zoltán: **i. m.** 1514
9. EGYED Ákos: **A vasúthálózat kiépülése Erdélyben és hatása a gazdasági életre. A vasutak kultúrtörténetének egyes kérdései.** In: Falu, város, civilizáció. Bukarest 1981. 148-151
10. MAJDÁN János: **i. m.** 235
11. EGYED Ákos: **i. m.** 151-153. Ugyanitt lásd részletesen is a vasútépítés történetét.
12. MAJDÁN János: **i. m.** 243-246
13. EGYED Ákos: **i. m.** 157-160
14. **A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1891-ik évben.** Marosvásárhely 1892. 4, 26-35
15. Uo. 171-172
16. Uo. 160
17. SZÁSZ Zoltán: **i. m.** 1517
18. Uo. 1518
19. SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: **A székely nemzet története és alkotmányja.** Budapest 1927. 374
20. THIRRING Gusztáv: **A magyar városok statisztikai évkönyve. Budapest 1912; A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1891-ik évben.** 171-172
21. Az adatok forrása: THIRRING Gusztáv: **A magyar városok statisztikai évkönyve.** A magyar városok országos kongresszusának iratai. II (Bp. 1912)
22. SZÁSZ Zoltán: **i. m.** 1559
23. ORBÁN Balázs: **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból.** IV. Pest 1870. 8-9

Începuturile căilor ferate secuiești și importanța lor (Rezumat)

La începutul marilor transformări economice și sociale din a doua jumătate a secolului trecut Secuimea constituia una dintre cele mai dezavantajate regiuni ale Monarhiei. Șansele de progres au fost condiționate în mare măsură de crearea infrastructurii necesare. Regiunile transilvănene care urmau să fie racordate primele la rețeaua de cale ferată a Monarhiei ajungeau în mod firesc în poziții mai avantajoase. Lobby-ul secuiesc s-a dovedit a fi mai puțin eficientă, și primele căi ferate de aici s-au construit abia după 1886 (excepție făcând numai linia Războieni–Tg. Mureș, terminată deja în 1871, ramificație a Căilor Ferate Maghiare de Est - linia Oradea, Cluj, Teiuș, Brașov, Predeal). Cu toate că linia principală în direcție est-vest, care ar fi fost esențială pentru dezvoltarea optimă a Secuimii, nu s-a realizat niciodată, chiar și cele construite, și în principal „calea ferată secuiească” întregită (Războieni–Tg. Mureș–Gheorgheni–M.–Ciuc–Brașov) a contribuit substanțial la emanciparea acestei regiuni. În sfârșit, să nu uităm, Secuimea s-a ales practic până în ziua de azi cu rețeaua feroviară construită în această perioadă, înainte de 1909.

The Beginnings and the Importance of the Székely Railway System (Abstract)

At the beginning of the great economic and social transformations of the second half of the past century, the Székelyföld represented one of the most disadvantaged regions of the Monarchy. The chances of progress depended on the creation of the necessary infrastructure. Those Transylvanian regions that were to be linked first to the railway of the Monarchy, naturally got more advantageous positions. The Székely lobby proved to be not very efficient: the first railways were built only after 1886 (with

the only exception of the line between Székelykocsárd and Marosvásárhely, which was already finished on 1871, as an out-branching of the Eastern Hungarian Railway - the line Nagyvárad–Kolozsvár–Tövis–Brassó–Predeal). Although the main line in an East-West direction, which would have been essential for the optimal development of the Székelys, has never been carried out, what managed to be built, especially the „Székely Rail-Way” (Székelykocsárd—Marosvásárhely—Gyergyószentmiklós—Csíkszereda—Brassó) brought an essential contribution to the emancipation of this region. In the end, one should not forget, the Székelyföld has even today the rail-way-network that was built before 1909.

Háromszéki vasútervek és a Brassó–Háromszéki helyi érdekű vonal megépítése

„A helyi érdekű vasutak rendeltetése az, hogy vidékük összes forgalmának minél közvetlenebb és olcsóbb levezetői legyenek... és e cél elérésére lehetőleg hozzá kell simuljanak a vidéknek forgalmat csináló gazdasági és ipari viszonyokhoz.”

KOVÁCS Gyula, MÁV mérnök

Magyar Mérnök és Építésegylet, – 1887. december 14.

(Kivonat)

Az első Háromszéket is érintő vasúterv SZÉCHENYI István 1848-as tervezete, amely az erdélyi fővonalat az Ojtozi-szoroson át vezetné ki Moldvába. A Székelyföldet nyugat-keleti irányba átszelő erdélyi vasúti fővonal terve politikai és gazdasági okokból rendre meghiúsul. Háromszék legjobb lehetősége az országos vasúti hálózatba való bekapcsolódásra a Brassóból leágaztatott másodrendű vonal marad. Ezt 1889-1891 között építik meg Brassó, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely között, részben helyi támogatással. 1896-ban Sepsiszentgyörgyről leágaztatva Csík irányába hosszabbítják meg, majd 1907-ben a Kézdivásárhelyi vonalat Bereckig.

„Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről” tárgyú beszédében gróf SZÉCHENYI István 1848. január 25.-én Pozsonyban „a mélyen tisztelt egybegyűlt országos Rendeknek kihangsúlyozza és bizonyítja Magyarország és Erdély vasútvonalai további fejlesztésének szükségességét. Így érvel: „Közlekedések nem képezik az ország velejét ugyan, de csak olly hatásuk van, mint valami élő test véreinek...”, majd később:

„... a közlekedés és összeköttetések hiánya elegendő arra, hogy hiányozzék a nemzeti egység, s egy ország lakói elszigetelve – mint külön nemzetek éljenek.” A tervezet hozzátartozott térkép-vázlattal Pozsonyban nyomtatásban is megjelent, melyen az elképzelt Arad–Károlyfehérvár–Udvarhely vonal végénél, a keleti országhatárnál „ojtozi passus” olvasható. Ez tekinthető az általunk ismert első tervnek Háromszéken áthaladó vasútvonalra.

1862-ben L. GHEGA lovag, miniszteri tanácsos jelentést terjeszt a kereskedelmi miniszterhez az erdélyi vasút ügyében, mely a Kolozsváron megjelenő Korunk című hírlap 1862. évi 7., 14. és 18. számaiban olvasható. Az általa felvázolt három fővonal közül kettőnek (az Arad–Marosvölgy–Szászsebes–Szeben–Brassó–Bodzai-szoros, illetve Nagyvárad–Körös-völgy–Felső-Szamos-völgy–Kolozsvár–Gyères–Gyulafehérvár–Szeben–Brassó–Bodzai-szoros) végső szakasza háromszéki tájakon haladna át, saját helyszíni előtanulmányai alapján a következő vonalon: Brassóból keletre indulva Zajzon közelében északra fordul a Tatrang patak völgyében, érinti Bodolát, Nyént, Dobollót, Bikfalvát, majd ismét keletnek fordulva Kisborosnyó, Nagyborosnyó, illetve Nagypatak közelében fokozatos emelkedéssel eléri a Tálpataki magaslatot, onnan délre fordul és Bodzaforduló érintésével a Bodza folyó jobb partján Romániába lépne át. Ez a vonal jóval hosszabb egy elképzelhető Brassó–Bodzai-szoros egyenesítési lehetőségnél, előnye, hogy így egyrészt elkerülhető az alagútépítés, másrészt pedig a vázolt vonal sűrűn lakott területeket érint. Magyar Keleti Vasút néven 1866 és 1876 között némi módosítással felépült a Nagyvárad — Brassó szakasz.

Már az 1870-es évek végétől adataink vannak arra nézve, hogy Háromszék lakosságát élénken foglalkoztatta a vasút kérdése. Így például a Nemere 1879. decemberi 98., 99., 100., 101. számai közlik gróf SCHWEINITZ Gyula javaslatát egy háromszéki – barcasági vasútvonal létesítésére. Elképzelése szerint ez a következő útvonalon bonyolítaná le a forgalmat: Földvár–Hídvég–Árapatak–Előpatak–Sepsiszentgyörgy–

Uzon–Egerpatak–Nagyborosnyó–Zágon–Kovácsna–Zabola–Gelence–Haraly–Szentkatalna–Kézdivásárhely–Sárfalva–Szászfalu–Nyújtód–Lemhény–Bereck–Sósmező, illetve Uzon–Kökös–Prázsmár–Nyén–Bodola–Tatrag–Hosszúfalva–Derestyé–Noa–Brassó–Keményfalva–Volkány–Feketehalom. SCHWEINITZ közli a létesítmény műszaki adatait, bizonyítja nagyobb jövedelmezőségét szemben az állat vontatta fuvarozással.

Maga POTSA József, Háromszék főispánja is belátta, hogy Háromszék gazdaságán nagyot lendítene egy megfelelő vasúthálózat. Amint a Nemere tudósítója írja, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen is személyesen érdeklődött a lakosság ezirányú viszonyulásáról. Elképzelése szerint Háromszék lakosságának kereskedelmi és ipari szempontból leginkább megfelelné az Ágostonfalva–Köpec–Barót–Nagybacon–Málnás–Sepsiszentgyörgy–Feketeügymente–Kézdivásárhely–Bereck–Ojtozi-szoros vonal, mely egyrészt a szállítás és kereskedelmi szempontjából megnyitná az utat keletre Iasi, Galac, majd a Fekete-tenger (Ogyessza), illetve nyugatra az ország belseje felé, másrészt Brassótól függetlenül lehetne lebonyolítani a forgalmat. Megkezdődnek a megvalósításra irányuló törekvések, de ezek a 70-es évek közepétől bekövetkező pénzhiány miatt eredménytelenek maradnak. Az államnak nem áll módjában számára jelentéktelennek minősülő szárnyvonalak létesítése, így mind inkább a helyi érdekű (vicinális) vasutak létesítése kerül előtérbe, melyek finanszírozása igénybe veszi a lakosság anyagi hozzájárulását is, viszont vegyes érzelmeket táplál a vasúttal szemben. Következő adataink ezt próbálják példázni: a Nemere 1880. évi 20. száma javasolja POTSA főispánnak, hogy a bizalmatlanságok eloszlataához be kellene szervezni „egy-két értelmes embert”, akik felvilágosítanák a kételkedőket a leendő vasút hasznáról. A Székely Nemzet 1883. január 6.-i számában K-y a következőképpen érvel: ha már lehetetlen az állami nyugat-kelet vonal, akkor a Sepsiszentgyörgy–Brassó SCHWEINITZ-féle vasút előbb készüljön el, mint a Zernest–Brassó vonal, mert ellenkező esetben ez

utóbbi károsan fog hatni a Háromszék szempontjából előnyös brassói piacra. Ugyanaz a lap 1885. május 30.-i 82. számában egy kézdivásárhelyi lakos MUNGORCSI álnéven így ír: „Míg Romániával vaskapoccsal össze nem kötöződünk, addig Brassó mindig biztos és jó piac volt megyénk terményeire nézve... A román gabona nyomását már Tömösön keresztül érezzük. Egy második összeköttetés nem hiányzik... A fuvarosok megsínylenék... A vasúton minden előnyünk az utazás könnyebbségében, olcsóságában van, ami nem aránylik a mutatkozó hátrányokhoz.”

Időközben újabb elképzelések, javaslatok, tervek is szárnyrakelnek, most már mint helyi érdekű vasúttal kapcsolatban, melyeket a Székely Nemzet 1886. április 25-26.-i 65. és 66. számai ismertetnek:

1. – Brassóból indul, Uzonnál, vagy Szentivánnál szétágazik: az egyik az Olt völgyén Sepsiszentgyörgy érintésével Csíknak, a másik vagy Orbai-széken át, vagy egyenes vonalon jutna el Kézdivásárhelyig, onnan pedig Berecken át az Ojtozi-szorosig.

2. – Udvarhely–Csíkszereda–Tusnádfalu–Olt-völgye–Sepsiszentgyörgy, s ennek szárnyvonalai Tusnádfalu–Nyerges–Kászon-völgye–Szentlélek–Kézdivásárhely–Bereck–Ojtozi-szoros.

3. – A már említett POTSA-féle elképzelés.

A fent idézett forrásokból derül ki az is, hogy POTSA főispán ezek ismertetésére február 27-én hívta össze a megyei tanácsot, ahol „mindenki megegyezik abban, hogy a vasút kiépítése Székelyföldön elodázhatatlanná vált, ha ipari és mezőgazdasági mizériánkon segíteni akarunk.” Különböző vélemények csaptak össze, a többsége a nyugat-kelet irányú POTSA-elképzelést tartva a legelőnyösebbnek, de olyan álláspontok is elhangzottak, hogy Botfaluból, esetleg Földvárról kiindulva építsenek vasutat (a postaút is tudvalevően a Sepsiszentgyörgy–Előpatak–Hídvég–Földvár irány volt), vagy ne részesítsenek előnyben egyetlen változatot se, inkább várjanak, míg a kormány megépíti az ország szempontjából stratégiailag is fontos Brassó–Gyergyószentmiklós vonalat.

Ezalatt BAROSS Gábor, közmunka- és közlekedésügyi miniszter 1886. április 19., illet-

ve 20.-i keltezéssel 14.979 és 14.988-as számú rendeleteivel UGRON Gábor és DÁNIEL Gábor udvarhelyi vállalkozóknak előmunkálati engedélyt adott a Brassó, Háromszék, Csík és Udvarhely megyéket érdeklő vasútvonalakra. (A Magyar Keleti Vasút Héjjasfalva–Udvarhely szárnyvonala 1886-ban elkészült.) A képviselők június 16-án vitatták a fenti változatokat, a POTSA-terv engedélyezéséért felsőbb hatóságokhoz fordultak, a jóváhagyás azonban egyelőre elmaradt. Okként a már említett üres államkassa és talán az erős brassói érdekeltségek hozhatók fel, mivel Brassó előnyös helyzete háttérbe szorult volna egy ezt elkerülő vonal kiépítésével.

Újabb vállalkozók nyújtanak be pályázatokat a következő hónapok folyamán. GYÖRGY Endre és báró HUSZÁR Károly a székely körvasút ötletével jelentkezik (Régen–Marosvölgy–Gyergyószentmiklós–Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy–Brassó, melyhez kézdivásárhelyi szárnyvonal csatlakozna); Hidvégi gróf NEMES János és társai (HOROVITZ Sámuel, MAURER Viktor és ÁDÁM Károly) a Zernest–Barcaroznyó–Keresztényfalva–Óbrassó (a Bertalan templomnál létesítendő pályaudvar)–Brassó–Noa–Hosszúfalu–Tatrag–Kökös–Uzon–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely (esetleg Ojtozi–szorosig) javaslattal állnak elő, melyhez még egy Keresztényfalva–Volkány szárnyvonal kapcsolódna.

Háromszék törvényhatósági közgyűlése 1886. október 9-én tárgyalta az előbbi három ajánlatot. A személyes meggyőzés remélt erejével megjelent maga UGRON Gábor is. Amint a Székely Nemzet 117. száma tanúsítja, SZENT-IVÁNYI Miklós főjegyző előterjesztette a megye állandó választmányának véleményét, miszerint „törvényhatóságunk közgazdasági, ipari, kereskedelmi s általában kulturális érdekei különbeni visszafejlesztésének elhárítása céljából egy célszerű vasúti hálózatnak, mint egyedüli mentőeszköznek létesítésére az időt nemcsak elérkezettnek tekinti, de meg lévén arról is győződve, hogy ezen létérdekeinket érintő nagyfotosságú kérdések elodázása helyrehozhatatlan kárral van egybekötve, kimondja, miszerint Brassó vármegye határától Sepsiszentgyörgyig, s onnan Kézdi-

vásárhelyig, esetleg Sepsiszentgyörgytől Csík megye határáig vezető vasútvonalaknak kiépítését szükségesnek tartja, a költségekhez hozzájárul, és pedig miután mindegyik engedélyes által a megye hozzájárulása 600.000 forintot kitevő összegben kérik, ezen összeget vasúti célra megszerezze.” A megye lakosságára az 1883-as évi 15. Törvénycikk értelmében 5% pótdadót vetnek ki, a fedezetlenül hagyott hiányt a megyei közmunkaváltási alapból pótolják. Szavazás alá bocsátják a javaslatot, melynek eredménye 69 helyeslő és 8 ellenszavazat, de csupán 4%-os pótdadóra egyeznek bele. Elhangzik a megjegyzés, miszerint ha országos szintű szempontok figyelembe vételéről lehetne szó, akkor a POTSA-féle tervet támogatnák, jelen körülmények között viszont ez a változat jobban megfelel a két székely megye belső érdekeinek.

A határozatot felterjesztik a miniszteriumba, melyre az 1887. március 27-én megérkezett válasz helyesli, hogy a lakosság hajlandó pótdadóval is támogatni az építést, de ennek mértékét csupán 2%-ban engedi megállapítani, ugyanakkor engedélyt ad a vonal előmunkálataira.

Közben 1887. február 24-én Brassó megye közigazgatási bizottsága is elfogadja HOROVITZ Sámuel ismertetése alapján gróf NEMES János pályázatát a Brassóból kiinduló székely vasútra. A bizottság véleménye szerint a Nemes terve mind haszon, mind pedig forgalmi szempontból előnyösebb Brassó megye számára az UGRON, illetve a HUSZÁR tervénél, ezért voksol emellett.

Az 1887. június 24.-i megyegyűlés a miniszteri utasítást is figyelembe véve a már megszavazott 4%-os pótdadót 2%-osra csökkenti, mert különben szükség esetén más célra pótdadót kivetni már nem lehetne, kiegészítésül inkább az útmunka alap igénybevételét szavazzák meg a hiányzó 2%-ra. Felkéri a vasútépítő bizottságot a tervek részletes elkészítésére.

Augusztus hónap elején NEMES János szövetkezik HORVÁTH Sándor kolozsvári vállalkozóval az előmunkálatok elvégzésére. Augusztus 21-én Háromszék vármegye vasúti bizottsága előtt NEMES előterjeszti részletes elképzelését. Az általuk tervezett Brassó–Három-

széki helyiérdekű vonalak a következők: Brassó–Zernest 27 km, Brassó–Deresty 5,5 km, Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely 85 km, Keresztényfalva–Volkány 8,5 km, összesen 126 km. Eszerint a háromszéki vasút nem a brassói MÁV állomásról indulna ki, hanem Derestyéről, és a Hétfalu–Tatrag–Prázsmár–Kökös–Uzon–Sepsiszentgyörgy irányt követné, s a derestyei állomásról egy külön vasút vezetne Brassó valamelyik piacára. A bizottság ellenzi a Brassó–Deresty–Tatrag–Prázsmár, mintegy 17 km hosszúságú kitérőt, mely bár sűrűn lakott területeken vezet át, gyengítené a kialakítandó Brassó–Sepsiszentgyörgy összeköttetést, sőt így a teherszállítás előnye is megkérdőjelezhetővé válik a létező egyenes szakérutak rövidege (például Illyefalván át) és a fuvarozás olcsósága miatt. Felhívják NEMES figyelmét, tanulmányozza a Brassó–Sepsiszentgyörgy egyenesvonalú változat lehetőségét is, s ez a brassói MÁV állomásról induljon ki. NEMES HOROVITZot bízta meg a további tárgyalással, aki szeptember 12-én elfogadja a fent javasolt változatot. Arra is felkéri HOROVITZot, hogy a már vázolt Sepsiszentgyörgy–Eresztevény–Martonfalva–Hatolyka–Szentkatolna–Kézdivásárhely változat mellett dolgozza ki a Feketeügy bal partján haladó Réty–Komolló–Cófalva–Nagyborosnyó–Tamásfalva–Zabola–Imecsfalva–Szentkatolna–Kézdivásárhely variáns is.

BAROSS Gábor kereskedelmi miniszter 1888. évi 3.294. számú leirattal a Nemes féle tervet általában jóváhagyta, május 22-én Brassó megye is hozzájárult a terv megvalósításához. Az előmunkálati engedélyt is meghosszabbították egy évvel.

Háromszék vármegye törvényhatósági közgyűlése 1888. június 2-án tárgyalta a vasúti bizottság jelentését, és azt határozattá emelte, ugyanakkor megszavazta az építkezés hatósági támogatásban való részesítését. SZENTIVÁNYI Miklós ismertette a vasútvonal Háromszék megyére eső, Kökös–Uzon–Sepsiszentgyörgy–Eresztevény–Nagyborosnyó–Barátos–Kovászna–Zabola–Imecsfalva–Kézdivásárhely módosított változatát is. Hosszú vita után az Orbai-széken áthaladó vonalat részesítették előnyben, figyelembe

véve a fakitermelés és szállítás fontosságát. Kikötötték, hogy a részletes terveket a lehető legrövidebb időn belül mutassák be, az engedély megszerzése után pedig legkésőbb három hónapra részvénytársaságot kötelesek alapítani, s az építkezést megkezdeni.

A vonal műszaki bejárásának kezdete 1889. február 25-re esett, amikor a brassói városházánál az érdekeltek egyeztettek elképzeléseiket. Háromszék megyét báró APOR Gábor alispán és GYÁRFÁS Győző megyei főmérnök képviselte. Az illetékes minisztérium GYÖNGYÖSSY János miniszteri osztálytanácsost bízta meg a munkálatok egybehangolásával. Március 1-én, 2-án és 3-án Sepsiszentgyörgyön, 4-én és 5-én Kézdivásárhelyen rendeztek bejárás találokozót az érdekelt helységek küldöttjeivel. A Sepsiszentgyörgyön rendezett ünnepi bankett emelkedett hangú pohárköszöntői után meghallgatták a küldöttek véleményét, elvárásait. A Kézdivásárhelyi városi képviselőt kifogásolta a Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vonal görbe voltát; Kovászna kérte, hogy Barátos és Zabola között ne megállót, hanem állomást létesítsenek Kovászna elnevezéssel.

NEMES János és engedményes társai által a némileg módosított tervet a teljes műszaki leírással a minisztertanács 1889. július 14-én tárgyalta. Ugyanez év december 29-én Bécsben véglegesítették a szerződést a munkálatokat végző mainzi ARNOLDZ céggel, amely műszaki vezetőnek egy ROTH nevű mérnököt nevezett ki. 1890. április 18-án BAROSS Gábor az országgyűlés elé terjesztette végső beleegyezésért a vasútépítési kérelmet. Jelentésében elhangzik, hogy amennyiben a pénzügyi helyzettel nem kelene számolni, már régebben született volna javaslat a helyi érdekeltséget túlszárnyaló vonalak építésére teljesen állami alapból. Kihangsúlyozza a szóbanforgó vasút nemzetgazdasági (erdő-, bány- és iparvidékeken halad át, valamint hadászati (észak–dél irányú a keleti országhatár mentén) fontosságát is. Az országgyűlés a kérelmet megszavazta, s a miniszter az engedélyokmányt NEMES Jánosnak 1890. április 18-án át is adta. Itt jelenik meg először a vonal hivatalos elneve-

zése: Brassó–Háromszéki Helyi Érdekeltségű Gőzmozdonyú Vasutak.

A Székely Nemzet 1890. május 69.–75. számaiban részletesen ismerteti mind az építési költségeket, mind a vasút műszaki adatait, leendő felszerelését, szállítási díjait, üzemeltetésre jogosultakat stb. Ezekből közlünk a továbbiakban néhány, főként Háromszékre vonatkozó fontosabb adatot.

Az építetők tehát Brassó városa, valamint Brassó és Háromszék vármegyék. A részvénytársaság székhelye Budapest, az ügykezelés nyelve kizárólag magyar. Kilencven év letelte után teljesen átmegey állami tulajdonba. A fővonal (Zernest–Brassó, Brassó–Kézdivásárhely) teljes hossza 101,2 km, összköltsége 2.800.000 forint, melyből a vasútnak Háromszék megyére eső szakaszára 1.760.000 forintot irányoztak elő. Ebből a megye vállalja az építési tőkének 2/5 részét, ami a kilométerenkénti 24.000 forintos költségből 9.600 forintot jelent, összesen mintegy 704.000 forintot. Ezt részvények formájában szerzik meg. Az 1880-as 30. és az 1888-as 4. törvénycikk alapján az összköltség ugyancsak 2/5-ét az államkincstár fedezi, a fennmaradó 1/5 rész pedig a postai szállítások egy időre való előre kifizetéséből, valamint a helyi érdekű építkezésekre vonatkozó állami különsegély alából jön össze. A részvénytársaság ez utóbbiakért részvényeket ad át az államkincstárnak, a 2%-os pótdából vásárolandó részvényeket pedig a létesítendő megyei tartalékalap javára fordítják. A szükséges eszközök beszerzéséről az üzemeltetésről a MÁV gondoskodik.

A létesítendő vasút szabályos nyomtávú, amely a brassói állomáson csatlakozik a Nagyvárad–Predeal vonalhoz, ezért a brassói állomáson bővítési munkálatokra van szükség. A fővonal Brassó–Kézdivásárhely szakaszán a következő állomásokat, kitérőket, megállókat létesítik:

állomások: Prázmár 350 méter hosszúságban, Uzon 350 m, Sepsiszentgyörgy 400 m, Eresztevény 330 m, Nagyborosnyó 330 m, Barátos 350 m, Kovászna 330 m, Kézdivásárhely 350 m.

kitérő: Imecsfalva 330 m.

megállók: Kilyén 130 m hosszúságú rakodóvágánnyal, Hermány, Kökös, Bita–Zabola–Páva, Zabola fűrésztelep.

A szállítási díjak azonosak a MÁV-nál alkalmazottakkal (bár később emelték, majd újra le- szállították) és személy-, teher-, katonai- illetve postai díjakra tagolódnak. A vasúthoz tartozó kötelező távirdák, távbeszélők, villamos jelző- és védőberendezések az illetékes minisztériumtól kért engedély alapján működnek. A hivatali távirdák mellé az állam bármikor felszerelheti a nagyközséget kiszolgáló távirdát is. Minden állomásnál váltókezelői lakásokat, a kijelölt helyekre 23 órházat építenek, megállapítják a melléképületek, vizek tartályok, sorompók, jelzők helyét.

Nem rendelkezünk túlságosan részletes tájékoztatással a munkálatok menetéről. A Székely Nemzet közöl néhány szűkre szabott információt, mely a vonal megállapított jóállására, a közúti útfenntartási alapból elvont összegre (1889-ben 5000, 90-91-ben 8000 forint), az építkezésekre („Készül a prázsmári állomás épülete”, „Kökösnél a megállónál dolgoznak”, Sepsiszentgyörgyön építik az állomást, „négy kút már készen van”, „elrendelték a pálya felemelését Sepsiszentgyörgyön”, a zernesti vonalon ellopták a mérnöki műszereket, Uzonnál kitépték a cövekeket) vonatkoznak. A tudósító 1890 októberében elégedetlenkedik a véleménye szerint lassan haladó építkezés miatt, minek okát a drága és kevés munkaerőben látja, majd megjegyzi: „.... a concesszionális idő bizony már lejárt, de a mozdony még nem füttyül”. A munkálatok azonban haladnak, s az 1899-ben kiadott Háromszék Emlékkönyv egyik munkatársa a vasútépítésre vonatkozó visszatekintésében lakonikus rövidséggel állapítja meg hogy „.... az építés fennakadás nélkül folyt le és befejeztetett 1891 október havában”. „Az október elsejétől érvényes országos menetrendben már szerepel a Brassó–Sepsiszentgyörgy vonal azzal a megjegyzéssel, hogy „érvényes a megnyitó napjától”.

A Székely Nemzet 1891. október 10.-i 156-os száma így jelenti be a hírt: „Várva várt napra virrad fel holnap Háromszék vármegye (a cikk 9.-én íródott – saját megjegyzés). Délután 2 óraker fog berobogni az első személyszállító vonat a sepsiszentgyörgyi indóházhoz. Ekkor lesz a „vasúti vonal műtanrendőri bejárása, s ezzel át is lesz adva a forgalomnak a háromszéki vasút –

egyelőre Sepsiszentgyörgyig”. Az eseményről a lap 157. száma nyújt értékelőt és eseménybeszámolókat. Október 10-én 9 órakor gyülekeztek a brassói MÁV pályaudvaron a kiküldött bizottsági tagok, élükön GYÖNGYÖSSY János miniszteri tanácsossal. Társaságában voltak POTSA József, NEMES János, ÁDÁM Károly, BRENNERBERG brassói és CSÁSZÁR Bálint sepsiszentgyörgyi polgármesterek, műszaki szakemberek, számos érdeklődő. A vonat előbb a Tömös-hídnál, majd Szászhermánynál és Prázmáron állt meg, itt népviseletbe öltözött lakosok köszöntöttek az érkezőket. A kökösí hídánál, ahol a vasút belépett Háromszékbe, a bizottság megtekintette a 60 méteres hidat. Kökösben, Uzonban, Kilyénben is a lakosság éljenzése közepette vonultak be. Köszöntők hangzottak el, székely ruhás fiatalok virágkoszorúkat, füzereket aggattak a vonatra. Kilyénben az Isten hozott feliratú díszkapu előtt a szónok SZÉKELY György földbirtokos: „Isten éltesse azokat, akik gőzerővel hódították meg a legyőzhetetlen Háromszék megyét”.

Sepsiszentgyörgyön a nem egyértelmű tájékoztatás miatt nem lehetett tudni az érkezés pontos idejét, s így történt meg, hogy a közönség egy része csak a vonat megérkezése után (12 óra 10 perc) indult ki a pályaudvarra, amikor az ünnepi fogadásnak már vége volt. Így is nagyszámú érdeklődő köszöntötte a zöld ággal, nemzeti lobogókkal feldíszített pályaudvaron a díszkapun át befutó gőzöst. A Rákóczi-induló elhangzása után ifj. GÖDRI Ferenc, városi főjegyző üdvözölte az érkezőket, többek között kijelentve: „... a mai naptól többé nem vagyunk elhagyottak, a világtól elzárva, mint valánk”. Kérte GYÖNGYÖSSY Jánost, vinné el a város köszönetét BAROSS Gábornak. Az ünnepélyt a városháza termeiben bankettel zárták.

A vasútvonal további részének, a Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely szakasznak a megyeszékhelyről kiinduló műszaki bejárására és felavatására 1891. november 27-én került sor. Az egymás után következő állomásokon és megállókon üdvözléssel, köszöntőkkel fogadták a berobogó vonatot. A Brassó–Háromszéki Helyiérdekű Gőzmozdonyú Vasutak hivatalos ünnepi

megnyitására 1891. november 30-át jelölték ki. A kormány részéről jelen volt BARTHA András földművelésügyi miniszter és LUKÁCS Béla közlekedési államtitkár. Kézdivásárhelyen ez alkalommal iparkiallítást is rögtönöztek.

A vasútvonal utóéletének ismertetése már nem célja a jelen tanulmánynak. Nem fejezhetjük be azonban anélkül, hogy néhány későbbi eseménnyel, adattal ne tennénk teljesebbé a képet arról a vasútvonatról, melytől eleink jogosan remélték Háromszék gazdasági fellendülését.

1892-ben UGRON Gábor elkészítette a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda vonal tervezetét, mely a sepsiszentgyörgyi állomás épületének kibővítését igényelte. Terjedelmes pályaudvart, állomási vendéglőt, új őrházakat, mozdonyszínt, víztárolókat építettek. 1895-ben eredmény nélküli javaslat hangzik el a vonal országos érdekeltségű vasúttá nyilvánítására. 1897-ben, a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda vasútvonal felavatásának évében az országos statisztikai évkönyv adatai szerint, Brassó–Kézdivásárhely között 488.388 utas vette igénybe a vasúti szállítást. 1898-ban BÉLDI Tivadar háromszéki nagybirtokos a határszélig vezető vonalra előmunkálati engedélyt nyert. A „Kézdi-Vásárhely–Soósmezői helyi érdekű vasút” című kiadványában a vasútvonal meghosszabításának fontossága mellett érvel (jobb kapcsolat lehetősége a román királysággal mind a munkaerő kihasználás, mind az áruforgalom minőségét és sokféleségét illetően), kihangsúlyozza politikai jelentőségét (elősegítené a nemzetiségek egymás iránti megbecsülését), ismerteti a vonalvezetést, megbecsüli jövedelmezőségét. A költségvetés hiánya és a különböző, az építést akadályozó okok miatt csupán az 1907-es esztendő hozott részleges eredményt. 1907. szeptember 10-én került sor a Kézdivásárhely–Bereck vonal műszaki bejárására HORVÁTH Károly királyi tanácsos és báró SZENTKERESZTY Béla, a helyi érdekű vasút igazgatósági tagjának részvételével. Amint a Székely Nép tudósítója a lap 112-es számában írja, Szentlélek, Szentkereszt, Bélafalva, Kézdialmás, Lemhény és Bereck lakossága lelkesedéssel és meglelégedéssel vette birtokába a technika újabb ajándékát.

SZÉCHENYI terve viszont, vasútvonal kiépítése az Ojtozi-szorosig, s azon túl, még ma is várat magára.

Irodalom

1. *** **Háromszék vármegye, Emlékkönyv** (1899): Sepsiszentgyörgy
2. *** Országos Statisztikai Évkönyv (1897), Budapest
3. *** Korunk, Kolozsvár, 1862-es évfolyam
4. *** Nemere, Sepsiszentgyörgy, 1878-79-es évfolyamok
5. *** Székely Nemzet, Sepsiszentgyörgy, 1880-97-es évfolyamok
6. *** Székely Nép, Sepsiszentgyörgy, 1907-es évfolyam
7. BÉLDI Tivadar (1898), **A Kézdi-Vásárhely–Soósmezői helyi érdekű vasút**, Sepsiszentgyörgy
8. BEKSICS Gusztáv (1885), **Magyar érdek Erdélyben** (cikksorozat a „Székely Nemzet”-ből, Sepsiszentgyörgy)
9. BORSZÉKY Soma (1905), **A székely vasutakról** (előadás), Sepsiszentgyörgy
10. BORSZÉKY Soma (1905), **Székely vasutat a székelységnek**, Székelyudvarhely
11. Dr. CSEH Károly (1874), **A keleti vasut csatlakozási pontja**, Budapest
12. S. S. (1886), **Vasutat és ipart a Székelyföldnek**, Budapest
13. SZÉCHENYI István (1848), **Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről**, Pozsony
14. Dr. TÖRÖK Andor (1902), **A székely vasúttak kérdése**, Kézdivásárhely

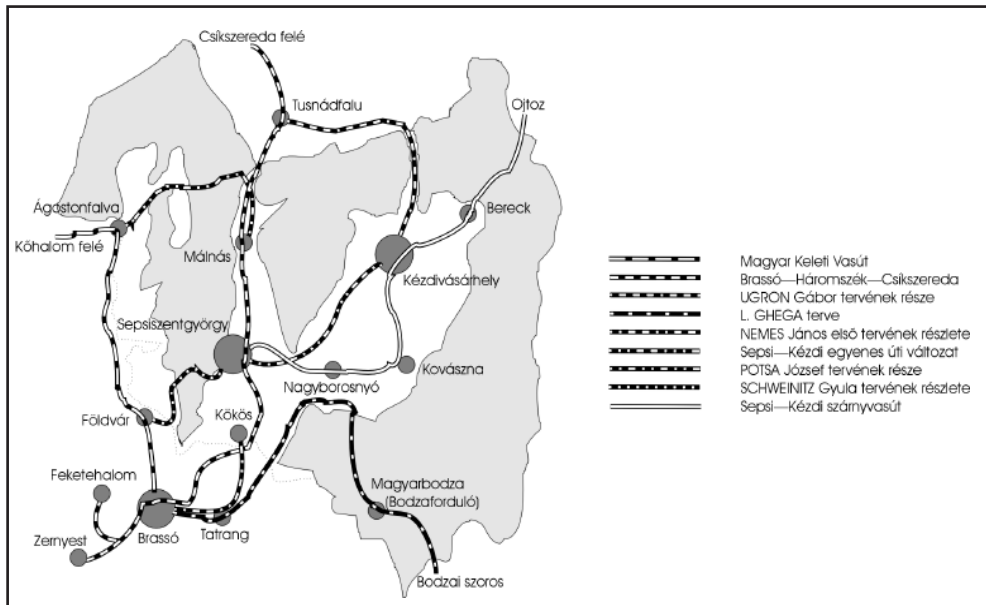
Calea ferată Braşov–Trei Scaune, planuri și realizări (Rezumat)

Primul plan referitor la o cale ferată care ar atinge și Trei Scaune este cel al lui István SZÉCHENYI, din 1848. Aceasta ar lega magistrala (și de altfel prima cale ferată) din Transilvania cu Moldova tocmai prin pasul Oituz. Din motive politice și economice o astfel de magistrală, care ar traversa Secuimea în direcția optimă V-E, nu se va realiza niciodată. Trei Scaune se alege numai cu posibilitatea de a fi racordat la rețeaua feroviară națională prin Braşov, printr-o linie secundară. Aceasta se va realiza, parțial din surse locale, între 1889-1891, pe ruta Braşov, Sf. Gheorghe, Tg. Secuiesc. Ramificația spre Ciuc, de la Sf. Gheorghe se va construi în 1896, iar prelungirea liniei de la Tg. Secuiesc la Brețcu în 1907.

Railway Plans in Háromszék and the Building of the Local Interest Railway between Brassó (Braşov) and Háromszék (Abstract)

The first Railway plan that concerned Háromszék was done by István SZÉCHENYI in 1848. This route would have passed through the Ojtoz-pass, connecting Transylvania to Moldavia. This plan could not be carried out because of political and economical reasons. The best way for Háromszék to connect itself into the national railway network remained that of branching to the secondary route from Brassó. This was built between 1889–1891 on the line Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely, partly with local support. In 1897 it was continued towards the direction Csík, and later the route from Kézdivásárhely to Bereck was completed.

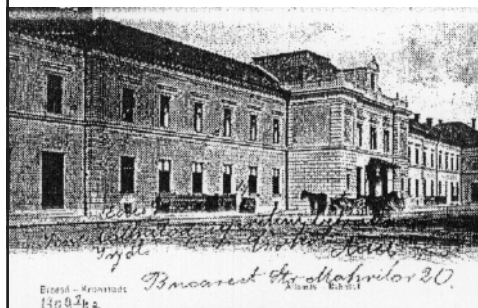
1. ábra Barcasági – Háromszéki vasúttervek (mai megyehatárral).

Brassó—kézdi-vásárhelyi vasút.

Érvényes a megnyitás napjától.

<i>Kézdi-Vásárhely</i>				<i>Brassó</i>					
	indul	reggel	4 00 d. u. 2 45		indul	reggel	8 30 d. u. 3 10		
Imecsfalva			4 17	3 02	Szász-Hermány		8 40	3 29	
Páva-Zabola			4 34	3 19	Prázmár		9 13	3 53	
Kovászna			4 47	3 32	Kőkös		9 26	4 06	
Barátos			5 17	4 02	Úzon		9 43	4 23	
Nagy-Börösnő			5 33	4 18	Kilyén		9 58	4 38	
Eresztévény			5 52	4 37	<i>Sepsi-Szentgyörgy</i>		10 23	5 03	
<i>Sepsi-Szentgyörgy</i>			6 32	5 17	Eresztévény		10 51	5 31	
Kilyén			6 42	5 27	Nagy-Börösnő		11 13	5 53	
Úzon			7 00	5 45	Barátos		11 42	6 22	
Kőkös			7 13	6 08	Kovászna		12 00	6 41	
Prázmár			7 30	6 15	Páva-Zabola		12 13	6 53	
Szász-Hermány			7 50	6 35	Imecsfalva		12 28	7 08	
<i>Brassó</i>	érk.	reggel	8 08 este	6 53	<i>Kézdi-Vásárhely</i>	érk.	délután	12 46 este	7 26

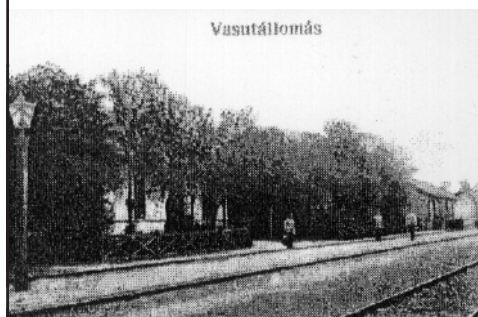

Brassó — MÁV állomás

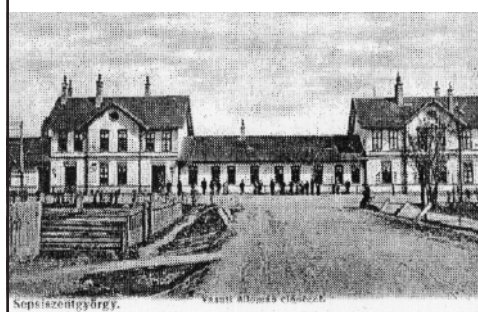
Sepsiszentgyörgy

Uzon

Kovászna

Sepsiszentgyörgy

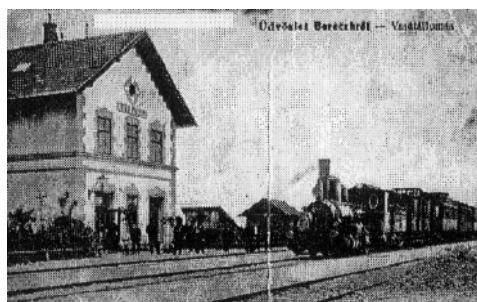

Zabola — Páva

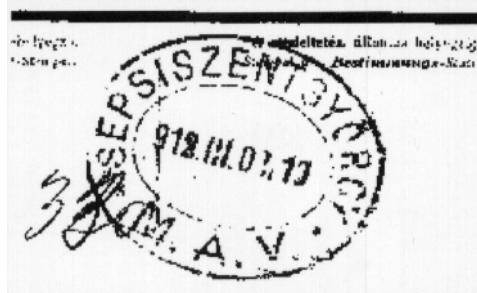
Kézdivásárhely

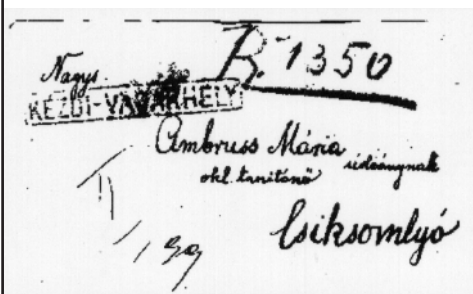
Berek

Sepsiszentgyörgyi pályaudvar postai-, és Kézdivásárhely — Brassó vonat mozgóposta pecsétje

A sepsiszentgyörgyi pályaudvar hivatali bélyeggyője

Kézdivásárhely állomás hivatali bélyeggyője

Bita megálló postai bélyeggyője

Vasútépítési törekvések a Székelyföldön a 19. század utolsó felében, különös tekintettel a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda vonalrész kiépítésére

(Kivonat)

Az országnak a 19. század második felében kezdődő kapitalista fejlődése a Székelyföldre előbb negatív hatásaiban jelentkezett (elszegényedés, kivándorlás). A felemelkedés egyik alapfeltételét az ország közlekedési keringésébe való bekapcsolás, mindenekelőtt a vasúthálózat kiépítése jelenthette. A székely vasutak kiépítésének eseményeit három elkülöníthető időszakra tagolhatjuk. Az első a 80-as években kibontakozó mozgalom, amely elsősorban a sajtó segítségével igyekezett az egyes tervek számára híveket nyerni. A következő szakaszt 1891-től számíthatjuk, amikor megalakult a marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, amely elsőrendű feladatának tekintette az általános gazdasági felemelkedésért munkálkodás keretében a székely vasutak hálózatának minél ésszerűbb kidolgozását. Végül 1894-95-ben létrehozták a székelyföldi vasutak megépítéséről szóló törvényjavaslatot, amelynek törvényerőre emelkedésével minden akadály elhárult pl. a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda és ezzel egyidejűleg a Csíkszereda–Gyimesi vonalszakaszok elkészítése elől is, amelyek finanszírozását az állam majdnem teljes egészében magára vállalta (utóbbi akkoriban nemcsak tech-

nikai megoldások szempontjából, de a költségeket tekintve is Magyarország legdrágább vasútvonalának számított). A Madéfalva–Gyergyószentmiklós leágazás 1907-ben, a Gyergyószentmiklós–Déda bekötés Marosvásárhely irányába 1909-ben valósult meg.

A 19. század második felének székely társadalmát súlyos problémák foglalkoztatták. A jobbágyfelszabadítás, a határörvidékek felszámolása tömegeket sodort zsellérsorba. A hirtelen rázúduló adóterhekhez az elmaradottan gazdálkodó vidék nehezen tudott hozzászokni, s még az 50-es években meglendült a két irányú áramlás; az ország belsejébe és a Kárpátokon túlra. A székelyföldi mezőgazdasági termelés az országos piactól a vasutak késői kiépítéséig kevés ösztönzést kapott, a helyi értelmiség alig tudott a modernizációhoz segítséget nyújtani. A közös földek összeszűkülése a szegény parasztságot mind az állattartásban, mind a fakitermelésben akkor korlátozta, amikor létfeltételeinek szűkös biztosítására másféle alternatíva nem létezett. Az ország kapitalista fejlődése negatív hatást gyakorolt a Székelyföldre. Kisiparát szorongatta a gyári termékek versenye. Az 1886-ban Romániával kezdődő vámháború leginkább a határvidékek lakosságát sújtotta, akik kézműipari termékeiket nagymértékben romániai piacokon értékesítették. Tömegével vándoroltak az iparosok Romániába, annak fellendülő kisiparát erősítették. A század utolsó felében pedig megindult az Amerikába tartó kivándorlás. A Székelyföld az ország gazdaságilag gyengén fejlődő vidékei közé tartozott, így az elszegényedőket nem szívhatta fel az ipar. Az eljárkálás tradíció lett. Sokan Románia földjén dolgoztak, ahol megbecsült munkaerőnek számítottak. A kivándorlás, a romániai munkavállalás, a gyakori otthagadás hívta fel a kor magyar közvéleményének figyelmét a székelyek gondjaira¹.

A felemelkedés egyik alapfeltételének tekintették a Székelyföld bekapcsolását az ország közlekedési keringésébe. Ilyen szempontból vasúthálózatának kiépítését, függetlenül attól, hogy

annak melyik részére vonatkozott, a közgondolkodásban gyűjtő fogalomként Székely vasútnak emlegetik, mintegy érzékeltetve azt a tényt, hogy az egész tájegységre nézve mindenütt egyformán fontosnak számított a vasútépítés megvalósítása.

Már a 19. század első felében felvetődik a Székelyföld délkeleti peremét érintő vasútvonal kiépítésének a szükségessége. Az osztrák iparral a belső piacon nem versenyképes erdélyi termékek számára jó áruelhelyezési lehetőség kínálkozott a keleti piacokon, többek között Moldvában is. Ezek megszerzése azonban nagymértékben függött a jó és olcsó szállítási lehetőségektől. Ismeretes, hogy SZÉCHENYI István vasútépítési terveiben a Galacig vivő vasútvonal az ojtózi szoroson haladt volna át. Ennek az útvonalnak a kiépítését sürgették 1851-ben a brassói román kereskedők is². A kiegyezés után gróf MIKÓ Imre közlekedésügyi miniszter vasútépítési elképzeléseiben a Székelyföld közlekedés fejlesztését illető tervei is helyet találtak³.

Az 1870-es évek válsága a gazdasági fejlődés lassulásához vezetett. 1880 után enyhe növekedés, majd a század végén a fellendülés jellemezte a gazdasági életet. A vasútépítés terén már 1880-tól növekedés következett be. A vasúti tevékenység megélénkülésében szerepe volt a helyi érdekek érvényre jutásának is, ami az elnevezésben is kifejezésre jutott. „Helyi érdekűnek” nevezték a vidéki vonalakat. Az eddig elszigetelt kis tájak társadalma öntudatra ébredt, s megpróbált integrálódni, kikerülni az elszigeteltségből. Ennek a célnak jó eszközt látta a vasúti összeköttetés megvalósításában. A helyi érdekű vonalak kezdeményezésébe legtöbbször a vidéki birtokosság, gazdasági és közigazgatási intézmények tették meg az első lépéseket, nagy sajtóvisszhang mellett. A tőke előteremtésében is részt vettek a helyi erők, egyének, városok, sőt szerényebb mértékben a falvak is⁴.

Ilyen körülmények között veszi kezdetét a székelyföldi vasútépítés: 1886-ban Marosvásárhely-Szászrégen; 1888-ban Héjjasfalva-Székelyudvarhely; majd 1891-ben Brassó-Sepsiszentgyörgy-Kézdivásárhely között helyi érdekű vasúti összeköttetés létesül, és ezzel mintegy prece-

dens teremtődött a nagyobb lélegzetű, igényesebb eljárásokat követelő munkálatok elkezdéséhez.

A székely vasutak kiépítésének eseményeit három elkülöníthető időszakra tagolhatjuk. Az első a 80-as években kibontakozó mozgalom, amely elsősorban a sajtó segítségével igyekezett egyik, vagy másik vélemény számára híveket megnyerni. A következő szakaszt 1891-től számíthatjuk, amikor megalakult a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, amely elsőrendű feladatának tekintette az általános gazdasági felemelkedésért munkálkodás keretében a székely vasutak hálózatának minél ésszerűbb kidolgozását. 1894-95-ben létrehozták a székelyföldi vasutak megépítéséről szóló törvényjavaslatot, amelynek törvényerőre emelkedésével minden akadály elhárult a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda és ezzel egyidejűleg a Csíkszereda–Gyimesi vonalszakaszok elkészítése előtt, amelyek finanszírozását az állam majdnem teljes egészében magára vállalta.

A székelyföldi vasúttervezetések kezdeti korában különböző vélemények fogalmazódnak meg, és attól függően, hogy az illető milyen vidéket képviselt, aszerint érvelt. Hírlapi cikkek, törvényhatósági felszólalások láttak napvilágot, országgyűlési képviselők, politikusok, közéleti személyiségek, vagy éppen szakértők fejtették ki megfellebbezhetetlennek vélt igazukat. BEKSICS Gusztávot, noha sepsiszentgyörgyi képviselő volt, a csíkiak felkértek vasútügyük támogatása érdekében. MOLNÁR Józsiás kézdívasárhelyi illetőségű lévén, természetesen, hogy az általa elképzelt pályák egyike Ágostonfalvától-Kézdivásárhelyt érintve az Ojtóz-szoroson keresztül Galacig a Romániával való kereskedelem egyik főirányvonala kellett volna, hogy legyen, a másik pedig Brassótól Szászrégenig szelte volna keresztül a Székelyföldet⁵. Erdővidék érdekeit támogatók az egyetlen lehetséges megoldást az Ágostonfalvát, Sepsiszentgyörgyöt, Kézdivásárhelyet Bereckkel összekötő vonalban látták. Itt az alkalom – mondták –, hogy Brassót kikerüljék, s ha majd a közvélemény meggyőződik a Brassó és Csíkkal való összeköttetés fontosságáról, akkor eszerint fog cselekedni⁶.

Dr. CSEH Károly országgyűlési képviselő többrendbéli sajtóvitájában a csíkiak és udvarhelyiek ellenérzését váltotta ki, kioktató és megleckéztető hangvételével. Többek között így vélekedett a kiépítendő vasútról: „Csík megyének, ha azt akarja, hogy Háromszék megye szintén kiépítse csatlakozó vonalát, határozottan és végleg szakítani kell az udvarhelyi iránnyal, s azokkal kell a tárgyalást megkezdeni, akik a marosmenti irányban az engedélyt nemcsak bírják, de már 32 km vasutat ki is építettek (Marosvásárhely—Szászrégen). Ha így cselekszik Csík megye, a marosmenti irány kiépítését a maga részéről biztosítja, akkor Háromszék megye is a csatlakozást szorgalmazza.”⁷ Ezek után nem késett a csíkiak válasza sem, keserűen jegyzik meg, hogy ahol együtt kellene munkálkodni, ott széthúzás tapasztalható, mikor közös erővel kellene egymáson segíteni, mindenki saját érdekeit helyezi előtérbe, „csak egy eset szokta a magyar embert egyívű csatolni: a veszedelem”. Csík vármegye nem arra kérte szomszédját, hogy tanácsot adjon neki, hogy melyik vasútvonal a legelőnyösebb számára, hanem mindössze azt szeretné elérni, hogy Háromszék megye a határáig kiépített szakaszt tovább folytassa. A csíkiak saját hibájuknak azt tartják, hogy kezdetben, az első székely vasút sikaszói (Udvarhely) irányához csatlakoztak, ami végül is a tervezők megtévesztéséből fakadt. Ezzel az elképzeléssel csak abban az esetben lehetett volna egyetérténi, ha az Udvarhelyet Csíkszeredával összekötő vonal Oláhfalun át, vagy annak kikerülésével a legrövidebb utat választotta volna - hangzott az önértékes válaszban⁸.

1886-ban megkezdődnek a tárgyalások a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium és az érdekeltek között a székelyföldi vasutak előmunkálati engedélyeinek elnyerése érdekében, UGRON Gábor és DANIEL Gábor országgyűlési képviselők egy évre terjedően megkapták az előmunkálatok elvégzésére szóló engedélyt a következő vasútvonalakra vonatkozóan; Székelyudvarhely, Zetelaka, Karcfalva, Csíkszereda, Szépvíz, Gyimes; Marosnyire, Gyergyószentmiklós, Békási szoros, valamint a Brassó–Sepsiszentgyörgy–Tusnád–Csíkszereda vonalszakasz.

Még ugyanabban az évben báró HUSZÁR Károly és GYÖRGY Endre képviselők szintén egy évre szóló koncessziót nyertek a kormánytól előmunkálatok elvégzésére a Szászrégen, Ditró, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Brassó vonalon, valamint Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhelyi helyi érdekű szakaszon. Az előmunkálati engedélyesek szerint a Háromszék vármegyére eső mintegy 94 km vasúti pálya a megye, községek, városok és egyéb érdekeltségek (faipari vállalatok) részéről körülbelül 700.000 forint hozzájárulást igényelnének. Még a nyár folyamán ez utóbbi vállalkozók báró KEMÉNY Gábor alsófehérmegyei főispán és KOVÁCS Gyula kézdivásárhelyi vasúti mérnök társaságában beutazták az Olt völgyét. Háromszék nagy többsége a HUSZÁRÉK által közzétett vasúti tervet pártfogolta, s abban reménykedtek, hogy ha Csík vármegye is felkarolja ezt a vállalkozást - amelyik a vidéket hosszanti irányban szeli át - ilyen körülmények között a kezdeményezést siker fogja koronázni. Sepsiszentgyörgyön augusztusban értekezletet tartottak, ahol elhatározták, hogy a megye lakossága az adófizetés alapján járuljon a költségek fedezéséhez. Azt is kinyilvánították, csak akkor hajlandók az építkezést támogatni, ha a fővonallal egyidőben kiépítik a Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhelyi szárnyvonalat is⁹. Háromszék megye őszi közgyűlésén 1886. október 8-án az időközben báró HUSZÁR Károly, UGRON Gábor és gróf NEMES János részéről beérkező három ajánlat véleményezésére került sor. SZENTIVÁNYI Miklós főjegyző előterjesztésében a vasút kiépítésének általános gazdasági és kulturális szükségességéről szólva kinyilvánította, hogy a megye elsőrendű érdeke Brassó megye határától Sepsiszentgyörgyön keresztül Kézdivásárhelyig és esetleg Sepsiszentgyörgyötől Csíkmegye határáig terjedő összeköttetés megteremtése. Ez alkalommal is megerősítették a HUSZÁRÉK tervének támogatását. A költségek viseléséhez hozzájárul a megye lakossága is a rá kivetett 5% megyei pótdadón keresztül. A vállalkozás sikerének érdekében POTSA József elnöklése alatt 18 tagú bizottságot hoztak létre, amelyben olyan személyiségek kaptak helyet, mint:

BÉLDY Tivadar, ZATHURECZKY Gyula, NAGY János miniszteri tanácsos, ÚJVÁROSI József, NAGY Károly, TEMESVÁRI János, HOLLAKY Attila, stb.¹⁰

Csik megyében is állásfoglalásra volt szükség a székhely vasutak irányát illetően. Ennek eldöntésére 1886. augusztus 14-én rendkívüli törvényhatósági közgyűlésen hoztak határozatot, MIKÓ Árpád főszolgabíró azt javasolta, hogy a DÁNIEL Gábor, UGRON Gábor engedményesek által benyújtott pályázatot támogassák, melynek Udvarhely a kiinduló és Gyergyó a végpontját jelentette volna. Ugyanakkor nyilvánosságra hozták a báró HUSZÁR Károly és társai által a közgyűléshez benyújtott ajánlatot. BECZE Antal alispán indítványára a közgyűlés ez utóbbi javaslatot fogadta el, azzal a kikötéssel, hogy a kedvezményesek az első székhely vasút tervezetét úgy egészítsék ki, hogy Szászrégen–Tölgyesi vonallal kössék össze a Gyergyó–Ditrói szárnyvonalat. Ezt a módosítást azért tartották fontosnak a csíkiak, mert csak így lehetett megnyerni a gyergyóiak támogatását. MIKÓ Árpád 1886. szept. 24-én értekezletet hívott össze Gyergyószentmiklóson, mely alkalommal Gyergyó ragaszkodott korábbi álláspontjához, mely szerint a vasúti pályát Marosnyiren keresztül hozzák Ditró irányába, és csak abban az esetben adják áldásukat a vállalkozáshoz, ha Csíkban és Gyergyóban egyidejűleg indul el az építkezés¹¹.

Az első székhely vasút kiépítési költségeinek fedezésére szükséges volt a közösségek anyagi hozzájárulására. Csík vármegye törvényhatósági közgyűlésén 1887 augusztus havában határozatot hoztak, melynek értelmében a vármegye összes községei között nagyságuk és anyagi helyzetük szerint 171.000 forint költséget osszának szét. A gyergyói községek az épülendő vasúttal szemben megfelelő áldozatkészséget tanúsítottak. A csíki települések közül például Szentmihály 5.000 forintot, míg a módos Szentdomokos egy krajcárt sem volt hajlandó adni. A legtöbb község azzal tért ki a felajánlás elől, hogy évi költségvetésükben több kiadás, mind annyi bevétel szerepel. Jó néhány helység anyagi hozzájárulását saját érdekeinek érvé-

nyesítésével kötötte össze. Tapolca például az előreirányzott 3.000 forint és határában ingyen földterületet csak abban az esetben volt hajlandó felajánlani, hogyha az állomást az általuk javasolt helyre teszik. Dánfalva a rája árulól 500 forint helyett hajlandó volt 2.000 forintot fizetni, ha az állomást Dánfalva és Karcfalva közé helyezik. Csíkszentmihály is áldozatot hozott volna, ha a pálya Rákostól Gyimesen át Moldvával összeköttetésbe kerül, mely esetben nemcsak az 5.000 forint megadását vállalták, hanem Rákostól Gyimesközéplekig, ahol a község a vasút irányában földterülettel rendelkezett, a szükséges parcellákat, de ingyen fa- és kőanyagot is hajlandók voltak az építkezéshez adományozni. A vasúttal szembeni idegenkedés okát: „vagy a község értelmi törpesége, vagy a vezetőknak a megyei közérdek ellen intézett rosszakaratú gáncsoskodásába kell az indokokat keresni. Szépvíz esetében köztudomású, hogy neki mint községnek nincs vagyona, de hol vannak a tulajdonképpeni községet alkotó tizesek, pedig ezek rendelkeznek a közvagyon felett, ami oly jelentékeny, hogyha a hagyományos rossz gazdálkodással szakítanak a tőlük várt összeg a lakosság megterhelése nélkül évi részletekben könnyen előállítható volna”¹². Végeredményében Csík vármegyében 53 község közül 5 olyan település akadt, amely megtagadta a vasútépítési költségekhez való hozzájárulást, Csík vármegye vette komolyabban a vasútépítés ráeső része kiépítésének gondját. Nemcsak a közgyűjtés leosztása történt meg, de a vonal pontos kijelölését, az előmunkálatok számbavételét is elvégezték. A Háromszék megyével való vasúti összeköttetés megvalósítását illetően azonban aggodalmi voltak, és ezt a csíkiak nem is rejtették véka alá. Csík megye 1888 májusában tartott törvényhatósági közgyűlésén megállapodtak arról, hogy Háromszéktől garanciát kérjenek arra vonatkozóan, hogy a Brassótól Csík vármegye határáig terjedő vonalszakaszt idejében kiépítik. Udvarhely megyével kapcsolatosan hasonló álláspontra helyezkedtek, tudniillik olyan hírek érkeztek nyugati szomszédaiktól, hogy a roppant költséges vasúti pálya finanszírozását képtelenek előteremteni. A Kászon-Alcsíki járás-

beli községeket felszólították, hogy a közös érdekű vasúthoz vagyoni helyzetükhöz mérten megfelelő összeggel járuljanak hozzá¹³. Csík vármegye aggodalmaskodása nem volt alaptalan, mert időközben megkezdődtek a háromszéki helyi érdekű vasút kiépítésének a munkálatai, Csík megye törvényhatósága 1888. május 28-án tartott közgyűlése bizalmatlanságának jeléül átiratban fordult Háromszék vármegyéhez a határán történő vasúti csatlakozás kiépítését illetően. A válasz azok számára, akik a gyors megoldás távlatába gondolkodtak, kiábrándító volt: „Háromszék megye bizottsága kész a szomszéd megyével tárgyalásokba bocsátkozni, azonban Brassó-Kézdivásárhelyi vonal kiépítésénél oly mérvű kötelezettséget vállal magára, hogy mindaddig amíg az létre nem jön egy újabb vonal azonnali kiépítésére nézve ígéretet nem tehet”¹⁴. Az elutasító határozat alapján Csík vármegye is úgy döntött: az építkezési munkálatokat ők sem kezdik meg. Ezirányú folyamodásukra a kereskedelemügyi miniszter megnyugtatta őket, hogy Háromszék jelenlegi álláspontja a székelyföldi vasúthálózat kiépítését véglegesen nem hiúsítja meg, ő pedig minden lehetséges eszközt felhasznál a munkálatok minél előbbi elkezdésére.¹⁵

A székely vasúttörténet ellentmondásos szakasza zárult le, többféle álláspont ütköztetésének évei ezek, egyöntetű vélemény alakult ki viszont arról, hogy a vasút a térség társadalmi-gazdasági fel-emelkedésének eszközévé kell hogy legyen, és arról is, hogy a lakosság anyagi támogatása és az érdekelt felek szoros együttműködése nélkül megvalósítása elképzelhetetlen. Pozitív eredményként kell elkönyvelni, hogy ezekben a kevésbé kedvező években azért három helyi érdekű vasútvonalat csak sikerült kiépíteni és a forgalomnak átadni.¹⁶

A következő időszakot egyrészt az 1891-ben létrehozott marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara céltudatos, az egész Székelyföld érdekeit képviselő gazdaságpolitikáját jellemzi, de a kormány részéről is élénkebb érdeklődés nyilvánult meg a térség nyomasztó gondjainak orvoslását illetően.

A kamara vasútstratégiáját a következő fontosabb szempontok jellemezték: A fővonalak

tájékozása csakis kelet-nyugati irányt követheti; megállapítandók azok a fővonalak amelyek kiépítése országos fontosságukra való tekintettel az állam hatáskörébe tartoznak; megjelölendők azok a szárnnyonalak, amelyek a fővonalhoz csatlakoznának; ki kellene alakítani a székelyföldi vasúthálózatnak olyan csomópontját, amely fekvésénél fogva erre alkalmas lenne, s ezáltal jelentékeny kereskedelmi, ipari és kulturális központtá fejlődhetne ki. A kamara véleménye szerint a székelyföldi vasutakat nem lehet pusztán a helyi érdekű vasutak kategóriájába sorolni. Ezek létesítése csak ott fogadható el, ahol nagyobb akadályok nélkül kínálkozik lehetőség olcsú vasút építésére. Ahol azonban, mint a székelyföldi fővonalak esetében, országos érdekeket is szolgálnak, ott helyi érdekű vasutak építése nem mutatkozik célirányosnak. A kamara negatív tapasztalatként említi a Brassó-Kézdivásárhelyi vasútvonal esetét, amely sem az általános forgalom szempontjából, sem pedig a lakosság különleges érdekeinek nem felel meg. A környék kereskedői és gyárosai ismételt panaszt emeltek a kamarának a közlekedés drágasága miatt. A kézdivásárhelyi érdekelt körök pedig kifejtették, hogy ahelyett, hogy közelebb hozta volna az ország nyugati piacait, a nagy kerülő következtében a szállítás roppant költséges, és ez az amúgyis tőkeszegény helyi gazdaságot hátrányos helyzetben tartja.¹⁷

A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1892-ben feliratban fordult LUKÁCS Béla kereskedelemügyi miniszterhez, amelyben feltárta a Székelyföld drámaian nehéz gazdasági helyzetét. A múlt évtizedek mostoha gazdaságpolitikája a vidéket elzárta az országos forgalomtól, mesterségesen elterelve innen a fővasútvonalakat – írja a jelentés. Meggyőződése a kamarának, hogy a gazdasági bajok sokkal mélyebben gyökeresnek, mintsem gondolnák, és sikeres megoldásuk csakis úgy képzelhető el, ha az egész térséget országos fővonalakkal hálózják be, amelyekhez helyi érdekű vasutak kapcsolódnának. Ilyen irányú vonalak lehetnének: Apahida, Marosvásárhely, Héjjasfalva; Szászrégen, Toplica, Tölgyes, Pietra Neamt; Marosvásárhely, Parajd, Gyimes,

Tg. Ocna; Ágostonfalva, Kézdivásárhely, Sósmező, Focșani. A tervbe vett Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda közötti vasútvonalat eleve elhibázott kezdeményezésnek tekintik, mint minden olyan tájolású pályát amelyik nem kelet-nyugati irányt követ.¹⁸

Közben a kormányzat is vizsgálja a vasútépítés Székelyföldön való kiszélesítésének lehetőségeit. 1892. július 11-én WEKERLE Sándor pénzügyminiszter a közlekedési tárca vezetőjével közös értekezletet hívott össze Budapestre, ahová a székely vármegyék fő- és alispánjai és más érdekelt személyek kaptak meghívást. Behatóan megvizsgálták a vasutak építésének a sorrendjét, valamint a helyi érdekeltségek hozzájárulásának arányát a költségekhez. Közös álláspont jött létre a kiépítendő vonalakat illetően: Sepsiszentgyörgytől Szászrégenig és Udvarhelytől Csíkszeredáig vezető vasutak megépítését tekintették elsőbbségesnek.¹⁹

A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara vitába szállt a kormány által támogatott vonalnak ésszerűségét illetően. Szerintük a fontossági sorrend szempontjából, Apahidától Marosvásárhelyig és Héjjjasfalváig terjedő pályát kellene kiépíteni, az ugyanis közvetlen kapcsolatot teremtené a Székelyföld és a magyar királyi államvasutak között: „elérkezett az idő, hogy a székely társadalom nem várjon mindent az államtól fokozottabb tevékenységet fejtsen ki a kezdeményezés és vállalkozás terén az eddiginél nagyobb mozgékonytágot tanúsítva saját erejét felismerve igyekezzék”. A gondolatot folytatva szomorúan jegyzi meg, hogy sajnos e hit ma még nem észlelhető a székelyek között, és ezért vannak ennyire kiszolgáltatott helyzetben az államhatalommal szemben.²⁰

A székely vasútépítés történetének egy újabb szakasz zárult le, amikor az illetékeseknek sikerült egy tudatosabb vasútpolitikát kialakítani, egyetértésben egy olyan intézménnyel, amely gazdasági szaktekintélynek bizonyult, ez pedig a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara volt. Noha azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a központi elképzelések nem mindig egyeztek a helyiek érdekeivel. A határozathozatal pedig annak a kezében összpontosult, aki tőkével rendelkezett, és ez a kormány volt.

1894 ősztől megfogható közelségbe került a székelyföldi vasút két részzszakaszának kivitelezése, a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda; Csíkszereda–Gyimesvölgye közötti távolságok. Hogy miért pont ennek a két szakasznak építésére esett a választás: Magyarország még 1891-től nemzetközi egyezményt kötött Romániával, hogy 1897. november 17-ig elkészíti a határszélig vezető vasútvonalat. Dacára annak, hogy a székelyföldi vasúthálózat egészére, már az 1880-as évektől kezdve egész sor előmunkálati engedélyt bocsájtottak ki, a hálózatnak csak néhány peremszakaszát sikerült kiépíteni. A 90-es évek elején olyan előhaladott állapotban voltak a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda vonal megépítésének esélyei, hogy 1892 decemberében a kereskedelmiügyi miniszter, miután UGRON Gábor tervezetét elfogadta, röviddel utána megtörtént az építés megkezdése előtti utolsó előmunkálati művelet, a vasútvonal közigazgatási bejárása.²¹ Az 1894-es költségvetés törvényhozásbeli tárgyalásakor a kereskedelemügyi miniszter kijelentette, hogy a helyi érdekű vasútvonalak továbbfejlesztésénél a Székelyföldre helyezik a fő hangsúlyt. Így erre a célra az évi költségvetésből 80.000 forintot irányoztak elő, amelynek segítségével a gyimesi határ felé vezető vonalon tervezési nyomjelzési előmunkálatokat végeztek.

1894 őszen aztán végre törvényjavaslat született a székely vasutak kiépítésével kapcsolatosan. Ebben felvázolják a székely körvasút tervezetét, a következő irányt követve: Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Csíkrákos–Gyergyószentmiklós–Szászrégen, melyből a legalkalmasabb ponton leágazás történik a Gyimesi-szorosig és Székelyudvarhelyre. A helyi érdekeltségek hozzájárulásának felhasználásával államköltségen történik az építkezés. A Sepsiszentgyörgytől a gyimesi leágazásig vezető, valamint a gyimesi szárnyvonalat 1897. november 17-ig a körforgalomnak átadják. A magyar-román vasúti egyezmény előírásainak megfelelően az említett vonalrészek tervezési, építési és üzembehelyezési költségeinek fedezésére a pénzügyminiszter 12.800.000 forintot átutal a kereskedelemügyi miniszter rendelkezésére.²² Jellemző, hogy a rendkívül nehéz

Csikrákos-Gyimesi vonalszakasz 44 km-es távolsága az előtanulmányok szerint mintegy 8.700.000 forintjába kerül az államkasszának.

A miniszteri megindoklásban a kiépítendő pályát általános forgalompolitikai megfontolások mellett a nemzetközi összeköttetés hasznossága is igazolja. Itt létesül a legrövidebb kapcsolat Moldvával, Iași, Galați és a Fekete-tenger irányába. Több éves sikertelen próbálkozás meggyőzött mindenkit affelől, hogy a helyi érdekeltség által állami törvényhatósági és községi hozzájárulás segítségével lehetetlen a megvalósítása. A vonalak egy része nehéz terepviszonyok között vezet, így a helyi érdekű vasutak építési költségeinél jóval többbe kerülnek. Ezért csak államköltségen keresztül képzelhető el a vasútvonal kiépítése, csekély értékű helyi hozzájárulás megtoldásával: Csík vármegye részéről 700.000, Háromszék vármegyétől 100.000 forint értékben.

A képviselőház 1895. március 13-án tárgyalta a LUKÁCS Béla miniszter által benyújtott törvényjavaslatot és azt egyhangúlag elfogadta, ezáltal törvényerőre lépett, és így minden akadály elhárult a végrehajtás elől.²³ A minisztériumban azonnal nekifogtak a részletes tervek kidolgozásához, előnyben részesítették a gyimesi vonalszakaszt, ismerte az itt felmerülő nehézségeket, és emiatt a munkálatok lehetséges elhúzóására is gondoltak. A minisztérium munkatársai a két helyszínre utaztak az előkészületek megszervezése és a munkaerő toborzása végett. Az előzetes becslések alapján a gyimesi vonal nemcsak technikai megoldások szempontjából, de a költségeket tekintve is Magyarország legdrágább vasútvonalának számított. Az itteni munkálatok az Olt és Tatros vízválásztóját áttörő alagút fúrásával kezdődtek.

A Sepsiszentgyörgy-Csíkszereda vasútvonal megépítése már DANIEL Ernőre, az új kereskedelemügyi miniszterre hárult. 1895. április 1-5. között megtörtént a közigazgatási bejárás, tehát az állomások és megálló elhelyezése, a hidak, átereszek, támfalak, útátjárók és párhuzamos utak kijelölése, az állomáshoz vezető utak építése és fenntartási költségeinek az érdekeltségek közötti arányos felosztása, stb.²⁴ Még a pálya kiépítésének elkezdése előtt nekifogtak a hi-

dak elkészítésének, így május végén már sor kerülhetett a Sepsiszentgyörgy–Gidófalva közötti vasszerkezetű Olt-híd kipróbálására.²⁵ Az építkezések kivitelezésére pályázatot írtak ki 1895. augusztus 8-án Budapesten a Magyar Államvasutak igazgatóságánál. A négy ajánlat közül a helyieket is magába foglaló: LINZER Ármin, BRAUN Gyula, ZATHURECZKY Gyula, BOGDÁN Artúr és BOGDÁN Flórián vállalkozókkal kötötték meg a szerződést.²⁶ A munkálatok különlegességének számít, hogy míg annak idején Kolozsváron székelyek dolgoztak a pályákon, addig ez esetben máshonnan kellett munkaerőt szerződtetni, mert az itteniek más munkához való vonzódásuk miatt nem jelentkeztek a vasútnál.²⁷ A fővállalkozó BRAUN Gyula jegyzi meg, hogy dobszó mellett tudatták Háromszék és Csík falvaiban, hogy jó kereseti lehetőség mellett jelentkezzenek a vasútnál, az érdeklődés azonban lehangolóan csekély volt. Ezért kellett aztán idegen munkaerőt alkalmazni, elsősorban horvát nemzetiségűeket fogadtak fel, akiket főként kőfejtésre használtak. A vasút műszaki személyzete és a horvátok között gyakoriak voltak a surlódások, nézeteltérések. Egyik alkalommal, 1896 januárjában pedig egyenesen lázadás tört ki Csíkszeredában a vendégmunkások és BÁTHORY mérnök között, bérkövetelések ürügyén. Mindezek ellenére a munka jól szervezeten és gyors ütemben haladt, úgyhogy 1896. július végén a Háromszék megyei pálya hídróbbait elvégezték, július 25-én pedig Bikszád határközségig jutottak a munkálatokkal. A következő nap az első szerelvény már elérte a megye határát.²⁸ A vasútvonal építése egész terjedelmében 1896 végére jórészt befejeződött, úgyhogy 1897. március utolsó napjaiban megtörténtek a műszaki próbák, az ún. műtanrendőri bejárás, és miután a pálya biztonságosnak bizonyult, sor kerülhetett az ünnepélyes felavatásra április 4-én, amelyre a két vármegye vezetősége mellett megjelent DANIEL Ernő miniszter is.²⁹ A Csíkszereda–Gyimesvölgye vonalszakasz megnyitása pedig 1897. okt. 18-án történt. Az avatási ünnepségen résztvevő miniszter felvetette a Földvár–Sepsiszentgyörgy közötti vasút kiépítésének lehetőségét. Három-

szék régi vágya teljesült volna ezzel, mert így a Budapestre vezető főútvonalra Brassó kikerülésével rövidebb úton lehetett volna eljutni. Sepsiszentgyörgy és Háromszék felkarolta az elképzelést, városi küldöttség utazott a miniszterhez, ahol megtudták, hogy a technikai munkálatok elkezdődtek, és 1898-ban elkészül az új vonal. A brassóiak azonban gazdasági pozíciójukat féltve hatásos ellenlépéseket kezdeményeztek, amelyek az lett az eredménye, hogy 1900-ban HEGEDŰS Sándor miniszter bejelentette a vasútvonal ügyének levételét a napirendről.³⁰

A székelyföldi vasúthálózat kiépítése nem egyidőben történt. A különböző vonalak önálló szakaszonként mozaikszerűen kapcsolódtak egymáshoz, hogy aztán összességében létrejöhessen a Székelyföldet dél-észak irányban átívelő úgynevezett székelyföldi körvasút. Ez pedig ugyanakkor részét képezte annak a közlekedési útvonalnak, amelyet Brassótól számítanak, és észak-nyugat irányban Nagybánya és Szatmár érintésével érte el Erdély határát. A kiépítés időrendjét tekintve a különböző részzszakaszok egymáshoz kapcsolódása majdnem két évtizedet igényelt. Mindez kezdődött a Brassó–Sepsiszentgyörgy közötti összeköttetés megteremtésével (1891), folytatódott Sepsiszentgyörgy és Csíkszereda összekapcsolódásával (1897), majd egy évtized után megépült a Madéfalva–Gyergyószentmiklósi vasútvonal (1907), hogy a folyamat tulajdonképpen 1909-ben fejeződjön be a Déda-Gyergyószentmiklós vonalrész kiépítésével. Ide kívánczik az a megjegyzés, hogy az Udvarhely és Csíkszereda közötti vasútvonal a kormány Székelyföldi vasútpolitikájában kiemelt helyen szerepelt, ennek ellenére mégsem valósulhatott meg a magas költségek és a vonalszakasz besorolását illetően, amelyet semmi esetre sem helyeztek a főútvonalak kategóriájába. Valószínű, az is nyomott a latba, hogy Udvarhely végeredményben a székely városok közül elsőként csatlakozott Erdély legfontosabb vasútvonalához, az úgynevezett Magyar Keleti Vasúthoz, amely Nagyváradot Kolozsvárral és Brassóval kötötte össze.

Elmondható az is, hogy Háromszék és Csíkvármegye közötti együttműködés aktívabb

tényezője az utóbbi volt, ami azzal is magyarázható, hogy Háromszék ekkora már bekerült az általános közlekedési áramlásba, Csíkvármegyének viszont egyetlen lehetősége összeköttetésbe kerülni a külvilággal a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda vasútvonal kiépítésével volt elérhető.

Ilyen körülmények között a Székelyföld is bekapcsolódott a szélesebb gazdasági piacba. Ennek ellenére a tájegység csak részben jutott az olcsóbb és gyorsabb szállításhoz, mert viszonylag kevés vasútvonalat vezettek át rajta, s az sem alkotott belső hálózatot. A Székelyföld egyes részei csak nagy kerülőkkel, tehát drágán és idővesztéssel voltak továbbra is megközelíthetőek.

Jegyzet

1. **Erdély Története**. III. Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. 1524 l.
2. IMREH István, **Erdélyi Hétköznapiak (1750-1850)**. Kriterion, 1979. 242-43 l.
3. EGYED Ákos, **Falu, város, civilizáció**. Kriterion, 1981. 157 l.
4. Idem, 157 l.
5. Székely Nemzet. Sepsiszentgyörgyön megjelenő napilap. A továbbiakban Sz. N. 1886. február 2. 18. sz.
6. Sz. N. 1886. október 17. 161. sz.
7. Sz. N. 1888. szeptember 11. 139. sz.
8. Sz. N. 1888. szeptember 23. 146. sz.
9. Sz. N. 1886. augusztus 10. 124. sz.
10. Sz. N. 1886 október 10. 157. sz.
11. S. S., **Vasútat és ipart a Székelyföldnek**. Bp. 1886 17 l.
12. Sz. N. 1887. október 25. 162. sz.
13. Sz. N. 1888. július 3. 86. sz.
14. Sz. N. 1889. január 1. 1. sz.
15. Sz. N. 1889. január 1. 1. sz.
16. EGYED, **i. m.** 158 l.
17. Sz. N. 1894. szeptember 17. 138. sz.
18. Sz. N. 1892. október 22. 161. sz.
19. Sz. N. 1892. július 14. 105. sz.
20. Sz. N. 1893. április 12. 53. sz.
21. NAGY János, **Európa pereme. Brassó és Háromszék vármegye vasútvonalainak megépítésének rövid története**, Brassói füzetek. 1996. XI. évf. 8 sz. 94 l.
22. *** **Háromszék vármegye közlekedési viszonyai**. In: **Háromszék vármegye. Emlékkönyv**, Sepsiszentgyörgy 1899. 287 l.
23. NAGY János, **i. m.** 94 l.
24. Sz. N. 1895 március 30 49 sz.
25. Sz. N. 1895 június 1 82 sz.
26. **Háromszék vármegye közlekedési viszonyai...** 288 l.
27. **Erdély története**. 1517 l.
28. Sz. N. 1896. július 22. 109. sz.; július 29. 113. sz.
29. **Háromszék vármegye...** 290 l.
30. Sz. N. 1900. január 20. 10 sz.

**Planuri de cale ferată în Secuime
la sfârșitul
sec. XIX., și în special realizarea
liniei feroviare**

Sf. Gheorghe–M.-Ciuc

(Rezumat)

Primul impact asupra Secuimii al dezvoltării capitaliste a țării de la sfârșitul secolului trecut a fost unul negativ (pauperizare, emigrare). Realizarea rețelei feroviare din această zonă și racordarea sa la rețeaua națională oferea una dintre cele mai importante șanse pentru ieșirea din criză. În anii 1880 se încearcă câștigarea sprijinului pentru diferitele planuri existente. În 1891 ia ființă Camera de Comerț și de Industrie de la Tg. Mureș care va depune efort deosebit pentru ajungerea la soluții cât mai eficiente. În 1894-95 se elaborează noua lege, prin promulgarea căreia statul preia aproape în întregime finanțarea liniilor Sf. Gheorghe–M.-Ciuc și celei dinspre pasul Ghimeș (ultima reprezenta la data respectivă calea ferată cea mai dificilă de construit și cea mai scumpă din Ungaria). Ramificația Ciceu-Gheorgheni se va construi în 1907, racordarea la linia Războieni-Tg. Mureș prin Gheorgheni în 1909.

**Railway Plans in the Székelyföld
at the End of the 19th Century,
Especially the Railway between
Sepsiszentgyörgy (Sf.
Gheorghe)—Csíkszereda (M.-
Ciuc)**

(Abstract)

The first impact over the Székelyföld and its people during the capitalist development of the country at the end of the past century was a negative one (pauperisation, emmigration). The fulfillment of the rail-way in this zone and its connection to the national rail-way network offered one of the most important chances for getting over the crisis. During the 1880's people

tried to gain support for many already existing plans. In 1891 the Chamber of Commerce and Industry was founded in Marosvásárhely, that sustained all the plans with a huge effort in order to come to most efficient solutions. Between 1894-95 a new law was voted by which the state took over almost entirely the financing of the lines between Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda and that over the Gyimes-pass. This last represented at that time the most difficult and expensive rail-way to be built in Hungary. The branching Csíkcsicsó–Gyergyószentmiklós was built in 1907, the connection to the line Székelykocsárd–Marosvásárhely through Gyergyószentmiklós in 1909.

17192 (11)

Fuvarlevél.

Frachtbrief.

számai szerződésre nézve az Országszabályzat és az illető díjszabások érvényesek).

Der Frachtvertrag gelten das Betriebsabkommen und die in Betracht kommenden Tarife.

*Soth Samuel is
Teglas Vilmos mal.
Koröspatak*

ban
ben

si állomás
megnevezésén

Sepsiszentgyörgy

hely
szám

száma
száma
száma

száma
száma

száma és a befizetés helye azonos a rendelésben megadottakkal.

Tartalom — Inhalt

Várható
száma és
száma
száma

üzemeltetési gép.

4 db
száma

320

1. ábra Sepsiszentgyörgyre küldött szállítmány fuvarlevelének részlete. (JÓZSEF Álmos gyűjteményéből)

Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben

(Kivonat)

A szövetséges légierő csak akkor bombázta az észak-erdélyi célpontokat, amikor azt valamelyik jelentős szárazföldi hadművelet indokolta. Összesen két ilyen hadművelet volt 1944-ben: a szövetségesek 1944. június 6.-i normandiai partraszállása, majd augusztus 20-át követően a Vörös Hadsereg Jasi-Kisinyov-i áttörése, a román kiugrás és a viharos gyorsaságú szovjet előretörés Romániában és a Balkán-félszigeten. Az ország nem volt kellően felkészülve a légi-háborúra és kiemelkedő fontosságú városai is teljesen fedezetlenül maradtak. Míg az amerikai támadásoknak kivétel nélkül minden esetben pontosan meghatározható katonai, ipari, közlekedési céljai voltak, a szovjet támadások egy részéről már közel sem mutatható ki ilyen határozott törekvés - úgy tűnik, elsősorban lélektani hatást akartak elérni. Az 1944. szeptemberi bombatámadások jelentéseinek nagytöbbsége már nem szakmailag megalapozott, így csak feltételezéseként értékelhető következtetések vonhatók le belőlük.

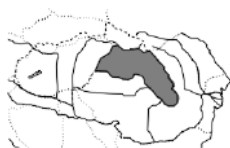
1. Az előzmények

A szövetségesek röviddel az USA 1941. december 8-ai hadbalépését követően, a december 22.—január 11. között megtartott „Arcadia” fedőnevű washingtoni konferencián kidolgozták Németország hadászati bombázásának hosszú távú tervét. Erre alapozva kezdődött meg az ameri-

kai légierő gyors fölfejlesztése. Az 1943. január 14-én megkezdett casablancai tanácskozáson pedig ROOSEVELT és CHURCHILL elfogadta az úgynevezett CBO (Combined Bomber Offensive), illetve fedőnevén „Pointblanc”, tervet. Ez az okmány meghatározta, hogy a bombatámadásokat fokozatosan ki kell terjeszteni Németország szövetségesei – így Magyarország és Románia – területeire is, és az angliai támaszpontokon állomásozó 8. amerikai légi hadsereg (8. USAAF) mellett a Földközi-tengeri Hadszíntéren létre kell hozni egy új amerikai hadászati bombázó hadsereget, mintegy légi második frontként.¹ A „csatlós államok” elleni első hadászati bombatámadás az 1943. július 10.-i Ploesti elleni légi hadművelet volt. Augusztus 13-án pedig Bécsújhelyet (Wiener Neustadt) támadva első ízben repültek át amerikai kötelékek Magyarország felett. Két hónappal később alakult meg Tuniszban az új amerikai légi hadsereg, a 15. USAAF (US Army Air Force). Dél-Olaszország gyors elfoglalása lehetővé tette, hogy 1944. januárjára, kiépítve 17 beton kifutópályájú tábori repteret, a 15. AAF áttelepüljön Bari-Foggia térségébe Dél Olaszországba. Ezzel részükre lehetővé vált, hogy optimális bombaterheléssel tudják támadni a Balkánt, Romániát, Magyarországot és Ausztriát, továbbá a sziléziai szintetikus lepároló üzemeket, vagy ahogy akkoriban nevezték, műbenzinyárat. 1944. májusára a 15. AAF-t teljesen feltöltötték, és több mint 1500 repülőgép harcolt soraiban.

Magyarország ellen az első nagyerejű bombatámadást április 3-án hajtották végre. A célok a Budapest-ferencvárosi rendezőpályaudvar, a csepeli WEISS-MANFRÉD repülőgépmotorgyár, valamint a horthy-ligeti Messerschmitt repülőgépgyár voltak. A következő hetekben rendszeressé váltak a bombatámadások. Éjjel a britek, nappal az amerikaiak támadtak. A CBO terv meghatározta a bombatámadások fontossági sorrendjét is. Ez a következő volt:

- repülőgép- és repülőgépmotor-gyárak;
- tengeralattjáró támaszpontok, hajógyárak... stb;
- vasúti közlekedés, vasúthálózat;
- kőolajipari létesítmények;

- harcokcsigárák, golyóscsapágygyártás;
- alumínium- és gumiipar... stb;

A tengeralattjárókat leszámítva a felsoroltak mindegyike megtalálható volt a szövetséges vezérkarok által kijelölt magyarországi cél-listákon. A bemutatott célok sorrendje időszakonként felcserélődött, de tartalma érdemben a háború végéig változatlan maradt.

Magyarországon a legtöbbet bombázták a vasútállomások, rendezőpályaudvarok, vasúti hidak és berendezések voltak. Ez adódott az ország geostratégiai helyzetéből. Európa szívében, a vasutak, közutak metszéspontjain, valamint a legnagyobb „országút”, a Duna, középső szakaszán helyezkedett el. Megkerülni vagy nem lehetett, vagy komoly gondokat okozott. Ezért az ország tranzit szerepe meghatározó jelentőségű volt. A német hadigépezet részére nélkülözhetetlen romániai kőolaj a Dunán és a magyarországi vasútvonalakon jutott el a bécsi, pozsonyi és budapesti, alomásfüzítői kőolajfinomítóba. Esetenként azonban – mint később látható lesz – kifejezetten katonai, hadművelési célok miatt is bombázták a vasutakat. A bombatámadásokból bőven kijutott a dél-erdélyi, bánági és szerbiai, horvátországi vasutaknak is.

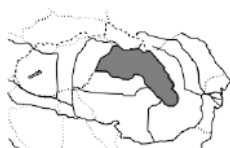
2. 1944. június 2., a „Frantic Joe I.” légi hadművelet

Észak-Erdély területén néhány vasúti csomópontot és repülőteret leszámítva nem volt egyetlen hadászati szempontból jelentősebb ipari vagy más hasonló célpont sem. Sőt, a Németországba irányuló romániai kőolajszállítmányok sem érintették a MÁV észak-erdélyi vonalait. Így a szövetséges légierő csak akkor bombázta az itteni célpontokat, amikor azt valamelyik jelentős szárazföldi hadművelet indokoltta tette. Összesen két ilyen hadművelet volt 1944-ben: a szövetségesek 1944. június 6.-i normandiai partraszállása, majd augusztus 20-át követően a Vörös Hadsereg Jasi-Kisinyov-i áttörése, a román kiugrás és a viharos gyorsaságú szovjet előretörés Romániában és a Balkán-félszigeten. Nézzük az elsőt. A „Frantic”-t (más néven „Frantic Joe”) az amerikai és szovjet vezérkarok közösen dolgoz-

ták ki. A Dél-Olaszországból (15. AAF), illetve az Angliából (8. AAF) induló amerikai légi kötelékek a bombatámadás végrehajtása után nem repültek vissza támaszpontjaikra, hanem az e célra közös erőfeszítéssel előkészített és berendezett, jóval közelebb lévő szovjet-ukrajnai repülőtereken szálltak le. Néhány nap pihenés, karbantartás és feltöltés után visszarepülve, ismét bombázták a meghatározott célpontokat. A módszer előnye a nehézbombázó gépekben rejlő lehetőségek maximális kihasználásában rejlett. Ez az „ingabombázás... megkezdődött Olaszország és Szovjetország között... az 1944. július 2-án Közép-Európa vasúti közlekedése ellen intézett súlyos légi rohammal...” írta George MARSHALL az USA Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának elnöke jelentésében.³ Ez a Kongresszusnak címzett jelentés már csak azért is érdekes, mivel 1944-45-ben az amerikai katonai vezetés Magyarországot félreérthetetlenül Közép-Európába „helyezte”, nem pedig „Kelet-” vagy „Közép-Kelet-Európába” mint napjainkban oly gyakran.

A MARSHALL tábornok által említett „ingabombázás”, a „Frantic I” fedőnevű „légi-roham” a második világháború során Magyarország ellen intézett legsúlyosabb légihadművelet volt, amely rendkívül nagy pusztítást végzett Nagyváradon és Kolozsváron, valamint Szolnokon, Debrecenben, Miskolcon és Szegeden, Püspökladányban is. Továbbá a dél-erdélyi Piski-telepen (Simeria). Magyarországon a bombatámadás sorozatnak az eddigi és nem végleges számításaim szerint 1563 lélek esett áldozatul, közülük 69 magyar és 242 német katona volt, és feltehetően 8-10 ukrán menekült.⁴

A támadó amerikai légi kötelékeket, tekintettel arra, hogy az európai hadszíntéren ez volt az első amerikai-szovjet hadművelési együttműködés, személyesen Ira C. EAKER altábornagy, a Földközi-tengeri Szövetséges Légierők főparancsnoka vezette, bombázva Debrecent. A gépparancsnokokat hajnali 2 óraker igazitották el. Az első kötelékek június 2-án reggel 6 óra 55 perckor szálltak fel Bari térségéből. Nagyváradot

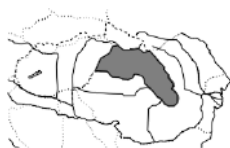
a 5. Wing 463. és 483. Bomber Groupja, Kolozsvárt az 55. Wing gépei bombázták.⁵

Nagyváradon június 2-án reggel 8 óra 48 perckor üvöltöttek fel légiriadót (akkori nevén „légvédelmi riadót”) jelezve a szirénák. A város fölé mintegy száz gép röpillt be. Hirtelen kivált a kötelékből 14 gép, és mivel a várost semmi, egyetlen légvédelmi ágyú, vagy gépágyú nem védte, nagy kört leírva néhány száz – egyesek szerint 200, mások viszont azt állítják 800-1000 – méterre leereszkedve közel 70 db rombolóbombát dobtak a MÁV fűtőházától a VÖRÖSMARTY-úti vasúti átjáróig terjedő vágányhálózatra. (Itt közbeszúrva megjegyzem, hogy az írásban mindennütt az 1944. évi hivatalos magyar utca- és helységneveket használok.) A nappali bombatámadások során nagyobb célterületek, pl. vasúti csomópontok, rendezőpályaudvarok, nagyüzemek stb. bombázásakor az úgynevezett „szőnyegbombázás” módszerét alkalmazták. A célterületre zárt kötelékben repültek rá, majd a kötelékparancsnok jelére nagyjából egyszerre oldották ki bombáikat. A bombák a gépek hasában (törzsében) elhelyezett bombarekeszekből egymást követve hullottak ki, és a földre csapódva a célterületet szőnyegszerűen betérítve robbantak fel. A bombatámadások ezért általában rövid ideig tartottak. A Várad elleni első támadás is alig másfél percig. A szőnyegbombázást még ma is alkalmazzzák, ha nagyobb kiterjedésű célterületek rombolásáról van szó.

A budapesti rádió, az Országos Légvédelmi Központ intézkedésére 9 óra 28 perckor „Várad” légoltalmi körzet részére „Pihenj” vezényszót adott. Az intézkedés oka: A Szolnokot 8 óra 29 perckor ért bombatámadás során „az elágazó vezetékek bombatalálata folytán az Erdély felé vezető távbeszélő vonalak megszakadtak...”.⁶ Az Országos Légvédelmi Központ tehát úgy intézkedett, hogy valójában nem volt tisztában a helyzettel. A városi légoltalmi parancsnok – a rendőrkapitány, sajnos neve nem szerepel az okmányokban – azonban mivel még jól hallható volt az amerikai óriásgépek, B-17-es repülő erődök (B-17, Boeing „Flying Fortress”), jellegzetes mormoló – fölerősödő, elhalkuló – motorzúgása

az egész városban, nem hajtotta végre az utasítást, nem fúvatta le a légiriadót. Valószínűleg többszáz ember életét mentette meg ezzel, mivel a nagyerejű légitámadásra csak ezt követően került sor. A kötelék visszakanyarodott, és 9 óra 40-42 perc között további 260 db. 500-1000 fontos (1 libra, libs – angol font – = 453,6 gramm) rombolóbombát vetve a városra. Közülük 8 db nem robbant fel. A cél ismét a vasútállomás volt, de „... a bombák legnagyobb része lakónegyedekre és főleg az állomástól északra fekvő munkás lakónegyedre, az úgynevezett NIGLESZ telepre esett, amelyek egészen kis egyszoba-konyhás lakásokat és családi házakat tettek tönkre. A halálos áldozatok száma is főként innen került ki...”⁷ Ez nem váradi, hanem jellegzetes magyarországi, sőt közép-európai városépítési sajátosság volt. Minden nagyobb vidéki városunkban hasonló helyzet alakult ki. A vasútállomások, pályaudvarok mentén voltak a legolcsóbbak általában a telekárak. A MÁV és nagyobb üzemek ezért általában itt építették fel gyáraikat és szociális létesítményeiket; természetesen a takarékosági szempontok, a kis szállítási távolságok is fontos érvként szolgáltak. Így a pályaudvarok körül valóságos füzérként helyezkedtek el a zömében könnyűipari és élelmiszeripari üzemek. És természetesen a munkás lakókolóniák is. Sőt a vékonypénzű nyugdíjasok nagy része is itt lakott, kis családi házakban. E lakótelepeken általában nem épültek óvóhelyek, legfeljebb a pályaudvarokon. Visszatérve a váradi bombázásokra, a jelentősebb épületkárok a következők voltak. Teljesen megsemmisült a csendőrlaktanya, és egyetlen épület maradt meg, az is romosan, az állami kórházból. Rendkívül súlyosan megrongálódott a MÁV fűtőház, a legtöbb vasúti raktár. Az állomás pályatestét 43 bomba robbanása tépte fel. „Közepesen”, azaz még helyreállíthatóan, megrongálódott a HORTHY Miklós úti hadkiegészítő parancsnokság, a földmérési felügyelőség, a törvényték és a bábaképző intézet, és megsemmisült több mint másfélszáz lakóház.

A bombázás során 105-en vesztették életüket, köztük 8 német katona és ápolónő. A sebesültek száma 380 fő volt.⁸ A jelentések általában

a támadást követő 4-5. napig összesített adatokat tartalmaztak az előírásoknak megfelelően. A katonarvosi tapasztalatok szerint azonban a súlyos sebesültek átlag 10%-os utólagos elhalálozásával lehet még számolni, így teljesen pontos veszteségadatokat csak az anyakönyvek tételes feldolgozásával lehetne kapni.⁹

A bombák robbanása után alig negyedórával a városi légoltalom azonnal megkezdte a mentő, helyreállító munkákat. Öt kárterületet alakítottak ki, ahol 240-en dolgoztak. 763 munkaórát teljesítve 200 ház romjait takarították el, kimentve a romok közül a sebesülteket és kibontva a romok alól a halottakat. A kőzeteket megtisztítva járhatóvá tették. A kibombázottakat – a németeket kiszolgáló SZTÓJAY-kormány rendelete értelmében a város zsidó vallású lakosságának gettóba gyűjtését követően üresen maradt 4700 lakásból 519-et igénybe véve, helyezték el. A deportálások is már országszerte folytak. Úgyszintén a zsidók hátrahagyott értékeiből elégtették ki a kibombázottakat ruhákkal, edényzettel és más, a mindennapi élethez szükséges tárgyakkal. Ellátásukra azonnal népkonyhát állítottak fel, és már június 2-án délben, tehát alig 3-4 órával a bombázás után 255 adag ebédet osztottak ki, majd vacsorát is. Másnapról pedig napi háromszori étkezést szolgáltak ki a rászorulóknak.¹⁰ A kibombázottak élelmezési normája a következő volt:

Az előírások szerint naponta kétszer kellett számukra meleg egytál ételt készíteni (a váradiak tehát megemelték a fejadagokat) az alábbi nyersanyag és étel mennyiségből:

- 250 g kenyér,
- 200 g hüvelyes, vagy 50 g zöldfözelék, vagy 150 gramm szárított tészta, esetleg 1 kiló krumpli;
- 100 g színhús, vagy 150 gramm csontos hús;
- 20 g zsiradék;
- cukor, só, fűszer szükség szerint
- 5 deci forró kávé, vagy tea. Meg kell jegyezni, hogy mivel a „gyarmatokkal” nem volt kereskedelmi kapcsolata az országnak, cikóriakávét adtak;
- a gyermekeknek, terhes és szoptató anyáknak, agoknak ezen felül tejet is adtak.

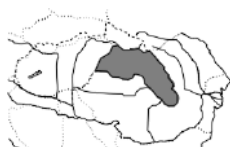
A felsoroltak napi fejadagnak számítottak.¹¹

A városi előljárásság még a bombázás napján hirdetményekkel tudatta a lakossággal, hogy hol és ki milyen segélyre jogosult (pénz, lakás, ruha, élelmezés... stb. – valamint, mindehhez milyen okmányokra... stb van szüksége. Mindent összeszámítva megállapítható, hogy Nagyvárad közigazgatása és légoltalma aznap valóban jó munkát végzett, és példaként szolgálhatott mindegyik bombázott magyar városnak.

A Kolozsvárt megközelítő kötelékek 9 óra 8 perctől repültek át Zilah felett, nagymennyiségű röpcédulát zúdítva a város nyakába.¹² A röpcédulaháborúra még visszatérünk. Erdély fővárosában 9 óra 2 perckor szólaltak meg a szirénák, jelezve a légiiradót. A bombatámadás jóval nagyobb erejű volt, mint a váradi. A magyar légoltalom jelentése szerint mintegy 200 B-24-es Consolidated „Liberator” típusú négymotoros bombázó szórta halálos terhét a városra. E szám valószínűleg túlzás, mert a ledobott bombák számából következtetve 140-150 gépnél nem lehetett több. A városra egyébként több, mint 1200 db. 500-1000 fontos rombolóbomba hullott, közülük 50 nem robbant fel, ezeket a honvédség tűzszerészei hatástalanították.¹²

A célpont itt is a pályaudvar és környéke volt. 250 épület semmisült meg teljesen, köztük a pályaudvar, a református kórház, az ÜV élelmezerraktára, a 2. sz. postahivatal. Súlyosan meg rongálódott – ez azt jelenti, hogy megfelelő gazdasági elemzésen kell eldönteni, érdemes-e még helyreállítani, vagy gazdaságosabb lebontani – 252 épület, köztük az ortopéd kórház, több vasúti raktár és más épület, közepesen (helyreállítható) a Marianum iskola, kollégium,. helyőrségi kórház, tűzoltó laktanya stb.¹³

Kolozsvár jelentős ipari város volt. Országosan is fontos üzemek sorakoztak a pályaudvar körül, ezek többsége nagyon súlyos károkat szenvedett. A Dermata Művek Bőr és Cipőgyár Rt. Magyarország második legnagyobb bőráru gyáráként évi 840 vagon bőrt dolgozott fel, az öszttermelés 17%-át. 1944-ben gyakorlatilag már a honvédségnek és a német haderőnek termelt. Területére 36 db. 500 fontos rombolóbom-

ba hullott. Mintegy 2 millió pengős kár keletkezett. A helyreállítására 3 hónapra volt szükség.¹⁴ A Magyar Általános Gyufaipari Rt. kolozsvári gyára az országos össz mennyiség 25%-át állította elő. 19 db 500-1000 fontos rombolóbomba találatról kigyulladt és teljesen kiégett.¹⁵ A Fermata Művek Fémáru gyára 8 bomba hullott, teljesen lerombolva az öntődei részt, súlyos károkat okozva a gyárban és megölve négy munkást.¹⁶ Több telitalálatot kapott BAATZ Ervin Furnér és Falemezgyára is, itt ketten vesztették életüket. Teljesen megsemmisült a vasúti műhely, és könnyebben megrongálódott a Magyar Acéláru gyár és a városi vágóhíd is.¹⁷

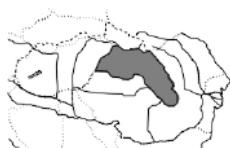
A bombáktól életét veszítette 315 civil lakos, 25 magyar és 60 német katona, azaz 400 lélek. Megsebesült 389 polgári személy, 41 magyar és 50 német katona.¹⁸ A sebesültek teljes száma valószínűleg soha nem lesz megállapítható. A könnyű sérültek nagy része a kötözést és orvosi ellátást követően gyorsan hazament, és nem várta meg, amíg nyilvántartásba vették. A háborús behívások, katonai szolgálat, a zsidó orvosok deportálása... stb. miatt az amúgyis kevés orvos és ápolónő nem ért rá az előírt bürokráciával foglalkozni nagyszámú sérült gyors osztályozása és ellátása esetén. A gyors orvosi beavatkozás életet mentett meg. Ezért a nyilvántartások felfektetésére csak utólag, a betegek ellátása után került sor. Egy részük viszont ekkor már eltávozott. Ez a helyzet az országban mindenütt kialakult, ahol sok áldozatot követelt a bombázás.¹⁹ A sebesültek száma tehát valószínűleg 20-25%-kal több lehetett.

A támadást gyakorlatilag nem zavarta itt sem senki és semmi. A város „légvédelmét a bombatámadás alkalmával hat légvédelmi gépágyú látta el. Ezek azonban csak 3.500 méterig hatásosak, márpedig a bombatámadást 6-8.000 méter magasságból hajtották végre a támadó gépek...”²⁰ A gépágyúk egyébként 64 lövést adtak le. Borsó volt a falra...

A „Frantic I” alaposan megrázta az országot. Egyértelművé vált, hogy a szövetséges légierő gyakorlatilag az ország egész területét képes támadni. Bebizonyosodott, hogy az ország

nincs kellően felkészülve a légihaborúra, és kiemelkedő fontosságú városai – pl. Debrecen, Kolozsvár, Nagyvárad... sőt még Miskolc is, mert a légvédelem csak Diósgyőrrre épült ki, oda is elégtelen mértékben – maradtak teljesen fedezetlenül, kényére-kedvére kiszolgáltatva a támadó repülőgépeknek. A felháborodott visszhang nem is váratott magára sokáig. Kolozsvár Törvényhatósági Jogú Szabad Királyi Város (THJ Sz. Kir. Város) főispánja, már két nappal a bombatámadás után, jelentésében így ír a belügyminiszternek, miután felsorolta, hogy miként szervezték meg a mentést és helyreállítást (egyébként hasonlóan pontosan és jól, mint Nagyváradon, csupán a helyre való takarékoskodás érdekében eltekintettem a tételes felsorolástól. Kolozsvár közigazgatása és légtartalma is kiemelkedően dolgozott, példamutatóan helyállt. P. I.): „.... megengedhetetlen, hogy az ország második városa teljesen ki legyen szolgáltatva az ellenség kényének-kedvének...” Felháborodott a légvédelem hiánya és hibája miatt. „Itt még csak azt kell megjegyezni, hogy saját tapasztalatom a repülő állomáson igen sok vadászgép volt, de ezek a repülőter polgári parancsnokától kapott információ szerint felsőbb utasításra, a pilóták minden önfeláldozó önkéntes vállalkozása ellenére sem szállhattak fel. A felsőbb utasítás állítólag azért volt tiltó, mert a gépek úgynevezett „Héja” típusú gépek, amelyek a támadó Liberator gépekkel szemben... csak értelmetlen áldozatok lettek volna. Ha tehát ez a helyzet, akkor ezek a gépek olyan helyre szállítandók, ahol felhasználhatók, és helyükbe olyan gépek hozandók, amelyek ha teljes védelmet nem is nyújthatnak, de a lakosságban legalább a védettség érzetét keltik. Ugyanez áll a légvédelmi tüzésre is...”²¹ Nagyon őszinte jelentés. Érzékelteti mind a városi lakosság mind a szamosfalvi repülőter magyar pilótáinak kiszolgáltatott helyzetét. Félreérthetetlenül jelzi, hogy amit elmulasztanak időben, még békében megtenni a védelem érdekében, az már pótolhatatlan háborúban, és rendkívül véres áldozatokat kíván.

A belügyminiszter a különböző városokból érkező panaszokat, felháborodásokat össze-

gezve átküldte a vezérkarnak. A vezérkari főnök kiadta kivizsgálásra a légvédelmi erők parancsnokának. Egy hónap múlva kapta meg a választ. A teljes okmányt mellékeltem e tanulmányhoz. Jellemző okmány. Iskolapéldája a műfelhaborodásnak és a felelősség elkenésének (Lásd 1. sz. melléklet). A vezérkari főnök tisztában volt a helyzettel, és mivel nem tudott segíteni, nem volt légvédelmi eszköze több a meglévőnél az országnak, értelmetlennek ítélte a további vitát. Válaszlevelében kérte a belügyminisztert, hogy az érintett főispánokkal látogassák meg őt a kérdés megbeszélésére.²² Így is történt, és a kérdést a felelős vezetők a „szőnyeg alá söpörték”. A teljes igazsághoz az is hozzátartozik, hogy 1944. nyarán már sem Németország, sem szövetségesei, Magyarország, Románia nem voltak abban a helyzetben, hogy akár egyetlen szövetséges hadászati bombatámadást képesek lettek volna megakadályozni, csupán zavarni tudták.

3. 1944. augusztus-szeptember

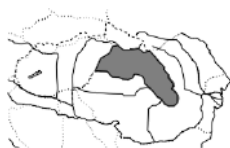
Június-július hónapok az úgynevezett „olajháború” hetei voltak. A szövetséges légierő a normandiai partraszállás sikerét követően új feladatot kapott. Tönkre kellett bombáznia a német, román, magyar, szlovák stb. kőolajipart. SPAAZT tábornok június 8-án kiadott és a továbbiakban egészen a háború végéig érvényben maradt direktívája így határozza meg a fő feladatot: „Az elsődleges hadászati cél a továbbiakban az ellenséges katonai erők üzemanyagellátásának megakadályozása....²³ Egymást követő hatalmas erejű támadásokkal augusztusra a német kőolaj- és műbenzinyártást az év elejének a 6%-ra (!) és a magyar egyharmadára szorították vissza.²⁴

Észak-Erdélyben, a tanulmányomban nem tárgyalt átrepüléseket leszámítva, egészen augusztus elejéig viszonylag nyugalom volt. A helyzet augusztus 20-át követően változott meg gyökeresen. A román kiugrás és a Vörös Hadsereg gyors romániai előtörése alapvetően megváltoztatta a háború menetét e térségben. A 15. AAF egyik fontos feladata lett a Vörös Hadsereg támadásának támogatása. A céllistákra ismét felkerültek az észak-erdélyi, valamint a kelet-magyarországi

vasúti pályaudvarok, rendezőpályaudvarok valamint a magyar és német katonai repülőterek. Egy rövid felsorolás is érzékelteti e bombatámadások intenzitását és sűrűségét. Szegedet augusztus 20, 24, 29-én és szeptember 2-áról 3-ára virradó éjszaka, Szolnokot augusztus 20, 28, 29-én és szeptember 1, 3, 5, 19-én érte bombatámadás, Debrecent szeptember 1-én és 21-én, Nyíregyházát pedig szeptember 6-án. Bombázták az Alföldön lévő összes állandó és táborig repülőteret is. E támadássorozathoz kapcsolódnak a Nagyvárad, Nagykároly és Szászrégen elleni bombatámadások is.

Időrendi sorrendben Nagyváradot, a repülőtéren állomásozó német gépeket érte 1944. augusztus 30-án az első támadás. A rendelkezésre álló okmány nem tudott állást foglalni a támadó vadászgépek nemzetiségéről. Lehetek amerikaiak, szovjetek vagy akár románok is. Az alacsonyan támadó és fedélzeti fegyvereikből tüzelő gépek 20-25 német repülőgépet felgyújtottak, majd gyorsan tovább repültek. Öt-hat ember vesztette életét.²⁵ Másnap, 31-én 10 óra 5 és 20 perc között 16 amerikai „Mustang” (P-51-es) típusú vadászgép támadta meg a német repülőteret. Az Országos Légvédelmi Központ ismét nem jelezte előre a légitámadást, csak a helyi riasztás működött. Az alacsonyan támadó gépek a földön felgyújtottak 15 német repülőgépet. Egy, a repülőtéren melletti kis ház is leégett. Ketten vesztették életüket, és 7-en sebesültek meg.²⁶ Ugyanezen a napon az amerikai gépek megtámadták a szászrégeni német táborig repülőteret is. A támadásról semmilyen részletes adat nem áll rendelkezésünkre, a tényen kívül.²⁷ A Országos Légvédelmi Parancsnokság, valamint a honvédelmi minisztérium 35., 36. légoltalmi osztályainak iratanyagai Budapest ostroma alatt megsemmisültek. A rendelkezésre álló és különböző levéltárakban fellelhető iratok pedig hiányosak. Az erdélyi levéltárakban nem áll módomban kutatni, ezért előfordulhat, hogy egyes – elsősorban a katonai célok ellen végrehajtott – légitámadások adatai hiányosak, vagy nem kerültek elő, elkallódtak.

Szeptember 1-jén 11 óra 25-kor mintegy 80 amerikai bombázógép átrepült Nagykároly felett. ....10 perc múlva visszatértek, de már csak

egy kötelék, amelyben 27 gép volt, ezek között 6 vadászgép. A bombázást a szappangyárnál 11 óra 45 perckor kezdték meg, amikor már kb. 2500 m-re ereszkedtek le. Bombáikat az állomáson átfutó Budapest-máramarosszigeti sínpárok irányában, jobbra-balra, kb. 200-250 m széles sáv által meghatározható területre szórták le...”28-98 db. bombát dobtak le, köztük 10 db. 1000 fontost, a többi 500 fontos volt. Közülük 2 db. nem robbant fel. Hárman – közülük egy egyéves kisbaba és egy német katona – veszítették életüket, és 18-an sebesültek meg. A legsúlyosabb károk a vasútállomást, vasúti raktárakat érték, ahol 10 vagon és 5 vagon termék megsemmisült, és az „Erdély” Olaj-, Szappan- és Vegyicikk gyárat. 8 rombolóbomba találat megsemmisítette a gyár raktárait és margaringyártó valamint vízbontó üzezeit. Sok ház megsemmisült a vasútállomás körüli HUNYADI, ARANY János, MIKSZÁTH Kálmán, BERCSÉNYI utcákban és a LUKY soron. 21 család, 53 lélek vált hajléktalanná. Szükséglakásokban helyezték el őket. A jóval nagyobb veszteséget az állomásfőnök és a szappangyár igazgatója előzte meg, akik a légiriadó elhangzásakor azonnal kiürítették az állomást és a gyárat. A rendelkezésre álló 15 perc alatt az emberek elhagyták az állomás körzetét.²⁹

A város légoltalmi szervezete viszont már korántsem dolgozott olyan jól, mint Kolozsváré vagy Nagyváradé. Az állomány egyharmada nem jelent meg menteni. A főszolgabíró a környező községek – Gencs és Kapoly – osztagait hozta segítségül és a leventéket. Két betemetett asszonyt kellett kiásni. Az ijedtségen kívül „...komoly baja egyiknek sem történt”.³⁰

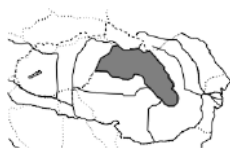
E napok valamelyikén, vagy néhány nappal később érte (érhette?) valószínűleg Szatmárnémetit is egy nagyerejű bombatámadás, mert egy szeptember végi pestszenterzsébeti polgármesteri jelentés írja, hogy a várost ért súlyos bombatámadás okozta károk felszámolására, a helyreállítás megszervezésére segítségül „...a tapasztalt ZSOLGYA Árpád... műszaki tanácsost küldi...” Szatmárnémetibe.³¹ A légitámadásról viszont egyetlen jelentés sem beszél.

Az utolsó nagyerejű bombatámadás, amely észak-erdélyi város ellen irányult, 1944. szeptember 6-án Nagyváradot érte. E támadás azonban már a korábbiaktól eltérő politikai célú légi hadművelet sorozat része volt. Szeptember ötödike volt a nyitánya annak a többhetes légitámadás sorozatnak – elsősorban a fővárost érte – amely éjjel-nappal, szünet nélküli támadásokkal a magyar politikai vezetést akarta rákényszeríteni a fegyverszünet elfogadására, a román kiugrás követésére. Találón kibombázni Magyarországot a háborúból” célnak nevezte egy angol politikus a támadásokat.³²

A meghatározó cél mellett a főfeladat továbbra is a Vörös Hadsereg előtörésének támogatása volt. Csapatok ekkor már napok óta Székelyföld területén (Úz-völgy) harcoltak, és páncélos erőinek éle szeptember 5-én elfoglalta Brassót. A bombatámadások során a vasúti csomópontokra, állomásokra, hidakra és repülőterekre mértek sorozatos légicsapásokat. Szeptember 6-án Nagyvárad mellett Nyíregyháza és Újvidék vasútállomásait érte szőnyegbombázás, valamint több repülőteret és a Körösök hídjait támadták. A légi hadművelet sem méreteiben, sem intenzitásában nem közelítette meg a június másodikait.³³

Nagyváradon – nagyjából Nyíregyházával azonos időben – 10 óra 55 perckor szólaltak meg a szirénák. A légitámadás 11 óra 10 perckor kezdődött, és 10 percig tartott. 108 „Liberátor” 1249 db 500 és 1000 fontos rombolóbombát hajított a vasútállomásra, – amely természetesen ismét betérítette a környéket is – és váradvelencei, valamint ősipusztai vasútállomásokra. A Körös vasúti hídja is súlyosan megrongálódott.³⁴ A városban súlyosan, vagy közepesen megrongálódott 680 köz- és magánépület. (A jelentés nem részletezi.) 906 család, 2718 ember vált hajléktalanná. A város polgárai közül 145-en veszítették életüket, és ami a legfájóbb, közülük 41 még gyerek volt. Továbbá meghalt még 71 német katona és ápolónő, akik a pályaudvaron tartózkodtak. 87 sebesült közül 45 került kórházba.³⁵

A repülőgépek elvonulása után a légoltalom azonnal megkezdte a mentést és a kárfelszámolást. A munkában az összes hatósági légoltal-

mi szervezet teljes erővel, valamint a környező falvakból berendelt alakulatokkal közel három napig dolgozott. A munkába bekapcsolódott a honvédség és a Wehrmacht – Váradon tartzkodó erőivel, mentőautóival.

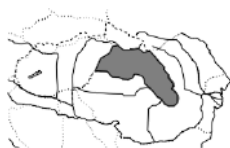
4. A szovjet légierő gépeinek támadásai

1944. július végére a Vörös Hadsereg Kárpátalja előterében fölzárkózott a Kárpátok gerincein kiépített magyar védővonalakra, és bár több kísérlettel sem tudta áttörni a védelmet, intenzív légitvekenységet indított az ung, beregi, máramarosi és ugocsai magyar városok és a közlekedési célok ellen. E támadások átcaptak Észak-Erdélyre is. Szovjet felderítő repülőgépek szinte naponta repültek át légtérén. A felderítés tevékenységének érzékeltetésére egyetlen napot emelek ki, 1944. augusztus 8-át, tehát még a jaskisinyovi hadművelet előkészítése időszakának egy jellegzetes napját. Reggel a légvédelem jelentette, hogy Románia területei felett élénk légitvekenység folyik. 9 óra 20 perckor Kolozsvár térségében 1 szovjet felderítő repülőgép berepült, néhány kört írt le a város felett, majd Szászrégen–Nagybánya–Máramarossziget útvonalon 10 óra 50 perckor elhagyta az ország légtérét. Egy másik gép 10 óra 03-kor Gyergyó-békásnál repült be, majd Borszékenél északra fordulva végigrepült a Kárpátok felett, és 11.10-kor Kárpátalján hagyta el a magyar légtérét.³⁶ Átlag nap volt. A leírtak bármelyik napra ráhúzhatók. Több berepülés után, az első jelentősebb szovjet bombatámadás 1944. augusztus 17-én 21 és 22 óra között érte a Csík megyei Ditrót, mintegy 100 foszforos gyújtóbombát és 10 rombolóbombát dobtak a településre, a rombolókat pedig nagyrészt a vasútállomásra. Kilenc ház teljesen kiégett, valamint közel két tucat szénáspajta és istálló. Egy ember megsebesült, mintegy 20 szarvasmarha, sok juh, sertés elpusztult.³⁷ Egy repülőgép úgy látszik eltévedhetett, mert néhány gyújtóbombát a közeli Gyergyóremetére dobott.³⁸ Valamiért Ditró a szovjetek érdeklődésének homlokterébe kerülhetett, mert már előző nap éjszaka dobtak le a környékére – a mezőkre – né-

hány romboló bombát és 15-én 22.15-kor feltehetően feltételezett partizánoknak az 1492. magassági pontnál két élelmiszerzsákot dobtak ki ejtőernyővel. Tartalmuk szárított kenyér, rizs, húskonzervek, margarin, orosz tea, dohány és kézfegyver lőszer, valamint 2 főzőedény volt. A csendőri jelentések nem írtak partizánokról a környéken.³⁹ Az amerikai bombázásoktól eltérően a szovjetek legtöbbször kis kötelékekben – géppár, raj, legfeljebb század – hajtották végre a támadásokat. Éjszaka pedig, az összeütközések elkerülése érdekében, egyesével repültek rá a célra. Így volt ez a Maros-Torda megyei Palotailván is augusztus 19-én 21 óra perckor amikor egy szovjet éjszakai bombázógép a német katonák elhelyezési körleténél 3 db. gyújtóbombát dobott le, célt tévesztve.⁴⁰

Augusztus 20-a után megszorodtak a támadások. 24-én 22 óra 30-kor feltehetően egy gép, 82 db. „orosz” 5 kg-os gyújtóbombát dobott a községre. Nagy részük nem robbant fel, így csekély kárt okoztak.⁴¹ Nyugati irányba, az Ukrajnából berepülő szovjet repülőgépek Észak-Erdély területén legtávolabb Szatmárnémetit bombázták. Szeptember 22-én 22 óra 10 perckor 3 „orosz repülőgép” „sok romboló, gyújtó és világító bombát” dobott a városra. A világító bombákat a népnyelv „sztálingyertyáknak” nevezte, függetlenül attól, hogy britek, vagy szovjetek használták. A városban 1 ember életét veszítette, és 3-an megsebesültek.⁴² Augusztus 28-án 22 óra 10 és 20 perc között 5 db. nagy romboló és 5 db. világító bombát vetettek a városra. Öt emeletes és földszintes ház rongálódott meg. Egy gyermek életét veszítette, és három nő megsebesült.⁴³ Augusztus 30-án 21 óra 6 perckor ismét bombázták a várost. 4 romboló és 4 világító bomba mindössze két lakóházat rongált meg könnyebben és súlyosan megsebesített két férfit.⁴⁴

Egy nappal korábban Szolnok-Doboka megyében egy szovjet gép 8 db. kisebb rombolóbombát vetett Székelybethlenfalvára, csekély kárt okozva.⁴⁵ Továbbá Máramarosszigetet érte délelőtt 11 óra 5 perckor légitámadás. Egy szovjet bombázó 1 db. 50 kg-os és 1 db. 100 kg-os bombát vetett a városra. A 100 kg-os nem rob-

bant fel. 1 ház összeomlott, 4 megrongálódott és 4 ember megsebesült.⁴⁶

Augusztus 31-én reggel 7 óra 10 perckor Radnótfája (Maros-Torda megye) melletti német tábori repülőteret 20 ellenséges repülőgép alacsony szállyal megtámadta. Fedélzeti fegyverekkel a földön különböző típusú gépek közül 53-at felgyújtottak. A gépek teljesen kiégtek. Az időközben fölszálló német vadászgépek 4 támadó repülőgépet lelőttek. Egy pilóta ejtőernyővel kiugrott. Elfogták. A többi bentégett a lelőtt gépekben. A német katonák közül többen súlyosan megsebesültek. Az alacsonyán támadó gépek a repülőter közelében legelésző gulyából nyolc tehenet lemészároltak.

Valószínűleg ugyanezek a gépek néhány perccel később rácsaptak a Lővér (Maros-Torda) melletti magyar tábori repülőterre is. A földön álló 11 gépből négyet felgyújtottak és egyet megrongáltak. Egy magyar repülőkatona megsebesült.⁴⁷

Szeptember 1-jén ismét Gyergyóremetét érte bombatámadás. Szovjet gépek egy légiaknát dobtak a falura. Öt lélek hunyt el.⁴⁸

Szeptember 3-án a Szolnok-Doboka megyei Ispánmezőre 11 rombolóbombát vetettek az „orosz” gépek, nem okozva lényeges károkat. Ugyanaznap délelőtt Palotailva mellett légiharcban a szovjetek lelőttek egy német repülőgépet. Két fős személyzete ejtőernyővel kiugrott, de szörnyethalt, mert ernyőjük nem nyílt ki.⁴⁹

Továbbra is szeptember 3-ánál maradva: Délelőtt Kolozsvárt érte feltehetően szovjet bombatámadás. A veszteségek adatait a magyarországi levéltári anyagból nem lehetett megállapítani. Hét székely települést is ért szovjet légitámadás. Balavásárra (Maros-Torda) 10 rombolóbombát vetettek. Egy lélek meghalt, hárman súlyosan és mintegy tízen könnyebben megsebesültek. Sok ház leégett, és számtalan állat elpusztult. Megfigyelhető, hogy amíg a június 2.-ai bombatámadásról szóló – és idézett – adatok mindent pontosan, részletezve feltüntetnek, szeptember elején már sok az általánosítás, pontatlanság. A jelentést készítő rendőrségek, csendőrörsök, városi-községi előljáróságok érezhetően kapkodnak, bizonytalanok. De nézzük tovább az aznapi eseménye-

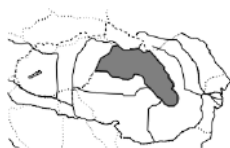
ket. Udvarhely megyében Zetelakán egy súlyos gyújtóbombákkal végrehajtott bombatámadás következményeként 50 ház leégett, ketten meghaltak és 30-an megsebesültek. 12 gyújtóbomba nem robban föl. Ez is jelzi, mily sokat dobtak a községre. A szintén udvarhelyi Kükküllőkeményfalván, bár áldozat nem volt, egy ház leégett. Csikmadarasra 2 romboló, Óradnára (Beszterce-Naszód megye) 5 gyújtóbombát vetettek. Egyik bombázás sem okozott nagyobb károkat. Hasonló volt a helyzet Telcsen (Beszterce-Naszód) is, ahol bár 12 nagytömegű rombolóbombát dobtak le, mindössze egy téhen esett áldozatul. A Maros-Torda megyei Teke községet viszont súlyos bombatámadás érte. Hat lélek hunyt ki örökre, és heten sebesültek meg. Sok ház és az iskola is megsemmisült, illetve megrongálódott. Másnap, szeptember 4-én Bethlenre (Maros-Torda) vetettek 4 rombolóbombát, négyen sebesültek meg.⁵⁰

A magyar kormányzat 1944. szeptember 6-án elrendelte Székelyföld kiürítését. A jelentések fokozatosan csökkentek, majd megszűntek...

7-én ismét bombázták Ditrót, ez alkalommal a vasútállomást. Az áldozatok száma és a rombolás mértéke ismeretlen.⁵¹ Szeptember 8-án Gyergyószentmiklósrá 8 rombolóbomba hullott. A veszteség itt is ismeretlen.⁵² Még aznap Borgóprundra (Beszterce-Naszód) 6 bombát dobtak. Itt két magyar katona sebesült meg.⁵³ Másnap szeptember 9-én Szászrégent bombázták. A kár, veszteség mértéke itt is ismeretlen.

Kolozsvár előterében tombolt a tordai csata. Így a szovjet és részben a román légitelvékenység súlypontja is Észak-Erdély középső és nyugati területeire tevődött át. Dést 14-én bombázzák először. Egy ember meghalt, hárman megsebesültek, és az utászaktanya súlyosan megrongálódott. Három nap múlva, szeptember 17-én a vasútállomást és környékét éri súlyos szovjet bombatámadás. A raktárak teljesen kiégnek és a jelentés az áldozatok számának meghatározása nélkül megjegyzi, hogy sok halott és sebesült van. 19-én újra bombázzák a várost. Ez alkalommal a kár csekély, és nincs halott, viszont „sok a sebesült”.⁵⁴

A legsúlyosabb szovjet bombatámadás szeptember 16-án Szatmárnémetit éri, amelyet,

bár kisebb erővel, 17-én és 19-én megismételnek. Összesen közel 1000 nagyméretű rombolóbombát (azaz 250-500 kg tömegűt) dobtak a városra. 130-an haltak és 350-en sebesültek meg. „A városban épségben lévő ház nincs – jegyzi meg a csendőrség jelentése, majd így folytatja – A lakosság 50%-a hajléktalanná vált, és a környékbeli falvakba menekült. A hatóságok, hivatalok és intézetek nagyrésze elhagyta a várost. Villany-, vízszolgáltatás és távbeszélő összekötetés nincs.” Sajnos ennél részletesebb jelentés jelenleg nem áll a szerző rendelkezésére. E néhány sor, mindössze féloldal, azonban jelzi, hogy a várost valóban rendkívül súlyos bombatámadás érte. Ily nagy veszteséget csak az amerikai szőnyegbombázások szoktak okozni. Valószínűleg a szovjet légierő is a szőnyegbombázás módszerét alkalmazhatta.⁵⁵

Szeptember 16-án még Csúcsára (Bihar), Halmira (Ugocsa), hullottak bombák. Az időben két napot visszagorva, 14-én 21 óra 22 perckor pedig egy szovjet gép Nagybánya MÁV vasútállomását és a Hungária vegyipari gyárát bombázta. Egyik támadás sem volt jelentős.⁵⁶ A jelentések nem beszélnek az áldozatokról. És most már a továbbiakban valóban „távirati stílusban” felsorolva a bombatámadásokat, mivel a beérkezett jelentések többsége is távirat, vagy telefonon jelentett „távmondattal” volt. Szeptember 17. Királydaróc (Szatmár) 14 rombolóbomba, a kár: 3 ház megrongálódott; Halmi (Ugocsa) 5 rombolóbomba, sem kár, sem veszteség nem volt. Érszentmihály 6 rombolóbomba, Siter (Bihar) 4 rombolóbomba. Mindkét községben kisebb épületkárok fordultak elő. Szeptember 19-én Szamosújvárt bombázzák. Az áldozatok száma: 2 halott és 1 sebesült.

Szeptember 20. Zilah. A bombatámadás a vasútállomást érte. A részletek ismeretlenek.

Szeptember 21. Bors (Bihar), rombolóbomba, Köröstarján (Bihar) 4 rombolóbomba. A jelentésekben nincs szó veszteségekről.⁵⁷

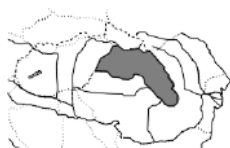
És végül szeptember 25. Erdővásárhelyen (Szolnok-Doboka) légiharcban a magyar vadászgépek lelőttek egy román repülőgépet. A pilóta ejtőernyővel kiugrott, majd az erdőségek-

ben eltűnt.⁵⁸ Ezzel a hivatalos magyar jelentések összes adatát számbavettük.⁵⁹ Továbbiakra valószínűleg már csak az egyes volt megyék, vagy városok, községek iratanyagai között bukkanhatunk. Esetleg magánygyűjteményekben.

Az amerikai és a szovjet bombázások végrehajtási módszereit, célpontjait... stb. összevetve megállapítható, hogy amíg az amerikai támadásoknak kivétel nélkül minden esetben pontosan meghatározható katonai, ipari, közlekedési céljaik voltak, addig a szovjet támadások egy részéről már közel sem mutatható ki ilyen határozott törekvés. Látszólag esetenként teljesen rendszertelenül bombázták az erdélyi falvakat, városokat. Így például Szatmárnémetit. Úgy tűnik, elsősorban lélektani hatást akartak elérni, megtörni a lakosság erkölcsi ellenálló erejét. Ez esetben többnyire mindegy volt, a város mely részére dobják a bombákat. Mivel azonban a felsorolt és bemutatott bombatámadások 1944. szeptemberi jelentéseinek nagy többsége már nem szakmailag megalapozott légtalmai – mai szóhasználat: polgári védelmi – jelentés, hanem rendőri, csendőri... stb., az is lehetséges, hogy készítői nem voltak felkészülve szakértő jelentések összeállítására, így csak feltételezéseként értékelhető következtetések vonhatók le belőlük.

Amikor szeptemberben a hadműveletek átterjedtek a Székelyföldre, majd néhány héttel később fokozatosan végiggördültek egész Észak-Erdélyen, a jelentések megrikkultak, hiányossá váltak. A korábban jól működő rendszer észrevehetően fellazult. Ezért a hadműveleteket kísérő, feltehetően élénk szovjet és román légitevékenység ma már nyomunkövetheetlen. A magyar és német katonai jelentések pedig az esetek többségében nem tértek ki a polgári lakosságot ért veszteségekre, károokra.

Befejezésül néhány mondat a felhasznált forrásokról. Rövid eszmefuttatásomhoz a Hadtörténeti Intézet és Levéltárban (HIL), illetve a magyar Országos Levéltárban (OL) 1997. júliusáig fellelhető iratanyagokat használtam fel. Elsősorban a légtalmai, rendőrségi és csendőrségi jelentésekre támaszkodtam. Mint már korábban jeleztem, a főváros ostromakor a légvédelmi és légol-

talmi iratok nagy többsége megsemmisült, elégett. A HIL és az OL iratanyaga pedig hiányos. A részletek bemutatására példának a községek és rendőrséggel nem rendelkező kisvárosok eseményeit tételesen rögzítő napi csendőrségi összefoglaló jelentések hiányaira térek csak ki. A román kiugrást követő másfél hónap iratanyagából hiányzik a szeptember 3.-i, 8.-i, 10.-i, 24.-i, 29.-i, 30.-i, október 1.-i, 4.-i, 8.-i, 11.-i és 12.-i. Elég a tordai csata eseményeire hivatkoznom ahhoz, hogy feltételezzem, élénk légitevékenység volt e napokon is. A dolgozatomban leírtak egyértelműen nem a teljes képet nyújtják az időszakról. Minden valószínűség szerint jónéhány község, kisváros elleni bombatámadás kimaradt a vázolt képből. Pótlásukhoz azonban a volt észak-erdélyi helyi irattárak, anyakönyvi feljegyzések anyagában kéne bűvárkodni. Erre jelenleg nincs módom.⁵⁵

Az Észak-Erdély feletti légháború teljességéhez hozzátartoznak még a röplapszórások, a különböző brit, amerikai és szovjet propagandaakciók, továbbá a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg valamint a lengyel Honi Hadsereg (Armija Krajowa) hadianyagutánpótlását végző szovjet, illetve brit légi szállítások bemutatása is. E témákra szándékosan nem tértem ki, mivel megdupláznák írásom amúgy is bő terjedelmét. Elégedjenek meg az olvasók csupán egy tömör közléssel. 1944. nyarán – különösen a varsói felkelés napjaiban – éjszakánként 100-150 szovjet és brit szállító gép is megette az utat Jugoszláviába, valamint Varsóba. Oda-visszaröpében áthaladva Erdély fölött.

Mindent összevetve megállapítható, hogy Észak-Erdély két nagyvárosát, Kolozsvárt, Nagyváradot, továbbá Szatmárnémetit és Nagykárolyt leszámítva, az akkori Magyarország bombatámadásoknak legkevésbé kitett területének számított. Megjegyezzük: hála istennek, mivel a magyar honi légvédelem által is leggyengébben védett terület volt.

Jegyzet

1. A szövetségesek második világháború alatti tevékenységét a következő könyvek alapján mutatom be: **Magyarország a második világháborúban**. Lexikon. Magyar Hadtudományi Társaság – Petit Real Könyvkiadó Bu-

dapest 1996; PATAKY Iván, ROZSOS László, SÁRHIDAI Gyula: **Légháború Magyarországon felett I-II**. Zrínyi Kiadó. Budapest 1991-92

2. GROEHLER, Olaf: **A légi háborúk története, 1910-1970**. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest 1980; PIEKALKIEWICZ, Janusz: **Luftkrieg 1939-1945**. Tatsachenbericht. München 1978; MACISAAC, David: **Strategic Bombing in World War II**. New York, 1976

3. MARSHALL, George, tábornagy: **Így győztünk. Az USA vezérkari főnökének jelentése...** Franklin társulat. Budapest. é. n. 60. o.

4. PATAKY, ROZSOS, SÁRHIDAI: **i. m.** II. k. 31-38. o.

5. CARTER, Kit C. - MUELLER, Robert: **The Army Air Force in World War II**. Combat Chronology 1941-1945. Washington, 1973

6. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) K-149. BM. res. 274. cs. 1944. 2. M. kir. honvéd légvédelmi erők parancsnoksága. 38. 333. szám / Eln. 1944

7. OL K-149. BM. res. 274. cs. 1944. 2. f. 161-162. Nagyvárad polgármesterének jelentése a június 2-i bombatámadásról.

8. Ugyanott

9. PATAKY, ROZSOS, SÁRHIDAI: **i. m.** II. k.

10. Lásd: 7. sz. jegyzetet.

11. OL K-150 BM. 3581. V. Kútfő 7. tétel. Szilágy vármegye alispánja. 9880/1944. Légoltalmi közetkezelés... Bihar megye, illetve Kolozsvár sz. kir. város intézkedése nem maradt fenn. Ismerve a magyarországi intézkedéseket a két város kibombázottainak ellátása megegyezhetett a leírtakkal.

12. OL K-149. BM. res. 247. cs. 1944. 2. A kolozsvári rendőrkapitány (légoltalmi parancsnok) jelentése a június 2-i bombatámadásról

13. Ugyanott

14. Hadtörténelmi Intézet és Levéltár (a továbbiakban: HIL). Hadiipari Bombakárügyi Bizottság (a továbbiakban: HABOB) nyilvántartásai: 51/1944. szám

15. HIL. HABOB. 53/1944. szám

16. HIL. HABOB. 52/1944. szám

17. HIL. HABOB. 114/1944., 169/1944., 170/1944. számok

18. Lásd 12. sz. jegyzetet.

19. PATAKY, ROZSOS, SÁRHIDAI: **i. m.** II. k.

20. OL K-149. BM. res. 274. cs. 1944. 2. Lásd: 6. sz. jegyzetet

21. OL K-149. BM. res. 274. cs. f. 163-166. Kolozsvár THJ. sz. kir. város főispánja. sz.: 1062/1944

22. OL K-149. BM. res. 274. cs. 1944. 2. f. 167

23. BIERKENFELD, Wolfgang: **Der Synthetische Treibstoff 1933-1945**. Musterschmidt Verlag. Göttingen, 1964. 184-185. o.

24. BIERKENFELD: **i. m.**, GROEHLER: **i. m.**, 128. o., Hadtörténelmi Közlemények, 1987. 3. sz. 502. o.

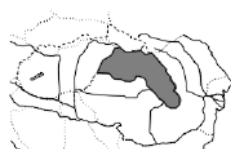
25. OL. K-150. BM. 3583. cs. V. kútfő 7. tétel. M. kir. csendőr központi nyomozó parancsnokság (a továbbiakban: CsKNyP). Ideiglenes eseményösszesítés. Budapest 1944. augusztus 31. A községekben, járásokban történt összes légháborúval kapcsolatos jelentés a csendőrség feladatkerébe tartozott, csak a városokban volt a rendőrkapitány egyben a légtalpon parancsnoka is. A járásokban a feladatok ellátása a főtisztbíró hatáskörébe tartozott.

26. OL K-150. BM. 3583. cs. V. kútfő 7. tétel. BM közbiztonsági osztály. Sz. nélkül. Telefonjelentés följegyzése.

27. PATAKY, ROZSOS, SÁRHIDAI: **i. m.** II. k. 253. o. Kimutatás a magyarországi helységeket ért bombatámadásokról. Az 1944. aug. 31-én Szászrégent ért amerikai bombatámadás szerepel az amerikai okmányokban, leírásokban, de semmilyen magyarországi okmányban nyomát nem találtam.

28. OL. K-150. BM. Ált. 3573. cs. 31. tétel. 1944. f. 76160. Nagykároly megyei város polgármestere. 14. 108. / 1944. sz. Helyzetjelentés az 1944. szept. 1-i bombatámadásról.

29. HIL. HABOB. 124/1944. szám

30. Lásd: 28. sz. jegyzet
31. OL K-150. BM. Ált. 3572. cs. 31. tétel. 1944. f. 74. 864.
32. PATAKY, ROZSOS, SÁRHIDAI: **i. m.** II. k. 169-183. o.
33. CARTER, Mueller: **i. m.** dátum szerint
34. OL. K-149. BM. res. 274. cs. 1944. 2. CsKNyP. Összefoglaló jelentés. 1944. szept. 7.
35. OL K-149. BM. res. 274. cs. 1944. 2. f. 71. Összesített kárjelentés Nagyvárad 1944. szept. 6-i bombázásáról.
36. OL K-149. BM. res. 274. cs. 1944. 2. f. 562-563.
- HM. 123. 822. szám. / eln. 35-1944. Napi légi eseményjelentés
37. OL K-150. BM. 3583. cs. V. Kútő 7. tétel. CsKNyP. Ideiglenes eseményösszesítés. Bp. 1944. aug. 19.
38. Uo. Ideiglenes eseményösszesítés. 1944. aug. 2.
39. Lásd 37. jegyzet.
40. OL K-149. BM. res. 274. cs. 1944. 2. f. 152-153. CsKNyP. Ideiglenes eseményösszesítés. 1944. aug. 21.
41. Uo. f. 1726. CsKNyP. Ideiglenes eseményösszesítés. 1944. aug. 24.
42. OL K-150. BM. 3583. cs. V. Kútő 7. tétel. Távbeszélőjelentés följegyzése. 1944. aug. 22.
43. U. o. Szatmárnémeti városi légóltalmi parancsnok kárjelentése. Szám: 3161 sz./1944
44. Uo. Kárjelentés. Szám: 3161/1. sz./1944
45. Uo. A székeljudvarhelyi csendőrség telefonjelentése 1944. aug. 29.
46. Uo. Máramarossziget városi légóltalmi parancsnok kárjelentése. Sz.: 267/1944
47. Hadtörténeti Intézet és Levéltár (HIL) Personaliák, ANDREÁNSZKY Jenő hagyaték. M. kir. csendőrség központi nyomozóparancsnokság. Ideiglenes eseményösszesítés. Budapest. 1994. szeptember 9-én. 9-10. bejegyzés
48. HIL. Personaliák... CsKNyP. Ideiglenes eseményösszesítés. Bp. 1944. szept. 11. 14. sz. bejegyzés.
49. OL K-149. BM. res. 274. cs. 1944. 2. CsKNyP. Ideiglenes eseményösszesítés. Bp. 1944. szept. 4.
50. Uo. Ideiglenes eseményösszesítés. Bp. 1944. szept. 12
51. HIL. Personaliák... CsKNyP. Ideiglenes eseményösszesítés. Bp. 1944. szept. 11. 18. sz. bejegyzés
52. Dr. TOMBOR Tibor: **Magyarország a bombák záporában 1939-1944.** Kézirat. A BM PVOP birtokában. Kiadás alatt.
53. HIL. Personaliák... CsKNyP. Ideiglenes eseményösszesítés. Bp. 1944. szept. 11. 22. sz. bejegyzés
54. HIL. Personaliák... CsKNyP. Ideiglenes eseményösszesítés. Bp. szept. 18. 23. sz. valamint szept. 21 27. sz. bejegyzések.
55. HIL. Personaliák... CsKNyP. Ideiglenes eseményösszesítés. Bp. szept. 25. 3. sz. bejegyzés.
56. HIL. Personaliák... CsKNyP. Ideiglenes eseményösszesítés. Bp. 1944. szept. 16., 26., 29. bejegyzés.
57. HIL. Personaliák... CsKNyP. Ideiglenes eseményösszesítés. Bp. 1944. szept. 18.-tól 25.-ig terjedő napok adataiból.
58. HIL. Personaliák... CsKNyP. ideiglenes eseményösszesítés. Bp. 1944. okt. 5. 1. sz. bejegyzés.
59. A korabeli szovjet és román hadijelentésekből kigyűjthető még, hogy augusztus 31-én Ojtozt, szeptember 7-én Nagyváradot, 15-én Kolozsvárt, Szamosfalvát bombázták, a román királyi légierő gépei pedig szeptember 15. és október 9. között Kolozsvárt többször, Gyalut, Csucsát, Apahidát, Szamosfalvát, Pusztacsánt, Dezmet valamint az alkenyeri tábori repülőteret. E támadásokról azonban magyar kárjelentést, vagy megerősítést nem leltem.

Budapest, 1997, július 21.

Melléklet

(Rövidítésjegyzék a melléklethez

á. ágyú/ágyús
 Büm. belügyminiszter, belügyminisztérium
 dd. dandár
 F. é. folyó év
 gá. géppágyú
 légo. légóltalom/légóltalmi
 lgv. légvédelem/légvédelmi
 lgv.tü. légvédelmi tüzér
 Orléköz. Országos légvédelmi központ
 pk. parancsnok
 pu. pályaudvar
 rep. repülő
 tád. támadás
 vad. rep. vadászrepülő
 Vkf./vkf. vezérkari főnök/vezérkari főnökség
 ü. üteg)

Másolat

M. kir. honvéd légvédelmi erők parancsnoksága.
 (Budapest, 9. Postafiók 21.)
 38.333. szám
 Eln.-1944
 A lgv. tü-t ért súlyos tád. a Büm.
 közzegei részéről

M. kir. honvéd Vezérkar Főnök Urnak!

Budapest, 1944. évi július hó 21-én.
 Budapest

Az 5671. vkf. szsgd. 1944. sz.-ra:

I. A m. kir. Belügyminiszter úr 10.866. sz. átiratára a következőket jelentem:

a.Kolozsvár-on sem magyar, sem német vadászrepülőek nincsenek és a légítámadás időpontjában sem voltak. Ha a – jelentés állítása szerint – valamiféle rep. egység volt is ott, ezek nyilvánvalóan „minden önfeláldozó önkéntes vállalkozásuk dacára sem szállhattak fel”, mert eredmény nélküli öngyilkosság számba megy a légiharca nem szerkesztett és alkalmatlan gépekkel az olyan kötelékek megtámadása, mint amilyenek június hó 2-án Kolozsvárt megtámadták.

Kolozsvár légvédelmét a bombatád. alkalmával hat lgv. gá. látta el. Ezek azonban csak 3.500 m-ig hatásosak, márpedig a bombatád-t 6-8000 m magasságból hajtották végre a tád-ó gépek. A gá.-k hatásos lőtávolságán belül repülő egyes gépekre a gá.-k 64 lövést adtak le.

b. Nagyvárad-ra vonatkozólag: Az Orléköz. Kelet-magyarország-i távbeszélő vonalai 9 óra 06 perc, ill. 9 óra 08 perckor a Szolnok-i elágazó vezetékek bombatalálata folytán az Erdély felé vezető távbeszélő vonalak megszakadtak, tehát így állt elő az a helyzet, hogy „nem szerzett tudomást a nagyobb kötelekekből leszakadó kisebb részről”.

A városban lgv. tü. nincs, így nem is működhetett.

c. Miskolc-ra vonatkozó megállapítások helytállóak.

d. Szolnok tü. áll-ba van 2 lgv. é. ü. és 12 lgv. gá.

Az előbbiek feladata a Szolnok-i Tisza hid lgv-e, a lgv. gá-k Szolnok-Szajol pu.-ok, A Szolnok-i tiszta híd, vasuti felépítmények és a közúti hid lgv-ét látják el.

Az á. ü-ek 61 lövést adtak le.

A tád. végrehajtásának időpontjában 2520 db. lgv. á. és 11520 db lgv. gá. lőszer volt a tü. állásokban.

Hogy a tü. állás rendszerben levő é. ü-ek és lgv. gá. félészakasok nem tudtak nagyobb tűzhatást kifejteni, annak oka – a tád. után utasításomra azonnal kiszállt lgv. tü. dd. pk-i megállapítás szerint – abban keresendő, hogy az ü-k tűzhatás körzetén felül, illetve a hatásos tűzhatás területén kívül történtek úgy a rárepülések, mint a bombatád-ok.

Szolnok-on lgv. vad. repülőink nincsenek.

e. Debrecen-ben sem lgv. tü., sem lgv. vad. rep.-ők nincsenek.

f. Szeged-re vonatkozó jelentésre észrevételem nincs.

II. Az egész jelentés azt tükrözi vissza, hogy a magyar közigazgatás felelős tényezői – mert nyilvánvalóan tőlük származnak a jelentés egyes pontjai – miképpen vélekednek a m. kir. honvédség vezetésére és vezetői felül, ahelyett, hogy azok ellen, akik hasonló módon nyilatkoznak, maguk, saját hatáskörükön belül, törvényadta szigorukkal a legerélyesebben lépnének fel.

A lgv. tü-t ért súlyos és lealázó támadásokkal kapcsolatban a következő kéréseimet és javaslataimat terjesztem elő:

ad a. Kérem annak a minősíthetetlen vádnak meghatározottabb és legerélyesebb visszautasítását, mely szerint a magyar vezetés megakadályozta volna a repülő személyzetet abban, hogy kötelességét teljesíthesse. Ez olyan vád, amelyért valakinek felelni kell. Javasolom, hogy a Vkf. különbírság az ügyet vizsgálta ki.

A jelentést megszóvegező légő. pk-nak (városi rendőrkapitány) tudnia kellene, hogy a város védő lgv. tü. miéért „nem működött”, ahelyett hogy jelentésében foglalt állításával azt a látszatot keltsse, hogy a lgv. tü. nem teljesíti kötelességét. A lgv. tü. állásokban ezen tád. alatt 1 hősi halott és 12 fő sebesült veszteség volt.

ad b. Kérem Nagyvárad város légő. pk-ának, illetve rendőrkapitányának, felelősségre vonását azért, mert légő. pk.-i minőségben nem tudja, hogy a városnak „légelhárítás”-ra egyetlen szak-lgv. tüzeszköz sem áll rendelkezésére, és mégis azt írja, hogy „a légelhárítás nem működött”.

ad c. A Szolnok-i rendőrkapitány arra alapozza jelentését, amit a városban „suttognak”.

Neki kellett volna kinyomoznia a „suttogás” eredetét, felderíteni a tényeket és megindítani a „Suttogók” ellen törvényadta lehetőségei alapján a megtorlást. Ehelyett vádaskodik, ezzel szítja a bomlasztó propagandát, illetve annak terjesztőjévé és részesévé válik.

A tád. -t követő napon – állítólag – az rontotta volna a lakosság hangulatát, hogy saját rep. gépek „alacsonyán repülve dübörgé-

sükkel felkeltették őket”. Majd azzal, hogy „a két nap múlva történt éjjeli zavaró repülés alkalmával pedig a lgv. tü.-ink élénken tüzelt a város légi terében áthaladó ellenséges gépekre.

Ezek gyerekes megállapítások felelősségteljes állásban lévő személy szájából.

Általános ismert tény, hogy az első légitámadás mindenütt (mind Angliában, mind Németországban, mind Magyarországon) megrendíti az idegeket, de éppen a felelős állásban lévő polgári méltóságoknak kellene teljes odaadásukkal azon lenni, hogy ez megszűnjön. Ez az igyekezet a jelentésekből a legvátólabbról sem világlik ki, sőt a látszat azt mutatja, hogy ezek a személyek épp úgy – sőt talán fokozott mértékben – beteget a tömeg pánik hangulatának, mert másképp el sem képzelhető, hogy ilyen jelentések jussanak a Belügyminiszter úrhoz.

Kérem az összes vádaskodók felelősségre vonását, hogy ez által mind a lgv. tü. fegyvernem, mind a magyar honvédség összesége elégtételt nyerjen a felelőtlen fecsegőnek magyar emberhez nem méltó vádaskodásért.

III. Javasolom az összes közigazgatási vezetők részére oly irányú tájékoztatás kiadását, miszerint:

1. a mai nehéz időkbén bomlasztó hatású a „bűnbak keresés”, különösen ott, ahol bűnnek nyoma sincs.
2. a mai totális háborúban a polgárságnak, de különösen annak minden rendű és rangú vezetőjének, vállvetve kell küzdenie a honvédséggel és semmiesetre sem szabad hamis hangulatkelletéssel, vagy csupán ilyenek elnézésével a feltétlenül megkövetelendő vállvetett munkát és közös megbecsülést aláásni;
3. nincs olyan tökéletesen felszerelt és felfegyverzett állam, amely teljesen védhető lenne a légitámadások hatása ellen;
4. vannak felszerelési és fegyverkezési hiányaink, de ennek okai nem a jelenben, hanem a múltban keresendők, valamint a mulasztókat sem a mostani polgári vezetők, illetve felelős katonai szervezők, vezetők és parancsnokok között kell keresni.
5. a közhangulat kormányozható és szabályozható. Minden felelős polgári risztséget és vezető állást betöltő személynek elsődleges kötelessége a pánikhangulat megszüntetése és a hangulatnak az ellenség ellen való irányítása, de semmiesetre sem tűrhető el, hogy ez az irányítás befelé nemzeti széthúzásra vezessen.

Az ilyen vezetőknek el kell tűnniök ezekből a beosztásokból!

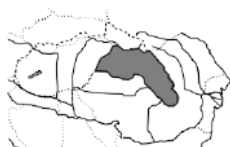
F.é. május elején Abt Hauptbereichsleiter előadást tartott a Belügyminisztériumban az összes közigazgatási vezetők előtt, mely alkalommal rámutatott a belső propaganda és a lelki erősítés fontosságára.

Ezt a Belügyminiszter úr magáévá tette és ily értelemben hozzá is szolt az elhangzottakhoz.

Ismerve a Belügyminiszter úr egyéniségét és ily irányú felfogását, meg vagyok győződve arról, hogy a Büm. átírata nem a Miniszter úr tudtával történt.

Felterjesztem: Vkf. Urnak!

Olvashatatlan aláírás sk.

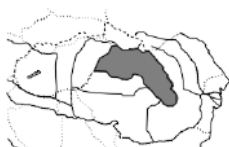
Războiul aerian din 1944 deasupra Transilvaniei de Nord (Rezumat)

Forțele aeriene ale aliaților au bombardat obiectivele din Transilvania de Nord numai când acest lucru s-a impus din cauza unor operațiuni militare terestre de mare importanță. În anul 1944 au avut loc numai două operațiuni de acest gen: debarcarea aliaților în Normandia la 6 iunie, respectiv ruperea frontului Iași-Chișinău, întoarcerea armelor de către armata română și ofensiva sovietică deosebit de rapidă de pe teritoriul României și din Balcani după 20 august. Țara nu era pregătită în suficientă măsură pentru un război aerian, și chiar orașe de o importanță deosebită au rămas neacoperite. Timp ce atacurile americane au avut fără excepție scopuri bine definite, obiective militare și industriale, căi de comunicație, cel puțin o parte a atacurilor sovietice urmăreau mai degrabă scopuri psihologice - bombardări ale unor obiective nesemnificative etc. Majoritatea raporturilor referitoare la bombardamentele din septembrie nu mai sunt rapoarte profesionale și permit tragerea unor concluzii mai mult ipotetice.

Air-war over Northern Transylvania in 1944 (Abstract)

The allied air-force bombed the Northern-Transylvanian objectives only when some important land-operations made it necessary. There were totally two such land-operations in 1944, the landing of the allied forces on the coasts of Normandy on the 6th of June 1944, later on the 20th of August the break-through of the Red Army at Iași—Chișinău, the Romanian outburst and the stormy quick Russian attack into Romania and into the Balkan peninsula. The country was not properly prepared for the air-war and its most important towns remained uncovered. While the American attacks had in all cases without exception military, industrial, transport aims, the same cannot be stated in case of

Russians - it seems they aimed only at psychological goals. The reports of the bomb attacks from september 1944 are not professionally proved, thus we can draw only tentative conclusions.

Harcok Erdély közepső részén és a Székelyföldön 1944. szept. 5-től a hónap közepéig

(A dolgozatról)

1944. szept. 5-én a 2. magyar hadsereg Torda térségében támadást indított déli irányba. A támadásnak nem politikai, hanem katonai célja volt, mégpedig a Déli-Kárpátok gerincvonalának lezárása a szovjet főerők beérkezése előtt. Ez biztosíthatta volna a Kárpát-medence (s vele a Duna-vonal a Vaskapu és Vidin között) lezárását, s ott téli állások kialakítását. Az más kérdés, hogy a katonai cél kizárólag Dél-Erdély (katonai, s nem politikai értelmű) birtokba vételével lett volna megvalósítható. Politikai értelmével már csak azért sem, mert a katonai cél megvalósulása esetén Dél-Erdély lehetett volna a területi bázisa a német politikai vezetés, elsődlegesen Hitler által óhajtott németbarát román ellenkormányának. Ez pedig semmilyen módon nem lett volna összekapcsolható Dél-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolásával. A támadás teret nyert a román csapatokkal szemben az első három napon, de szeptember 7-én már olyan mértékű volt a szovjet csapatok beáramlása a Déli-Kárpátok átjáróin keresztül, hogy folytatását, illetve a Székelyföld további védelmét lehetetlennek ítélték. Szerencsésebb lett volna Kolozsvár és Marosvásárhely indokolt védelmére eleve korlátozott célú támadást indítani, az Aranyos–Maros–Nyárád védhetőbb vonalig. A csatolt füg-

gelékek a terepfeltételeket, illetve a Székelyföld kiürítését mutatják be. Az egyes részek a szerző doktori értekezésének - **A tordai csata**, 1995 - fejezeteit képezik.* (A szerkesztő)

A szeptember 5-én kezdődő magyar-német támadás előzményei

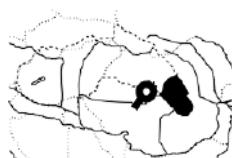
Bár elsősorban a német elképzeléseket szolgálta, magyar részről sem volt új egy dél-erdélyi támadás gondolata. (Ennek politikai vetületeit a disszertáció 1/3. fejezete tekinti át - "A magyar politikai és katonai vezetés dilemmája Románia kiugrását követően", szerk. megj.). Katonai értelemben augusztus 28-ától kell kezdenünk a vizsgálódást. VÖRÖS János vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke ekkor adta ki "Iránylevek egy esetleges D. Erdélyi előnyomuláshoz" címet viselő intézkedését.¹

Problémát jelent azonban az, hogy itt és a továbbiakban magyar részről az intézkedések maguk nem maradtak fenn, csupán az azokra történő utalás a Honvéd Vezérkar hadművelleti osztályának napi intézkedéseit összefoglaló napi jelentésekben. Így hiába volna szükség az egyes intézkedések bemutatására illetve elemzésére, arra dokumentum hiányában nincs lehetőségünk. Legjobb esetben is csak következtetéseket tudunk levonni egyéb anyagok alapján, vagy az intézkedések felsorolásának sorbarakásával, esetleg a német forrásanyag ismeretében. Némileg enyhíti a nehézségeket, hogy (mint fentebb láttuk) a 2. magyar hadsereget alkotó seregtestek számára, legalábbis nagy vonalakban, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoksága szabta meg a harcfeladatot. Ez a dokumentum pedig a hadseregcsoport napi jelentései között fennmaradt, s a magyar seregtestek az ebben foglaltak alapján kezdtek hozzá támadó feladatuk végrehajtásához.

Augusztus 29-én Vörös módosította előző nap kiadott intézkedését "Helyesbítő intézkedés a D. Erdélyi előnyomuláshoz kiadott iránylevekhez" címet viselő dokumentumában.²

Augusztus 30-31-én tárgyalt Budapesten GUDERIAN vezérezredes, az OKH megbízott

*Az ACTA-1997, megjelenése csúszott, így a forrás doktori értekezés időközben teljes terjedelmében megjelent (Ravasz István: Erdély mint hadszíntér, 1944, PETIT REAL K., Bp. (1997). A rész tanulmány évkönyvünkbeli közlését mindazonáltal indokoltnak látjuk.

vezérkari főnöke. A távozását követő napon a Fővezérség intézkedett a 2. magyar hadseregpárancsnokság felé a támadás megindítására. Ez a dokumentum, amelyről annyit találunk a napi intézkedések felsorolásában, hogy "Intézkedtünk D. Erdély elfoglalására", sem maradt fenn. Nagyon érdekes volna pedig tanulmányozása mind a hadműveleti célok kijelölése, mind a harcrendi csoportosítás meghatározása, mind a határidők megszabása szempontjából. Ide értendő a támadás kezdeti időpontjának kijelölése is. KÁLMÁN Dániel csak egy bekezdést ír VÖRÖS vezérezredes hadműveleti utasításáról. Ebben mindössze annyi szerepel, hogy a 2. hadseregnek a Kolozsvár–Kissármás–Marosvásárhely vonalról kellett támadást indítania, szűkülő támadási sávban Nagyenyed-Gyulafehérvár irányába, s birtokba kellett vennie a Déli-Kárpátok hágóit. A 2. hadsereg támadását annak jobbszárnyán a IV. hadtestnek kellett biztosítania, a balszárnyon a Székely Határvédelmi Erőknek. Előbbinek támadó, utóbbinak aktív védelmi harctevékenységgel kellett feladatát végrehajtania.³

Akármit dolgozott is ki a Fővezérség szeptember 1-jén, a fent bemutatott szeptember 2.-i hadműveleti utasítás, amelyet a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoksága adott ki, megszabta a támadás alapvető meghatározóit. További hadműveleti utasítás, legalábbis a rendelkezésre álló magyar forrásanyag szerint, nem érkezett a Honvéd Vezérkartól vagy a Fővezérségtől a 2. magyar hadsereg parancsnokságához.

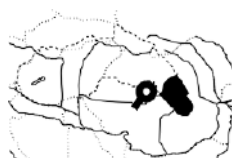
A Honvéd Vezérkar főnökének elgondolása minden esetre fő vonalaiban megegyezett a FRIESSNER hadműveleti utasításában foglaltakkal. Eszerint a fő támadást a 2. magyar hadseregnek kellett indítania, súllyal Kolozsvár felől Torda irányába, birtokba kellett vennie Dél-Erdélyt, majd a Déli-Kárpátok átjáróit, s le kellett azokat zárnia a szovjet csapatok elől. A IV. magyar hadtestnek a jobbszárnyon Arad–Temesvár irányában végrehajtott kiegészítő támadással kellett segíteni a 2. hadsereg támadását. A balszárnyon a Székely Határvédelmi Erőknek kellett biztosítaniuk a támadásba lendült csapatokat.⁴

A 2. magyar hadsereg harcfeladatáról, mint azt fent leírtuk, csak töredékes adataink van-

nak. Ilyen a 9. tábori póthadosztály számára megszabott harcfeladat, amit a 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplójából ismerünk, s amit szeptember 4-én Kolozsvárott a hadseregpárancsnokságon ADONYI-NAREDY Ferenc vezérkari őrnaggyal, a 25. hadosztály vezérkari főnökével ismertettek. Ezek szerint a 9. hadosztálynak a Kolozsvár–Kolozskara (Cara) terepszakaszról kellett megindítania támadását Torda általános irányban, súllyal Erdőfeleket (Feleacu) egy ezreddel megkerülve közelebbi feladatként el kellett érnie az Ajton (Aiton)–Bányabükk (Vâlcele) terepszakaszt, támadási célként Koppándot (Copăceni). A 9. hadosztály balszárnyán a 2. magyar páncélhadosztály egy harccsoportjának kellett közelebbi feladatként elérnie a Magyarfrata (Frata) - Nagysármás (Sărmașu) terepszakaszt, majd támadását Mezőzáh (Zau de Câmpie) körzetén át az Aranyos folyó átkelőinek birtokba vételére kellett kifejlesztenie. A 9. hadosztály támadását Dezmér (Dezmir) vasútállomás körzetéből a 25. hadosztály kötelékébe tartozó IX. gépvontatású közepes tüzeérosztálynak kellett támogatnia.⁵

Az eredetileg szeptember 4-ére kitűzött támadási időpontot 3-án 24 órával elhalasztották. A Fővezérség ügyeletes tisztje NÁDAS Lajos vezérkari ezredestől, a hadműveleti osztály vezetőjétől 20.15-kor kapott utasítást a halasztó döntés jelzésére a 2. hadseregpárancsnokság felé. Csak 20.40-kor sikerült telefonon leadnia, hogy "Vkf. Úr utasítása: politikai okok miatt a holnapi dolog IX. 5-re halasztandó." VERESS vezérezredes KOZÁR Elemér vezérkari ezredesen, vezérkari főnökén keresztül kérte, hogy maga beszélhessen távbeszélőn a Honvéd Vezérkar főnökével. 20.50-kor NÁDAS kiegészítő utasítás továbbítását szabta meg az ügyeletes tisztnek, amit az 21.25-kor tudott teljesíteni a következő szöveggel: "de csak abban az esetben, ha a csapatoknál nem okoz zavarokat".⁶

A két mondatot egybefogva 21.35-kor géptávirat ment ki a 2. hadsereg parancsnokságához a hadműveleti osztálytól.⁷ Ez véglegessé tette a halasztást. VERESS vezérezredes, hadseregpárancsnok legalábbis így értelmezte a géptáviratot, amelyet jóval a telefonbeszélgetést követően kapott meg. Bár erre vonatkozó feljegyzései

nem maradtak fenn, valószínűsíthetően nem tudott mit kezdeni a félmondatos kiegészítéssel. Katonaember lévén egyértelmű parancsokhoz szokott: vagy el kell halasztani a támadást, vagy nem. A halasztás mindenképpen zavart okoz a csapatok körében, de ha egyszer politikai okokból a Honvéd vezérkar főnöke már a halasztás mellett döntött, akkor ő milyen alapon döntsön másképp? Hol húzza meg azt a határt, amely alatt a zavaró körülmények a csapatok felé még kezelhetőek, s amely felett már kezelhetetlen mértékűek? Milyen alapon döntsön éppen ő, s mi a biztosíték, hogy utólag helyeslően hagyják majd jövő elhatározását? Ha egyszer VÖRÖS vezérezredez már döntött, akkor ő azt nem bírálja felül, akár milyen zavarokat is okoz a támadás elhalasztása a csapatoknál, a tervezett megindítás előtt mindössze néhány órával.

Azt, hogy a 2. magyar hadsereg parancsnoka szeptember 3-án este adta ki a harcparancsát, a II. magyar hadtest műszaki parancsnokának, VIDOS Géza vezérőrnagynak naplójából tudjuk. Ez a forrás sem írja azonban le magát a harcparancsot, csupán utal rá: "Este kiadják a támadó parancsot – de aztán mindent lefűjnek. 24 óra eltolódás..."⁸ (Ugyancsak VIDOS-tól tudjuk, hogy VERESS harcparancsa nem lehetett túl részletes: "... a hdtpk. kijelentette, hogy neki csak a "támadási cél" adja meg a hsgpk. – a kivített bízza rá."⁹)

Szeptember 4-én GROLMAN 16 órakor táviratilag jelentette az OKH hadműveleti osztályának a támadás másnapi megindítását. Táviratában jelentette az egyes seregtestek számára megszabott feladatokat is. Ezek szerint a támadásnak elsőként általában a Maros-vonalat kellett elérnie. A 2. magyar hadseregnek 4 ponton kellett súlyt képeznie. A 7. tábori póthadosztálynak Szászfenes, a 9. póthadosztálynak Kolozs térségéből kellett déli irányban támadásba lendülnie. A 2. magyar páncélosadosztálynak két csoportban kellett támadást megindítania: egy csoportnak Vasasszentgotthárd, egynek Budatelke térségéből kellett harcba lépnie déli, illetve délnyugati irányban. Egy-egy zászlóalj erőben figyelemelterelő, egyben szárnybiztosító támadást is kellett indítani Bánffyhungyadtól délnek, valamint

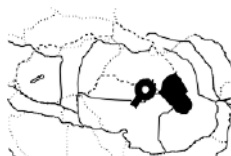
Marosvásárhelytől nyugatnak. GROLMAN jelentette azt is, hogy tudomása szerint Arad térségében a 6. magyar tábori póthadosztály is támadásba lép, ezen akció megindításának időpontját azonban nem ismeri.¹⁰

Szászfenes (Florești) Kolozsvártól nyugatra a Kis-Szamos mentén található, onnan déli irányba támadva lehet behatolni azon patakok völgyébe, amelyek a Gyalui-havasok keleti előhegyein keresztül az Aranyos folyóba futnak. Kolozs (Cojocna) Kolozsvártól keletre található, az onnan kiinduló támadó ékek a Kolozsvár-Torda vasútvonal mentén juthattak ki a Mezőségen keresztül az Aranyoshoz. Vasasszentgotthárd (Sucutard) a Füzes-patak mentén fekszik, északkeletre Kolozstól, Budatelke (Budești) ettől még tovább keletre, nem messze az akkori magyar-román határ kelet-dél derékszögű fordulójától. Mindkét község felől a Mezőséget észak-dél irányban átszelő Ludas-patak (másutt folyó) völgyébe lehet behatolni, amely Marosludasnál torkollik be a Marosba. (A terület katonaföldrajzi leírását lásd a függelékben. **A szerkesztő**).

Szeptember 4-én a szovjet csapatok már behatoltak a román kézen lévő Tömösi- és Vöröstoronyi-szorosba. Erről a 4. német légiflotta felderítő gépeinek jelentései befutottak FRIESSNERhez, illetve GROLMANhoz. A két tábornok a jelentés hatására nem vonták vissza támadásra vonatkozó parancsát, mivel úgy értékelte, hogy a Maros-vonal elérésére még mindig maradt elég idejük. (...)

Szeptember 5-én a 6. hadseregparancsnokság átvette az LVII. páncélosadtest egységét, beleértve az Ojtozi-szoros kijáratánál harcoló KESSEL-csoportot, valamint az Úz és a Csobányos völgyének kijáratát lezáró 4. hegyihadosztályt is. A Székelyföld déli része ezzel egységben a 6. hadseregparancsnokság hadműveleti vezetése alá került.¹¹ A hadseregcsoport vezérkari főnöke egyúttal beszélt a 8. hadsereg vezérkari főnökével arról is, hogy a balszárnyon harcoló XVII. német hadtestnek mi a teendője, ha az Észak-Ukrajna Hadseregcsoport visszavonulást kezdene.

1944. szeptember 5-én 4.45-kor a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport két magasabb parancsnoksága, a 2. magyar hadsereg és a Gruppe

Siebenbürgen alárendeltségébe tartozó seregtek megindították a támadást Dél-Erdély irányába. A hadműveletek súlyát a magyar alakulatok viselték, az ő arcvonalukon alakult ki az 1944-es magyarországi hadműveletek első olyan, nagyobb szabású ütközetsorozata, amelyet a korabeli szóhasználatban csataként kezdtek emlegetni, s amely a későbbi szakirodalom egy részébe is tordai csataként vonult be.

A magyar-német támadás, szept. 5-7.

A támadás meglepetésként érte a román felet. A román csapatok ennek megfelelően nem tanúsítottak számottevő ellenállást, arcvonaluk összeroppant. A 20. román kiképző gyaloghadosztály parancsnoka maga is fogságba esett. 5-én estig a 2. magyar hadsereg támadásban résztvevő seregtestei, a 7. és 9. tábori póthadosztály, a 2. páncélhadosztály és a 1179. német rohamlővegosztály 20-25 km mélyen behatolt román területre, és elérte a borrévi (Buru) folyóvilla–Sinfalva (Cornești)–Torda (Turda, Thorenburg) (eddig 7. hadosztály)–Aranyosegerbegy (Viișoara) (9. hadosztály)–Marosludas (Luduș) (2. páncélhadosztály) terepszakaszt. A német Erdély-csoport támadása a Maros tengelyében szintén meglepte a románokat. A 8. SS lovashadosztály ékei 5-én estig kijutottak a Maroslekence (Lechința)–Marosugra (Ogra)–Nagycserged (Cerghid)–Küküllőszéplak (Suplac) vonalra. Harcfelderítő járőreik elérték a Maroslekencétől mindössze 10 km-re lévő Marosludast, s felvették a harcászati összeköttetést a 2. magyar páncélhadosztály ékeivel. (Ténylegesen az összefüggő magyar-német arcvonal csak másnap alakult ki.) Az Erdély-csoport támadásában a Marosvásárhely–Marosludas vasútvonalon a 102. magyar páncélvonat is részt vett, amely nyugati irányban Marosugra-nyugat körzetéig tört előre.¹²

A 7. és 9. tábori póthadosztály hadművelti irányítása a KISS István altábornagy vezette II. hadtestparancsnokság kezében volt, amely törzsszállását Kajántón (Chinteni) rendezte be.¹³

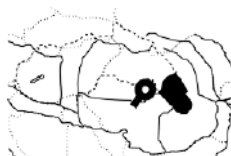
A 7. magyar tábori póthadosztály támadott a 2. hadsereg jobbszárnyán. Magyarfenesnél

(Vlaha) és Erdőfeleknél (Feleacu) különösebb erőfeszítés nélkül leküzdötte a román Cluj (Kolozsvár) területiális zászlóalj egy századának, illetve a 83. román gyalogezred menetzászlójának (20. gyaloghadosztály) ellenállását, átlépte a Kis-Szamos déli vízválasztóját, bejutott a Gyalui-havasok keleti előhegyei között a délkeleti irányba párhuzamosan futó patakok völgyébe, és Borrév–Torda között kijutott az Aranyos északi partjára. A tordai hidat épségben birtokba véve átkelt azon, és hídfőt foglalt az Aranyos jobbpartján, de ennek a német és a román forrásokban nincs nyoma.¹⁴

A 22. hadsereg centrumában a 9. tábori póthadosztály lépett támadásba. Egyedül Kolozspatánál (Pata) kellett harcba bocsátkoznia, a román Cluj zászlóalj egy századával. Ellenállás nélkül áthaladt a mezősegi dombokon, és a Torda–Aranyosegerbegy szakaszon elérte az Aranyos balpartját. Az egerbegyi hidat épségben birtokba véve átkelt azon, és Aranyosgyéres elfoglalásával hídfőt foglalt a folyó déli partján.¹⁵ A 7. tábori póthadosztály balszárnya és a 9. jobbszárnya ezzel birtokba vette a majdani tordai csatamezőt.

A 2. páncélhadosztály a 2. hadsereg bal-szárnyán indította meg támadását, együtt a német 1179. rohamlővegosztállyal. Egyedül Nagysármásnál (Sărmașu) ütközött ellenállásba, de a 7. román határőrezred nem tanúsított számottevő ellenállást, megfelelő páncéltörő eszközök sem álltak ehhez rendelkezésére. A Ludas-patak tengelyében gyorsan haladt délnek, s estére elérte a patak torkolatánál fekvő Maros-parti kisvárost, Marosludast (Luduș).¹⁶

Szeptember 6-án a támadás folytatódott. A két magyar tábori póthadosztály átlagban 12-15 km mélységben, a 2. magyar páncélhadosztály és a német Erdély-csoport átlagosan 3-5 km mélységben nyert teret. A viszonylag nagy különbség oka az volt, hogy a támadási sáv nyugati felén a magyar gyalogsággal szembenálló román erők közül a 20. kiképző gyaloghadosztály zöme előző nap szinte harc nélkül esett fogságba, miután parancsnoka, VALENTIANU tábornok nem hívén el a magyar támadás hírért, elmulasztotta a vezetése alatt álló egységek riasztását. A 7. kiképző gyaloghadosztály egyedül nem állta a ma-

gyar támadást, a 6. román territoriális hadtest második lépcsőjét alkotó 18. kiképző gyaloghadosztályt pedig csak 7-én vetették harcba.¹⁷

A támadási sáv keleti felén, a 2. magyar páncélhadosztály és a Gruppe Siebenbürgen arcvonalán két román hadtest (a 6. és a gépesített) négy hadosztálya védekezett, s a második lépcsőt képező ötödik, a 8. román lovashadosztály már 6-án ellenlökést indított a 2. magyar páncélshadosztállyal szemben, Magyarózd (Ozd) körzetéből Cintos (Ațintiș) irányába, Marosludastól délre.¹⁸

6-án estig a jobbszárnyon támadó 7. magyar tábori póthadosztály az Aranyoslonka (Lunca)–Torockógyertyános (Vâlșoara)–Miriszló (Mirislău)–Felvinc (Unirea) vonalat érte el, a 9. póthadosztály a Marosújvár (Ocna Mureș)–Marosnagylak (Noșlac)–Maroskece (Chețani) terepszakaszt. A 2. páncélshadosztály a Cintos (Ațintiș)–Szélkút (Sălcud)–Gyulas (Giulus), a Gruppe Siebenbürgen a Lackod (Lascud)–Héderfája (Idrifaia)–Küküllőszéplak (Suplac) vonalát érte el. A Gruppe Siebenbürgen arcvonalán támadó magyar páncélvonat a marosbogáti hídig jutott, amit sértetlenül vett birtokba. A 8. SS lovas-hadosztály egy harccsoportja Küküllőszéplaknál átkelt a Kis-Küküllő déli partjára, és elérte Szászörményes (Ormeniș)–Zágör (Zagăr) térségét. Ez a vegyes magyar-német TABAY-csoport volt.¹⁹

6-án Székelykocsárdnál, a 9. tábori póthadosztály arcvonalán a folyamatosan érkező 25. gyaloghadosztály első részeit harcba vetették. Ez 8.-ig négy gyalogszázaljat jelentett, továbbá a hadosztály közel teljes tűzéréjét.²⁰

A 6-án elért arcvonal Aranyoslonkától Miriszlóig nyugat-keleti irányban az Aranyos és a Maros között, Miriszlótól Marosgezség (Gheja) a Maros mentén, onnan majdnem egyenesen keleti irányban, majd Héderfájától a Kis-Küküllő mentén húzódott Küküllőszéplakig, attól délre egy 5 km mély betörési zsák alakult ki, amelynek legdélibb pontja Szászörményes volt. Onnan az arcvonal északkeletnek fordulva Kóródszentmártonnál (Coroianmartin) érte el a Kis-Küküllőt, ezzel az országhatárt.

A támadás tényerése folytán a magyar magasabb parancsnokságok közelebb települtek a

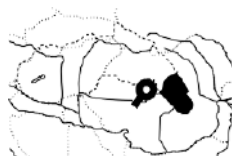
fronthoz, a 2. hadseregparancsnokság Bethlenből (Beclean) Kolozsvárra, a II. hadtestparancsnokság Kajántóról (Chinteni) a Kolozsvár - Torda műút mentén lévő Bányabükkre (Vâlcele).²¹

A hadseregcsoport parancsnoksága a 6.-i teljesítménnyel kevésbé volt elégedett, mint ez előző napival, főleg a 2. magyar páncélshadosztály vonatkozásában, s ezt GROLMAN kifejezésre is juttatta, bár értékelte az elért eredményeket.²²

A 2. páncélhadosztály megtorpanásának sajátos magyarázata volt. A Maros és a Kis-Küküllő között, Magyarbükkös (Bichiş) és Magyarózd (Ozd) térségében a román hadseregnek hasonlóan nagy tűzérégi lőtere volt, mint a Honvédségnek a hajmáskéri. A román tankalukatok az ott lévő, korábban oktatásra és gyakorlásra használt lövegekkel, valamint annak segítségével, hogy a területet évek óta belőtték (a tűzvezetéshez szükséges koordinátákkal eleve pontosan rendelkeztek), lelassították a 2. páncélshadosztály előretörését.²³

Szeptember 7-én általában tovább csökken a támadás üteme, de a támadó csapatok mindenütt teret nyertek. A 7. póthadosztály csak 3-5 km mélyen, jobbszárnyal az Aranyos jobb- (ott keleti) partján Alsószolcsváig (Sub Piatra), bal-szárnyal Úrházáig (Livezile) jutott előre. A hadosztálynak a Maros jobb- (ott nyugati) partján álló Nagyenyedre (Aiud, Strassburg) nem sikerült betörnie. A második lépcsőből előrevonult 18. román kiképző gyaloghadosztályt ezen a napon a 7. magyar póthadosztály támadási sávjában vetették harcba. Szeptember 8-án a 7. póthadosztály ennek következtében már nem nyert teret, csupán 1-2 km-t haladt előre, s nem foglalt el újabb lakott településeket.²⁴

A 9. tábori póthadosztály jobbszárnya Miriszló és Marosújvár között 7-én és 8-án változatlanul a Maros vonalán állt. A hadosztály jobbszárnya azonban Marosújvártól északkeletre 7-én átkelt a Maros bal- (ott déli) partjára, s estig Magyarforró (Fărău) és a torkolat (a Marosba) között felzárkózott a Somogyi-patak jobb (északi) partjára. Ez 5-7 km-es előrenyomulást takart. 8-án a 9. magyar póthadosztály további 5-7 km mélységben nyert teret, s a 7. román kiképző gyaloghadosztály ellenében elfoglalta Marosújvárt, majd kijutott a

Miklóslaka (Micoșlaca)–Asszonynépe (Asinip)–Elekes (Alecus) terepszakasza. (E községeket 8-án estig nem foglalta el.)²⁵

A 2. magyar páncélosadosztály 7-én sikeresebb volt bármely másik három, a támadásban részt vevő hadosztálynál. Szélkútnál (Sălcud) áttörte a 8. román lovashadosztály állásait, s 8-10 km mélységben déli irányban estig kijutott a Magyarforró (Fărău)–Magyarherepe (Herepea)–Dicsőszentmárton (Târnăveni) vonalra. Dicsőszentmártonnál épségben elfoglalta a Kis-Küküllő hídját, és hídfőállást alakított ki a folyó bal- (déli) partján. Másnap támadását folytatva 4-5 km-t tört előre, és elérte az Elekes (Alecus)–Szásznagyvesszős (Veseuş) terepszakaszt. Bal-szárnyával Szásznagyvesszős és Dicsőszentmárton között felzárkózott a Kis-Küküllő jobbpartjára, de nem foglalt újabb hídfőt a balparton, illetve nem tájtította tovább az előző nap Dicsőszentmártonnál foglalt hídfőt. Abban, hogy a 2. magyar páncélosadosztály balszárnya 8-án nem lépte át a folyót, szerepe volt a 9. román gyalghadosztály addig tartalékban lévő két ezrede azapi bevetésének és felzárkózásának a folyó déli partjára, illetve a dicsőszentmártoni magyar hídfőre.²⁶

A Gruppe Siebenbürgen zömét alkotó 8. SS lovashadosztály szeptember 7-én a 2. magyar páncélosadosztály hídfője és Héderfája között is, ezzel Dicsőszentmárton és az országhatár (Kóródszentmárton) között teljes hosszban felzárkózott a Kis-Küküllő jobb- (északi) partjára. Ez az Erdély-csoport jobbszárnyán 7 km-es, attól keletre egyre kisebb előrenyomulást jelentett déli irányban. Az előző nap Szászörményesig előretört magyar-német harccsoport a 6. román kiképző gyalgoshadosztály harcbevete és ellenlékése miatt visszavonult a Kis-Küküllő északi partjára. A folyó déli partján a határtól a román 6., 21., s a dicsőszentmártoni hídfőig a 11. kiképző gyalghadosztály alakított ki védőállásokat. 8-án a csoport már nem folytatta támadását. A csoport kötelékében harcoló magyar páncélvonlat tevékenységéről 7-én és 8-án nincs bejegyzés a hadseregcsoport hadinaplójában.²⁷

A szeptember 5-én indult támadás három napja alatt az abban résztvevő négy hadosztály

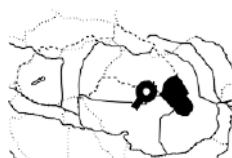
(magyar 7. és 9. tábori pót-, 2. páncélos-, illetve 8. SS lovas-) átlagosan 50, a legmélyebb ponton 65 km-es előrenyomulást ért el. A szembenálló 4. román hadsereg a támadás első napján megintgott, védelme szétesett. A harmadik nap estéjére összeszedte magát annyira, hogy a Nagyenyed - Elekes–Dicsőszentmárton–Kis-Küküllő vonalon lelassította a magyar-német támadást, illetve kialakította saját összefüggő arcvonalát.

A támadás az első napon valóban gyorsan teret nyert. A német napjelentés szerint Tordát a 7. póthadosztály 5-én 13 órára elfoglalta. Ez 8 óra alatt 20 km megtételét jelentette, ami 2,5 km-es támadási ütemnek felel meg óránként.²⁸

A támadás gyorsaságában minden áttanulmányozott forrás megegyezik. VERESS Lajos vezérezredes hadseregpárancsnok úgy fogalmaz emlékirataiban, hogy “Előnyomulásunk a románokat meglepte. A határőrök megadták magukat. A csekély ellenállást Tordánál megtörte, a hadsereg estére Aranyos Bánya–Tordát érte el.”²⁹

ADONYI-NAREDY Ferenc majdnem szó szerint ugyanezt emeli ki emigrációban írott munkájában. Igaz, hogy könyvének történeti értéke vitatható, de nem szabad elfelejteni, hogy a 25. gyalghadosztály vezérkari főnökeként átélt az eseményeket (láttuk, hogy hadosztálya első szerelvényei a támadás megindításának idejére már beérkeztek Észak-Erdélybe). Ennek alapján úgy véljük, hogy a 2. magyar hadsereg támadásának első három napon elért előretérési ütemére tett megállapításai elfogadhatók.³⁰

Van két elsődleges forrás is, amely az első nap gyors térnyeréséről tanúskodik. A 25. gyalghadosztály hadinaplója óra-perce rögzíti a történéseket, miután a 9. tábori póthadosztály törzsének harcálláspontján ott tartózkodott a 25. hadosztály összekötőtisztje, HERTELENDY László főhadnagy. A jelentése alapján tett bejegyzések szerint “Az elg. igen kis ellenállást tanúsított, amelyet a lendületesen támadó 9. tart. ho. csapatai letörték. Csapataink fokozatosan tért nyernek. ... igen távol ... hallatszott csak tü. tűz, amely ... a részünkről táadó hk. lövegektől származott. A 9. tart. ho. vkf-étől kapott tájékoztatás szerint a tád. minden komolyabb ellenállás nélkül folyamatosan halad. ...”³¹

VIDOS Géza vezérőrnagy, a II. magyar hadtest műszaki parancsnoka naplójában hasonló tartalmú sorokat vetett papírra: "... csapataink rövid előkészítő tüzéségi tűz után hatalmas lendületet kapnak ... A kora délutáni órákban támadásunk már mintegy 15 km-rel haladt előre."³²

FRIESSNER emlékirataiban ugyancsak elismeri a támadás kezdeti gyors térnyerését. Annak elakadását a Déli-Kárpátok átjáróin át beözönlő szovjet csapatok hatására megerősödő ellenállással magyarázza, de csak az elkövetkező napokban. Attól eltekintve, hogy a 2. magyar hadsereg és a Gruppe Siebenbürgen támadása annak 8.-i leállításáig teret nyert, s hogy 8.-án a támadók még nem kerültek harcrintkezésbe szovjet csapatokkal, FRIESSNER megállapítása igen figyelemreméltó. A hadseregcsoport parancsnoka ugyanis előszeretettel ócsárolja a magyar csapatok harckészségét és harci értékét. Minden visszavonulásért, szovjet áttörésért a magyar csapatokat okolja. Nézetei ellenére, amelyeket később nyugdíjasként sem revideált, FRIESSNER elismerően nyilatkozik a támadás kezdetén elért teljesítményről.³³

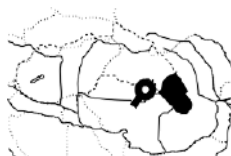
A szovjet források is elismerik a magyar támadás gyors térnyerését. ZAHAROV 20-40 km-es előretörésről ír az első, további 20-25 km-es magyar térnyerésről a következő két napon s arról, hogy szeptember 5-7-én fennállt a veszélye a 4. román hadsereg teljes (sic!) szétzúzásának. A kialakult helyzetet azzal magyarázza, hogy a román hadsereg éppen átcsoportosítás és felvonulás alatt állt, mikor a magyar támadás bekövetkezett, így vezetési szervei összezavarodtak, nem tudták kellő hatékonysággal irányítani a csapatokat. Ez csak részben igaz (l. RAVASZ, **Székelyföldi harci események, 1994. augusztus vége - szeptember eleje**, in: ACTA - 1996, 297-298, "A szembenálló felek"). Igaz a magasabb parancsnokságok szintjén, de nem a hadosztályokén. A sorhadosztályok és a területi alakulatok az érintett térségben hosszabb ideje a helyükön voltak, legfeljebb besorolásuk változott az egyes hadtestparancsnokságok között. ZAHAROV mentegető jellegű magyarázata ilyenformán megítélésünk szerint nem állja meg helyét.³⁴

MINASZJAN kommentár nélkül tesz említést a magyar támadásról, de ő is leírja, hogy az az első napon 20-30 km-es támadási ütemet ért el.³⁵

A román szakirodalom igyekszik árnyaltan fogalmazni, de nem tagadja a magyar támadás eredményességét. Arról ír, hogy a 2. magyar hadsereg elkésett ezzel a támadással, s ezzel magyarázza a román védelem gyors összeomlását. Nem tételezték fel ugyanis, hogy a támadás akkor is megindul, amikor a szovjet csapatok már beléptek Dél-Erdély területére. Mindenesetre a román csapattevek hősiességéről és a vezetés jól szervezettségéről ír, kiemelve, hogy ezek együttesen megakadályozták a magyar-német támadókat céljuk elérésében, amit a 4. román hadsereg szétzúzásában és a kezdeményezés megragadásában határoz meg. Érdekes összevetni a román történelmez által hangsúlyozott állításokat a csapatok vezettségéről és helytállásáról a ZAHAROV-könyvben a román meghátrálás indokaként felhozott tényezőkkel.³⁶

Más, kevésbé hadtörténeti jellegű román munkák csupán megemlítik, hogy szeptember 5-én volt egy magyar-német, 13-án egy újabb magyar támadás, de ezt "Az 1. és 4. román hadsereg csapatai ellenállásukkal megghiúsították..." Szót sem ejtenek a 2. magyar hadsereg, majd IV. magyar hadtest által elért előnyomulásról, de arról sem, hogy mindkét esetben a szovjet csapatok bekapcsolódtak a hadműveletekbe román oldalon. Úgy véljük, ezen állítások cáfolatára külön nincsen szükség.³⁷

Szeptember 7-én a Honvéd Vezérkar 6. osztálya először adott ki közleményt az MTI számára a magyar támadás megindulása óta. A 29. számú hadijelentés igen szűkszavúan a készülődő román támadás megelőzésére irányuló magyar ellentámadásról tudósít Kolozsvár - Torda térségében. A 6. osztály az elért eredményt eltúlozva fogalmazta meg, de az 1. osztályon azt reálissá javították. Az idézetben dőlt betűvel a hadműveleti osztály betoldásai szerepelnek. "... a magyar határok megvédésére a nagyobb szabású román betörések megelőzésére csapataink f. hó 5-én ellentámadást hajtottak végre Kolozsvár megtámadására

felvonult román erőcsoport ellen. A román erőcsoportot részben megsemmisítettük *részben pedig Tordán túlra vetettük vissza* és jelentős zsákmányra tettünk szert. A számos fogoly között van többek között a parancsnokló román tábornok is.” Érdekes, hogy a fogságba esett VALENTIANU tábornokra vonatkozóan, nyilván propagandisztikus okokból, nem javítottak bele a szövegbe, noha tudták, hogy ő “csak” egy hadosztályparancsnok volt, s nem a szembenálló 6. területiális hadtest, vagy a 4. hadsereg parancsnoka.³⁸

(A szeptember 5. és 9. közötti párhuzamos székelyföldi eseményekről I. RAVASZ, *i.m.*, 279-281)

Átmenet védelembé, szept. 7-12.

Szeptember 7-én már olyan mértékű volt a szovjet csapatok beáramlása a Déli-Kárpátok átjáróin keresztül, hogy a hadseregcsoport parancsnoksága lehetetlenné ítélte a 2. magyar hadsereg és a Gruppe Siebenbürgen támadásának folytatását, illetve a Székelyföld további védelmét. A német légifelderítés ekkor már a 6. szovjet gárda harcokcsihadsereg főerőinek átkelését jelentette a Vöröstoronyi- és a Vulkáni-szoroson át, szovjet páncélos oszlopot jelentett Nagyszebentől északra is.³⁹

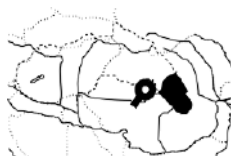
FRIESSNER ezek alapján elhatározta, hogy a 2. magyar hadseregnek és a Gruppe Siebenbürgennek védelembé kell átmennie. A védelem kiépítését a Nagy-Küküllő (Tárnava Mare, Grosse Kokel) mentén határozta meg. GROLMAN 12 órakor parancsnoka elhatározásának megfelelően adta ki hadműveleti parancsát. Ennek megfelelően a 2. hadsereg jobbszárnyának Gyulafehérvártól (Alba Iulia, Karlsburg) felfelé kellett védőállásokat foglalnia a Maros jobb- (ott észak-nyugati) partján Nagyenyedig (Aiud, Strassburg), balszárnyának a Nagy-Küküllő jobb- (északi) partján kellett védelembé átmennie Erzsébetvárostól (Dumbrăveni, Elisabethstadt) a torkolatig (a Marosba). Ott kellett csatlakozást kiépíteni a 2. magyar páncélos hadosztálynak és a 8. SS lovashadosztálynak. Utóbbinak, amely a Gruppe Siebenbürgen fő erejét adta, szintén a

Nagy-Küküllő mentén kellett kiépítenie védőállásait, a határtól (a folyó Székelykeresztúrnál keresztezte az akkori magyar-román határt) Erzsébetvárosig. Ehhez az Erdély-csoportnak birtokba kellett vennie Segesvárt (Sighișoara, Schässburg). GROLMAN parancsában aznap, tehát 7-én estig határozta meg a kijelölt vonal elérését.⁴⁰

A feladatszabás egyszerre volt reális és irreális. Feltétlen reális volt a védelembé való átmenet elrendelésében, hiszen a szovjet csapatok beözönlésével az erőviszonyok olymértékben változtak meg, ami már lehetetlenné tette a támadás folytatását, sőt papírforma szerint álló védelem megszervezésére sem hagytak sok esélyt. Irreálisnak ítéljük viszont annyiban, hogy nem állította le azonnal a támadást, s nem rendelte el azonnal a védelembé való átmenetet az elért te-repszakaszon, tehát általában a Kis-Küküllő és a Maros vonalán. Ezzel egyrészt egy teljes nappal több idő állt volna rendelkezésére a védőállások kiépítésére, másrészt nem történt volna meg elérhetetlen támadási célok meghatározása.

A Nagy-Küküllő ugyanis átlag 20 km-re délebbre folyik, mint a Kis-Küküllő, azzal párhuzamosan nyugati irányba. Láttuk, hogy a román ellenállás éppen 7-re kezdett megerősödni, s hogy a magyar-német csapatok erre a napra a Kis-Küküllő vonalát a Kis-Küküllő déli partján éppen 7-én számolta fel a 6. román kiképző gyaloghadosztály; a 2. magyar páncélos hadosztály ugyan 7-én foglalt hídfőt Dicsőszentmártonnál, de attól nyugatra még el sem érték a magyar seregtestek a folyót. Sőt, másnap a 2. páncélos hadosztály és a 9. tábori póthadosztály, a négy hadosztályból az a kettő, amely 8-án is teret nyert, csak 5-8 km-re tudta megközelíteni a Kis-Küküllő Küküllővár (Cetatea de Balta) alatti szakaszát.

A Honvéd Vezérkar főnöke szeptember 7-én szintén támadással elérendő feladatot határozott meg. A 2. páncélos hadosztálynak Gyulafehérváron át Hátszegig kellett (volna) kijutnia, mielőtt védelembé megy át. A támadásba be kellett (volna) kapcsolódnia az 1. és 2. hegyi pótdandárnak, mégpedig a Nagyvárad - Bánffyhunad vonalról Belényes irányába. Ehhez intézkedtek e két seregtest átcsoportosítására Abrudbánya általános

területére. 9-én meg kellett (volna) indítania támadását a IV. hadtestnek is, s a Maros völgyében az 1. páncélos hadosztálynak találkoznia kellett (volna) a 2. páncélos hadosztállyal.⁴¹

A Fővezérség ugyanekkor intézkedett a VII. magyar hadtestparancsnokság, illetve a 4., 8. tábori póthadosztály és a 12. tartalékhadosztály Nagyvárad térségében történő összevonására is, szintén támadó célzattal.⁴²

A Honvéd Vezérkar hadműveleti osztályának 7-én kiadott parancsaiban realizálódott támadó elképzeléseket hasonló okokból tartjuk irreálisnak, mint GROLMAN hadműveleti intézkedését. A magyar intézkedések annál is inkább bírálhatók, mivel a Fővezérség rendelkezett a 6. szovjet gárda harcoksihadsereg Dél-Erdélybe való beérkezésére vonatkozó információkkal.

A hadműveleti osztály vezetője 7-én délután a 2. hadsereg törzsszállására küldte BAGAMÉRY József vezérkari századost, hogy a helyszínen tájékozódjon a magyar csapatok elért helyzetéről, a további harci lehetőségeiről. A látogatásról fennmaradt feljegyzésben világosan megfogalmazódott, hogy a Vulkán-szoroson át előző nap óta beáramló szovjet páncélosok várhatóan már 8-án elérik a 2. hadsereg élét, s hogy ezekkel szemben a térségben harcoló két magyar hadosztály "... eredményes feltartóztató erőt nem képvisel". Azt is írásba fektették, hogy "...a 2. hds. pk. úr a 2. pc. ho. alkalmazását a javasoltak szerint lehetetlennek tartja..." A két pót hegyvidéki támadásba vetését VERESS elkésettnek nevezte, azokat inkább a 2. hadsereg főerői visszavonulási útvonalainak biztosítására kívánta volna alkalmazni.

VERESS és BAGAMÉRY álláspontja csupán a IV. hadtest támadólagos bevetésében egyezett meg, mivel annak még volna ideje birtokba venni az Erdélyt a Partiumtól elválasztó hegyek kijáraitait a Maros és a Fehér-Körös tengelyében, s ezzel késleltetni (nem megállítani) a szovjet térnyerést, amely azzal fenyeget, hogy "... meg fogják előzni nemcsak a 2., hanem az 1. hds. visszavonulását is és valószínűleg a Szilágyság és a Nyírség területén döntő vereséget fog rájuk mérni."⁴³

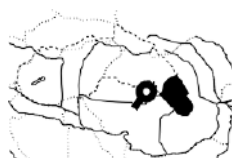
A Honvéd Vezérkar hadműveleti osztályának hadműveleti utasítását mindezek ellenére

az motiválhatta, hogy GROLMAN hadműveleti utasítását nyomatékos kérés formájában még délebben a Fővezérség tudomására hozták. Az ezt megörökítő KUBINYI főhadnagy azzal a megjegyzéssel zárta a feljegyzést, hogy "Bár közlését az ezr. úr (JESSEL német ezredes, GREIFFENBERG vezérkari főnöke – R.I.) nem abban a formában tette, de az parancsnak tekintendő."⁴⁴

Az már sokkal érdekesebb probléma, hogy a Fővezérség miért licitálta túl GROLMAN intézkedését, hiszen láthattuk, hogy távolabbi elrendő terepszakaszt határozott meg a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport vezérkari főnökénél, s nagyobb részvételét rendelte el a támadásba. A magunk részéről úgy véljük, így próbáltak némi esélyt adni a GROLMAN által meghatározott feladat végrehajtására, még a helyi viszonyokat és lehetőségeket náluk feltehetően jobban ismerő VERESS ellenében is. Vagyis úgy gondolhatták, az általuk kijelölt támadási célok elérésére való törekvés közben VERESS eléri GROLMAN közlelbi támadási céljait. Ez a túteljesítés nem nyerte el a német hadvezetés tetszését. GROLMAN, akinek GREIFFENBERG vezérkari főnöke hívta fel a figyelmét, hogy a magyar Vezérkar az övétől eltérő tartalmú hadműveleti utasítást adott ki, az OKH-hoz fordult az eltérő magyar parancs megváltoztatása érdekében. GROLMAN ezen lépésből kiérezhető, hogy a hadseregcsoport vezérkari főnöke még a saját maga által megszabott támadási célok teljesíthetőségében is kételkedett.⁴⁵

A Honvéd Vezérkar hadműveleti osztályának fennmaradt iratanyagában nem találunk arra vonatkozó iratot vagy iratkiaadásra vonatkozó bejegyzést, hogy szeptember 8-án a 2. magyar hadsereg támadását leállították volna. Olyan bejegyzést viszont igen, hogy a 9-én megindítandó újabb támadáshoz az 1. hadseregtől ki kell vonni két gépvontatású tüzérsztyályt és a 151. sorozatvető tüzérsztyályt, s azokat át kell irányítani a 2. hadsereghez. Két nappal később mindenesetre a már szállítás alatt álló 151. osztyályt a IV. hadtesthez irányították át.⁴⁶

Azt tudjuk, hogy a IV. hadtest támadását 8-án 10.-re, 9-én 11.-re halasztották, de ezek az intézkedések sem tartalmaztak (a fennmaradt utalá-

sok szerint legalábbis nem) semmit a 2. hadsereg támadásának leállítására vonatkozóan.⁴⁷ A továbbiakban a IV. hadtest támadása megindulásának körülményeit nem kísérjük figyelemmel. Annak ellenére sem, hogy (ellentétben a 2. hadsereg eredeti támadásának hadműveleti utasításával) a IV. hadtest támadására vonatkozó szeptember 12.-i magyar hadműveleti utasítás fennmaradt.⁴⁸

Az viszont megjegyzendő, hogy a IV. hadtest támadására vonatkozó hadműveleti utasítás, amit a távollévő VÖRÖS János vezérezredes helyett LÁSZLÓ Dénes altábornagy, vezérkarfőnök-helyettes írt alá, a 2. hadsereg támadásáról is ír: "Szándékom: a IV. hadtest és 2. hds. támadásával a Bihar tömbjét birtokba venni...". Ez esetben a 2. hadsereg alatt a II. hadtesthez nyugatról csatlakozó VII. hadtestről van szó, LÁSZLÓ ennek számára határoz meg olyan harcfelelődet, amely közvetlenül már nem kapcsolódik a II. hadtest szeptember 5-én megindult támadásához.⁴⁹ (A 2. hadsereg és a VII. hadtest kapcsolódását az alárendeltségi viszonyokat illetően l. "A 2. hadsereg felállítása és szervezete", in: RA-VASZ, i.m., 290-297)

Konkrét levéltári forrással nem rendelkezünk tehát arra vonatkozóan, hogy a 2. magyar hadsereg támadását szeptember 8-án magyar részről leállították, adatokkal azonban igen. KÁLMÁN Dániel azt írja, hogy a Fővezérségtől 8-án váratlanul (sic!) parancs érkezett a támadás leállítására, s hogy a parancsot a szovjet csapatok átkelésével indokolták a Déli-Kárpátok hágóin.⁵⁰

A 25. magyar gyaloghadosztály hadműveleti naplójának tanúsága szerint VERESS már szeptember 8-án közölte a hadsereg támadása megállításának és visszavételének szándékát HOLLÓSY-KUTHY László vezérőrnagy hadosztályparancsnokkal, elrendelve egyben, hogy a hadosztály kezdje meg védőállások kiépítését az Aranyos vonalán. Azt azonban ebben a naplóbemjegyzésben sem találjuk meg, hogy ki is adta volna visszavonulásra vonatkozó parancsát.⁵¹

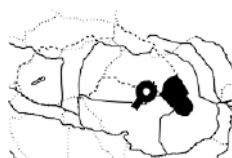
A 2. hadsereg parancsnokának háromkötetes munkája a támadás leállítását tekintve, megítélésünk szerint, autentikusnak fogadható el. VERESS Lajos azt írja, hogy a maga részéről,

egyetértésben törzsének tisztjeivel, már szeptember 6-án arra a következtetésre jutott, hogy a szovjet csapatok dél-erdélyi jelenléte következtében teljesíthetlenné vált az eredeti hadműveleti cél, a Déli-Kárpátok átjáróinak birtokba vétele és lezárása. E naptól kezdve a vezetése alatt álló hadseregparancsnokság már arra törekedett, hogy a hadsereg seregtestei jól védhető terepszakaszokra jussanak ki, s hogy a támadást ennek érdekében már csupán korlátozott céllal szabad folytatniuk. Ez a korlátozott cél a Maros-vonal elérése volt, ami egybecseng a hadseregcsoport parancsnokságának szándékával a Maros-Stellung védelmét illetően. VERESS azt is megjegyzi, hogy egyelőre (tehát 6-án) az alárendelt seregtestek parancsnokságait nem tájékoztatta a nagylétszámú szovjet magasabbegységek átkeléséről a Déli-Kárpátok hágóin, mivel nem szerette volna támadásuk lendületét megtörni.⁵²

A Maros-vonal azonban VERESSnél is csak elvi fogalom volt. A földrajzi viszonyok függvényében a magyar hadseregparancsnok az Aranyos torkolatáig szándékozott a védelem peremvonalát a Maros jobb- (északi) partján kialakítani, attól keletre az Aranyos bal- (északi) partján. Elhatározásának megfelelően a 25. gyaloghadosztályt, a Székelykocsárdnál bevetett négy zászlóaljat leszámítva, eleve az Aranyos-menti védelem kiépítésére rendelte ún. felvételi állásba. Ez azt jelentette, hogy a hadosztály zömének meg kellett kezdenie a védelem kiépítését a folyó mentén, s biztosítania kellett a hadsereg főerőinek visszavonulását a folyó mögé. VERESS itt egyenesen védelmi tervet emleget. Megítélésünk szerint ez tekinthető a tordai csata előjátékának.⁵³

Arra vonatkozóan, hogy a 2. magyar hadsereg parancsnoka már 6-án elhatározta a visszavonulást a Maros-vonalra, rendelkezünk egy közvetett bizonyítékkal. ESZE Jenő százados, a 2. páncélos hadosztály kötelékébe tartozó 2. páncélos utász-zászlóalj parancsnoka már 7-én parancsot kapott Marosludasnál (Ludus) egy hídfőállás berendezésére a Maros bal- (déli) partján, valamint a Maroson átfelülő hidak robbantásának előkészítésére.⁵⁴

A védelemben való átmenetet elrendelő parancsot, legalábbis VERESS így emlékezik, 9-

én adta ki a 2. magyar hadsereg parancsnoksága. Ez már tartalmazta a folyómenti védőállások elfoglalásához szükséges visszavonulási feladatokat is. A parancs kiadásának időpontját a hadseregparancsnok azzal indokolja, hogy ezen a napon a 7. és 9. tábori póthadosztály már közvetlen harcérintkezésbe került a szovjet csapatokkal, s hogy azok vissza is vetették néhány km-rel a két hadosztályt, amelyek csak német rohamlövegek és két német utászászlóalj (a 92. és 207.) támogatásával tudták az arcvonalukba betört szovjet páncélosokat elreteszelni.⁵⁵

A Honvédelmi Minisztérium által a háború után (közvetlenül) készített békeelőkészítő iratok szerint a 2. magyar hadsereg csak egy nappal később, 10-én került közvetlen harcérintkezésbe szovjet csapatokkal. A magunk részéről a 9.-i dátumot fogadjuk el, nem csupán azért, mert VERESS Lajos emlékezését ebből a szempontból megbízhatónak fogadjuk el, de azért is, mert, mint látni fogjuk, 9-én történt a legnagyobb területvesztés a támadását éppen befejező 2. magyar hadsereg arcvonalán, a Marosújvár (Ocna Mureș)–Dicsőszentmárton (Târnăveni) közötti sávban, sokkal nagyobb, mint 10-én.⁵⁶

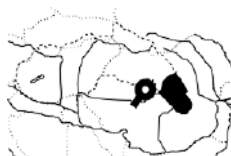
Szeptember 8-án este a 2. magyar hadsereg két hadosztálya mindenesetre, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport napijelentése szerint, már megkezdte az előkészületeket a visszavonulásra a Maros-vonalig, illetve hátul elhelyezkedő csapatrészekkel ott a védőállások kiépítését. Itt a 7. és 9. tábori póthadosztályról van szó, bár a napijelentés nem nevezi meg azokat. Annyiban pontosítanunk kell a német forrásba leírtakat, hogy (l. a disszertáció III/4. fejezete: "A 25. gyalog- és a 2. páncélosadosztály felvonulása és harcbevetése", szerk. megj.) a védőállások kiépítéséhez nem a két hadosztály hátsóbb csapatrészei végezték, hanem elsősorban a 25. magyar gyalogadosztály.⁵⁷ A KESSEL-zárócsoport ugyanekkor beérkezett Marosbogat térségébe (megalakulását és részeit l. RAVASZ, i.m., 282-290: "A német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport visszavonulása Romániából...").⁵⁸

9-én a 7. tábori póthadosztály a Vidály (Vidolm)–Torockó (Rimetea)–Torockógyertyános (Vălișoara)–Maroscsesztve (Cisteiu de Mureș)

vonalra vonult vissza, Miriszlót kiürítve. Maroscsesztvétől az arcvonal Maroskoppándig (Copand) a Maros jobb- (északi) partján húzódott. Az ettől a községtől a folyó mögé visszavonuló 9. tábori póthadosztály a marosludasi kivételével feladta hídfőit a Maros déli partján. A 2. páncélosadosztály a Maroskoppánd - Magyarbükkös (Bichis) - Dicsőszentmárton (Târnăveni) vonalig húzódott vissza, Dicsőszentmártont és ezzel az ottani hídfőt feladva. Dicsőszentmártontól feljebb az arcvonal ezen a napon még továbbra is a Kis-Küküllő mentén húzódott. A Maros - Kis-Küküllő közötti sávban a visszavonulás mélysége elérte a 10-15 km-t. (Marosújvártól keletre 51, Dicsőszentmártontól nyugatra 10 km-t.)⁵⁹

9-én a Honvéd Vezérkar 6. osztálya újabb közleményt adott ki. A 30. számú hadijelentés úgy fogalmaz, hogy "Koloszvártól D-re Tordán át előretört csapataink a megvert román erők üldözése közben elérték a Maros vonalát." A sajtónak szánt tájékoztató, nyilván a lakosság megnyugtatójának szándékától vezérelve, teljesen hamis volt. Rég nem folyt már üldözés, sőt már folyamatban volt a visszavonulás (igaz, éppen a Maros vonalára), s a hadijelentés szerint megvert románok éppen megindultak a visszavonuló magyar csapatok nyomában Koloszvár irányába. Az ekkorra a 4. román hadsereg arcvonalára beérkezett szovjet csapatokról a közlemény nem tett említést.⁶⁰

10-én a német napijelentések arról számolnak be, hogy a 7. hadosztály az Aranyos mentén ellenőrkést indított Aranyoslonka visszafoglalására, s hogy az ellenőrkés 2 km-re a községtől északra alakadt, pontosabban addig jutott ki. Erre az ellenőrkésre VERESS védelmi elképzeléseinek megvalósításához szükség volt, hiszen enélkül hézag keletkezett volna az Aranyosvonal védelmében, s a román csapatok behatolhattak volna a Gyalui-havasok keleti előhegyei közé. A román források e napon nem jeleznek a térségben magyar térnyerést, de nem is zárják azt ki, mivel csak 13-án jeleznek újabb román térnyerést itt, amikor is az 1. román hegyiadosztály elérte és elfoglalta az Aranyoslonkától 4 km-re északra lévő Alsóaklost (Ocolis).⁶¹

Az ellenlökést valójában a 25. magyar gyaloghadosztály hajtotta végre (l. részletesen a diszertáció említett III.4. fejezetében, **szerk. megj.**).

A 7. és 9. tábori póthadosztály egyéb arcvonalszakaszain jelentősebb harctevékenységgel nem volt, leszámítva azt, hogy Miriszlótól északra elhárították a román csapatok egy zászlóaljerejű támadását, illetve hogy az aznap előrevont és bevetett 7. román kiképző gyaloghadosztály Felvincnél (akkor Vințul de Sus, ma Unirea) átkelt a Maroson, betört a városba, ahonnan azonban a 9. magyar tábori póthadosztály részei aznap még kivetették.⁶²

A 2. páncélosadosztály arcvonalát 10-én a Marosgeze (Gheja)–Cintos (Ațintiș)–Marosdég (Deag)–Küküllőpócsfalva (Păucișoara) vonalig vonták hátra. A visszavonulás mélysége a Maros és a Kis-Küküllő között már csak 2-4 km átlagos mélységet ért el. Ettől keletre a védelem még mindig a Kis-Küküllő északi partján állt. Dicsőszentmártontól 11 km-re keletre, a 2. páncélos- és a 8. SS lovashadosztály csatlakozásánál a 11. román kiképző gyaloghadosztály sikertelen kísérletet tett a betörésre, ami a visszavonulás rendezett végrehajtására utal.⁶³

Ezen a napon a fenti vonalon a 2. magyar páncélosadosztály részéről már csak gyalogos utóvédek harcoltak. A harckocsik a 10-re virradó éjszaka átkeltek a Maros északi partjára a marosludasi közúti hídon.⁶⁴

Ugyancsak ezen a napon a 2. magyar páncélosadosztály még a Marostól délre védekező utóvédei mögött a Maros vonalának biztosítását a Gruppe Siebenbürgen műszaki alakulatai vették át, annak előjeleként, hogy a védőállások elfoglalásakor a német csoport veszi át a 2. magyar hadsereg balszárnyától a Maros-vonal védelmét Marosludasig.⁶⁵

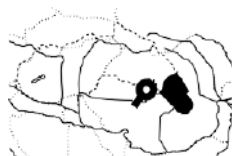
Szeptember 11-én Székelykocsárd (Lunca Mureșului–Székelyföldvár (Războieni Cetate) térségében, a 7. és 9. magyar tábori póthadosztály csatlakozásánál, a 20. román kiképző gyaloghadosztály arcvonalán keresztül harcba lépett a 6. szovjet gárda harckocsihadsereg 5. gárda harckocsihadtestének egy harckocsidandára. A szovjet-román csoportosítás estig mintegy 5 km mély-

ségben nyert teret. A 7. magyar hadosztály arcvonalának balszárnyát elkanyarította 90 fokban, hogy a támadók felé nézzen, a sarokpont a megtartott Felvinc volt. A 9. magyar hadosztály a német 92. páncélos utász és 207. utász zászlóalj segítségével Székelykocsárdtól és Székelyföldvártól északra egyelőre elreteszelte a betörést, de az világos volt, hogy a Maros és az Aranyos közötti nyílt terepen másnap a szovjet harckocsik feltartóztatása nem lesz lehetséges, a visszavonulást az Aranyosig hamarosan végre kell hajtani.⁶⁶

Az 5. szovjet gárda harckocsihadtest egy másik dandárának bevetésével Dicsőszentmártontól északra szintén jelentősen megváltozott a helyzet. A 2. magyar páncélosadosztály kiűrtette a Maros déli partját, Marosludastól délre sem sikerült hídfőt megtartani a folyó balpartján, a szovjet harckocsidandár és a román 9. gyalog-, illetve 8. lovashadosztály Kutyalvától (Cuci) Marosgezeig (Gheja) kijutott a Maros vonalára.⁶⁷

A szovjet-román támadás megmozdította a Gruppe Siebenbürgen 2. magyar páncélosadosztályához keletről csatlakozó arcvonalát is. A 8. SS lovashadosztály jobbszárnya feladta a Kis-Küküllő vonalát és visszavonult az Oláhkocsárd (Cucurdea)–Mikefalva (Mica) terepszakaszra.⁶⁸

A továbbiakban a 2. magyar hadsereg visszavonulása az Aranyos-Maros vonalára szeptember 12.-re fejeződött be. A 25. gyaloghadosztály ekkorra teljes egészében felvonult a Torda - Aranyosgyéres–Marosludas vonalra. A 25 km széles védősávba vonult vissza a 2. páncélosadosztály is. Tordánál, Aranyosegerbegynél és Gerendkeresztúrnál a két hadosztály egy-egy hídfőt tartott fenn az Aranyos jobbpartján. A 7. és 9. tábori póthadosztály, amelyek a szeptember 5. óta eltelt idő alatt erősen leharcolttá váltak, a visszavonulás befejezése után hátravonták pihentetésre és feltöltésre. A védelem Aranyosbányától (Baia de Arieș) Torda felé húzódozó szakaszát 11.-től az egyidejűleg előrevont, azideig harcba még nem vetett 1. és 2. póthegydandár foglalta el. A 7. hadosztály Szelice (Sălicea)–Sütmeg (Șutu)–Magyarpeterd (Petrești de Jos)–Indal (Deleni), a 9. hadosztály Mezőcsán (Ceanu Mare)–Mezőszentjakab (Pădurea Iacobeni)–

Mezőszopor (Soporu de Câmpie) térségében foglalt gyülekezési körletet. Ez azt jelentette, hogy a 7. hadosztály a Tordai-hasadékon átfolyó Hasadát-patak völgyében, a 9. hadosztály az aranyos-egerbegyi hídfőtől északkeletre 15-20 km-re a Mezőségben gyülekezett.⁶⁹

13-án az utolsó utóvédek is átlépték (visszafelé) az Aranyos vonalát.⁷⁰

12-én GROLMAN távirati úton parancsot adott a 2. magyar hadsereg parancsnokságának az Aranyos vonalának minden áron való megtartására. Láttuk, hogy ez megegyezett VERESS szándékával.⁷¹

A 8. SS lovashadosztály visszavonulása nem fejeződött be szeptember 12-én. A hadosztály centruma Radnót (Iernut) és Kerelőszentpál (Sânpaul) között 14.-re vonult vissza a Maros mögé. Balszárnya ekkor még a Kerelőszentpál - Nagycserged (Cerghid) - Küküllőszéplak (Suplac) vonalon védekezett. Onnan csak 17-én vonult vissza a Nyárád északi partjára, amikor Nagycsergednél a 9. román gyaloghadosztály, Küküllőszéplaknál a Tudor VLADIMIRESCU hadosztály, Küküllőszéplak és Balavásár (Bălăușeri) között a 78. szovjet lövész- és az 1. román lovashadosztály egyidejű támadást indított a Kis-Küküllő menti védővonal felgöngyölítésére. A Nyárád, majd torkolatától a Maros mentén a német védelem két hét időtartamra megszilárdult.⁷²

Következtetések

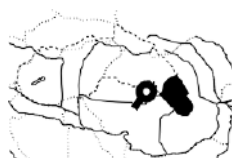
Szeptember 10-én este, tehát amikor a 2. magyar hadsereg visszavonulása az Aranyos-vonalra már utolsó szakaszába lépett, KOZÁR Elemér vezérkari ezredes, a hadsereg vezérkari főnöke összegezte a hadsereg addigi tevékenységét a Honvéd Vezérkar főnöke számára. Az "Általános és magyar 2. hds-et érintő helyzetmegítélés 1944. szeptember hó 10-én este" címet viselő ötoldalas anyagot 11-én reggel távirati úton továbbították.⁷³

KOZÁR azzal kezdi összegzését, hogy a 2. magyar hadsereg támadása meglepte a 4. román hadsereget, amely jelentős erőket vonultatott fel a magyar támadási sávba eső területen. Megítélése szerint erről a területről szerettek vol-

na később támadást indítani: "... saját támadásuk egyik fő területének szánták, amelyet az orosz erők felvonulásáig biztosítani akartak." Sajnálkozik afelett, hogy miután a magyar csapatok áttörték a román vonalakat, és jelentős területnyereségre tettek szert, nem maradt lehetőségük a 4. román hadsereg megverésének megvalósítására (befejezésére), mivel beérkeztek a szovjet harcokcsizó csapatok. Ezekkel szemben pedig, az erőviszonyok alapján, a magyar csapatoknak semmi esélyük nem volt az eredeti feladat, a Déli-Kárpátok hágóinak birtokba vétele és lezárása megvalósítására.⁷⁴

Bár mint fentebb láttuk, nem maradt fenn a 2. magyar hadsereg szeptember 5.-i támadására vonatkozó harcintézkedés (ellentétben a IV. magyar hadtestével), KOZÁR összegezése alapján következtethetünk annak tartalmára, legalábbis a hadműveleti célt illetően. A hadsereg vezérkari főnöke ugyanis leírja, hogy: "Az eredeti célkitűzést, Dél-Erdély területének birtokba vételét lényeges szovjet erők megjelenése előtt nem válthattuk valóra."⁷⁵

Ez a mondat több szempontból is igen lényeges, közülük itt kettőt emelünk ki. Az egyik az, hogy a 2. magyar hadsereg támadásának nem politikai, hanem katonai célja volt, mégpedig a Déli-Kárpátok gerincvonalának lezárása a szovjet főerők beérkezése előtt. Ugyanaz a katonai cél, amely (teljesítése esetén) biztosíthatta volna a Kárpát-medence (s vele a Duna-vonal a Vaskapu és Vidin között) lezárását, s ott téli állások kialakítását. Csakis ez a katonai cél lett volna alkalmas ezek biztosítására. A cél katonai jellegének hangsúlyozása igen lényeges, mivel a korábbi hazai (vagy magyar nyelven is megjelent) szakirodalomban előfordult az a román munkákban ma is olvasható állítás, hogy a 2. magyar hadsereg támadásának politikai célja lett volna, mégpedig Dél-Erdély visszacsatolása Magyarországhoz. Ez utóbbi állítás nem felel meg a valóságnak, a támadás megindításához vezető politikai döntéshozó folyamatban sem jelent meg ilyen irányú igény. Az más kérdés, hogy a katonai cél kizárólag Dél-Erdély (katonai, s nem politikai értelmű) birtokba vételével lett volna meg-

valósítható. Politikai értelmével már csak azért sem, mert a katonai cél megvalósulása esetén Dél-Erdély lehetett volna a területi bázisa a német politikai vezetés, elsődlegesen Hitler által óhajtott németbarát román ellenkormányának. Ez pedig semmilyen módon nem lett volna összekapcsolható Dél-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolásával.

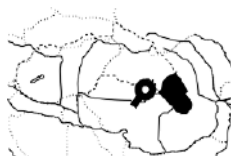
A másik lényeges eleme KOZÁR megállapításának annak kimondása, hogy a támadásnak a szovjet főerők beérkezése előtt kellett volna lezárnia a Déli-Kárpátok átjáróit. Hibás volna egy olyan következtetés levonása, hogy erre a Honvédség korábban is képes lett volna szeptember 5-énél, hiszen lám, a románok megfutottak. Hibás egyrészt azért, mert (v.ö. "A 2. hadsereg felállítása és szervezete", in: RAVASZ, **i.m.**, 290-297) az észak-erdélyi IX. magyar hadtest ehhez augusztus végén egyszerűen nem rendelkezett elégséges erővel. A 2. magyar hadsereg megszervezésére idő kellett, mégpedig hozzávetőleg 10 nap. A Honvédség harc képes alakulatai a román átállás pillanatában az Északkeleti-Kárpátokban, Galíciában, illetve kint a lengyel Főkormányzóságban harcoltak. A többi, elsősorban pótalakulat pedig ekkor még a mozgósítás előtt, az ország belső területein, szétszórva állomásozott. Az igaz, hogy szeptember 5. és 8. között a román csapatok jelentős területet vesztek, de a 4. román hadsereg ellenállása szeptember 8.-ra éppen kezdett megszilárdulni, a hadsereg nem lett szétverve. Az is igaz, hogy megszervezésére csak szeptember elején került sor, de az 1. román hadsereg ezt megelőzően is Dél-Erdélyben állomásozott, s az erőviszonyokat tekintve nem kis fölényben volt a IX. magyar hadtesttel szemben, annak augusztus 23.-i állapotát tekintve.

S végezetül, de egyáltalán nem utolsósorban szeptember 5-én a szovjet csapatok már a Déli-Kárpátokon belül voltak. Nem is kis erővel, hiszen Nagyszebenből a 2. Ukrán Front legerősebb hadseregét jelentették, a 6. gárda harckocsi-zót. Ebben az összefüggésben azt a következtetést kell levonnunk, hogy a 2. magyar hadsereg támadásának szeptember 5.-i megindítása már elkésett. Sőt, meg kell kockáztatnunk azt a megállapítást is, hogy felelőtlen döntés volt, mivel reá-

lisan már nem számolhattak a KOZÁR által is leírt katonai cél megvalósíthatóságával. A 2. magyar hadsereg ugyanis, bármennyire is teret nyert a román csapatokkal szemben támadásának első három napján, irreális (pontosabban időközben irreálissá vált) cél érdekében lett támadólag alkalmazva. Támadásával azt érte el, hogy erejét felmorzsolta a három napos támadásban, s az azt azonnal követő visszavonulásban, amivel pedig elérte, hogy a részére kijelölt védőszakasz megtartására csak részlegesen volt képes.

A tordai csatában ugyanis valóban feltartóztatta a szovjet-román kötelékeket, de csak Torda és Marosludas között. Tordától nyugatra, a Gyalui-havasok keleti előhegyei között erre már nem volt képes, egyszerűen nem volt hozzá elegendő ereje. Nem azt szeretnénk ezzel állítani, hogy az 1. és 2. hegyi pótdandár katonái kevésbé harcoltak volna kitartóan, mint a 25. gyalog- és 2. páncélosadosztály honvédei. Nem. Egyszerűen számukra túl nagyok bizonyult a kijelölt védősáv. Kicsit ahhoz hasonlóan, mint másfél évvel korábban Don menti bajtársaik számára. Az arcvonalat végül a Kolozsváron is átfolyó Kis-Szamostól délre néhány km-re, a Gyalui-havasok keleti előhegyeinek kelet-nyugati irányú vízválásztóján, tudták (német segítségével) stabilizálni.

Ennek alapján, megítélésünk szerint, még az a megállapítás is megkockáztatható, hogy szerencsésebb lett volna eleve korlátozott célú támadást indítani. (Ha már mindenképpen támadásra kerül sor, de ezt Kolozsvár terep-adta védhetlensége déli irányból, hiszen az akkori országhatár a város déli peremétől 2-3 km-re húzódott, valóban szükségessé tette; ez is kizárólag katonai cél, nem politikai.) E támadás kis erőfelfejtessel és kis veszteséggel érte volna el a Gyalui-havasok keleti előhegyeinek kelet-nyugati irányú vízválásztóját a jobbszárnyon, onnan a Turi-patak völgyét a Kolozsvár–Torda főút tengelyében, Tordától az Aranyost, annak torkolatától pedig a Maros vonalát a Nyárad torkolatáig. Ezzel biztosítható lett volna Kolozsvár és az Aranyos - Maros-vonal védelme, beleértve ebbe a Marosvásárhely-Kolozsvár közti országhatár-beszögellés levágását és Marosvásárhely védelmének biztosítását is.

Mіндеzt úgy, hogy a lényegesen kevesebb veszteséggel végrehajtott korlátozott célú támadást követően több idő áll rendelkezésre a védelem kiépítésére ott, ahol az a valóságban a végrehajtott támadás, majd az azt azonnal követő visszavonulás nyomán amúgy is megszilárdult. Több idő, hiszen, mint láttuk, ezt a vonalat a 2. hadsereg már a támadás első napján, 5-én este elérte, s oda csak 11-12.-re vonult vissza. Ez pedig pontosan egy hét. Ez az egy hét állt volna rendelkezésre a védelem kiépítésére, úgy, hogy a 2. hadsereg addigi harcértékének csak kis részét veszítette volna el az egynapos, korlátozott célú támadásban.

KOZÁR a továbbiakban helyesli az Aranyos–Maros-vonal kijelölését a védelem kiépítése számára. Igaz, nem jut el a fenti következtetésekkig, de a 2. magyar hadsereg szeptember 5-én megindított támadása eredményének tudja be, hogy a 2. Ukrán Front nem kezdett korábban támadást a Bánságban és a Délkelet-Alföldön, hiszen éppen a 2. magyar hadsereg támadása miatt fordították a 2. Ukrán Front főerőit Dél-Erdély irányába. E következtetését továbbgondolja olyan irányban, miszerint a magyar támadás nagyobb erőt mutatott a 2. hadsereg valóságos erejénél, s ez vezetett a 2. ukrán Front főerőinek 90 fokos elfordításához jobbra.⁷⁶

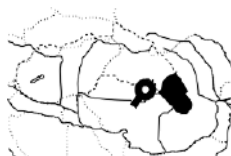
A vezérkari főnök ezen következtetése nem nélkülözi a logikát, de téves. Az igaz, hogy a 90 fokos elfordításra vonatkozó szovjet direktívát (l. részletesen a disszertáció II/3. fejezetében: “A szembenálló román és szovjet hadosztályok hadrendje”, **szerk. megj.**) szeptember 5-én adták ki, amikor a 2. magyar hadsereg támadása már megindult, de tudnunk kell azt, hogy a második világháború során egyetlen szovjet direktíva sem született meg egyetlen nap alatt. (Igaz ez a hasonló szintű német vagy angolszász hadművelési utasításokra is.) A szeptember 5.-i direktíva előkészítése is napokat vett igénybe, s megszületését így nem is befolyásolhatta a 2. magyar hadsereg támadása. Mikor a magyar támadás megindult, a direktíva már úton volt a 2. Ukrán front felé. A szovjet források le is írják, hogy a szeptember 5.-i direktíva MALINOVSZKIJ felterjesztett javaslatai alapján született meg. E felterjesztés

pedig, amelyet MALINOVSZKIJ az éppen jelen levő ZSUKOVval együtt dolgozott ki, szeptember 4-én megérkezett a szovjet vezérkarhoz.⁷⁷

Ennek függvényében a 2. Ukrán Front főerőinek 90 fokos elfordítása két másik eseménysor következménye volt. Ezek egyike, hogy a szovjet csapatok nem tudtak áttörni a Keleti-Kárpátok hátságján, s MALINOVSZKIJ nem szeretett volna hasonlóan sok időt fordítani a Keleti-Kárpátokban kiépített, magyar és német csapatok védte magyar erődvonalak leküzdésére, mint Petrov 4. Ukrán Frontja az Északkeleti-Kárpátokban. A másik, hogy a szeptember 5-én északnak fordított három hadsereg (27., 53. összefegyvernemi és 6. gárda harckocsi) eleve elhaladt a Kárpátok mentén, attól délre, amikor a foksányi kapun át támadott nyugati irányban, egyfelől azért, hogy megelőzze a 6. német hadsereget összefüggő védelmi vonal kialakításában bárhol a Havasalföldön, másfelől azért, hogy minél hamarabb elérje Bukarest és Ploiești körzetét. E két tényezőt összekapcsolva pedig világossá válik MALINOVSZKIJ szándéka: a Keleti-Kárpátokban elakadt jobbszárnyat (7. gárda és 40. összefegyvernemi hadsereg) kimozdítja helyzetéből, ha a Déli-Kárpátokon keresztül a 8. német hadsereg hátába kerül, ráadásul átkelése a dél-erdélyi román katonai jelenlét következtében akadálymentesnek ígérkezett. Láttuk, MALINOVSZKIJ számítása e tekintetben be is vált: a német hadvezetés hamarosan megkezdte a Székelyföld kiürítését.⁷⁸

KOZÁR a 2. hadsereg jelenlétéről a Maros-vonalon levon még egy helytelen következtetést, nevezetesen, hogy ez nem engedi meg a szovjet hadvezetés számára főerői átcsoportosítását a Délkelet-Alföldre. KOZÁR tévedett, a 2. Ukrán Front törzse pontosan fel tudta mérni, hogy mekkora erők állnak a Maros vonalán, s hogy ezek lekötésére mekkora erőket kell hátrahagynia, ideértve immár a 4. román hadsereget is. Felmérte, hogy főerőit nyugodtan átmozgathatja nyugat felé, s ott vetheti be, a Déli Hadseregcsoporthoz jobbszárnya ellen, a harckocsizó magasabbszervezetek szétbontakoztatására sokkal alkalmasabb Délkelet-Alföldön.

KOZÁR továbbvitt gondolata, miszerint most (ti. szeptember közepén) jött el a legalkal-

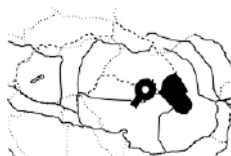
masabb pillanat a 2. Ukrán Front déli szárnyának (sic!) megsemmisítésére, a fentiek fényében teljesen téves. Ilyen gondolat egyébként a német hadvezetésben még fel sem merült. KOZÁR még azt is leírja, hogy ezt a megsemmisítő támadást mely terpszakaszokról, mely irányokban és milyen erőkkel kellene megindítani.⁷⁹

Végkövetkeztetésében viszont igaza van a 2. magyar hadsereg vezérkari főnökének: "... Erdély elvesztése után sokkal kedvezőtlenebb helyzetben még kevésbé remélhetné a háború folyásának javára fordítását." (ti. a német hadvezetés - R.I.)⁸⁰

Jegyzet

- Honvéd Vezérkar 1. osztály napi intézkedései (HL Vkf. 1.o. 304/a. doboz; a továbbiakban **Intézkedések**) 176. lap; a vonatkozó intézkedés száma: 4613./M.hdm. 1-vkf-44.
- Intézkedések** 177. lap; a vonatkozó intézkedés száma: 4636./M.hdm. 1-vkf-44.
- KÁLMÁN Dániel: **A m. kir. Honvédség a 2. világháborúban** (Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény 2779. fsz.; a továbbiakban **KD**) II. 254. p.; **Intézkedések** 180. lap; a vonatkozó intézkedés száma: 50. Föv.hdm.-44.IX.1.
- DOMBRÁDY Loránd - TÓTH Sándor: **A magyar királyi Honvédség 1919-1945**. ZRINYI Katonai Kiadó, Budapest, 1987; a továbbiakban **DT**) 338. p.
- Erdélyi hadműveletek** 7. lap (25. ho. 12. lap.)
- Intézkedések** 182. lap
- Intézkedések** 183. lap
- VIDOS Géza: **Világháborús emlékeim - III. 1944. márc. - szept** (Hadtörténelmi Múzeum Adattára, Kéziratár 535-89; a továbbiakban: VIDOS) 32. p.
- VIDOS 34. p.
- Kriegstagebuch des Oberkommandos der Heeresgruppe Südukraine (Hadtörténelmi Levéltár, Mikrofilmtár; a továbbiakban **KTB**) 895. tekeres 7208451. felvétel
- KTB** 895. tekeres 7208275-7208276. felvétel
- KTB** 895. tekeres 7208282. felvétel; MEHNER Kurt, Die geheimen Tagesberichte der deutschen Wermachtführung im zweiten Weltkrieg 1939-1945 (Biblio, Osnabrück, 1984; a továbbiakban **KM**) XI-11.p.; Megjegyzendő, hogy a német napjelentések "egy magyar páncélvonatról" számolnak be, az a Kszv. napló alapján azonosítható, hogy ez a kettő közül a 102. hadrendi számot viselő volt.
- KTB** 895. tekeres 7208450. felvétel
- MARINESCU, A. - ROMANESCU, Gh.: **Armata Română în războiul antihitlerist. Album de scheme** (Editura Militară, București. 1980; a továbbiakban : **AR**) 80. p.; **KD** II-258. p.
- Uo.**
- Uo.**
- VERESS Lajos, dálnoki: **Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920-1945)** (Danubia, München, 1973; a továbbiakban: VERESS) III 23. p.; **AR** 80. p.
- AR** 80. p.
- KTB** 895. tekeres 7208461., 7208482. felvétel; **AR** 80. p.
- KD** II-258. p.; **VERESS** III-25. p.

- KTB** 895. tekeres 7208463. felvétel
- KTB** 895. tekeres 7208465. felvétel
- ESZE Jenő: **A m. kir. Honvédség Erdélyt vívott hadművelete egy részének, a m. kir. 2. honvéd páncélos hadosztály Kolozsvár előterében 1944. szeptember 5. - október 11. között megvívott harcainak Hadikrónikája** (HL Tanulmánygyűjtemény 2909. fsz.; a továbbiakban: ESZE) 31. p.
- KTB** 895. tekeres 7208470., 7208481. felvétel; **KM** XI-16., 18. p.; **AR** 80. p.
- Uo.**
- Uo.**
- Uo.**
- KTB** 895. tekeres 7208287. felvétel
- VERESS-III 23. p.
- ADONYI-NAREDY Ferenc: **A magyar katona a második világháborúban** (KLEINMAYR, Klagenfurt, 1954; a továbbiakban ADONYI) 72. p.
- Erdélyi hadműveletek** 8. lap (25. ho. 13. lap)
- VIDOS 32. p.
- FRIESSNER, Hans: **Verratene Schlachten** (Holsten, Hamburg, 1956; a továbbiakban FRIESSNER) 113-114. p.
- ZAHAROV, M. V.: **A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944-1945** (ZRINYI Katonai Kiadó, Budapest, 1973; a továbbiakban ZAHAROV) 140. p.
- MINASZJAN, M. M.: **Oszvobozsgyénije naródov Jugo-Vosztocsnij Evroplü** (Vojenizdat, Moszkva, 1967; a továbbiakban MINASZJAN) 170. p.
- AR** 80. p.
- Románia hozzájárulása a fasizmus felett aratott győzelemhez** (szerk. BITAY Ödön, Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1965; a továbbiakban **RO**) 80. p.
- Hadi jelentések** 680/b. lap
- KTB** 895. tekeres 7208473. felvétel
- KTB** 895. tekeres 7208474. felvétel
- Intézkedések** 186-187. lap; a vonatkozó parancsok száma: 265./Föv.hdm.-44.IX.7.; 268./Föv.hdm.-44.IX.7.; 276./Föv.hdm.-44.IX.7.; a hadműveleti utasításnak tekinthető 268. sz. intézkedés teljes egészében fennmaradt (**Intézkedések** 187. lap)
- Intézkedések** 186. lap
- Intézkedések** 188. lap
- Intézkedések** 189. lap
- KTB** 895. tekeres 7208477. felvétel
- Intézkedések** 190., 192. lap; a vonatkozó intézkedések száma: 295./Föv.hdm.-44.IX.8.; 383./Föv.hdm.-44.IX.10.;
- Intézkedések** 190.,191. lap; a vonatkozó intézkedések száma: 306./Föv.hdm.-44.IX.8.; 378./Föv.hdm.-44.IX.9.;
- Intézkedések** 198-199. lap
- Intézkedések** 198. lap
- KD** II-258. p.
25. ho. 16-17. lap
- VERESS III-25. p.
- Uo.**
- ESZE 32. p.
- VERESS III-26. p.
- A 2. hds. harcai Erdély földjén 1944. szept., okt. hóban (HL Békeelkészítő iratok 5. doboz A/VI/27.) 5.p.
- KTB** 895. tekeres 7208484. felvétel

58. **KTB** 895. tekeres 7208485. felvétel
59. **KTB** 895. tekeres 7208491. felvétel; **KM** XI-21. p.; 25. ho. 18. lap; **AR** 81. p.
60. Hadijelentés-gyűjtő (Hadtörténelmi Levéltár, a Honvéd Vezérkar 6. osztályának saját számára kiadott hadijelentései, 304/a. doboz; a továbbiakban: **Hadijelentések**) 682/b. lap
61. **KTB** 895. tekeres 7208500. felvétel; **KM** XI-23. p.; **AR** 81. p.
62. **Uo.**
63. **Uo.**
64. **ESZE** 32. p.
65. **Uo.**
66. **KTB** 895. tekeres 7208509. felvétel; **KM** XI-26. p.; **AR** 81. p.
67. **Uo.**
68. **Uo.**
69. VERESS III-26-27. p.; **KTB** 895. tekeres 7208511., 7208523. felvétel
70. **KTB** 895. tekeres 7208528. felvétel
71. **KTB** 895. tekeres 7208523. felvétel
72. **AR** 81. p.
73. **Intézkedések** 193-195. lap, a távirat száma: Hung. 319 IX. 11.
74. **Intézkedések** 193. lap
75. **Intézkedések** 193. lap
76. **Intézkedések** 193/b.-194. lap
77. STYEMENKO, Sz. M.: A vezérkar a háború éveiben (Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1975) 255. p.
78. **Intézkedések** 194. lap
79. **Intézkedések** 194-194/b.-195. lap
80. **Intézkedések** 195. lap

A 2. magyar hadsereg észak-erdélyi tevékenységének hadszíntere (Függelék 1.)

Ha a 2. magyar hadsereg észak-erdélyi tevékenységének hadszínterét szeretnénk leírni, akkor azt két részre bontottan tehetjük meg. Elsőként be kell mutatnunk a hadsereg (és a német Gruppe Siebenbürgen) 1944. szeptember 5-8. közötti támadó hadműveletének, majd ettől október 8.-ig tartó védekező harcainak színterét, nagyjából a Bánffyhunjad (Huedin)–Kolozsvár (Cluj)–Szászrégen (Reghin)–Marosvásárhely (Târgu Mureş)–Marosludas (Luduş)–Torda (Turda)–Gyaluihavasok határolta területet. Másodjára a szűk értelemben vett tordai csata színterét kell leírnunk, tehát Torda környékét a várostól nyugatra lévő Tordai-hasadéktól a várostól észak-északkeletre fekvő Vaskapu vidékéig és az Aranyos folyó Aranyosgyéres (Câmpia Turzii) körzetében található kelet-délkelet irányú kanyarulatát.

A 2. hadsereg hadműveleteinek színtere földrajzilag két, jól elkülönülő részre osztható. Keletre eső kétharmada, amit a Kolozsvár–Torda közötti műút, attól délkeletre az Aranyos alsó folyása választ el a nyugatra eső egyharmadtól. 300-500 átlagos magasságú hegyekkel (dombokkal) sűrűn tagolt, fennsík-jellegű

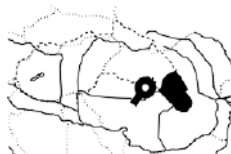
vidék. Aránylag könnyen járható, szinte minden völgyben vezetett kiépített műút vagy javított talajút, ami a sűrű településszerkezettel magyarázható. A sűrűnek minősíthető úthálózat Torda, illetve minden nagyobb város körzetében sugaras szerkezetű.

Az utak járművekkel járhatók, bár az utak (akkori) kiépítettsége nagyobb esőzések esetén ezt korlátozhatja. Ugyancsak rontja a járhatóságot, hogy a makadám-típusú utakat nem a nagytömegű és nagyszámú technika áthaladására méretezték, aminek bekövetkezése esetén folyamatos (műszaki) karbantartást igényelnek. (ESZE Jenő emlékirataiban számos példát találunk erre.) Az utak nagyobb része folyamatos haladás esetén egyirányú forgalom levezetését tette lehetővé, folyamatos kétirányú forgalomra kisebb hányaduk volt alkalmas, mint például a Várfalva–Sínfalva–Szentmihályfalva–Torda, a Felvinc–Torda, Az Aranyoslónya–Aranyosgyéres–Torda, Aranyosegerbegy–Aranyosgyéres–Torda, vagy Magyarpeterd–Torda útvonal.

A közbeeső, nem túl magas hegyek (dombok) a gyalogság által minden különösebb erőfeszítés nélkül megmászhatók, még nehezebb felszereléssel, például aknavetőkkel vagy könnyű hegyilövegekkel is. A völgyben általában vízfolyásokat találunk, amelyek északról délre a Marosba vagy az Aranyosba folynak. Közülük jelentősebb az Aranyosegerbegynél (Vişoara) az Aranyosba ömlő Horgasalji-patak, a Marosludasnál (Luduş) a Marosba torkolló Ludas-patak és a Maroslekencénél (Lechința) a Marosba folyó Kapus-patak. Ezek völgyei harcjárművekkel is járhatók.

A völgyek kanyargós és viszonylag szűk jellege, azzal együtt, hogy szeptember második felétől gyakoriak itt a ködök, kedvez a rejtett mozgásoknak. A szeptember közepéig tartó derült, napos időjárás azonban jó lehetőséget biztosít a légifelderítés számára. Bár sok a minden irányba néző domb- vagy hegyoldal, a közbeeső védőállások létesítésének nem kedvez a terület általában fedetlen volta. A Mezőség déli felén ugyanis, ahová ez a terület esik, a föld általában művelés alatt áll, aminek következtében kevés az erdő. A meglévő erdőfoltok is legfeljebb század nagyságú kötelék befogadására alkalmasak. Viszonylag gyakori a mocsaras-nádas folt, a művelt föld is általában öntéztalaj. A művelés az esetek többségében szántóföldet, legelőt, kukoricást jelent, ami nem kifejezetten kedvez az állásépítésnek, bár a helyenként 2 méteres magasságot is elérő nád és kukorica lehetővé teszi kisebb csoportok rejtett közlekedését. A védőállások kiépítésének szempontjából kedvező viszont az aprófalvas településszerkezet, mivel ezek megerősítésük esetén megannyi támpontot jelentenek.¹

A Mezőséget délről a Maros határolja, de a telep jellege a Küküllő-menti dombságon is hasonló, azzal a különbséggel, hogy kissé meredekebbekké válnak a lejtők (a hegyek még nem magasabbak), így a földművelésre kevésbé alkalmas hegy- (domb)oldalakon több az erdő. A Marostól délre 15-30 km-re, azzal párhuzamosan folyik a Kis-Küküllő. A Maros szélessége

50-160 m között váltakozik, mélysége 1,5-3 m, sebessége 0,5-0,9 m/sec, medre kavicsos-homokos. A vízsebesség megfelel a Tisza áramlási sebességének, közepes vízállásnál. Ez önmagában még nem nehezítené meg az átkelést a gázlóátkelésre is alkalmas folyón, azonban partjai 2-4 m magasak, helyenként szakadozottak, ami a kikapaszkodást műszaki előkészítés nélkül nehézfégyverekkel is ellátott nagyobb kötéllekek számára már lehetetlenné teszi. A folyómederre támaszkodó védelem esetén pedig az átkelés műszaki előkészítése igen bonyolult és veszteségteljes feladat. (ESZE százados emlékirataiban erre is olvashatunk példákat.)

A Kis-Küküllő jellege, beleértve partoldalait is, a Maroshoz hasonló, azonban szélessége csupán 10-30 m, mélysége 0,5-1 m. Ez a szembenálló feleknél rendszeresített pontonokkal (olyanokkal, amelyek a két szemközti partra fektethetők két szélükkel) vagy alacsonyvízi szükséghidak építésével áthidalható volt, leküzdése nem okozott különösebb problémát. A helyszínen található faanyag korlátozott mennyisége és nem minden esetben megfelelő minősége (például a fiatal erdőfoltok fáinak csekély vastagsága) célszerűvé tette a rendszeresített hídkészletek alkalmazását, szükség esetén a faanyag máshonnan való odaszállítását.

Az Aranyos alsó folyása jellegében szintén a Maroshoz hasonló, de szélessége 25-200 m, mélysége 0,5-5 m lehet. Felső folyása, ami kiesik a vizsgált területről, kifejezetten hegyifolyó jellegét ölti magára. A két szakasz közti határ Borrévnél (Buru) található, ahol a folyó kilép a Gyalui-havasok keleti előhegyei közül. Természetesen mind a Kis-Küküllő, mind az Aranyos szintúgy alkalmas volt gázlóátkelésre, mint a Maros, sőt ahhoz képest fokozottabban. A bennünket érdeklő területen általános jellemzője mindháromnak, hogy északi partjuk, bár azonos felépítésű a délivel, magasabb annál, mintegy uralja környezetét, ami a Maros és az Aranyos mentén elősegítette a 2. hadsereg egyhónapos kitartását. Ugyancsak segítette a védőket a tordai csata első szakaszában az Aranyoson szeptember 11.-étől levonult árhullám.²

A 2. hadsereg hadművelési területének a Kolozsvár - Torda műútból délnyugatra és az Aranyos Borrév-Torda szakaszától északnyugatra eső harmada jellegében az előzőtől nagymértékben eltérő. A Kalotaszeg - Gyalui-havasok-Aranyos-Mezőség határolta terület kifejezetten erdős-hegyes terep. Az itt található hegyek, amelyek gyakorlatilag a Gyalui-havasok északkeleti nyúlványai, 500-1000 m átlagos magasságúak, délnyugat felé növekedve. Három párhuzamos láncból állnak, amelyeket északnyugat-délkelet irányban az Aranyosba folyó patakok völgyei választanak el egymástól.

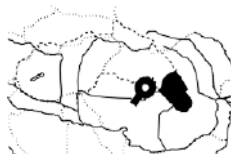
Keleti tagja még belesimul a Mezőségbe, délnyugatról a Turi-patak határolja, amelynek mentén fut a Kolozsvár-Torda műút. Még viszonylag jól járható. Jellemét tekintve a Borsodi-dombsághoz (Cserehát) lehetne hasonlítani.

Középső tagja a Turi-patak és a Hasadát- (Hesdát, Hasdad) patak között fekszik, a Mikes-patak völgye osztja ketté, de a patak forrásától északra a Bodzás-hegy összeköti a két részt. Ez már középhegység, legmagasabb csúcsa 834 méteres. Elsődlegesen csak völgyei járhatók, azokban találhatóak a lakott helyek is, amelyek száma nagyságrendileg kisebb a mezőséginél. Nehéztechnika nélkül a gyalogság képes a hegyek leküzdésére, bár az hosszadalmas és körülményes. Nagyjából a Börzsönyhöz lehetne hasonlítani, miután az is olyan középhegység, amelynek völgyei párhuzamosak.

Harmadik tagja a Hasadát-patak és a Jára-patak völgye között fekszik. Jellegeben kissé még a másodikhoz hasonlít, de csúcscsánai magassága már megközelíti az 1000 métert, s nem osztja ketté hosszanti völgy. A csúcsok lekerekítettek, a gerincek szélesek. A lejtők meredekebbek, elérik a 15-25°-ot. Délnyugatnak haladva egyre több sziklás, szakadékos vízmosást találunk. Leginkább a Mátra Kékestető - Galyatető közötti vonulatához lehetne hasonlítani. A két hegyvonulatot elválasztó Hasadát-völgy bejáratát Torda felől a Tordai-hasadék őrzi. A Jára délnyugati partjától már a Gyalui-havasok kezdődnek. Ott a patakok felső folyásának iránya délnyugat-északkelet. Így törik meg derékszögben a Járavizénél (Valea Ierii) a havasokból kiérkező Jára is, hogy felvegye a vizsgált területen általános északnyugat-délkelet folyási irányt.

Járavizétől északra egy egységes hegyvonulat fekszik, ami egyben vízválasztó is, onnan a patakok már észak felé, a Hideg-Szamos irányába folynak. A Hideg-Szamos pedig már Kolozsvárra érkezik be, hogy a Kapussal és a Nádassal egyesülve Kis-Szamosként haladjon tovább. Ez a terep már viszonylag nehezen járható, a csapatok a patakvölgyekbe szorulnak. Kisebb alakulatok még átkelhetnek a hegyeken, de a Járától délnyugatra fekvő Gyalui-havasokon már azok sem. A patakvölgyek műszaki megerősítése vagy rombolása kedvező feltételeket teremt a védőharc számára, s igen nehezé, illetve veszteségteljesé teszi a támadó fél előrehaladását.³

A Tordai-hasadék katonaföldrajzi leírása már átvezet bennünket a szűk értelemben vett tordai csata helyszínének bemutatásához. A Hasadát-pataknak, mielőtt az Aranyosba ömölhetne, Magyarpeterd (Petrești de Jos) és Középpeterd (Petrești de Mijloc) között át kell törnie a Köves-bércet. Ez a 600-800 m magas északkelet-délnyugat irányban húzódó sziklatömeg járhatatlan, más utak rajta nem vezetnek át. A Tordai-hasadékban 300 méterrel a sziklavonulat gerince alatt a Hasadát-patak csobogókon, kisebb vízéséseken át rohan, szinte teljes szélességben kitöltve a szurdokot. Egyetlen keskeny ösvény vezet a patak partjain felváltva, de ez jobbára csak hosszan elnyúló gyalogososzlop közlekedésére alkalmas. Ha kicsivel több eső esik a szokásosnál, a Hasadát-patak annyival megduzzad, hogy a Könyökös-sziklánál és a Balika-vár alatt az ösvényt belepji, s a vízből, ami ekkor sziklafaltól sziklafa-

lig tart, csupán néhány nagyobb szikla áll ki. Ilyenkor szikláról-sziklára kell ugrálni, vagy átúszni a hirtelen mélyedésekkel tarkított szakaszt. A szeptember közepén a nyarat lezáró esők már megteremtik azt az állapotot. Technikai eszközök áthozása a hasadékon gyakorlatilag lehetetlen, s még akkor nem is beszélünk a szurdok bármely bejáratának katonai lezárásáról amit a terep mindkét oldalon lehetővé tesz.⁴

A Köves-bércet katonai szempontból legfeljebb megkerülni érdemes, áttörni azon nem. Megkerülni északkeletről az egyszerűbb, a Köves-bérc szélső masszívumát jelentő Dobogó oldalában. Itt két lehetőség is kínálkozik. Át lehet kelni a Turi-patak által Tordatúr (Tureni) - Koppánd (Copăceni) között kivájt Turi-hasadékra, ami jellegét tekintve hasonló a Tordai-hasadékhoz, csak a határoló sziklafalak magassága alacsonyabb. Közlekedni benne azonban csupán kisebb gyalogos csoportok tudnak, azok is csak könnyített felszereléssel, ugyanis van olyan része (a Malom-barlangtól a Kuttyák sziklájáig), ahol a lekeskenyedő szurdok teljes szélességét a köves-zuhogós patak tölti ki, illetve a Nagyoldal-falnál még meredek sziklát is kell mászni. Nagyobb számú járművel is át lehet azonban haladni a Turi-hasadék délnyugati szegélyét alkotó sziklák és a Dobogó közötti 550 m magasságban fekvő nyeregben, ahol épített út húzódik. Az átkelést itt a nyereg műszaki megerősítése vagy rombolása, illetve a szegélyező lejtők csapatokkal való megszállása akadályozhatja meg.⁵

A Köves-bérc délnyugatról történő megkerülésére ugyancsak két lehetőség kínálkozik. Egyrészt az Aranyos völgyéből be lehet hatolni a Jára-patak völgyébe, de ez ugyanazokat a problémákat veti fel, mint a Dobogó alatti, 550 méteren lévő nyereg leküzdése. Kísérletet lehet tenni a Köves-bérc és az Aranyos völgye közötti középhegység-jellegű Cigány-hegy, Fehérmész-hegy vagy Borostyánkő-hegy megmászására is. Itt viszont a támadó olyan helyzetben találhatja magát, mintha Pásztó felől akarna feljutni a Galya-tetőre, miközben a védők az erdők által jól rejtett védőállásokat foglaltak a hegy lejtőin.⁶

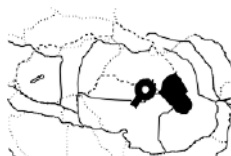
A későbbiekben látni fogjuk, hogy a Köves-bérc áttörésére vagy közvetlen megkerülésére egyik oldalról sem tettek kísérletet a szovjet és román csapatok, noha megfelelő felszereléssel és kiképzettséggel is rendelkező seregetest is volt közöttük (a 2. román hegyihadosztály). Szeptember utolsó harmadában a Jára-patak völgye felől hatoltak be a Köves-bérc mögé (északnyugati oldalára), aminek következtében a hegyvonulat és az Aranyos közötti védőállásokat a magyar csapatok azonnal ki is irtették.

Torda város a Turi- vagy Rákos-patak, az északról az Új-tordai völgyön át érkező Ajtony-patak és az északkelet felől folyó Sós-patak összefolyásánál, illetve ezek Aranyosba való betorkollásánál, egy kiszélesedő völgyben fekszik. Akkor délről az Aranyos határolta, csak a vasúti pályaudvar esett a folyó jobbpartjára. A várost három oldalról hegyek határolják, dél-

nyugatról a Dobogó itt még lankás nyúlványai, északról és keletről a Mezőség fennsíkjának szélei. A város és a határoló hegyek közötti magasságkülönbség csupán 50-60 m (Torda 338-343 m tengerszint feletti magasságban fekszik). Ez katonai értelemben három oldalról nyitottá teszi a várost. Nem úgy délről: az Aranyos éppen a városnál ír le egy több mint 90°-os jobbkanyarulatot, beérkezvén a Keresztesmezőre, amitől meglehetősen szétterül. Balpartján, tehát északon hegyek vannak, jobbpartja laposabb. A balpart műszakilag kiválóan megerősíthető, így a folyón átkelve Torda bevétele korántsem egyszerű feladat. Mint látni fogjuk a későbbiekben, nem is sikerült, noha a szovjet-román csapatok több kísérletet tettek rá.⁷

Az Aranyos két partján Tordától délen az aranyosgyéresi kanyarulatig, illetve Aranyoslónáig (Luna), északon a Vaskapuig és a Péterlaka-völgyig a Keresztesmező terül el. Majdnem teljesen sík, gyakorlatilag az Aranyos árterülete. Tekintettel arra, hogy a folyó éppen Tordánál lép ki a hegyek közül, szélesedik ki s lassul le, öntésterülete itt a legszélesebb. Keletnyugati kiterjedése 7-10 km, észak-déli 5-7 km. Keletnyugati irányban az Aranyos harmadolja (a Keresztesmező nagyobb része délre esik a folyótól), attól délre Tordától Aranyosgyéresig egy vasútvonal szeli ketté. Ennek kelet-nyugati töltése alkalmas ideiglenes védőállások (reteszállások) kiépítésére. A lapály keleti irányban kissé lejt, átlagos tengerszint feletti magassága Tordánál 330-340 m, Aranyosgyéresnél 300 m. Ugyancsak lejt észak felé, délnyugati szélén 350 m magas. Az Aranyos Tordánál 310 m, Aranyosgyéresnél 300 m tengerszint feletti magasságban folyik.

Északról a Mezőség 440-450 m magas, zömkel kopár hegyei (dombjai) határolják, amelyek általában szabálytalan alaprajzúak. Igen nagy szerepet kaptak a tordai csatában, a magyar védelem megszervezésében. Több kisebb és két hosszabb völgy hatol be közéjük. Tordától északkelet felé emelkedik a Sós-völgy, amely 5 km után a Karácsony-völgyben végződik. A másik hosszú völgy a Péterlaka-völgy. A már említett vasútvonal Aranyosgyérestől északra átvél az Aranyoson, majd északnyugati irányban, fordulva a Péterlaka-völgyön át eléri a 457 m magas Vaskapu-hegy keleti oldalán lévő, 340 méteren átvezető Vaskapu-szorost, ahol bevált a Mezőség hegyei közé. A Péterlaka-völgy a Vaskapunál véget ér ugye, de a Vaskapu-hegy nyugati szomszédja a 455 m magas Tilalmas-hegy, amelynek déli lejtőinél a Karácsony-völgyet találjuk. A két hosszanti völgy, a Sós és a Péterlaka ilyenformán összekapcsolódik, mintegy kupolaszerűen lezárva a Keresztesmezőt északról határoló dombokat. Miután a Sós-völgynek északnyugati, a Péterlaka-völgynek északkeleti, a Karácsony-völgynek pedig északi oldalán magasabbak a domborzati elemek, a tordai csata súlyát viselő 25. gyaloghadosztály igen jó természetes reteszállásra támaszkodhatott védelmi harcában. Mint

látni fogjuk, szeptember 22-én és október 7-én támaszkodott is.⁸

A Péterlaka-völgytől lefelé az Aranyos balpartja mentén északnyugat-délkelet irányú dombgerinc húzódik egészen a Maros árteréig. Aranyosgyérestől északra, ahol a Péterlaka-völgy véget ér, s a benne futó Péterlaka-patak a vasúti hídnál az Aranyosba torkollik, a dombváll, ami addig a patak völgytől délnyugatra a Keresztesmezőt szegélyezte, eléri az Aranyos balpartját. Aranyosegerbegyig, ami kb. 2 km távolságra fekszik innen, közvetlenül a folyó északkeleti partján fut tovább délkeletnek. Tulajdonképpen az Aranyost, amely Tordánál kilépve a magasabb hegyekből keletnek folyik, ez a dombváll fordítja délkeletnek.

Aranyosegerbegy az Aranyosba merőlegesen befolyó két patak, a Csáni és a Horgasalji összefolyása által kivált 1,5 km hosszú, 0,7-0,9 km széles völgyben fekszik. A Csáni-patak északról érkezik a Széles-völgybe, a Horgasalji északkeletről a Boldóc-völgybe. Mindkét völgy alkalmas páncélosok behatolására is, oldalaik viszont reteszállások kiépítésére, keresztirányú flókvölgyeik ellenlökések indítására.

Aranyosegerbegytől tovább lefelé délkeletnek a dombváll 1-2 km távolságban fut a folyótól, közte zombékos árterülettel. A dombgerinc mögött található Mezőőrke (Urca), attól délkeletre 4,5 km-re Gerendkeresztúr (Luncani). Hadrévnél (Hädăreni) a dombváll keletnek fordul és lankásabbá válik, attól délre már a Maros ártere, illetve az Aranyos torkolata következik. A dombgerinc maga a Péterlaka-völgytől Hadrévig olyan geológiai felépítésű (400-500 m széles alapon 150-170 méteres szintemelkedés, mindez 10 km hosszúságban a folyóparton), hogy azt megmászni és áttérni csak igen komoly előkészítés után lehet. A folyópart és a mögötte húzódó dombváll műszakilag megerősítve olyan akadály jelentett a román csapatok előtt, amit inkább nem támadtak, erőiket a Keresztes-mező északi oldalára koncentrálták (lásd a II/2. fejezetben a 6. román hadtest asszimmetrikus hadrendjét).⁹

Délről a Keresztesmező az 518 m magas Létom-hegyig, illetve az annak keleti lejtőin szétterült Harasztos községig (Călărași) tart. Eddig a hegyig a tordai csata harcai már nem terjedtek ki, amennyiben nem értjük ide a 2. magyar hadsereg szeptember 8.-ig elért előnyomulását, s 8.-át követő visszavonulását az Aranyos-Maros vonalára (ez ugyanis kiterjedt egészen a Marosig, sőt Marosújvártól (Ocna Mureș) keletre az azon túl fekvő területekre is. Szerepe ellenben volt a csatában, mivel északi oldaláról a teljes csatátér átlátható. A román csapatok nem egy figyelőt (parancsnokit és tüzéségit) telepítettek is ide. A szeptember második felétől egyre párasabb levegő és az egyre gyakrabban megjelenő hajnali köd azonban korlátozták a román figyelők lehetőségeit.¹⁰

Nyugatról és északnyugatról a Kövesmezőt a hegyekből kilépő Aranyos, illetve az afölött lévő Tordai-hasadék határolja. Az összeépült Alsó- és

Felsőszentmihálynál (a két község egyesítve Szentmihályfalva, Sânmihaiu de Jos és -Sus, de már a korabeli térképeken előfordul a mai Mihai Viteazul néven is) a lapály nyugati sarka már összeszűkül. Délről a Bágyoni-hegy áll kicsit északabba nyugati szomszédjánál, a Létom-hegynél, északnyugatról a kelet-északkelet irányban folyó Aranyos szűkíti egyre-összebb, hogy Sinfalvánál és Várfalvánál véget érjen a Rákospataknál (nem azonos a Tordánál a folyóba torkolló Rákospatak).¹¹

Utaltunk már az időjárás adta lehetőségekre, illetve okozta korlátokra. Konkrétan 1944-ben a nyár sokáig tartott. A Dél-Ukraina Hadseregcsoport hadnaplójának tanúsága szerint, amelyben az időjárás adatokat a napjelentések második pontjának utolsó tételeként rendszeresen vezették, szeptember első dekádjában kifejezetten nyári idő volt, a 30 fokot közelítő napi csúcshőmérsékletekkel. 11.-éről 12.-ére aztán az időjárás gyökeres változáson ment át, beköszöntött az ősz. 11.-én még 27 fokot mértek és napos időt jegyeztek fel, 12.-én már csak 20 fok volt a maximális hőmérséklet és megjelentek a ködök is.¹² Az időjárás-változásról tanúskodnak a 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplójának bejegyzései is.

Jegyzet az 1. Függelékhez

1. Ideiglenes országleírás. Hadműveleti segédlet. Keleti rész; Keleti rész hadászati méltatása (HL VKF iratanyaga 157. doboz, számműküli iratok 1934. I. osztály, 186-192. fsz.; a továbbiakban **Országleírás**), 4-5. p.; **Az Osztrák-Magyar Monarchia frásban és képbén - XX. Magyarország - VII.** (szerk. BALLAGI Aladár, LÖCZY Lajos, MÁRKI Sándor, M. kir. Államnyomda kiadás, Budapest, 1901); a továbbiakban **Monarchia**, **Torda-Aranyosmegye**. szerk. TÉGLÁS István 193-194., 215-217. p.; Erdély (FODOR András - KOVÁCS Zsolt - Élet és Tudomány, Budapest, 1991, M 1:500000; a továbbiakban **Térkép-1**); Torda-Aranyos vármegye térképe (Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1904, M 1:510000; a továbbiakban **Térkép-2**); Katonai térkép (M. kir. Térképészeti Intézet, Budapest, 1943, M 1:50000; a továbbiakban **Térkép-3**) 5372/Ny számú szelvény; Katonai térkép, Reichswehrkartographieinstitut, Berlin, 1940, M 1:100000; a továbbiakban **Térkép-4**) 3065 számú szelvény; Katonai térkép (K.u.K. Militärgeographische Institut, Bécs, 1915, M 1:200000; a továbbiakban **Térkép-5**) 42 46' számú szelvény

2. **Országleírás** 5-6. p.; Katonai térkép (MN Térképészeti Intézet, Budapest, 1966, M 1:200000); a továbbiakban **Térkép-6**) L-43-XVIII számú szelvény; a szelvény szelén katonaföldrajzi leírás található; VIDOS 34. p.

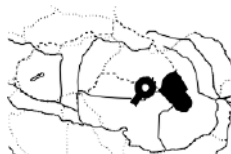
3. **Országleírás** 3. p.; **Monarchia** 212-215. p.; **Térkép-2**, **Térkép-3** 5371/K, 5371/Ny számú szelvény; **Térkép-5** 41'46' számú szelvény; **Térkép-6** L-34-XVIII számú szelvény

4. **Monarchia** 214-215. p.; ORBÁN Balázs: **Torda város és környéke - I.** (Európa, Budapest, 1986; a továbbiakban ORBÁN) 9-14. p.; ORBÁN-II. 323-328, 332, 349-351. p.; **Térkép-3** 5371/K számú szelvény

5. **Uo.** I. 4. jegyzet; ORBÁN-II. 394, 398-399. p.

6. **Térkép-3** 5371/K számú szelvény

7. ORBÁN-I. 10-11. p.; ORBÁN-II. 160. p.; **Térkép-3** 5371/K számú szelvény; Megjegyzendő, hogy a Turi-patak Rákospatak néven is előfordul ORBÁN Balázsnál, illetve a **Monarchia** vonatkozó fejezetében. Az ORBÁN-II. 401/402. oldalán található egy bekezdés ugyanazon földrajzi hely bemutatásánál a patakot mindkét néven említi. Az általunk használt térképeken a Rákospatak elnevezés nem található. A patak legalsó folyása, már bent, Torda város területén, a Varga-patak nevet viseli (ORBÁN-II. 59. p.); a továbbiakban a korabeli katonai térképek névrájában szereplő Turi-patak megnevezést alkalmazzuk. Ugyancsak megjegyzendő, hogy vala-

mennyi forrás a Kövesmező nevét így, egybefrottan, kötőjel nélkül használja.

8. ORBÁN-I. 10-13. p.; ORBÁN-II. 173. p.; **Monarchia** 210-212. p.; **Térkép-3** 5371/K és 5372/Ny számú szelvény

9. ORBÁN-II. 174-175. p.; **Monarchia** 210-212. p.; **Térkép-6** L-43-XVIII számú szelvény; ESZE 33. p.

10. **Monarchia** 210-212. p.; **AR** 80-81. p.; **Térkép-6** L-43-XVIII számú szelvény;

11. ORBÁN-II. 174. p.; **Térkép-3** 5371/K számú szelvény

12. **KTB** 895., tekeres 7208515., 7208521. felvétel

A Székelyföld kiürítése

(Függelék 2.)

A Székelyföld kiürítésének kérdése először szeptember 1-jén merült fel, oly módon, hogy a hadihelyzet további rosszabbodásának veszélye miatt a Kárpát-medence délkeleti csücskében ki kell építeni az ún. Maros-állást (Maros-Stellung). Marosvásárhely–Szászrégen–Marosoroszfalu–Kelemen-hegység vonalában jelölték ki, egyelőre általában. A kiépítéssel a kelet-magyarországi hadművelési terület addigi parancsnokát (bisherige Befehlshaber des Op. Geb. Ostungarn) jelölték ki.

Emil ZELLNER altábornagynak, aki a német megszállás óta, 1944. március 20-tól töltötte be ezt a beosztást, és mindezeidig Debrecenben székelt, törzsét át kellett alakítania egy olyan törzssé, amely irányítja a Maros-állás kiépítését, szervezi az ahhoz szükséges munkaerőt és anyagot, gondoskodik annak megszállásáról, a hadseregcsoportharcoló alakulatai visszavonulásának fedezésére, etc. A megalakítandó Erkundungsstab ZELLNER belépett a Dél Hadseregcsoportharcoló parancsnokságának alárendeltségébe. Az erre vonatkozó intézkedés még 1-jén kiment a 6. és 8. hadseregsparancsnok-ság, valamint ZELLNER tábornok felé.¹

Az Erkundungsstab ZELLNER szerepét három héten át töltötte be. Feladatát szeptember 22-én a FISCHER-törzs vette át (Stab General Fischer). FRIESSNER erre vonatkozó intézkedését távirati úton 21-én este továbbították ZELLNER és FISCHER tábornokokhoz, a 6. és 8. hadsereg parancsnokságához és a hadseregcsoportharcoló hadművelési területének parancsnokához.²

Adolf FISCHER vezérőrnagy 1944. szeptember 1. óta a Bánságban megszervezett Kampfgruppe Südost parancsnoka volt.

Szeptember 2-án a hadseregcsoporthoz egy olyan hadművelési utasítás (Weisung) érkezett az OKH hadművelési osztályától, amely adott esetben lehetőséget biztosított a Székelyföld kiürítésére. A távirat azt tartalmazta, hogy függetlenül az összeköttetés megszüntetésétől az Észak-Ukrajna Hadseregcsoporthoz, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz centruma visszavonható a Kolozsvár–MACKENSEN-hágó általános vonalra abban az esetben, ha a Déli-Kárpátok átjáróinak birtokbavételére indítandó támadás sikertelen marad. Kolozsvár

vártól nyugatra a magyar-román határ vonalát ebben az esetben is tartani kellett.³

Az OKH ezzel az elvi, de feltételekhez kötött engedéllyel előrelátóan azt kívánta megelőzni, hogy az ún. székely zsákbán harcoló német-magyar csapatok bekerítésbe kerüljenek. Azt a veszélyt ismerték fel, hogy ha a 40. szovjet hadsereg a kosnai-nyakon át, Vatra Dornei felől mélyen betör délnyugati, illetve a 4. román hadsereg Marosvásárhely térségében északkeleti irányba, akkor a IX. magyar, LVII. német páncéloshadtest, valamint a német Gruppe Siebenbürgen gyors visszavonására a Székelyföldről nem sok esély marad, azok ott katlanban rekedhetnek. Abban a szűkületben, amely elválasztotta egymástól a Székelyföldet a szűk értelemben vett Észak-Erdélytől, az Erdély belsejében meghúzott magyar-román határtól a Kárpátokban lévő történelmi magyar-román határig légvonalba alig 100 km volt a távolság. A Dél Hadseregcsoporthoz nem volt számottevő tartaléka, ennek következtében egy ilyen kétoldalú betörés esetén nem lett volna mivel elreteszteni a betört erőket, azok két-három nap alatt találgathattak volna az arcvonalban harcoló magyar-német seregtestek hátában.

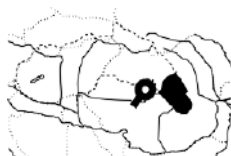
A visszavonulás megkezdésének esetére az Észak-Ukrajna és a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz közötti sávhatárt Dorohoi (Csernovicstól délkeletre 50 km-re) – Máramarosziget vonalában jelölték ki, mindkét helység a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz tartozott.⁴

Szeptember 5-én Szovjátán, a hadseregcsoportharcoló törzsszállásán a hadseregcsoporth vezérkari főnöke tanácskozott a 6. és 8. német hadsereg vezérkari főnökével arról, hogy milyen körülmények között és milyen módon kell kiüríteni a Székelyföldet.⁵

Igaz, ezen a napon indult meg a 2. magyar hadsereg dél-erdélyi támadása, de ez volt az a nap, amikor a Békás-szoros felől is elérték a szovjet csapatok a székely medencéket. Ezzel immár három helyen is kiléptek a magas hegyek közül: az Ojtozi-szoros és az Úz-Csobányos völgyei után a Székelyföld északi részén is. Ez pedig előrevetítette a fent vázolt átkarolás lehetőségét, Brassó körzete ellen ugyanis végül nem indult német vagy magyar támadás.

A tanácskozásra nem hívták meg a 2. magyar hadsereg vezérkari főnökét. Ennek két oka lehetett: egyrészt GROLMAN nem akarta elvonni az éppen aznap induló támadás napján annak a hadseregnek a vezérkari főnökét, amelyre a támadás súlya hárul, másrészt előre sejtette, hogy a magyar vezérkari főnök nem csupán hadművelési-szükségességi oldalról közelíti meg a kérdést, hanem érzelmiről is, s tiltakozni fog a tervezett kiürítés ellen.

Szeptember 5-én éjfél előtt a 6. német hadsereg vezérkari főnöke aziránt érdeklődött GROLMAN-tól, hogy a Székelyföld kiürítése megkezdődik-e másnap. A maga részéről, amennyiben a terminus másnapra volna, javasolta annak 24 órával való elhalasztását. Arra hivatkozott, s ebben minden valószínűség szerint

igaza volt, hogy a kiürítés megkezdése abban a pillanatban, amikor a magyar csapatok éppen támadásba lendültek, igen rossz hatással volna Magyarországra. Ezen táviratból közvetett úton kiderül, hogy a napközben tartott értekezleten még nem született döntés a kiürítés megkezdésének időpontjáról.⁶

Hasonló tartalmú telefonbeszélgetést folytatott le a hadseregcsoport vezérkari főnökével a 8. német hadsereg parancsnoka is. Ő arra hívta fel GROLMAN figyelmét, hogy tekintettel a kérdés politikai vonatkozásaira, nem szabad addig megkezdeni a Székelyföld kiürítését, amíg nem egyeztettek Budapessel (sic!).⁷

Azt azért látnunk kell: a német tábornokokat nem magyarbarátságuk vezérelte. Friss volt bennük a romániai élmény, s nem kívánták azt még egyszer átélni. Ezért hivatkoztak a magyar érdekekre és érzékenységre.

A tervezett kiürítés térképe mindenesetre szeptember 5-én már elkészült. A hadseregcsoport napjelentéseinek mellékleteihez csatolt 1:300000 méretarányú térkép tartalmazta a Maros-állásig tartó visszavonulás közbeeső visszavonulási útemeinek terepszakaszait is.⁸

Szeptember 6-án GROLMAN telefonon rákérdezett GREIFFENBERG-re, hogy beszélt-e már a magyar vezetéssel a Székelyföld kiürítéséről. Emlékezett, hogy GUDERIAN korábban már megadta az engedélyt a visszavonulásra. A német anyagban nincs arra vonatkozó utalás, hogy GREIFFENBERG mit válaszolt GROLMANNAK. Negyed órával később a 6. hadsereg vezérkari főnöke hívta GROLMAN-t, s jelezte neki, hogy a hadihelyzet alakulása folytán, függetlenül előző esti kijelentéseitől, legkésőbb másnap este meg kell kezdeni az elszakadást a szovjet csapatoktól. Később este a 6. hadsereg vezérkari főnöke még egyszer hívta GROLMAN-t, s a Brassó térségében felderített szovjet csapatösszevonásokra hivatkozva ismételtlen kérte a hadseregcsoport vezérkari főnökét a visszavonulási parancs kiadására.⁹

6-án este tízkor FRIESSNER táviratban jelentette a kialakult helyzetet GUDERIAN-nak. Egy nappal a 2. magyar hadsereg támadásának megindulása után, még annak tényerő szakaszában kételyeinek adott hangot, hogy a 2. hadsereg aligha éri el a Vöröstoronyiszorosot. Indokként nem a román ellenállást, hanem a 6. szovjet gárda harcoksihadsereg megjelenését jelölte meg. Ezt követően rátért arra, hogy feltétlen szükséges a magyarországi arcvonal megrövidítése, vagyis a Székelyföld kiürítése. FRIESSNER arra hivatkozott, hogy amennyiben ez nem történik meg, a hadseregcsoportnak nem lesz elég ereje a nyugati irányban előretörő szovjet csapatok feltartóztatására, azok betörhetnek Szerbiába, sőt akár Budapestig is eljuthatnak. Ez utóbbit pedig FRIESSNER szerint a magyar vezetés igazán elfogadhatná, mint a Székelyföld kiürítésének indokát. GUDERIAN egyetértett FRIESSNER érvelésével.¹⁰

Szeptember 6-án éjfélkor GROLMAN táviratban hatalmazta fel a 6. német hadsereg parancsnokát a

visszavonulás megkezdésére, jelezve neki, hogy ezt GREIFFENBERG-gel egyetértésben teszi.¹¹

Másnap délelőtt FRIESSNER személyesen látogatott a 6. német hadsereg parancsnokához, megbeszélte vele az elszakadó mozdulatok (Absetzbewegungen) megkezdését.¹²

Szeptember 7-én a 6., 8. német és 2. magyar hadsereg megkapta a visszavonulás aznapi megkezdésére a Maros – Árpád vonalra. Ez alapvetően a két német hadsereget érintette, a magyar hadsereg számára még más harcfeladatot szabtak meg, ezt bővebben a fő anyagban mutattuk be. A 7-én reggel elfoglalt helyzet és a Maros-vonal között három közbeeső állást, az A-, B- és C-vonalat határozták meg.¹³

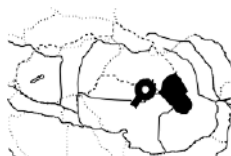
17 órakor az OKH 1. vezérkari tisztje telefonon jelezte a hadseregcsoport törzsnének, hogy HITLER megtiltotta a visszavonulást. Az elszakadás a szovjet csapatoktól azonban ekkorra már megindult. GROLMAN 10 perccel később ismét beszélt az OKH 1. vezérkari tisztjével, s pontosítani tudta, hogy nem kategorikus tilalomról van szó, hanem arról, hogy amint HITLER-nek tudomására jutott a székelyföldi visszavonulás megkezdése az A-vonalra, kijelentette, hogy a további visszavonulás (zum weiteren Absetzen) engedélyezését magának tartja fenn.¹⁴

A megkezdett kiürítés folytatódhatott, mind GROLMAN, mind FRIESSNER szívéről óriási kő esett le. GROLMAN megjegyezte, immár csak az OKH 1. vezérkari tisztjének, hogy a megkezdett visszavonulás aligha állítható meg a közbeeső terepszakaszokon, mire az reményét fejezte ki a Führer engedélye iránt, ezzel kifejezte egyetértését a Székelyföld kiürítésének szükségességéről. 17.25-kor mindenesetre GROLMAN értesítette a 6. hadsereg vezérkari főnökét HITLER döntéséről. Este 21.40-kor GROLMAN telefonon beszélt GUDERIAN-nal, jelentette neki, hogy a visszavonulás az A-vonalra tervszerűen folyik, s hogy a következő éjszaka kénytelenek lesznek azt végrehajtani a B-vonalra is.¹⁵

Hasonlóan megnyugtatóan hatott GROLMAN-ra, hogy 8-án este GREIFFENBERG közölte vele: a magyar vezetés belenyugodott a Székelyföld kiürítésébe. ("Mit der Zurücknahme der Front auf die Maros-Stellung habe man sich in Budapest bereits abgefunden.")¹⁶

Szeptember 7-én estig a 6. német hadsereg visszavonult az A-vonalra. Ennek centruma szerepel a hadseregcsoport 8-i napjelentésében: az Olt mentén, Sepsiszentgyörgytől északra Zalán (Zálan) – Sepsibodok (Bodoc).¹⁷

Az A-vonal (A-Linie) jobbszárnyán a LXXII. hadtest Nagyajtág (Aita Mare) vonult vissza, pontosabban az ott az Oltba ömlő Ajta-patak vonaláig. A bal-szárnyon az LVII. páncéloshadtest Csernátónig (Cernat) és attól keletre a Feketeügy jobb- (északi) partjáig vette vissza arcvonalát. Utóbbi kettő az OKH titkos napjelentéséből derül ki. A német csapatok ezzel

feladták majdnem a teljes Sepsiszéket, beleértve a Baróti-hegység déli felét.¹⁸

8-án késő délutántól a 6. német hadsereg folytatta visszavonulását a B-vonalra. Ez a hadseregcsoport napjelentése szerint Barót (Baraolt)–Csíkszentsimon (Sínsimon)–Csíkménaság (Armăşeni) vonalában húzódott. Ezzel 9-ére kiürítésre került Miklósvárszék, a Baróti-hegység északi fele, a Bodoki-hegység (mindkét hegység a székely medencék térségében), Kézdiszék, beleértve az Ojtozi-szoros nyugati kijáratának térségét, és Kászonszék is.¹⁹

9-én a B-vonalra történő visszavonulás közben komolyabb harctevékenységre került sor az elszakadni igyekvő német és az azok nyomában haladó román csapatok között a LXXII. hadtest arcvonalán Barótnál, az Olt völgyében Málnásnál; az LVII. páncéloshadtest arcvonalán a Sepsiszéket Kézdiszékkel összekötő úton Felsőcsernánthánál, a német és a szovjet csapatok között a Kézdivásárhelytől az Olt völgyébe átvezető úton lévő Torjánál, illetve a Kézdiszékbeli Csíkba átvezető út mentén található Kászonimpennél és Kászonújfalunál. A visszavonulás ezek ellenére általában tervszerűen zajlott.²⁰

A LXXII. hadtest visszavonulásának megkezdésekor a Sepsiszentgyörgytől délre az Olt vonalán álló román hegyihadosztály két hadosztálya mozgásba lendült északi irányban. 8-án este az 1. hegyihadosztály bevonult Sepsiszentgyörgyre, a 3. kiképző gyaloghadosztály elérte a Bölönnél az Oltba ömlő Bölön-patak vonalát. 9-én az 1. hegyihadosztály élei az Olt völgyében érték Málnást, ahol aznap a harcokba bekapcsolódtak a 27. szovjet hadsereg 33. lövészhadtestének alárendeltségében lévő Tudor VLADIMIRESCU önkéntes hadosztály részei. A 3. kiképző gyaloghadosztály Barótig jutott előre. Az itt az Oltba ömlő Baróti-patak vonalán előrenyomulásuk három napra elakadt, bár másnap a patak vonalára az Olt völgyéből átirányított 1. hegyihadosztály is felzárkózott. 10-én az Olt észak-déli völgyét teljes egészében a 33. szovjet lövészhadtest vette át, a Tudor VLADIMIRESCU hadosztály mellett harcba lépett a 202. szovjet lövészadosztály is.²¹

A magyarok hamarabb kezdték meg a Székelyföld kiürítését, mint a németek. Igaz, nem a hadsereg, hanem a polgári szféra. A MÁV már szeptember 3-án kiürítette az Olt-völgyében futó Csíkszereda-Brassó vasútvonalat Sepsibodoktól délre, beleértve Sepsiszentgyörgy pályaudvarát. Az csupán érdekesség, de mindenesetre érdekes véletlen, hogy éppen Sepsibodokig kezdtek meg a vonal kiürítését. (Az A-vonal e községnél keresztezte az Olt völgyét.)²²

Két nappal később a Sepsiszentgyörgy-Bereck vasútvonalon megkezdődtek a német csapatok által végrehajtott, s 1945. áprilisáig tartó rongálások.²³

8-án délből GROLMAN telefonkapcsolatba lépett az OKH hadműveleti osztályának vezetőjével, s megkísérelte kieszközölni, hogy a visszavonulás (másnap) folytatódhasson a C-vonalra. Válaszként BONIN

vezérkari ezredestől megtudta, hogy a Führer még a B-vonalra való, már megkezdett hátramozgást sem hagyta jóvá. Délután BONIN kereste meg telefonon GROLMANt, s közölte vele, hogy a további visszavonulásra nincs lehetőség. Azt is közölte GROLMANnal, hogy GUDERIAN sem örült HITLER elhatározásának ("... der Chef d. Gen. St. des Heeres sei über die Entscheidung des Führers nicht erfreut.")²⁴

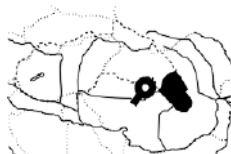
GROLMANt nemcsak BONIN (pontosabban HITLER) lepte meg, de VERESKE is, aki telefonon éppen afeletti értetlenségének adott hangot, hogy a német arcvonalrövidítés miért nem folytatódik. A magyar hadseregpáncsnok azt várta a német visszavonulástól, hogy a felszabaduló német csapatok egy részét a 2. magyar hadsereg arcvonalára irányítják át.²⁵

GROLMAN ezt követően a 6. német hadsereg vezérkari főnökével lépett kapcsolatba, akivel közölte a Führer elhatározását. GAEDCKE vezérőrnagy jelentette GROLMANnak, hogy csapatai éppen meg akarták kezdeni a visszavonulást, de jelenleg (17.50-kor beszéltek egymással) még az A-vonalon állnak. GROLMAN azt javasolta GAEDCKEKnek, hogy az A-vonal főbb pontjait tartsák továbbra is megszállva, de a 6. hadsereg általában kezdje meg a hátramozgást a tervek szerint a B-vonal irányába.²⁶

GROLMAN este ismét kapcsolatba lépett az OKH-val, s arra való hivatkozása, hogy a rohamlövegeket és légvédelmi ágyúkat a 2. magyar hadsereg megerősítése céljából már kivonták, megkísérelte az engedélyt kicsikarni a B-vonalra történő visszavonulásra, sőt azonnal tovább a C-vonalra is. Jelezte, hogy természetesen végrehajtja a Führerbefehlet, de az több harccsoport elvesztését vonhatja maga után. WENCK altábornagy, akivel ekkor beszélt, s aki az aznap felállított, Magyarország megtartásáért felelős vezetési törzs főnöke (Chef der Führungsgruppe im Gen. St. d. Heeres) volt, kifejtette, hogy katonailag GROLMANnak teljes mértékben igaza van, de a kérdést politikai oldalról vizsgálva respektálniuk kell a magyar kormány véleményét, amely nagy jelentőséget tulajdonít a Székelyföld tartásának. Azt is meghagyta GROLMANnak, hogy amennyiben mégis elkerülhetetlenné válik a további visszavonulás, akkor FRIESSNER annak megkezdése előtt maga hívja fel őt.²⁷

GROLMAN nem sokkal később GREIFFENBERG hivatalát hívta fel, ahol annak vezérkari főnökét találta meg. Kifejtette, hogy respektálja a magyar kormány politikai véleményét a Székelyföld megtartására vonatkozóan, de katonai szempontból Magyarország megtartására nincs más esély, csak ha azonnal visszavonulnak a C-vonalra, mivel így erők szabadulnak fel az ország belső területeit fenyegető szovjet páncélos ékek feltartóztatására.²⁸

FRIESSNER 20.05-kor hívta fel GUDERIANt. Hangsúlyozta a C-vonalra történő visszavonulás fontosságát, kiemelve, hogy mind az A-, mind a B-, mind a C-vonal csupán közbeeső állás a Maros-állás előtt, s hogy közülük legfeljebb a C-vonal hosszabb

idejű tartására lát lehetőséget. Azt is csak addig, ameddig a szovjet csapatok nem indítanak nagyobb erejű támadást. Hivatkozott VERESS vezéreztetésnek a visszavonulást a Maros-vonalig szükségesnek tartó álláspontjára is. Jelezte GUDERIANnak, hogy amennyiben tartják magukat a Führerbefehlhez, akkor a hadseregcsoport utolsó erői is elveszhetnek. GUDERIAN megígérte, hogy közbenjár HITLERnél az engedély kieszikölésére, s jelezte, maga is reméli annak megkapását, de kérte FRIESSNERT, addig ne kezdje meg a visszavonulást az A-vonalról. FRIESSNER ezt tudomásul vette, de hozzátette, nem garantálja az A-vonal tartását, ha azt szovjet támadás éri.²⁹

Este 11-kor a 6. hadsereg vezérkari főnöke jelentette GROLMANnak, hogy az LVII. páncéloshadtestnek csupán egy csoportja maradt az A-vonalban, a másik kettő hátramozgásban van a B-vonal felé. A LXXII. hadtest arcvonalán egy Szovjetunióban alakított román önkéntes hadosztály (nyilván a Tudor VLADIMIRESCU hadosztályról volt szó) délben indított támadásával mély betörést ért el, s hogy ennek elreteszelésére az A-vonalban nincs sok esély.³⁰

A helyzetet az oldotta meg, hogy éjjel után (9-én 0.40-kor) távirat érkezett a hadseregcsoport parancsnokságára HITLER engedélyével a B-vonalra történő visszavonulásra.³¹

9-én délben, miközben zajlott a visszavonulás a B-vonalra, a hadseregcsoport 5. hadművelési tisztje GROLMAN nevében jelentést tett az elszakadó mozgás ("Absetzbewegung") állásáról, egyben jelezte, hogy szükséges azt tovább, a C-vonalra folytatni ("durch Zurückgehen auf die C-Linie fortgesetzt werden muss."). Az OKH hadművelési osztályának vezetője, BONIN ezredes késő délután emlékeztette GROLMANt, hogy a folytatáshoz elengedhetetlen a Führer engedélye. A Führer hozzájárulásának pedig az a feltétele, hogy magyar részről ne merüljenek fel kételyek.³²

8-án este a hadseregcsoport parancsnoksága, az Észak-Ukrajna Hadseregcsoporttal történt hosszas egyeztetést követően megadta a 8. német hadsereg balszárnyán harcoló XVII. hadtestnek az engedélyt az Árpád-vonalba történő visszavonulásra. Ezzel a hadseregcsoport feladta (volna) az utolsó, még kezén levő román területet, Vatra Dornei körzetét. Az arcvonal visszavételét másnap kellett megkezdeni.³³

Az már csupán érdekesség, hogy 8-án Vatra Dornei-től keletre a XVII. német hadtest kötelékébe tartozó magyar csapatok még támadó harctevékenységet folytattak, német nehézfegyverek támogatásával ellenlökést hajtottak végre Cruceánál, a Beszerce völgyében 35 km-re a magyar határtól.³⁴

Másnap az OKH vezetési törzsének főnöke pontosította az előző nap megadott engedélyt: a visszavonulás általában engedélyezett, de nem vonatkozik a Vatra Dornei térségére, az ott elhelyezkedő mangán-

érc-mezőt továbbra is minden körülmények között tartani kell.³⁵

FRIESSNER, miután tisztában volt a Székelyföld megtartásának vagy kiürítésének politikai jelentőségével, szeptember 9-én 1. hadművelési tisztjének kíséretében Budapestre repült. Emlékirataiban azt írja, első és egyetlen látogatását HORTHYNál az tetteszükségessé, hogy HITLER minden esetben a magyar politikai érdekek figyelembe vételére hivatkozva makacskodott az egyes visszavonulási ütemek engedélyezésével, s hogy ő, mint hadseregcsoportparancsnok, s a hadműveletek irányítója, a magyar politikai és katonai vezetés meggyőzésén keresztül kívánta elérni a Führer álláspontjának megváltoztatását.³⁶

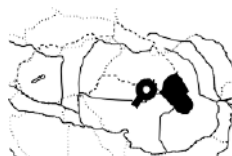
Ez így hihető, ha kihangsúlyozzuk HITLER meggyőzésének szándékát. Ez az, ami FRIESSNERT valójában érdekelt, nem a magyar politikai érdekek. A későbbi történészek bizonyítják, hogy mind FRIESSNER, mind más német katonai vezetők a német politikai és/vagy katonai érdekek alapján hozták meg elhatározásaikat, szövetségeseik szempontjait a háború előrehaladtával egyre kevésbé vették figyelembe.

FRIESSNER elsőként GREIFFENBERGGel találkozott, majd VÖRÖS János vezérkarfőnökkel, utána LAKATOS Géza miniszterelnökkel, végül HORTHYval. VÖRÖS és LAKATOS elfogadta FRIESSNER érvelését, katonák lévén egyetértettek a Székelyföld kiürítésének szükségességével. Mindketten arra kérték viszont FRIESSNERT, hogy a visszavonulás végrehajtásának ütemezésével tegye lehetővé a magyar lakosság számára a terület elhagyását, illetve hogy lehetőség szerint kíméljék a városokat és községeket.³⁷

HORTHYNál FRIESSNER, legalábbis emlékiratainak tanúsága szerint, sikerrel tárgyalt, kieszközölte a kormányzó hozzájárulását a Székelyföld kiürítéséhez. HORTHY ugyanarra kérte a Dél-Ukrajna hadseregcsoport parancsnokát, mint VÖRÖS és LAKATOS. FRIESSNER az államfőnél tett látogatást követően tájékoztatta a miniszterelnököt annak eredményéről.³⁸

FRIESSNER, hiszen számára HITLER engedélye volt az igazán fontos, már másnap a Führer főhadiszállására repült. Előzőleg, még 9-én este GROLMAN telefonon tájékoztatta az OKH hadművelési osztályának vezetőjét FRIESSNER magyar vezetőknél tett látogatásáról, és kérte BONINt, eszközölje ki, hogy a Führer másnap fogadja a hadseregcsoport parancsnokát.³⁹

FRIESSNER úgy szeretett volna HITLERnél jelentkezni, hogy magával viszi a magyar vezetés írásos hozzájárulását a Székelyföld kiürítéséhez. Emlékirataiban azt írja, hogy ezt az okmányt magával HORTHYval íratta alá. Ennek némiképp ellentmond, hogy a hadseregcsoport hadinaplója szerint az iratot GREIFFENBERG eszközölte ki VÖRÖStől, aki azt teljes felelősséggel, a maga és a kormány nevében írta alá, s hogy azt még 9-én éjjel előtt maga GREIFFENBERG juttatta el távirati úton a német főhadiszállásra, illetve a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport törzsszállására.⁴⁰

A magunk részéről, ismervén a hadseregcsoport parancsnokának emlékirataiban található tárgyi tévedések magas számát, ugyanakkor GROLMAN pontosságát, az utóbbi változatot tartjuk elfogadhatónak.

WENCK altábornagy éjjel után telefonon tájékoztatta GROLMANt, hogy HITLER aznap (tehát 10-én) fogadja FRIESSNERT. GROLMAN a beszélgetés során közölte WENCKKEL, hogy a magyar vezetéstől sikerült megszerezni a fenti írásos hozzájárulást.⁴¹

Szeptember 10-én HITLER fogadta FRIESSNERT. A Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoka kettős céllal érkezett a rastenburgi főhadiszállásra. Egyrészt tájékoztatni kívánta a Führert a Balkán keleti felén és a Kárpát-medencében kialakult hadműveleti helyzetéről, ezen belül a vezetése alatt álló hadseregcsoport harcértékéről, terveiről és lehetőségeiről; másrészt, s ez volt pillanatnyilag fontosabb, meg kívánta szerezni HITLER engedélyét a székyei zsák kiürítésére. A FÜHRER azonban nem nagyon hagyta szóhoz jutni táborkát. A magyar politika visszasságairól és veszélyességéről tartott monológot, s elsorolt néhány alakulatot, illetve parancsnokságot, amelyet a magyarországi politikai helyzet "tisztázására" Budapest körzetébe irányít.

Mikor FRIESSNER előhozakodott kérésével, HITLER először hallani sem akart a kiürítés engedélyezéséről. Újabb kiselőadás következett, ezúttal a Vatra Dornei környékén fekvő mangánlelőhelyek fontosságáról (Friessner nem ennek kiürítésére kért engedélyt, ez jóval északabba fekszik a Székelyföldről), illetve arról, hogy a szovjet hadsereg behatolása az addig semleges Bulgáriába a Tengerszorosokhoz (Boszporusz és Dardanellák) történő kijutás céljából történt, a régi cári politikai törekvések felelevenítésére ami az angolszász hatalmakat szövetségi politikájuk újragondolására fogja késztetni. Ebben az összefüggésben HITLER ellenezte az arcvonal hátravonását északi irányba. Csak akkor nyhült meg kissé, legalábbis FRIESSNER emlékiratai szerint, amikor a vezérezredes megmutatta neki a magyar hozzájárulást a Székelyföld kiürítéséhez. Az engedélyt a visszavonulásra ugyan ennek hatására sem adta meg, de FRIESSNER számára az is óriási eredmény volt, hogy már nem zárkozott el kategorikusan a visszavonulás adott esetben történő végrehajtásától. Azt azonban a Führer kikötötte, hogy a Beszterce völgye feletti hegyekben lévő mangánérc-mezőket ez esetben is minden áron tartani kell. HITLER végezetül közölte FRIESSNERrel, hogy hamarosan találkozik a Honvéd Vezérkar főnökével. A hadseregcsoport parancsnoka így Rastenburgban maradt.⁴²

A HITLER által emlegetett törzsek és alakulatok közül a legrázottabb III. páncéloshadtest-parancsnokság és 23. páncélosadosztály átengedésére a Dél-Ukrajna Hadseregcsoportnak végül is 12-én került sor.⁴³

A háború után, de még 1945-ben összeállított magyar háborús anyagban az szerepel, hogy a német (had)vezetés hivatalosan szeptember 10-én tájékoztatta a magyart a Székelyföld kiürítéséről. Láttuk, hogy ez

egy nappal korábban történt meg, amennyiben FRIESSNER tárgyalásait HORTHYNál és más magyar vezetőknél hivatalos értesítésnek (is) tekintjük. A magunk részéről nem tartjuk valószínűnek, hogy FRIESSNER látogatásának időpontjára rosszul emlékeztek volna, még 1945-ben.⁴⁴

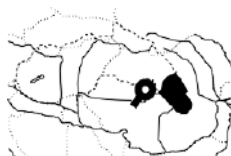
A 10-i dátum azért kerülhetett be az ún. békeelőkészítő iratokba, mert HITLER végül is ezen a napon járult hozzá a kiürítéshez. Mindenesetre az áttanulmányozott német levéltári források között nem találunk arra történő utalást, hogy akár az OKH, akár a Heeresgruppe Süd-ukrajna 10-én még egyszer, külön értesítette volna a kiürítésről a magyar politikai és/vagy katonai vezetést, bár ennek lehetőségét sem szabad teljesen kizárni. FRIESSNER ugyanis 10-én 16.50-kor telefonon jelezte GROLMANnak a Führer jóváhagyását, s nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy Rastenburgból Budapestet is felhívta, noha erről nem készült feljegyzés a hadseregcsoport naplójában.⁴⁵

Visszatérve a kiürítéshez, láttuk, hogy 9-én, miközben még a B-vonalra történő visszavonulás sem fejeződött be, már felmerült az igény a C-vonalra való hátramoogra. Késő délután a hadseregcsoport 5. a hadműveleti tiszteje felhívta a 6., majd a 8. hadsereg vezérkari főnökét, s közölte velük, hogy ismeretei szerint HITLER hozzájárult az elszakadó mozgás C-vonalig történő folytatásához. A 8. hadsereg vezérkari főnöke tudomásul vette a közlést (reá a végrehajtásból kevés hárukt hadseregének földrajzi elhelyezkedése folytán), a 6. hadseregé azonban jelezte, hogy aznap estig csupán a B-vonalra való hátramoogást képes befejezni, s nem áll módjában még 9-én megkezdeni a C-vonalra történő további visszavonulást, de az engedélynek örül. Éjjel előtt GROLMAN lépett kapcsolatba a 6. hadsereg vezérkari főnökével, s jelezte neki a Honvéd Vezérkar főnökének egyetértését a visszavonulással.⁴⁶

A fenti telefonbeszélgetésektől függetlenül 9-én délután a 6. hadsereg vezérkari főnöke egy táviratot juttatott el GROLMANnak. Ebben teljesíthetetlennek minősítette az egy ütemben történő hátramoogást a C-vonalról a Maros-állásig. Táviratában indítványozta további állás (D-, E-, F-Line) közbeiktatását. Mindazideig csupán 3 közbeeső állás szerepelt az eredeti védővonal és a Maros-állás között, az A-, B- és C-vonal.⁴⁷

A 8. hadsereg vezérkari főnöke szintén jelezte, hogy három ütemben kívánja a XVII. hadtest Székelyföld északkeleti szegélyén érintett részeinek visszavonulását végrehajtani, mégpedig 9/10, 10/11 és 11/12-én éjszaka.⁴⁸

Miközben zajlott a vezéri hozzájárulás körüli huzavona, s már folyt a kiürítés, a Honvéd vezérkar 6. osztálya az MTI számára kiadott 30. számú hadijelentésében, nyilvánvalóan a polgári közvélemény megnyugtatójának szándékával, még arról számolt be, hogy "A Székelyföld peremén a túlerejű orosz és román kötelekkel vívott harcok változatlan heveséggel foly-

nak. A K. és ÉK. Kárpátok előterében (sic!) több ellenes felderítő vállalkozást vertünk vissza.”⁴⁹

Szeptember 10-én a 6. német hadsereg két hadteste folytatta a visszavonulást a C-vonalra. Ez a magyar-román határtól, Székelykeresztúrtól (Cristuru Secuiesc, a német napjelenésben a várossal szomszédos határfalu, Fiatfalva, Filiaș szerepel) a Nagy-Küküllő mentén húzódott Székelyudvarhelyig (Odorheiu Secuiesc), onnan keleti irányban elvált a magas hegyek közül érkező folyótól, hogy Lövétéig (Lueta, a német jelentésben a nagyközség részét képező Szentkeresztbánya szerepel) a hegyek déli lábainál húzódjon, majd a Kéruely-patak völgyében beváltott a magas hegyek közé, érintette a Hargita-hegységet megfelelő Tolvajos-hágótól, attól északra Hargitafürdőtől, majd Csikrákoson (Racu) és Lóvészen (Livezi) áthaladva kettészelte Csíkszékét, s Gyimesközéplektől (Lunca de Jos, a német napjelenésben a nagyközség részét képező Nagypatak szerepel) északnyugatra érte el a Csíki-havasok gerincvonalát, ezzel a magyar-román határt.⁵⁰

A visszavonulás előző üteméhez képest megfordult a helyzet. Az A- és B-vonal között a keletebbre harcoló LVII. páncéloshadtestnek kellett mintegy háromszor annyit visszavonulnia, a B- és C-vonal között a LXXII. hadtest hátrált kétszer annyit. A C-vonalba történő visszavonulással a LXXII. hadtest a Hargita-hegység délnyugati oldalán feladta Bardócszékét, illetve az Udvarhelyszék Nagy-Küküllőtől délre fekvő felét. A Hargita-hegység északkeleti oldalán az LVII. páncéloshadtest kiűrtette Alesíkot.

A határ mentén a Gyimesi-szoros térségét, valamint az attól délre a Csobányos-völgyig elterülő területeket az ABRAHAM-csoport űrtette ki, ezzel a 8. német hadsereg jobbszárnya is bekapcsolódott a Székelyföld kiűrtésébe.⁵¹

A 6. német hadsereg két hadtestének zöme 10-étől 11-én a reggeli órákig a jobbszárny kivételével befejezte a visszavonulást a C-vonalba, kihasználva a sötétséget, de utóvédek csak 11-én reggel hagyták el állásaikat a B-vonalban. Ezek közül a jobbszárnyon lévők csak nehezen tudtak elszakadni a Baróti-patak vonaláról, ott a harcok még 11-én a délelőtti órákban is tartottak.⁵²

A 8. német hadsereg ABRAHAM-csoportja csak a 10-éről 11-ére virradó éjszakán hajtotta végre a kiűrtést. Ennek a fáziskésésnek az volt a magyarázata, hogy a Gyimesi-szoros körzetében a német csapatok szoros harcérintkezésben álltak a 24. szovjet gárda lövészhadtest részeivel, s ABRAHAM altábornagy nem akarta megkockáztatni az elszakadás megkezdését fényes nappal, jó látási viszonyok között.⁵³

A visszavonulás végrehajtása közben szeptember 10-én komolyabb harcselekményekre került sor a LXXII. német hadtest és a 3. román kiképző gyaloghadosztály között Barót (Baraolt), illetve az 1. román hegyihadosztály között Vargyas (Vârghiș) térségében; az LVII. német páncéloshadtest egy lemaradt

utóvéde és a román Tudor VLADIMIRESCU hadosztály között Sepsibükszádnál (Bixad), majd kicsit később ugyanezen alakulatok részvételével Újtusnádnál (Tușnadu Nou). A lemaradt kifejezést az indokolja, hogy Sepsibükszád és Újtusnád az Olt völgyében, még néhány km-re a B-vonal előtt fekszik.⁵⁴

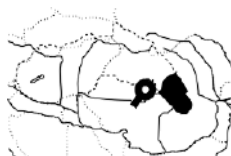
A 8. német hadsereg arcvonalán csupán Csíkszépvíznél (Frumoasa) fordult elő komolyabb összecsapás, ahol az ABRAHAM-csoport visszavonulását a 72. szovjet gárda lövészadosztály egy harcokocikkal megerősített zászlóalja zavarta meg.⁵⁵

Az LVII. páncéloshadtest egyelőre nem adta fel Csíkszeredát, azt 10-én, 11-én és 12-én a hadseregcsoport napjelenésai hídfőként említik, amit a német csapatok csak 13-ára virradóra űrtettek ki. A csíkszeredai hídfő időleges tartására azért volt szükség, mert a Hargita-hegységen átvezető Tolvajos-hágóba ezen a térségen át lehetett feljutni, s onnan nyugati irányban lefelé a LXXII. hadtest hátába lehetett volna kerülni. Ameddig ez utóbbi összes csapatostéval nem lépte át északi irányban a Nagy-Küküllő vonalát, addig az LVII. páncéloshadtest nem adhatta fel a csíkszeredai hídfőt.⁵⁶

Kisebb mértékben, de szerepet játszott a hídfő megtartására kiadott parancsában az is, hogy a rég elvesztettnek hitt MIETH-csoport egy része a Gyimesi-szoros övező hegyeken keresztül ekkor érkezett meg az LVII. hadtest sávjába, s a hadseregcsoport parancsnoksága nem akart egyes újabb részeket megfosztani a beérkezés lehetőségétől a gyors visszavonulással. A Csíkszeredai hídfő tartására a 4. német hegyihadosztály jelölték ki.⁵⁷

Ezzel a két dologgal függött össze a 6. hadsereg vezérkari főnökének 10-én éjjel előtt GROLMANNnak tett javaslata, miszerint a C-vonalban néhány napig meg kellene kapaszkodni, nem kellene onnan azonnal továbbindulni. GAEDCKE vezérőrnagy egyúttal jelentette, hogy az LVII. páncéloshadtest előreláthatóan másnap estig tudja befejezni a visszavonulást a C-vonalba, leszámítva a csíkszeredai hídfőt.⁵⁸

Szeptember 11-én napközben, még a C-vonal előtt súlyos harcok zajlottak Székelyudvarhelytől délkeletre Homoródokládnál (Ocland) és Homoródalmásnál (Merești). Sokkal veszélyesebb helyzetet teremtett, hogy ugyanezen a napon a Kis-Küküllőtől délre, a folyó mentén a 78. szovjet lövészadosztály keleti irányban átlépte a magyar határt és a LXXII. hadtest valamint a Gruppe Siebenbürgen csatlakozásánál 5 km mélyen betört magyar területre, elérve Rava (Roua)–Bordos (Bordoșiu) körzetét. Ez a betörés mélyen a C-vonal mögött következett be, s veszélyeztette a LXXII. hadtest jobbszárnyának visszavonulását.⁵⁹ Ennek elreteszésére 12-én PHLEPS Erdőszyentgyörgy (Sângeorgiu de Pădure) körzetéből az EDER-csoporttal sikeres ellenlökést hajtott végre.⁶⁰

Az LVII. páncéloshadtest balszárnyán és a 4. német hegyihadosztály arcvonalán 11-én csupán a csíkszeredai hídfőnél zajlottak említésre érdemes harcok.⁶¹

A fentiek szerint a B-vonalra történő visszavonulás két ütemben ment végbe. 10-én a német csapatok az arcvonalat Barót (Baraolt)–Bardóc-patak–Tolvajos-hágó–Csíkszereda (Miercurea-Ciuc)–Csíkszépvíz (Frumoasa)–Tatros forrásvidéke–Gyimesfelsőlok (Lunca de Sus)–Gyimesközéplak (Lunca de Jos) vonaláig vették vissza. 11-én estére a balszárnyon a csíkszeredai hídfő kivételével elérték a C-vonalat. A balszárnyon a visszavonulási távolság túl hosszúnak bizonyult. A Kis-Homoród völgyében az utóvédek csak 12-ére virradóra érkeztek be Homoródklándon és Homoródmáson át a C-vonalba, ettől keletre pedig még akkor sem.⁶²

A visszavonulás a B-vonaltól már, legalábbis a vezetési szinten, akadálymentesen folyt. Szeptember 10-én délután FRIESSNER ugyanis Rastenburgból, a Führer főhadiszállásáról telefonon jelezte GROLMAN-nak, hogy HITLER belegeyezett a Maros-állásig tartó visszavonulásba, ezzel a Székelyföld kiűritésébe ("der Führer das Absetzen auf die Maros-Stellung genehmigt"). Igaz, feltételül szabta, hogy minél több magyart és lehetőleg minden németet (népi németet, nem a hadseregsoport katonáit – R.I.) evakuáljanak.⁶³

Ugyancsak 10-én érkezett a parancs GROLMAN-tól a 6. német hadsereghez, hogy a C-vonal elérését követően a LXXII. hadtestparancsnokságot ki kell vonni, arcvonalszakaszát és az ott harcoló alakulatok vezetését pedig az LVII. páncéloshadtest parancsnokságának kell átvennie. A váltás – elvileg – 11-én 12.00-kor lezajlott, de a LXXII. hadtest parancsnoksága aznap még a Marosvásárhelytől 8 km-re északnyugatra lévő Mezőszabadon (Voiniceni) maradt. Az LVII. páncéloshadtest e napon áthelyezte törzsszállását a Hargita-hegység nyugati oldalára, a Székelyudvarhelytől 15 km-re északnyugatra található Kecsetkisfaludra (Satu Mic).⁶⁴

A román hegyihadtest szeptember 11-én lendült ismét mozgásba a visszavonuló német csapatok nyomában a Barótnál az Oltba ömlő Baróti-patak vonaláról. Székelyudvarhely és Székelykeresztúr között 12-ére érték el a Nagy-Küküllőt. Jobbszárnyon az 1. hegyihadosztály, balszárnyon a 3. kiképző gyaloghadosztály haladt. A Kis-Küküllőt 14-ére érték el. Az 1. hegyihadosztály jobbszárnyán ekkor már bekapcsolódott a támadásba a 25. szovjet gárda lövészhadtest 36. lövészadosztálya, a 3. kiképző gyaloghadosztály balszárnyán a 78. szovjet lövészadosztály. A két román és két szovjet hadosztály újabb két nap elteltével, 16-án érte el a Nyárad balpartját onnan kezdve, ahol a folyó kilép a hegyek közül Nyáradkarácsonig (Crăciunești), ami 7 km-re délre található Marosvásárhelytől. A Nyárad vonalán a négy hadosztály elakadt.⁶⁵

Az előző fejezet végén, a Gruppe Siebenbürgen visszavonulásának leírásánál említettük a 78. szovjet lö-

vészadosztály szeptember 14-én a Kis-Küküllő vonaláról, Balavásár (Bălăușeri) térségében indított támadást, amely 17-ére jutott ki a Nyárad déli partjára a Backamadaras (Păsăreni) – Ákosfalva (Acățari) szakaszon, már nyugatra a magas hegyektől. Ezzel kialakult az összefüggő arcvonal a kettős német-magyar visszavonulást követően, tehát a 2. magyar hadsereg és a Gruppe Siebenbürgen visszavonulását, illetve a Székelyföld 6. német hadsereg általi kiűritését követően.

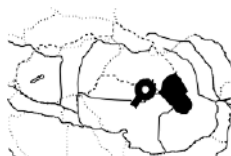
Ezen csapatoktól északra a 24. szovjet gárda lövészhadtest, amelyet a Székely-medencéből a Görgényi-havasokon át a Görgény völgyében csoportosítottak át, szeptember 18-ára érte el a Nyárad felső folyását, illetve attól északra a Görgény völgyében Libánfálvát (Ibănești). A Görgény völgyében a 6. gárda lövészhadtest, attól délre a Görgény és a Nyárad közötti hegyekben Felsőorosziig (Urișiu de Sus) a 103. román hegyihadosztály, a Nyárad felső folyásánál a 72., illetve a 81. gárda lövészadosztály tevékenykedett. Ezt a hadtestet erősítették meg a román harcokcsicsoporttal és a 7. nehéz tüezérezreddel.⁶⁶

A fenti két hadtest 20-án újította fel támadását a Nyárad vonaláról, illetve a Görgény völgyében. Támadásuk igen lassan haladt előre, 28-ára tudtak felzárkózni a Maros balpartjára Szászrégen és Marosvásárhely között.⁶⁷

Visszatérve a Székelyföld német-magyar kiűritéséhez, szeptember 11-én, miközben még javában folyt a B-vonaltól a C-vonalra történő visszavonulás, GROLMAN táviratilag intézkedett a 6. és a 8. hadseregparancsnokság felé, hogy készítsék elő a csapatok hátravonását a D-, majd tovább az E-vonalra. Az E-vonalat az intézkedés szerint 12-éről 13-ára virradó éjszaka kellett elérni.⁶⁸

GROLMAN, elfogadva a 6. hadsereg vezérkari főnökének 9-én és a 8. hadsereg vezérkari főnökének aznap tett javaslatait, kijelölte mindkét közbeeső állás vonalvezetését.

A D-vonal, rendhagyó módon, legalábbis a jobbszárnyon, a C-vonal előtt és nem mögött húzódott, miután a Kis- és a Nagy-Homoród észak-déli völgyeiben még 11-én is harcban álltak a német-magyar utóvédek az őket követő román csapatokkal. Ennek megfelelően a D-vonal Székelyderzsnél (Dârjiu) hagyta el a magyar-román határt, majd Lokodot (Locodeni) érintve Homoródretenél (Călugăreni) keresztezte a C-vonalat. Attól északnak húzódott Zetelakától (Zetea) keletre 12 km-re, a Nagy-Küküllő felső folyásától keletre, a Hargita-hegység nyugati lábainál, érintette a Hargita-hegységet a Görgényi-havasokat elválasztó Libán-hágót, onnan a Gyergyószentmiklóstól keletre 8-10 km-re fekvő magaslatokon át jutott ki a Békási-szorosig. Ettől északra, a Görgényi-havasok gerincvonalán visszafordult északnyugatnak, érintette Borszék (Borsec) keleti szegélyét, Bélbort (Bilbor), majd ettől északra, már román területen a Páltiniş-hágónál csatla-

kozott a XVII. hadtest által a Vatra Dornei-i hídfő védelmére foglalt védővonal jobbszárnyához.

Az E-vonal Magyarhidegkútnál (Vidacut) indult ki a magyar-román határtól. Kezdeti szakaszán 8-10 km-re északnyugatra húzódott a C-vonal jobbszárnyától, ahol ez utóbbi hátrébb volt a D-vonalnál. Ettől az E-vonal egyenesen északkeletnek haladt Gagyon (Goagiu) át Korondig (Corund), onnan 7-8 km-t északnak a Pál-patak völgyében, majd ismét északkeletnek, átszelve a Görgényi-havasokat, a Gyergyóalfalutól (Joseni) délnyugatra 8 km-re található magaslatokig ott északnak fordulva a Maros mentén haladt Salamásig (Sărmaș), onnan észak-északkeletnek a Borszéki-hágót érintve az 1375 m-es csúcsnál, Bélbortól délre csatlakozott bele a D-vonal északi szárnyába.⁶⁹

A D-vonalra történő visszavonulás a Hargita-hegység, Felcsík, a Gyergyói-havasok déli vonulata, továbbá a Békási-szoros nyugati kijárata és a Tölgyesi-szoros (a Kis-Beszterce felső folyása) feladását jelentette. Az E-vonalra való visszavonulással ki kellett üríteni a teljes Udvarhelyszéket, benne a Nagy-Küküllő felső folyását, a Görgényi-havasok délkeleti vonulatát, Gyergyószentmiklós térségét, a Gyergyói-havasokat és Borszék körzetét.

Szeptember 12-én az LVII. páncélos hadtest – a hadseregcsoporthoz napijelentése szerint – tervszerűen végre tudta hajtani a visszavonulást a D-vonalra. Patakfalvánál (Văleni) azonban egy harcocsikkal megerősített román harccsoport betört a D-vonalba, és délkeletről 4 km-re megközelítette Székelyudvarhelyt.⁷⁰

A 8. német hadsereg jobbszárnyán ezen a napon a 46. német gyalog- és a 2. magyar táborigád póthadosztály szintén végrehajtotta arcvonalának visszavételét a D-vonalon át egyenesen az E-vonalba. Gyergyóalfalutól (Joseni) délkeletre a D- és az E-vonal közötti, itt csupán 5 km-es távközt a Maros jobb- (keleti) partján lezárták. Komolyabb harctevékenységre Csíkszentdomokosnál (Săndominic) és a Tölgyesi-szorosba keletről felvezető út mentén került sor, ezek azonban nem zavarták meg érdemlegesen a visszavonulást.⁷¹

GROLMAN 12-én intézkedett a két német hadseregparancsnokság felé, hogy éjszaka hajtsák végre a visszavonulást az E-vonalra, s készüljenek fel az F-vonalra történő visszavonulásra a következő, tehát a 14-ére virradó éjszakán. Intézkedésében benne foglaltatott, hogy az F-vonalra történő visszavonulás ellenére az LVII. páncélos hadtestnek tartania kell Parajd (Praid) körzetét, hogy a 8. hadsereg Gyergyói-medence felől esetleg a Görgényi-havasokon átvezető Bucsin-hágón át visszavonuló részei elérhessék Parajdot, és tovább vonulhassanak a községtől északnyugatra vezető úton Szovátán át a Nyárad völgyébe. GROLMAN itt a csíkszeredai hídfőt védő, valamint a Gyergyóalfalutól délkeletre a Marost lezáró csapatostekre gondolt. A hadseregcsoporthoz vezérkari főnöke intézkedett arra nézve is, hogy az F-vonal és a Maros-állás között még egy közbeeső állást, a G-vonalat kell beiktatni, amit néhány na-

pig meg is kell tartani, hogy több idő maradjon a Maros-állás megerősítésére.⁷²

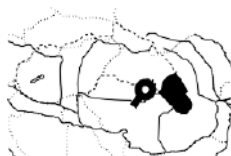
Az F-vonal a jobbszárnyon a Marosvásárhelytől délre fekvő Küküllői-domságtól a Görgényi-havasok délnyugati lábainál elterülő Sövidéki tartott, s jellegét tekintve nem volt más, mint az E-vonallal párhuzamos, attól 10-13 km-re hátrébb húzódó reteszállás a 6. hadsereg LVII. páncélos hadtestének arcvonalán. A Kis-Küküllő partján fekvő Balavásárnál (Bălașeri) a magyar-román határról indult ki, majd Makfalváig (Ghindari) a folyó mentén haladt felfelé. Ott eltért a folyótól és az attól 5 km-re található Siklódon (Șiclod) át Alsósófalvánál (Ocna de Jos) keresztezte ismét az itt délkelet-északnyugati irányban folyó Kis-Küküllőt, ami egyben az LVII. páncélos hadtest csatlakozását is jelentette a 8. hadsereg jobbszárnyához. Megjegyzendő, hogy a német forrás Ocna de Jos helyett csak de Jos-t említ, ami azonban csupán alsó-t jelent, s önmagában nincs értelme. Alsósófalva behatárolását egyértelművé teszi, hogy 4 km-re délre található Parajdtól, amit az LVII. páncélos hadtestnek, mint láttuk, egyelőre nem volt szabad feladnia. A parajdi hídfőtől élesen északnak fordult, Alsófancsalnál (Brădețelu) érte el a Görgény-patak felső folyását, onnan északkeleti irányban haladt a Fancsal-tetőn át a Maros partján fekvő Gödemesterházáig (Stănceni), majd tovább ugyanilyen irányban a Păltiniș-hágóig.⁷³

A G-vonal vezetésére a 8. hadsereg vezérkari főnöke javaslatot is tett. Eszerint az délről Búzaházánál (Grăușorul) érje el a Nyáradot, haladjon annak mentén addig, ahol a folyó kilép a magas hegyek közül, ott forduljon északnak, Görgényhodáknál (Hodac) érje el a Görgény-patakat, majd 7 km-re északkeletre onnan, ahol az kilép a magas hegyek (a Görgényi-havasok) közül, forduljon északkeletnek, a Polelitől 2 km-re nyugatra lévő völgyzárón át jusson ki a Păltiniș-hágóhoz.⁷⁴

Poleli sem a helységnévtárak, sem a GYALAY-lexikon, sem a rendelkezésre álló térképek alapján nem azonosítható. A G-vonal tervezett vonalvezetése és a "völgyzár" kifejezés azonban arra enged következtetni, hogy Palotailváról (Lunca Bradului) van szó. Ott volt ugyanis a 65. magyar határvadászcsoport 21/6. erőd alosztálya által megszállt völgyzár a Maros völgyében. A Palotailva helységnevet, főleg telefonban vagy rádióon, egy nem-magyar anyanyelvű (német) tiszt félrehallhatta Polelinek.⁷⁵

Mivel a Păltiniș-hágót, mint a Vatra Dornei-i hídfő déli sarkpontját a Führer parancsa értelmében minden áron tartani kellett, Palotailvától az új védelmi vonalnak a község keleti szélén a Marosa folyó Ilva-patak mentén kellett északkeletnek húzódnia a Kelemen-havasok gerincvonalán álló Pietrosz-csúcsig, majd onnan kelet-északkeletnek a Păltiniș-hágóig.

GROLMAN, aki 13-án jelölte ki pontosan a G-vonalat, alapvetően jóváhagyta REINHARDT vezérőrnagy javaslatát. Eltérés csupán abban mutatkozott, hogy a G-vonal Búzaházánál nem délről érte el a

Nyárádot, hanem Búzaháziáig is a folyó vonalában húzódtott a magyar-román határtól, tehát Nyárádtól (Ungheni), ahol a Nyárád a Marosba ömlik. Nyárádremeténél (Eremitu) fordult északnak, s haladt tovább, ahogy REINHARDT javasolta.⁷⁶

Az F-vonalba történő visszavonulás a jobbszárnyon csupán azt jelentette, hogy a német-magyar csapatoknak fel kellett adniuk a Kis-Küküllőtől délre egy olyan, 10-13 km széles sávot, ami Magyarhidegkút (Vidacut) és Balavásár (Bălăușeri), illetve Korond (Corund) és Siklód (Șiclod) között húzódtott. Annál többet jelentett a balszárnyon, ahol a 8. német hadseregnek fel kellett adnia a Görgényi-havasok középső tömbjét, Gyergyó északnyugati nyúlványát (Maroshévíz térségét) és a Borszéki-hágót.

A G-vonalba való visszavonulással a 6. német hadseregnek ki kellett ürítenie a Kis-Küküllő és a Nyárád között, vagyis Marosszék déli felét, a Nyárád felső folyásának vidékét, a Sóvidéket. A 8. hadseregnek fel kellett adni a Görgényi-havasok északi felét, a Maros völgyét Gödemesterháza és Palotailva között, valamint a Kelemen-havasok déli lejtőit a Pietrosztól keletre.

Szeptember 13-án az LVII. páncélos hadtest sikeresen végrehajtotta arcvonalának visszatételét az E-vonalba. Komolyabb összecsapásra csupán Székelyudvarhelytől keletre, a Nagy-Küküllő menti Méréfalvánál (Satu Mare) került sor. A 8. hadsereg jobbszárnyán csak Gyergyóborszékenél, a Borszéki-hágóba keletről felvezető út mentén, illetve Ditrónál zajlott említésre érdemes harc, a hadsereg e napon általában az E-vonalban állt.⁷⁷

GROLMAN szeptember 13-án adott parancsot az F-, majd tovább a G-vonalra történő visszavonulásra. Az F-vonalra az elkövetkező, 14-ére virradó éjszakán, a G-vonalra 15-ére virradóra, szintén éjszaka kellett végrehajtani a csapatok visszavételét. A G-vonalban kellett bekapcsolódnia a védelembe a IX. magyar hadtestparancsnokságnak. A hadseregcsoport vezérkari főnöke ezt a parancsot nem csupán az érintett 6. és 8. német hadseregparancsnokság felé továbbította, hanem a 2. magyar hadsereg parancsnokságához és GREIFFENBERGhez is.⁷⁸

Másnap GROLMAN megismételte parancsát, hogy az arcvonal visszavételét a G-vonalba a 6. és a 8. hadseregnek 15-ére virradóra éjszaka végre kell hajtani. Ez a parancs egy új elemet is tartalmazott: GROLMAN intézkedett, hogy a 2. magyar hadsereg arcvonalszakaszának balszárnyát a 6. német hadsereg vegye át. Az utasítás nem tartalmazta a két hadsereg új csatlakozási pontját. Ezt a pontot onnan ismerjük, hogy a hadseregcsoport másnap napijelentése Marosbogátot (Bogata) a 6. német hadsereg legnyugatibb pontjaként említi.⁷⁹

Szeptember 14-én az LVII páncélos hadtest csapatai végrehajtották a visszavonulást az F-vonalba. Két helyen támadta őket jelentősebb csoportosítás: Erdőszentgyörgynél (Sângeorgiu de Pădure) és Makfalvánál (Ghindari), de egyik helyen sem sikerült

betörniük az F-vonalba. A 8. hadseregrel, amelyik szintén végrehajtotta a visszavonulást az F-vonalba, az ABRAHAM-csoport arcvonalszakaszán a Görgény-patak forrásvidékén. Laposnyánál (Lăpușna), a XVII. hadtest arcvonalszakaszán Maroshévíznél (Toplița) zajlottak említésre érdemes harcok. A XVII. hadtest egy harccsoportja csak 14-én este, sötétedés után adta fel Maroshévizet, és vonult vissza a Maros mentén az F-vonalba, Gödemesterháziáig (Stănceni).⁸⁰

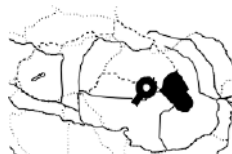
A Kis-Küküllő felső folyásánál egy ponton az ABRAHAM-csoport tovább vonult vissza, mint az F-vonal. Mivel a Görgényi-havasokból levezető úton több visszavonuló alegység már nem érkezett, feladta a mintegy 5 km mély parajdi arcvonal-kiszögellést és Szováta déli, illetve keleti szegélyéig vonult vissza.⁸¹

Szeptember 15-én az LVII. páncélos hadtest végrehajtotta a visszavonulást a G-vonalba, egyúttal arcvonalának jobb szélső pontját Marosbogátig tolta ki, átfedve ezzel a Gruppe Siebenbürgen sávját, arcvonalának bal szélső pontját pedig az aznap meghatározott új bal hadsereg-sávhatárnak megfelelően (lásd RAVASZ, i.m., 282-290, "A német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport visszavonulása Romániából...") Búzaháziáig vette vissza. Komolyabb harctevékenységre eközben csak Demeterfalvánál (Dumitrești) került sor. A 6. német hadsereg ezzel jobbszárnyán már elérte a Maros-vonalat, csak balszárnyán, Marosvásárhelytől délre és keletré maradt egyelőre a G-vonalban.⁸²

15-én a 8. német hadsereg kiterjesztette jobbszárnyát Búzaháziáig, s végrehajtotta a visszavonulást a G-vonalra. Eközben Nyárádremeténél (Eremitu) egy harckocsikkal megerősített harccsoport betört a G-vonalba, majd a német felderítési jelentések szerint magától megállt. Ezek a jelentések mintegy 50 harckocsiról számoltak be a körzetben. Ezen kívül erős harctevékenység zajlott Parajdnál és Szovátnál, de ezek csak zavarták a visszavonulást, s nem eredményeztek betörést a G-vonalba. A Görgényi-havasoktól északra számottevő összecsapás nem zavarta meg a G-vonalba történő visszavonulást.⁸³

Ezzel a visszavonulással a G-vonalon a következő alakulatok alakították ki az összefüggő arcvonalat: Marosvásárhelytől délnyugatra a Nyárád torkolatánál és Marosvásárhelytől délre a Nyárád északi partján az Erdély-csoport 8. SS lovashadosztálya, ettől Nyárádremetéig, ugyancsak a Nyárád mentén a 6. német hadsereg LVII. páncélos hadtestének 46. gyaloghadosztálya, ettől északra a Birka- és a Görgény-patak két oldalán a 8. német hadsereg IX. magyar hadtestének 2. tábori póthadosztálya, tovább északnyugatnak a Görgényi-havasok nyugati lejtőin és a Maros két oldalán a XVII. német hadtest 3. hegyihadosztálya, majd a Kelemen-havasokban és a Páltiniş-hágó két oldalán a 8. vadászadosztálya, s 27. magyar könnyűhadosztálya.⁸⁴

Szeptember 16-án a Központi szállításvezetőség bekapcsolódott a kiűrtésbe. "Csaba" fedőnévvel

három héten át tartó vasúti szállítást indított el, a visszavonulás nyomán a G-vonal megőött összetorlódtott polgári menekültek ezreinek evakuálására az ország belsejébe.⁸⁵

Szeptember 16-án a Honvéd Vezérkar 6. osztálya már nem takargathatta tovább az ország közvéleménye előtt a Székelyföld kiűrtését. Az ezen a napon az MTI számára kiadott 32. számú hadijelentésben leírták, hogy "A nagy kiterjedése miatt nehezen védhető Székelyföld-i határvonalról arcvonalunkat tervszerűen rövidebb vonalra vettük vissza. Az ellenséges támadásokat itt elhárítottuk." A fogalmazáson megítélésünk szerint erősen érezhető a német Propagandaminisztérium hadijelentésének hatása.⁸⁶

FRIESSNER szeptember 17-én a 6., majd a 8. német hadsereg parancsnokságára repült és megbeszélte a két hadseregparancsnokkal, Maximilian FRETTER-PICO tüzérségi tábornokkal és Otto WÖHLER gyalogsági tábornokkal a Székelyföld kiűrtésének további menetét. Egyetértettek abban, hogy mivel a hadseregcsoport arcvonalán kiszögellés már nincs, a visszavonulást a közeli napokban nem szükséges folytatniuk. A továbbiakban a már elfoglalt G-vonalat kell fő ellenállási vonalnak (HKL, Hauptkampflinie) tekinteni, s a Maros-vonalat emögötti második állásnak. A 8. hadsereg parancsnokságán folytatott megbeszélésen jelen volt KOVÁCS Gyula vezérőrnagy, a IX. magyar hadtest parancsnoka is.⁸⁷

FRIESSNER ezen döntésében több tényező játszott közre. A Székelyföld kiűrtése a G-vonal elérésével gyakorlatilag befejeződött, az arcvonal kiegyenesedett, ellenséges tábornokai, onyhe kanyarral zárta le a kérdéses frontszakaszt, és kötötte össze a Kolozsvár – Marosvásárhely vonalat északon a Vatra Dornei-i hídfővel. A G-vonal térbeli törés nélkül kapcsolódott az Armeegruppe FRETTER-PICO Marosvásárhelytől nyugatra lévő állásaihoz, nem volt sehol "zsák" az arcvonalban. A G-vonal Marosvásárhelytől északkeleti irányban Nyárádremetéig természetes akadály, a Nyárád folyó jobb- (északnyugati) partján húzódtott, tehát ugyanúgy védhető volt, mint a Maros. Igaz, a Nyárád nem olyan széles, de sebesebb sodrású és partjai is meredekebbek annál. Ráadásul ha áttörik, ott van mögötte a Maros, amelynek vonalán a betört erők elrekeszhetők. A Maros mögött viszont ilyen természetes akadály már nincs, csupán az Erdélyi-medence jól járható dombvidéke.

A G-vonal Nyárádremetétől északra a Maros völgyéig (Palotailváig) húzódtó szakasza nem víziakadály mentén épült ki, de ezt ellensúlyozta az, hogy a Görgényi-havasok északnyugati oldalán a hegyek között jelölték ki, s a domborzat adta lehetőségek kedveztek a támpontszerű védelem kiépítésének. Ezen a szakaszon is igaz volt az, amit a Nyárád-menti szakasznál a Marosról, mint második vonalról, vagy reteszállásról megállapítottunk.

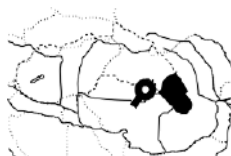
Palotailvánál, ahol a G-vonal a Marost keresztezte, már korábban kiépült egy magyar völgyzár (fentebb ezt leírtuk). Az, hogy ezt a völgyzárát beillesztették a védővonalba, azt jelentette, hogy a G-vonal bal- (északi) szárnya összekapcsolható volt a Vatra Dornei-i hídfőállás jobb- (déli) szárnyával a Kelemen-havasokat a Beszterce-hegységtől elválasztó Páltiniş-hágónál. Ha nem használják ki a palotailvai völgyzárát, akkor az Erdély belsejéből érkező védővonal csak a Kelemen-havasok nyugati nyúlványaitól északra, a Borgói-hágónál érte volna el az Árpád-vonalat, csak ott kapcsolódhatott volna a Vatra Dornei-i hídfőálláshoz. A Borgói-hágótól keleti irányba lefelé viszont annak a Besztercenek a völgye vezet, amelyik éppen Vatra Dornei-en folyik keresztül, egy ilyen megoldás tehát eleve megkérdőjelezte volna a hídfő déli szektorának tarthatóságát, beleértve ebbe a térség központi városát is.

Közrejátszott a döntésben, hogy szeptember közepére a német hadvezetés számára világossá vált a szovjet hadvezetés szándéka, tehát az, hogy a 2. Ukrán Front súlyal arcvonalszakaszának nyugati és nem keleti szárnyán kívánja támadását folytatni. Ezt jelezte egy egyre élnkülös szovjet harctevékenység az erdélyi hegyek nyugati kijáratainál, tehát a 3. magyar hadsereg hadműveleti területén, illetve az, hogy bent Erdélyben a szovjet-román csapatok a hadműveleti szintű áttörést Torda térségében erőltetik, s nem attól keletre. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy ne lettek volna szovjet-román támadások a Marosvásárhelytől keletre húzódtó G-vonalon. Csupán érzékelti lehetett, hogy azokat nem a 2. Ukrán Front főerői indítják.

Emlékirataiban FRIESSNER nem ír konkrétan a visszavonulás leállításáról a G-vonal elérését követően, arról azonban igen, s eléggé hangsúlyosan, hogy a hadműveletek súlypontja szeptember második felében egyre inkább a hadseregcsoport nyugati szárnyára tolódtott el.⁸⁸

S volt egy politikai oka is a visszavonulás leállításának. Az, hogy FRIESSNER panaszkodik a magyar katonák harcértékére, megszokott dolog, ha valaki végigolvassa emlékiratait. Ennélfogva nem is tűnik fel neki, amikor a székely katonák dezertálásáról ír. Pedig ez nem FRIESSNERtől származó, kétes valóság tartalmú állítás. Ez fedte a valóságot.

A székely katonák jó része, mikor ki kellett ürítenie szülőföldjét, nem tartott a visszavonulókkal. Ez nem harcértékbeli probléma, hiszen addig, ameddig a Keleti-Kárpátokat kellett tartani, a székely zászlóaljak igen kiválóan harcoltak (például az Úz-völgyben, vagy az Ojtozi-szorosban). A székelyek dezertálása tulajdonképpen nem volt más, mint hazaszökés a szülőfaluba, egyben a család megvédésének szándéka. Nem megyünk most bele ennek a kérdésnek a részletes elemzésébe, hiszen az egy külön dolgozat témája lehetne. Csak utalunk rá, s megemlítjük, hogy a dezertálás

szeptember közepén már a hadseregcsoport hadinaplójába is súlyozottan került be.⁸⁹

Azt azért szükséges megjegyeznünk, hogy a székelyek dezertálása nem csupán a német anyagokban jelenik meg, tehát nem lehet ezt a problémát a német katonai vezetők által a vereségek egyik indokaként kreált oknak tekinteni, még akkor sem, ha a német forrásokban kissé nagyobb jelentőséget tulajdonítanak neki a valóságosnál. A probléma valós jellegére utal, hogy a Honvéd Vezérkar is foglalkozott azzal, s október 2-án egy külön anyagot is készített a Kormányzó Katonai Irodájának vezetője és a honvédelmi miniszter számára az "Egyes székely zlj-aknál előfordult tömeges szökésekről..."⁹⁰

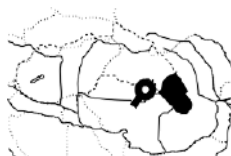
A német hadvezetés természetesen nem ismerhette ennyire a kérdés sajátosságát, csak azt érzekelte, hogy a Székelyföld kiürítésével párhuzamosan hirtelen megnő a dezertőrök száma a magyar hadseregből. A visszavonulás megállítását ebbéli szándék is vezérelte, hogy csökkenjen a magyar katonaszökevények száma, pontosabban, hogy ne csökkenjen tovább az erdélyi magyar csapatok harcértéke. A visszavonulás szeptember 17-i megállítása ebben a megvilágításban azt is jelentette, hogy két egyikük nagyváros, a Maros-menti Marosvásárhely és Szászrégen nem kerül (legalábbis egyelőre) közvetlenül az első vonalba. A további visszavonulás ezek azonnali kiürítésével járt volna, ami a német hadvezetés számára a fenti szándékkal ellentétesen ható tényezőzt jelenthetett.

Inkább az érdekesség megemlítésének szándékával írjuk le, nem bírt jelentőséggel, de nem csupán a német tábornokok emlékirataiban találkozunk a magyar katonák harcértékére vonatkozó, negatív megítélésekkel. Ennek fordítottja is előfordul. A Dél-Ukrajna Hadseregcsoport Romániából történt visszavonulásának időszakában hasonlóan negatív, sőt egyenesen lesújtó véleményeket is olvashatunk egyes magyar katonai vezetők tollából. VIDOS Géza vezérőrnagy, a II. magyar hadtest műszaki parancsnoka szeptember 2-án azt jegyezte be naplójába, hogy "...sok dolgom van a németekkel, akik tömegesen, pánikszerűen "vonulnak" nyugat felé ... menjenek, ha már annyira a "Reichet" akarják megvédeni, minél messzebb – az ilyen demorizált (sic!) csűrhe nekünk úgysem használ!"⁹²

Jegyzet az 2. Függelékhez

1. **KTB** 895. tekeres 7208255. felvétel; a vonatkozó intézkedés száma: H. Gr. Súdukrajne Ia Nr. 3355/44 G. Kdos.
2. **KTB** 895. tekeres 7208591. felvétel; a vonatkozó intézkedés száma: H. Gr. Súdukrajne Ia Nr. 10268/44 geh.
3. **KTB** 895. tekeres 7208262. felvétel
4. **KTB** 895. tekeres 7208262-7208263. felvétel
5. **KTB** 895. tekeres 7208286. felvétel
6. **KTB** 895. tekeres 7208289. felvétel
7. **KTB** 895. tekeres 7208290. felvétel
8. **KTB** 895. tekeres 7208291. felvétel
9. **KTB** 895. tekeres 7208467-7208468. felvétel
10. **KTB** 895. tekeres 7208467. felvétel

11. **KTB** 895. tekeres 7208468. felvétel
12. **KTB** 895. tekeres 7208472. felvétel
13. **KTB** 895. tekeres 7208477. felvétel
14. **KTB** 895. tekeres 7208478. felvétel
15. **Uo.**
16. **KTB** 895. tekeres 7208484. felvétel
17. **KTB** 895. tekeres 7208482. felvétel
18. **KM**-XI. 18. p.
19. **KTB** 895. tekeres 7208485. felvétel
20. **KTB** 895. tekeres 7208490-7208491. felvétel; **KM** XI-21. p.
21. **AR** 78. p.
22. Központi szállítás vezetőség naplója (Hadtörténeti Levéltár Kszv. 3. doboz; a továbbiakban: **Kszv napló**) 3559. p.
23. **Kszv napló** 3557. p.
24. **KTB** 895. tekeres 7208485-7208486. felvétel
25. **KTB** 895. tekeres 7208486. felvétel
26. **KTB** 895. tekeres 7208486. felvétel
27. **KTB** 895. tekeres 7208487. felvétel
28. **KTB** 895. tekeres 7208487. felvétel
29. **KTB** 895. tekeres 7208488. felvétel
30. **KTB** 895. tekeres 7208489. felvétel
31. **KTB** 895. tekeres 7208489. felvétel
32. **KTB** 895. tekeres 7208497. felvétel
33. **KTB** 895. tekeres 7208489-7208490. felvétel
34. **KM**-XI. 18. p.
35. **KTB** 895. tekeres 7208498. felvétel
36. FRIESSNER 119. p.
37. **KTB** 895. tekeres 7208493-7208494. felvétel
38. FRIESSNER 119-120.p.
39. **KTB** 895. tekeres 7208494. felvétel
40. FRIESSNER 120. p.; **KTB** 895. tekeres 7208494-7208495. felvétel; a vonatkozó dokumentum száma: H. Gr. Súdukrajne, Ia Nr. 136/44 g. Kdos. Chefs.
41. **KTB** 895. tekeres 7208495. felvétel
42. FRIESSNER 121-122. p.; **KTB** 895. tekeres 7208512. felvétel
43. FRIESSNER 125.p.
44. A 2. hds. harcái Erdély földjén 1944. szept., okt. hónap (Hadtörténeti Levéltár, Békeelőkészítő Iratok 5. doboz A/VI./27.) 5. p.
45. **KTB** 895. tekeres 7208504. felvétel
46. **KTB** 895. tekeres 7208497. felvétel
47. **KTB** 895. tekeres 7208497-7208498. felvétel
48. **KTB** 895. tekeres 7208498. felvétel
49. **Hadijelentések** 682/b. lap
50. **KTB** 895. tekeres 7208500-7208501. felvétel
51. **KTB** 895. tekeres 7208501. felvétel
52. **KTB** 895. tekeres 7208501., 7208504. felvétel; **AR** 79. p.
53. **KTB** 895. tekeres 7208501. felvétel; **AR** 79. p.
54. **KTB** 895. tekeres 7208500. felvétel; **KM** XI-23. p.; **AR** 78. p.
55. **KTB** 895. tekeres 7208501. felvétel; **KM** XI-23. p.; **AR** 79. p.
56. **KTB** 895. tekeres 7208504., 7208510., 7208520. felvétel
57. **KTB** 895. tekeres 7208505. felvétel
58. **KTB** 895. tekeres 7208505. felvétel
59. **KTB** 895. tekeres 7208510. felvétel; **AR** 81. p.
60. **KTB** 895. tekeres 7208520. felvétel
61. **KTB** 895. tekeres 7208510. felvétel
62. **KTB** 895. tekeres 7208516-7208517. felvétel
63. **KTB** 895. tekeres 7208504. felvétel
64. **KTB** 895. tekeres 7208504., 7208510., 7208511. felvétel
65. **AR** 78. p.
66. **AR** 79. p.
67. **AR** 79. p.
68. **KTB** 895. tekeres 7208515. felvétel
69. **KTB** 895. tekeres 7208515-7208516. felvétel

70. **KTB** 895. tekeres 7208520. felvétel
 71. **KTB** 895. tekeres 7208521. felvétel
 72. **KTB** 895. tekeres 7208524., 7208533. felvétel
 73. **KTB** 895. tekeres 7208528-7208529. felvétel
 74. **KTB** 895. tekeres 7208524. felvétel
 75. VERESS-III. III/1. vázlat
 76. **KTB** 895. tekeres 7208534. felvétel
 77. **KTB** 895. tekeres 7208527. felvétel
 78. **KTB** 895. tekeres 7208534. felvétel
 79. **KTB** 895. tekeres 7208542., 7208544. felvétel
 80. **KTB** 895. tekeres 7208538. felvétel
 81. **KTB** 895. tekeres 7208542. felvétel
 82. **KTB** 895. tekeres 7208544. felvétel
 83. **KTB** 895. tekeres 7208544. felvétel
 84. **KTB** 895. tekeres 7208545., 7208562. felvétel; **KD-II.** 265. p.
 85. **Kszv. napló** 3672. p.
 86. **Hadjelentések** 686/b. lap
 87. **KTB** 895. tekeres 7208558. felvétel
 88. FRIESSNER 128-131. p.
 89. **KTB** 895. tekeres 7208556. felvétel; **KD-II.** 267. p.
 90. **Intézkedések** 262. lap, a vonatkozó irat száma: 1218./Föv. hdm.-44 X. 2.
 91. VIDOS 32. p.

Lupte în centrul Transilvaniei și în Secuime în prima jumătate a lunii septembrie 1944 (Despre lucrare)

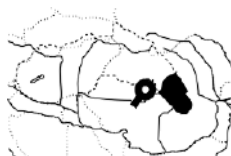
În 5 sept. 1944 Armata a 2-a maghiară a trecut la ofensivă în direcție sudică în zona Turzii. Ofensiva a avut scopuri militare și nicidecum politice, încercând să ocupe linia Carpaților Meridionali înainte de pătrunderea armatei sovietice, în vederea asigurării apărării Bazinului Carpatic și ocupării unor poziții de iarnă. Sigur, acest scop nu se putea atinge fără ocuparea (militară) a Transilvaniei de Sud, dar în cazul presupusei reușite aceasta din urmă ar fi putut constitui în primul rând tocmai baza teritorială a unui guvern român germanofil, dorința lui HITLER. La început ofensiva a câștigat teren, însă după trei zile, în 7 septembrie pătrunderea armatei sovietice prin trecătorile Carpaților Meridionali a luat o asemenea proporție, încât ofensiva nu se mai putea susține, și s-a impus de asemenea evacuarea Secuimii. Ar fi fost mult mai eficace un atac cu scopuri limitate, până la linia Arieș - Mureș - Niraj, în vederea asigurării într-adevăr necesare a Clujului și Tg. Mureșului. Anexele prezintă condițiile de teren respectiv evacuarea

Secuimii. Studiul reprezintă trei capitole din lucrarea de doctorat a autorului (1995). (Redactorul)

Battles in the Central Part of Transylvania and in the Székelyföld in 1944 from the 5th of September until the Middle of the Month

(From the paper)

On the 5th of September 1944 the 2nd Hungarian Army started an offensive toward South in the region of Torda (Turda). The offensive had not a political but a military aim - that is the closing up of the South Carpathian mountain-ridge before the arrival of the Soviet forces. This would have ensured the closure of the Carpathian Basin (and at the same time that of the Danube-line between the Iron-Gates and Vidin) and the formation of the sheltered winter positions. It is another question that the military aim could have been achieved only through the - military, not political - occupation of Southern Transylvania. Occupation from a political point of view would have been out of the question also because - if the military aim had been fulfilled - Southern Transylvania would have been the territorial basis of the German political leadership, and especially of a Romanian counter-government that remained on the side of the Germans. Consequently, the occupation would not have meant the annexation of Southern Transylvania to Hungary. The offensive gained territory against the Romanian troops on the first three days. But on the 7th of September the inflow of Soviet troops became so significant through the paths of the Southern Carpathians that the continuation of the offensive and the protection of the Székelyföld was seen as impossible. It would have been better to start an offensive toward the line Aranyos-Maros-Nyárad (Arieș-Mureș-Niraj) with the aim of protecting Marosvásárhely and Kolozsvár (Tg. Mureș, Cluj). The annexes show the terrain, and the evacuation of the Székelyföld. The essay is part of the PhD thesis of the author. (The editor)

SZERZŐK - AUTORI

- ALBERT ERNŐ, Sf. Gheorghe, Înfrățirii 8, Bl. 4A/9, RO-4000
- BARTÓK BOTOND, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000
- BENEDEK ÉVA, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piața Cetății 2, RO-4100
- BORDI Zsigmond Lóránd, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000
- CSATA EDITH, Agenția de Protecție a Mediului, Sf. Gheorghe, Gr. Bălan 10, RO-4000
- CSATA ZOLTÁN, Oficiul de Gospodărirea Apelor, Sf. Gheorghe, Lunca Oltului 7, RO-4000
- CSEREY ZOLTÁN, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000
- DÉNES ISTVÁN, Baraot, 1 Decembrie 1918, 27, Bl. 6B/5, RO-4023
- DIȚU, MIHAI, AXON S.R.L., Sf. Gheorghe, str. Crângului 15, Bl. 20C/4, RO-4000
- FARKAS IRÉN, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piața Cetății 2, RO-4100
- FENEȘAN, COSTIN, dr., Ministerul de Interne. Direcția Arhivelor Naționale
- FERENCZI GÉZA, Odoarheiu Secuiesc, Constructorilor 17/11, RO-4150
- FERENCZI ISTVÁN, dr., Cluj, Donáth 136, RO-3400
- HARANGOZÓ IMRE, Újkígyós (Békés), KÖLCSEY 38, H
- HASZMANN JÓZSEF, Muzeul din Cernat, Cernat, Muzeului 330, RO-4067
- HASZMANN PÁL, Muzeul din Cernat, Cernat, Muzeului 330, RO-4067
- JÓZSEF ÁLMOS, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000
- KELEMEN ANTÓNIA, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000
- KESZEG VILMOS, dr., KRIZA János Néprajzi Társaság, Cluj, Croitorilor 15/2, RO-3400
- KOCS IRÉN, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000
- KOZÁK MIKLÓS, dr., KLTE Debrecen, Földtani Tanszék, H-4010
- LÁSZLÓ ATTILA, "GEOLEX" S.A., Sf. Gheorghe, Str. Mică 1, RO-4000
- MIHÁLY ZITA, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piața Cetății 2, RO-4100
- NAGY ISTVÁN, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piața Cetății 2, RO-4100
- ORLAI GYÖRGYNÉ, dr., Országos Műszaki Múzeum, Budapest, Kaposvár 13, H-1117
- PÁL JUDIT, dr., Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane, Sibiu, Lucian Blaga 13, RO-2400
- PATAKY IVÁN, dr., Budapest, Leiningen 41, H-1119
- PETŐ ANNA KRISZTINA, KLTE Debrecen, Földtani Tanszék, H-4010
- PODLUSSÁNY ATTILA, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, BAROSS 13, H-1088
- PÜSPÖKI ZOLTÁN, KLTE Debrecen, Földtani Tanszék, H-4010
- RÁKÓCZY ROZÁLIA, dr., Budapest, Németvölgyi 28/a, H-1126
- RAVASZ ISTVÁN, dr., Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest I, Kapisztrán tér 2-4, H-1014
- ROZNER ISTVÁN, Budapest, Tétényi 129, H-1316
- SÁNTHA ISTVÁN, Sf. Gheorghe, Teilor Bl. 6C/17, RO-4000
- SÁNTHA TIBOR, Kertészeti Egyetem, Növénytan Tanszék, Budapest (Budaörsi 73-75, H-1118)
- SAS PÉTER, Budapest, Szarvas 5, H-1203
- SZABÓ ANDRÁS, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piața Cetății 2, RO-4100
- SZÉKELY ZOLTÁN, dr., Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000
- SZÉKELY ZSOLT, dr. Institutul de Tracologie, Brașov, Piața Sfatului, RO-2200
- SZŐCS JÁNOS, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piața Cetății 2, RO-4100
- TÜDŐS S. KINGA, dr., Academia Română, Institutul de Istorie „N. IORGA”, București, Piața Aviatorilor 1, RO-71247
- VINCZE ZOLTÁN, Liceul BÁTHORI, Cluj, Kogălniceanu 4, RO-4000
- ZSIGMOND GYŐZŐ, dr., Sf. Gheorghe, Al. Avântului 6, Bl. 21/B10, RO-4000